

*Spectabilibus ac Magnificis, Magnificis item, et
Gregius N. N. Regiae Camerae Nostrae Hungaricae Au-
ticae Praesidi, Vice Praesidi, et Consiliarius, Fidelibus Nobis*

NAGY ISTVÁN

Posonii,

**A
MAGYAR
KAMARA**

*1848. Febr. 26. 1848
1772. Novembris 1772
1848. Febr. 26. 1848
1848. Febr. 26. 1848*

**1686
1848**

Wien.

*Den Hoch- und Wohlgebornen,
Wohlgebornen und Edlen
N. N. Präsidenten und Räten
Unserer königl. ungar. Hofkammer,
Unsereu Lieben Getreuen.*

AKADÉMIAI KIADÓ • BUDAPEST

Bécsöt.

*Magyar királyi udvari Kamarának,
magyságot, ritét, elnököinek, alelnök-
sainak, kedvelt hivatalnok.*

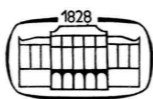
Ofen.

Budán.

NAGY ISTVÁN
A MAGYAR KAMARA
1686—1848

A magyar kamara az 1848 előtti Magyarország központi pénzügyigazgatási kormánysszerve volt. Feladatkörébe tartozott az akkori állami bevételeknek mintegy a felét szolgáltató ún. kamarai jövedelmek kezelése és különféle állami célokra való felhasználása. Az állami pénzügy, az államháztartás kérdése századokon át politikai ellentéteket szült a Habsburg-monarchia Lajtán inneni és túli része között. A bécsi öszbirodalmi irányzat és a magyar függetlenségi mozgalom a legélesebb harcot talán az állami jövedelmek birtoklásáért folytatta.

A szerző eddig feltáratlan hazai és bécsi levéltári forrásanyagra támaszkodva e történeti tényezők figyelembevételével rajzolja meg a magyar kamara pénzügyi és államgazdasági hatáskörének, ügyviteli szervezetének fejlődését és az állami bevételek felhasználásával kapcsolatos tevékenységét 1686-tól 1848-ig. Kifejti, hogy hogyan befolyásolták a kamara működését azok az öszbirodalmi központosító törekvések, amelyek a magyar kamarai szervezetet bécsi irányítás és ellenőrzés alá vonták. Szól viszont arról is, hogy milyen szerepet játszottak a magyar függetlenségi törekvések a magyar kamarai pénzügyigazgatás viszonylagos különállásának fennmaradásában.

A MAGYAR KAMARA

1686—1848

A MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR KIADVÁNYAI

III.

HATÓSÁG- ÉS HIVATALTÖRTÉNET

3.

A MAGYAR KAMARA

1686—1848

ÍRTA

NAGY ISTVÁN

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1971

NAGY ISTVÁN

A MAGYAR KAMARA

1686—1848

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1971

Lektor
SASHEGYI OSZKÁR

Szerkesztő
EMBER GYŐZŐ

© *Akadémiai Kiadó, Budapest 1971*

Printed in Hungary

ELŐSZÓ

E monográfia a török hódoltság után történetének új szakaszába lépő és 1848-ig a magyar kamarai pénzügyigazgatás központi hatóságaként működő magyar kamara (pontos nevén magyar királyi, illetve 1748-tól magyar királyi udvari kamara) fejlődésével, tevékenységével foglalkozik.

Az 1848 előtti magyar állami pénzügyigazgatás bonyolult fejlődési viszonyai miatt közelebbről kell meghatározunk a feudális állami pénzügyigazgatást és ebben a kamarai igazgatás helyét. Ebben a korszakban az állami bevételeknek nem volt meg az az egységes jellegük, amelyet maga az „állami” kifejezés is jelez. Ez a kifejezés, amint tudjuk, már inkább a polgári fejlődés szóhasználatából származik. Ebben az időben a politikai hatalmat Magyarországon — az előző századokhoz hasonlóan — az uralkodó és a feudális társadalom vezető osztálya, a nemesség gyakorolta. E hatalmi kettősség (a királyi és a rendi hatalom dualizmusa) alapvetően éreztette hatását az állami jövedelmek jellegénél is. A legfontosabb állami jövedelmeket 1848 előtt épp e politikai kettősség miatt két főcsoportra oszthatjuk: a kamarai (királyi) jövedelmekre és a jobbágyságtól, városi polgárságtól szedett hadiadó (contributio) jövedelmeire. A kamarai jövedelmek a királyi javakból és a felségjogokból származtak. A királyi javakhoz tartoztak a különféle kincstári uradalmak: a koronabirtokok, a kamarai birtokok, a fiskális birtokok (a magvaszakadt nemesi családoknak a királyi kincstárra háramlott birtokai és a hűtlenség miatt elkobzott javak); a felségjogon élvezett királyi haszonélvezetekhez a só- és nemesfémbányászat, a harmincadigazgatás és a pénzverés. A királyi hatalom ezenkívül földesúri jogokat gyakorolt a szabad királyi városok felett, s legfőbb kegyúri joga révén rendelkezett a be nem töltött egyházi javadalmak bevételeivel is. A kamarai jövedelmek kezelése a király jogkörébe tartozott, a rendeknek ebbe beleszólásuk nem volt. A hadiadó ezzel ellentétben rendi eredetű állami jövedelem. Az adót, amelyet többnyire csak nem nemesek fizettek, a rendek szavazták meg az országgyűlésen, behajtásáról a helytartótanács irányításával a törvényhatóságok gondoskodtak. Az így beszedett adót a rendek a királyi hatalom, mégpedig a királyi hadügyi szervezet rendelkezésére bocsátották. A hadiadót csak a katonaság fenntartására lehetett fordítani.

A kamarai igazgatás s annak központi szerve, a magyar kamara is, csak a királyi javak és jövedelmek kezelését látta el, a hadiadó ügyeivel — kivéve az 1785—1790-ig terjedő időszakot, amikor a kamarát a helytartótanáccsal egyesítették — nem foglalkozott. A kamara így uralkodói parancsra működő királyi (nem rendi) hatóság volt. Az országnak a Habsburg-birodalomban elfoglalt különleges helyzetéből fakadt az, hogy a magyar kamara — főleg 1740 ig — az akkori Magyarország (ehhez nem tartozott Erdély) kamarai pénzügyigazgatá-

sában sem rendelkezett kizárólagos hatáskörrel. Mellette több más, igen jelentős kamarai szerv (pl. a szepesi kamara, budai kamarai adminisztráció) is működött, ezeknek a tevékenységére a magyar kamara vagy egyáltalán nem, vagy pedig csak korlátozott mértékben gyakorolt befolyást. A magyar kamara pénzügyigazgatásának története tehát az adott korszakban nem azonos az egész kamarai, s még kevésbé az egész magyar állami pénzügyigazgatás történetével. Kétségtelen azonban az, hogy a magyar kamara működésének és pénzügyi gazdálkodásának ismertetése — épp központi helyzeténél fogva — alkalmas bizonyos mértékben az egész magyar állami pénzügyigazgatás viszonyainak a megvilágítására. Értekezésünkben nem utolsó sorban erre a célra törekedtünk.

A magyar kamara helyzetének ebből a jellegzetességéből következett az is, hogy értekezésünk elsősorban a kamarai központnak, azaz magának a magyar kamarának a vizsgálatára törekedett. A kamarai igazgatás általában hármas jellegű teendőt jelentett a magyar kamara számára: a gazdálkodás irányítását, a pénzkezelést és e két tevékenység ellenőrzését. A központ e működésének a vizsgálata teszi lehetővé elsősorban azt, hogy a magyar kamarai pénzügyigazgatás szoros kapcsolatát az ország gazdasági és politikai fejlődésével, nemkülönben a Habsburg-birodalom pénzügyigazgatásával és államháztartásával kimutathassuk. Nem terjeszkedtünk ki tehát az egyes kamarai gazdálkodási ágak (harmincadigazgatás, birtokgazdálkodás, sógazdálkodás stb.) s a gazdálkodást végző vidéki hivatali szervezet működésének részletes leírására, bár a magyar kamara tevékenységének megismertetése céljából helyenként a területi hivatali szervezetről is áttekintést adtunk. Az egyes kamarai gazdálkodási ágak részletes vizsgálata amúgy is szétfeszítette volna — a területi kamarai gazdálkodás nagy méretei következtében — a monográfia kereteit.

A témaválasztást — közelebbről véve azt, hogy az értekezés a magyar kamara török hódoltság utáni fejlődésével foglalkozik — főleg az indokolja, hogy a magyar kamara története épp a XVIII. és XIX. században, amikor feladatai területi illetékességének növekedése, az államigazgatás kiterjedésének miatt, megszorodtak, kevésbé ismert, mint a török hódoltság idején. A XVIII. század a Habsburg-monarchiában az abszolutizmus, illetve a felvilágosodott abszolutizmus térhódításának a korszaka. A magyar kamara, a királyi hatalom egyik szerveként, fontos szerepet játszott az abszolutizmus magyarországi államigazgatásában, az abszolutizmus pénzügyi és gazdasági politikájában. Igen lényeges ezen kívül a magyar kamarai pénzügyigazgatás fejlődésének megvilágítása azoknak a kérdéseknek a tisztázása céljából, amelyek hazánknak a Habsburg-birodalomban elfoglalt helyzetével kapcsolatosak. A magyar függetlenségi törekvések és a Habsburg-udvar összbirodalmi irányzatának összecsapása ugyanis az állami pénzügy terén, az állami jövedelmek felett való rendelkezés dolgában volt a legélesebb. A pénzügyigazgatás története választ adhat olyan fontos kérdésekre, milyen mértékű volt a nemzet pénzügyi önállósága, hová folytak el jövedelmei, nemzeti vagy idegen célokra fordították-e azokat, milyen szerepük volt az állami bevételeknek az ország fejlődésében.

A tárgyalás kezdő időpontjául azért választottuk 1686-ot, Buda visszafoglalásának esztendejét, mert ez a történeti fordulópont, bár a kamaránál semmilyen belső változást nem hozott, új korszak kezdetét jelenti a magyar kamara életében is. A záró év, 1848, pedig a feudális kormányhatóságok, így a magyar kamara megszűnésének esztendeje.

A kamarai pénzügyigazgatás fejlődésével foglalkozó eddigi történeti irodalom legfeljebb részleteiben világította meg ezeket a kérdéseket, s fontos adalékokat nyújtott megértésükhöz. Meg kell állapítanunk, hogy bár ez a hozzájárulás a részletekhez egyes tanulmányoknál igen értékes, maga az irodalom nem alkalmas a magyar kamara XVIII. és XIX. századi pénzügyigazgatásának vázlatos áttekintésére, amely a XVI. és XVII. századra vonatkozóan Ember Győző művében (Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Budapest, 1946) rendelkezésünkre áll.

A magyar kamara XVIII. századi történetének kutatásában nagy érdemei vannak Herzog Józsefnek, aki alapvető jelentőségű tanulmányokat írt a Mária Terézia korában folytatott kamarai pénzügyi és hitelpolitikáról. Ő dolgozta fel igen alapos tanulmányokban a kamarai levéltár (archívum) történetét II. József koráig.¹ Herzog tanulmányai a magyar kamara jövedelmeire, a jövedelmek felhasználására is felvilágosított nyújtanak. A magyar kamara bevételeire és kiadásaira e tanulmányok mellett igen jó adalékok találhatók a megfelelő korszakban Eckhart Ferenc neves művében, amelyben a bécsi udvar gazdasági politikáját tárgyalja Mária Terézia idején.²

Néhány tanulmány a magyar kamara XVIII. századi ügyvitelére nyújt értékes felvilágosítást. A kamarai bizottsági ügyintézővel foglalkozik Paulinyi Oszkár két értekezése, amely modern módszerrel, a társadalmi és gazdasági változások figyelembevételével rajzolja meg a XVIII. században az újszerű ügyviteli rendszer kifejlődését. Tanulságosak, hasznosak e két értekezésben a hivatali munka differenciálódásával, a hivatali munkamegosztással, a szakszerűség elmélyülésével kapcsolatos fejtegetések.³ A magyar kamara ügyvitelének, ügyintézésének történetéhez a XVIII. század második felétől kezdve igen hasznos Ember Győzőnek a helytartótanács ügyintézéséről írt monográfiája. A két kormányhatóság ügyintézése ugyanis — főleg 1780 után — nagyon hasonlított egymáshoz.⁴ Ember Győzőnek az újkori magyar közigazgatásról írott már említett műve a magyar kamara régebbi (1750 előtti) ügyintézésére, szervezetére szolgáltat adatokat.

A magyar kamara történetével foglalkozó eddigi irodalom, mind a hazai, mind az osztrák, a XVIII. századra vonatkozólag is a legtöbbet a magyar kamara függetlenségének, a magyar kamara és a bécsi udvari kamara viszonyának a kérdéséhez nyúlt. Ezt a kérdést főleg a kiegyezés előtti és a dualizmus-kori politikai küzdelmek feszítették. A vita célja osztrák részről nem annyira a magyar kamarai pénzügyigazgatás alárendeltségének a bizonyítása volt (ezt ugyanis magyar részről sem tagadták, legfeljebb törvénytelennek minősítették), hanem inkább annak a kimutatása, hogy a bécsi udvari kamara befolyása a magyar

¹ Herzog J.: A magyar kincstár háborús hitelműveletei Grassalkovich kamara-elnöksége idején. Századok. 1923—24.; A m. kir. hitelfőpénztár megszervezése és működése Mária Terézia korában. Századok. 1925—26. (2 közlemény); A magyar kamarai levéltár története. Levéltári Közlemények. 1928, 1929, 1931 (3 közlemény).

² Eckhart F.: A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában. Bp. 1922., 168—169, 298—99, 345—351.

³ Paulinyi O.: A magyar kamara városi bizottsága. 1733—1772. Levéltári Közlemények. 1963.; A bizottsági ügyvitel rendszeresítése a magyar udvari kamaránál. Levéltári Közlemények. 1962.

⁴ Ember Gy.: A m. kir. helytartótanács ügyintézésének története. 1724—1848. Bp. 1940.

kamarai pénzügyekre nem állt ellentétben a magyar rendi alkotmánnyal, s hogy a Habsburg-uralkodók, amikor a magyar kamarai pénzügyeket bécsi kamarájukkal ellenőriztették, nem kerültek szembe a corpus juris cikkelyeivel. Deák híres ellenfele, W. Lustkandl szerint pl. a bécsi udvari kamara magyarországi vonatkozású illetékességét kimondó 1569. évi 38. tc. minden alapot megteremtett ahhoz, hogy a bécsi udvari kamara a magyar kamara felettes hatósága lehessen.⁵ Hasonló véleményen volt H. I. Biderman is az öszbirodalmi eszméről írott művében.⁶ Fr. Tezner, aki elég ügyesen rámutatott a bécsi udvari és a magyar kamara közötti viszony problematikus pontjaira, szintén az 1569. évi 38. tc. alapvető jelentőségét domborította ki.⁷ A magyar kamara függetlenségét kimondó törvényekhez osztrák részről általában hozzáfűzték, hogy a függetlenség csak a király nevében való intézkedésre (a bécsi udvari kamara nem a maga, hanem a király nevében intézkedett) vonatkozott, s ez pedig nem zárta ki a magyar kamara önállóságát, de azt sem, hogy a bécsi udvari kamara magyar pénzügyi kérdésekkel foglalkozzék.

A magyar oldalról (Deák Ferenc, Apponyi Albert gróf) azon a véleményen voltak, hogy a magyar törvények világosan a magyar kamara függetlenségét mondották ki, így a bécsi udvari kamara hatásköre a magyar kamarai pénzügyekben mindig is alkotmányellenes volt.⁸

Az első világháború előtti években Theodor Mayer vizsgálta meg ezt a kérdést osztrák részről.⁹ Vizsgálódásai szerint a bécsi udvari kamara és a magyar kamara viszonyát szabályozó különféle törvénycikkek nincsenek ellentmondásban egymással. E törvénycikkek ugyan tiltották a magyar kamarának a bécsi kamara alá való rendelését, a bécsi udvari kamarát ezzel szemben nem zárták ki a magyar kamarai ügyek intézéséből, sőt elismerték hatáskörét magyar kamarai ügyekben (1569. évi 38. tc.), ugyanakkor sohasem tagadták, hogy a magyar pénzügyek igazgatása egyedül a magyar kamarára tartozik. A magyar rendi alkotmány ezen kívül, elismervén azt, hogy a kamarai gazdálkodás vitele királyi és nem rendi hatáskörbe tartozik, nagyfokú szabad rendelkezési jogot biztosított a Habsburg-uralkodóknak Th. Mayer szerint a magyar kamarai pénzügyek igazgatása terén. Ez a királyi jog tette lehetővé (osztrák viszonylatban is) a pénzügyek nagyfokú centralizálását, amit a bécsi udvari kamara valósított meg magyar vonatkozásban is. Az uralkodó hatásköre különösen a kincstár (ide folytak be az állami, így a kamarai bevételek is) feletti rendelkezés dolgában mentesült teljesen a rendi befolyástól. A Habsburg-uralkodóknak ez a közjogi helyzet tette lehetővé, hogy központosítsák a birodalmi pénzügyet, ami a fejlettebb állam igen fontos követelménye ugyanekkor — ha formailag is — tiszteletben tartották a monarchia tartományainak és Magyarországnak az önállóságát is, figyelemmel lehetek

⁵ Lustkandl, W.: Das ungarisch—österreichische Staatsrecht. Wien 1863, 102 skv.

⁶ Bidermann, H. I.: Die staatsrechtlichen Wirkungen der österreichischen Gesamtstaatsidee (Herausgeben von S. Adler in Grünhuts Zeitschrift für das Privat- und öffentliche Recht. Band. XXI. Wien 1894, 407—408.).

⁷ Tezner, Fr.: Der österreichische Kaisertitel, das ungarische Staatsrecht und die ungarische Publizistik. Wien 1899, 60 skv.

⁸ Deák, F.: Ein Beitrag zum ungarischen Staatsrecht. Pest 1865., Apponyi, A.: Die rechtliche Natur der Beziehungen zwischen Österreich und Ungarn. Österr. Rundschau. 1912. Bd. XXVIII. Heft 3—7.

⁹ Mayer, Th.: Das Verhältnis der Hofkammer zur ungarischen Kammer bis zur Regierung Maria Theresias. Sonderabdruck aus den „Mitteilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung“. IX. Erg.-Bd. 1. Heft.

a rendek érzékenységre. Ilyen vonatkozásban az udvar politikája mindig következetes és anyagilag sikeres volt.¹⁰

Th. Mayer tehát a magyar rendi alkotmány kamarai vonatkozású cikkelyeinek alapján sem tartotta törvénytelennek a bécsi udvari kamara befolyását a magyar kamarai ügyekre. E törvények szerinte nem zárták ki a bécsi udvari kamarát ezekből az ügyekből, s nem sértették azokat a királyi jogokat sem, amelyek alapján a kamarai jövedelmek felhasználásába a magyar rendek nem szólhattak bele. Ezzel szemben magyar oldalról Kérészy Zoltán 1916-ban megjelent művében hasonló vizsgálódások után arra az eredményre jutott, „hogy a magyar kamara hazai törvényeink értelmében, tehát a magyar közjog szerint az ausztriai udvari kamarától semmiféle függésben nem állott, s a kamara ezen jogi állásával ellentétes közigazgatási gyakorlattal szemben a magyar országgyűlés tiltakozásának szakadatlanul kifejezést adott”¹¹. Szerinte tehát a rendi törvények világosan kimondták a magyar kamara függetlenségét.

Az első világháború idején az egymással ellentétes osztrák és magyar véleményyel maradt abba a magyar kamara közjogi helyzetével kapcsolatos vita. Az Osztrák—Magyar Monarchia felbomlása után magyar részről e kérdéssel nemigen foglalkoztak, az általános történeti művekben a magyar kamara olyan hatóságként szerepelt, amely felett a bécsi udvari kamara törvénytelenül gyakorolt ellenőrzést. Osztrák részről a birodalmi központi igazgatás¹² megírásával kapcsolatos kutatások több értékes adalékot hoztak felszínre a magyar kamarai pénzügyigazgatásra vonatkozólag, s ezek az adalékok a gyakorlati pénzügyigazgatás (s nem a közjogi állapot) egyes részleteinek tisztázása tekintetében hozzájárultak a bonyolult kérdés jobb megvilágításához. Az 1918 előtti kutatásoknak ugyanis egyik alapvető hibája volt, hogy a magyar kamara önállóságának, illetve függésének valóban igen bonyolult kérdését az idevágó rendi törvények aprólékos elemzésével, nem pedig a kamarai ügyvitel tisztázásával, a megfelelő levéltári forrásanyag tanulmányozásával próbálták megoldani.

Áttekintve és általánosságban értékelve a magyar kamara török hódoltság utáni fejlődését érintő irodalmat, újból könnyen megállapíthatjuk, hogy mind a kamarai pénzügyigazgatás részleteinek tisztázása, mind a problémák megoldása tekintetében van tennivalója a történetkutatóknak a magyar kamara történetével kapcsolatosan. Ismét hangsúlyozzuk, hogy e monográfia nemcsak a közigazgatás- és hatóságtörténet egy fontos területének megvilágítására vállalkozott, hanem ezzel kapcsolatosan több fontos magyar történeti kérdés megválaszolására is, ami a magyar kamarai pénzügyigazgatás alaposabb elemzésénél úgyszólván elkerülhetetlen volt.

E célkitűzésekből, az eddigi történeti irodalom hézagosságából következett az, hogy a feldolgozásnak főleg az eddig még kiaknázatlan levéltári forrásanyagra kellett épülnie. Amint a monográfia egyes részeit követő jegyzetekből is látható, a legtöbb adatot a magyar kamarai levéltár iratanyaga szolgáltatta. A fejlődés

¹⁰ Uo. 55—57.

¹¹ Kérészy Z.: Adalékok a magyar kamarai pénzügyigazgatás történetéhez. Bp. 1916., 159.

¹² Vö. a „Die österreichische Zentralverwaltung” c. mű köteteit. A sorozat bibliográfiai adatainak ismertetését, mivel az egyes köteteket a továbbiakban a jegyzetekben úgyszólván többször idézni fogjuk, e helyen mellőzzük.

fontos mozzanatainak a megvilágítására eredményesen használtuk a bécsi udvari kamarai levéltár (Hofkammerarchiv) iratait is, amelyek főleg a bécsi udvari kamara és a magyar kamara viszonyára, a kamarai pénzügyigazgatás bécsi irányítására vetettek fényt. II. József idején előadásunk ilyen vonatkozásban a magyar kancelláriai levéltár anyagára támaszkodott, mivel 1782—1790-ig a magyar kancellária volt a magyar pénzügyigazgatás (és a politikai igazgatás) bécsi irányító udvari hatósága. Azokon a helyeken, ahol a kamarai ügyintézkést a helytartótanácsival hasonlítottuk össze, figyelembe vettük a helytartótanácsi levéltár megfelelő iratait is.

Nagy István

BEVEZETÉS

A magyar kamarát I. Ferdinánd 1528-ban állította fel Budán, majd a török hódítás miatt 1531-ben újjászervezte Pozsonyban. Az új hatóság feladata a királyi és az azzal többé-kevésbé szoros kapcsolatban levő állami pénzügyigazgatás, állami háztartás intézése lett. Bár az uralkodó a kamara felállításánál még a régi középkori szervezetű magyar kincstartóságot vette alapul, a kamara testületi (kollegiális) szervezete, testületi ügyintézési módja, működésének állandósága, központi jellege, rendszeres és szabályozott ügyvitele révén rövidesen az állami igazgatás központosítására törekvő királyi hatalom új típusú hatóságává fejlődött. Magyarországon a kamara az első fejlettebb szervezetű, újkori központi kormányhatóság, s kb. két évszázadig úgyszólván egyetlen képviselője hazánkban az ilyen típusú kormányservezetnek.¹

Európában már a XIII. és XIV. században megindult az újkori közigazgatási szervezet kialakulása, a kontinens országainak jó részénél az újkori pénzügyigazgatási hatóságok a XV. és a XVI. században fejlődtek ki. A középkori feudális felfogás szerint az állami pénzügyek a fejedelem magánügyei voltak, az állami rendes jövedelmek úgyszólván azonosak az uralkodó magánjellegű, földesúri természetű (a királyi birtokból, egyéb királyi javakból származó) jövedelmeivel. Ezekhez járultak később az uralkodót illető felségjogokból származó jövedelmek (királyi vám, pénzverés haszna, sójövdelem, nemesfémek bányászata stb.). Nem sorolták a királyi jövedelmek közé a lakosság (jobbágyosság, polgárság) adóit vagy egyéb állami szolgáltatásait, ezeket akkor rendkívüli királyi jövedelmeknek nevezték. Az adókat a nemesi rendek szavazták meg esetenként az országgyűléseken. A behajtott adót azonban, rendszerint katonai kiadásokra, az uralkodó rendelkezésére bocsátották. Behajtásuk csak részben vagy esetleg egyáltalában nem tartozott a királyi pénzügyigazgatás hatáskörébe. Amint a középkor végén a királyi hatalom — nem utolsósorban a királyi magánvagyon eladományozása révén — csökkent, s a rendi-nemesi hatalom pedig megerősödött, napirendre került a megingott királyi hatalom megszilárdítása. A legtöbb európai országban az uralkodói hatalom ezt erős, központi s csak az uralkodónak alárendelt kormányzattal igyekezett elérni, amelyben a kormányzás először bíraskodási és igazgatási főágakra, az igazgatáson belül pénzügyi, politikai és hadi igazgatási ágakra vált szét. E központi kormányzat kialakításánál az uralkodó elsősorban a királyi földesúri és felségjogokon alapuló jövedelmek kezelésére volt tekintettel. Ezek igazgatására, biztosítására, növelésére fejlesztett ki aránylag

¹ Ember Gy.: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. (a továbbiakban: Az újkori magyar közigazgatás.) Bp. 1946, 119—120.

korán központi kormány szervet, hogy ezáltal az udvartartás, a központi kormányzat költségeit biztosítsa, erős hadsereg fenntartását tegye lehetővé, általában hatalmának gazdasági, pénzügyi feltételeit megteremtse.² Az így kialakult pénzügyigazgatási szervek, a pénzügyi kamarák úgyszólván kizárólagosan az uralkodói hatalom fennhatósága alatt maradtak a feudális-rendi korszak végéig. Hatáskörük a továbbiakban nemcsak a rendes, hanem a rendkívüli királyi, országos, illetve rendi jövedelmekre is kiterjedhetett, sőt esetleg a XVIII. és XIX. században egyéb jövedelmekre is. A kamarák később nemcsak a szorosan vett udvartartás, központi igazgatás költségeit, esetleg a hadikiadások egy részét fedezhették, hanem a tágabb értelemben vett, egyre inkább differenciálódó államigazgatás egyéb költségeit is (pl. vízszabályozás, útépités, építészet, egészségügy, oktatásügy). A feudális abszolút monarchiában ez a pénzügyigazgatási szervezet már azzal, hogy lehetővé tette erős hadsereg fenntartását és centralizált államapparátus működését, alapvető fontosságú feladatot látott el. Biztosította az állam külpolitikai érvényesülésének, továbbá az abszolút monarchia gazdasági és más irányú reformtevékenységének anyagi feltételeit. Igaz, hogy egyben lehetővé tette a feudális társadalmi-gazdasági viszonyok konzerválását és az állam „belső rendjének” ilyen értelemben való megőrzését is.

Az 1528-ban felállított és 1531-ben újjászervezett magyar kamara kialakulásában is a fejlődés eme általános jellegzetességei figyelhetők meg. Magyarországon a királyi földesúri és felségjövödelmek kezelését a középkorban a királyi kincstartó látta el. Ennek tisztsége körül Mátyás korára már kialakult egy nem teljesen familiáris jellegű kincstartói hivatal, amelynek néhány tisztviselőjét a magyar kamaránál is alkalmazták. A kamara felállításánál I. Ferdinánd tehát az 1526 előtti magyar kincstartóság szervezetét is figyelembe vette, a kamarai szervezet további kiépítése azonban már osztrák minta szerint történt. A Habsburg-tartományokban az újkori kormányzat kiépítése a XV. és XVI. század fordulóján megindult, 1498-ban I. Miksa császár létesített először jövedelmei kezelésére udvari kamarát, s szervezett egyes tartományaiban tartományi kamarákat. I. Ferdinánd — mivel az I. Miksa-féle udvari kamara megszűnt — 1527-ben új udvari kamarát állított fel, s azt a már meglevő tartományi kamarák fölé helyezte.³ A budai, illetve a pozsonyi magyar kamara a Habsburg-kamarák szervezetét, ügyintézési módját vette át,⁴ azaz testületi szervezetű s az ügyeket tanácsüléseken testületileg (kollegiálisan) elintéző hatósággá vált. Rendszeres írásbeli ügyvitel, az igazgatás, a pénzkezelés és a pénzügyi ellenőrzés hármas funkciójának kialakulása, ezzel kapcsolatban segédhivatalok (iroda, pénztár, számvévőség) működése jellemezte munkáját. A magyar kamara ellenőrzése alá vonta az országban

² Ember Gy.: Az újkori magyar közigazgatás. 11—14., a rendes és a rendkívüli jövedelmekre, illetve a királyi és a nem királyi jövedelmekre még R. Holtzmann: *Französische Verfassungsgeschichte*. München—Berlin 1910, 255, 263, 270—73., J. Hatschek: *Englische Verfassungsgeschichte*. München—Berlin 1913, 530 skv.

³ Ember Gy.: Az újkori magyar közigazgatás. 119., Kubinyi A.: A kir. kincstartók oklevéladó működése Mátyástól Mohácsig. Levéltári Közlemények. 1958, 49, 58., Th. Fellner—H. Kretschmayr: *Die österreichische Zentralverwaltung*. (a továbbiakban: ÖZV.) Von Maximilian I. bis zur Vereinigung des österreichischen und böhmischen Hofkanzlei. I. Abt. I. Band. Wien 1907, 11—12, 68—69.

⁴ Kérészy Z.: Adalékok a magyar kamarai pénzügyigazgatás történetéhez. Bp. 1916, 36.

szerteszét működő királyi gazdasági és pénzügyi tisztviselőket, illetve hivatalokat.⁵ Meglepő élességgel támasztja alá a hasonlóságot a Habsburg-tartományok fejlődése és a magyar fejlődés között az a körülmény is, hogy a magyar kamarának adott 1528. évi utasítás majdnem szóról szóra egyezik a cseh kamara 1527. évi utasításával,⁶ holott a két ország különálló (bár sokban hasonló) fejlődése ezt nem mindenben indokolta.

A magyar kamara hatáskörének megállapításánál szintén az általános fejlődés sajátosságai figyelhetők meg. Feladatául először csak a király összes jövedelmeinek (arany-, ezüst- és más ércbányák, sóbányák, harmincadok, vámok, királyi birtokok, az üresedésben levő főpapi birtokok jövedelmei stb.) kezelését jelölték meg. Gondoskodnia kellett a bérbeadott, illetve elzálogosított kincstári birtokok felülvizsgálatáról, felügyelnie kellett a pénzverésre, a pénzermék megfelelő súlyára. Az 1531. évi utasítás szerint a hadiadó kezelése még nem tartozott a kamarához.⁷ A török elleni állandó háború miatt azonban rövidesen a rendes királyi jövedelemnek nem számító hadiadó kezelésében, beszedésében is fontos szerepet kapott. A nemesi rendek — megfelelő adókezelő szervezet híján — nem tudták biztosítani a hadiadó gyors beszedését és kellő felhasználását. Ezért hozzájárultak ahhoz, hogy a hadiadó beszedésében a kamara közegei is közreműködjenek, s a kamarai pénztárba befolyt adót a kamara használja fel hadikiadásokra. A hadiadó ügyének intézésében a XVII. század közepéig a magyar kamara és a rendek közösen jártak el.⁸ A török elleni küzdelem következménye volt az, hogy — legalábbis a XVII. század második feléig — Magyarországon a kamara sokkal nagyobb szerepet játszott a hadiadó és a lakosság egyéb ilyen szolgáltatásának a kezelésében, a hadellátás kérdésében, mint az osztrák tartományokban a bécsi udvari kamara, illetve a tartományi kamarák. Az osztrák tartományok hadiadóügyei legfeljebb annyiban tartoztak a bécsi udvari kamarára, hogy a rendi szervek által kivetett, beszedett és a helybeli kifizetések után fennmaradt adót a bécsi kamara alá tartozó udvari fizetőhivatalhoz, illetve később az udvari hadifizetőhivatalhoz szolgáltatatták be. A bécsi udvari kamara egyébként a XVII. század közepéig csak az ún. kamarai jövedelmek (az uralkodó földesúri és felségjogain alapuló jövedelmek) központi pénzügyi hatósága volt, s főleg az udvartartás és a polgári (nem katonai) központi kormányzat költségeit fedezte,⁹ hadikiadásai ezek mellett meglehetősen csekély összegre rúgtak. Ezzel szemben — amint az ismeretes — a magyar kamara a XVI. és XVII. században a „rendes” kamarai jövedelmeket is nagyrészt a török elleni hadikiadásokra fordította, s bizonyos tekintetben kiszélesítette a magyar kamara hatáskörét az osztrák kamarákkal szemben az a körülmény is, hogy Magyarországon a magyar kamarának a szepesi kamarával együtt a pénzügyigazgatáson kívül egyéb, az általános igazgatás körébe eső feladatokat is el kellett látnia.¹⁰

A magyar kamara felállítása tehát a királyi jövedelmek kezelése, a kincstári gazdálkodás jobb megszervezése, az újszerű hatósági működés meghonosítása szempontjából pozitív jelentőségű volt. Más megítélés alá esik a magyar kamara

⁵ Ember Gy.: Az újkori magyar közigazgatás. 121.

⁶ Kérészy i. m. 33.

⁷ Uo. 38—40.

⁸ Ember Gy.: Az újkori magyar közigazgatás. 127—28.

⁹ Fellner—Kretschmayr, ÖZV. I. Abt. 1. Band. 70—71.

¹⁰ Ember Gy.: Az újkori magyar közigazgatás. 143.

tevékenysége, ha jelentőségét a Habsburg-hatalomnak magyarországi kiépítése, ezzel kapcsolatban a magyar állami pénzügy önállóságának kérdése szemszögéből vizsgáljuk meg. Ismeretes, hogy Mohács után a Habsburgok kezén maradt, elgyengült, jelentőségében csökkent s a Habsburg-birodalomnak csak periferikus részét alkotó országrész kormányzata a bécsi központi kormányzervek befolyása alá került. A bécsi központi hatóságok elsősorban az állami élet két döntő fontosságú ágában, a hadügy és a pénzügy terén igyekeztek befolyásukat érvényesíteni. Ez nem utolsó sorban abból következett, hogy az ország a török elleni védekezésnél a Habsburg-tartományok katonai és pénzügyi támogatására szorult, s ezért önállóságát pénzügyi és hadügyi téren bizonyos fokig fel kellett adnia. Nyilvánvaló, hogy ezek a körülmények lényeges kihatással voltak a magyar kamara működésére is.

A török uralom, amely ezt a politikai helyzetet kialakította, egyébként is igen kedvezőtlen viszonyokat teremtett a magyar kamara működésére nézve. Az ország három részre való szakadása miatt a magyar kamara, amelynek hatásköre elvben egész Magyarországra és kapcsolt részeire kiterjedt, az ország középső részében és Erdélyben nem érvényesíthette hatalmát. Sőt az állandó török veszély következtében az ország északi és északkeleti részét is kivonták hatásköréből, s az itteni kamarai ügyek gyors elintézésére, ami a török elleni védekezés szempontjából igen fontos követelmény volt, külön pénzügyigazgatási hatóságot állítottak fel. Ebből alakult ki önálló kormányhatóságként a szepesi kamara. A pozsonyi kamara fennhatósága alatt csak az ország nyugati területének keskeny sávja maradt meg, s az osztrák pénzügyi hatóságok egyes részeket ebből is lecsíptek.

A szűk területen gazdálkodó és emiatt nem nagy jövedelmek felett rendelkező magyar kamara tehát jelentőségében nem emelkedett a Habsburg-birodalom más „országos” kamarái (pl. a cseh és sziléziai kamara) fölé. Mindez megkönnyítette azt, hogy a bécsi udvari kamara fennhatóságát a pozsonyi kamarára is kiterjessze. Nagy segítségére volt ebben a bécsi udvarnak az a középkori eredetű közjogi felfogás, hogy az állami jövedelmek (ezek akkor a királyi jövedelmekkel azonosak) kezelése kizárólagosan a király hatáskörébe tartozik. A magyar rendek a Habsburg-uralkodók eme jogát — a török veszély nyomására — ugyan készségesen elismerték,¹¹ a királyi jogkör értelmezése körül azonban lényeges eltérés mutatkozott a magyar rendek és az udvar között.

A magyar rendek felfogása és a magyar törvények szerint a királyi jövedelmek felett való rendelkezés joga csak az uralkodó személyét illette meg, s nem élhettek azzal az uralkodó idegen, jelen esetben bécsi központi hatóságai. Ebből következett az, hogy a magyar kamara jogilag csupán az uralkodó alá rendelt hatóság lehetett, s a bécsi udvari kamarával, a birodalmi központi pénzügyi hatósággal csak mellérendeltségi s nem alárendeltségi viszonyban állhatott. Ezt az álláspontot a magyar kamara 1528. évi utasítása és a királyhoz való viszonyt szabályozó 1549. március 3-i rendelet is leszögezte, tehát eddig a rendek és az udvar felfogása között elvileg még nem volt komoly különbség. Az észrevehető eltérés a rendek és az udvar felfogása között 1569 után következett be. Az 1569. évi 38. tc.-ben a magyar országgyűlés ugyanis elismerte, hogy a hadügyek és a pénzügyek nem tisztán magyar ügyeknek, hanem vegyes ügyeknek minősülnek, így

¹¹ Hóman—Szekfü: Magyar történet. III. k. Bp. 1935, 83—84, a szepesi kamarára Ember i. m. 126—27.

elintézésükre felső fokon a bécsi haditanács, illetve a bécsi udvari kamara jogosult. E törvénycikk alapján az udvar a továbbiakban nem tartotta illetéktelennek a bécsi udvari kamarát a magyar kamarai ügyekben. A magyar rendek — a bécsi törekvéseknek jogi fegyvert nyújtó 1569. évi megingásuk után — a továbbiakban ismét határozottan a magyar kamara függetlenségének és egyenjogúságának álláspontjáért szállottak síkra, s ezt a felfogást számos országgyűlési törvénycikk (1608:5., 1609:21., 1618:15., 1622:18., 1647:146., 1655:11.) elfogadtatása valki is hangsúlyozták. A valóságban a királyi jogkör gyakorlása a magyar kincstári gazdálkodásban, a magyar és a bécsi udvari kamara viszonya nem felelt meg az említett törvényeknek.¹² Bécsben ezt a királyi jogkört úgy értelmezték, hogy az uralkodó a királyi jövedelmekkel azt csinál, amit akar, s azokat úgy kezeli, ahogyan jónak látja.

Természetes, hogy a magyar kamarai pénzügyigazgatás függetlensége, illetve a birodalmi központi pénzügyigazgatás alá való rendelése nem ezen a közjogi küzdelmen, hanem a hatalmi viszonyokon múltott. A hatalom ebben az időben pedig a Habsburgok kezében volt, s ez döntötte el a magyar kamara függésének, illetve gyakorlatilag a centralizált birodalmi pénzügyigazgatásba való beillesztésének kérdését. Ez az alárendelés még akkor is fennállott, amikor a király formailag tekintettel volt a magyar kamara közjogilag biztosított függetlenségére. Hogyan is festett a valóságban a magyar kamarának csupán a királytól való függése? Az ügymenet rendje azt mutatja, hogy a magyar kamara felterjesztéseit — függetlenül attól, hogy azokat a királyhoz vagy a bécsi kamarához címezték — a bécsi kamara vette át és tárgyalta meg, a döntést előkészítette, s a királyi rendeleteket, a bécsi kamarai leiratokat egyaránt ő adta ki. A bécsi kamara ellenőrizte a király nevében a pénztári számadásokat, dolgozta ki a költségvetést, véleményezte a pénzküitalást. A magyar kamarai ügyekben a király szakközege, egyben kabineti titkársága és a rendeleteket kiadmányozó hatósága volt. A kutatás még nem világította meg eléggé, hogy ez a befolyás milyen mértékben érvényesült a különféle korszakokban. Kétségtelen ugyanis az, hogy a király a főbb kérdésekben a végső döntést maga mondta a ki, hogy királyi rendeletet a bécsi kamara mellett a magyar kancellária is kiadott. Nincs tisztázva a királyi rendeletek előkészítésének módja, a bécsi udvari kamara magyar alkalmazottainak a szerepe sem. A magyar kamara függetlenségét viszonylag úgy őrizhette volna meg, ha ügyeit magyar udvari hatóság (pl. a magyar kancellária) referálhatta volna az uralkodónak, s ha az uralkodó a döntésnél csupán ennek a véleményét vette volna figyelembe. A király azonban csak a formai függetlenség biztosítására volt hajlandó, egyes korszakokban még erre sem. Egyébként mindig ragaszkodott a bécsi kamara közvetítő, véleményező szerepéhez, s ezt az 1569. évi 38. tc. alapján törvényesnek is igyekezett feltüntetni. Növelte ezenkívül a bécsi udvari kamara nagymértékű befolyását az is, hogy a magyar kamara alá tartozó bizonyos területeket, hivatalokat, mint pl. a nyugati határsáv egyes uradalmait, harmincadhivatalait, egyes igen fontos magyar kamarai jövedelmi ágakat (sóbányászat, bányák) kizárólag a saját igazgatása alá vont, továbbá az, hogy a nagy bevételekkel rendelkező szepesi kamarát — a magyar kamara megkerülésével — többnyire közvetlenül Bécsből, saját intenciói szerint igazgatta. Ez volt az oka annak, hogy a pozsonyi és a szepesi kamarát a magyar függetlenségi mozgalom az ország

¹² Vö. Kérészy i. m. 66—67, 78—81, 110—113, 116.

érdekei ellen működő, az ország jogait lábbal tipró, német jellegű hatóságoknak, minden rossz forrásának tartotta. Erre a vádra a két kamara a hadiszolgáltatások behajtásánál, a hűtlenségi pereknél, birtokelkobzásoknál, a protestánsok üldözésénél játszott szerepe miatt többnyire rá is szolgált.¹³

Az előbbieken vázolt tényezők jellemezték a magyar kamara működését a XVII. század végéig, a török hódoltság megszűnéséig. A kamara területi illetékességének korlátai, a bécsi befolyás ellenére a XVI. és a XVII. században Magyarország mégis legmodernebb és legfontosabb központi hatósága volt. Ezt főleg testületi szervezetének és ügyintézésének, állandó működésének, rendszeres írásbeli ügyvitelének, jól szervezett segédhivatalainak, elsősorban a gazdasági ügyvitel oroszánrészét végző számvevőhivatalának köszönhette. Ezek az adottságok emelték a többi magyar központi hatóság, mégpedig a magyar udvari kancellária, a XVI. században rövid ideig fennálló helytartótanács és az 1670-es években működő Ampringen-féle gubernium fölé. A XVII. század végén, a török uralom megszűnésével azonban alaposan megváltoztak azok a történeti feltételek, amelyek között a magyar kamara addig tevékenykedett. Fejlődése számára ekkor új távlatok nyíltak, mert az ország nagyrészének felszabadulása révén területi hatáskörének és jövedelmének nagyarányú növekedésére lehetett számítani. A magyar állami pénzügyigazgatás kérdése épp emiatt, mind a bécsi udvar, mind pedig a magyar függetlenségi mozgalom számára, elsőrangú politikai tényezővé, a török hódoltság utáni átszervezés egyik legfontosabb problémájává vált. A magyar kamara történetében a török uralom megszűnését jelképező 1686. esztendővel (Buda visszafoglalásának éve) tehát új korszak kezdődött.

¹³ Az ügymenet rendjére, a számadások ellenőrzésére, utalványozásra Ember: Az újkori magyar közigazgatás. 145–46., az elvett jövedelmekre Hóman—Szekfű: Magyar történet III. k. 86–87., a magyar kamara nemzetellenes szerepére Kérészy i. m. 90 skv.

I. RÉSZ

1686—1720

I. A POLITIKAI VISZONYOK

A magyar kamara fejlődéstörténetének első szakasza a török uralom megszűnése után az 1720. évi kamarai utasítás kibocsátásával záródik le. Az 1720-as esztendő nemcsak azért vesszük korhatárnak, mert a hatóságok életében az általános utasítások (ilyen volt az 1720. évi is) kibocsátása mindig lényeges fordulópontot jelent, hanem főleg azért, mert a magyar kamaránál tulajdonképp az 1720. évi utasítás rögzítette azt a változást, amelyet az ország történetében a szatmári béke jelentett. A bécsi udvar a magyar kamara hatáskörét, jogállását, ügyintézését a török uralom után tulajdonképpen csak 1720-ban szabályozta huzamosabb érvénnyel.

Az ország felszabadításával — amint említettük — lehetőség nyílt arra, hogy a magyar állami pénzügy 1526 előtti önállóságát visszanyerje. A bécsi alárendelést és irányítást nem indokolta többé a magyar pénzügyi gazdálkodás csökkent hatásköre s a török hódoltság miatti provinciális jellege. A magyar állami pénzügy önállóságának visszanyerésével, jelentőségének megnövekedésével kapcsolatos remények azonban — a magyarság egyéb politikai aspirációival együtt — nem valósultak meg. A török kiverése — amint tudjuk — nem az ország önállóságának visszaállítását, hanem a Habsburg-abszolutizmus hatalmának megnövekedését és a visszahódított területre való kiterjesztését hozta magával. A bécsi kormányzat az új szerzeményeket a fegyver, a hatalom jogán saját szempontjai, politikai célkitűzései szerint igyekezett berendezni s igazgatni.

Mit jelentett ez a változás a magyar pénzügyigazgatásra nézve? Elsősorban azt, hogy a Habsburg-hatalom megnövekedése, a nemzeti ellenállás gyengülése következtében a kamarai pénzügyigazgatás, közelebbről nézve a magyar kamara működése, még inkább a bécsi udvar államgazdasági törekvéseinek, pénzügyi politikájának befolyása alá került.

A birodalmi államháztartás célkitűzései mellett a Habsburg-abszolutizmus politikai törekvései is lényeges befolyást gyakoroltak a magyar kamara további működésére. A bécsi udvar — mint ismeretes — a függetlenségi mozgalom gyengítése, a területileg megnövekedett ország ellenállóképességének csökkentése érdekében továbbra is fenntartani igyekezett azt a területi megosztottságot, amelyet a török hódoltság idézett elő. Meggátolta tehát Erdély egyesítését az anyaországgal, s a töröktől visszahódított új szerzeményeket is — amint majd látni fogjuk — csak hosszú ideig s részletekben kapcsolta a nem hódolt területhez, illetve annak igazgatási szervezetéhez. Ez a politika úgyszólván a XVIII. század második feléig lényegesen kihatott a magyar kamarai igazgatásra, s bénította, korlátozta annak működését.

A magyar kamara a Habsburgok Bécsből szoros pórázon fogott kormányhatósága volt, amelynek aulikus érzelmű tisztviselői az udvar rendelkezéseit, ha nem is minden ellenkezés nélkül, általában végrehajtották. Hatásköre, mint említettük, az általános igazgatás számos ágára is kiterjedt. A bécsi udvar a magyar kamarát ebben a helyzetében nemcsak államgazdasági, hanem politikai célok megvalósítására is felhasználta. Elég, ha a kamarai szervezetnek a birtokelkobzásokkal, a birtokkiszajátításokkal, a birtokoknak császárhű elemek részére való eladományozásával, az ellenreformáció támogatásával kapcsolatos ténykedésére utalunk.

A magyar kamara gazdasági és politikai működésének Bécsből való irányítását a Rákóczi-szabadságharc idejéig általában semmi sem gátolta. Tevékenységére 1703 után természetesen bénítólag hatottak a kuruc seregek hadjáratai, előnyomulásai. A Rákóczi-szabadságharc vége felé a bécsi udvar engedményei, amelyek a felkelés leszerelését célozták, nemkülönben a szatmári békét követő bizonyos rendelkezések, változást idéztek elő a magyar kamara területi illetékességében és némileg a Bécsből való függésében is, úgyhogy 1711 után a magyar kamara helyzete bizonyos tekintetben megváltozott. E változást rögzíti az 1720. évi kamarai utasítás.

A továbbiakban ezek előrebocsátásával, e szempontok figyelembe vételével vizsgáljuk meg a magyar kamara területi illetékességének, hatáskörének alakulását, szervezetének és ügyintézésének, pénzügyi gazdálkodásának viszonyait.

2. A BÉCSI KÖZPONTI PÉNZÜGYI IGAZGATÁS

A Habsburg-birodalmi és a magyar pénzügyigazgatás szoros kapcsolata miatt néhány pillantást kell vetnünk az osztrák pénzügyigazgatási szervek helyzetére és viszonyaira a jelzett időszakban. A bécsi udvar központi birodalmi pénzügyigazgatási szerve, a bécsi császári udvari kamara, amely — mint jeleztük — a magyar pénzügyigazgatásra, a magyar (pozsonyi) kamara működésére a XVI. századtól kezdve nagymértékű befolyást gyakorolt, a XVII. század végén fejlődésének válságos stádiumában volt. A válság okait a birodalmi államháztartás súlyos helyzetében kell keresnünk. A Habsburgok hódító háborúi rengeteg pénzt emésztettek fel, s óriási követelményeket állítottak a birodalmi pénzügyigazgatás elé. Ezeknek a követelményeknek a bécsi udvari kamara nem tudott eleget tenni, a kiadások túlhaladták a bevételeket. Az 1680-as években ennek okát nagyrészt abban látták, hogy a bécsi kamara ügyvitele elavult, hanyaggá, az állami bevételek és kiadások áttekintésére, a korrupció, a jövedelmek ily módon való szétfolyásának megakadályozására képtelenné vált. Mindebben, ha Sinzendorf György Lajos kamaraelnök (1650—1680) sikkasztására gondolunk, volt is igazság. Ezért az udvar a bécsi udvari kamara ügyintézésének megjavítását határozta el, s a kamara viszonyainak megvizsgálására bizottságot küldött ki. A bizottság munkálatai alapján született meg a bécsi udvari kamara 1681. január 2-i új utasítása.

A bizottsági munkálatok és az új utasítás nem hoztak alapvető változást a bécsi udvari kamara munkájában, s nem oldották meg az osztrák állami háztartás égető problémáit. Az 1681. évi utasítás lényegében az 1568. évi Miksa-féle utasítás javított és kibővített változata volt. Benne továbbra is az a régi szemlélet uralkodott, hogy a bécsi udvari kamarának csak a kamarai jövedelmek kezelése a feladata, s hogy e jövedelmeket főleg az udvartartás költségeire, a központi

igazgatás személyzetének fizetésére kell fordítani, e fő kiadások mellett a katonai kiadások melleslegesek. A bécsi udvari kamara a XVII. század végén még mindig csak az udvartartás, nem pedig a tágabb értelemben vett államháztartás szerve volt, nagyobbszabású államgazdasági célok szolgálata nem szerepelt feladatai között. Erre anyagi ereje sem volt elegendő.

A Habsburg-birodalom állami kiadásainak túlnyomó részét az állandó háborúk miatt ebben az időben a katonai kiadások jelentették. A hatalmas összegű katonai kiadások fedezésére majdnem kizárólag az egyes tartományok és országok hadiadója (contributio) szolgált, nem pedig a kamarai jövedelmek. A hadiadót élesen elkülönítették a kamarai bevételektől. A kamarai bevételek a bécsi udvari pénztárba, a hadiadó-összegek végső fokon a bécsi hadifőpénztárba folytak be. A bécsi udvari kamara hatásköre a hadiadó-ügyekre csak annyiban terjedt ki, hogy a hadifőpénztárt az udvari pénztárral együtt a fennhatósága alá helyezték, s kifizetéseket mind a két pénztárból csak a kamaraelnök engedélyével lehetett eszközölni. Ettől eltekintve a hadiadó kezelésében a kamarai igazgatás a XVII. század végén igen kevés szerepet játszott.

Az 1681. évi utasítással bevezetett új rendezés nemcsak a bécsi udvari kamara régi hatáskörét és feladatait, hanem — kisebb változtatásoktól eltekintve — a kamara belső szervezetét és ügyvitelét is úgyszólván változatlanul meghagyta. Az ügyintézésnek az az alapelve, hogy minden ügyet a tanácsai plénum, a tanácsülés dönt el, továbbra is érvényben maradt. Az ügyintézés meggyorsítása érdekében azonban lehetővé tették, hogy kisebb ügyeket maga az elnök intézzen el, s hogy kevésbé fontos ügyeket csak kivonatossan ismertessenek a tanácsülésen.¹⁴

Az 1681. évi utasítás a bécsi udvari kamarának mint birodalmi központi pénzügyigazgatási hatóságnak a helyzetét az 1568. évi utasításhoz képest nem változtatta meg. Erről a kérdésről az 1568. évi utasításban majdnem szóról szóra ugyanez található.¹⁵ Az utasítás szövege nem szól a tartományi (országos) kamarák kifejezett alárendeltségéről, hanem csak arról a magyar kamarával kapcsolatban is ismertetett speciális helyzetről, hogy a tartományi kamarák jelentéseiket ugyan a királyhoz címezik, s a rendeleteket a királytól, a király nevében kapják meg, az ügyeket azonban érdemben a bécsi kamara tárgyalja meg, a döntésre az ad javaslatot, a királyi rendeleteket is az adja ki. A valóságban a tartományi kamarák közül a prágai és a boroszlói ekkor már régebben szorosabb alárendeltségi viszonyban állt a bécsi kamarával, s 1672 óta a magyar kamara is hasonló helyzetbe került. A bécsi udvari kamara tehát a XVII. és a XVIII. század fordulóján inkább nevezhető központi birodalmi pénzügyigazgatási hatóságnak, mint a XVI. században, s ilyen vonatkozásban hatásköre ténylegesen megnövekedett.¹⁶

¹⁴ Fr. Mensi: Die Finanzen Oesterreichs von 1701 bis 1740. Wien 1890, 112., Fellner—Kretschmayr: ÖZV. I. Abt. 1. Band. 89—93.

¹⁵ Fellner—Kretschmayr: ÖZV. I. Abt. 2. Band. 338—39, 625—26. Az utasítások megfelelő szövegei.

¹⁶ Th. Mayer: Das Verhältnis der Hofkammer zur ungarischen Kammer bis zur Regierung Maria Theresias. Sonderabdruck aus den „Mitteilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung“. IX. Erg. — Bd. 1. Heft. 33—37. (a továbbiakban: Das Verhältnis der Hofkammer.) Mayer szerint a bécsi udvari kamara helyzetében alapvető változást jelentenek az 1672. évi császári rendelkezések, mert ekkor vált a bécsi kamara, amely eddig a császár mellett inkább udvari ellenőrző szervként, pénzügyi tanácsként, kabinettitkárság gyanánt működött, valóban az országos kamarák

A birodalom államháztartásának súlyos helyzetén az udvari kamara ügyintézésének, hatáskörének reformjával hathatósan nem is lehetett segíteni. A kiadások annyira túllépték a bevételeket, hogy ezen, bár ilyen jellegű megoldásokkal a bécsi kormányzat többször próbálkozott, a legkörülményesebb ügyviteli reform sem segíthetett. A hadikiadások pl. 1700 körül már elérték az évi 14 millió forintot, s a következő esztendőben a Rajna mellett, Olaszországban, Spanyolországban, Magyarországon harcoló császári csapatok fenntartásának évi költsége több mint 20 millióra rúgott, sőt egyes években túlhaladta a 25 milliót is. Ezzel szemben a Habsburg-birodalom összes kamarai bevétele (erről pontos számot nem tudtak adni) legfeljebb 7—8 millióra emelkedett. Ennek túlnyomó részét az udvartartásra és a központi kormányzat költségeire adták ki, nagyon kedvező helyzetben is legfeljebb 1 millió maradt más kiadásokra. A kamarai bevétel azonban rendszerint alig volt elegendő az udvartartás és a kormányzat költségeire. Így a kamarai bevételből a hadsereg nagyon keveset vagy semmit sem kapott. A hadiadóból (contributio) származó jövedelmet általában szintén 7—8 millió Ft-ra becsülték, a valóságban évi 4—5 millió folyt be. A Habsburg-birodalom jövedelmei tehát egyáltalában nem fedezték a nagy hadikiadásokat.¹⁷

A nagy hadikiadások a Habsburg-birodalomban — hasonlóan a nyugat-európai országokhoz — az államadóssági rendszer kifejlődéséhez vezettek. Ausztriában a gyarmati háborúk, a tengeri kereskedelem kiadásai helyett a közép- és kelet-európai hadviselések tették szükségessé az állami jövedelmek kölcsönökkel való megterhelését, az állami hitelügy kiépítését. Míg azonban a gazdaságilag fejlettebb nyugati államok nyugodtan fordultak kölcsönért a leghetőszen fejlett magántőkéhez vagy a magánbankházakhoz, addig a bécsi udvarnak ilyen lehetőségei nemigen voltak. Ausztria hitelélete akkor még fejletlen volt, a meglévő bankházak nem tudták az államháztartás kölcsönigényeit kielégíteni, a külföldi tőke — a szervezetlen hitelviszonyok miatt — a bécsi udvarral szemben nem árult el kellő bizalmat.

A Habsburgok növekvő államadóssága a XVIII. század elején (22 millió Ft) már elérte azt a mértéket, hogy a régebbi kölcsönöktől csak újabb és újabb kölcsönökkel tudott megszabadulni, s ezért nélkülözhetetlenné vált egy olyan hitel-szervezet vagy hitelintézmény felállítása, amelyre az állami jövedelmekre felvett hosszúlejáratú kölcsönök révén is nyugodtan támaszkodhatott. A birodalmi háztartás helyzete ilyen szempontból 1703-ban fordult válságosra, amikor a császári udvar legfőbb hitelezője, a hadiszállásokat pénzelő Oppenheimer-bankház az udvar túlzott igénybevétele miatt fizetéseképtelenné vált, s összeomlott. A császári kincstár kb 5 millió Ft-tal tartozott az Oppenheimer családnak, s ha hitelét nem

főlé rendelt központi birodalmi pénzügyigazgatási hatósággá. Ez két szempontból is túlzás. Részben nincs ilyen hatalmas változás a bécsi kamara XVI. századi és XVII. századvégi központi helyzete között, mint amilyent Mayer feltételez, részben a bécsi udvari kamara nemcsak a viszonylag önállóbb magyar, hanem még a cseh kamaránál sem vált a szó szoros értelmében vett főlérendelt hatósággá. Az 1681. évi bécsi kamarai utasítás ugyanis jogilag mind a négy országos kamaránál az uralkodó, nem pedig a bécsi kamarától való függést mondja ki félreérthetetlenül. Vö. még Inventar des Wiener Hofkammerarchivs. Wien. 1951. (Publicationen des Österreichischen Staatsarchivs.) 4.

¹⁷ Fellner — Kretschmayr: ÖZV. I. Abt. 1. Band. 93—95., katonai kiadásokra Mensi i. m. 78 skv.

akarta végképp elveszíteni, ezt az adósságot előbb-utóbb likvidálni kellett. Erre pedig újabb kölcsönökre lett volna szüksége, ilyeneket azonban a túlságosan megterhelt kincstári és egyéb jövedelmekre a szervezetlen hitelviszonyok miatt nem tudott szerezni.¹⁸

E válságos helyzetben a bécsi kormányzat elfogadta az államadósságok szükségleteit kielégítő hitelintézmény kiépítésére vonatkozó javaslatokat, amelyek egyébként már 1620 óta felmerültek Ausztriában.

Hosszas tárgyalások után megszületett a kapitalisztikus jellegű terv: a szükséges pénzeszköz előteremtését egy olyan bankintézet felállításával kellene biztosítani, amely lehetővé teszi magánosok tőkéjének felhasználását és igénybevételét állami célokra. E megfontolások alapján 1703-ban olasz (velencei) mintára egy ún. Banco del Giro-t létesítettek, amelynél mint állami banknál a magánfeleknek tőkét kellett volna elhelyezniük. Az 1703. június 15-én kiadott szabadság szerinti bank számára az osztrák tartományok és Magyarország hadiadójából négy millió Ft állami dotációt biztosítottak, ennek az összegnek erejéig a bécsi udvari kamara a banknál kifizetéseket eszközölhetett. Az állami bank azonban nem váltotta be a működéséhez fűzött reményeket. A közönség bizalmát nem tudta megnyerni, az állami hozzájárulást ugyanis a bank nem kapta meg, a banknál elhelyezett tőkékért kapott papíroknak kényszerárfolyamuk volt, és rosszul jövedelmeztek. Ezért 1704. június 3-án, az ún. „Ampliationsdiplom”-mal a bank helyzetét újból szabályozták, állami dotációját évi öt és félmillió Ft-ra emelték, amely nemcsak a hadiadóból, hanem kamarai jövedelmekből, köztük a magyar kamara jövedelmeiből is állott. A banknak nemcsak az lett a feladata, hogy magánosoktól pénzt fogadjon el, s ennek fejében kifizetéseiket eszközölje, hanem kötelezte magát az államadósságok kamatainak fizetésére s az adósságok törlesztésére, sőt állami célra készpénz előteremtésére is. A dotáció ellenében ugyanis a bécsi udvari kamara jogot kapott 40 millió Ft erejéig pénzküitalásokra, ezzel szemben az évi dotációra szánt kamarai jövedelmi ágak a bécsi udvari kamarától a giróbank igazgatása alá kerültek.

A giróbank az 1704. évi szabályozás után sem bizonyult életképesnek. Működését akadályozta, hogy a megígért évi 5 1/2 milliónyi dotációból csak 500 000 Ft folyt be pénztárába. Igaza volt Starhemberg kamaraelnöknek, amikor nem hitt az uralkodótól függő és nem a hitelezők érdekeit néző állami szerv (Bancokollegium) és nem a hitelezők egyesülése által irányított intézmény életképességében. Ezért I. Lipót halála után I. József — figyelembe véve Starhemberg kamaraelnök javaslatait — 1706-ban az államigazgatástól független, Bécs városa kezessége alá helyezett bankot állított fel, amely a giróbankot is magába olvasztotta, illetve átvette annak adósságait. Így került sor egy életképes pénzüintézet, a bécsi városi bank (Stadtbanco) megalapítására, amelyet a magántőke szívesen támogatott. A bank kötelezte magát az államadósságok törlesztésére s az állami kincstár készpénzhitellel való ellátására. A császári kincstár ennek fejében fedezetül bizonyos kamarai jövedelmeket Bécs városa kezelésébe adott át. A bécsi városi bank a továbbiakban megfelelt az állam részéről beléje helyezett bizalomnak, kölcsönöket folyósított az államháztartásnak és fizette adósságait.

¹⁸ Marx: A tőke. I. k. Bp. 1948, 815—817., Pach Zs. P.: Az eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon. Bp. 1952, 148., Fellner—Kretschmayr: ÖZV. I. Abt. 1. Band. 96—98.

Az államhitei megjavítását célzó törekvések tehát egyelőre egy életképes pénzügyintézet, a bécsi városi bank létrehozását eredményezték. A pénzügyi helyzet váltsága azonban újabb fejlemények szülője lett. A bécsi városi bank ugyan alkalmas volt arra, hogy hozzájáruljon az állami pénzügyek lassú javulásához, de nem lehetett tőle várni a pénzügyi helyzet azonnali megszilárdítását. III. Károly trónralépte után újból a radikális reform hívei kerekedtek felül, akik — a fokozatos reform hívével, Starhemberg bécsi kamaraelnökkel szemben — újból elfogadtatták a császárral egy állami bank felállításának a tervét. Ez 1714-ben universalis banca-litas (Universalbanca-litas) névvel meg is alakult.

Az universalis banca-litas (továbbiakban banca-litas) céljával az állami pénzügyek rendezését, a hitel fellendítését és a kereskedelem támogatását tűzték ki. Az 1715. február 16-i császári rendelet a birodalom összes kamarai jövedelmeit és hadiadóját a banca-litas alapjához utalta, eszerint lényegében minden állami jövedelmet a banca-litas pénztárába kellett befizetni. Ennek fejében a banca-litas fedezte az összes állami kiadásokat (udvartartás, közigazgatás költségei és a hadikiadások).

Az állami ellenőrzés alatt levő bécsi városi bank, majd 1714-ben a banca-litas létrehozásával a bécsi központi pénzügyigazgatásban is jelentős változások következtek be. A városi bank felügyeletére új szervet, az alsó-ausztriai helytartó és a bécsi kamaraelnök vezetésével működő ún. „Ministerialbancodeputation”-t létesítettek. A banca-litas igazgatását pedig különálló, közvetlenül a császár alá rendelt szervre, a banca-liguberniumra bízták.

A banca-ligubernium és a banca-litas felállításával — az utóbbi bizonyos vonatkozásban az eddigi udvari fizetőhivatal (kamarai főpénztár) és a hadifizetőhivatal (hadipénztár) örökébe is lépett — a bécsi udvari kamara hatásköre jelentékenyen leszűkült. A banca-ligubernium, illetve a banca-litas átvette a bécsi udvari kamarától a pénzkezelés funkcióját. Ezzel kapcsolatban 1715-ben a kamarai pénztárak ellenőreit is a banca-litas alá rendelték. A bécsi udvari kamaránál maradt a kamarai gazdálkodás irányítása és a kamarai jövedelmek beszedése (ezeket a banca-litas pénztáraiba kellett beszolgáltatni).

A bécsi udvari kamara és a banca-ligubernium közötti állandó torzszalkodás megbontotta a pénzügyigazgatás egységét. Az udvar e nehézségek kiküszöbölése végett a banca-liguberniumot 1716-ban feloszlatta. A pénzügyigazgatás egységének biztosítása, a legfőbb államháztartási elvek kidolgozása céljából új szervként az ún. titkos pénzügyi konferenciát (Geheime Finanzkonferenz) hívta életre, amely közvetlenül az uralkodó alatt, mint annak legfőbb tanácsadó és véleményező szerve működött, végrehajtó hatáskör nélkül. A titkos pénzügyi konferencia a bécsi udvari kamara és a banca-litas felettes szerve lett, működésüket azonban csak olyan mértékben irányította, hogy előkészítette a két pénzügyi hatósághoz küldött császári rendeleteket.

A bécsi banca-litas mint központi pénzügyigazgatási szerv és állami bank a birodalom többi országaira, így Magyarországra is kiterjesztette hatáskörét. A banca-litas fiókjai az országos kamaráktól átvették a pénztári teendőket, így a pénzügyigazgatás azoknál is kettéoszlott.¹⁹

¹⁹ Fellner—Kretschmayr: ÖZV. I. Abt. 1. Band 99, 102, 110—118, 120—122, 123, 130., Inventar des Wiener Hofkammerarchivs. 117, 85. Vö. Kérészy i. m. 131—140. és Mensi i. m. 179—184, 207 skv., 436—440.

A bécsi városi bank és az universalis bancalítás felállítása jelentős forduló-pont a Habsburg-birodalom pénzügyi és gazdasági fejlődésében. A bécsi városi bank működése nemcsak az állami pénzügyeknél éreztetette kedvező hatását, hanem a hitelélet fellendítésével a tőkefelhalmozás folyamatát is elősegítette. Az universalis bancalítás szerepe csak az állami pénzügyek központosítása terén volt pozitív jellegű, mint állami bank, a birodalmi pénzügyek válságos helyzete, az állam hitelének ingatag volta miatt, nem tudott jelentőségre szert tenni.

A bécsi központi pénzügyigazgatásban a XVII. század végén és a XVIII. század elején bekövetkezett változások világosan mutatják azokat az egyre fokozódó erőfeszítéseket, amelyeket a bécsi udvar újabb és újabb jövedelmek előteremtése, új pénzforrások megnyitása céljából kifejtett. E törekvéseknek úgyszólván egyedüli célja a Habsburgok nagyhatalmi politikájából eredő óriási hadikiadások fedezése volt. Ezt a célt szolgálta tulajdonképp a bécsi kamara ügyviteli reformja, a giróbank, a bécsi városi bank, majd 1714-ben az universalis bancalítás megalapítása. Az államadósság, amelynek összege 1711-ben elérte a 49 millió Ft-ot, a pénzügyigazgatás egyre döntőbb tényezőjévé vált, s uralmát egyre jobban kiterjesztette az állami pénzügyek fölé. A bécsi városi bank, amely biztosította az addig szervezetlen magántőke felhasználását birodalmi célokra, már tetemes állami jövedelmi forrásokat kötött le. Az universalis bancalítás pedig minden állami jövedelemre rátette kezét, központosította az állami pénztárügyet, s lehetővé tette az állami jövedelmeknek az államadósság céljaira való felhasználását. A birodalmi pénzügyigazgatásnak a bevételek fokozására, az állami hitelügy kifejlesztésére irányuló törekvései elhatározó befolyással voltak a magyar kamarai pénzügyigazgatás további sorsára, a magyar kamara fejlődésére is.

3. A KAMARA TERÜLETI ILLETÉKESSÉGE

Magyarország területe — a Maros—Tisza szöge és Temesvár kivételével — az 1699. évi karlócai béke értelmében felszabadult a török uralom alól, a török Erdélyről is lemondott. Megnyílt tehát a lehetőség arra, hogy a magyar királyi kamara hatáskörét az ország egész területére kiterjessze, amely egyébként elvben és jogilag addig is hatáskörébe tartozott. Mindez azonban a bécsi körök államgazdasági és pénzügyi politikája miatt, nemkülönben az ország területi megosztottságát továbbra is fenntartani igyekvő törekvések következtében nem valósult meg. Az elsődleges ebben a politikában a pénzügyi szempont volt, amely a visszahódított területek teljes gazdasági felhasználását sugallta a bécsi udvarnak. E politikai és gazdasági törekvések folytán az egész, úgyszólván gazdátlan neoacquistica terület a császári kincstár birtokába, a bécsi haditanács, majd a bécsi udvari kamara igazgatása alá került azzal, hogy bevételeit a háborús kiadásokra, a súlyos válságban levő birodalmi háztartás szükségleteire fordítsák.

A bécsi udvar már 1684-ben, a török elleni hadjárat küszöbén ilyen értelemben foglalt állást az újszerzemények gazdasági felhasználásával kapcsolatosan. A bécsi államkonferencia úgy döntött, hogy a Győrtől, Komáromtól lefelé terjedő területet egész Belgrádig külön tartományként, budai központtal kell majd igazgatni. Buda 1686. évi visszafoglalása után e területen kamarai igazgatást és gazdálkodást vezettek be. E teendőket az 1686-ban létesített és a bécsi udvari kamara alá rendelt budai kamarai felügyelőség (1691-től kezdve budai kamarai

adminisztráció) látta el hatalmas hivatali apparátussal és tisztviselői személyzettel.²⁰

A budai kamarai adminisztráció 1699-ig birtokába vette a töröktől visszahódított területek túlnyomó részét, még a Temesközt is, amely azonban az 1699. évi karlócai béke alapján visszakerült a török uralom alá. A Dráva—Száva köze keleti részének, Alsó-Szlavóniának mint újszerzeményi területnek a kamarai igazgatását 1689-ben a csáktornyai kamarai adminisztrációra bízta, s Nagy György kamarai adminisztrátor látta el — a bécsi kamara felügyelete mellett — e területek kamarai és egyéb ügyeit. A csáktornyai kamarai adminisztráció 1693-ban magába kebelezte a Dunántúl déli részét is (az ún. pécsi és nagykanizsai kerületet a Balaton, Sió, Sárvíz vonalától délre). Nagy György ekkor Csáktornyáról Nagykanizsára tette át székhelyét. Ezt a Dráván inneni részt 1694-ben újból visszacsatolták a budai kamarai adminisztráció területéhez, úgyhogy 1694 után a csáktornyai kamarai adminisztrációhoz csak a Dráva—Száva köze tartozott.²¹ A csáktornyai kamarai adminisztráció, amely különben a magyar kamarának a horvát ügyeket intéző szerve volt, a szlapon újszerzeményeket illetőleg szintén közvetlenül a bécsi udvari kamara fennhatósága alá került. A szlapon újszerzeményekre az 1700-as években különálló szlapon kamarai adminisztrációt állítottak fel, amely a XVIII. század közepéig a bécsi udvari kamara fennhatósága alatt működött.²²

A magyar kamara az új szerzeményi területek felett semmilyen hatáskört nem kapott, sőt az uralkodó egyenesen megtiltotta, hogy a budai vagy a szlapon adminisztráció ügyeibe avatkozzék.²³ Így a magyar kamara területi hatásköre, területi illetékessége, tekintettel arra is, hogy a szepesi kamara, illetve akkori nevén kassai kamarai adminisztráció az ország északi és északkeleti részén továbbra is megmaradt különálló pénzügyigazgatási kormányhatóságnak, nem változott semmit sem az 1686 előtti időkhöz képest. A pozsonyi kamarához tehát a Dunától északra továbbra is csak a Liptó, Hont (Kishont), Nógrád megyék keleti határvonalától nyugatra eső országrész, a Dunántúlon pedig nagyjából a Balaton vonalától nyugatra eső terület és a töröknek 1686 előtt nem hódolt horvát terület-rész tartozott. E területet az akkori szóhasználat szerint Alsó-Magyarországnak hívták. (A pozsonyi kamara fennhatósága alatt levő országrész keleti, főleg a neo-acquistica területtel érintkező határa nehezen állapítható meg. Érsekújvár, Esztergom, Vác, Várpalota, Nagykanizsa, Légrad pl. már nem a pozsonyi kamara, hanem a budai kamarai adminisztráció területén feküdt.)²⁴

A magyar kamara tehát területi hatáskörét tekintve továbbra is korlátozott jelentőségű, regionális jellegű hatósági szerv maradt. Ez vált a magyarság egyik legnagyobb sérelmévé, amely a Rákóczi-szabadságharc kitöréséhez is az egyik

²⁰ H. Pálffy I.: A kamarai igazgatás bevezetése a töröktől visszafoglalt területeken. Domanovszky-émlékkönyv. Bp. 1937, 474—78, 486—87. és Th. Mayer: Verwaltungsreform in Ungarn nach der Türkenzeit. Wien und Leipzig 1911, 17—19.

²¹ E 280. Budai kamarai adm. Hofbefehle. 1689. május 23. és 1693. június No 1., E 136. Magyar Kamara archivuma. Diversae Instrukciones. Fasc. 3. No 72.

²² A csáktornyai kamarai adm. 1686 előtt is létezett, l. erre a magyar kamara hozzá. intézett rendeleteit (E 15. Exp. cam.). A szlapon adm.-ra l. ennek 1700-tól fennmaradt iratait (E 290. Wienerisch Hofkammer Rescripte. . .).

²³ Th. Mayer 20. sz. jegyzetnél i. m. 23.

²⁴ Tagányi K.: A budai kamarai jószágkormányzóság hivatalai. 1686—98. Magyar-Gazdaságtörténelmi Szemle. 1897, 411—419.

alapvető okot szolgáltatva. Az ország integritásának ekkora megsértését még a császárhű magyar kamara és a labanc rendek sem hagyták szó nélkül. A kamara 1704. november 7-én a császárhoz intézett felterjesztésében kelt ki területi joghatóságának korlátozása ellen. Ebben elpanaszolja, hogy a török kiűzése után területi hatáskörének megnövekedése helyett felállították a budai és a szlapon adminisztrációt, az aradi kamarai felügyelőséget, sok felesleges hivattal és tisztviselővel. Mindezek a szervek — bár a magyar törvények erre kötelezik őket — nem ismerik el a magyar kamara felsőbbségét. Sőt — folytatja tovább az emlékirat — a szepesi adminisztráció (szepesi kamara), amelynek a törvények és a szokás alapján is függnie kellene a magyar kamarától, jelentéseit közvetlenül a bécsi kamarához küldi, nem törődve a magyar kamarával és megkerülve azt. A kamarai igazgatás ilyen méretű feldarabolása magának a pénzügyi gazdálkodásnak, a jövedelmek emelésének sem használ — állapítja meg a magyar kamara felterjesztése. (A szepesi kamarai adminisztráció elsősorban hadellátási és a hozzája csatolt újszerzeményi területek ügyeiben tartozott közvetlenül a bécsi udvari kamara alá.)²⁵

Hasonlóképp foglaltak állást ebben a kérdésben a labanc rendek 1708. évi pozsonyi postulatuma is. A rendek követeléseik közé iktatták a kamarai igazgatásnak a magyar törvények szerinti szabályozását, a budai, szlapon kamarai adminisztrációnak, az aradi, eszéki kamarai felügyelőségnek a pozsonyi kamarához való csatolását és a szepesi kamarának a pozsonyi kamara alá való rendelését.²⁶ (A Rákóczi-szabadságharc ezeken túlmenően a nemzet teljes függetlenségéért és teljes pénzügyi önállóságáért küzdött, s meg is teremtette a szabadságharc független pénzügyigazgatását, amelynek irányító szerve a gazdasági tanács, a consilium oeconomicum volt.)

A bécsi udvari kamara — állást foglalva az 1708. évi követelésekkel kapcsolatban — nem zárkózott el a magyar kamara területi illetékességének a császárhű rendek által is követelt revíziójától. A visszacsatolást már pénzügyi okokból sem ellenezte, mivel az újszerzeményi területekből eredhető jövedelmet az udvar (a fegyverjog megváltatása, az egyházi tized átadása, a birtokok értékesítése révén) már amúgy is felhasználta. Politikailag meg éppen hasznosnak tartotta, hogy az újszerzeményekkel kapcsolatos sok „lármának” most végét lehet vetni. A bécsi kamara úgy vélte, hogy helyre kellene állítani a szepesi kamarának a magyar kamarától való függését, rendezni kellene közvetlenül a bécsi kamara irányításával működő többi magyarországi kamarai szervnek a helyzetét is. Javasolta ezzel szemben a szlapon adminisztráció fenntartását, mert szerinte a rácok nem akarnak magyar uralom alá kerülni, azonkívül a „rebellisek” ellen fel is lehet őket használni.²⁷ A császár 1709. június 7-i rendeletében végül is — nyilván a szabadságharc leszerelésére irányuló politikai megfontolásból — eltörölte az újszerzeményi területek legnagyobb részét igazgató budai kamarai adminisztrációt, s hozzájárult az újszerzeményi területeknek a magyar kamarához való „annyi-

²⁵ E 21. Ben. res. 1704. nov. 7., a szepesi kamarára HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 379. 1696. szept. 28. 782–86., 791–92.

²⁶ E 21. Ben. res. 1708. aug. 29.

²⁷ UO. és HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 453. 1709 jún. 7. 79–83. A bécsi kamara javaslata a budai kamarai adminisztráció eltörlésére.

ra óhajtott” visszacsatolásához.²⁸ Persze a teljes visszacsatolás — híven a bécsi kamara véleményéhez — nem történt meg. Az újszerzeményi területek bizonyos része, a szlavon kamarai felügyelőség, a szegedi, aradi és szerémi felügyelőségek területei — azzal az indokolással, hogy ezek jövedelmeire a bécsi hatóságoknak a hadellátás szempontjából szüksége van — továbbra is a bécsi kamara fennhatósága alatt maradtak. A magyar kamara igen lassan vette át a budai kamarai adminisztráció hatáskörét az alája rendelt újszerzeményi területeken. A visszacsatolt részek igazgatására felállította a budai kamarai felügyelőséget (cameralis inspectoratus Budensis), ennek a vezetésével önhatalmúlag Zenneg Kristóf Györgyöt, a budai kamarai adminisztráció volt főpénztárosát bízta meg. A visszacsatolás lassú menetére jellemző, hogy Zenneg még 1716-ban is császári beleegyezés nélkül töltötte be hivatalát, amiért a magyar kamarát meg is feddték.²⁹

A budai kerület visszacsatolásával a magyar kamara területi hatásköre tekintélyesen megnövekedett. Most már az egész Dunántúl, továbbá Szeged, Arad környékének, a Bácskának és a török uralom alatt levő Temesköznek a kivételével az Alföld is hozzátartozott. A szegedi és az aradi felügyelőségek területét közelebről nem ismerjük. Szorosabb kapcsolatba került 1710 után a magyar kamara a szepesi kamarai adminisztráció alá tartozó terület kamarai igazgatásával is. A szepesi kamarai adminisztrációnak a magyar kamarához való viszonya 1712 után nagyjából a magyar törvények szellemében szabályozódott. Ez azt jelentette, hogy a szepesi, illetve kassai adminisztráció a királyi rendeleteket a magyar kamarán keresztül kapta meg, s javaslatait, felterjesztéseit is a magyar kamarán keresztül küldte Bécsbe. Egyébként a szepesi adminisztráció a magyar kamara ellenőrzése alatt továbbra is külön kormányhatóságként működött.³⁰ A területi illetékesség megnövekedése nem volt mindig azonos a visszacsatolt területen a teljes kamarai hatáskör gyakorlásával, a bécsi udvari kamara a magyar kamarához csatolt területeken továbbra is megtartott igen fontos funkciókat. Mindez természetesen csökkentette a visszacsatolás jelentőségét.

4. A KAMARA HATÁSKÖRE

A magyar kamara hatáskörét, feladatait — a XVI. és a XVII. századi működésének összefoglalásával — nagy általánosságban már jellemeztük. Hatáskörébe — amint erre rámutattunk — elsősorban a királyi és a felségjogokon alapuló javak kezelése, a javakból befolyt jövedelmek felhasználása tartozott.

A magyar kamara államgazdasági és egyéb tevékenységének, feladatainak vizsgálatánál — a területi illetékesség vizsgálatához hasonlóan — szintén erősen figyelembe kell venni a bécsi udvar gazdasági és pénzügyi törekvéseit, a Lipótféle abszolutizmusnak Magyarországon folytatott pénzügyi politikáját. A magyar kamara hatáskörének és feladatainak szabályozásánál az uralkodóház továbbra

²⁸ E 21. Ben. res. 1709. jún. 7.

²⁹ Th. Mayer 20. sz. jegyzetnél i. m. 103. A magyar kamara levéltárában a budai kamarai inspektorátus anyaga az 1709. évvel kezdődik (E 287. Cameralis Inspectoratus Budensis).

³⁰ HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 456. 1709. dec. 27., 1709. évi utasítás 205 l., E 21. Ben. res. 1712. febr. 8., ápr. 5., 1716. ápr. 6.

is arra a már említett közjogi évrre támaszkodott, amely szerint a kamarai jövedelmek kezelése a király dolga.³¹ A kamarai hatáskör, a jövedelmek felhasználásának szabályozásánál azonban e jogkör érvényesítése nehezebb volt, mint a szervezet és az ügyvitel esetében. A magyar országgyűlések törvényei, bár nem vonták kétségbe a kincstári gazdálkodásnál a király jogait, leszögezték, hogy ez a „királyi” gazdálkodás nem sértheti az ország törvényeit és a nemesi kiváltságokat, továbbá, hogy a magyar kincstári gazdálkodásnak függetlennek kell lennie a bécsi pénzügyigazgatástól, s hogy a magvaszakadtak javainak kincstári birtokba vétele is csak a törvények által előírt módon történhetik.³² A Lipót-féle abszolutizmusnak tehát a magyar kamara feladatainak kijelölésénél túl kellett tennie magát a magyar törvényeken. A királyi hatalom (pontosabban a Habsburg-abszolutizmus) eme korlátlan érvényesülését a kamarai pénzügyigazgatásban az 1712—15. évi országgyűlés próbálta csökkenteni. Az a törekvése azonban, hogy a rendek beavatkozhassanak a magyar kamara működésébe, s betekintsenek a működést szabályozó utasításokba, a királyi jogok sérthetetlenségét hangoztató udvar merev ellenállásába ütközött.³³

A magyar kamara 1686 utáni hatáskörének, feladatainak részletezésénél az 1672. évi utasítást vesszük alapul. Ez természetesen csak általánosságban ad képet a kamarai teendőről, a kamarai jövedelmi ágakról, a kamara tevékenységének az adott korszakkal kapcsolatos jellegzetességeit nem mindig domborítja ki. Az 1672. évi utasítás szerint a magyar kamara fő feladata a rendes és rendkívüli kamarai jövedelmek kezelése, a jövedelmek kezelésében a hiányok megszüntetése, a bevételek növelése, a kamarai jószágok jó állapotban való megtartása stb. A kamarai rendes jövedelmek közé tartoznak elsősorban a „legutóbbi lázadás” (Wesselényi-féle mozgalom) miatt a kincstárra háramlott vagy ezentúl a kincstárra háramló sóbányák és birtokok jövedelmei, továbbá a harmincad, húszad és más váмок, a szabad királyi városok cenzusa és taksája, a pénzverés jövedelme (lucrum camerae), ide sorolja az 1672. évi utasítás a hadiadót (contributio dicarum) is, amelyről megállapítottuk, hogy nem királyi, hanem országos jövedelem volt. A jövedelmek növelése céljából az utasítás lelkére kötötte a kamarának, hogy a legnagyobb gondossággal kutassa, melyek a rendes kamarai jövedelmek, milyen birtokok, haszonélvezetek, jogok, mely városok és mezővárosok, várak, helységek tartoznak a kamarához, melyek a rendkívüli és járulékos jövedelmek, milyen jelenleg más tulajdonában levő javak tartoztak egykor a kamarához? Mindezeket foglalja írásba, és az iratokat a kamaránál őrizze meg. Gyűjtse össze és tanulmányozza az összes törvényeket, régi rendeleteket, hogy azokat helyesen alkalmazhassa a kamarai érdekek védelmében. Ha a régi törvényekben a kincstárt hátrányosan érintő rendelkezések vannak, akkor erről az uralkodót tájékoztassa, hogy a rendekkel egyetértésben e káros rendelkezéseket meg lehessen szüntetni. Felül kell vizsgálni azonkívül mindazokat a mentességeket is, amelyeket

³¹ Th. Mayer: Das Verhältniss der Hofkammer. 39., 1706-ban a király jogát a rendi követelésekkel szemben I. József is hangoztatta.

³² Pl. az 1526. évi 3., 1597. évi 27., 1598. évi 39., 1659. évi 61., 1662. évi 40., 1715. évi 18., 91., 1723. évi 13. tc. Vö. E 21. Ben. res. 1704. nov. 7., itt a kamaraelnök felsorolja a kamara hatáskörét illető törvényeket, amelyeket az udvar nem tart meg.

³³ Th. Mayer: Das Verhältniss der Hofkammer. 40. Az 1715. évi országgyűlés azt kívánta, hogy az uralkodó közölje a kamarai utasítást a rendekkel, s hogy az utasítást az országgyűlés is hagyja jóvá. A király ezt megtagadta.

bárki bizonyos kamarai jövedelmek beszolgáltatására nyert, jogosak-e vagy jogtalanok-e ezek a mentességek? Ellenőrizze továbbá a kamara a szabad királyi városok kiváltságait is, vajon a szabad királyi városoknak egyes kamarai szolgáltatások alól való mentesítéseiben rincsenek-e visszaélések? Az utasítás azt is meghagyta a kamarának, hogy vizsgálja felül az elzálogosított kincstári javak okmányait, s minden áron arra törekedjék, hogy az elzálogosított vagy más módon idegen haszonélvezetben levő javakat a kincstár részére visszaszerezze. Hasonlóképp ellenőrizze a régi adósságokat és azok okmányait, nehogy a kincstárt indokolatlan követelésekkel terheljék.³⁴

Amint az 1672. évi utasításból is látható, a kamara egyik legfontosabb rendes jövedelme a birtokokból, a *birtokgazdálkodásból* eredt, s a kamara egyik legfontosabb feladata a birtokigazgatás, a birtokgazdálkodás ellátása volt. A tágabb értelemben vett birtokgazdálkodással kapcsolatosan a magyar kamarának — régebben kialakult gyakorlat szerint — több irányú feladatkomplexumot kellett ellátnia. Az első feladat tulajdonképp jogi természetű, a kincstár öröklési jogának biztosítása a magyar törvények értelmében a magvaszakadtak javaira, az ilyen királyi jogok kutatása és felderítése. A királyi kincstár vagyonának egyik főforrása — amint tudjuk — a *háramlás* volt. A birtokok tekintélyes része ebben a korszakban azonban nem háramlás, hanem a hűtlenség vagy felségsértési pereket követő elkobzás révén került a kincstár tulajdonába. Az elkobzott birtokokat a magyar kamara vette át, s gondoskodott az átvett birtokok vitás vagyoni jogi kérdéseinek a tisztázásáról is. A háramlás vagy elkobzás révén a királyi kincstár tulajdonába került birtokokat, a birtokok jövedelmeit a magyar kamara kezelte. Amennyiben a kincstári birtokokat (a magyar törvények szerint eladományozás formájában) értékesítették, a javadalmakat a magyar kamara adta át az új tulajdonosoknak, s a birtok ellenértékét (egykorú terminus szerint a becsértékét) a kamarai pénztárba kellett befizetni.

A magyar kamara birtokigazgatási, birtokgazdálkodási tevékenységénél — amint erre az 1672. évi utasítás megfelelő pontja is utal — ebben az időben főleg a birtokelkobzással, a birtokok eladományozásával kapcsolatos teendőket kell kiemelni. Nem szorul bővebb magyarázatra, milyen politikai körülmények okozták azt, hogy a magyar kamara birtokgazdálkodási hatásköre a XVII. század második felében és a XVIII. század elején épp ilyen irányban növekedett meg. A Wesselényi-féle, a Thököly vezette függetlenségi mozgalom, a Rákóczi-szabadságharc elbukását követő nagyarányú birtokelkobzások, amelyek politikai célok mellett a császári kincstár pénzszerzési törekvéseit is szolgálták, nemzeti történelmünk jól ismert fejezetei közé tartoznak.

A kincstár tulajdonába a birtokelkobzások folytán nagykiterjedésű uradalmak kerültek. A magyar kamara birtokigazgatási és birtokgazdálkodási tevékenysége ezzel kapcsolatosan főleg arra terjedt ki, hogy átvegye és megbecsülje az elkobzott birtokokat, s rendszerint rövid kamarai igazgatás után átadja azoknak, akiknek a király ezeket a birtokokat eladományozta, illetve eladta. Huzamosabb gazdálkodásra ezeken a birtokokon nem rendezkedett be, az udvar ugyanis e

³⁴ Az 1672. évi és a régebbi utasításokat közli Th. Mayer: *Das Verhältniss der Hofkammer stb. c. művében*. A továbbiakban az 1672. évi utasításnak erre a kiadott szövegére utalunk. Jelen esetben I. az 1672. évi utasítás 12., 13., 15., 18., 20., 27—33. pontjait.

jóságokon pénznyerés, adósságok törlesztése, érdemek jutalmazása céljából lehetőleg túladni igyekezett. A Wesselényi-féle mozgalom után elkezdődő nagy birtokelkobzások annyira megnövelték a kincstár kezén levő uradalmak számát, hogy a kamara a birtokok igazgatását meglevő apparátusával nem is tudta volna ellátni. Ekkor jutottak a kamara kezébe a dunántúli Nádasdy-féle jóságok, amelyekből 1680 körül jó pénzért a császár hívei, többek között Esterházy Pál gróf, Draskovich Miklós gróf, Zichy István gróf gyarapították vagyonukat. A felvidéki Balassa- és Wesselényi-féle birtokok a besztercebányai bányakamarához kerültek, s a bányaüzemeket táplálták. Az elkobzott felvidéki Petróczy-birtokokból hadi érdemeiért gróf Forgách Ádám kapott adományt. A kincstár kezébe kerültek a nagy kiterjedésű muraközi, horvátországi, tenger melléki Zrínyi-birtokok, továbbá az Ostrosich-család felvidéki birtokai, Thököly István jóságai stb. A XVII. század végéről származó becslés szerint az addig elkobzott birtokok értéke, ha a becslésnél az évi jövedelmet a birtokérték 5%-ának minősítették, 2 267 058 Ft, ha a becslést alapjául 6%-ot vettek, 1 866 504 Ft volt. Meg kell jegyezni, hogy a fentiekben csak a felső-magyarországi és az alsó-magyarországi (a pozsonyi és a szépei kamara területéhez tartozó) birtokokról van szó.³⁵

A magyar kamara birtokgazdálkodási hatáskörének 1686 utáni jellegzetességei közé tartozik az is, hogy a töröktől visszafoglalt területek hatalmas, gazdátlan birtoktestei nem kerültek fennhatósága alá. Ezekre a birtokokra — a bécsi udvarnak már ismertetett pénzügyi és politikai törekvései következtében — a bécsi udvari kamara tette rá a kezét. E birtokok nagyrészt 1709-ig a bécsi udvari kamara, illetve az alája rendelt budai kamarai adminisztráció értékesítette. A birtokokat a császári kamara vagy eladta, vagy pedig a fegyverválság lefizetése ellenében régi tulajdonjogukat igazolni tudó földesuraknak engedte át. A vételár és a fegyverjog címén fizetett összeg — utóbbit 1702 után a megyék és városok rendszerint egy összegben rótták le — a bécsi kamara pénztárába folyt be,³⁶ mindehhez a magyar kamarának 1709-ig semmi köze sem volt. Amik or a budai kamarai kerületet 1709-ben a magyar kamarához csatolták, a magyar kamara a birtokügyeket is át kellett volna vennie. Ez azonban nem, illetve csak részben történt meg. A kamara egykorú iratanyaga arról tanúskodik, hogy a budai kerület birtokértékesítési ügyeit 1720-ig a bécsi kamara továbbra is inkább közvetlenül maga intézte. Erre utal az 1716. július 22-i királyi rendelet, amely sürgősen tartja Zenneg Kristóf György budai inspektor működését, mivel a budai kerület birtokait a kamarai felügyelőségtől nagyrészt elvonták.³⁷ Ugyancsak ezt bizonyítja a magyar kamara 1713. és 1717. évi megmaradt pénztári számadáskönyve is, amely nem tüntet fel birtokjövedelmet (más jövedelmet sem) a budai kamarai inspektorátus területéről.³⁸ Persze ez még nem jelenti azt, hogy a kerület egyes birtokügyeinek az elintézését ne bízták volna a magyar kamarára, illetve a budai inspektorra. Elsősorban adminisztratív teendőket ilyen téren is el kellett látniuk. Erre utal az is, hogy 1709 után ezen a területen a magyar kamara és a budai

³⁵ A bécsi udvarnak a birtokok értékesítésével kapcsolatos politikájára HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 306. 1686. jan. 10., Rote No. 308. 1686. máj. 31. — A birtokértékesítésre vonatkozó kimutatás. E 14. Acta Hung. Tom. IV. 109—111.

³⁶ Mezősi K.: A fegyverjog (jus armorum) megváltása a töröktől visszafoglalt területeken. Századok. 1942. 181—82.

³⁷ E 21. Ben. res. 1716. júl. 22.

³⁸ E 106. Liber percept. atque erog. provent. 1713. és 1717. év.

kamarai felügyelőség irányításával jelentős vidéki kamarai hivatali szervezet működött.

A Rákóczi-felkelés idején és a felkelés után elkobzott, továbbá az újszerzeményi területen még a kincstár tulajdonában maradt birtokok eladómozgására, értékesítésére 1710 után került sor. Egymást követik ekkor a nagy adományok, ezek során a konfiskált nagy kiterjedésű jószágok elsősorban német és császárhú magyar főnemeselek kezébe jutnak. (A konfiskált javak között a legnagyobbak II. Rákóczi Ferenc, Bercsényi Miklós, Csáky Mihály, Forgács Simon, Esterházy Antal birtokai voltak.) A magyarok katonai vagy más szolgálataik (a Rákóczi-felkelés alatti császárhűségük) fejében inkább a nem újszerzeményi területeken kaptak birtokadományokat, a németek elsősorban a volt török hódoltság részen. Nagy értékű adományok birtokába jutott az egyház is, különösen a jezsuita rend, amely ekkor szerezte meg a vágsellyei, sági, pákozdi, sóskuti, etyeki, sukorói javakat. Sokan pénzért vettek birtokot a kamarától vagy a német adományosoktól. Az utóbbiak sok esetben nem is telepedtek le hazánkban, hanem nyereséggel igyekeztek túladni a könnyen szerzett javakon.³⁹

A magyar kamara meglehetősen alárendelt szerepet játszott ebben a folyamatban. A dolgok érdemi részét Bécsben döntötték el, a magyar kamara csak segédkezett, adminisztratív teendőket látott el, gondoskodott a birtokok átadásáról stb. A birtokértékesítésekből igen kevés pénz folyt be a pozsonyi pénztárba, az udvar ugyanis — amint mondtuk — a birtokot fizetési eszköznek tekintette, amellyel — pénz hiányában — adósságot törlesztett, szolgáltatokat jutalmazott, hadiszállításokat fedezett. A királyi kegyadományok (gratialis) formájában fogatosított birtokátadásokra sok irat található a magyar kamara levéltárában.⁴⁰ Általában a magyar kamara feladata volt a birtokelkobzásokkal kapcsolatos adminisztráció ellátása is. Királyi rendeletre pl. a kamara adta vissza 1685-ben a császár hűségére visszatérők birtokait, de a termést a felkelés alatti évekből a kincstárnak kellett megtartania.⁴¹ Kötelessége volt továbbá a kamarának arra is ügyelni, hogy a nádor 32 teleknél nagyobb birtokot ne adományozzon, a magyar törvények szerint ugyanis csak erre volt joga.⁴² A nádor adományozási joga egyébként az újszerzeményi birtokokra nem terjedt ki.⁴³

A magyar kamara egy másik igen fontos feladata volt a legállandóbb rendes kamarai jövedelemnek, mégpedig a *harmincadvámnak* a kezelése és ezzel kapcsolatban a harmincadhivatali szervezet munkájának az irányítása. A harmincadigazgatás ebben az időben közvetlenül a kamarai tanács hatáskörébe tartozott. Ez azt jelentette, hogy a harmincadjövedelmet nem adták bérbe, vagy nem bízták kezelését külön harmincadigazgatóságra. A politikai események a harmincadigazgatásban olyan változásokat, mint amilyeneket a birtokgazdálkodásnál ta-

³⁹ Az elkobzásokra HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 453. 1709. máj. 23., a birtokértékesítésre Marczali H.: Magyar birtokviszonyok. 1711–1740. Budapesti Szemle. 1897. 2. kötet. 1–3, 6, 9.

⁴⁰ L. E 21. Benignae resolutiones nevű, a királyi rendeleteket tartalmazó állagot. Vö. Marczali i. m. 5. — Ilyen ideiglenesen működő provizorok voltak az 1680-as években az elkobzott Rákóczi-, Osztrósch-, Petróczi-, Hídvéghy-birtokokat kezelő lednici, lipótújvári, trencsényi provizorok. 1689 után mindegyik tisztsége megszűnik, a kamara nem levelezik velük. Vö. E 15. Exp. cam. 1686–1690. Lajstromkönyvek.

⁴¹ E 21. Ben. res. 1685. nov. 24.

⁴² Uo. 1708. máj. 24.

⁴³ Uo. 1724. aug. 8.

paszthalhattunk, nem idéztek elő. A magyar kamara általában a hagyományos módon látta el a harmincadigazgatási teendőket. Ennek alapjául az ún. királyi vectigal (vámszabályzat) szolgált, amelyet az 1655. évi 100. tc. alapján kiküldött országos bizottság 1656-ban az akkori követelményekhez képest kijavított, illetve kiegészített.⁴⁴ A magyar kamara többnyire erre támaszkodott a harmincadhivatali utasítások kiadásánál, bár — ha szükségesnek gondolta — az utasítások egyes pontjainak megváltoztatását, illetve az utasítás kiegészítését külön is kérhette a királytól. A harmincadügynél egyébként azok az intézkedések érdemelnék figyelmet, amelyek a harmincadbevételek növelését tűzték ki célul. A harmincadgazdálkodás jövedelmezőségét a XVII. század második felében a túlméretezett harmincadszervezet veszélyeztette. Ezért az 1672. évi utasítás takarékoskodás céljából a harmincadhivatalok számának csökkentését, egyes harmincadhivatalok fiókhivatalokká való átalakítását és a megmaradó hivatalok ésszerű átcsoportosítását hagyta meg. A jövedelmek növelését akarták előmozdítani a számadási kötelezettség megszigorításával is. Ezentúl minden harmincadosnak nemcsak évenként és negyedévenként, hanem havonként is számadásokat kellett készítenie és a kamarához felküldenie. Szigorúan előírták a harmincadhivatalok rendszeres vizsgálatát, amelyet negyedévenként, illetve szükség szerint egy kamarai tanácsos végzett a király által kiküldött biztossal együtt. Az ilyen vizsgálat alkalmával azt kellett ellenőrizni, hogy helyes-e a vámkezelés, a pénztár kezelése, két kulcs (az ellenőrnél volt a másik kulcs) van-e a pénztári ládához, megfelelőek-e az örök és a lovak, rendesen őrzik-e az utakat? A kamara a vizsgálat alapján tett javaslatot a hiányosságok eltüntetésére és esetleg a vétkes tisztviselők leváltására.⁴⁵

Az 1696. évi királyi bizottság szintén a jövedelmek emelése céljából próbálta meg kiküszöbölni a harmincadhivatalok ügyvitelének és számadásvezetésének a hiányosságait. A harmincadhivatalok egy részénél elég súlyos visszaéléseket talált, pl. olyasmit, hogy bizonyos üzletekben érdekelt harmincadosok kedvezményeket biztosítottak üzlettársaik számára. Tetemes volt a harmincadhivatalok hátraléka is. A bizottság felvetette a királyi vectigal reformjának kérdését is, mivel a vectigal sem a kereskedelmi cikkek sokféleségének, sem az áraknak nem felelt meg. A magyar kamara azzal tért ki ez alól, hogy a vámszabályzat reformja csak az országgyűléssel egyetértésben lehetséges.⁴⁶ A vectigal tehát a régi maradt, csupán toldozgatására-foldozgatására nyílt lehetőség.

A kamarai gazdálkodásnak igen fontos ága volt a *bányászat*, amely a nemesfémek és a só bányászatának királyi monopóliuma révén tartozott a kincstári gazdálkodás körébe. A magyar kamara — mint említettük — a fennhatósága alá eső területen levő ún. alsó-magyarországi bányákat már működésének kezdetétől fogva nem tartotta a kezében. Ezeket a bányákat az alsó-ausztriai kamara, majd a XVII. században az alsó-ausztriai kamarát bekebelező bécsi udvari kamara kezelte. Más kincstári bányák osztrák hatóságok által való kezelését, azzal az indokolással, hogy a magyar és szepesi kamara igazgatása alatt a bányák tönkrementek, az 1672. évi utasítás is jóváhagyta. Nem változtatott az utasítás a főbányagróf

⁴⁴ E 142. Acta publica. Fasc. 19. No. 2.

⁴⁵ L. a 34. sz. jegyzetet, 1672. évi utasítás 20—23. pont.

⁴⁶ Az 1696. évi bizottsági utasítást l. E 136. Magyar kamara archívuma. Div. Instr. Fasc. I. No. 75. A továbbiakra E 15. Exp. cam. 1696. okt. Decr. ad commissionem 5. és E 41. Litterae ad cam. exar. 1696. No. 100., továbbá HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 379. 1696. szept. 23. 829, 883—898. a visszaélésekre és hátralékokra.

bécsi kamarai alárendeltségén sem. A magyar kamarának csupán az volt a kötelessége, hogy a bányagróffal baráti kapcsolatot tartson fenn, s a bányászat fel lendítéséhez minden segítséget megadjon neki. A bányászati hatáskörnek ezen a helyzetén a bécsi udvar, mivel a politikai és pénzügyi törekvéseinek teljesen megfelelt, 1686 után sem változtatott.

A magyar kamara feladatává tette az 1672. évi utasítás azt is, hogy megakadályozza a veretlen aranynak és ezüstnek az országból való kivitelét, s hogy előmozdítsa az arany és ezüst kötelező kincstári beváltását. Különösen a körmöcbányai beváltóhivataltól távol eső helyeken kellett a kamarának odahatnia, hogy a beváltásnál a kincstárt kár ne érje.⁴⁷

A nemesfémányászat mellett Magyarországon a *sóbányászat* és a kitermelt só értékesítése szintén királyi monopólium volt. A *sóügy* általában a legfontosabb kamarai gazdálkodási ágak minősült, ennek ellenére a magyar kamara a XVII. század végén sóügyekkel alig foglalkozott. Ezt a gazdálkodási ágat 1686 előtt és után is szintén a bécsi udvari kamara tartotta kezében, Bécsben külön magyarországi sóügyi bizottság, illetve magyar—erdélyi sófőfelügyelő vagy sóügyi főintéző látta el a sóügyeket. Mindez nem volt feltűnő a sóbányászat esetében, hiszen a magyar kamara alá eső területen számottevő sóbánya nem feküdt, annál inkább a só eladásánál. A bécsi udvar a sóeladás jövedelmét 1694-ben úgy hasznosította, hogy Esterházy Pál nádornak és az erdélyi rendeknek, az osztrák kincstárnak nyújtott kölcsön fejében, 625 000 darab kósó egyedárúsítására adott engedélyt. A szerződés értelmében a sógyedárúság a szepesi kamara területének kivételével egész Magyarországra, (a budai kamarai kerületre is) kiterjedt. Ezen a területen az engedélyezett sómennyiség elfogyásáig csak nádori sót lehetett értékesíteni. A sóeladást bérlő társaságban Esterházy személye tulajdonképp másodrendű szerepet játszott. A nádor ugyanis csak a nevét adta a vállalkozáshoz, azt a hadiszállító Oppenheimer család vezette, és ő bocsátotta rendelkezésre a 250 000 Ft-ot is a kincstári kölcsön céljára.

A magyar kamara csupán a lengyel só eladásánál gyakorolta a sógazdálkodással kapcsolatos hatáskörét. A sóellátás megkönnyítése céljából ugyanis néhány felvidéki megyébe (Túróc, Árva, Liptó, Trencsén) lengyel sót hoztak be, s ezt a harmincadhivatalok útján árusították. A sóbehozatalt a magyar kamara 1694-ben Meyer János Ádámnak adta bérbe. Mivel a lengyel só olcsóbb volt a magyar (erdélyi) sónál, eladása a felvidéki megyék határán kívül is elterjedt, és neheztette a nádori só eladását. Az 1696. évi királyi bizottság épp ezért meghagyta a magyar kamarának, hogy a lengyel só árusítását csak a kijelölt megyékben engedélyezze.

A sóellátással kapcsolatosan sok panasz merült fel. A nádori sókereskedésre a sódrágitás és többször a sóhiány miatt panaszkodtak. Sok volt az összeütközés a nádori és lengyel sókereskedelem között. A bécsi udvari kamara 1699-ben br. Thavonath Lajost, a szepesi kamara elnökét, főbányagrófot nevezte ki a magyarországi sóügy főfelügyelőjévé. Feladata az lett volna, hogy a sóellátás javítása céljából egyesítse az erdélyi, máramarosi, sóvári és a lengyel só ügyét. Thavonathot erre a feladatra azért tartották alkalmasnak, mert sóügyi szakember volt, azonkívül mint szepesi kamarai elnök, állandóan szemmel tarthatta a sóvári és máramarosi sóbányákat. (A szepesi kamara tehát rendelkezett sóügyi hatáskörrel,

⁴⁷ 1672. évi utasítás 16. pont.

ilyen tekintetben azonban a bécsi udvari kamara alá tartozott.) A magyarországi sóelosztás központja ekkor a pesti főszóhivatal volt. A sójövédelmet 1704-ben a bécsi bancalis deputationnak adták át állami bankdotáció gyanánt.⁴⁸

A Rákóczi-szabadságharc idején, mivel a sóvári és máramarosi sóbányák a felkelők kezére jutottak, sok zavar keletkezett a sóellátásban. A háborús idők után a bécsi udvar figyelme több szempontból a sóbányászat és a sóeladás felé fordult. A lakosság sóellátásának biztosítása, a sókereskedelem fellendítése céljából az udvar 1711-ben ideiglenesen hozzájárult a só szabad magánkereskedelméhez, és úgy döntött, hogy az ebből befolyó jövedelmet a háború alatt tönkrement alsómagyarországi ércbányák helyreállítására kell fordítani. A rendelkezések szerint a kereskedők a szegedi kincstári sóraktárból 3 rénes Ft-ért, az eszéki raktárból 3 Ft 13 kr-ért vehették a só mázsáját. A Máramarosból szállított vagy Lengyelországból behozott só mázsája után 30 kr vámot kellett fizetni. A sóeladás ilyen formában sem tartozott a magyar kamara hatáskörébe. A királyi rendelet csupán azt hagyta meg a magyar kamarának, hogy alárendelt közegeit tájékoztassa a szabad sókereskedelemtől, s tiltsa meg a só után a 30 kr-os vámon kívül más vám szedését. A só magánkereskedelmének ideiglenes engedélyezése természetesen nem azt jelentette, hogy a kamara megszüntette a királyi sómonopoliumot. A bécsi kamara pl. 1717-ben úgy nyilatkozott, hogy a sómonopoliumot mint regálét erősíteni kell, s a szabad sókereskedés, amelyet a magyar rendek óhajtanak, nem adható meg.⁴⁹ Az 1715. évi országgyűlés 13. tc.-e az Árva, Liptó, Turóc megyékbe behozott lengyel só után szedett vámot eltörölte.

A sómonopoliumhoz hasonlóan a magyar kamara a *pénzverés*, a pénzbevéltás fontos ügyét sem tartotta kezében, bár a pénz- és éremügyekben némi hatáskört meghagytak számára. Magyarország legfontosabb pénzverő intézete, a körmöcbányai a bécsi kamara irányításával működött, a kassai pénzverő a szepesi, a pozsonyi pedig a magyar kamara alá tartozott. Bécsből nagy érdeklődést tanúsítottak a magyar kamara alá rendelt pozsonyi pénzverde működése iránt, s a magyar kamarának a pénzverdével kapcsolatos tevékenységét is erősen ellenőrizték.⁵⁰

A pozsonyi pénzverde ellenőrzésén kívül a kamara kötelessége volt annak a kivizsgálása is, hogy ki és milyen ércpénzt ver királyi engedély nélkül? A pénzverési királyi monopólium megsértői ellen a kamarának kellett eljárnia. A kamara feladata volt ugyancsak a forgalomban levő pénz értékének és súlyának ellenőrzése is.⁵¹ Különös gondot kellett fordítania a külföldi pénz beáramlásának ellenőrzésére és értékének szabályozására. Az 1670-es években pl. nagy mennyiségű lengyel pénz került az országban forgalomba. A lengyel pénz beözönlése ellen

⁴⁸ A sóügyre l. az 1696. évi utasítást (46. sz. jegyzet), E 15. Exp. cam. 1694. febr. Aul. 10., 1694. nov. Aul. 5., a nádori sóra Sinkovics I., Esterházy Pál nádor és az erdélyiek kereskedelmi társasága. Bp. 1937, 3, 13., továbbá a nádori és a lengyel sóra HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 375. 1696. ápr. 7., Rote No. 379. 1696. okt. 2., Rote No. 385. 1697. júl. 10., a sóügy bécsi irányítására, Thavonath sófelügyelőségére, a pesti főszóhivatal szerepére uo. Rote No. 401. 1699. szept. 16. A sóügy a bancalis deputationnál uo. Rote No. 436. 1705. márc. 1.

⁴⁹ E 21. Ben. res. 1711. márc. 4., 21., a sómonopólium erősítésére HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 501. 1717. okt. 8.

⁵⁰ Ember Gy.: Az újkori magyar közigazgatás. 366., Th. Mayer: Das Verhältnis der Hofkammer. 36.

⁵¹ 1672. évi kamarai utasítás 17. és 18. pont.

leértékeléssel védekeztek: egy dupla lengyel garas értékét 1672-ben Alsó-magyarországon 10 dénárról 8 dénárra, a szimpla lengyel garas értékét 5-ről 4 dénárra, a lengyel polturáét pedig 2,5-ről 2 dénárra, Felső-magyarországon (a szepesi adminisztráció területén) a dupla lengyel garas értékét 12 dénárról 10-re, a szimpla garas értéke 6-ről 5 dénárra és a lengyel poltura értékét 3-ról 2,5 dénárra szállították le. A leszállítással egyidejűleg újból üzembe helyezték a pozsonyi pénzverdét, hogy elegendő 5 garasos és más pénzdarabot verjen, és ezzel lehetővé váljék az idegen pénz kiszorítása az ország pénzforgalmából. A magyar kamara kötelességévé tették azt is, hogy negyedévenként tájékoztassa a bécsi kamarát a vert pénz mennyiségéről.⁵² Magyarországon továbbra is sok baj volt a pénz értékének az átszámítása körül, sok visszaélés is történt ilyen téren.⁵³

A magyar kamara hatáskörébe tartozott az *egyházi javak adományozásával*, az egyházi hagyatékok felosztásával kapcsolatos királyi jogok érvényesítése és felügyelete is. A magyar törvények és joggyakorlat szerint az érsekségek, püspökségek, apátságok, prépostságok és néhány plébánia legfőbb kegyurasága a királyt illette meg, ezeket az egyházi tisztségeket a király töltötte be, s a kapcsolatos javadalmakat is ő adományozta. (A Habsburg-ház, amint ismeretes, meglehetősen korlátlanul élt ezzel a királyi joggal, amelyet a pápák általában nem ismertek el. A püspökök kinevezésénél a pápák csak a javaslatadás és a megerősítés jogát gyakorolhatták.) A tisztséget betöltő egyházi személy halála után az egyházi javadalom a királyi kincstárra szállt vissza, s a kincstár kezelésében maradt addig, míg a tisztséget a király újból be nem töltötte, s ezzel együtt a javadalmat a kinevezett egyházi személynek nem adományozta.⁵⁴ A kamara kötelessége volt arra ügyelni, hogy az egyházi személy halála után a megüresedett érsekség, püspökség stb. birtokai kamarai kezelésbe kerüljenek, s hogy e javakból semmit ne idegenítsenek el. A kamarának kellett azután a javadalmat az újonnan kinevezett egyházi méltóságnak átadni.

Az egyházi tisztség megüresedése esetén a királyi kincstár nemcsak az egyházi javadalmat vette át, hanem bizonyos rész illette meg az elhalt főpap személyes hagyatékából is. E hagyatékok ingóságokból és a főpap szerzett vagy örökölt ingatlanából állt. II. Ferdinánd 1625-ben hozzájárult ahhoz, hogy a főpapok személyes vagyonukról és ingóságaikról a következő feltételek mellett végrendelezhessenek. Abban az esetben, ha káptalannal rendelkező vagy káptalanban ülő főpap halt meg, az egyházi hatóságnak három megbízottja leltározta a hagyatékokat, a megbízottak közül egy a király nevében járt el. A hagyatékból először ki kellett elégtíteni a követeléseket, kifizetni a szolgákat, tisztességes, de nem drága temetést kellett rendezni. A könyvek az egyház tulajdonába kerültek, a bútorokat és a használati eszközöket pedig a végrendeletben megjelölt örökösök örökölték. A mindezen felül maradó vagyon (ebben allodium is lehetett) felét az egyház kapta meg szemináriumok, plébániák felállítására, támogatására, felét pedig az örökhatározó végrendeletében megjelölt célokra lehetett fordítani. A király elvárta — nyilván ilyen feltétellel járult hozzá a szabad végrendelezési jog megadásához —, hogy a főpap végrendeletében honvédelmi (végvári) célokra is hagyjon valamit.⁵⁵

⁵² E 21. Ben. res. 1674. febr. 20.

⁵³ Uo. 1696. márc. 3.

⁵⁴ A király örökösödését a megüresedett (vacans) egyházi javakra a Tripartitum biztosította (Tripartitum I. pars. 10. titulus).

⁵⁵ E 14. Acta Hungarica. Tom. IV. 769—71. 1625 dec. 11-i rendelet másolata.

A főpapi hagyatékok szétosztása körül igen sok visszaélés történt. A Ferdinánd-féle szabályozás rendelkezéseit általában nem tartották be, az ingóságokat az egyházi személy halála után széthordták, költséges temetéseket rendeztek stb. A visszaélések meggátlása végett ezért az 1675. december 29-i királyi rendelet meghagyta, hogy a hagyatékok leltározásához a káptalan megbizottain kívül a kincstár érdekeinek képviselőire egy kamarai tisztviselőt is ki kell küldeni. Viszonzásképpen az uralkodó hozzájárult ahhoz, hogy az üresedésben levő egyházi javadalom kamarai kezelésénél egy káptalani személy képviselhesse az egyházat. Vitás kérdésekben a hagyatéki ügyet a kamara, egyházi részről a megfelelő egyházi felsőbb hatóság elé kellett terjeszteni.

A főpapi hagyatékok körül a zavarok a továbbiakban sem múltak el, a hagyatékhöz tartozó ingóságoknál — mint pl. Fenessy egri püspök halála alkalmával — továbbra is veszekedések, sőt botrányok keletkeztek. Igen sok nehézség merült fel a kamarai és az egyházi közegek között Széchenyi György esztergomi érsek hagyatékának leltározása és elosztása dolgában is. Az eddigi eljárással sem az egyház, sem pedig a kamara nem volt megelégedve, mivel a visszaélések az egyházat és a kincstárt is megrövidítették. Kétségtelen az is, hogy a kamara határozottabb formában akarta biztosítani a várak és végek számára járó hagyatéki részt, amelyet az 1625. évi rendelet csak futólag érintett, továbbá ilyen téren szintén növelni igyekezett a kincstári jövedelmeket.⁵⁶ A kérdés átfogó rendezése céljából ezért a magyar katolikus egyház képviselői, továbbá az állam részéről a bécsi kamara, a magyar kamara és a magyar kancellária kiküldöttei 1702. december 5-én Bécsben (Kollonics esztergomi prímás elnökletével) konferenciára gyűltek össze, amelyen megegyeztek a főpapi hagyatékok felosztása, az üresedésben levő egyházi javadalmak kezelése és a jövedelmek hováfordítása dolgában. A megállapodást 1703. június 15-i keletű királyi rendelet közölte Kollonics Lipót esztergomi érsekkel. A megállapodás a „Kollonics-féle konvenció” néven ismeretes.⁵⁷

A Kollonics-féle konvenció először is részletesen szabályozta a főpapi személyes hagyatékok leltározását és felosztását. A főpap halála után két káptalani és egy kamarai megbízott az ingóságokat, az iratokat biztonságba helyezte, majd három példányban leltárt vett fel róluk. A szerzett vagy örökölt ingatlanok dolgában csak a kamarai megbízott intézkedhetett, mert az ilyen vagyonnak törvényes örököse kizárólag a királyi kincstár volt. Az összeírt és megbecsült vagyon felosztása a következőképp történt. A hagyatékok értékéből először levonták a temetési költségeket, kielégítették a hitelezőket, s kifizették az alkalmazottakat. A könyvek és kéziratok a káptalan tulajdonába kerültek, vagy valamely könyvtárnak kellett azokat átadni, a kegyszereket az egyház vette át. A házi felszerelést (konyhaszerek, bizonyos bútorok, gazdasági felszerelés) az elhalt főpap utódjának kellett fenntartani. A házi és gazdasági felszereléshez (más szóval: fundus instructus) tartozó tárgyakat leltárba vették, s a felszerelés e leltár szerint szállt utódról utódra. Kívánatos volt azonkívül a főpapi javadalomról urbáriumot, birtokjogi összeírást, jövedelemkimutatást is készíteni a jogutód főpapok részére. (Megjegyezzük, hogy a fundus instructus, az urbárium és a birtokjogi feljegyzés nem a

⁵⁶ E 21. Ben. res. 1675. dec. 29., a visszas állapottokra és a rendezési törekvésekre HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 369. 1695. ápr. 3., Rote No. 369. 1695. ápr. 22.

⁵⁷ A király 1703. aug. 30-i rendeletével küldte meg a kamarának a Kollonics-féle konvenció szövegét. E 21. Ben. res. 1703. aug. 30.

főpap személyes hagyatékával, hanem a királyi adományozás alá eső egyházi javadalommal volt kapcsolatos.) A főpapi személyes hagyaték megmaradt részét 3 részre osztották, egyharmadát kapta az egyház szemináriumok és plébániák létesítésére, támogatására, egyharmadát a királyi kincstár erődítési és katonai célokra, egyharmadát pedig a főpap végrendeletében megjelölt célokra kellett fordítani. Végrendelet hiányában az utolsó harmadot a jogos örökösök (a főpap rokonai) örökölték, ha pedig ilyen örökös nem akadt, akkor az utolsó harmadon a kincstár és az egyház osztozott. A királyi kincstár tehát a hadi célokra szolgáló hagyatéki részesedést most már határozott formában biztosította magának.

A Kollonics-féle konvenció kitért az üresedésben levő egyházi birtok (ez nem a főpap személyes hagyatékához tartozott) kezelésére is. A vacans birtok igazgatását egy kamarai és egy egyházi személy látta el, nekik kellett gondoskodni arról, hogy a birtokon jó legyen a gazdálkodás. Az egyházi tisztség betöltéséig a birtok jövedelmének felét az egyház, felét a kincstár élvezte.⁵⁸

A Kollonics Lipót esztergomi érsekkel kötött egyezség, úgy látszik, a későbbiekben nem elégítette ki a klerust. Az 1715. évi országgyűlési rendszeres bizottság is foglalkozott az ügyvel, egyelőre azonban az egyezség továbbra is érvényben maradt. A tárgyalások — lényegesebb eredmény nélkül — 1720 után is folytatódtak.⁵⁹ Az üresedésben levő egyházi javadalmakból és a főpapi hagyatékokból a kincstárnak tekintélyes jövedelme volt. Az udvar főleg azzal igyekezett az ilyen természetű jövedelmeket fokozni, hogy a nagy jövedelmű egyházi méltóságokat huzamos ideig betöltetlenül hagyta.⁶⁰

A magyar kamara egyházi vonatkozású hatásköréhez tartozott az *egyházi tized bérletének* ügye is. A kincstár az egyházi tizedet elsősorban a katonaság ellátására használta fel. A kincstár előbérleti jogát a földesurakkal szemben, akik birokaiikon a tizedet rendszerint bérbe vették, a magyar törvények biztosították. A kamara főleg a török hódoltság alatt vette igénybe a számára biztosított tizedbérletet. A XVII. század végén már csak elvétve élt ezzel a jogával. A tizedet a magyar kamara csak az északnyugati megyékben bérelte ki néha (pl. 1672-ben és 1676-ban), ebből sem volt sok haszna. Az újszerzeményi területeken az egyházi tizedet a hadellátás céljára foglalták le, az egyházi személyzet a kincstártól kapott fizetést és ellátást. Az 1696. évi királyi vizsgálóbizottság is úgy vélte, hogy a magyar kamara már hosszú évek óta nem gyakorolja a tizedbérlet jogát, holott a tizedgabonára a török elleni háború alatt nagy szüksége lett volna.⁶¹ A bizottság felszólítására a kamara újból kézbe vette a tizedbérlet ügyét, a bérletek megkötése, a tized beszedése, a kimutatások felküldése körül azonban nagy zűrzavarok voltak. (A tizedkimutatásokat ugyanis rendszertelenül küldték fel a bécsi kamarához, ahol a hadellátás ügyeit központilag intézték.) A bécsi kamara irányította a raktárakban felhalmozott terményeket a várakhoz, a katonaság állomáshelyeihez.⁶² Az

⁵⁸ Uo. A Kollonics-féle konvenció rendelkezései „Methodus” címen. Vö. Fraknoi V.: A magyar királyi kegyúri jog. Bp. 1895, 411–12.

⁵⁹ L. erre az 1715. évi országgyűlés 16. törvénycikkét, a tárgyalásokra HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 533. 1721. jan. 3. Leirat a magyar kamarához a tárgyalások újrafelvétele dolgában.

⁶⁰ Ember Gy.: Az újkori magyar közigazgatás. 272.

⁶¹ HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 379. 1696. szept. 28-i jelentésből 821 fol., uo. Rote No. 331. 1689. okt. 24. az újszerzeményi tizedre. Az 1696. évi bizottsági utasításra I. a 46. sz. jegyzetet.

⁶² E 21. Ben. res. 1702. okt. 14.

1710-es években is többször felmerült a tizedbérlet megjavításának a kérdése. Az 1713. március 31-i királyi rendelet pl. arra hívta fel a magyar kamarát, hogy a tizedbérletet olyan egyházmegyékre is kiterjessze, amelyeknél eddig ez nem volt gyakorlatban.⁶³ Az 1716—18. évi török háború alkalmával került sor aztán a tizedbérlet nagyobb arányú igénybevételére. Számos rendelet sürgette a tizedbérlet minél jobb kihasználását. A kamara a nehézségekkel nem tudott megbirkózni, s a katonaság ellátásában ezért zavarok keletkeztek. Az 1718. esztendőben a kamara részletes útbaigazítást kapott a tizedbérlet minél előnyösebb nyelb-ütésére. Ez az útbaigazítás több értékes felvilágosítást ad erről a kérdésről. A kamara közegeinek a bérlet megkötése előtt tájékozódniuk kellett a vetés állapotáról, a várható terméseredményről. A bérlet szempontjából nem a terület nagy kiterjedése, hanem a bő termés volt a fontos. Ügyelmők kellett arra, hogy a bérbeadó püspökök a legtermékenyebb és a leggazdagabb kerületeket ne sajátítsák ki maguknak. Figyelembe kellett venni az előző évek becsléseit, nehogy a kincstár rosszul járjon. Az új bérleti összeg nem haladhatta túl a legtermékenyebb esztendők bérleti összegeit. A terménytizeden kívül számításba kellett venni az ún. kisebb tized (méz, bárány, baromfi stb. tizede) kibérlését is. Az utasítás emlékeztetőül közölte az 1717. évi bérleti egyezségek adatait. Eszerint a csanádi püspökséggel a nagy- és kistizedért, a bortizedért 4000 Ft-ban egyeztek meg, 200 mérő gabonát, 200 mérő zabot és 100 akó bort a püspök saját háztartásához tartott vissza. Az egri püspök és káptalan 10 000 Ft-ot kapott a kincstártól a bérbeadott tizedért, a váci püspök 6100 és a veszprémi püspök 4500 Ft-ot. Saját háztartásának szükségleteit mindegyikük biztosította. A kamarai közegeknek a kincstár érdekei védelmében az egyháznál és a magánosoknál is erélyesen fel kellett lépniük, meg kellett akadályozni továbbá a tizedszedők elharapódzott visszaéléseit.⁶⁴ Ebből az utasításból is látható, hogy a kincstár jó vásárt igyekezett kötni az egyházi tized kibérlésével. A bérleti összegek általában nem voltak túl magasak, 1717-ben pl. az egész újszerzeményi terület tizedét 9000 Ft-ért vette bérbe a kamara.⁶⁵ A kincstár haszonra való törekvése nemcsak az egyház, hanem a nemeség érdekeit is sértette. A kamarai tiszttek és a katonai parancsnokok visszaélései pedig — amelyekről a kincstár tizedbérletési jogát újból megerősítő 1715. évi 11. tc. beszél — nyilván az adózó népet is sújtották.

A magyar kamara hatáskörének eddigi ismertetése során általában azokról a kamarai feladatokról emlékeztünk meg, amelyek kifejezetten királyi javakkal, felségjogon élvezett jövedelmekkel vagy jogokkal (mint pl. a királyi kegyúri jog) voltak kapcsolatosak. Külön elbírálást igénylő és speciális hatásköre volt a magyar kamarának a *szabad királyi városok*, a legfejlettebb magyar városi települések felett. A kamarának ez a hatásköre azon alapult, hogy a szabad királyi városok közjogilag a király, illetve a korona jószágainak minősültek (*peculia regia*, *peculia sacrae coronae*), és földesuruk a király volt. Ebből következett az, hogy a szabad királyi városok a királyi hatalom közvetlen felügyelete alatt állottak. Az uralkodók a városok felett az ellenőrzést a magyar, illetve a szepesi kamarán keresztül gyakorolták.

⁶³ Uo. 1713. márc. 31. és jún. 13.

⁶⁴ Uo. 1718. márc. 21., vö. HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 498. 1717. jún. 1. a magyar kamarához intézett királyi rendelet fogalmazványá.

⁶⁵ E 21. Ben. res. 1717. ápr. 6.

A városi élet királyi szabályozásának alapköve általában a kiváltságlevél volt. A kiváltságlevelek kivétel nélkül nagyfokú önkormányzatot biztosítottak a városoknak, szabályozták a városi igazgatás, bírászkodás, a városi gazdálkodás viszonyait, körülírták a polgárok jogait és kötelességeit, kitértek az ipar és a kereskedelem szabályozására. A XVII. század előtt a királyi hatalom ellenőrzését a városok fölé csak annyiban terjesztette ki, hogy ügyelt a kiváltságlevélben vagy kiváltságlevelekben foglaltak megtartására, egyébként a városok meglehetősen önállóan éltek életüket. A XVII. századtól kezdve a királyi hatalom ellenőrzése és beavatkozása, amelyet legtöbbször a kamarán keresztül érvényesített (néha a magyar kancellária is foglalkozott városi ügyekkel), egyre erősebbé vált. A szorosabb felügyelet elsősorban azzal indokolható, hogy a királyi kincstárnak a városokból jelentős jövedelmei voltak. A városok földesúri szolgáltatás címén cenzust fizettek a királynak. Nagyobb terhet jelentett az egyes országgyűlések alkalmával kivetett taksa (diaetalis taxa), ez volt a városok legnagyobb szolgáltatása a XVII. században. A XVII. század végén a városok census és taksa mellett porciót is fizettek a katonaság eltartására. Ezt az összeget azonban nem a kincstárnak, hanem katonai közegeknek (hadbiztosoknak, hadipénztáraknak) szolgáltatották be. A porció (lényegében hadiadó, contributio) nem királyi, hanem országos jövedelemnek minősült. A kamara elsősorban arra ügyelt, hogy a városok ki tudják fizetni ezeket az adókat és szolgáltatásokat, ezért főleg a városok gazdálkodását vonta ellenőrzése alá. Az ellenőrzés ezzel kapcsolatban, mivel a városok gazdálkodását a magisztrátus vezette, kiterjedt a tisztújításra, a tanács összetételére, a városi lakosság vagyoni állapotára, a polgárok adózására (a kincstári szolgáltatások ugyanis jórészt a polgárok adóiból gyűltek össze). Már kevesebb figyelmet szentelt a kamara a városi igazgatásnak és bírászkodásnak. Egyik fő céljának tartotta azonban a városok rekatolizációját és a városokban a protestantizmus visszaszorítását.⁶⁶

A magyar kamara felügyelete és ellenőrzése a XVII. században a szabad királyi városok felett, bár sokoldalú és helyel-közzel elég mélyreható volt, elég rendszeresé mégsem vált. Az 1672. évi kamarai utasítás is csupán annyiban tért ki a városokra, hogy elrendelte a kincstári szolgáltatások alól való mentességek, a városi kiváltságok felülvizsgálását és meghagyta a kamarának, hogy a városokban a törvényes kamarai jövedelmeket biztosítsa, a magisztrátusok visszaéléseinek pedig vessen gátat.⁶⁷ A törvényes kamarai jövedelmek biztosítása és a nagy hatalommal rendelkező városi hatóságok visszaéléseinek megakadályozása azonban nem ment könnyen. A városok a XVII. század végén a háborús pusztítások miatt, a városi magisztrátusok visszaélései következtében mind nehezebben fizették ki az egyre növekvő kincstári és állami terheket, sőt adósságokba keveredtek.⁶⁸ Mindez arra készítette az udvart, hogy a szabad királyi városok ellenőrzését rendszeresebbé tegye, és a városok közviszonyairól a kamara útján helyesebb tájékozódást szerezzen. E célból az 1690. december 15-i királyi rendelet úgy intézkedett, hogy a magyar kamara 1691-től kezdve minden városi tisztújításra a magyar kancellárián kiadott rendelettel királyi biztost küldjön ki, aki a király nevében a tisztújítást

⁶⁶ Vö. Felhő I.: A szabad királyi városok és a magyar kamara a XVII. században. Levéltári közlemények. 1946, 211, 219—220, 229 skv., 241 skv.

⁶⁷ 1672. évi utasítás 31. pontja.

⁶⁸ Gárdonyi A.: A vármegye és a város társadalma. Magyar Művelődéstörténet. IV. köt. 328—29.

vezesse és a királyi ellenőrzésnek eleget tegyen. (Királyi biztosokat nem rendszeresen egyébként 1691 előtt is küldtek a városi tisztújításokra.) A királyi biztosok, rendszerint kamarai tisztviselők, meglehetősen széles hatáskört kaptak a városi tisztújításokon. A királyi biztos dolga volt a polgárság vagy a választó polgári testület szavazatainak összeszedése és ennek alapján a városi tisztségek betöltése. Utána ellenőriznie kellett a városi tisztviselők, gyámok és gondnokok számadásait, amelyeket előzőleg a tanács és a (választó) polgárság kiküldött cenzorai már ellenőriztek. Meg kellett vizsgálnia az egyház helyzetét, a plébániák vagyonának, az alapítványoknak, a kórházaknak, az árvavagyonnak a viszonyait, az adószedés módját, általában a város gazdálkodását. Meg kellett továbbá állapítania, milyen hátrálékban van a város a taksa vagy más közterhek beszolgáltatása terén, hány polgár, hány lakó (nem polgár) van a városban, mennyi az ép, mennyi a romos házak száma? Ellenőriznie kellett a magisztrátus igazgatási és bíraskodási munkáját, a súlyokat és mértékeket stb. A tapasztaltakról, a hiányosságok megszüntetésének módjáról a királyi biztosnak véleményes jelentésben kellett beszámolnia, amelyet a kamara királyi döntés végett a magyar kancelláriához (nem a bécsi kamarához) terjesztett fel. A királyi döntéseket azután a magyar kamara hajtotta végre.⁶⁹

A királyi biztosi ellenőrzés tehát nemcsak a városi gazdálkodásra, hanem a városi igazgatás egészére is kiterjedt. Az egyházi viszonyok vizsgálata — amint említettük — a katolikus egyház helyzetének megerősítése céljából történt. A további királyi biztosi utasításokban a városi gazdálkodás ellenőrzése mellett erősen kidomborodnak a protestánsellenes intézkedések. Az 1701. és 1702. évi tisztújításokra szóló királyi biztosi utasítás arról tesz említést, hogy egyes városok, főleg a protestáns többségűek, semmibe veszik a királyi biztosok határozatait, s azokat végrehajtani vonakodnak, a közügyeket nem intézik rendesen, nem osztanak pártatlanul igazságot, elhanyagolják az árvák gondozását, és a városokat a romlás felé viszik. A királyi utasítás meghagyja az ilyen renitens és rosszul dolgozó városi tisztviselők megbüntetését, tisztségüktől való megfosztását. Felhívja a királyi biztosok figyelmét arra, hogy akadályozzák meg az egymással rokonságban levőknek a városi tanácsba való kerülését, s városi jegyzőnek arra alkalmas katolikust igyekezzenek megválasztani. Az utasítás éle nyilván azért irányult a protestáns (főleg felvidéki) városok ellen, mert azok a királyi biztosok protestánsellenes intézkedéseit vonakodtak végrehajtani, s vallásuk védelme céljából berzenkedtek a királyi ellenőrzés ellen. A protestánsellenesség az utasítás több pontjából élesen kiütözik. Betiltja pl. a protestánsok imaházakban vagy más helyeken tartott „titkos és káros” összejöveteleit, s kilátásba helyezi, hogy az ilyenek a megengedett vallásgyakorlat elvesztését vonhatják maguk után. Kifejti továbbá, hogy az egyes városokban a protestánsok szabad vallásgyakorlata csupán a városi polgárokra vonatkozik, a környék jobbágysai ne merészeljék a városi protestáns prédikátorokat igénybe venni, mert ők csak saját községük katolikus lelkészeinek prédikációit hallgathatják.⁷⁰

Az 1711. évi trencsényi tisztújításra kiküldött királyi biztos utasításában szintén kitértek a katolikus vallás támogatásának az ügyére. A királyi biztosnak meg kellett vizsgálnia, erősödik-e a városban a katolikus hit, helyesen kezelik-e a

⁶⁹ E 21. Ben. res. 1690. dec. 15., a királyi biztosi jelentésekre HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 362. 1694. ápr. 26-i kamarai felterjesztés.

⁷⁰ E 136. Magyar kamara archívuma. Div. Instr. Fasc. 1. No. 79.

plébániák vagyont, s a protestáns vallás ügyében a legutóbbi országgyűlésen (soproni) hozott artikulusokat betartják-e? Rendellenesség esetén a katolikus plébános és a katolikus polgárok meghallgatása után kellett intézkednie. A biztosnak továbbá meg kellett győződnie arról, hogy a város betartotta-e az előző királyi biztos rendelkezéseit, s azt bevezették-e a város tanácsülési jegyzőkönyvébe. Az utasítás egyébként a szokásos rendelkezéseket ismételte meg, tehát előírta a városi gazdálkodásnak, az árvavagyon kezelésének, a szegényháznak, kórháznak az ellenőrzését, az ép és romos házak megállapítását, a köztisztaság, tűzvédelem felülvizsgálatát. Külön kitért az erősen eladósodott város jövedelmeinek és adósságainak a vizsgálatára, a hátralékok behajtásának a szorgalmazására.⁷¹

A városi gazdálkodás nemcsak Trancsénben, hanem más városokban is nehéz viszonyok között található ebben az időben. A városok — amint ezt az országgyűlési taksa példája is mutatja — nem tudták a közterheket fizetni. Az 1681., 1687., 1708. évi országgyűlések alkalmával a király az összes magyar városokra 134 173 Ft taksát vetett ki, ebből azonban csak 59 887 Ft folyt be, 71 785 Ft-tal a városok még az 1730-as években is hátralékban voltak.⁷² Buda városa pl. a legnagyobb siránkozások és gyötrelmek között részletekben fizette ki a kirótt taksát. 1712—1723-ig 9000 Ft kölcsönt vett fel a taksa kifizetésére.⁷³ A Rákóczi-szabadságharc végén egyébként a városnak már kb. 20 000 Ft-nyi adóssága volt.⁷⁴ A városok háztartásának nehéz helyzetén nem is lehet csodálkozni, a hadiadó és az országgyűlési taksa együtt túl nagy teher volt a szabad királyi városok számára, amelyeket más terhek (census, katonai szolgáltatások) is nyomtak. A városok állandóan panaszkodtak a nagy terhek miatt és a kamarától kérték azok elengedését vagy csökkentését. A városok nehéz anyagi helyzetével és panaszaival az 1715. évi országgyűlés is foglalkozott. Az 1715. évi 98. tc. például kimondta, hogy a király a taksa arányos megállapításával könnyíteni fog a városok súlyos anyagi viszonyain.

A magyar kamara tehát 1690 után királyi biztosok rendszeres kiküldésével fokozta ellenőrzését a szabad királyi városok felett. A városi élet mélyére inkább csak a királyi biztos vizsgálatok alapján nézett, kapcsolata egyébként a városokkal még laza volt. A kamarai és más felsőbb hatósági (helytartótanácsi) ellenőrzés csak 1720 után vált szorosabbá és sokrétűvé.

A magyar (pozsonyi) kamara közvetlen felügyeletet csak az ún. alsó-magyarországi és a horvátországi szabad királyi városok felett gyakorolt. A felső-magyarországi városok a szepesi kamarai adminisztráció alá, az újszerzeményi terület városai pedig 1709-ig a budai kamarai adminisztráció alá tartoztak. A budai kamarai adminisztráció megszüntetésével Buda, Pest, Esztergom és Székesfehérvár majd később Szeged gyarapította a magyar kamara alá tartozó szabad királyi városok számát. Buda, Pest, Esztergom és Székesfehérvár egyébként — a jus armorum (fegyverválság) lerovása ellenében — 1703-ban szerezte vissza szabad királyi városi kiváltságait.⁷⁵

⁷¹ Uo. Div. Instr. Fasc. I. No. 80.

⁷² E 14. Acta Hung. Tom. II. Civit. I. 794., a városi taksa sürgetésére HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 316. 1687. szept. 20., Rote No. 320. 1688. ápr. 11.

⁷³ Nagy I.: Buda város gazdálkodása és adósságai a XVIII. század első felében. Tanulmányok Budapest múltjából. XII. köt. Bp. 1957, 102—103.

⁷⁴ Uo. 91.

⁷⁵ Mezősi i. m. Századok. 1942, 181—82.

A királyi jogok védelme, a kincstári birtokkezelés, a harmincadigazgatás, az üresedésben levő egyházi javadalmak kezelése, a főpapi hagyatékok felosztása, a tizedbérlet, a szabad királyi városok elsősorban gazdasági ellenőrzése tartozott ebben az időben a magyar kamara legfontosabb feladatai közé. (Ezek voltak a kincstári gazdálkodás legfőbb ágai.) A kamarának ezenkívül kisebb jelentőségű teendői is akadtak, rendszerint a fenti főbb feladatokkal kapcsolatosan. Itt van pl. a hadsereg ellátásának kérdése, amelyet a tizedbérlet ügyénél már érintettünk. A kamara ebben csak annyi szerepet játszott, hogy királyi rendeletre pénzt utalt ki egyes katonai személyek fizetésére, gabonabeszerzésre (mint pl. a tized bérleti összegének a kifizetése), várak javítására vagy más hadicélokra. Az 1696. évi királyi bizottság pl. császári parancsra a pozsonyi kamarai pénztárból 11 000 Ft-ot, a pozsonyi pénzverőházból 4000 Ft-ot utaltatott ki a katonaság részére, az összeget az alsó-ausztriai számvevőség jegyzőjének kellett átvennie a haditanács nyugtájával.⁷⁶ A kincstári vagy vásárolt terményt, a fiskális birtokok termését a császári gabonaraktárakba vagy a közelfekvő várakba kellett beszállítania. E gabonaraktárak a császári gabonabiztosok (annonae prefecti) irányítása alatt állottak. A hadlélemezés, a gabonabiztoság dolgába egyébként a magyar kamarának ebben az időben nem volt beleszólása, a „res annonaria” a bécsi kamara hatásköréhez tartozott.⁷⁷ A magyar kamara csupán arra utasította közgeit, hogy pl. a tized- és kilencedgabonát melyik gabonabiztosnak adják át.⁷⁸ A katonaság ellátására szolgáló hadiadó (repartitio, portio), továbbá a hadiadó kiegészítésére szedett fogyasztási adó (accisa) kezelésével a magyar kamara 1686 után már nemigen foglalkozott. A hadiadó beszedésénél a kamarának vagy vidéki közgeinek legfeljebb segédkezniük kellett.⁷⁹ Megszűntek azok a kamarai tisztségek is, amelyek a XVII. század utolsó harmadában a katonai jellegű bevételek kezelését látták el, mégpedig a hadipénztáros (perceptor et solutor bellicus) és a magyar kamara német számvevőjének tisztsége. Az 1689. évi kamarai pénztári számadáskönyv ugyan még említést tesz a német számvevőségi hites jegyzőről, sőt nyoma van annak is, hogy a kamarai pénztáros az 1680-as években nemcsak királyi, hanem országos jövedelmet (hadiadót) is kezelt.⁸⁰ Ezzel szemben az 1696. évi királyi bizottsági utasítás már úgy intézkedik, hogy a volt német számvevőség helyiségét a helyszűkében levő kamarai számvevőségnek kell átadni. Mindez szoros kapcsolatban volt azzal, hogy a hadiadó behajtása a XVII. század második felében a megyék és a magyar kamara hatásköréből a császári hadbiztosok és katonai parancsnokok hatáskörébe jutott. (E folyamat részleteit az eddigi kutatások még nem tisztázták.)⁸¹ Megjegyezzük, hogy a török uralom alól felszabadult

⁷⁶ E 21. Ben. res. 1696. okt. 28., HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 432. 1704. jún. 1. Gabonaszállítás a katonaságnak.

⁷⁷ E 21. Ben. res. 1708. aug. 29. A bécsi kamara leirata szerint a res annonaria továbbra is a bécsi kamara hatáskörében marad. A fiskális birtokok termésének beszállítására HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 306. 1686. febr. 28-i rendelet a magyar kamarához.

⁷⁸ E 21. Ben. res. 1717. okt. 27. A szepesi kamara és a budai inspector részére adott utasítás a gabona átadására.

⁷⁹ Uo. 1698. febr. 25.

⁸⁰ Ember Gy.: Az újkori magyar közigazgatás. 286. A német számvevőségi jegyzőre E 106. Liber percept. atque erog. provent. 1689. 88. lap., az 1684–87. évi országos jövedelmek számadásainak ellenőrzésére E 15. Exp. carn. 1696. okt. Censur. Rationum. 1.

⁸¹ E 136. Magyar kamara archívuma. Div. Instr. Fasc. 1. No. 75., a hadiadó katonai behajtására Ember: Az újkori magyar közigazgatás. 247.

területeken a budai kamarai adminisztráció az 1700-as évek elejéig kamarai jövedelemként szedte az accisát. A császári postával kapcsolatosan is csak a postatisztviselők fizetésének, legfeljebb a postaházakon előforduló apróbb javítások költségeinek a kiutalása tartozott a magyar kamarára.⁸² Postaügyekkel egyébként — kisebb bécsi kamarai megbízások kivételével — nem foglalkozott. Mindezek a teendők általában a pénztári kiadásokkal voltak kapcsolatosak, a bevételek és kiadások ismertetésénél ezekre még bővebben kitérünk.

Említettük azt, hogy a magyar kamara felállításától kezdve a királyi és országos jövedelmek kezelése mellett — más rendszeresen működő és vidéki szervekkel rendelkező központi kormányhatóság híján — *általános igazgatási teendőket* is ellátott. Ilyen kamarai teendőkről az utasítások (közelebről véve az 1672. évi) nem beszélnek. A kamara iratai azonban arról tanúskodnak, hogy ilyen teendőket, ha nem is nagy mértékben, a magyar kamara ebben az időszakban is ellátott. Hozzá kell azonban tenni, hogy az ilyen igazgatási teendők is legtöbbször a kamara „rendes” feladatainak kiágazásai voltak. Az ipar, de főleg a kereskedelem ügyével a harmincadigazgatással kapcsolatosan foglalkozott a kamara, de a harmincadügy a mezőgazdaságot is érintette. A közigazgatás és bírászkodás kérdéseivel a kamara elsősorban a városok és a kincstári uradalmak viszonylatában került szembe. A vármegegyezés pl. az adóügy, a katonaság ellátása, a tizedbérlet, a pénz értékének ellenőrzése, a birtokelkobzások, a postaházak javítása, a rebellesek üldözése, a sóellátás, a rablók üldözése kapcsán érkeztek a magyar kamarától iratok. Megjegyezzük azonban, hogy a megyei hatóságok nem tartoztak kamarai fennhatóság alá, a megyékhez intézett iratok nem rendeletek, hanem csak értesítések, tájékoztatások, ajánlások, emlékeztetések. A vallásügy és az iskolaügy az ellenreformáció viszonylatában inkább az szabad királyi városoknál érdekelte a kamarát, éppúgy az egészségügy (kórház, szegényház), az építésügy (városi házak), a céhek ügyei, a köztisztaság, a tűzvédelem kérdése stb. is. Jobbágyügyek a kincstári birtokokon, azonkívül általában az adózás és a katonaeállítás révén kerültek a kamara hatáskörébe. Mindezek azonban csak mellékes teendők voltak, túlzás volna, ha azt állítanánk, hogy a magyar kamara — legalábbis ebben az időszakban — rendszeresen foglalkozott az országos közigazgatás kérdéseivel. Nem ez volt a magyar kamara valódi rendeltetése. Alapjában véve mindvégig pénzügyigazgatási hatóság maradt, s a közigazgatási, politikai kérdések intézése 1690 után mindinkább a megreformált magyar kancelláriára, majd 1720 után egy új központi hatóságra, a helytartótanácsra hárult.⁸³

Összefoglalva a magyar kamara hatásköréről elmondottakat, azt kell megállapítanunk, hogy a magyar kamara, a bécsi udvarból kiinduló állami pénzügyi törekvések következtében, továbbra is igen fontos államgazdasági feladatokról

⁸² Tagányi K.: A budai kamarai jószágkormányozóság jövedelme és kiadásai. 1686 — 1700. Magyar Gazdaságtört. Szemle. 1897, 285., a postakiadásokra l. az idézett pénztári számadáskönyvek kiadási tételeit.

⁸³ A magyar kamara tevékenységéről, levelezéséről részletes felvilágosítást nyújtó „Expeditiones camerales” állag iratainak a tanúsága szerint a közigazgatási ügyek rendszeresen csak a szabad királyi városokkal kapcsolatban fordulnak elő. A megyékhez intézett levelek meglehetősen ritkák, többségük egyes községek vagy városok adópanaszait közvetíti az adó szétosztásában illetékes megyékhez (E 15. Exp. cam. 1687. febr. Com. Nitriensis 1., 1687. aug. Com. Hont. 1., 1688. jan. Com. Hont. 1., 1694. júl. Comit. Hont. 1., 1696. jan. Com. Nitr. 1., 1696. jan. Canc. Hung. 5., 1696. febr.

megfosztva folytatta működését. A számottevő jövedelmet biztosító nemesfém-bányászat egyáltalában nem, a sógazdálkodás, pénzverés csak kismértékben tartozott feladatai közé. Alárendelt, szolgai szerepet játszott a kamara a birtokgazdálkodás területén is. A hadiadó kezelésével kapcsolatos, inkább csak pénztári jellegű hatásköre meg úgyszólván teljesen megszűnt. Csupán az egyházi-gazdasági és a városi ügyeknél mélyült el, s lett kiterjedtebb a tevékenysége. E hatáskör korlátozott voltára jellemző, hogy a szepesi, illetve kassai kamarai adminisztráció, amely jogilag a magyar kamara alárendelt hatósága volt, számottevő birtokgazdálkodása, a réz- és sóbányászatban betöltött szerepe révén gazdaságilag és pénzügyileg eredményesebb működést fejtett ki a magyar kamaránál, sőt talán közigazgatási vonatkozású hatásköre is nagyobb volt, mint a magyar kamaráé.

5. A KAMARA SZERVEZETE ÉS ÜGYVITELE

A pénzügyigazgatási szervezet működésének megjavítására vonatkozó bécsi törekvések a magyar kamara szervezetének és ügyvitelének fejlődésére — tekintettel arra, hogy a kincstári jövedelmek kezelésével kapcsolatos uralkodói jogkör elsősorban a pénzügyigazgatási szervezet működésének szabályozásánál érvényesült — mindig döntő befolyást gyakoroltak. A bécsi pénzügyigazgatási reformtörekvések hatását tehát 1686 után is nyomon lehetett követni a magyar kamaránál, fokozta ezt a hatást ekkor a Habsburg-abszolutizmus döntő hatalmi túlsúlya, s az államháztartás hiányainak fedezésére indított akcióinak intenzitása is.

Ezek a törekvések, mint ahogy a bécsi, úgy a magyar kamaránál sem hoztak — a pénztárügy és pénzkezelés kivételével — az ügyvitelben lényeges és új szemlémet tükröző változásokat. Inkább csak arra voltak jók, hogy a magyar kamara működését a megadott szervezeti és ügyviteli keretek között pontosabbá, megbízhatóbbá tegyék. Ezzel szemben leplezetlenül a magyar kamara megrendszabályozására és alárendeltségének szorosabbá tételére irányultak, tehát ilyen vonalon elősegítették a bécsi udvar politikai céljait a Lipót-féle abszolutizmus idején.

A kamara működésére 1686 után is az 1672. évi utasításnak a rendelkezései voltak irányadók. Az újabb bécsi pénzügyi törekvéseket azonban nem ez, hanem inkább az 1696. évi bizottsági utasítás, illetve a pénztári ügyvitel terén az 1700 utáni rendelkezések tükrözik. Az 1696. évi bizottság, amelynek tagjai kizárólag a bécsi udvari kamara tanácsosai voltak, azt követőleg jelent meg Pozsonyban, hogy I. Lipót 1696. augusztus 27-én a magyar kamarát formálisan is a bécsi udvari kamara alá rendelte. A bizottsági vizsgálat alapján kiadott utasítás nem helyezte hatályon kívül az 1672. évit, hanem arra törekedett, hogy megszüntesse

Canc. Hung. 1.), vagy kincstári tartozások behajtása, fiskalitások lefoglalása ügyében kéri a megye segítségét (E 15. Exp. cam. 1689. dec. Com. Hont., Trencsin.), városi polgár pörös ügyét ajánlja az illetékes megyei törvényszék figyelmébe (Ruszt városról E 15. Exp. cam. 1696. apr. Com. Sopron. 1.), sürgeti a megyék által elvállalt országgyűlési hozzájárulás lerovását (E 15. Exp. cam. 1688. nov. Com. Liptóv., Trencsin. 1.), a katonaság részére közmunkát kér (E 15. Exp. cam. 1703. okt. Com. Poson. 1. a pozsonyi királyi vár megerősítéséhez munkások küldése, fafuvarozás stb.). Nincsen annak nyoma az iratokban, hogy a magyar kamara a megyékkel kapcsolatban fontosabb közigazgatási teendőket látott volna el.

az 1672. évi utasítás intézkedéseivel ellenkező rendellenességeket. Az ügyintézés hiányosságainak felsorolása közben elég részletes felvilágosítást nyújt az ügyintézés állapotáról, s bepillantást enged a kamara belső munkájába is.⁸⁴

A következőkben elsősorban az 1672. és 1696. évi általános, továbbá egyéb speciális utasítások és a főbb királyi rendelkezések alapján adunk képet az 1686 utáni magyar kamara szervezetéről, személyzetéről és ügyintézéséről.

A magyar kamara — amint azt már a bevezetőben hangsúlyoztuk — olyan központi hatóság volt, amely kiterjedt területi hivatali apparátus működését irányította. A magyar kamara — a kamarai szervezet központja — mint jellegzetesen testületi hatóság, a tanácsból (a tanácshoz tartozó titkári személyzetből) és a segédhivatalokból tevődött össze. A kamaránál ebben az időben három fontos segédhivatal működött: az iroda, a pénztár és a számvevőhivatal (számvevőség). A tanács működésével elsősorban az irodának volt szoros kapcsolata, a pénztár és a számvevőség speciális feladatokat láttak el, s már akkor inkább szakhivataloknak mint segédhivataloknak minősültek.

A tanács és az iroda

A kamara tanácsa — a XVI. és XVII. században kialakult szervezete szerint — az elnökből (prefectus) és a tanácsosokból tevődött össze. A tanács eme szervezetében az 1696. évi vizsgálat némi változást hozott. Az 1672. évi és a régebbi utasítások szerint ugyanis az elnököt még a rangban utána következő tanácsos helyettesítette (1672. évi utasítás 11. pont). Az elnök mellé, annak helyettesítésére, 1696-ban külön alelnököt (viceprefectus) neveztek ki. Az 1696-ban alelnökké kinevezett Volkra Ottó Kristóf előzőleg a bécsi udvari kamara tanácsosa, az uralkodó bizalmas embere volt. Kinevezése így a bécsi udvar pénzügyi befolyásának növekedésével, a magyar kamara szorosabb alárendelésével kapcsolatos.⁸⁵ Az alelnöki tisztség 1720-ig megmaradt, az 1720. évi utasítás ezzel szemben alelnökről már nem tesz említést.⁸⁶ A tanács munkájában főnemesi és köznemesi tanácsosok vettek részt.⁸⁷

A titkári személyzet rendszeresen egy vagy két titkárból és egy altitkárból állt. A fogalmazók ebben az időben nem a titkári, hanem az irodai személyzethez tartoztak.⁸⁸ Az iroda személyzete így az irattárosból, illetve lajstromozóból (registra-tor), a fogalmazókból (conci-pistae) és az irodai jegyzőkből (jurati notarii cancellariae) tevődött össze. Az 1689. évi kamarai pénztári számadáskönyv pl. 1 irattárost, 2 fogalmazót és 5 jegyzőt tüntet fel.⁸⁹ A kamarát vizsgáló 1696. évi királyi bizottság utasítása már az irattáros segédjéről is említést tesz, aki az akkor beteg

⁸⁴ Az 1672. évi utasítást l. a 34. sz. jegyzetnél (Th. Mayer: Das Verhältniss der Hofkammer. c. művében 57—79.). Az 1696. évi utasítást l. a 46. sz. jegyzetnél. A bizottságra Th. Mayer: Das Verhältniss der Hofkammer. 37—38.

⁸⁵ E 21. Ben. res. 1696. dec. 10.

⁸⁶ E 136. Magyar kamara archívuma. Div. Instr. Fasc. 2. No. 85. 1. pont. 1720. évi utasítás.

⁸⁷ E 21. Ben. res. 1691. nov. 14.

⁸⁸ A titkárra, altitkárra és a fogalmazókra vonatkozólag l. a 46. sz. jegyzetnél idézett 1696. évi utasítást.

⁸⁹ E 106. Liber percept. atque erog. provent. 1669, 1675, 1689. év. Kiadások, fizetések.

irattárost helyettesítette.⁹⁰ Az iroda ebben az időben még nem oszlott külön segédhivatalokra, mint pl. külön kiadóhivatalra, irattári hivatalra. Jellemzően világít rá erre az a körülmény, hogy 1718-ban nem az irattári hivatal, hanem az irattáros és segédje kapott utasítást az irattári munkák elvégzésére.⁹¹ Még kell jegyeznünk azonban azt is, hogy épp az irattári hivatal elkülönülésének első jelei 1710 után már észrevehetőek. A tanács pl. irattári hivaltalt (officium registraturae) említ több helyütt az irattárhoz intézett rendeleteiben (l. a „Decreta et informationes officii registraturae” nevű állagot).

A kamarai tanács ügyintézése általában a régi gyakorlat szerint folyt. Minden ügyben a tanácsülés plénuma hozott döntést. E célból a tanácsnak minden nap — kivéve a vásár- és ünnepnapokat — délelőtt és délután 3—3 órát kellett üléseznie. Sürgős és fontos esetekben ünnepnap is kellett tanácsulást tartani. A tanácsulást az elnök vagy helyettese, a senior-tanácsos (1696 után az alelnök) vezette. Az egyes ügyeket fontossági sorrendben kellett megtárgyalni, a fontossági sorrendet előzőleg az elnök a titkárral (titkárokkal) és a számvevővel állapította meg. Igen fontos ügyek megtárgyalását, amennyiben több tanácsos a tanácsülésről hiányzott, el kellett halasztani. A tárgyalásra bocsátott ügyet az elnök előterjesztette (ismertette), majd rangra, személyre és korra való tekintet nélkül először mindig a kérdésben legjáratosabb tanácsos véleményét kérte ki, utána mondták el véleményüket rendben (nyilván rangsorban) a többiek. Majd az elnök is kifejtette véleményét. A tanács határozatát mindig a szavazatok többsége alapján kellett meghozni. A szavazatok egyenlő megoszlása esetén az ügyet döntés nélkül a királyhoz kellett felterjeszteni. A tanácsi döntéseket az egyik titkár jegyezte fel, tehát ő készítette el az ülési jegyzőkönyveket, s a titkároknak adták át az ügyvel kapcsolatos összes iratokat is. A titkároknak kellett a tanácsi döntés alapján a kamara elintézés-fogalmazványait elkészíteniük.⁹²

A tanácsülésen szavazati joguk csak a tanácsosoknak volt, az ülésen résztvevő titkárok, számvevő, pénztáros véleményét ugyan nyilváníthattak, de szavazati joggal nem rendelkeztek.⁹³ Az 1696. évi királyi bizottság a tanácsülés hagyományos működését nem változtatta meg, újításokat ilyen téren nem vezetett be. Figyelme csak arra terjedt ki, hogy a tanács munkájában a rendellenességeket kiküszöbölje. Így meghagyta, hogy az elnök — még távolléte alatt is — megfelelő módon gondoskodjék az ügyek megtárgyalásáról. A bizottság úgy vélte, hogy először a király által elrendeltek kell elintézni. Kifogásolni valót inkább a titoktartás körül talált, a tanács döntései ugyanis — mielőtt még az érdekelt alantas tisztviselők erről írásban értesültek volna — illetéktelenül kiszivárogtak.⁹⁴

A tanácsülésen a tanácsosok általában rangjuk szerinti sorrendben ültek és szavaztak. A feudális-rendi szemléleteknek megfelelően a rangbeli elsőbbség kérdését abban az időben igen komolyan vették, úgyhogy az elsőbbség (praecedentia) körüli viták az ügyvitelben nem egyszer zavart okoztak. Az udvar ezt a kérdést épp ezért az ügyintézés megkönnyítése szempontjából rendezte, szem előtt tartva

⁹⁰ L. a 46. sz. jegyzetnél idézett 1696. évi utasítást, továbbá HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 379. 1696. szept. 28. Udv. bizottsági vizsgálati iratok. 1131. fol. Branik György helyettes registrator kinevezésére.

⁹¹ Ember Gy.: Az újkori magyar közigazgatás. 142—43.

⁹² L. a 34. sz. jegyzetnél idézett 1672. évi utasítás 1., 2., 3., 5., 8., 10. pontját.

⁹³ 1672. évi utasítás 7. pont.

⁹⁴ L. a 46. sz. jegyzetnél idézett 1696. évi utasítást.

természetesen a kor feudális felfogását. A rangbeli elsőbbség kérdésében pl. 1691-ben úgy döntött, hogy a mágnás tanácsosok a köznemesi tanácsosok előtt ülnek és szavaznak, mivel minden kormányhatóságnál, minden kamaránál ez a szokás. A mágnás tanácsosok között keletkezett 1691. évi vitában azonban nem a báróság megszerzésének idejét, hanem a szolgálati időt és az ügyintézésben való jártasságot ítélte fontosabbnak. Ezért Gans tanácsost, aki hosszú szolgálati tapasztalattal rendelkezett, báróságának megszerzésekor rangban előbbre helyezte a régi báróságú Löwenburg tanácsosnál, aki csak nemrég lett kamarai tanácsos. A grófok és a bárók közötti vitában 1692-ben azonban már nem tett különbséget gróf és báró között, hanem kimondotta, hogy a rangelsőbbség kérdésében a szolgálati idő, illetve a megfelelő rangfokozatba való kinevezés ideje az irányadó. Általában a továbbiakban a rangelsőbbség kérdésének eldöntésében ezt az elvet alkalmazták.⁹⁵

Az utasítások szerint eléggé világos a tárgyalás menete a tanácsülésen, kevésbé az ügyeknek a tanácsülésre való előkészítése, márpedig az ügyvitel fejlődése szempontjából az utóbbinak kell jelentőséget tulajdonítani. Említettük, hogy a kamaraelnök az ügyek fontossági sorrendjét a tanácsülés előtt a titkárokkal és a számvevővel állapította meg. Ez arra utal, hogy az ügyek előkészítésében a titkárok és a számvevő (számadásmester) vettek részt. A titkárok előkészítő és felvilágosító, véleményező munkájáról az 1672. évi utasítás 39. pontja is szól. (Az utasítás csak 1 titkárról tesz említést.) E szerint a titkárnak szorgalmasan kell tanulmányoznia a hozzája utalt ügyek iratait. Tapasztalatait, észrevételeit, azt, hogy mit kell alaposabban megtárgyalni, mint kell a kamara érdekeit jobban szolgálni, a tanácsülésen elő kell adnia, hogy az ügyeket minél gyorsabban és pontosabban intézhessék el. A titkár kötelessége volt — ez is előkészítő munkájára utal — valamely ügyvel kapcsolatos összes iratoknak a tanácsülési tárgyalásra való összegyűjtése. Az előkészítés munkájáról a források egyébként mást nem árulnak el.

Már az előkészítés, az ügyvel kapcsolatos iratok összeállításának a munkája is azt jelzi, hogy a titkárok a kamara ügyintézésében központi szerepet játszottak. Személyük képviselte az ügyvitelben a szakszerűséget. Egy titkár jegyezte fel a tanácsülésen a tanácsi határozatokat, látta el tehát a tanácsjegyző funkcióját. Az ő kötelességük volt a határozatok alapján kimenő iratok megfogalmazása, a fogalmazás jóváhagyása után a tisztázat elkészítése, a kiadandók kiadása. A kamarai irattár (registratura) gondját is egy titkár viselte, sőt az 1672. évi utasítás 40. pontja szerint a titkár volt egyben a kamara lajstromozója, illetve irattárosa (secretarius noster seu registrator).⁹⁶ Mindenesetre a titkárok a sokféle funkciót maguk nem láthatták el. Segítségükre volt az altitkár, s tulajdonképp rendelkezésükre állt az iroda egész személyzete, amelynek a munkáját így jórészt gyakorlatilag ők irányították. A források elszórt adatai arra mutatnak, mintha az iroda élén a tanácsosok közül igazgató állott volna. A forrásokban szereplő „officii director” azonban nem az irodaigazgató, hanem a senior-tanácsos, a kamaraelnök helyettesének tisztségét jelenti.⁹⁷

Épp a titkári munka nagy fontossága miatt az 1696. évi utasítás több vonatkozásban kitért az akkor működő két titkár és altitkár tevékenységére. Az utasí-

⁹⁵ E 21. Ben. res. 1691. nov. 14. (45. fol.), Wellmann Imre, Rendi állás és hivatali rang a XVIII. századeleji kormányhatóságokban. Levéltári közlemények. 1940—41, 253—54.

⁹⁶ Ember Gy.: Az újkori magyar közigazgatás. 134.

⁹⁷ E 106. Liber percept. atque erog. provent. 1689. év. 79—80.

tás lelkére köti a titkároknak a hivatalos titok megőrzését, azt, hogy kizárólag hivatalos ügyekkel foglalkozzanak, magánügyek intézését szigorúan megtiltja. Meghagyja nekik, hogy az eddigi gyakorlattal ellentétben legyenek szorgalmasabbak és pontosabbak a tanácsi határozatok alapján az iratok kiadásában. Mindkét rendelkezés tehát a titkárok munkájában bizonyos rendellenességekre hívja fel a figyelmet.

Hiányolja továbbá az utasítás azt, hogy a titkárok bizonyos iratokat nem küldenek át a számvevőhivatalhoz. Elrendeli, hogy ezentúl a pénzkiutalásra leküldött császári rendeleteket, adományleveleket, eladási okmányokat, átírási okmányokat, szerződéseket és ehhez hasonló iratokat közöljék a számadásmesterrel, a számvevőség ugyanis ebből tájékozódik a gazdálkodás menetéről, s ezek alapján készíti el feljegyzéseit a kamarai gazdálkodás helyzetéről. Ugyancsak értesítenie kell a számvevőhivatalt az elkobzásból származó és a rendkívüli jövedelmekről is, hogy ott mindezeket nyilvántartásba vehessék. (Az iratokat a számvevőség az adatok nyilvántartásba vétele után visszaküldte.) E rendelkezésekkel nyilván a titkárok és a számadásmester jobb együttműködését, a számvevőhivatal gazdasági munkáját, ezen keresztül a jobb kamarai gazdálkodást és a jövedelmek növekedését akarták elősegíteni.

Külön szól az utasítás az altitkár tevékenységéről. Az akkori magyar kamaránál — más kormányhatóságok (értsd az osztrák hatóságokat) gyakorlatával ellentétben — nem vezettek külön jegyzőkönyvet a tanácsi határozatokról. Ezért az utasítás meghagyja, hogy az altitkár nemcsak azokról a döntésekről vezessen jegyzőkönyvet, amelyek expediálását reábízták, hanem az összes többi tanácsi határozatról is. Az altitkárra vonatkozó szövegből tehát az is kiviláglik, hogy segített a titkárnak az iratok kiadásában (esetleg fogalmazásában is). Ez tisztségének természetes velejárója volt.

A titkárok és az altitkár munkájában segédkező fogalmazókat tulajdonképp már az iroda személyzetéhez kell számítanunk. A fogalmazók őrizték az irodán a fogalmazványokat és lajstromkönyveket készítettek hozzájuk (quorum officium est, ut minutas diligenter registrent et conservent). A fogalmazók olvasták össze a lemásolt tisztázatot a fogalmazvánnyal, s általában ügyeltek arra, hogy a tisztázatok helyesen másolják le. Őket bízták meg az irodai jegyzők ellenőrzésével is.

Az irodai jegyzők dolga volt az iratok kiadása (expediálás) és valószínűleg előzőleg a fogalmazványok lemásolása is, bár ezt járulnokok (accessistae) is végezhették. Az egykori kamarai fogalmazványokon (expeditiones camerales) megtalálható annak a jegyzőnek a neve, aki a fogalmazvány alapján készült tisztázatot (elküldött iratot) expediálta. Mindebből az következtethető, hogy az irodán azt a munkát, amelyet a XVIII. század második felében a fejlettebb hivatali szervezetű kamaránál a kiadóhivatal végzett, a XVIII. század elején részben a fogalmazók, részben pedig az irodai jegyzők (vagy másképp kancellistáknak is nevezhetjük őket) látták el. Kiadó (expeditor) külön tisztviselőként ekkor még a kamaránál nem működött. A jegyzők gondoskodtak egyébként arról is, hogy a titkárok vagy a tanács a kért fogalmazványokat szükség esetén az irodától megkapja, s hogy ezek a fogalmazványok használat után helyükre kerüljenek. Az 1696. évi utasítás általában munkája pontosabb és szorgalmasabb végzésére inti az iroda személyzetét.

Az iroda tisztviselője volt a lajstromozó vagy irattáros (registrator) is. Az 1690-es évek óta segédet (adjunctus) is találunk mellette, aki a beteg irattárost helyet-

tesítette. Az ő kötelességük volt az irattár (registratura) gondozása, tisztségükből fejlődött ki a kamarai irattári hivatal. Az 1696. évi utasítás a titkároknak lelkükre kötötte, hogy az irattárba tartozó iratokat minél előbb küldjék el a lajstromozónak, hogy az az iratokat rendezze és a megfelelő lajstromba bejegyezze. A lajstromozónak és segédjének ügyelnie kellett arra, hogy a tanácsosok és a titkárok az irattárból kikölesznözött iratokat minél előbb visszaküldjék. A tanács engedélye nélkül iratokat az irattárból nem volt szabad kiadniuk.⁹⁸

Az irattári munkák jobb elvégzése végett a lajstromozó és segédje feladatait 1718-ban külön utasításban foglalták össze.⁹⁹ A lajstromozónak és segédjének az utasítás szerint tilos volt az iratokról idegeneknek felvilágosítást adnia, az irattárba idegeneket beengednie. Másolatokat csak a tanács engedélyével készíthettek. A kiadott iratokat kölcsönkönyvbe (libellus seu registrum) kellett bevezetniök. Hivatalos idejük de. 8 órától a tanácsülés végéig, du. 2—4 óráig tartott.

Az iratokat az irattárban annak ellenére, hogy valamely ügyre vonatkozó iratok a tanácsülési tárgyalásnál rendszerint együtt voltak, fajták szerint, külön-külön sorozatokba gyűjtötték (királyi rendeletek, fogalmazványok, a tanácshoz érkezett iratok). Aktákkal tehát, mivel a korszakban az ügyiratképzés ismeretlen volt, még nem dolgoztak. A királyi rendeleteket a kamarai királyi könyvekbe másolták be, az eredetieket időrendben őrizték. Hátukra a rövid tartalmi kivonatot jegyezték fel, e tartalmi kivonatok szerepelnek megfelelő címszavak rendjében a királyi könyvek mutatókönyveiben. Az irattárban készültek el a fogalmazványok lajstromkönyvei is, ebben az egyes iratok tartalmi kivonatai a címzett hatóságok nevének betűrendjében következnek egymás után. A többi iratsorozathoz, úgy látszik, nem készítettek mutatót, ilyenek ugyanis nem maradtak fenn.¹⁰⁰

Az irodában a felsorolt tisztviselőkön kívül rendkívüli alkalmazottak, ún. járulnokok (accessistae) is dolgoztak. Ezek nem szerepeltek a rendszeres alkalmazottak között, fizetésüket is a rendkívüli kiadások között számolták el.¹⁰¹ Általában írónki teendőket végeztek, számuk bizonytalan volt. Sürgős munka esetében a kamara több járulnokot is alkalmazhatott. Az iroda munkáját a kamaraelnöknek vagy az iroda felügyeletével megbízott kamarai tisztviselőnek rendszeresen ellenőriznie kellett.

A magyar kamara központi személyzetéhez kell sorolnunk a kapust, a fűtőt és a futárokat (cursores). Különösen a futárok töltötték be fontos feladatkört, ezek vitték el a különféle városokba a kamara sürgős írásbeli küldeményeit. Számuk általában 4—5 volt.

A tanács és az iroda szervezetének, ügyvitelének leírásából kétségtelenül megállapítható, hogy a magyar kamara általában rendelkezett mindazokkal a sajátosságokkal, amelyek a központi kormányhatóságokat abban a korszakban jellemezték. Emellett tagadhatatlan az is, hogy ez a szervezet, főleg azonban az ügyintézés módja — az 1696. évi s más rendelkezések ellenére — több vonatkozásban elavult volt, reformra szorult. Az ügyvitelben elsősorban az ügyek előkészítése bizonyult hiányosnak, de nem volt megfelelő az iratoknak fajták szerinti, időrendben való

⁹⁸ L. a 46. sz. jegyzetnél idézett 1696. évi utasítást az irattárosra és E 15. Exp. cam. 1696. nov. Decr. ad. registratorem I.

⁹⁹ Ember Gy.: Az újkori magyar közigazgatás. 142—43.

¹⁰⁰ Az utasítást I. E 136. Liber Instr. X. 363.

¹⁰¹ E 106. Liber percept. atque erog. provent. 1717. év. 96.

őrzése sem, utóbbi a szükséges iratok összeszedését igen nehézkessé tette. Hiányolható az is, hogy a magyar kamaránál ekkor még nem vezették be az iratok iktatását. Az ügyintézés lassúságára, az iratok kezelésében tapasztalt hiányokra az 1696. évi utasítás is rámutatott. E hiányosságok megszüntetésére, az ügyvitel, a szervezet megjavítására újszerű ügyviteli koncepció kellett volna, ez azonban mind a bécsi udvari, mind a magyar kamara munkájának szabályozásánál a XVII. század végén még nem található meg. A bécsi udvari kamaránál 1710 után került sor alapvető ügyviteli reformokra. Ezek hatásukat a magyar kamaránál csak 1720 után éreztették. Voltak azonban bizonyos jelenségek, amelyek arra utalnak, hogy a magyar kamara ügyviteli reformjának a kérdésével már 1708 után foglalkoztak.

Igen jellemző ilyen szempontból a magyar kamara részére 1709-ben készült, de ki nem adott, érvénybe nem lépett hivatali utasítástervezet. Ebben már több helyütt fellelhető az ügyek alaposabb előkészítésének az igénye. Több olyan pontot tartalmaz az utasítás, amelyet az 1720. évi, illetve a későbbi királyi rendelkezések meg is valósítottak. Az utasítástervezet szükségesnek tartja pl. külön jegyzőkönyvvezető rendszeresítését, a fogalmazványoknak kiadás előtt a számvevőhivatal részéről történő ellenőrzését. A legérdekesebb az, amit a titkárok munkájáról mond. A kamaraelnököknek a beérkezett iratokat referálás és expedálás céljából a titkároknak kellett volna kiosztani, méghozzá a titkárok ügyintézési gyakorlatának és ismereteinek figyelembevételével. Az ügyeket a tanácsulésen ugyan még a kamaraelnököknek kellett volna előterjeszteni, de az előterjesztett ügyekről — úgy látszik — a titkároknak kellett volna az ülésen referálni. Tágabban értelmezi az 1709. évi utasítástervezet a fogalmazók munkáját is, akiket a titkárok mellé oszt be a fogalmazási munkákhoz.

A titkárok nemcsak a fenti meg nem valósult utasítástervezet felfogása szerint, hanem a valóságban is mind többet foglalkoztak az érdemi munkát jelentő előkészítő tevékenységgel. Egy 1715. évi tanácsi rendelkezés alapján az udvartól jövő iratokat és a fontosabb ügyeket Mecséry Ádám titkár, a szepesi kamarai adminisztráció ügyeit Timon János, a budai kamarai felügyelőség ügyeit Péterffy József titkár kapta meg megtárgyalás és expedálás végett. Látható, hogy ez a rendelkezés az ügyek bizonyos csoportosítását is előírta. A bécsi udvari kamaránál 1710 után már rátértek az ügycsoportok szerint történő igazgatási munkára. A magyar kamarának 1713-ban meghagyták, hogy jelentéseit és véleményeit ezentúl ne össze-vissza, hanem 7 tárgycsoport (rubrica) szerint küldje fel Bécsbe (ez a tárgyi csoportosítás megfelelt a bécsi udvari kamara akkor létrehozott főbizottságainak). Nem tudjuk, hogy a magyar kamara mennyire tartotta be azt a rendelkezést. A kamarai irattári rendszerben (elsősorban az expeditiones camerales c. állagnál) tárgyi csoportosítást ez a rendelkezés még nem honosított meg.¹⁰²

A kamarai tanácsulési jegyzőkönyvek tanúsága szerint a titkárok mellett kamarai tanácsosok is foglalkoztak a fontosabb ügyek előkészítésével. Bizonyos ügyek előkészítésére pedig alkalmi bizottságokat küldtek ki, amelyek kamarai tanácsosból, titkárból és írnokból tevődtek össze. Az elég széles körű előkészítő

¹⁰² Uo. 1689. év 79—80, 1708. év 36—40, az 1709. évi utasításra HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 456. 1709. dec. 27., a kamarai titkárok munkájára E 1. Prot. cons. 1715. dec. 23. 757., az expedíciók csoportosítására uo. 1713. febr. 10. 90—91.

tevékenység ellenére tanácsosok és titkárok elég ritkán terjesztettek elő ügyeket a tanácsülésen. Ez 1720-ig általában a tanácsülés vezetőjének (kamaraelnök vagy helyettese) a feladata volt.

A pénztár és a pozsonyi bankképviselő

A bécsi központi pénzügyigazgatás reformjához, a bécsi udvar pénzügyi politikájához szorosan kapcsolódtak azok a változások, amelyek a magyar kamara pénztári szervezetét, hatáskörét, s ezzel végeredményben a legfontosabb kérdést, a jövedelmek felhasználását érintették.

A magyar kamara pénztára (officium perceptoratus, generalis proventuum regionum perceptoratus) már a XVI. századtól kezdve különálló hivatalként működött. A pénztár személyzete 1560 óta két tisztviselőből állt, a pénztárosból (magister camerae, perceptor generalis) és az ellenőrből (controlor, contrascriba). Segédszemélyzetként legfeljebb egy-két írnok található mellettük. Ezeket a pénztáros saját fizetéséből fogadta fel, vagy kisebb összegű illetményüket esetleg a pénztáros fizetésével együtt utalták ki.¹⁰³

Az 1672. évi kamarai utasítás a pénztáros és az ellenőr munkáját szintén a régebbi utasítások szellemében szabályozta. A pénztáros és az ellenőr minden pénzügyi bevételről a beszolgáltató tisztviselőnek nyugtát tartozott adni, a nyugtát a pénztároson és az ellenőrön kívül a számadásmester is aláírta, a befolyt jövedelmeket mindhárman nyilvántartásba is vették. A pénztári szekrénynek két kulcsa volt, egyiket a pénztáros, másikat az ellenőr őrizte, a pénztárt így csak együttesen nyithatták fel, s a kifizetések csak kettejük jelenlétében történhettek meg. (Betegség vagy távollét esetén a pénztárost vagy az ellenőrt egy számvevőségi tisztviselő helyettesíthette.)

A pénztár a tanács írásbeli rendeletére fizethetett, szóbeli meghagyásra tilos volt fizetni. Az írásbeli utalványokat az elnökön vagy helyettesén kívül egy tanácsos és a titkár is aláírta. Kifizetéseket a tanács csak a király által megállapított költségvetés (status) alapján eszközölhetett, a költségvetésben elő nem írt kifizetésekre pedig külön királyi rendelet volt szükséges. A vidéki számadók is csak a tanács utalványozására fizethettek. Pénzügyi gazdálkodásukról negyedévenként kellett elszámolniuk. Az utalványozási iratokat, a nyugtákat gondosan meg kellett őrizni s a számadásokhoz csatolni. Sürgős, rendkívüli napi kiadások esetében — amelyeknél nem lehetett megvárni a királyi jóváhagyást — a tanácsnak joga volt a pénztárhoz utalványt intézni, amelyet két tanácsos írt alá. Ezekről utólag kellett az udvarnak jelentést küldenie. A magyar kamara önálló pénzügyutalványozási hatásköre tehát igen csekély volt.

A pénztár a bevételekről és a kiadásokról negyedévenként számadási kivonatot (extractus) állított össze, amelyet több példányban a tanácsnak adott át, a tanács ebből egy példányt Bécsbe terjesztett fel. Minden esztendő végén pedig évi számadást kellett készíteni, amelyet a tanács a számvevőhivatal és a saját ellenőrzése után a bécsi kamarához (az uralkodóhoz) juttatott el felülvizsgálat céljából.¹⁰⁴

¹⁰³ E 106. Liber percept. atque erog. provent. 1708. év 36—40.

¹⁰⁴ L. a 34. sz. jegyzetnél az 1672. évi utasítás 34., 35., 36., 38. pontjait és Ember: Újkori magyar közigazgatás. 136—37., továbbá HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 308. 1686. máj. 13., utasítás a pénztár és a számvevőség működésére.

A pénztár munkáját az 1696-ban kiküldött bizottság szintén felülvizsgálta. A pénztári munkában ebben az időben főleg az okozott zavart, hogy a kamarai jövedelmeknek csak egy része folyt be közvetlenül a pozsonyi központi pénztárba, a jövedelmek jórészt a vidéki pénztárak (harmincadhivatalok, uradalmi pénztárak stb.) királyi vagy kamarai rendeletre helyben fizették ki. A vidéki pénztárosok ilyenkor készpénz helyett utalványokkal és nyugtákkal számoltak el. Ez a rendszer akadályozta a bevételek áttekintését és a pénzkezelés ellenőrzését. Az 1696. évi bizottság — mivel Ausztriában szintén szokásos volt a kifizetéseknek ez a módja — nem szüntethette meg a pénzkezelés eme rendszerét. Meghagyta azonban a tanácsnak, hogy a vidéki pénztárakhoz intézett utalványozásokat mindig közölje a pozsonyi főpénztárral, hogy az a vidéki tisztviselők nyugtáit zavar nélkül elfogadhassa. A hadi célokra történő kifizetéseknel, amelyeket a bécsi haditanácsnak kellett nyugtáznia, szintén voltak rendellenességek. Ezeket a kiadásokat ugyanis nem a haditanács, hanem a felvevő katonai személyek nyugtázták. A meglevő gyakorlatot itt sem lehetett megszüntetni, ezért a pénztár ideiglenesen továbbra is elfogadhatta a pénzt felvevő katonai személyek nyugtáit, de ezeket minél előbb a haditanács nyugtáival kellett átcserelnie. Az 1696. évi utasítás a pénztár ellenőrzésének megszigorítása céljából elrendelte, hogy a pénztár minden szombaton a bevételekről és a kiadásokról heti kimutatásokat küldjön a tanácsnak.¹⁰⁵

Nagyjából e korábbi intézkedéseket erősítették meg a Dancsy István pénztáros és Mednyánszky Ferenc ellenőr részére kiadott 1707. évi utasítások is.

A pénztáros részére kiadott utasításban többek között az olvasható, hogy Dancsy a király és egyben az ország jövedelmének a pénztárosa is. A keveredés meggátlása végett e jövedelmeket egymástól elkülönítve kellett kezelnie, külön könyvekbe bevezetnie. Az utasítás szintén igyekezett megszüntetni azt a káros szokást, hogy egyes vidéki tisztviselők, főleg harmincadosok, jövedelmeiket nem szolgáltatatták be, hanem helyben kifizették. Ezért kimondta, hogy a bevételek kezelésére és a kifizetésre egyedül kizárólag a pozsonyi pénztáros jogosult. Ha rendkívüli esetben egy-egy harmincados a kamara különleges utalványozása folytán mégis kifizetést eszközöl, ezt csak a pénztáros tudtával teheti meg. A bevételek pontos és hiánytalan beszolgáltatása céljából az utasítás meghagyta a pénztárosnak, hogy a tisztviselők beszolgáltatási kötelezettségeiről, azok határidejéről a számvevőség révén tájékoztódjék, s a nyugtát a kamarai jövedelmet beszolgáltatónak csak abban az esetben adja ki, ha befizetési kötelezettségének hiánytalanul és határidőre eleget tett. Az utasítás megismétli a költségvetésben elő nem irányzott rendkívüli kiadások utalványozásának és kifizetésének korábbi szabályozását. Előírja a negyedévi számadási kivonatokat és az év végi számadások pontos elkészítését, a heti kimutatásokról nem tesz említést. Meghagyja a pénztárosnak, hogy csak jó és törvényes pénzt fogadjon el, megtiltja, hogy a pénz értékének emelkedéséből származó hasznot magának tartsa meg. Újból leszögezi, hogy a hadi célra történő kifizetéseknel a katonai személyek ideiglenes nyugtáit a bécsi hadi fizetőmester nyugtáival kell kicserélni, s a számadásokhoz az utóbbiakat kell csatolni.

A pénztári ellenőrnek adott utasítás (lényegében azonos az 1685. évi ellenőri utasítással) nagyjából ugyanazokat a rendelkezéseket tartalmazza, mint a pénz-

¹⁰⁵ L. a 46. sz. jegyzetnél idézett 1696. évi utasítást és E 15. Exp. cam. 1696. nov. Decr. ad. percept. 2.

tárosi. Az ellenőr saját pénztári naplót vezetett (a pénztáros ellenőrzésére), a negyedévi kimutatásokat és az év végi számadásokat azonban a pénztárossal közösen készítették el. A befizetésekről kiadott nyugtát az ellenőr is aláírta, s a nyugtákról külön könyvet vezetett. A pénztárért anyagilag a pénztárossal együtt ő is felelős volt.¹⁰⁶

A pénztáros, mint említettük, részt vett a tanácsülésen, ott szakvéleményt adhatott, de szavazati joggal nem rendelkezett. Nem egy esetben azonban megtörtént az, hogy a pénztáros elnyerte a tanácsosi rangot,¹⁰⁷ ilyenkor természetesen a tanácsülésen szavazati joga is volt. A tanács egyébként egy tanácsos és egy számvevősegi tisztviselő bevonásával a pénztárt időnként megvizsgálni tartozott, ilyenkor a pénztár állapotát a számadási naplókval vetették egybe.¹⁰⁸

A magyar kamara alá tartozó összes vidéki pénztárak, illetve a pénzkezeléssel megbízott tisztviselők természetesen a pozsonyi pénztárhoz szolgáltatták be jövedelmeiket. Jellemző a magyar kamara hatáskörének és területi illetékességének korlátolt voltára, hogy a pozsonyi pénztár kb. 1718-ig továbbra is csak arról a kis területről gyűjtötte be a kamarai jövedelmeket, amely a török hódoltság előtti királyi részeknek kb. a felét tette ki (az ún. Alsó-Magyarország területéről). A szepesi kamara jövedelmei (felső-magyarországi jövedelmek) és 1709-ben a magyar kamara hatásköre alá jutott budai kerület (inspektoratus) jövedelmei nem folytak be a pozsonyi pénztárba, ilyen jövedelmeket a fennmaradt 1713. és 1717. évi pozsonyi pénztári számadáskönyvek nem tüntetnek fel.¹⁰⁹ (A kamara bevételeivel és kiadásaival részletesebben majd később foglalkozunk.) A vidéki pénztárak egyébként nem voltak a pozsonyi főpénztár fiókjai. A vidéki pénztárakkal a tanács s nem a pozsonyi pénztár rendelkezett, s velük a pozsonyi pénztár csak a tanácson keresztül tarthatta a kapcsolatot.¹¹⁰

Az 1696. évi vizsgálat és az 1707. évi utasítás tehát nem módosította a kamarai pénztári szervezet hagyományos működését, az ügyvitel megjavítását célzó törekvések a pénztári munka esetében is olyan természetűek voltak, mint a tanács és az iroda ügyvitelének a szabályozásánál. Ezt a pénztári szervezetet és a pénzkezelés e hagyományos módját az 1710-es évek végén alapvető változás érte.

A változás azzal a folyamattal kapcsolatos, amely az osztrák pénzügyigazgatásban a giróbank, a bécsi városi bank, majd az universalis bancalítás felállításához, a pénzügyigazgatás kettéoszlásához, s az állami jövedelmeknek állami bankalappá való egyesítéséhez vezetett. A pénzügyigazgatás kettéválasztását (gazdasági és pénztári ügykörre) a bancalítás fiókjainak a megszervezésével — amint említettük — a birodalom egyes tartományaiban is megvalósították. Bizonyos késelemmel Magyarországon is sor került erre az átszervezésre.

A bécsi udvar az állami bank felállításánál már kezdetben számolt a magyar kamarai jövedelmekkel. A giróbank 1704. évi szabályozásakor (az ún. Ampliationsdiplom kiadásakor) a magyar kamarai jövedelmeket is a bank állami dotáció-

¹⁰⁶ E 136. Magyar kam. arch. Liber Instr. XII. 120. és Ember Gy.: Az újkori magyar közigazgatás. 137—38.

¹⁰⁷ E 106. Liber percept. atque erog. provent. 1704. 9—11. A fizetési kimutatásban a pénztáros és a számvevő is tanácsosként van feltüntetve.

¹⁰⁸ L. 46. sz. jegyzetnél idézett 1696. évi utasítást.

¹⁰⁹ E 106. Liber percept. atque erog. provent. 1713. és 1717. év. Bevételek.

¹¹⁰ Ez kivüláglík a magyar kamaránál a vidéki tisztviselőkkel folytatott levelezésből.

jához csatolták. Az 1704 szeptember 22-i királyi rendelet ezzel kapcsolatban meghagyta, hogy a magyar kamara gondoskodjék a felsorolt jövedelmeknek a banco-collegium részére való átadásáról, s ha a bancocollegium úgy kívánja, akkor a megfelelő iratokat is küldje meg neki. E rendelkezés egyelőre csak arra irányult, hogy a magyar kamara a jövedelmeket a giróbanknak fizesse be. A magyar kamara tiltakozott a királyi rendelet végrehajtása ellen. Emlékezetes 1704. november 7-i feliratában erősen sérelmezte, hogy a magyar kamara jövedelmeivel a bancalis collegium rendelkezék, sőt hogy e célból a magyar kamara az összes pénztárakat, uradalmi prefektusokat, a királyi jogügyi igazgatót a bancalis collegium iránti engedelmességre bírja. Arra kérte az uralkodót, hogy ne helyezzen újabb hatóságot a magyar kamara fölé, hanem inkább szüntesse meg a bécsi kamara fennhatóságát is. A bancalis deputatio I. Lipóthoz intézett referátumában alaptalanak minősítette a magyar kamara aggályait. Szerinte a magyar kamarai jövedelmeket ugyanazokra a célokra fogják kiadni, mint azelőtt, amikor a bécsi udvari kamara döntött hováfordításukról. A bancalis collegium nem fogja megsérteni a magyar törvényeket. A bancalis deputatio gr. Volekra magyar kamarai alelnököt vádolta az ellene benyújtott emlékirat szerkesztésével, amelyről szerinte a magyar kamara tanácsa egyébként nem is tudott. (Érdekes jelenség, hogy az 1696-ban alelnöknek Pozsonyba küldött Volekra gróf bécsi kamarai tanácsos, aki 1704-ben a meghalt gr. Erdődy Kristóf helyett a magyar kamarát vezette, ilyen függetlenségi hangokat pengetett. Ő is megelégette, úgy látszik, a bécsi kamarának a magyar kamara feletti túlságosan nagy hatalmát, amelyet még aulikus oldalról sem talált teljesen elfogadhatónak. Nyilván az ilyen állásfoglalás is hozzájárulhatott ahhoz, hogy Bécsben a budai kamarai adminisztráció felosztására már 1705-ben is gondoltak. Volekra Ottó Kristóf gr. egyébként 1706-ban magyar nemességet és indigenátust kapott. Apja, a szintén honfiúsított Volekra Ottó Ferdinánd Teofil, német birodalmi gróf, a szepesi kamara és a magyar kamara tanácsosa volt.)¹¹¹

A bécsi udvar elképzelései a magyar kamarai jövedelmeknek a bancalis collegium alá rendelésével kapcsolatosan ekkor nem is valósultak meg, a giróbanknak csak a sójövédelmet adták át ténylegesen. Ennek oka valószínűleg nem a magyar kamara tiltakozása volt, hanem az, hogy a bécsi giróbank 1706-ban megszűnt, illetve beolvadt a bécsi városi bankba és egy kizárólagos állami bank tervét Bécsben egyelőre elejtették.¹¹² Így az 1704. évi próbálkozások a magyar kamara pénztári szervezetét sem változtatták meg, a pozsonyi pénztár és a vidéki pénztárak továbbra is úgy működtek, mint azelőtt. (Bizonyítja ezt a magyar kamara pénztárosának és ellenőrének adott 1707. évi utasítás is.)¹¹³

Megváltozott a helyzet 1714-ben, amikor az uralkodó újból elfogadta az állami bank létrehozásával kapcsolatos javaslatokat, és hozzájárult egy újabb birodalmi pénzügyintézet, az ún. universalis bancalítás (Universalbancacalitát) felállításához.¹¹⁴

¹¹¹ E 21. Ben. res. 1704. szept. 22. és nov. 7. a bancalis deputatio jelentése HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 436. 1705. febr. 18., a Volekra család nemességére és honfiúsítására A 57. Magyar Kanc. Lib. reg. 27. k. 331–334., Nagy Iván: Magyarország családai. 12 k. Pest 1865. Volekra Ottó Ferdinánd Theofil 1674-ben a szepesi kamara tanácsosa és alelnöke.

¹¹² Fellner—Kretschmayr: ÖZV. I. Abt. 1. Band. 105–107. és Hóman—Szekfü: Magyar történet. IV. köt. Bp. 1935, 353.

¹¹³ L. a 100. sz. jegyzetet.

¹¹⁴ Fellner—Kretschmayr: ÖZV. I. Abt. 1. Band. 110–111.

A bancalitis szervezetét rögtön nem terjesztették ki Magyarországra, ezzel szemben a magyar kamarai jövedelmek feleslegét már 1715-ben a bancalitis bécsi pénztárába kellett uralkodói rendeletre az előző évi hátralékokkal együtt beszolgáltatni. A bancalitis pénzalapjához csatolták magyarországi viszonylatban is az állami alkalmazottak fizetéséből levont bankjárulékot (arrhát), az összes kamarai jövedelmeket és az állami tisztviselők pénztári óvadékait. A bancalitis pénztárába folyt be természetesen az egyébként nem kamarai kezelésben levő hadiadó is. A király meghagyta, hogy a kamara a negyedévi számadási kivonatokat, a zálogban levő birtokokra, az összes fiscalitasokra, az alapítványokra, nyugdíjakra, királyi kegyes adományokra (gratitalia) stb. vonatkozó iratokat is küldje meg a bancalitisnak. A tisztviselői fizetéseket, a kamatokat, alamizsnákat a kamarai pénztár egyelőre még maga fizethette ki, az egyéb kifizetések azonban már további rendelkezésig függőben maradtak. A kifizetések után fennmaradó pénzt természetesen a bancalitis pénztárába kellett beszolgáltatni. A királyi rendelet egyben az összes kamarai ellenőröket (a pozsonyi pénztár ellenőréit és a vidéki hivatalok ellenőreit) pénztári ügyekben a bancalitis alá helyezte.¹¹⁵

Még ezek a rendelkezések sem okoztak változást a magyar kamara pénztári szervezetében és ügymenetében. Így értelmezték ezt Bécsben is. A magyar kamara ugyanis — a giróbank felállításával kapcsolatos 1704. évi királyi döntéshez hasonlóan — sérelmesnek találta a kamarai jövedelmeknek a bancalitis pénztárába való beszolgáltatását és a kifizetéseknek a bancalitis pénztárra való bízását. Ezzel kapcsolatban ki is fejtette, hogy a jövedelmek beszolgáltatása, az ellenőröknek a bancalitis alá való rendelése ellenkezik a magyar törvényekkel és veszélyezteti a magyar kamara önállóságát. A válaszul leküldött királyi rendelet úgy vélte, hogy a magyar kamara tévesen fogta fel a bancalitis szerepét. A rendelet szerint a kamara ügymenetét és jogállását a bancalitis felállítása nem változtatja meg, a magyar kamara továbbra is az eddigi módon intézi közigazgatási, bíraskodási, fiscalis ügyeit, a jövedelmek beszedése és az eddigi kiadások is hatáskörében maradnak, csupán a kiadásokon túl fennmaradó pénztári felesleget kell a bancalitis pénztárába beszolgáltatnia. Erre a nem nagy összegre azonban az uralkodó joggal tarthat igényt, mert az örökös tartományok jövedelmeiből Magyarországra ennél sokkal többet költenek — hangoztatja a királyi rendelet.¹¹⁶

A magyar kamara félelme természetesen nem volt alaptalan. A bécsi udvar a továbbiakban nem elégedett meg azzal, hogy a magyar kamara csupán a pénztári felesleget szolgáltatassa be a bancalitis pénztárába, s hogy csak a pénztári ellenőrök kerüljenek a bancalitis, illetve a bancalitást igazgató bancalgubernium fennhatósága alá. Valódi célja a magyar kamarai igazgatásnál is a bécsi központi pénzügyigazgatásban bevezetett reformok megvalósítása és a magyar kamarai jövedelmek államadóssági célokra való lefoglalása volt. Ennek megfelelően a pénzügyigazgatást 1717—18-ban Magyarországon is kettéosztotta, s a pénztári ügykört elvonta a magyar kamarától.

A változás 1717-ben következett be, amikor az uralkodó az összes kamarai bevételek és kiadások ügyeit magyarországi viszonylatban is a bancalitis hatáskörébe utalta, s a kamaránál csupán a kamarai gazdálkodás irányítását, a jövedelmek beszedését hagyta meg. A kamara kizárólag pénzkezeléssel foglalkozó tiszt-

¹¹⁵ E 21. Ben. res. 1715. máj. 27., június 14.

¹¹⁶ Uo. 1715. máj. 28.

viselőit a bancalítás alá rendelte, a többi tisztviseletet csak annyiban, amennyiben pénztárosi teendőket is ellátott. Így a pozsonyi pénztár pénztárosát és ellenőréit is közvetlenül a bancalítás alá helyezték. Megszűnt a magyar kamara utalványozási joga, a pozsonyi pénztár ezentúl csak a bancalítás utalványozására fizethetett, hasonlóan a vidéki pénztárosok is. A magyar kamara a pénztárak munkájáról, a pénztárak állapotáról csak úgy szerzett tudomást, hogy a heti, havi, negyedévi pénztári kimutatásokat hozzá is elküldték, s a pénzkültatásokat vele is közölték. Ezzel kapcsolatban a pénzügyi gazdálkodáshoz is joga volt hozzászólni.¹¹⁷

Ezeket a rendelkezéseket követte 1718-ban a pozsonyi kamarai pénztár átszervezése az osztrák bancalis intézmény mintájára. Az átszervezéssel a pozsonyi kamarai pénztár a bécsi bancalítás fiókjává, bankképviseletévé (Bancalrepraesentanz) alakult át, amely természetesen közvetlen függésbe került a bécsi universalis bancalítástól.

A pozsonyi bankképviselet felállításával a magyar kamarai igazgatás is kettéoszlott. A kamarai gazdálkodási és egyéb ügyekben illetékes magyar kamara ezentúl felső fokon a bécsi kamara, a pénztári ügyeket intéző pozsonyi bankképviselet pedig a bécsi universalis bancalítás alá került. A pozsonyi bankképviselet a magyar kamara egyenrangú hatóságává vált, amellyel a kamarának szorosan és barátiilag együtt kellett működnie, de amellyel tovább nem rendelkezhetett.

A bankképviselett átalakult pozsonyi kamarai pénztár az átszervezés folyamán új személyzetet kapott. Személyzetét a király a bécsi kamara javaslatára nevezte ki. Az intézmény vezetőjévé, az ún. első képviselővé, Mantelly Károly hadbiztos, helyettesévé, ún. másodképviselővé, Pongrácz Ferencet, a pozsonyi pénztár addigi ellenőréit tették meg. Rajtuk kívül 1 pénztárosból, 1 kancellistából (aki egyben kiadó és lajstromozó is volt), 3 számtisztből és 1 szolgából állott a bankképviselet személyzete. Mednyánszky Ferenc, az eddigi kamarai pénztáros kamarai tanácsosként a tanács tagjai közé került. Valóságos kamarai tanácsos és a tanács tagja lett Mantelly első képviselő is.¹¹⁸

Említettük, hogy a bécsi udvari kamara nem nézte jó szemmel az universalis bancalítás felállítását, s az új hatósággal, amellyel a császár intenciója szerint jó egyetértésben kellett volna lennie, állandó összeütközésbe került. Ehhez hasonló ellenséges viszony alakult ki a magyar kamara és a pozsonyi bankképviselet között is. Állandó volt az összeütközés, a hatásköri súrlódás a két hatóság érintkezésében. A magyar kamara azonban nemcsak riválisának érezte a pozsonyi bankképviseletet, hanem benne látta — amint ennek többször hangot is adott — önállóságának korlátozóját és a magyar törvények további megsértőjét. Ennek tulajdonítható, hogy az 1717-ben még fennálló pozsonyi pénztár vonakodott elegendet tenni a bancalítás utalványozásainak, amiért királyi dorgálást kapott.¹¹⁹ Később a magyar kamara azzal fejtett ki ellenállást, hogy nem engedte be Mantellyt, a bankképviselet vezetőjét a kamarai tanácsba. Annál előbbre valónak tartotta a bancalítás intézményét a császár, aki megfeddte a kamarát a Mantellyvel és helyettesével szemben tanúsított magatartásáért. Sőt a Péterffy József kamarai titkár és Pongrácz Ferenc másodképviselő között kitört rangelsőbbégi vitában

¹¹⁷ Uo. 1717. nov. 22., HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 502. 1717. nov. 22.

¹¹⁸ E 21. Ben. res. 1718. aug. 25., szept. 12.

¹¹⁹ L. a 117. sz. jegyzetet, a súrlódásokra HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 498. 1717. máj. 20., Rote No. 499. 1717. júl. 13.

is Pongrácz javára döntött, kijelentve azt, hogy a bancalitis tisztviselői minden örökös tartományban rangban megelőzik a kamaraiakat, mégha kevesebb szolgálati idejük is van. Meg kell jegyezni, hogy a továbbiakban a rangelsőbbégi vita Pongrácz számára már azért sem lehetett kétséges kimenetelű, mivel később ő is tanácsosi rangot kapott.¹²⁰

A magyar kamarát a leglényegesebb szervezeti és hatásköri változás a XVIII. század elején a pozsonyi bankképviselő felállításával érte. A pénztár megszűnése miatt egyik legfontosabb hivatali szervét vesztette el. Ezt a szervezeti és hatásköri változást még jobban elmélyítette az 1720. évi kamarai utasítás, amely részletesen szabályozta a magyar kamara és a bankképviselő viszonyát. Az uralkodó 1719-ben, amikor közölte a magyar kamarával, hogy megszüntette a feleslegesnek bizonyult bécsi bancalguberniumot és a bancalis pénzalap kezelését egyedül az universalis bancalitis kötelességévé tette, világosan megfogalmazta a magyar kamara jövőbeli feladatait: gondoskodjék a kamarai javak helyes kezeléséről, a jövedelmek növeléséről, hogy ezek a pozsonyi bankképviselőten keresztül minél hathatósabban gyarapítsák a birodalmi bancalitis állandó pénzalapját.¹²¹ Ezzel az intézkedéssel a magyar kamara jövedelmeit — nagyobb mértékben, mint bármikor — a birodalmi állami bevételekhez csatolták.

A számvevőhivatal

A magyar kamara legfontosabb központi hivatala kétségtelenül a számvevőség (officina rationaria) volt. Megfelelő működése rendkívül nagy mértékben befolyásolta az egész kamarai igazgatás és gazdálkodás munkáját. Épp ezért szervezete és ügyvitelére már elég korán, a XVI. században kialakult. Ez a szervezet és ügyvitel megfelelhetett az igényeknek, mert úgyszólván változatlanul fennállt a XVIII. század elejéig.¹²²

A számvevőhivatalt a számadásmester (magister rationum) vezette, akinek 1660 óta az alszámadásmester személyében helyettese is volt. Rajtuk kívül számvevőségi segédek (coadjutores), számvevőségi jegyzők (jurati notarii), számtisztek (officinistae), járulnokok (accessistae) dolgoztak a számvevőhivatalban. A számvevőhivatal tehát elég nagy személyzettel rendelkezett. Az 1689. évi személyzet pl. a számadásmesterből, a helyetteséből, 2 segédből, 6 jegyzőből és 1 német jegyzőből állt. (Az ideiglenes alkalmazottakként dolgozó járulnokok számát nem tüntették fel.) Az 1703. évi személyzet a számadásmesterből, helyetteséből, 4 segédből, 2 jegyzőből és 4 számtisztból tevődött össze. A szakmunkával, a számadások ellenőrzésével elsősorban a számadásmester, a helyettese és a segédek, esetleg a számtisztek foglalkoztak. A jegyzők, járulnokok végezték az írásbeli munkát, a másolni valót, az iratok kiadását, s gondozták a számvevőség igen fontos iratait, a nyilvántartásokat és egyéb feljegyzéseket magába foglaló, különálló irattárát. Az irattárban őrizték a harmincadcédulák lepecsételésére szolgáló pecséteteket is.¹²³

¹²⁰ E 21. Ben. res. 1720. márc. 22., 1725. szept. 4. és Wellmann i. m. 254—55.

¹²¹ E 21. Ben. res. 1719. jan. 25.

¹²² Ember Gy.: Az újkori magyar közigazgatás. 142.

¹²³ Uo. és E 106. Liber percept. atque erog. provent. 1689. év 79—80. és 1708. év 36—40.

A számvevőség több irányú feladatai közül elsősorban a kamarai pénztári számadások, a pénztári bevételek és kiadások ellenőrzésével kapcsolatos teendőket kell kiemelni. A pozsonyi kamarai pénztár számadásait (negyedévi kimutatások, év végi számadások) először a számadásmester ellenőrizte, utána kerültek ezek a tanács elé felülvizsgálatra. A pénztári nyugtákat a pénztároson és ellenőrön kívül ő is aláírta, és az egyes tételeket naponként külön könyvekbe jegyezte fel. E naplók a megfelelő időben a pénztári számadások ellenőrzésére szolgáltak.

A pozsonyi pénztár ellenőrzése nem ütközött különösebb akadályba. A vidéki tisztviselők pénztári számadásainak, pénztári munkájának ellenőrzése már nem volt ilyen könnyen megvalósítható. Itt a számvevőség munkája általában csak a negyedévi és az év végi számadások ellenőrzésére terjedt ki. Ezeket többnyire a számadásmester nézte át és a hiányokat közölte a tanáccsal. A tanácsnak jelentette a számadások beküldésének elmulasztását is. A számvevőség a vidéki alkalmazottakkal, a pénztárhoz hasonlóan, csak a tanácson keresztül érintkezett. A számadások beküldésére, a számadási hiányok megmagyarázására, tisztázására a tanács szólította fel az egyes kamarai alkalmazottakat. A számadásokat a pénz- és jövedelemkezeléssel foglalkozó tisztviselők (számadásokat ugyanis nemcsak pénzről, hanem anyagról és eszközökről, terményekről stb. is vezetni kellett) többnyire személyesen nyújtották be. A kamara tanácsa minden számadással tartozó alkalmazottnak bizonyos időpontot jelölt ki, amikor személyesen megjelenvén, benyújtotta számadásait, s az esetleges számadási hiányokra is rögtön magyarázatot adhatott.

A számadásmester a felülvizsgálatnál a bevételekről és kiadásokról először összegező kimutatást készített el, melynek alapján meg lehetett a hiányt vagy a hátralékot állapítani. Utána segédeivel tételről tételre átvizsgálta a számadásokat és az egyes tételeket összehasonlította a számadási bizonylatokkal. A kiadások igazolására szolgáltak a nyugták és az utalványok. A bevételeket, amelyek felülvizsgálata nehezebb volt, úgy igyekeztek ellenőrizni, hogy a számvevőség egy külön könyvbe minden egyes hivatal bevételeit és kiadásait külön rovatok szerint feljegyezte. A bevételeket, amelyeket esetleg más hivataloknál kiadások gyanánt jegyeztek fel, így ellenőrizni lehetett. A számadásra kötelezett tisztviselő vagyonával felelt a reábízott javakért s azok jövedelmeiért. Ezen felül óvadékot (kauciót) is le kellett helyeznie, sőt a tisztviselők házastársaitól biztosítékul a kamara kötelezvényét is kérhetett.

A számvevőhivatal külön kimutatásokat szerkesztett a hadikiadásokról, a hátralékokról. A számadásokat a számvevőhivatal után a tanács is ellenőrizte, majd azok felülvizsgálatra Bécsbe kerültek. A végső jóváhagyás itt történt meg, s a király döntött a hátralékok és a számadási hiányok dolgában is.¹²⁴

A számvevőhivatalnál — bár ezt a jövedelmek növelésére irányuló törekvés indokolta — nem került sor 1686 után olyan változásokra, mint amelyeneket a pénztárnál láthattunk. Az ügyvitel kérdésével csupán az 1696. évi vizsgáló bizottság foglalkozott behatóbban, mégpedig azzal az ismert célkitűzéssel, hogy az ügyvitelt a meglévő keretek között pontosabbá és tökéletesebbé tegye. A bizottság pl. arra hívta fel a számvevőhivatal figyelmét, hogy a számadásokat az átvétel után azonnal vizsgálja meg és a megállapított hiányokat, hátralékokat haladéktalanul jelentse a tanácsnak, hogy az kellő időben intézked-

¹²⁴ Ember Gy.: Az újkori magyar közigazgatás. 138—41.

hessék a hiányok behajtása ügyében. Tájékoztassa továbbá a tanácsot a be nem tartott határidőről, hogy a tanács a számadásra kötelezett alkalmazottal szemben megfelelő módon eljárasson. (Az első határidő be nem tartásánál az alkalmazottat a negyedévi fizetés levonásával, a másodiknál felfüggesztéssel, a harmadiknál elbocsátással büntethették.) A bizottsági utasítás mindezt azért tartotta fontosnak, mert a számvevőhivatal meglehetősen elmaradt az újabb számadások ellenőrzésével, s ezáltal behajthatatlan hátralékok keletkeztek. A számadásmester azzal mentette ki magát, hogy neki az 1672. évi utasítás szerint a régi számadások ellenőrzésével kellett foglalkoznia, ezért az újabbakra nem jutott elég ideje.

A számvevőség — amint ez az 1696. évi bizottsági utasításból látható — a számadások ellenőrzésén kívül a kincstári vagyon mindennemű nyilvántartása terén is igen fontos munkát végzett. Neki kellett elkészítenie a kamarai gazdálkodásra, a kincstár vagyoni helyzetére vonatkozó összes kimutatásokat, feljegyezni a kincstári gazdálkodásban bekövetkezett összes változásokat. A számvevőség volt a kamara gazdasági szakközege, véleményadó szerve. Ezért vett részt a számadásmester a tanácsüléseken, ahol a gazdasági ügyekben véleményt nyilvánított, s ha tanácsosi rangban volt — a számadásmester nem egyszer elnyerte a tanácsosi rangot — akkor természetesen szavazati joggal is rendelkezett.¹²⁵ Az 1696. évi utasítás nyilván ennek a munkának jobb elvégzését akarta elősegíteni azzal, amikor felhívta a kamarai titkárokat arra, hogy ezentúl minden pénzkifizetésre vonatkozó császári rendeletet, eladási okmányt, szerződést, átírási zálogokmányt és más hasonló jellegű iratot közöljenek a számvevőhivattal, amely ezekből tájékozódott a kamara gazdálkodásáról, vagyoni helyzetéről, s mindezeknek az iratoknak az adatait nyilvántartási könyveibe feljegyezte. Ez a rendelkezés mindenesetre a számvevőhivatal munkakörének kiszélesedésére, jelentőségének növekedésére mutat rá.¹²⁶

A kamara számos más vonatkozásban is a számvevőhivatal szakértelmére támaszkodott. A számvevőség kötelessége volt pl. a harmincadi utasítások felülvizsgálása, átdolgozása,¹²⁷ általában utasításokra tervezetek készítése. (Az irattáros 1718. évi utasítása is a számvevőség által készített tervezet formájában maradt meg.) Nyilvánvaló, hogy más hasonló szakértelmet igénylő munkánál (pl. szerződések megkötése) is a számvevőséget vették igénybe. Vidéki hivatalok vizsgálatánál a kiküldött biztos többnyire a számvevőhivatal egy alkalmazottjával együtt járt el. A török elleni háborúra szükséges költségek előteremtése végett 1686-ban pl. a tanács egy tagját és az alszámadásmestert bízta meg azzal, hogy a harmincadhivatalok és a fiskális uradalmak hátralékait megvizsgálják és minél előbbi behajtásukat szorgalmazzák. E vizsgálat kapcsán a kiküldöttek mind a harmincadhivataloknál, mind a fiskális birtokok kezelésénél, nagy visszaéléseket tapasztaltak. Emiatt a magyar kamarát a gazdálkodás jobb megszervezésére utasították.¹²⁸ A havi és negyedévi pénztári kimutatások — amint említettük — felülvizsgálatra a bécsi kamarához kerültek. Ha a felülvizsgálatnál tisztázásra

¹²⁵ L. a 46. sz. jegyzetnél idézett 1696. évi utasítást, illetve E 15. Exp. cam. 1696. nov. Decr. ad Off. Rat. 1., E 21. Ben. res. 1699. jún. 3. Zbiskó György számadásmester tanácsosi rangjára.

¹²⁶ L. a 46. sz. jegyzetnél idézett 1696. évi utasítást.

¹²⁷ Uo.

¹²⁸ E 21. Ben. res. 1686. jan. 19., HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 308. 1686. máj. 13., Rote No. 312. 1687. febr. 28.

szoruló dolgok merültek fel, akkor egy tanácsosnak és a számadásmesternek Bécsbe kellett mennie a megfelelő felvilágosítások megadása végett.¹²⁹

Az elmondottak azt bizonyítják, hogy a számvevőhivatal munkája a XVIII. század fordulóján a pénzügyigazgatás megjavításával, a jövedelmek fokozására irányuló törekvésekkel párhuzamosan, egyre jelentősebbé és differenciáltabbá vált. Ezért nem is lehetett sokáig várni a számvevőségi ügyvitel korszerű reformjával. Erre azonban csak a pénztári reformok után, 1720-ban került sor.

6. A KAMARA ALÁ RENDELT SZERVEK

A magyar kamarának mint központi kormányhatóságnak a működését már kezdettől fogva az tette hatékonyá és eredményessé, hogy szétágazó, a központ alá rendelt hivatali szervezettel rendelkezett. Az alárendelt hivatalok közül néhány a központban, a kamara mellett, a többi a kamara hatásköre alá eső területen szétszórva működött, s e hivatalokon keresztül vált lehetővé, hogy a kamara az államhatalom akaratát az ország távolabbi részében is érvényesítse. A vidéki hivatalok, tisztségek a kamarai gazdálkodás helyi szervei voltak, működésüket a kamarai központ irányította. Egy részük (mint pl. a harmincadhelyek, bányagazdálkodási szervek) időben előbb alakultak meg, mint a magyar kamara, amely felállításakor már bizonyos fokig kialakult területi királyi gazdálkodási szervezetre terjesztette ki fennhatóságát. Egyik feladata éppen az volt, hogy a helyi szervek munkáját összefogja, összehangolja és ellenőrizze.

Magától értetődő, hogy a bécsi pénzügyi politikával kapcsolatos reformoknak, illetve meliorációs törekvéseknek az alárendelt kamarai szervezetre is ki kellett terjedniök, hiszen a kamarai központ munkája sokban függött e szervezet megfelelő működésétől. A magyar kamara munkáját nemcsak e külső szervek jó működése befolyásolta, hanem az a körülmény is, hogy ezekkel a külső szervekkel a magyar kamara vagy a bécsi központi pénzügyigazgatási szervek rendelkeztek-e?

A kamara székhelyén, Pozsonyban működő külső szervek közül elsősorban a pénzverőházzal (*domus monetaria*) kapcsolatos fejlemények érdemelnek figyelmet. Magyarországon a XVI. és XVII. században Kassán és Pozsonyban, Nagybányán és Kőrmöcbányán vertek pénzt. A kassai és nagybányai pénzverőház a szepesi, a pozsonyi a magyar kamara, a kőrmöcbányai a bécsi udvari kamara alá tartozott.

A pozsonyi pénzverőház XVII. századi működése nem volt zavartalan. A század első felében, 1633-ban rövid fennállás után megszüntette a pénzverést. A század második felében, úgy látszik, újból üzembe helyezték, mert a pénzverő tisztviselők feladatait 1660-ban és 1674-ben utasítással szabályozták.¹³⁰ Egy másik adat szerint a pénzverő működését csak 1674-ben kezdte volna el. Az 1674. február 20-i királyi rendelet ugyanis meghagyta, hogy a pénzforgalom növelése és az idegen (lengyel) pénz kiszorítása céljából Pozsonyban pénzverőt kell felállítani, amely majd a kőrmöcbányai pénzverdéhez hasonlóan 5 garasos és más pénzdarabok verésével foglalkozik.¹³¹ A pénzverőház élén a pénzvizsgáló (Zygotata,

¹²⁹ E 21. Ben. res. 1699. ápr. 13.

¹³⁰ Ember Gy.: Az újkori magyar közigazgatás. 366.

¹³¹ E 21. Ben. res. 1674. febr. 20.

Quardein), illetve a pénzverőmester (Münzenmeister) állt, aki az ellenőr segítségével vezette az üzemet. A nemesérceet a szállítók (Lieferanten) juttatták a pénzverdéhez.¹³²

A pozsonyi pénzverőház az 1690-es években is működött, működése ellen azonban sok kifogás merült fel. A bécsi udvar ezért 1696-ban a pénzverdét is szigorú vizsgálat alá vonta, mivel a pénzvizsgáló, az ellenőr és a többi alkalmazott utasítás, eskü, ellenőrzés és felügyelet nélkül dolgozott. A vizsgálat után Niess György pénzverőmestert a bécsi kamara — a magyar kamara megkerülésével — börtönbe vetette, s utódjául helyettesét, Hunger Kristóf Györgyöt tette meg.¹³³ Az 1696. évi királyi bizottsági utasítás felhívta a tanács figyelmét a pénzverő szigorú ellenőrzésére, s nehogy az előbbi pénzverőmester hibái megismétlődjenek, a pénzverőmester és az ellenőr felügyeletével két kamarai tanácsost bízott meg.¹³⁴ A rendellenességeket azonban nem sikerült megszüntetni. Hunger Kristóf hátralékai, visszaélései, zavaros számadásai miatt 1700-ban a pénzverde működését leállították és Hungert — elődjéhez hasonlóan — felfüggesztették. A pénzverde csak 1703-ban kezdett újból működni, erre az időre Niess György pénzverőmester a bécsi kamara és a bíróság előtt tisztázta magát, sőt számadásait is rendbe hozta.¹³⁵ A vizsgálat folyamán valószínűleg az bizonyosodott be, hogy a pénzverde működésében nem a hűtlen kezelés, hanem a szervezetlenség, a számadások helytelen vezetése okozott fennakadást. A továbbiakban a pénzverde már zavartalanabban folytatta munkáját, a megmaradt kamarai pénztári számadásokban rendszeresen találkozunk a pénzverde alkalmazottainak nevével és fizetésével. Az 1713. évi pénztári számadáskönyvben pl. a pénzvizsgáló (probator monetae), az ellenőr (domus monetariae contrascriba) és a pénzverőház egyéb nem rendszeres munkásai (laboratores domus monetariae) szerepelnek a pénzverde alkalmazottaként.¹³⁶

A magyar kamara külső személyzetéhez tartozott a pozsonyi vár és a királyi palota építési gondnoka (aedilis scriba). A pozsonyi vár gondozásához, javításához szükséges összegeket, a gondnok fizetését ugyanis a kamara pénztárából utalták ki, ennek ellenében a gondnok számadással tartozott a kamarának. Gössinger várgondnok e feladata mellett a várbeli fegyvertár, a kincstári hajók őrének (custos navium) tisztét is ellátta.¹³⁷ Az 1696. évi királyi bizottság megállapítása szerint Gössinger Ferenc, pozsonyi várgondnok általában elhanyagolta kötelességét, s a vár gondozására fordított tetemes összegről nem számolt el rendszeresen. A magyar kamarát e miatt az építési gondnok fokozottabb ellenőrzésére hívták fel.¹³⁸

A magyar kamara alá rendelt hivatalok, tisztviselők zöme azonban nem Pozsonyban, hanem vidéken működött. A vidéki kamarai szervezethez tartozott a hatalmas harmincadhivatali szervezet, a kincstári és fiskális uradalmak gazdálkodását

¹³² Ember Gy.: Az újkori magyar közigazgatás. 366.

¹³³ Th. Mayer: Das Verhältnis der Hofkammer. 36. és E 21. Ben. res. 1696. márc. 20.

¹³⁴ L. a 46. sz. jegyzetnél idézett 1696. évi utasítást és E 15. Exp. cam. 1696. nov. Decr. ad Hirsberg et Bornemissa. 1.

¹³⁵ E 21. Ben. res. 1700 jan. 19., 1703. ápr. 30., 1703. dec. 8.

¹³⁶ E 106. Liber percept. atque provent. 1713.

¹³⁷ Uo. 1689., 1704. (Alkalmazottak fizetésénél.)

¹³⁸ L. a 46. sz. jegyzetnél idézett 1696. évi utasítást. E 554. Városi és kamarai iratok 1842., 1850. tsz.

intéző szervezet (jóságigazgatóságok, tiszttartóságok). E külső kamarai szervezethez kell sorolni a vámszedőket (folyami átkelőhelyeknél).

A vidéki hivatalok közül a leglényegesebb és a legfontosabb szerepet a harmincadhivatalok játszották. A harmincadhivatali szervezet kezelte a legfontosabb és a legnagyobb kincstári jövedelmet, a harmincadvámot, a magyar külkereskedelmi vámot.

A harmincadigazgatás terén a harmincadhivatali szervezet túlméretezett volta, azonkívül a hivatalok nem megfelelő elosztása okozott ebben az időszakban problémát. A XVII. század második felében annyira emelkedett a hivatalok száma, hogy az 1672. évi kamarai utasítás elrendelte a kincstárt túlságosan megterhelő, feleslegesnek ítélt harmincadhelyek megszüntetését, s a megmaradók-
nak a kereskedelem szempontjából megfelelő helységekbe való áthelyezését.¹³⁹ Ezt a kérdést azonban elég nehéz volt megoldani, s megoldására csak a budai kamarai adminisztráció eltörlése, illetve a budai kerületnek a magyar kamara alá való rendelése után tettek kísérletet. A harmincadhivatalok száma e kísérlet következtében az 1689. évi 33-ról¹⁴⁰ 1724-ig csak 40 fölé emelkedett. Ez pedig az újszerzeményi terület harmincadhelyeivel együtt valóban csökkenést mutat.¹⁴¹

A harmincadhivatali személyzet a XVII. század végén és a XVIII. század elején is kb. ugyanolyan összetételű volt, mint a régebbi időkben. A harmincados és az ellenőr vezette a hivatal munkáját, készítette el a vámszámadásokat, kezelte a pénztárt. Több harmincadhivatal mellett fiókokat is találunk, ezeket rendszerint egy cédulaszedő vagy egy vámőr (satrapa) vezette.¹⁴²

Az 1696. évi utasítás — amint erre már kitértünk — több szempontból is kifogást emelt a harmincadhivatalok munkája ellen.¹⁴³

A harmincadhivatali szervezetnél ebben az időszakban jóval jelentéktlenebb volt a magyar kamara birtokigazgatással foglalkozó vidéki hivatali apparátusa. A magyar kamara tulajdonába ugyanis — amint már erről szó volt — a XVII. század második felétől kezdve, a gyakori birtokelkobzások folytán hatalmas birtoktestek kerültek, s így tág lehetőség nyílt a birtokgazdálkodás megszervezésére. E nagy kiterjedésű birtokokon azonban a kamara — amint erre hatáskörének ismertetésénél rámutattunk — nem rendezkedett be huzamosabb uradalmi gazdálkodásra, e javakat túlnyomó részben eladományozták, értékesítették. Egyideig a magyar kamara kezelésében voltak az árvai, likavai és letavai uradalmak (a kincstárra háramlott Balassa-féle birtokok), 1672-ben azonban ezeket

¹³⁹ 1672. évi utasítás 20. pont, I. a 34. sz. jegyzet. A kereskedelem és a vámügy vizsgálatára kirendelt 1699. évi udvari bizottság is azt állapította meg, hogy a harmincadhivatalok elhelyezése rossz és zavaros, az ország belsejében levő vámhelyek gátolják a kereskedelmet. HKA. Hoffin. Ung. Rote No 460. 1699. aug. 22., 256—57.

¹⁴⁰ E 106. Liber percept. atque erog. provent. 1689. E pénztári számadáskönyv a következő harmincadhelyeket tünteti fel: Pozsony, Szenc, Trencsén, Puchó, Besztercebánya, Zsolna, Stomfa, Szentjános, Szokolca, Tata, Nezsider, Sopron, Szentmárton, Veszprém, Wimpassing, Bazin, Léva, Turdossin, Győr, Magyaróvár, Gajár, Szenice, Köpcsény, Rajka, Komárom, Nedelic, Ebenfurt, Hof ad Moravam, Hof ad Lajtam, Bruck, Hainburg, Bécsújhely, Bécsi Hándgrófság.

¹⁴¹ E 14. Acta Hungarica. Tom. IV. 321—361. oldalakon a magyar kamara külső hivatalainak felsorolása.

¹⁴² Uo. és E 106. Liber percept. atque erog. provent. 1689., 1704., 1708., 1713., 1718. évekből. A számadáskönyvekben a bevételeknél látható, hogy egyes harmincados birtokkezeléssel és sóeladással is foglalkoztak.

¹⁴³ L. a 46. sz. jegyzetnél idézett 1696. évi utasítást.

a besztercebányai bányakamarának adták át.¹⁴⁴ (A besztercebányai bányakamara a bécsi udvari kamara alá rendelt szerv volt.) Kamarai kezelésben maradtak általában a pozsonyi várhoz tartozó birtokok (25 helység, köztük több mezőváros Pozsony megyében).¹⁴⁵ A magyaróvári, a csáktornyai uradalmat, a Zrínyiektől, Frangepánoktól elkobzott horvátországi fiskális javakat ezzel szemben osztrák hatóságok (a bécsi udvari kamara, illetve a stájer kamara) igazgatták.¹⁴⁶ Az ideiglenesen a magyar kamara kezelésében levő kisebb fiskális javak felügyeletével a vidéken harmincadosokat bíztak meg, de ilyen funkciókat postamesterek is elláthattak.¹⁴⁷

Jelentősen kibővült — legalábbis ideiglenesen — a magyar kamara vidéki hivatali szervezete 1709-ben, amikor a feloszlátott budai kamarai adminisztráció területének nagy részét a magyar kamarához csatolták. A budai kamarai adminisztráció örökébe lépő budai kamarai inspektorátussal egy középfokú kamarai szerv került a magyar kamara fennhatósága alá.¹⁴⁸ A budai inspektorátus hatalmas, a magyar kamara eddigi vidéki szervezeténél is nagyobb méretű uradalmi igazgatási, harmincadhivatali hálózatot vett át elődjétől. E hatalmas hivatali hálózatot, mivel a neoaquistica területek birtokait ekkor már a császári kincstár nagyrészt értékesítette, illetve a fegyverválság (jus armorum) lefizetése ellenében régi (török uralom előtti) birtokjogukat igazoló földesuraknak adta vissza,¹⁴⁹ tovább nem lehetett fenntartani. Feleslegessé vált az ország belső részében levő harmincadhivatalok fenntartása is, mivel ezek csak az ország gazdasági vérkeringését akadályozták, s a lakosság életét nehezítették. A felesleges kamarai hivatalok megszüntetése nehezen valósult meg, bár eltörlésüket a budai kamarai adminisztrációt feloszlátó 1709. június 7-i rendelet és az 1715. évi 91. országgyűlési törvények is kimondta. Még fennálltak 1715-ben a budai, székesfehérvári, váci, szolnoki, nagykanizsai, újpalánkai, egri, hatvani, esztergomi harmincadhivatalok, továbbá a budai, pécsi, szigetvári, szolnoki provizori (tisztartói)

¹⁴⁴ E 21. Ben. res. 1673. júl. 29., HKA. Hoffin. Ung. Rote No 379. 1696. szept. 28. 1031. fol. A császári vizsgáló bizottság kimutatása az értékesített birtokokról. A bécsi udvar 1684—1696-ig a következő elkobzott, illetve háramlott birtokokat értékesítette: Sztrecent (kincstári porció) Vichter Andrásnak eladományozta, Zsolnát Kollonics Lipótnak zálogba adta, az árvai uradalmat Széchenyi György primásnak zálogba adta, Likavát, Németlipcsét a besztercebányai bányakamarának adta át, Dévényt Zichy István, Koháry István és János, továbbá a besztercebányai kamara kapta meg, Illavát Breuner Siegfried grófnak, a bécsi kamara elnökének adták el, Ludányt Erdődy Antal grófnak, a trencsényi Hidvéghy és Rákóczi-porciókat Salm gróf és Ghillany György, a trencsényi Petróczy-porciót Kvassay István vette meg, a pozsonyi Nádasdyháza hadikórház céljára alakították át, Lendvát és Lentit, Dombóvárt Esterházy Pál nádor kapta meg, Oroszlánköt Breuner Siegfried, Hornsteint Széchenyi György primás, Felsőlendva, Muraszombat, Szécsisziget zálogba kerültek, a Hidvéghy-porciókat Hellenbach János kapta meg, a tengeremléki Zrínyi-birtokokat a gráci kamarának adták el.

¹⁴⁵ E 14. Acta Hung. Tom. IV. 127.

¹⁴⁶ Corpus juris Hungarici. 1715. évi 44. tc. és Inventar des Wiener Hofkammerarchivs. 7.

¹⁴⁷ E 106. Liber percept. atque erog. provent. 1689. 63—67. Fiskális bevételek. Harmincados és postamester mint a fiskális birtokok felügyelője. L. még E 15. Exp. cam. nevű iratállagban a harmincadosokhoz intézett rendeleteket, amelyek minden esztendőben havonként „T” betű alatt találhatók.

¹⁴⁸ E 21. Ben. res. 1709. jún. 7. és 1716. júl. 22.

¹⁴⁹ Mezősi K.: A fegyverjog (jus armorum) megváltása a töröktől visszafoglalt területeken. Századok. 1942, 181—82.

hivatalok.¹⁵⁰ Végül az 1720-as évek után ez a kérdés is rendeződött. A harmincadhivatalok közül a csempészet, a külföldi, főleg a görög kereskedők ellenőrzésére csak a budai főharmincadhivatalt hagyták meg a pesti és kecskeméti fiókkal (később Vácon és Dunaföldváron is felállítottak fiókot). Az uradalmi hivatalok közül megmaradtak a szolnoki, pécsi és szigetvári provizorátusok, továbbá a foki és simontornyai vámhivatalok.¹⁵¹ Budán, az inspektorátus központjában kerületi pénztár (perceptorátus) is működött, ezt 1722-ben megszüntették és a pénztárügyet a továbbiakban a budai harmincadhivatalra bízták.¹⁵² A budai kamarai kerület 1710 után tehát végeredményben inkább uradalmi tiszttartóságokkal szaporította a magyar kamara vidéki hivatali szervezetét. Meg kell jegyezni, hogy az említett tiszttartóságok csak kis jövedelmű birtokokat, illetve haszonvételeket kezeltek.

A felsoroltakon kívül a magyar kamarának 1720-ig más vidéki hivatali szervezete nem volt. Adószedői és tizedigazgatási állandó személyzetet a magyar kamaránál ebben az időben azért nem találunk, mert a hadiadó kezelésével a kamara 1686 után már nem foglalkozott, s az egyházi tized bérletét a kincstár pedig csak néha vette igénybe. Az utóbbival kapcsolatos teendőket a meglevő személyzet, illetve ideiglenesen felfogadott tizedszedők látták el. A magyar kamara tehát ebben az időszakban tulajdonképp csak egy kiterjedt vidéki hivatalszervezettel, mégpedig a harmincadhivatali szervezettel rendelkezett. Birtokigazgatási szervezete fejletlen volt, a jelentőségben a harmincadszervezettel vetekedő sóhivatali szervezet, továbbá a területére eső s a kincstári gazdálkodásban igen fontos szerepet játszó ún. alsó-magyarországi bányagazdálkodási szervezet már huzamosabb ideje nem tartozott fennhatósága alá. Mindez azzal volt kapcsolatos, hogy a só- és bányajövedelmeket ebben az időben nem a magyar, hanem a bécsi udvari kamara kezelte.

7. A KAMARA BEVÉTELEI ÉS KIADÁSAI

A magyar kamara pénztári bevételéről és kiadásairól elsősorban a pozsonyi pénztár számadáskönyvei adnak tájékoztatást. Ilyen számadáskönyvek (liber erogationis et proventuum) 1686—1720-ig jelenleg csak az 1689., 1704., 1708., 1713., 1717. esztendőkből ismeretesek. A többi a XIX. század folyamán a kamarai iratokban végzett selejtezés áldozatául esett. E számadáskönyvek szerint a magyar kamara bevételei és kiadásai a fenti években kerek számban a következők voltak:

Év	Bevételek	Kiadások
1689	162 330 Ft	170 686 Ft
1704	28 833 „	33 934 „
1708	47 504 „	58 994 „
1713	63 911 „	76 145 „
1717	105 745 „	147 952 „

¹⁵⁰ L. a magyar kamara levéltárában az „E 287. Cameralis Inspectoratus Budensis” iratait a megfelelő évből.

¹⁵¹ E 14. Acta Hung. Tom. IV. 323—64. A magyar kamara külső hivatalainak 1724. évi jegyzéke csak a szövegben felsorolt hivatalokat tünteti fel. Alátámasztják ezt az „E 287. Cameralis Inspectoratus Budensis” iratai és az 1720 utáni egyéb hivatali kimutatások.

¹⁵² E 21. Ben. res. 1722. ápr. 13.

Az 1696. évi udvari vizsgáló bizottság szintén foglalkozott a magyar kamara pénzügyi gazdálkodásával. A bizottság által készített kimutatások az 1685—1695-ig terjedő időszak kamarai bevételeit tartalmazzák. Ezek a kimutatások így szerencsésen kiegészítik a hiányosan fennmaradt számadáskönyvek szórványos adatait. E kimutatások szerint a következőkben néhány esztendő kamarai bevételeit tüntetjük fel (Ft-ban):

Év	Harmincad	Félharm.	Elkobbzás	Só	Papír	Rendkív.	Fiskális birtok	Városi taksa	Osszesen
1685	67 832	64 733	843	8 861	47	25 508	69 051	—	236 875
1687	60 632	37 242	4 344	9 774	45	29 732	68 514	4 010	214 293
1689	56 585	37 706	1 265	8 926	34	939	81 759	4 765	191 979
1693	66 907	45 986	923	12 077	56	—	48 010	78	174 037
1695	75 559	54 452	1 017	1 904	18	45 048	1 260	—	179 258

E néhány esztendő számadatai is tanúságot tesznek arról, hogy a magyar kamara pénztárába ebben az időben milyen csekély összegű jövedelem folyt be. Különösen szembeötöl a Rákóczi-szabadságharc idején (1704-ben és 1708-ban) feltüntetett jelentéktelen összeg, amely elsősorban a háborús körülményekkel magyarázható. A magyar kamarai jövedelmek a Rákóczi-szabadságharc idején a bécsi udvar szerint is majdnem teljesen megszűntek.

A bevételek általában minden esztendőben harmincadjövedelmekre és az elkobzott csempészárukból eredő bevételre, a fiskális birtokok jövedelmeire, a szabad királyi városok szolgáltatásaira, só- és papírjövedelmekre, rendkívüli jövedelmekre oszlanak.

A legmagasabb állandó bevételt a harmincadvám hozadéka jelentette. A számadáskönyvek harmincadjövedelem gyanánt az előző évi hátralékot, a rendes évi jövedelmet, azonkívül az elkobzott csempészáruk értékesítéséből származó bevételt tüntetik fel. (Az 1696. évi bizottság kimutatásai külön rovatban tartalmazzák az elkobbzás bevételeit.) Nem szerepel a számadáskönyvekben (az 1696. évi kivételével) a hadicélokra szedett félharmcad. Megtalálható ez azonban az 1696. évi bizottsági kimutatásokban. A harmincadjövedelem az elkobbzás bevételével együtt 1685-ben 68 675, 1687-ben 64 976, 1689-ben 57 850, 1693-ban 67 803, 1695-ben 76 576, 1708-ban 21 454, 1713-ban 37 595, 1717-ben 94 305 Ft-ra rúgott.

A kincstárra háramlott vagy elkobzott birtokokból (fiskális birtokok) származó jövedelmek egyes esztendőekben, amíg a birtokokat nem adományozták el, meglehetősen nagy összegűek voltak. Így pl. 1685-ben 69 051, 1689-ben 81 759, 1693-ban 48 010, 1708-ban 16 321 Ft folyt be a birtokgazdálkodásból. A többi esztendőben a fiskális birtokok jövedelme kisebb összeget tett ki.

A szabad királyi városok taksájából egyes években csak néhány ezer forint bevétel származott, a városok ugyanis a taksa fizetésével általában hátralékban maradtak.

A harmincadhivatalok által eladott lengyel sóból befolyt jövedelem valamivel nagyobb volt, mint az elkobbzás bevétele. A sómonopóliumnak ennél sokkal többet kellett volna hoznia, a sóeladás azonban akkor a bécsi udvari kamara hatáskörébe tartozott. A jelentéktelen összegű papírjövedelem, amelyet a zsolnai

harmincados szolgáltatott be, valószínűleg egy kamarai papírmalom jövedelme lehetett.

Az 1717. évi számadáskönyvben kamarai bevételként szerepel a magyar klérus 10 102 Ft összegű hadisegélye is, amelyet a katolikus egyház évenként a török elleni harc céljára fizetett be a kamara pénztárába. Az üresedésben levő egyházi javadalmakból, az egyházi személyek hagyatékaiból származó jövedelmeket a rendkívüli bevételekben találhatjuk.

Mindezek a bevételek természetesen nem voltak elegendőek és nem voltak alkalmasak nagyobb szabású államháztartási célok elérésére. Általában csak a magyar központi hatóságok tisztviselőinek a fizetésére, kisebb mértékű katonai kiadásokra és a kamarai szervezet költségeinek a fedezésére jutott belőlük. A kamarai pénztárakból utalták ki a nádor, a királyi tanácsosok, a magyar királyi kancellária, a magyar kamara tisztviselőinek, a postatisztviselőknak, a horvát bánnak, az országbírónak fizetését, a felsorolt tisztviselők nyugdíjait, más nyugdíjakat, továbbá a király által engedélyezett kegydíjakat, segélyeket, ajándékokat, alamizsnákat. A kormánytisztviselőknak engedélyezett segélyek, kegydíjak (gratualia) rendszerint a fizetés kiegészítésére szolgáltak. Megjegyzendő, hogy a harmincadtisztviselők fizetése nem szerepel a számadáskönyvekben, mert a harmincadhivatalok a fizetések és egyéb költségek levonása után fennmaradt tiszta jövedelmet szolgáltatott be a pozsonyi pénztárba.

A hadikiadások között rendszeresen megtalálhatók a pozsonyi vár és esetleg más várak fenntartására, javítására szolgáló ún. erődítési kiadások. Ezenkívül a magyar kamarának a birodalmi központi kiadásokra ún. udvari kvótát is fizetnie kellett. Az udvari kvóta pl. 1687-ben 14 240, 1688-ban 16 692, 1689-ben 76 312, 1690-ben 22 901, 1691-ben 76 304, 1694-ben 47 451, 1695-ben 67 228 Ft-ot tett ki. A hadikiadásokban tüntették fel a katonaság részére vásárolt gabona vételárát vagy pl. az egyháztól kibérelt tized bérleti összegét (quota decimalis), amely 1717-ben 10 102 Ft-os tételként szerepel. A hadikiadások, egyes évektől eltekintve, kisebbek a fizetéseknel és nyugdíjakkal, 1689-ben azonban jóval túlhaladták a fizetéseket, 1717-ben pedig megközelítették azt. (A fizetések, nyugdíjak, kegydíjak összege 1717-ben pl. több mint 70 000 Ft-ra rúgott. A hadikiadások: a pozsonyi vár javítása, a bécsi bancalítás katonai jellegű utalványozásai, katonai kiadások és a quota decimalis tételeinek összege kb. 57 000 Ft volt.)

A kormányszéki tisztviselők illetményeinek és járandóságainak kifizetése és a hadikiadások fedezése után fennmaradó összeget a kamarai igazgatási és gazdálkodási szervezet egyéb költségei (útiköltségek, kamarai épületek javítása, kamarai célokra bérbe vett épületek bére, az adminisztráció kiadásai, mesterek bére stb.), a katolikus egyház részére biztosított alamizsnák, alapítványok, a fiskális birtokok külön kiadásai, rendkívüli kiadások emésztették fel. Országgyűlések alkalmával az uralkodó pozsonyi tartózkodásával kapcsolatosan külön kiadások is terhelték a kamarát.

Jelentős összegeket fizetett ki a kamarai pénztár minden esztendőben a kincstár által felvett adósságok kamataira, esetleg a kölcsönök törlesztésére, bár az utóbbit a kincstár nehéz pénzügyi helyzete csak kis mértékben engedte meg. A pénztár kamatokra és törlesztésre 1689-ben 8646, 1708-ban 410, 1713-ban 2133, 1717-ben 5975 Ft-ot adott ki. A magyar kamara adósságaira, a magyar kamarai jövedelmeknek az osztrák államadósságokkal kapcsolatos megterhelésére a továbbiakban még visszatérünk.

A magyar kamara bevételei több esztendőben nem voltak elegendők a kiadások fedezésére. A hiányt több esetben a hadicélokra szedett félharmincadból pótolták, illetve a kiadási többlet fedezéséhez szükséges összeget a félharmincad pénzalapjából kölcsönözték ki.¹⁵³

A magyar kamara pénzügyi gazdálkodása tehát — figyelembe véve azt, hogy a Habsburg-birodalom évi kamarai jövedelmét abban az időben 6—8 millióra becsülhetjük — igen kisméretű, meglehetősen jelentéktelen s erősen provinciális jellegű volt. Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy mindez a bécsi udvar pénzügyi politikájával állott szoros kapcsolatban. A bécsi udvar — amint az eddigiekben erre élesen rámutattunk — nagymértékben korlátozta a magyar kamara területi és működési hatáskörét, s ez a bevételekre is kihatással volt. A magyar kamara 1720-ig továbbra is csak az ország nyugati sávjának kincstári jövedelmeivel rendelkezett, sőt azokkal sem teljesen. A felső-magyarországi jövedelmek a szepesi kamarai adminisztráció önálló igazgatási hatáskörébe tartoztak, e jövedelmek kezelése felett 1710 után a magyar kamara legfeljebb némi ellenőrzést gyakorolt. Külön kezelte a kamarai jövedelmeket, s azokat a bécsi kamara pénztárába szolgáltatatta be a budai kamarai adminisztráció (1709 után a budai kamarai felügyelőség), a szlavon kamarai adminisztráció, a szerémi, a szegedi inspektorátus. A magyar kamara bevételeit az is csökkentette, hogy a sóigazgatás, a bányászat, a pénzverés ügyét és jövedelmeinek kezelését a Habsburg-uralkodók kivonták a magyar kamara hatásköréből. A szepesi kamarai adminisztráció, a budai, a szlavón, a szerémi, a szegedi kamarai kerületek, továbbá a sóbányászat, a sóeladás, a bányászat, a pénzverés, nemkülönben a bécsi kamara közvetlen igazgatása alatt álló nyugat-magyarországi kincstári uradalmak bevételeit figyelembe véve, a magyar területek kincstári jövedelmei sokkal nagyobbak voltak a pozsonyi kamarai pénztár számadáskönyveiben kimutatott összegeknél, hiszen a szepesi adminisztráció jövedelme is felülmúlta a pozsonyi kamaráét. (1701-ben 267 235, 1711—13-ban kb. 100 000, 1718-ban 351 577 Ft-nyi bevétele volt a szepesi adminisztrációnak.)

Arra vonatkozólag, milyen összeget tett ki ebben az időben a magyar területek kamarai összjövedelme, nincsenek pontos kimutatások. Az 1713. esztendőben pl. a bécsi kamarai pénztár kimutatása szerint 6 682 991 Ft volt a Habsburg-birodalom kamarai összbevétele. Ennek a bevételnek csupán jelentéktelen hányada, azaz 147 792 Ft eredt Magyarországból és Erdélyből, ami a Rákóczi-szabadságharc utáni esztendők nehéz gazdasági viszonyaival magyarázható. Bármennyire csekély is ez az összeg a birodalmi kamarai összbevételhez képest, mégis jóval nagyobb a magyar kamara 1713. évi 63 911 Ft bevételénél. Feltűnőbb a különbség a magyar kamara jövedelme és a Habsburg-birodalom kamarai bevételének magyar-erdélyi eredetű része között az 1717. esztendőben. A birodalom magyar-

¹⁵³ A magyar kamara bevételének és kiadásainak az ismertetésére a szövegben is említett pénztári számadáskönyvek (libri perceptionis atque erogationis proventuum) bevételi és kiadási részre oszlanak, az egyes részek végén összegezések találhatók. A félharmincad pénzalapjából kölcsönzött összegekre l. E 106. Liber percept. atque erog. provent. 1713. és 95., és az 1717. év 123. lapját. — A Rákóczi-korszak magyar kamarai jövedelmeire vonatkozó bécsi véleményre l. Mensi: Die Finanzen Oesterreichs von 1701 bis 1740. Wien, 1890. 123—24., az 1685—1696. évi pénzgazdálkodásra HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 379. 1696. szept. 28. 1042, 1047. fol. alatti kimutatásokat, az udvari kvótára még uo. Rote No. 389. 1698. júl. 12., aug. 16., Rote No. 436. 1705. febr. 18.

erdélyi eredetű kamarai jövedelmei ekkor 1 649 598 Ft-ra rúgtak, ebből csupán 105 745 Ft folyt be a magyar kamara, kb. 350 000 Ft a szepesi adminisztráció pénztárába és 380 102 Ft az erdélyi királyi pénztárba. A többi a bécsi kamarai kezelésű magyar kamarai javak jövedelme, azaz a bécsi kamarai pénztár bevétele volt.¹⁵⁴

A magyar kamara pénzügyi gazdálkodásának nehézségeire mutat az is, hogy jövedelmei aránylag súlyos adósságokkal voltak megterhelve. Ezek az adósságok — amint jeleztük — 1698-ban több mint 500 000 Ft-ra rúgtak. A kölcsönök jó részét egyházi és világi földesurak nyújtották. Felvételükre rendszerint azért került sor, mivel a magyar kamara csekély jövedelmei nem voltak elegendők az évi kiadásokra. Gyakran előfordult az is, hogy a kamara fizetési kötelezettségeit adóssággá változtatták át, így 1698-ban az adósságok között szerepel a nádor 147 374 Ft-nyi tiszteletdíj-hátraléka is. Érdekes, hogy az adósságok törlesztésében a magyar kamara 1720-ig komoly eredményt ért el, a kb. félmilliónyi adósság addig 206 200 Ft-ra csökkent.¹⁵⁵

A magyar kamara adósságai ugyan jelentéktelen összeget képviseltek a birodalmi államadóssághoz (1701-ben kb. 22, 1711-ben 49, 1720-ban 41 millió Ft) képest, mégis ez a megterhelés igen súlyosnak minősül a magyar kamara évi bevételéhez viszonyítva. Az 1698. évi kb. félmillió adósság többszöröse volt a magyar kamara évi jövedelmének, amely abban az időben kb. 150 000—200 000 Ft-ra emelkedett (pontos adataink a bevételre vonatkozólag ebből az évből nincsenek), az 1720. évi adósság is túllépte az évi jövedelem összegét. Mennyire súlyos volt ez a megterhelés, az a birodalmi kamarai jövedelmek 1706—1708. évi adósságterheinek adataiból is kiténik. A Habsburg-birodalom kamarai jellegű évi bevétele ekkor kb. 6—8 millió Ft volt, és ezt a jövedelmet 1706—1708-ban 3 892 469 Ft államadósság, az évi bevétel kb. kétharmad része terhelte. A magyar kamara tehát — jövedelméhez képest — alaposan kivette részét az államadósságból.

A magyar kamara adósságai egyébként eltörpülnek azok mellett a terhek mellett, amelyeket a bécsi udvar ebben az időszakban a magyar területek kamarai jövedelmeire betáblázott. Mint ahogy a magyar kamara jövedelmei nem azonosak ebben az időszakban a magyar területek kamarai jövedelmével, ugyanúgy a magyar kamara adósságai sem azonosak a magyar területek kamarai jövedelmeire betáblázott államadósságokkal. A bécsi udvar főleg a bécsi udvari kamara kezelésében levő magyarországi kamarai javakat terhelte meg nagy kölcsönökkel. A kölcsönökre többek között a konfiskált magyarországi birtokokat, a magyar sójövédelmet, a magyarországi réztermelést kötötték le. Az 1702. évi birodalmi katonai költségvetésben a magyar rézre és higanyra felvett holland kölcsön is szerepel. A magyaróvári uradalmat pl. 1715-ben a bécsi városi bank kapta 15 évre zálogba több mint félmillió államadósság elvállalása fejében azzal a feltétellel, hogy az uradalom évi jövedelméből 33 000 Ft-ot használhat fel a kölcsön törlesztésére és a kamatokra. A magyaróvári uradalom jövedelme egyébként már előzőleg is

¹⁵⁴ A bécsi udvari fizetőhivatal 1713. évi magyarországi eredetű kamarai jövedelmeire I. Bakács I. J.: Törökvések a magyar állami jövedelmek fokozására az 1716/17. évi török háború után. A bécsi magyar történetkutató intézet évkönyve. 1933, 112. — Az 1717. évi hasonló jövedelmekre Mensi i. m. 746. — Az erdélyi királyi pénztár kamarai jövedelmeire I. F 222. Erdélyi kincstári levéltár. Kincstári számadások és pénztárkönyvek. Ratio regii perceptoratus cassae... 1717. év.

¹⁵⁵ E 14. Acta Hung. Tom. IV. 115—120 és 264—65.

államadósságok fedezetétől szolgált. A birodalmi kamarai jövedelmek megterhelésének 1706—1708. évi kimutatása szerint a magyaróvári uradalomra 342 000, a magyar bányavárosok jövedelmeire 121 333, a magyarországi réztermelésre 1 580 760, a magyar sójövdelemre 144 500, a lykavai, saskói, revistyei, németlipesei kincstári uradalmakra 176 333 Ft, a magyarországi kamarai jövedelmekre tehát összesen 2 364 926 Ft adósság volt betáblázva. Mindezeket az uradalmakat, illetve jövedelmeket ekkor nem a magyar, hanem a bécsi kamara kezelte. A birodalmi kamarai jövedelmek összmegeterhelése a jelzett években — amint említettük — 3 892 469 Ft-ra rúgott. Ebből a fenti kimutatás alapján 2 364 926 Ft esett a magyar területek kamarai jövedelmére, 1 527 543 Ft pedig az osztrák örökös tartományok kamarai jövedelmeire.¹⁵⁶ A magyarországi kamarai javak megterhelése tehát ekkor nagyobb volt, mint az osztrák örökös tartományok kamarai jövedelmeié.

8. A KAMARA VISZONYA A BÉCSI UDVARI KAMARÁHOZ

A magyar kamara, mint már kifejtettük, a XVI. században és a XVII. század I. felében „de jure” a bécsi kamarától független, csupán az uralkodó alá rendelt hatóság volt. Gyakorlatilag azonban a bécsi kamara, amely a magyar kamara jelentéseit javaslatával és véleményével együtt az uralkodó elé terjesztette, a számadásokat ellenőrizte, komoly befolyást gyakorolt a magyar pénzügyigazgatásra. A magyar rendeknek mindenestre sikerült elfogadtatniok az uralkodóval azt, hogy a magyar kamara mellérendeltségi és ne alárendeltségi viszonyban legyen a bécsivel, s hogy a bécsi udvari kamara csupán a közvetítő hatóság, valamiféle uralkodói kabinet-titkárság szerepét töltsse be. A XVII. század II. felében a magyar kamarának ez a formális függetlensége is tulajdonképpen megszűnt. Az uralkodó 1672-ben hozzájárult a bécsi kamarának ahhoz a javaslatához, hogy a magyar kamarát szolgálatilag a bécsi kamara alá rendeljék (ez egyébként 1672-ben gyakorlatilag már fenn is állt), s hogy a magyar kamara utasítását ennek megfelelően átdolgozzák. Ezt az 1672. évi utasításban úgy hajtották végre, hogy az udvarhoz küldött jelentésekről írva a „Nos” (a király személyét jelentő) kifejezés helyett, „camera nostra aulica” kifejezést iktatták be. Tehát a jelentéseket 1672-ben a király nem saját személyéhez (ad Nos), hanem udvari kamarájához (ad cameram nostram aulicam) rendelte el felküldeni. Az 1672. évi utasítás egyébként nem mondta ki azt, hogy a magyar kamara a bécsi udvari kamara alá van rendelve, s az 1569. évi utasításnak a magyar és a bécsi udvari kamara viszonyát szabályozó tételét sem változtatta meg.

A magyar kamarának a bécsi udvari kamara alá való rendelése ellen az 1681. évi országgyűlés emelt kifogást. A rendeknek a 13. tc. értelmében újból sikerült a magyar kamara formális függetlenségét biztosítaniok (azaz, hogy a magyar kamara mellérendeltségi viszonyban legyen a bécsi udvari kamarával). Az 1672. évi utasítást azonban a király nem változtatta meg.¹⁵⁷

¹⁵⁶ A Habsburg-birodalom kamarai jövedelmeinek 1706—708. évi megterhelésére, a bécsi kamarai kezelésű magyarországi javak terheire Mensi i. m. 85, 157—158, 265, 752. Vö. Pach Zs. P.: Az eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon. Bp. 1952, 150—51.

¹⁵⁷ Th. Mayer: Das Verhältnis der Hofkammer. 33—36., Kérészy: Adalékok a magyar kamarai pénzügyigazgatás történetéhez. Bp. 1916, 118—120.

Gyakorlatilag a bécsi udvari kamara és a magyar kamara viszonyának megváltozásában sem az 1672. évi alárendelésnek, sem a függetlenséget kimondó soproni országgyűlési határozatnak nem volt komoly jelentősége. A magyar kamara már az 1672. évi bécsi kamarai javaslat elfogadása előtt is függő helyzetben volt a bécsi kamarától és ezen a helyzeten az 1681. évi soproni országgyűlési határozat sem változtatott. Jól látható ez a bécsi udvari kamara 1695. december 12-i referátumból is, amely kifogásolja gr. Erdődy Kristóf magyar kamaraelnök eljárását, aki — figyelmen kívül hagyva azt, hogy a magyar kamara a király rendelkezése folytán alárendeltségi viszonyban van a bécsi udvari kamarával szemben — a bécsi udvari kamara engedélye nélkül Bécsbe jött tárgyalni a királyhoz. Ez volna a bécsi udvari kamara szerint az első lépés afelé, hogy a magyar kamara kivonja magát a dependentia, a subordinatio alól. Erdődy ezután I. Lipóttól s nem a bécsi udvari kamarától kért engedélyt a Bécsbe való menetelre.¹⁵⁸

Maga a magyar kamaraelnök is panaszkodott a függőség ellen, s 1695 végén a magyar kamara önállóságának visszaállítására, teherbíróképességének vizsgálatára a nádor, a kancellár és a primás személyéből összetevődő bizottság kiküldését kérte. A bécsi udvar e kérelem teljesítése helyett császári bizottságot küldött ki a magyar kamara vizsgálatára. A vizsgálat nagy rendetlenséget állapított meg a magyar kamaránál, amelynek következtében Niess Györgyöt, a pozsonyi pénzverőmestert törvényellenesen letartóztatták, és katonai kísérettel Bécsbe vitték. A magyar kamaraelnök 1696 augusztusában erélyesen tiltakozott az újabb törvénysértő lépés ellen, s kérte a magyar kamara korábbi (?) önállóságának visszaállítását.¹⁵⁹ A bécsi udvari kamara nagy felháborodással reagált Erdődy korábbi és újabb lépéseire. Azzal vádolta meg a magyar kamaraelnököt, hogy a nádor, a kancellár közbenjárásának a kérelmével előkészíti a magyar rendek illetéktelen beavatkozását a királyi kincstár ügyeibe, s a rendeket mintegy a királyi kincstár tártulajdonosaivá akarja tenni (erős kiélezése a királyi jogoknak a rendi jogokkal szemben). Bécsben terjedelmes javaslatot dolgoztak ki a magyar kamarának a bécsi kamara alá való rendelkezésére. A király a javaslatot jóváhagyta, és 1696. augusztus 27-i rendeletében elhatározását közölte is a magyar kamarával. Az 1696. augusztus 27-i királyi rendelet leplezetlenül kimondta, hogy a magyar kamara a bécsi kamarától függ. Ez a függő viszony — a rendelet szerint — jól kiviláglik a magyar kamara 1672. évi utasításából, a kamaraelnök esküjéből, továbbá az állandó gyakorlat is szentesítette azt. Így van ez a többi (a cseh és sziléziai) kamaránál is, s erre szükség van a jó kamarai szolgálat érdekében. Az említett rendelet tehát semmilyen különbséget sem tett a magyar, a cseh és a sziléziai kamara között.¹⁶⁰

Igen tanulságos a magyar kamara vizsgálatára kiküldött bécsi udvari bizottság 1696. július 20-i véleménye, amelyben állást foglalt a magyar kamara ún. függetlenségének kérdésében, s amelynek alapján I. Lipót augusztus 27-i rendeletében a magyar kamara függőségét kimondotta. A javaslat — amint erre már utaltunk is — botrányosnak minősítette, hogy a magyar kamaraelnök a nádort, a kancellárt

¹⁵⁸ HKA. Hoffin. Ung. Rote No 373. 1695. dec. 19. (1695. dec. 12-i referátum), uo. Rote No. 374. 1696. jan. 21.

¹⁵⁹ Uo. Hoffin. Ung. Rote No 378. 1696. aug. 16. 190—192. A magyar kamara panasza a királyhoz.

¹⁶⁰ Th. Mayer: Das Verhältnis der Hofkammer. 36—38., E 21. Ben. res. 1696. aug. 27., illetve HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 378. 1696. aug. 27. 336—338.

és a primást akarta bevonni a magyar kamara vizsgálatába, s ezzel a királyi gazdálkodás jogait csorbítani igyekezett. Erdődy Kristóf kamaraelnök a gráci és a tiroli kamara példájára hivatkozva akart függetlenséget biztosítani a magyar kamarának. Az udvari bizottság szerint a császári szolgálat érdekében kívánatos lenne, hogy a gráci és a tiroli kamara is függő viszonyban álljon a bécsi kamarától, ugyanúgy, mint a cseh, a sziléziai és most a magyar kamara is. (Eszert tehát a magyar kamara alárendeltség dolgában ekkor rosszabbul állt, mint egyes örökös tartományok kamarái.) A legérdekesebb az udvari kamarai bizottság javaslatában az udvari köröknek a magyar kamara függetlenségéről alkotott vélekedése, amely bizalmas hangnemben, leplezetlenül rámutat a közjogi mesterkedés mögötti valóságra. E vélekedés szerint a gyakorlatban a magyar kamara fennállása óta sohasem volt független, mindig a bécsi udvari kamarától függött. Az igaz, hogy a magyar országgyűléseken a rendek többször kimondták a kamara függetlenségét törvénycikkelyek formájában, s ezeket a törvénycikkeket a bécsi udvari kamara sohasem támadta. Az is igaz azonban, hogy a bécsi udvari kamara e törvénycikkek elfogadása után ugyanazt az eljárást és stílust alkalmazta a magyar kamarával szemben, mint a törvénycikkek elfogadása előtt, s ez a hangnem azonos volt azzal, amelyet a cseh és a sziléziai kamarával szemben használtak. Az „independentia” kimondása épp akkor, amikor Magyarország a Habsburg-ház örökös királysága lett, teljesen időszerűtlen lenne. Az uralkodó tehát mostmár véglegesen és formálisan is vesse alá a magyar kamarát a bécsinek, küldjön ki egy bizottságot a magyar kamara ügyeinek alapos vizsgálatára, és erélyesen utasítsa vissza az Erdődy által javasolt rendi beavatkozási kísérletet — hangoztatta az udvari bizottság javaslata.¹⁶¹

A függést kimondó királyi rendelet után, amint már erről szó volt, az udvari kamarai bizottság 1696-ban megvizsgálta a magyar kamara gazdálkodását, és utasítást dolgozott ki a magyar kamara részére. A magyar kamara természetesen nem nyugodott bele az egyre szorosabbá váló függő viszonyba, amelyet Bécsből elsősorban a pozsonyi kamara rossz gazdálkodásával indokoltak. Így 1698 folyamán két emlékiratban bepanaszolta a bécsi kamarát a királynál, hogy az, egyes harmincadosi állások betöltésénél, nem vette figyelembe a magyar kamara javaslatait, sőt javaslatait egyáltalán nem, vagy helytelenül viszi a király elé. Az 1698. augusztus 4-i királyi rendelet a magyar kamara panaszait újból renitenciának minősítette, s kertelés nélkül közölte a magyar kamarával, hogy javaslatai nem kötik sem a királyt, sem a bécsi kamarát. Ez a kamarai rend és státus, azért a magyar kamara, nem tévesztve szem elől, hogy a bécsi kamarától „dependentiá”-ban van, a bécsi kamara rendeleteit pontosan hajtsa végre.¹⁶²

A magyar kamara tovább küzdött a bécsi udvari kamara egyre erősödő befolyása ellen. Ennek felszámolása helyett azonban 1704-ben, amikor az uralkodó a magyar kamarai jövedelmeket a bécsi giróbank rendelkezése alá juttatta, s ezzel a bécsi kamara mellett a bancocollegium is a magyar kamara felettes hatósága lett, a függőviszony még csak erősödött. Amint erről már megemlékeztünk, a magyar kamara 1704. november 7-i felterjesztésében tiltakozott az újabb alárendeltség

¹⁶¹ HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 379. 1696. szept. 28. jelzetű iratesomóban található az udvari kamarai bizottság júl. 20-i véleménye a magyar kamara függetlenségéről (782—86 fol.)

¹⁶² E 21. Ben. res. 1698. aug. 4., HKA. Hoffin. Ung. Rote No 389. 1698. aug. 4.

ellen, felsorolva emlékiratában összes panaszait, mégpedig a szepesi kamara ellenőrzésének, a töröktől visszafoglalt területek igazgatásának kivonását hatásköréből, a kamara csekély jövedelmeit stb.¹⁶³

A magyar kamara önállóságát érintő törekvéseket a labanc rendek is támogatták. Az 1708. évi pozsonyi rendi követelések között szerepel a kamarai igazgatásnak a magyar törvények szerinti szabályozása, a szepesi kamarának és a budai kamarai kerületnek a pozsonyi kamara alá való visszahelyezése. Az uralkodó — amint tudjuk — hozzá is járult az újszerzeményi területeknek és a szepesi kamarának a magyar kamara alá való rendelkezéséhez, a bécsi és a magyar kamara viszonyán azonban nem változtatott.¹⁶⁴ A magyar rendek egyébként figyelemre méltó javaslatokat dolgoztak ki a magyar kamara függetlensége érdekében. Pl. 1709-ben azt kívánták, hogy az uralkodó a kamara utasítását az országgyűléssel hagyassa jóvá. A király ezt megtagadta, csupán azt ígérte meg, hogy az utasítást magyar tanácsosaival átvizsgálattatja. Majd 1714-ben a rendek azzal a lényegbevágó javaslattal hozakodtak elő, hogy a magyar ügyeket a magyar kamara és a király között külön erre a célra kijelölt saját titkáruk közvetítse. Ez a javaslat is merev elutasításra talált.¹⁶⁵ Az országgyűlési tárgyalásokat lezáró 1715. évi 18. tc. végül is kimondta, hogy a magyar kamara mellérendeltségi viszonyban (correspondentia) legyen a bécsi kamarával, s ne függjön tőle (dependentia). A bécsi kamara tevékenysége csupán arra szorítkozzék, hogy a magyar kamara előterjesztéseit a király elé vigye, és a király döntéseit, amelyeket az a magyar kamara véleménye alapján hozott, a magyar kamarával közölje. A kamarai utasítások kiadása továbbra is a király jogkörében marad, bár az utasítások kidolgozásába) a királynak magyar tanácsosait is be kell vonnia. Kimondta a törvénycikk továbbá a szepesi kamarának (kamarai adminisztrációnak) a magyar kamarától való függését is.

Az 1715. évi 18. tc. tehát eléggé világosan körülírta a bécsi udvari kamara magyar ügyekben illetékes szerepét, amely szerint feladata csupán az lett volna, hogy a magyar kamara javaslatait a király elé vigye, s a király döntéseit, amelyet csak a magyar kamara véleménye alapján hozott, a magyar kamarával közölje. Ez kb. a subordinatio felszámolásával volt egyenlő. A gyakorlatban azonban ez nem valósult meg. A bécsi udvari kamarának adott 1714. évi utasítás elég élesen megvilágítja azt, hogyan intézték ennél a kormányszéknél a magyar—erdélyi ügyeket. A bécsi udvari kamaránál ekkor a departamentális szisztéma bevezetésével 8 főbizottságot állítottak fel, mindegyik főbizottság, mint kamarai osztály, megfelelő ügyeket látott el. A magyar-erdélyi, a tiroli és a stájer kamarai ügyeket, mivel a vonatkozó országok kamarái jogilag nem voltak alárendeltségi viszonyban a bécsi udvari kamarával szemben, nem főbizottságok, hanem külön referensek látták el. A magyar kamara esetében az utasítás külön kiemeli a „correspondentia” és a különleges jogállás tényét. Ez kétségtelenül haladást jelent a bécsi udvarnak az 1690-es években hangoztatott közjogi felfogásával (a dependentiával) szemben. A bécsi udvari kamara magyar referense ekkor Meskó Jakab udvari tanácsos volt. A három referens úgy intézte a hozzá tartozó ügyeket, hogy annak a főbizottságnak az ülésén vett részt tanácskozási és szavazati joggal, amelyhez a szóbanforgó ügy tárgy szerint tartozott. E szerint magyar ügyekben is lényegében a főbizott-

¹⁶³ E 21. Ben. res. 1704. nov. 7.

¹⁶⁴ Uo. 1709. aug. 29., 1709. jún. 7.

¹⁶⁵ Th. Mayer: Das Verhältnis der Hofkammer. 40—42.

ságok véleménye volt a mérvadó. E főbizottságok szintén kollektíve, szavazati többséggel hozták döntéseiket. A döntés alapján készítette el a magyar referens, illetve a hozzá beosztott magyar titkár a fogalmazványt, amely a bécsi kamara irodáján keresztül került kiadmányozásra a magyar kamara részére. (Meg kell jegyeznünk, hogy a referensek általában magyarországi honosságúak, magyar nemesek voltak.) A főbizottságok döntéseit általában a főbizottságok titkárai dolgozták fel, a magyar ügyekben tehát volt valami önállóság a fogalmazvány elkészítése tekintetében. A bécsi udvari kamara elnöke az 1714. évi reform értelmében nagy hatáskört kapott. Az elnök elé a magyar ügyeket nem valamelyik főbizottság, hanem a magyar referens juttatta.¹⁶⁶ A magyar-erdélyi kamarai ügyeket tehát elkülönítve tárgyalták a bécsi udvari kamaránál. Arról azonban, hogy a bécsi udvari kamara csupán a király elé vitte volna a magyar kamara javaslatait, akár a főbizottságok munkáját, akár a bécsi kamaraelnök szerepét tekintjük, nem lehet beszélni. Arról azonban igen, hogy a bécsi udvari kamara ezentúl is a régi gyakorlat szerint járt el, vagyis nemcsak közvetítő hatóságként szerepelt, hanem felülvizsgálta, véleményezte is a magyar kamara felterjesztéseit, s a király (illetve többször a bécsi udvari kamara elnöke) a rendelkezéseket ennek alapján hozta meg. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy a bécsi udvari kamara saját nevében is küldött rendelkezéseket a magyar kamarának, s a magyar kamara nemcsak a királyhoz, hanem a bécsi udvari kamarához is címzett jelentéseket (ez ellentmondásban volt azzal, hogy a magyar kamara csupán a király alá tartozik). Az is a magyar kamara elnyomott helyzetére utal, hogy vezetőjét „prefectus”-nak és nem a magasabb rangot jelentő „praeses”-nek címezték.¹⁶⁷ Nem kell csodálkoznunk ezek után azon, hogy a bécsi udvari kamara 1717. évi utasítása a magyar kamarát is országos alárendelt kamarának nevezi.¹⁶⁸ Jellemző a magyar kamara és a bécsi udvari kamara viszonyára a magyar kamaraelnök 1718. évi panasza is. Ebben előadja, hogy a magyar kamara javaslataival ellentétes rendelkezéseket kap.¹⁶⁹ Ez arra utal, hogy az 1715. évi 18. tc.-et, mely szerint a királyi döntésnél csak a magyar kamara javaslata jöhet tekintetbe, a bécsi udvar egyáltalában nem tartotta be.

A bécsi udvar — mint említettük — a magyar törvényekkel ellentétesen járt el akkor is, amikor a pozsonyi kamarai pénztárt, kivonván azt a magyar kamara hatásköréből, 1718-ban a bécsi universalis bancalítas fiókjává (Bancalrepraesentanz) alakította át. Ezzel megszűnt a magyar kamara amúgyis csekély befolyása a pénztári ügyekre, s a magyar pénzügyigazgatás fölé az universalis bancalítással újabb bécsi irányító hatóságot rendeltek. A bécsi udvar mindezt az 1715:18. tc. rendelkezései és a magyar kamara állandó tiltakozásai ellenére is végrehajtotta. Sőt a következő években sor került a kamarai pénztárügy e helyzetnek megfelelő részletes szabályozására is.

¹⁶⁶ HKA. Hoffin. Öst. Rote No. 766. 1714. mart. 24., Vö. Fellner—Kretschmayr ÖZV. I. Abt. 1. Band. 125—126.

¹⁶⁷ Vö. az „E 21. Benignae resolutiones” és az „E 15. Expeditiones camerales” állagok iratait.

¹⁶⁸ Vö. Kérészy i. m. 129—130.

¹⁶⁹ HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 511. 1718. szept. 1. jelzetű aktából a bécsi udvari kamara júl. 18-i referátuma, amely elmarasztalja Erdődy kamaraelnököt s a magyar kamara alárendeltségéről alkotott véleményét.

A szatmári béke után tehát a bécsi udvari kamara ellenőrző szerepének, szemben a magyar kamarának 1696-ban nyíltan kimondott függésével, egy leplezettebb változata érvényesült. Ez a leplezettebb változat azt jelentette, hogy kerültek a „dependentia” hangsúlyozását, az erősebb hangnem használatát a magyar kamarával szemben. A bécsi udvari és a magyar kamara közötti ügyviteli kapcsolaton azonban nem változtattak.

II. RÉSZ

1720—1740

I. A POLITIKAI VISZONYOK

A Rákóczi-szabadságharc bukásával az önálló magyar állami pénzügy megteremtésével kapcsolatos törekvések is meghiúsultak. A szatmári béke után — bár a Lipót-féle abszolutizmus tarthatatlan módszereinek mellőzésével — a Habsburg-udvar hozzáláthatott ahhoz, hogy uralmát és hatalmi rendszerét Magyarországon kiépítse. A kormányzati szervezet újjáépítésének az volt a célja, hogy a bécsi udvar az államigazgatás legfontosabb ágainak irányítására korszerű igazgatási apparátussal rendelkezék, s a döntő fontosságú államigazgatási ágak legfelsőbb irányítását szilárdan kezében tartsa.¹

Az új berendezkedés, amint ismeretes, a magyar rendeknek adott bizonyos engedményekkel s az ország különállása bizonyos formai kellékeinek a biztosításával járt együtt. A nemességnek sikerült kiváltságait, adómentességét megőriznie, az uralkodó hajlandónak mutatkozott országgyűlések összehívására, azokon a nemzet sérelmeinek orvoslására, s az országos fontosságú kérdéseknek a rendekkel közösen való elintézésére. A rendi befolyás bizonyos mértékig az újonnan kiépített kormányhatósági szervezetben, amely egyébként az uralkodótól függő szervezet volt, is érvényesülhetett. Az ország legfontosabb közigazgatási hatósága, az 1724-ben felállított helytartótanács pl. az ország törvényeivel ellenkező intézkedést nem hozhatott, s köteles volt a törvények végrehajtásáról, megtartásáról is gondoskodni. Erősen érvényesült a nemesség befolyása az igazságszolgáltatásban.

A pénzügyeknél és a hadügyeknél, a bécsi udvar központi hatalmára, a monarchia összetartására kiható e két döntő fontosságú kormányzati ág nál azonban a bécsi abszolutizmus nemigen volt hajlandó engedményekre. A közös hadsereg 1715. évi felállításakor — amint tudjuk — a rendek lemondtak a hadsereg feletti rendelkezés jogáról, csupán a hadsereg ellátására szolgáló adó (contributio) megszavazásának jogát tartották meg maguknak. Az állami pénzügyeknél sem sikerült az uralkodónak a kincstári gazdálkodással kapcsolatos kizárólagos jogait megingatni. Ez a körülmény ad magyarázatot arra, hogy a pénzügyi és katonai szervezet 1711 utáni kiépítése és irányítása úgyszólván teljesen a bécsi udvar hatáskörébe jutott.

Ezt példázza a magyar pénzügyigazgatás legfontosabb szervének, a magyar kamarának a szatmári békekötés utáni helyzete is. Az udvarnak a magyar kamarai igazgatással kapcsolatos engedményeit a Rákóczi-szabadságharc után az eddigiekben már ismertettük. Ezek az engedmények — mint láttuk — az újszerzeményi területek jelentős részét magába foglaló budai kamarai kerületnek a ma-

¹ Vö. Magyarország története. 1526—1790. A késői feudalizmus korszaka. Egyetemi tankönyv. Bp. 1962, 327, 409.

gyar kamara alá való helyezéséből, a magyar kamara formális függetlenségének (a bécsi udvari kamarával szemben a „correspondentia” viszonyának) kimondásából és a szepesi kamarai adminisztrációnak a magyar kamara alá való visszahelyezéséből (1712—15. évi országgyűlés) állottak. Nem szüntették meg ezzel szemben a bécsi udvari kamara irányító szerepét, s nem növelték meg a kívánt mértékben a magyar kamara területi hatáskörét sem. A pénztárügyi teendők megszűnése miatt, az universalis bancalitis pozsonyi fiókjának a felállítása következtében a magyar kamara hatásköre 1718-ban újból jelentős mértékben csökkent.

Ezek az engedmények nemigen korlátozták a bécsi udvart abban, hogy a magyar kamarai pénzügyigazgatás új szabályozásánál — ez 1720-ban következett be — saját szempontjait érvényesítse. A vívmányok ugyan bekerültek az új utasításba, de annak jelentőségét nem ezek adják meg, s kibocsátását sem e vívmányok tették szükségessé. Az átszervezésnél inkább a bécsi központi pénzügyigazgatásnak az állami jövedelmek növelésére, az ügyvitel megjavítására irányuló további törekvései játszanak szerepet. Innen indultak ki 1720 után a magyar kamara működésével kapcsolatos egyéb változások is. Épp ezért a magyar kamara 1720—1740-ig tartó fejlődésének megértéséhez néhány pillantást kell vetnünk ismét a bécsi központi pénzügyigazgatás viszonyaira.

2. A BÉCSI KÖZPONTI PÉNZÜGYIGAZGATÁS

A bécsi birodalmi központi pénzügyigazgatás fejlődését az universalis bancalitis felállításáig, tehát a kamarai gazdálkodási és pénztári ügykör szétválasztásáig, vázlatosan az előzőekben már áttekintettük. Rámutattunk arra, hogy az állami bank létrehozásával a pénztári ügyeket a magyar kamara hatásköréből szintén kivonták. Az 1720-as és 1730-as években a bécsi udvari kamara és az universalis bancalitis továbbra is megosztozott a birodalmi központi pénzügyigazgatás irányításában. A bancalitis azonban nem tudta megőrizni eredeti hatáskörét, a hatalomért folyó harcból végül is a bécsi kamara került ki győztesen. A bancalitis befolyásának csökkenését elsősorban az okozta, hogy nem tudott megfelelni azoknak a feladatoknak, amelyeket az államadósságok törlesztése, kölcsönök szerzése céljából a bécsi udvar reá bízott. Ezeket a feladatokat sokkal jobban ellátta a bécsi városi bank, amely 1721-ben 25 milliónyi államadósság törlesztését vállalta magára. Ettől kezdve az államadósságok ügyeivel nem is a bancalitis, hanem a bécsi városi bank működését irányító Ministerialbancodeputation foglalkozott. A bécsi udvari kamara 1723-ban újból magánál összpontosította a pénzügyigazgatás legfontosabb reszortjait, megkapta pl. a számadások legfelsőbb ellenőrzésének jogát, az államadósságok ügyeinek legfelsőbb irányítását. A bancalitis hatásköre összezsugorodott, csupán az állampénztári teendők ellátását, az állami jövedelmek beszedését bízták rá, az állambank szerepének betöltésére képtelen volt. Ideiglenesen 1727-ben ugyan sikerült régi pozícióját megerősítenie, jelentőségét azonban visszanyerni már nem tudta. Az 1730-as években továbbra is csak állampénztárként működött, 1745-ben mint felesleges intézményt, megszüntették.²

² Fr. Mensi: Die Finanzen Oesterreichs von 1701 bis 1740. Wien 1890, 546 skv., Fellner—Kretschmay: ÖZV. I. Abt. 1. Band. 134—136.

Az államadósságok likvidálása céljából végrehajtott kamarai pénztári reformok tehát nem hozták meg a kívánt eredményt a birodalmi háztartásban. A kamarai főpénztár helyébe lépő bancalítást lényegében nem sikerült állami bankká kifejleszteni. A bécsi udvar a bankkérdés mellett a kamarai igazgatás többszöri újjászervezésével, a hatékonyabb és racionálisabb igazgatás, gazdálkodás megteremtésével próbálta az állami jövedelmeket növelni. Ez ugyan a régi módszer volt, mivel azonban az átszervezések, az ügyvitel reformja lényegbe vágó kérdéseket érintettek, a bécsi udvar ettől is eredményt várhatott.

A bécsi udvari kamara belső szervezetét és ügyvitelét illető reformok főleg az ügyintézés szakszerűségének elmélyítését, a tárgyalásra kerülő ügyek megfelelő előkészítésének lehetővé tételét, az ügyintézés meggyorsítását, a takarékosagra való törekvést tűzték ki célul. E célok eléréséhez különféle úton-módon közeledtek. Általában azonban szakítottak a kamarai ügyintézés ama hagyományos gyakorlatával, amelynél az ügyek elintézésének érdemi része főleg a tanácsülésre korlátozódott. Az 1713—14. évi reform értelmében a bécsi kamarán belül 8 főbizottságot állítottak fel, minden főbizottság a kamara egy-egy osztályaként meghatározott ügyekkel foglalkozott. A főbizottságok az ügyek zömét önállóan intézték el, a tanácsi plénum csak ritkán ült össze. A bizottságok határozataikat az elnökhöz vitték, aki azokat jóváhagyta, vagy a császárhoz terjesztette fel döntés végett. A tanácsülés jelentősége tehát erősen korlátozódott, s az elnök szerepe nagymértékben megnövekedett e reformok folytán. Meg kell jegyeznünk, hogy a magyar-erdélyi, tiroli és stájer kamarai ügyeknek külön referenseik voltak. A határozatokat ezeknél az ügyeknél nem a főbizottságok, hanem a referensek vitték a kamaraelnök elé, bár az ügyeket a főbizottságok előzőleg megtárgyalták.

Az 1713—14. évi reform legfontosabb eredménye az volt, hogy bevezette a bécsi udvari kamaránál az ügycsoportok szerinti (departamentális) ügyintézés, méghozzá, mivel a főbizottságok önállóan intézkedtek, annak nem is kezdetleges változatát. Az ügycsoportok szerinti ügyintézés megkönnyítése végett az alárendelt tartományi kamaráknak meghagyták, hogy jelentéseiket a 8 főbizottság hatásköre alapján szerkesztett tárgyi rubrikák szerint küldjék fel Bécsbe. Mindez nagy előrehaladást jelentett a szakszerű hivatali munka elmélyítése terén. A reform talán túlságosan is radikális volt, a tanácsülés úgyszólván teljes kikapcsolása és az elnök hatáskörének megnövelése nem bizonyult megfelelőnek. Ezért 1717-ben újból visszatértek az ügyintézés ama formájához, amikor döntést az ügyekben a tanács plénuma hozott. Az ügycsoportok szerint történő ügyintézés, a bizottsági rendszert azonban nem vetették el. A nyolc főbizottság közül hatot megtartottak, szerepüket csak az ügyek előkészítésére korlátozták. A bizottságok javaslatait a tanácsülés tárgyalta meg, és döntést az ügyekben a tanácsülés — nem az elnök — hozott.

A bécsi kamara 1732. évi utasításában újból szabályozták az ügyintézés módját. E szerint a takarékoskodás, a gyorsabb ügyvitel céljából a bizottsági rendszer még jobban visszaszorult, csak három állandó bizottságot (katonai, számadási, neoaquistica) hagytak meg, feladatuk továbbra is az előkészítés, a véleményadás maradt. Fontos kérdések megtárgyalásánál az előkészítést alkalmi bizottságok is végezték. A bizottsági rendszerrel szemben ekkor az előadói rendszert akarták meghonosítani. Az egyes ügyeket az utasítás szerint az előadó tanácsosoknak kellett előkészíteni és a tanácsülésen referálni. Az utasítás kilenc referenciát állított fel (a 4. a magyar, a 9. a magyar sóügyekkel foglalkozott) és előírta

(5. pont), hogy az egyes ügyeket bizonyos kijelölt referensek állandóan lássák el, minden referens tudja, miért felelős. A magyar ügyek referensévé Gyöngyösi Gábor bécsi udvari kamarai tanácsost nevezték ki, aki Kühlman Ferdinánd titkárral és Schnizenbaum fogalmazóval együtt intézte a magyar ügyeket. Mivel az előadói rendszernél a tanácsülés szerepe megnőtt, a magyar ügyekben is elsősorban a tanácsi plénum állásfoglalása volt a mérvadó, s nem a referensé. Ez az előadói rendszer tehát — bár bevezetésénél az 1568. évi Miksa-féle utasítás régi gyakorlatára hivatkoztak — szintén biztosította az előkészítést, a körültekintő elintézését, s gyorsabbnak bizonyulhatott a bizottsági rendszerénél. Az 1732. évi ügyviteli reform a bécsi kamaránál mindenesetre az addig kipróbált ügyviteli rendszereket összeegyeztető megoldás volt, a gyakorlatban azonban nem valósult meg,³ mert a referenciák a következő években nagyrészt bizottságokká alakultak át.

3. A KAMARA 1720. ÉVI REFORMJA

A magyar kamarai pénzügyigazgatás XVIII. századi fejlődésének első fontos állomása az 1720. évi kamarai utasítás kibocsátása volt. Az utasítás kiadásában — mint már említettük — elsősorban a birodalmi pénzügyigazgatás megjavításával, tökéletesítésével kapcsolatos törekvések, a kamarai pénzügyi hatáskör új szabályozása (az universalis bancalitas felállítása) játszottak szerepet, nem pedig azok a változások, amelyek a szatmári békével a magyar kamara területi hatáskörében és jogi helyzetében bekövetkeztek. Új utasítás kibocsátását tette szükségessé a magyar kamarai igazgatás számos tekintetben elavult gyakorlata és berendezése is. A bécsi udvar szerint a közvetlen okot az utasítás kiadására és az ügyvitel szabályozására a magyar kamaránál uralkodó rendellenességek adták. E rendellenességek miatt a király Erdődy Sándor gróf kamaraelnököt és Szunyogh János gróf alelnököt 1718-ban tisztségétől felmentette.⁴

Az 1720. évi utasítás, előzményei tekintetében, sokban hasonlatos az 1696. évi utasításhoz. A bécsi udvari kamara már 1717 óta kérte a javaslatokat a különféle magyar kamarai szervektől a reformok mielőbbi megvalósítása érdekében. A magyar kamarát 1720 előtt is, mint 1696-ban, engedetlenséggel, rossz gazdálkodással vádolták. A bécsi udvari kamara és a magyar kamara közötti rossz együttműködést az udvar részéről a magyar kamara hanyagságával, hozzá nem értésével indokolták. A magyar kamara akkori elnökének, gr. Erdődy Sándornak az volt a véleménye, hogy a magyar kamarát törvényellenes alárendelt helyzete, amely nem egyeztethető össze az 1715. évi 18. tc.-kel, azonkívül pénztári hatáskörének elvonása (a bancalitas felállítása) teszi képtelenné a megfelelő pénzügyi gazdálkodásra. Bécsben a magyar kamaraelnök panaszában csupán a hanyagság leplezésére szolgáló ürügyet látták, s a magyar törvények megkerülését azzal

³ A bécsi udvari kamara 1713–14. évi reformjára HKA. Hoffin. Öst. Rote No. 766. 1714. mart. 24. Fellner—Kretschmayr: ÖZV. I. Abt. 1. Band. 125–26. Az 1717. évi reformra uo. 131–33. Az 1732. évi reformra HKA. Hoffin. Öst. Rote No. 939. 1732. jan. 2. és Fellner—Kretschmayr: ÖZV. I. Abt. 1. Band. 136–37., I. Abt. 3. Band No. 53, 414.

⁴ Th. Mayer: Das Verhältnis der Hofkammer. 43., Herzog J.: A magyar kamarai levéltár története (a továbbiakban: A kamarai levéltár.) Levéltári Közlemények. 1928, VI. évf. 1–4. sz. 2.

indokolták, hogy a magyar kamara helytelen intézkedései miatt kellett a bécsi udvari kamarának önmagának ellentétes intézkedéseket kiadnia. E nézeteltérésből kiérezhető, hogy a magyar kamara önállóságát biztosító törvények megszegése még a magyar kamara vezetésével megbízott aulikus mágnásoknál is mint pl. Erdődy Kristófnál 1696-ban, vagy Erdődy Sándornál 1718-ban, kedvetlenséget, ellenkezést és dacot váltott ki a bécsi udvarral szemben. Az is bizonyos, hogy az erős bécsi ellenőrzés, a magyar kamara hatáskörének nagyfokú csökkentése nem használt a magyar kamarai pénzügyigazgatásnak. A XVIII. század második felében — mint látni fogjuk — valóban bebizonyosodott, hogy a magyar kamara jobban tudott akkor gazdálkodni, amikor magánál összpontosította a kamarai pénzügyigazgatás túlnyomó részét.

A magyar kamara ügyvitelének és gazdálkodásának vizsgálatára bizottságot küldtek ki, amelynek egyik célja volt az új gazdálkodási rend és ügyvitel előkészítése, az új utasítás kidolgozása is. A bizottság elnökéül a magyarországi ügyekben jártas Thavonath Lajos bárót, az udvar megbízható hívét, a szepesi kamara volt elnökét jelölték ki, s őt bízták meg ideiglenesen a hivatalától megvált magyar kamaraelnök helyett a magyar kamara igazgatásával. Thavonathnak lényeges szerepe volt az új utasítás kidolgozásában. Vizsgálatai azt derítették ki, hogy a magyar kamara ügyvitelében számos korszerűtlen vonás volt, tisztviselőit rosszul fizették, s azok munkájukat hanyagul végezték. Thavonath 1719-ben meghalt. A magyar kamara elnökének 1720-ban újból egy Erdődyt neveztek ki, gr. Erdődy György kamarai tanácsost, az árvai kamarai uradalmak jószágigazgatóját. (Az 1718-ban lemondott Erdődy I. Sándor kamaraelnök unokatestvére volt Erdődy II. Kristófnak, aki 1704-ben halt meg. Erdődy György fia volt Erdődy II. Kristófnak.) A bécsi udvari kamara javaslata alapján Erdődy György mellé, míg a kamaraelnöki ügyek intézésében elegendő gyakorlatot szerez, Viechter Ignác bárót, a magyar és a bécsi udvari kamara tanácsosát (egy újabb osztrák tisztviselőt) adminisztrátornak nevezték ki. Viechter erélyes tevékenységet fejtett ki az 1720. évi utasítás életbeléptetése körül.⁵

Az utasítás, a helyes célkitűzés ellenére, a korszerű igények szerinti szabályozást csak a pénztári és a számvevőségi munkánál, esetleg kisebb mértékben a titkárok munkájával kapcsolatban valósította meg, egyébként az ügyintézési gyakorlatot legfeljebb megjavította, de nem változtatta meg. Nem hozott tehát olyan jellegű reformot az ügyvitel terén, mint amelyet a bécsi udvari kamaránál 1714-ben a bizottsági, illetve az 1732. évi utasítás értelmében az előadói rendszer bevezetése jelentett.

A magyar kamara munkája a szepesi kamara, illetve kamarai adminisztráció és a budai kamarai kerület tényleges alárendelése következtében jelentősen megnövekedett, ezért az utasítás az egyébként elegendő hat tanácsos helyett nyolcban, illetve az elnökkel együtt kilencben állapította meg a tanács létszámát. Előírta, hogy kamarai tanácsos csak a magyar alkotmányt jól ismerő, a magyar

⁵ Az utasítás előkészítésére HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 500. 1717. szept. 19., a magyar kamarai gazdálkodás hiányosságaira és Erdődy Sándor véleményére, a magyar kamara alárendeltségének problémájára, Thavonath biztosi kinevezésére HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 511. 1718. szept. 1. (júl. 18-i referátum), Thavonath vizsgálataira Rote No. 515. 1719. febr. 18., Thavonath halála Rote No. 519. 1719. júl. 14., Erdődy György kinevezése és Viechter adminisztrátori ténykedése Rote No. 524. 1720. ápr. 29., Rote No. 525. 1720. máj. 16.

jogban jártas és a kamarai ügyek intézésében gyakorlott személy lehet. E változástól eltekintve a tanács szervezete és működése az utasítás szabályozása szerint a régi maradt.⁶

A tanács személyzete új tisztviselővel, a jegyzőkönyvvezetővel (protocollista) bővült, aki átvette az egyik titkártól a tanácsülési jegyzőkönyv vezetését, s ezzel mentesítette a titkárt vagy az altitkárt ettől a feladattól. A protocollistának egyébként az is kötelessége volt, hogy a kamarához érkezett iratokat, amelyeket az elnök a kelet feltüntetésével, „praesentatum”-mal látott el, sorjában feljegyezze. Ebben tulajdonképp az iktatás kezdetlegesebb formájának a bevezetését kell látnunk.⁷

Az 1720. évi utasítás az 1672. évinél sokkal részletesebben foglalkozik a titkárok munkájával, illetve a kimenő iratok elkészítésével és kiadásával (expediálásával). A titkároknak kellett az irattárból a szükséges iratokat a jegyzőkönyvhöz csatolniok, ők rakták sorba praesentatum szerint a beérkezett iratokat és terjesztették elő a tanácsülésen. Azzal, hogy a titkárok terjesztették elő a tanácsülésen az ügyeket, tulajdonképp az ügyek előadóivá váltak, s munkájuk a tanácsülésen, ahol eddig inkább csak véleményt nyilvánítottak, kiszélesedett. Ez az utasításnak az ügyvitelt érintő egyik legfontosabb rendelkezése. Az előterjesztés joga mellett a titkár továbbra sem kapott szavazati jogot, s az ügyekhez az elnök engedélyével szólhatott hozzá. A számadásmesternek is megvolt ez a hozzászólási joga. A titkárok az ügyek szaporodásával a XVIII. században az ügyek ismertetését mindinkább átvették a kamaraelnöktől, aki az ügyeket a tanácsülésen az 1672. évi utasítás szerint — igaz, hogy a titkárral való előzetes megbeszélés alapján — még csak maga ismertette. Természetesen az ügyek ismertetése, mind az elnök, mind a titkárok részéről szóbelileg történt, írásbeli előterjesztés általában ekkor még nem volt szokásos. A titkárok jegyezték fel a tanácsosok javaslatait (votum) és a tanácsi határozatokat. Ezek alapján készítették el a fogalmazványokat, amelyeket a tanácsülésen fel kellett olvasniuk és jóvá kellett hagyniuk. A jóváhagyott fogalmazványt az illetékes titkár és az elnök írta alá. Minden jóváhagyott és aláírt fogalmazványt „videat officina rationaria” megjelöléssel, az összes kapcsolt iratokkal együtt a számvevőhivatalhoz kellett átküldeniük. A számvevőmester megjegyzései szerint kellett a fogalmazványt az elnökkel való megbeszélés után módosítaniuk. Az utasítás a számvevőhivatal ellenőrző szerepét az iratok kiadásánál, ezzel akarván biztosítani az elintézés minél nagyobb szakszerűségét, erősen kihangsúlyozza. Az 1720. évi utasítás egyik legfontosabb újításának kell elkönyvelnünk azt, hogy előírta az összes kimenő iratoknak a számvevőhivatal által való ellenőrzését.

Amennyiben a számadásmesternek az átküldött fogalmazványra nem volt megjegyezni valója, akkor a fogalmazványt „vidit officina rationaria” szöveg rávezetése után egyenest az irodához küldte. Az irodában a kiadók (kiadó-fogalmazók) gondoskodtak arról, hogy az írások (cancellistae) a fogalmazványt letisztázzák, és a tisztázatot az eredetivel összeolvassák. A tisztázatot aláírás végett ismét az illetékes titkárhoz kellett eljuttatni. Amennyiben az irat elnöki aláírás

⁶ E 136. Magyar Kamara arch. Div. Instr. Fasc. 2. No. 85. Az 1720. évi utasítás 1—8. fejezete. (A továbbiakban: 1720. évi kamarai utasítás.)

⁷ Uo. 2., 8., 30. fejezet.

nélkül, hivatalból (ex officio) a kamarai tanács nevében és aláírásával ment ki, akkor a tisztázatot még az irodában lepecsételték.

A titkárok gondoskodtak arról is, hogy a fogalmazványok, illetve az ennek alapján kimenő tisztázatok milyen mellékletekkel legyenek felszerelve. Ezt az iratok kültetésén kellett feljegyezni, mégpedig másolat csatolása esetén „fiat copia et accludatur”, eredeti irat csatolása pedig „fiat copia et asservetur, originale autem accludatur” szöveg ráírásával. Amennyiben melléklet nem került a fogalmazvány, illetve a kimenő irat mellé, az irat kültetésére „iussu consilii” kifejezést kellett rávezetni. A kiadóknak (fogalmazók, kancellisták) ügyelniük kellett arra, hogy a melléklet céljára kiemelt irat helyén az irattárban másolat maradjon.

Az utasítás a titkároknak az iroda és irattár munkájának irányításával és ellenőrzésével kapcsolatos feladatait az 1672. évihez hasonlóan szabályozta. Külön szólt a fogalmazókról (concupistae), akik segítettek a titkároknak, és a kiadók tisztét töltötték be, vagyis arról gondoskodtak, hogy az aláírt fogalmazványt az írnokok leásolják,⁸ az elnök és a titkár által aláírt tisztázatot pedig elküldjék.

A titkárok munkájának alaposabb körülírása, a számvevőhivatal ellenőrző szerepének kidomborítása mellett az ügyvitel alaposabbá tételét szolgálta az a rendelkezés is, amely lehetővé tette, hogy fontosabb kérdéseknél a tanácsulást a tanácsosok véleményének megérlelődése végett elhalasszák. Ilyenkor a véleményében még nem biztos tanácsosnak az ügy iratait tanulmányozás céljából ki is lehetett adni.⁹ Az 1720. évi utasítás azzal, hogy a tanácsosok számára ezeket a lehetőségeket megadta, egy lépéssel közelebb jutott ahhoz a felismeréshez, hogy az előkészítés épp oly fontos része az ügyintézésnek, mint a döntés.

Az iktatás bevezetésén, a titkárok munkájának kiszélesítésén, az iratok elkészítésének pontosabb körülírásán, az előkészítés fontosságának már észrevehető felismerésén kívül az 1720. évi utasítás általában nem adott újat az 1672. évi utasítás szabályaihoz képest, legfeljebb részletesebben fejtette ki az 1672. évi egyes pontjait. Ez alól a pénztári hatáskör és a számvevőhivatal munkája jelent határozott kivételt. A pénztári hatáskört a bécsi universalis bancalitis, illetve a pozsonyi bankképviselő felállítása következtében kellett újból szabályozni. Részben ezért volt szükség a számvevőhivatal munkájának szabályozására is. Azonkívül a kamarai gazdálkodás megjavítását, a jövedelmek emelését elsősorban a számvevőségi munkájának a tökéletesebbé tételével próbálták elérni. Ezzel indokolható az is, hogy 1720-ban a számvevőhivatal külön részletes utasítást kapott.

*

Az előzőekben már szó volt arról, hogy a magyar kamara *pozsonyi pénztárát* 1718 augusztusában a bécsi universalis bancalitis fiókjává szervezték át, s ezáltal a pénztári ügyek intézését nagyrészt kivonták a magyar kamara hatásköréből (1. az I. rész 5. fejezetét.). Az 1720. évi utasítás ennek megfelelően módosította, helyesebben mondva csökkentette a magyar kamarának a pénztárügyekben eddig gyakorolt tevékenységét. Mindenekelőtt úgy rendelkezett, hogy a magyar kamara és tisztviselői elbocsátás terhe mellett nem avatkozhatnak bele a pénzátvétel és

⁸ Uo. 30. fejezet.

⁹ Uo. 2. fejezet.

a kifizetés dolgába, minden jövedelem felett az universalis bancalitas, illetve fiókja, a pozsonyi bankképviselő rendelkezik. A kamarai jövedelemkezelők (vidéki tisztviselek) a bevételeket a pozsonyi bankképviselőhez adhatják be, illetve székhelyükön csak a pozsonyi bankképviselő utalványzásaira fizethetik ki. A pozsonyi bankképviselő ezentúl a császári bancalitástól és nem a magyar kamarától kap utalványozást a pénz kifizetésére. A magyar kamara csupán sürgős esetben, amikor nincs idő a bancalitas vagy a bécsi kamara rendelkezéseit kivárni, intézhet utalványt 100 Ft erejéig a bankképviselőhöz. Az ilyen utalványokat a magyar kamaránál az elnök vagy helyettese, egy tanácsos és egy titkár írja alá. Jogában van továbbá — az utasítás szerint — a magyar kamarának évente 400 tallért a szegények részére alamizsnaként kiutaltatni. Mivel a pénzügy és a kiadások ügye a bankképviselő kezében van, a magyar kamara ezentúl senkinek sem adhatja kölcsön a „király pénzét”, senkinek fizetését sem a harmincadókból, sem más jövedelmekből nem utalhatja ki.¹⁰

Az universalis bancalitas, illetve a pozsonyi bankképviselő felállítása előtt a pozsonyi pénztár a kamarai tanács írásbeli rendeletére fizethetett. A kamara a király által megállapított költségvetés szerint utalványozhatott, a költségvetésben nem szereplő összegek kifizetésére királyi rendelet volt szükséges. Az 1720. évi utasítás szerint — mint láttuk — a magyar kamara utalványozási joga — bizonyos csekély kivételtől eltekintve — teljesen megszűnt. Ha megnézzük, mi volt a pénzkifizetés, pénzkiutalás adminisztratív útja a királytól a pozsonyi bankképviselőig, akkor láthatjuk, hogy ez a szabályozás mennyire sérelmes volt a magyar kamarára nézve. A császári bancalitas és a bécsi udvari kamara hatáskörének 1715. és 1717. évi megállapításakor — amint említettük — a bécsi kamara megtartotta utalványozási jogát a bancalitas pénztárában összegyűlt pénz felett, a bancalitas pénztára csak a bécsi udvari kamara rendeletére (utalványára) fizethetett. A bécsi udvari kamara 1000 Ft-os összegig saját hatáskörében utalványozhatott, 1000 Ft-ot meghaladó összegnél azonban császári rendeletre volt szüksége. Az állami költségvetésben szereplő tételeket a császári bancalitas bécsi kamarai, illetve császári rendeletek nélkül automatikusan kifizethette. Az állami polgári és katonai költségvetést (Generalanordnungstaat) egyébként a bécsi udvari kamara az universalis bancalitással együtt szerkesztette meg, s terjesztette fel a császár elé jóváhagyásra.¹¹ A pozsonyi bankképviselő, amely az universalis bancalitástól kapta az utalványozási rendeleteket, tehát lényegében közvetve a bécsi udvari kamara rendeleteire, utalványzásaira teljesítette a kifizetéseket, a rendeletek természetesen az universalis bancalitas utalványainak formájában érkeztek le hozzája. Hasonlóképp a költségvetés szerinti kifizetéseket is a bécsi kamara és az universalis bancalitas által megszerkesztett költségvetés alapján eszközölte. Mindebből az látható, hogy a kamarai gazdasági és pénztári ügykör szétválasztásakor (az universalis bancalitas felállításakor) a bécsi udvari kamara megtartotta a pénzutasalványozás igen fontos hatáskörét, a magyar kamara azonban nem. Sőt a magyar kamara eddigi (egyébként eléggé korlátozott) utalványozási hatásköre is a bécsi kamarához vándorolt át. Az utalványozási jog úgyszólván teljes elvesztése, a magyar kincstári jövedelmeknek Bécsben szerkesztett birodalmi költségvetés szerint való felhasználása, eléggé bizonyítja, hogy

¹⁰ Uo. 26—27., 29. fejezet.

¹¹ Fellner—Kertschmayr: ÖZV. I. Abt. I. Band. 130—31.

a magyar kamara pénzügyi önállósága ebben az időben úgyszólván teljesen megszűnt.

A magyar kamara 1720 után bizonyos hatáskört a pénztárügy terén csak a bevételek és kiadások, a pénztári számadások ellenőrzésével kapcsolatosan tartott meg. A pozsonyi bankképviselőt bevételeit és kiadásait ugyanis a magyar kamara számvevősége is nyilvántartotta. A bankképviselőnek a havi és negyedévi kimutatásokat, az évi pénztári számadásokat a magyar kamarához kellett ellenőrzés céljából megküldenie. A magyar kamara ezeket a számvevőséggel ellenőriztette, s az ellenőrzés után a bécsi kamarához juttatta el.¹² A pozsonyi bankképviselőt számadásainak ellenőrzése tekintetében tehát a magyar kamarának volt alárendelve. A magyar kamara a bankképviselő kimutatásai alapján tájékozódott a kamarai jövedelmek nagyságáról s azok szabályszerű felhasználásáról. Természetesen mindez legfeljebb csak arra volt jó, hogy a magyar kamara esetenként észrevételeket tehesen a magyar kamarai jövedelmek felhasználására, s hogy a pénztári munkában az esetleges visszaéléseket felfedjék. Hogy a pénztári számadások ellenőrzése miképp folyt, azt részletesen a pozsonyi számvevőhivatal munkájának szabályozásánál ismertetjük.

A magyar kamara *pozsonyi számvevőhivatala* 1720-ban, azonos időben a kamarai utasítás kibocsátásával, külön részletes utasítást kapott.¹³ A számvevőhivatal szervezetének és tevékenységének eddigi ismertetése során már kiemeltük azt, hogy a számvevői munka egyre fontosabb és felelősségteljesebb szerepet nyert a magyar kamara gazdálkodásában. (Ez már az 1696. évi királyi biztosi utasításnak a számvevőhivatal munkáját érintő megjegyzéseiből is látható volt.)

A számadások minél pontosabb és gyorsabb ellenőrzése, a kamarai gazdálkodás minden részletének és mozzanatának lehető legalaposabb nyilvántartása, amelytől az egykorúak a jövedelmek emelkedését remélték, elsősorban a számvevőhivatalra hárult. Az 1660. évi utasítás, amely szerint a kamarai számvevőhivatal működött, ennek a célnak már nem felelt meg. Új utasítás kidolgozását tette szükségessé a kamarai pénztárügy megváltozása, s a kamarának már 1720 előtt megnövekedett területi illetékessége és hatásköre is.

A számvevőhivatal legfontosabb munkája továbbra is a kamarai bevételek és kiadások nyilvántartása, a pénztári és gazdasági számadások ellenőrzése maradt. Mivel a kamarai bevételek 1718 óta a pozsonyi bankképviselőhöz folytak be, s a kifizetések is innen (vidéki pénztárnál a bankképviselőre) történtek, némileg megváltozott az a mód is, amely szerint a számvevőhivatal a bevételeket és kiadásokat nyilvántartotta. A kamarai bevételek nyilvántartása a továbbiakban úgy történt, hogy a kamarai számadó közegek a bevételeket a pozsonyi bankképviselőhöz, számadásaikat pedig a magyar kamarához, illetve ezen keresztül a számvevőhivatalhoz küldték fel. Azokat a nyugtákat, amelyeket a bankképviselőt a jövedelmeket beszolgáltató kamarai tisztviselőknél adott, a számvevőmes-

¹² 1720. évi kamarai utasítás 28. fejezete.

¹³ E 136. Magyar kamara archívuma. Div. Instr. Fasc. 2. No. 83. A számvevőhivatal részére 1720. máj. 16-án kiadott utasítás. (A továbbiakban: 1720. évi számvevőhivatali utasítás.)

ternek is alá kellett írnia, s külön könyvbe bevezetnie. A kiadások ellenőrzését pedig az tette lehetővé, hogy a pozsonyi bankképviselőt mindennemű bevételről és kiadásról heti, havi és negyedévi kimutatásokat juttatott el a kamarán keresztül a számvevőhivatalhoz.¹⁴ A bankképviselőnek a pénztári kimutatásokat és az évi számadásokat megfelelő pénztári bizonylatokkal kellett ellátnia. A számvevőségnek a bankképviselő kimutatásait a jövedelmeket beszolgáltató kamarai tisztviselők számadásaival kellett egybevetnie.¹⁵

A számadások ellenőrzésének módja az 1720 előtti gyakorlathoz képest nemigen változott. A számadások benyújtását továbbra is időhatárhoz kötötték, a terminust elmulasztót ugyanúgy büntették mint az 1660. évi utasítás szerint. Az 1720. évi utasítás azonban szankciót alkalmazott a számadások ellenőrzését elmulasztó számvevőhivatali tisztviselőkkel szemben is. Ha a kijelölt ellenőrző 10 nap alatt nem végezte el a számadások felülvizsgálatát, akkor egy havi fizetését kellett levonni, a második határidő elmulasztásánál felfüggesztéssel, a harmadiknál elbocsátással kellett — ugyanúgy, mint a számadás benyújtását elmulasztónak — bűnhődni. A számadásokat a kamarai tisztviselők továbbra is rendszerint személyesen nyújtották be, a számvevőhivatal expeditora vette át ezeket tőlük nyugta ellenében. Az átvizsgálás után a számadásmester a hibákat a tanáccsal közölte, az pedig felszólította az illetékes számadót számadásainak rendbehozatalára. A rendben levő, illetve idejében rendbe hozott számadások benyújtói a felmentést a tanácstól kapták meg. A felmentő határozatot a kamaraelnök, egy tanácsos és a számadásmester írta alá, utána a titkos királyi pecséttel látták el. A számadó a hiányokért óvadékával, illetve maga és családja vagyonával felelt. Minden jövedelmet kezelő tisztviselőnek az általa kezelt jövedelmek negyedévi összegének megfelelő óvadékot kellett készpénzben lehelyeznie, ezért a pénzért 5%-os kamatot kapott. Ezen kívül köteles volt a kamarának kötelezvényt (reversalis, litterae obligationales) is adni, hogy vagyonával felel a reá bízott jövedelmekért, ezt a kötelezvényt feleségének és gyermekeinek is alá kellett írniuk. A kamarának a számadási hiányt vagy hátralékot az óvadékból vagy a tisztviselő vagyonából kellett megtérítenie, hátralékot vagy hiányt csak a király engedhett el.¹⁶

A számvevőség ellenőrzése után a számadásokat a tanácsosok és az elnök is ellenőrizték, majd azokat felülvizsgálatra a bécsi udvari kamarához kellett felküldeni.¹⁷

Az utasítás kitért a kamaraelnök és a tanácsosok számadásokat ellenőrző munkájára is. Az elnöknek és a tanácsosoknak bizonyos időpontokat kellett megjelölniük a megfelelő számadók részére, akik e szerint jelentek meg a tanácsnál számadásaik benyújtása és a tanáccsal való megbeszélés végett.¹⁸

A számadásmesternek nemcsak az új, hanem a régi (még nem ellenőrzött) számadásokat is felül kellett vizsgálnia. Ügyelnie kellett arra, hogy a jövedelem- és pénzkezelők szabályszerűen és pontosan vezessék számadásaikat, a szabálytalanságokat a tanácsnak kellett jelentenie. A kimutatásokat és a számadásokat az

¹⁴ Uo. 2., 7. fej.

¹⁵ Uo. 5., 6. fej.

¹⁶ Uo. 16., 17., 19. fej.

¹⁷ 1720. évi kamarai utasítás 19. fej.

¹⁸ 1720. évi számvevőhivatali utasítás. 14. fej.

egykes pénztárak vagy kamarai hivatalok ellenőrei is kötelesek voltak aláírni. Ahol nem volt ellenőr, ott hivatali bizottság aláírása volt szükséges.¹⁹

Az 1720. évi utasítás a bevételek és kiadások feljegyzése, a számadások ellenőrzése terén a régebbi gyakorlattal szemben nem tartalmaz sok új gondolatot. A számvevőhivatal jelentőségének növekedésére, a számvevőségi munka elmélyülésére főleg azok a rendelkezések mutatnak, amelyek a számvevőhivatal nyilvántartó és a tanácsi fogalmazványokat ellenőrző tevékenységét szabályozzák.

Az utasítás határozottan kimondja, hogy a korszerűen működő számvevőhivatalnak nemcsak a számadásokat kell ellenőriznie, hanem tudomással kell bírnia a kamara összes intézkedéseiről és a kamarai gazdálkodás minden részletéről. Épp ezért a kamara intézkedéseiről, vagyoni állapotáról stb. különféle kimutatásokat kell vezetnie.

Az utasítás a következő kimutatások és nyilvántartások vezetését írta elő, s azokat a következő csoportra osztotta: (Megjegyezzük, hogy ilyenféle nyilvántartásokat a számvevőhivatal — bár kisebb számban — 1720 előtt is vezetett.)

Az I. (ellenőrző) csoport: 1. Liber generalis proventuum (jövedelmek nyilvántartása), 2. Liber assignationum (pénzkiutalások nyilvántartása), 3. Liber salariorum (fizetések kimutatása), 4. Liber debitorum (adósságok kimutatása), 5. Protocollum (benne az I. csoport tabellái, kimutatásai), 6. Liber contractuum (szerződéseket, átírásokat, bérleteket illető okmányok szövegei).

A II. (számadásokat ellenőrző) csoporthoz a következő könyvek tartoznak: 1. Universale repertorium (az összes tisztviselők számadásait feltüntető könyv), 2. Liber connotationum (normatív feljegyzések a számadások ellenőrzésére), 3. Liber inscriptionis (számadások ellenőrzésére vonatkozó és más utasítások, rendelkezések feljegyzése), 4. Liber extractuum seu resolutionum (a kamarai kiadványok fogalmazatainak feljegyzése, amelyeket a kiadás előtt a számvevőhivatal véleményezett), 5. Liber reversalium (tisztviselők kötelezvényeinek és óvadékleveleinek a feljegyzésére).

III. csoport: 1. Liber expeditionum (a számvevőhivatalhoz intézett iratok, a kamarai tisztviselők és a számvevőhivatal által készített információk és vélemények feljegyzésére), 2. Protocollum (a tisztviselők számadásaira, összesítésekre, felmentvényekre, számadási hiányokra stb. vonatkozó feljegyzések céljára), 3. Liber signatorum (a kamarai tanácsnak kiadott számvevőségi iratok feljegyzésére).

A felsorolt nyilvántartások, feljegyzések vezetése nyilván sok új feladatot rótt a számvevőhivatal alkalmazottaira. E nyilvántartások tették képessé a számvevőhivalt arra, hogy a kamara pénzügyi, gazdasági helyzetéről bármelyik időpontban tájékoztatást tudjon adni, s hogy a kamara munkáját segítő fontos szakhivatallá fejlődjék. Sajnos az említett nyilvántartókönyvekből — a számvevőhivatal irattárának kiselejtezése folytán — úgyszólván alig maradt meg valami az utókorra. Így azt sem tudjuk ellenőrizni, hogy miképp valósult meg a gyakorlatban az 1720. évi számvevőhivatali utasítás eme fontos rendelkezése. Annyi bizonyos, hogy a számvevőhivatal által vezetett nyilvántartások száma 1720 után nemcsak az utasításban előírt, hanem más jellegű feljegyzésekkel is bővült.²⁰

¹⁹ Uo. 9—12. fej.

²⁰ Uo. 8. fej. A magyar kamarai levéltárban jóformán csak egy olyan nyilvántartás található, amelynek neve az 1720. évi utasításban is szerepel: E 104. Liber resolutionum (1549—1749). Ezt a könyvet 1720 előtt is vezették.

A számvevőhivatal jelentőségét és szerepét növelte az 1720. évi utasításnak ama pontja is, amely — a bécsi kamarai gyakorlat átültetésével — az összes kamarai kiadványok fogalmazványainak a számadásmester vagy helyettese által való átnézését rendszeresítette. A kamarai titkároknak a kész és aláírt fogalmazványt a mellékelt iratokkal együtt „videat officina rationaria” felirattal a számadásmesterhez kellett átküldeniük. A számadásmester az iratokat átnézte, s ha gazdasági, számadási vagy egyéb vonatkozásban valami megjegyezni valója volt, azt külön papíron a fogalmazvány mellé csatolta, majd az iratokat az illetékes titkárnak visszaküldte. A titkár ismertette a tanácsülésen a számadásmester véleményét, s a tanács döntése alapján javította át a fogalmazványt. A számadásmester a fogalmazványt, ha nem volt arra megjegyzése, a csatolt iratokkal együtt „vidit officina rationaria” szöveg ráírásával rögtön az irodához küldte el a kiadvány elkészítése végett. (Közben az átvizsgált fogalmazvány tárgyát és a számvevői véleményt természetesen a liber extractuum seu resolutionum c. nyilvántartási könyvbe bejegyeztette.) A számadásmesternek azt is ellenőriznie kellett, hogy a fogalmazvány mellékletekkel kellőleg fel van-e szerelve. A fogalmazványok átnézésével a számadásmester nemcsak a gazdaságilag, pénzügyileg helytelen vagy szabálytalan intézkedéseket gátolhatta meg, hanem egyúttal tudomást szerzett a számvevőhivatalt érintő minden ügyről, s gondoskodott annak feljegyzéséről is.²¹

Az utasítás részletesen ismerteti a számadások ellenőrzésének a menetét is. A hivatali ranglétra alsó fokán levő járulnokok (accessistae) az iratok másolásával és tisztázásával foglalkoztak. A beosztásban felettük levő számtisztek (officinistae) feladata volt az ellenőrzésre felküldött számadások, kimutatások, urbariumok stb. első vizsgálata. A kiadó (expeditor) vette át nyugta ellenében a számadásokat a számadásra kötelezett tisztviselőktől, és a számadásokat protocollumba vezette be. A számvevőségek (coadjutores) ellenőrizték és megjegyzésekkel látták el a számtisztek számadásokat ellenőrző munkáját. A számadásmester (rationum magister) és helyettese (vicegerens rationum magistris) vizsgálta felül a számtisztek és a segédek munkáját, megállapította az esetleges számadási hiányokat, s azt jelentette a tanácsnak. A számvevőhivatal egész munkáját a számadásmester vagy a helyettese irányította. Ők nézték át a számvevőséghez ellenőrzésre átküldött kamarai fogalmazványokat is. A szakvéleményeket, felvilágosításokat, amelyeket a kamarai tanács kért a számvevőhivaltól, a számadásmester helyettesével és segédeivel folytatott előzetes tanácskozás után fogalmazta meg. A számvevőhivatal tisztségeinek betöltése, a járulnokat kivéve, akit a kamara vett fel, a király hatáskörébe tartozott.²² Megjegyezzük, hogy az utasítás nem részletezi a számvevőhivatal egyéb alkalmazottainak, így pl. a jegyzőknek (iurati notarii) a munkáját.²³

A számvevőhivatal irattára sok értékes iratot őrzött: számadásokat, leltárakat, összeírásokat, nyilvántartásokat, utalványozási rendeleteket, urbáriumokat stb. Ezek gondját nyilván az irattáros és segédje viselte. Az utasítás a számvevőhiva-

²¹ 1720. évi számvevőhivatali utasítás. 23. fej. A kamarai fogalmazványokon (E 15. Expeditiones camerales) látható, hogy a gyakorlatot valóban bevezették.

²² 1720. évi számvevőhivatali utasítás. 21. fej.

²³ E 14. Acta Hung. IV. Tom. 319. Az 1720 utáni számvevőség alkalmazottai egy fizetési jegyzék szerint: számadásmester, helyettes számadásmester, segéd, kiadó, 5 számvevőségi jegyző, 4 járulnok, irattáros és a segédje.

talnak különösen figyelmébe ajánlotta mind a harmincadhivataloknak kiadandó, mind a beküldött harmincadszámadásokhoz csatolt harmincadoédulák őrzését. Ezek részére biztos helyen őrizhető szekrényt kellett tartani.²⁴

A számvevőhivatal munkáját — az utasítás szerint — délelőtt 8—12, délután nyáron 3—6, télen 2—5 óráig végezte.²⁵

Az 1720. évi utasítás e reformjaival új korszakot nyitott meg a magyar kamara számvevőhivatalának fejlődésében.

4. A KAMARAI IGAZGATÁS A REFORM UTÁN

A magyar kamara területi illetékessége az 1720-as évektől az 1740-es évekig az 1720 előtti állapothoz képest nem változott. E kérdéssel kapcsolatban annyit lehet megjegyezni, hogy a budai kamarai felügyelőség területe csak 1720 után került a magyar kamara szorosabb fennhatósága és ellenőrzése alá. A horvátországi kamarai ügyek (harmincad, kincstári birtokok) irányítását részben továbbra is a bécsi udvari kamara tartotta fenn magának.²⁶ Bizonyos hatásköre a magyar kamarának mégis volt a horvátországi kincstári ügyekben. A horvátországi harmincadbérlet jövedelme pl. az 1720-as, 1730-as években a pozsonyi pénztárba folyt be, a horvát szabad királyi városok ügyeit is a magyar kamara látta el, a horvátországi kincstári ügyész, a horvát pénz- és éremfelügyelő (probatior provinciae monetarum) a magyar kamarától kapta fizetését, s a magyar kamara külső személyzetéhez tartozott.²⁷ Az aradi és szegedi kamarai felügyelőségek, a bácsi, a temesi és a szlavyon kamarai adminisztráció területére a magyar kamara hatásköre ekkor még nem terjedt ki. A szepesi kamara, illetve adminisztráció 1720 után is különálló kormányhatóságként működött, függése a magyar kamarától azonban 1720 után már nem formai, hanem többé-kevésbé tényleges függés volt.

A magyar kamara szervezetében — a pozsonyi bancalis repraesentatio felállításától eltekintve — csak kisebb változások történtek. Az 1720. évi instrukció a tanács tagjainak számát — amint említettük — az elnökkel együtt 9 főre emelte. Nem töltötték be 1720 után a kamarai alelnöki tisztséget. Ez a tisztség, bár sem az 1672. évi, sem az 1720. évi utasítás nem tesz róla említést, 1696—1718-ig megvolt a magyar kamaránál. A tanácsulési jegyzőkönyv vezetésére és az iratok iktatására 1720 után — amint említettük — új tisztséget, a *jegyzőkönyvvezető* (protocollista) tisztségét rendszeresítették. A magyar kamara egyes szervezeti részei ezekben az években a következő személyzettel rendelkeztek. Az 1731. évi állapot szerint a tanács 1 elnökből és 9 tanácsosból tevődött össze. A tanács mellett működött 2 titkár és 1 altitkár. A tanács alá rendelt kebelbeli (segéd) hivatalok közé kell számítani az irodát, illetve kiadóhivatalt, a tőle 1720 után már észrevehetően elkülönülő irattári hivatalt (officium registraturae) és a számvevőhivatalt. Az

²⁴ 1720. évi számvevőségi utasítás. 25. fej.

²⁵ Uo. 24. fej.

²⁶ E 21. Ben. res. 1720. szept. 14. (108 fol.) A magyar kamara alá csak a Drávinenni harmincadok tartoznak.

²⁷ E 14. Acta Hung. Tom. IV. 701—702., 707. A városokra a városi bizottságról szóló fejezet.

iroda személyzetéhez tartozott a két fogalmazó-kiadó, fő feladatuk az iratok kiadása (expediálása) volt, tehát a későbbi kiadóhivatal munkáját látták el. Az iroda személyzetéhez kell sorolni a 6 kancellistát, illetve jegyzőt és a 4 járulnokot. Az irattári hivatal személyzete a lajstromozóból vagy irattárosból (registrator) és segédjéből állott. A számvevőhivatal személyzetét az 1720. évi utasítás kapcsán már ismertettük, ez a személyzet a XVIII. század első felében általában nem változott.²⁸

Az 1730-as évek során az irattári hivatal munkájában és személyzeti összetételében történt figyelemre méltó változás. A kamarai irattár gondozásába már hosszabb idő óta kétféle iratanyag került, mégpedig a kamara ügyvitele során kialakult iratanyag, azaz a magyar kamara regisztratúrája, továbbá nagyrészt a magvaszakadt főnemesi családok után maradt vagy más úton a kamara tulajdonába jutott iratanyag (oklevelek, birtokjogi iratok stb.). Az irattár meglevő személyzete (a lajstromozó és segédje) általában csak a regisztratúrához tartozó iratanyaggal foglalkozott. Az anyag egyéb, általában régi iratokból, oklevelekből álló része, amely köz- és magánjogilag, a királyi és felségjogok alátámasztása, érvényesítése, ennek kapcsán a kamarai jövedelmek növelése szempontjából nagy értéket képviselt, gondozatlanul és rendezetlenül hevert. Az 1720. évi kamarai utasítást előkészítő vizsgálat már felismerte ennek az anyagnak az értékét, azért a király elhatározta, hogy ennek az anyagnak a feldolgozására levéltárnokot nevez ki, és segédet is állít melléje. Ezzel a magyar kamaránál egy új hivatalnak, illetve intézménynek, a *levéltárnak* (archivum) a körvonalai kezdtek kibontakozni.

A regisztratúrától elkülönülő „régii” iratok őrzésére és rendezésére külön hivatalt a magyar kamara kebelén belül a XVIII. század első felében még nem szerveztek. A magyar kamaránál még nem ismerték fel a levéltárnak, mint olyan intézménynek a létjogosultságát, amelynek a feladata az ügyvitelben már nem használt, de jogi és tudományos szempontból értékes iratanyag feldolgozása, őrzése volna. A levéltárnok feladatát Bécsben és a magyar kamaránál is elsősorban a lappangó királyi jogok felderítésében, a kincstári jövedelmek növelését előmozdító adatok kutatásában látták. Erre a célra pedig nem tartották szükségesnek külön intézmény létesítését, hanem elegendőnek vélték azt, hogy az irattár tisztviselői közé egy levéltárnokot és melléje egy segédet (adjunctus) iktatnak be. Ennek kapcsán fennállt az a veszély, hogy a magasabb képzettségű levéltáros — akinél a történeti, jogi és paleográfiai képzettséget egyébként szigorúan előírták — a gyengébb képzettségű lajstromozó beosztottja lesz. Amennyiben pedig az irattár élére a levéltárnokot teszik, azt az irattár munkájának vezetése eltéríti eredeti feladatától, a régi iratok rendezésétől és feldolgozásától. A gyakorlatban a levéltárnokság kérdése ezután mindenestre sajtáságos módon oldódott meg. A király 1738-ban Rajesányi Ádámot nevezte ki levéltárnokká. A látszat szerint Rajesányi az irattáros fizetésének a kétszeresével az irattár vezető tisztviselője volt, sőt nevezettet mindig annak első tisztviselőjeként tüntették fel. A valóságban Rajesányi az irattáron kívül működött, az irattáros a régi iratokat is elismervény ellenében adta ki neki, tehát a regisztratúrán kívüli anyag sem tartozott Rajesányi őrzetébe. Az elismervény által kiadott régi iratanyagban mindenestre nemcsak a lappangó királyi jogok után kutatott, hanem bizonyos fokú rendezési

²⁸ Uo. 706.

és lajstromozó munkát is végzett. Ennyiben összegezhethük a levéltárnoki tisztséggel kapcsolatban az 1750-es évekig történt fejleményeket.²⁹ A kamarai levéltár (archívum) azután a század második felében fejlődött ki, addig helyette csak az irattár mellett működő, a hivatali ranglétrán bizonytalan helyet elfoglaló levéltárnokkal találkozunk.

A magyar kamarai pénztár — amint ezt részletesen kifejtettük — 1718-ban megszűnt, és a bécsi universalis bancalitis pozsonyi képviselétévé alakult át. Az 1720. évi utasítás után a magyar kamarát és a pozsonyi bankképviselést szorosabb együttműködésre szólították fel. Együttesen kellett tárgyalniok pl. a harmincadosok és harmincadellenőrök kinevezésénél. A pozsonyi bankképviselést személyzete 1731-ben a következő tisztviselőkből tevődött össze: 1 első képviselő, 1 másodképviselő, 1 pénzbeszedő, 1 fogalmazó-kiadó, 2 számtiszt, 1 járulnok, 1 szolga. A személyzet összetétele változatlan 1735-ben és 1740-ben.³⁰ Az első képviselő mindvégig Mantelly Károly kamarai tanácsos volt.

Az ügyvitel menetében általában azt tapasztaljuk, hogy az 1720. évi utasítás rendelkezései valóban átmentek a gyakorlatba. Ezt különösen a kamarai fogalmazványok elkészítésénél lehet észrevenni, ahol az utasítás több újítást vezetett be. A fogalmazványokat, amint ez az „Expeditiones camerales” nevű állag egyes darabjain látható, szabályszerűen a kamaraelnök vagy helyettese (a rangidős tanácsos) és a fogalmazványt készítő titkár írta alá. Megtalálhatók az iratokon a számvevőhivatal ellenőrzését tanúsító feljegyzések (videat officina rationaria és vidit officina rationaria), továbbá a mellékletek (másolatok vagy eredeti iratok) csatolását meghagyó utasítások, sőt olyan feljegyzések is, amelyeket az 1720. évi utasítás nem írt elő, pl. a sürgős kiadást és elküldést (statim expediendum) elrendelő utasítások. Mindezeket természetesen a titkár vezette rá az iratokra. Az iratok belső részén olvashatjuk az iratot kiadó cancellista nevét és az irat kiadásának keltét is. Ezeket az adatokat az irodában jegyezték fel. A kamarához érkezett iratokon természetesen kevesebb ilyen ügyviteli jellegű feljegyzést találunk, ezeknél az 1720 előtti gyakorlat csak kisebb mértékben módosult. Általában a külső lapra írták az irat keletkezésének dátumát, amely rendszerint ekkor az irattári rend alapja volt, az iratokat ugyanis időrendben rendezték. Majd ez alá került az irat tartalmi kivonata, ez utóbbi azonban lehetett a címzés alatt is. Megtalálható az iratokon a „praesentatum” kelte, amelyet rendszerint az elnök maga jegyzett fel és esetleg az irattárba helyezés (repositum) dátuma (1. a „Litterae ad cameram exaratae” és a „Benignae resolutiones” nevű állagok darabjait). Több esetben a beérkezett iraton hátrati rendelkezés is van a tanácsi határozat keltével és az illetékes titkár aláírásával (1. a „Litterae ad cameram exaratae” nevű állag egyes iratait). A fogalmazványokhoz szolgáló lajstromok, a királyi rendeletek másolatai (királyi könyvek) vagy más irattári segédletek ebben az időszakban is az 1720. előtti gyakorlat szerint készültek (1. az I. rész. 100. sz. jegyzetnél idézett 1718. évi irattári utasítást). Az elküldött ira-

²⁹ Herzog: A kamarai levéltár. Levéltári Közlemények. 1928, VI. évf. 1—4. sz. 2, 4—10. és E 68. Praes. Erdődy Extraser. No. 195. Litt. C. No 3. Az 1740. évi fizetési jegyzék szerint a levéltáros 800, segédje 350, a lajstromozó 400 Ft évi fizetést kapott.

³⁰ E 14. Acta Hung. Tom. IV. 707, 835. és E 68. Praes. Erdődy Extraser. No. 195. Litt. C. No. 3., a bankképviselettel való együttműködésre HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 535. 1721. márc. 24.

tokról az irodában 1720 után heti vagy egyéb jegyzékeket (extractus hebdomadales expeditionum, extractus expeditionum ad postam expeditarum) készítették. (L. az „Extractus expeditionum cancellariae. 1722—1769” nevű iratállagot.)

A tanácsülési jegyzőkönyvek kiállításában, annak ellenére, hogy ezeket 1720 után egy titkár helyett a tanácsjegyző vezette, nem történt változás. A jegyzőkönyvek feltüntetik a tanácsülés keltét, felsorolják az ülésen résztvevőket (elnök, tanácsosok, titkárok vagy altitkárok, jegyzőkönyvvezető), majd ismertetik az egyes ügyek tartalmát s az ügyekre hozott tanácsi döntéseket. Minden döntés (conclusum) után megtalálható az ügyet intéző (a tanácsülésen ismertető, majd a fogalmazványt elkészítő) titkár névalírása is. A tanácsjegyző — amint említettük — az ülési jegyzőkönyveken kívül külön jegyzőkönyvet vezetett a kamarához érkezett iratokról is. Ezek az iktatáshoz hasonló feljegyzéseket tartalmazó jegyzőkönyvek ebből az időszakból nem maradtak fenn. Az 1751. évtől fennmaradt kötetekben (protocollum domesticum actorum cameralium) az egyes iratok bő tartalmi kivonatai sorszámozás nélkül a tanácsülések dátumai szerint követik egymást, jobboldalt megtalálható az előadó titkárok nevének kezdőbetűje. Valószínű, hogy e jegyzőkönyveket 1750 előtt is ehhez hasonló formában állították ki.

A magyar kamarai tanács és a kamarai központi hivatalok viszonyainak ismeretése után rátérünk a kamarával kapcsolatos, illetve a kamara alá rendelt külső és területi hivatalok szervezetében történt változások ismertetésére. Először is a magyar kamara ügyési szervezetéről kell néhány szót szólnunk, mert erről eddig még nem történt említés.

A magyar kamara mellett működő, a kincstári jogi és peres ügyekben a kamarától függő *királyi jogügyi igazgató* tevékenységéről az 1720. évi utasítás bővebben intézkedik. E szerint a királyi jogügyi igazgató (causarum regalium director) volt a kamara, illetve a kincstár „jogtanácsosa”, a kamara minden jogi és peres ügyben az ő véleményét volt előzőleg köteles kikérni. Ha a kamarát ez nem elégítette ki, akkor más jogban jártas egyének véleményét is kérhette. A királyi jogügyi igazgató peres eljárást csak a kamara tudtával és beleegyezésével indíthatott. Magánügyeket sem ő, sem pedig a szepesi kamara mellett működő királyi jogügyi igazgató nem képviselhetett.³¹ A királyi jogügyi igazgató segítségére rendszeresítették a kincstári ügyési állásokat. A magyar kamarához tartozó területen ebben az időben rendszerint 2—3 állandó ügyész működött, az egyik a budai kamarai felügyelőség területén látta el a peres ügyeket. A harmadik volt a horvátországi kincstári ügyész, aki szintén a magyar kamarától kapta fizetését, s a magyar kamara külső személyzetéhez sorolható.³²

A magyar kamara külső és területi szervezete egyébként az 1720. előttihez képest általában nem változott. A kamara alá rendelt tisztviselők között szerepel továbbra is a pozsonyi pénzverő-, illetve pénzvizsgáló mester (Zigostata, Münzmeister, provinciae probator), a pozsonyi várépítési írnok és várgondnok, a bécsi ágens. A tisztviselők között — amint említettük — horvát pénzvizsgálót is talá-

³¹ Az ügyviteli változásokra l. a szövegben említett kamarai iratállagok egyes iratait. A királyi jogügyi igazgatóra az 1720. évi kamarai utasítás. 50. fej.

³² E 14. Acta Hung. Tom. IV. 707. és E 287. Cameralis Inspectoratus Budensis. Decreta cameralia. 1713—15. 70. fol.

lunk.³³ A budai kamarai felügyelőség szervezetét — mivel a területén működő harmincadhivatalok túlnyomó többsége az 1715. évi 91. tc. alapján megszűnt — 1720 után lassanként visszafejlesztették. A budai felügyelőség jövedelme a kincstári birtokok eladományozása és a harmincadszervezet visszafejlesztése miatt annyira lepadt, hogy 1722-ben megszüntették a budai kerületi pénztárt, s a jövedelmek beszedését, a pénztárügy intézését a továbbiakban a budai harmincadhivatalra bízta.³⁴ A kamarai inspektori tisztséget, amely alá a harmincad- és egyéb hivatalok tartoztak, egyelőre megtartották. Zennegg Kristóf inspektor 1728-ban bekövetkezett halála után azonban ezt a tisztséget nem töltötték be.³⁵ A kamarai felügyelőség perceptorátussá, pénztári hivatallá alakult át, ezentúl a budai perceptor intézte a kerület ügyeit, míg az 1750-es évek folyamán a perceptorátus is megszűnt.

A budai perceptorátushoz az 1730-as években a következő személyzet tartozott: 1 perceptor és 1 kamarai építész (Fortunato de Prati), továbbá a pécsi és a mátraverebélyi tiszttartóság (provisoratus) alkalmazottai. Fortunato de Prati kamarai építész már 1715 óta Budán működött. Említésre méltó birtokigazgatási szervezet a magyar kamara alá tartozó területen csak a budai kerületben volt. A mátraverebélyi fiskális birtokok gondozását 1729—31-ben pl. egy tiszttartó, a Pécs környéki kamarai javakét 1 tiszttartó, 1 ispán, 1 helyettes ispán, 1 kerülő látta el. A személyzet összetételéből is látható, hogy nagyobb szabású kincstári birtokgazdálkodás a budai felügyelőség, illetve perceptoratus területén sem folyt. A budai kerületben ezeken kívül egy vagy két kincstári ügyész is működött, ezekről a kincstári ügyészi szervezet ismertetésénél már megemlékeztünk.³⁶

A magyar kamara legfontosabb vidéki hivatali hálózata 1720 után is a harmincadhivatali szervezet maradt. A harmincadigazgatásról, a harmincadhivatali szervezetről, mivel ennek központi irányításában 1720 után lényeges változás történt, majd külön fejezetben számolunk be. A sóhivatali szervezet 1743-ig — amint erre már utaltunk is — a bécsi kamara fennhatósága alá tartozott.

A magyar kamara hatáskörében történt legfontosabb változásról, a pénztári hatáskör elvesztéséről, az előzőekben már részletesen megemlékeztünk. Vázoltuk ezzel kapcsolatban a számviteli feladatok módosulását is. A kamarai hatáskörben ezen kívül említésre méltó változás az 1720 előtti állapothoz képest csak a városi ügyeknél következett be. A városi ügyek intézésével kapcsolatos reformokról szintén külön fejezetben kell beszámolni. A magyar kamara a modernebb pénzügyigazgatás meghonosítására az első kísérleteket 1720 után a városi és a harmincadügyek intézésénél tette meg. E két kamarai igazgatási és gazdálkodási ágánál, az itt keletkezett nehézségek elhárítása céljából fordult a kamara figyelmé először a fejlettebb pénzügyigazgatási módszerek felé, hogy azután ezekre a kamara más gazdálkodási ágainál is rátérjenek. A szabad királyi városok ellenőrzésében egyébként egy új országos kormányország, a helytartótanács 1724-ben történt felállítása is más helyzetet teremtett.

³³ E 14. Acta Hung. Tom. IV. 707., 836.

³⁴ E 21. Ben. res. 1722. ápr. 13. (173 fol.)

³⁵ Uo. 1729. máj. 6.

³⁶ E 14. Acta Hung. Tom. IV. 722., 823. A kamara alkalmazottait feltüntető fizetési jegyzékből.

5. A VÁROSI ÜGYEK IGAZGATÁSA

Az előzőekben rámutattunk arra, hogy 1720 előtt a királyi jószágoknak minősülő, királyi földesúri fennhatóság alatt álló szabad királyi városok ellenőrzésével majdnem kizárólag a magyar kamara (illetve saját hatásköre alá eső területén a szepesi kamara) foglalkozott. A szabad királyi városok azonban nemcsak királyi jószágok, hanem — ugyanúgy mint a megyék és a kiváltságos kerületek — törvényhatóságok, igazgatási szervek is voltak. A helytartótanács felállításáig, 1724-ig a szabad királyi városok törvényhatósági jellegével kapcsolatos ügyeket — megfelelő hatósági szervezet híján — szintén a kamarai igazgatás ellenőrizte. Természetesen ez az ellenőrzés meglehetősen laza volt, mert ebben az időben a királyi hatalom még nem teremtette meg a törvényhatóságok, elsősorban a nemesi megyék szorosabb felügyeletét. Alapvető változást jelentett ilyen téren a helytartótanács felállítása, amelynek feladatául épp a központi igazgatás kiszélesítését, a törvényhatóságok felügyeletét, a gazdasági élet, oktatásügy, egészségügy fellendítését, az alapítványok, egyházak ellenőrzését stb. jelölték ki. A szabad királyi városok mindezekben az ügyekben, a megyékhez hasonlóan, szintén a helytartótanács fennhatósága alá kerültek.³⁷ A kamarának a városok feletti eddigi kizárólagos uralma tehát megtört.

A szabad királyi városok e kettős, királyi földesúri és törvényhatósági jellegével kapcsolatban óhatatlanul be kellett következnie a kamarai és a helytartótanácsi hatáskör összeütközésének. Erre elsősorban akkor került sor, amikor a helytartótanács — a számára kiadott utasítás szerint — a katonaság ellátásának megkönnyítése, a katonai terhek igazságos elosztása, a gazdálkodásban való visszaélések kiküszöbölése, rendes számvitel meghonosítása céljából a törvényhatóságok hadiadószámadásainak és háziszámadásainak (a törvényhatóságok saját szükségleteire szolgáló jövedelmek, elsősorban a háziadó elszámolásai) ellenőrzését megkezdte. Ennek kapcsán a helytartótanács a szabad királyi városok háziszámadásainak,³⁸ így a városi gazdálkodás ellenőrzésének a jogát is megkapta, s ezzel a szabad királyi városok gazdálkodását ellenőrző kamarai hatáskörbe hatolt.

A fonák helyzetet a magyar kancelláriánál, a helytartótanács fellebbviteli hatóságánál is észrevették. Egyelőre áthidaló megoldással próbálkoztak. A király határozata szerint (ezt a magyar kancellária átiratban közölte a bécsi kamarával, amely aztán erre a magyar kamara véleményét kérte) a városok hadiadó és házi számadásainak felülvizsgálatánál, amelyet a helytartótanács számvevősege végez, két kamarai kiküldöttnek is jelen kell lennie. A kamarai kiküldöttek eképp tájékoznak a városok háztartásának állapotáról, s jelentésük alapján kell a kamarának a gazdálkodás ügyeiben a szabad királyi városok felé intézkednie. A királyi elhatározás szerint ez az eljárás nem csorbítaná a kamara eddigi hatáskörét, ezzel szemben biztosítaná a szabad királyi városok gazdálkodásának jobb ellenőrzését. Az eddigi királyi biztosi felülvizsgálatok ugyanis nem tudtak gátat vetni a városi gazdálkodás egyre fokozódó romlásának.³⁹

³⁷ A helytartótanács hatáskörére Felhő I.—Vörös A.: A helytartótanácsi levéltár. Bp. 1961, 19—23.

³⁸ Uo. 157—58.

³⁹ E 21. Ben. res. 1726. márc. 4.

A magyar kamara — amint az várható is volt — tiltakozott az eljárás ellen. Azt, hogy a helytartótanács ellenőrizze a szabad királyi városok hadiadó-számadásait, nem kifogásolta. Ezzel szemben ragaszkodott ahhoz, hogy a városok házi számadásait ő vizsgálja felül, mivel a városi gazdálkodás ellenőrzése mindig is a kamara hatáskörébe tartozott. Hivatkozott az 1715. évi 36. tc.-re, amelynek értelmében a kamara nemcsak a gazdálkodást, hanem szükség esetén a városok összes ügyeit, tehát az igazgatást és a bíraskodást is ellenőrizheti.⁴⁰

A király elhatározását egyelőre nem változtatta meg, úgyhogy a városok házi számadásait továbbra is a helytartótanács vizsgálta felül. A feladatokkal azonban megbirkózni nem tudott, még 1729-ben is teljes a rendszertelenség a számadások ellenőrzésénél. A helytartótanács nem győzte a beérkezett számadások felülvizsgálatát, annak ellenére, hogy a számadásokat a városok csak vontatottan küldték fel. A nehézségeket nem is volt könnyű áthidalni. A városok gazdálkodásánál sok baj akadt. Majdnem minden városonál adósságok, adóhátralékok, visszaélések jellemezték a gazdálkodás viszonyait, s tették egyre bonyolultabbá az ellenőrzés munkáját. A kamarának ezekben az ügyekben sokkal nagyobb gyakorlata volt, mint a helytartótanácsnak. Az uralkodó 1730-ban végül is úgy döntött, hogy a helytartótanács ezentúl csak a városok hadiadó-számadásaival foglalkozzék, a házi számadások ellenőrzése a magyar, illetve a szepesi kamara hatáskörébe kerüljön. Egyidejűleg megtiltotta a városoknak királyi engedély nélkül további kölcsönök felvételét, s elrendelte, hogy az adósságokról minden város részletes kimutatást készítsen.⁴¹ Az együttműködés céljából azonban az uralkodó azt is meghagyta, hogy a helytartótanács a kamara kérésére a hadiadó-számadásokba, a kamara pedig a helytartótanács kívánságára a házi számadásokba kölcsönösen betekintést adhasson.⁴²

A városok házi számadásainak kamarai felülvizsgálatát meghagyó királyi rendelet még nem választotta el egymástól élesebben a helytartótanács és a kamara városi ügyekben gyakorolt hatáskörét. Ez a következő években tisztázódott. Egy 1733. évi királyi rendelet említi azt, hogy bár a szabad királyi városok közigazgatási és országos biztossági ügyekben (katonaállítás, hadellátás polgári részről) a helytartótanácson, gazdasági és földesúri jellegű ügyekben a kamarán keresztül kapják meg a hozzájuk intézett királyi rendelkezéseket, az ügyek elintézése körül mégis zavarok vannak, mert a városok nem tartják be ezt a megosztást. Ezért szigorúan elrendelik, hogy a városok ezentúl közigazgatási ügyekben (in politicis) a helytartótanácsához s gazdasági ügyekben (in oeconomicis) a kamarához küldjék jelentéseiket.⁴³ A kamara hatásköre tehát nem csupán a házi számadások ellenőrzésére, hanem általában a város gazdasági ügyeire terjedt ki. Természetesen gazdasági ügyeken a városi gazdálkodást s a vele összefüggő kérdéseket értették. A gazdasági élet általában, az ipar (céhek), kereskedelem, mezőgazdaság fejlesztése országos viszonylatban egyébként a helytartótanács feladatköré-

⁴⁰ E 15. Exp. cam. 1726. márc. A. No. 10.

⁴¹ Paulinyi O.: A magyar kamara városi biztossága. 1733—1772. Levéltári Közlemények. 1963, 1. sz. 34—35.

⁴² E 14. Acta Hung. Tom. II. Civ. I. 25—26. A városi bizottság 1733. aug. 28-i ülésén ismertették a városi ügyekben kiadott királyi rendeleteket, köztük az 1730. jan. 19-i és a hozzácsatolt 1730. jan. 12-i, a háziszámadások kamarai ellenőrzését kimondó rendeletet is.

⁴³ E 21. Ben. res. 1733. márc. 20. (229 fol.)

hez tartozott. Bizonyos városi ügyeket nem lehetett a kamara és a helytartótanács között megosztani, ezekben a helytartótanács és a kamara is intézkedett. Erre a problémára a továbbiakban még visszatérünk.

A törvényhatóságok gazdálkodásának és számadásainak rendszeres ellenőrzése a helytartótanács, illetve a magyar kamara útján az állami jövedelmek növelését, illetve jobb felhasználását kívánta elősegíteni. Elsősorban a hadiadó és a szabad királyi városok kincstári szolgáltatásai (adóí) jöttek itt számításba.

A magyar kamarára a kincstár jövedelmeire kiható városi gazdálkodás rendszeres ellenőrzésével hárult igen komoly feladat. A szabad királyi városok gazdálkodásában — mint említettük — nagy rendellenességek voltak, majdnem mindenhol nagy adósságok gátolták a városokat az állami terhek, adók kifizetésében. A kamarának ki kellett puhatólnia a rendellenességek okait, s a visszaélések kiküszöbölése végett szabályoznia kellett a gazdálkodást és a számadások vezetésének módját. Ezt a feladatot beható vizsgálat, előkészítés nélkül nem lehetett megoldani. Szükség volt a problémákkal alaposan foglalkozó, előkészítő szervre. Ez a szerv 1733. július 21-én alakult meg, amikor is a magyar kamara a szabad királyi városok háziszámadásainak felülvizsgálatára külön bizottságot küldött ki. Így jött létre a magyar kamara első állandó bizottsága, a városi bizottság.⁴⁴

A városi bizottság megalakulása újszerű mozzanat a magyar kamara ügyvitelében. A kamarai ügyintézés során addig is előfordult, hogy bizonyos kérdések alaposabb vizsgálatára ideiglenesen működő bizottságokat küldtek ki. Ez az első eset azonban arra, amikor a kamara egy fontos munkakörének jobb ellátása céljából állandóan és rendszeresen működő bizottságot szervezett, s ezzel az ügyintézés fejlettebb formáját a kamara egyik ügycsoportjában bevezette. Ez a mozzanat még akkor is úttörő jelentőségű, ha a városi bizottság létrejöttében még nem az ügyvitel általános reformjára való törekvés, hanem egy sürgős feladat, a városok gazdálkodásának rendezése játszott közre.

A bizottságba négy tanácsost küldtek ki, egyik viselte közülük az elnöki tisztet. A négy tanácsos mellett egy számvevő, egy titkár, egy számtiszt és egy jegyző működött. A bizottság a kamara épületében külön helyiséget és iratai részére külön szekrényt kapott. Működését rendszeres bizottsági üléseken fejtette ki. Az ülésekről két példányban, egyet a bizottság, egyet a számvevőhivatal használatára, jegyzőkönyvet vettek fel. A bizottság hatásköre csak javaslatadásra, véleményezésre terjedt ki. Javaslatai alapján a kamarai tanács döntött és intézkedett a városok felé. Kezdetben a bizottság ugyan megkísérelte, hogy a szükséges felvilágosítások, pótló adatszolgáltatások tekintetében önállóan levelezhessen a városokkal. A kamara azonban ehhez nem járult hozzá, így a bizottság hivatalosan kizárólag csak a tanáccsal érintkezett, annak véleményező és előkészítő szerve maradt.

A bizottság munkája kezdetben kizárólag a városok jövedelmeinek és házi számadásainak felülvizsgálatából állott. Az eredeti terv szerint a városok számadásait 1711-ig visszamenőleg kellett volna ellenőriznie, később — a nagy munkatorlódás miatt — megelégedtek az 1724-ig visszamenő ellenőrzéssel. Az ellen-

⁴⁴ Paulinyi 41 sz. jegyzetnél i. m. 33.

őrzés alapjául és zsinórmértékül a magyar kamara által szerkesztett, a számadások vezetésére irányelveket adó szkéma (idea pro conficiendis liberarum regiarum civitatum rationibus) szolgált.⁴⁵ Ezt az ún. „idea”-t a magyar kamara még 1732-ben szerkesztette, s a szabad királyi városoknak 1733. január 1-től az idea irányelvi szerint kellett a számadásokat elkészíteni. Az „idea” 44 pontban csoportosította a városi bevételeket, s a pontok szerint tett felkérdéseket az egyes jövedelmi ágak állapotára vonatkozólag.⁴⁶ Az „idea” nemcsak a számadások szerkesztésére adott irányelveket, hanem minden városnak a 44 pont szerint kellett összeállítania és a kamarához felterjesztenie vagyoni helyzetét feltűntető „status”-át. A bizottság eleinte főleg a status és a vele kapcsolatos kimutatások (adósságok, fizetések stb.) ellenőrzésével foglalkozott. Az ellenőrzött status-t a bizottság megjegyzéseivel a kamara tanácsához küldte, ahol intézkedtek abból a célból, hogy a városok a szükséges magyarázatokat és kiegészítéseket megadják. E felvilágosításokkal együtt a status-t a bizottság újból elővette, s a végleges status-t kidolgozta. A rendben levő status újból a kamara tanácsához, majd a bécsi udvari kamarához került.⁴⁷

A bizottság 1735-től kezdve a számadások és a status vizsgálata mellett rendszeresen foglalkozott a városok tisztújításáról felküldött jegyzőkönyvek és királyi biztosi jelentések ellenőrzésével is. Sőt a tanács lassanként a városok gazdálkodásával kapcsolatos minden ügyet, később minden városi vonatkozású ügyet is a bizottsághoz küldött véleményezésre.⁴⁸

A szabad királyi városok háztartásának, számadásainak vizsgálata terén a városi bizottság hatalmas munkát végzett. A bizottság hatáskörébe a következő városok tartoztak: Bazin, Breznóbánya, Buda, Esztergom, Kismarton, Korpona, Kőszeg, Modor, Nagyszombat, Pest, Pozsony, Ruszt, Sopron, Szakolca, Szeged, Székesfehérvár, Szentgyörgy, Trencsén, Zólyom és a négy horvát város: Kapronca, Körös, Varasd, Zágráb. Az alsó-magyarországi bányavárosok és a szepesi kamarai adminisztráció területén fekvő városok ügyeit a bizottság nem tárgyalta. A bizottság munkálatainak a segítségével állapította meg pontosabban a kamara a városok nagymérvű eladósodását. Az 1733. esztendőben a legtöbb adóssága Sopronnak (184 676 Ft), Pozsonynak (94 017 Ft), Szentgyörgynek (73 045 Ft), Modornak (89 015 Ft), Budának (70 878 Ft) volt.⁴⁹ Megállapították továbbá azt is, hogy a városok kincstári terheinek, a censuznak és az országgyűlési taksának fizetése terén nagy hátralékok keletkeztek. Cenzust pl. a censuz fizetésére kötelezett városok már régóta egyáltalán nem fizettek, s 1681 óta a diaetális taksának is több mint a fele behajthatlan maradt.⁵⁰ A bizottság vizsgálatai alapján kétségtelenül kiderült, hogy a városi gazdálkodás válságának két főoka volt: a rossz gazdálkodás és a visszaélések, továbbá a városokra kivetett túlságosan nagy katonai és kincstári adók. A rossz gazdálkodásért, a városi vagyon elherdálásáért

⁴⁵ Uo. 33., 36–37.

⁴⁶ E 14. Acta Hung. Tom. II. Civ. I. kötet elején az „Idea . . .” szövege megtalálható.

⁴⁷ Uo. A kötet túlnyomórészt a városi bizottság jegyzőkönyveit tartalmazza. Az üléseken sorra vették az egyes városok kimutatásait (statusait).

⁴⁸ A tisztújítási jelentések megtárgyalására vonatkozó adatok inkább az E 14. Acta Hung. Tom. II. Civ. I. kötet második felében.

⁴⁹ Uo. a kötet 21. lapján kimutatás a városok adósságairól és évi jövedelmeiről.

⁵⁰ Uo. a kötet 794–97. lapján a diaetális taksáról, 800. lapján a censuzról szóló kimutatások.

nem egy város magisztrátusát felelősségre vonták. A budai tanácsot pl. 1737-ben maga a kamaraelnök csapta el, s kötelezte kártérítés fizetésére.⁵¹ Az adóhátralékok tekintetében pedig a magyar kamara 1738. szeptember 15-én úgy döntött, hogy a hátralékos országgyűlési taksa egyharmadát, a hátralékos cenzust pedig teljesen el kellene a városoknak engedni.⁵²

A városi bizottság működése nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a magyar kamara eredményeket tudott elérni a városi élet viszonyainak a rendezésében.

6. A HARMINCADÜGY IGAZGATÁSA

A magyar kamara 1720 előtti működésének ismertetése során rámutattunk arra, hogy a harmincadszervezet milyen nagy szerepet játszott a kamarai pénzügyigazgatásban. Megállapítottuk, hogy a magyar kamara legfontosabb és legnagyobb kiterjedésű vidéki hivatali hálózata a harmincadszervezet volt, amely vidéken a vámügyek mellett legtöbb esetben a birtokigazgatási s egyéb kamarai ügyek intézését is ellátta. A harmincadhivatalok ezen felül a vidéki kamarai pénztárak funkcióit is betöltötték. Kiemeltük azt is, hogy a harmincadigazgatás a kamarai bevételek szemszögéből szintén előkelő helyet foglalt el, a kamarai jövedelmek nagyobb részét ugyanis a harmincadhivatalok szolgáltatták be.

A harmincadigazgatás, a harmincadszervezet ezt az előkelő helyét a kamarai igazgatásban 1720 után is megtartotta. Az 1720. évi kamarai utasítás ugyan nem változtatott a harmincadszervezeten, s a magyar kamarának a harmincadhivatalok feletti hatáskörét is csak a pénztári ügyek vonalán módosította (a harmincadellenőrök a pozsonyi bankképviselő fennhatósága alá kerültek, s a harmincadjövödelmeket a pozsonyi bankképviselő pénztárába kellett beszolgáltatni). Annál több változás következett be a harmincadigazgatás terén a későbbi években. Ennek során a harmincadgazdálkodás az 1740-es évekig két esetben is jelentősen módosult. Az átszervezésnek, a gazdálkodási forma megváltozásának a célja kifejezetten a harmincadjövödelmek emelése volt, s így egybeesett a Habsburg-irodalom pénzügyigazgatásának az állami bevételek növelését kitűző általános irányzatával.

Az első változásra még az 1720-as években sor került. A bécsi udvarnál akkor, úgy látszik, ismét arra a meggyőződésre jutottak, hogy a kamarai jövedelmek szempontjából előnyösebb a kamarai javak bérlet útján való hasznosítása, mint a házi kezelés. Az uralkodó ezért 1726-ban elrendelte, hogy a harmincadokat, a földesúri vámokat, a fiskális javakat bérbeadással kellene jobban hasznosítani. A magyar kamara elvileg ellene volt a harmincadok bérbeadásának. Azzal érvelt, hogy ez ellenkezik a magyar törvényekkel, s ezenkívül, ha a bérlő túl nagy haszonra törekszik, gátolhatja a kereskedelmet, megkárosíthatja a lakosságot. Mivel azonban a király a harmincadbérlet ügyében már véglegesen döntött, a kamarai felterjesztés csak annak a hangoztatására szorítkozott, hogy a bérleti szerződés megkötésénél igyekezzenek a fenti nehézségeket elhárítani. A földesúri vámok bérbeadása ellen nem volt a kamarának kifogása, ezeket ugyanis nagyrészt már

⁵¹ Nagy I.: Buda város gazdálkodása és adósságai a XVIII. század első felében. Tanulmányok Budapest múltjából. XII. Bp. 1957, 114—15.

⁵² E 14. Acta Hung. Tom. II. Civ. I. 794.

eddig is bérbeadták. (Ilyen folyami átkelő-, illetve útvámot Komáromban, Budán, Szolnokon, Szigetváron, Drávafokon és Simontornyán szedtek a kamara részére.) A fiskális birtokokkal kapcsolatban pedig az volt a megjegyzése, hogy a pozsonyi kamara területén fekvő birtokok kis terjedelműek és értéktelenek. Ezért a szolnoki tisztartóság birtokait egyszerűen el kellene adni, a pécsi tisztartóság néhány praediumát, amelyek egy része amúgy is bérben van, pedig minden további nélkül bérbe lehetne adni.⁵³

A magyar kamara alá tartozó harmincadok bérbeadását az 1727. november 22-i királyi határozat rendelte el, meghagyván azt, hogy a bérletet árverésen a legtöbbet ajánlónak és a legjobb biztosítékkal rendelkezőnek juttassák.⁵⁴

A bérletet Nefczér Konrád Farkas, a szepesi kamara, 1728 óta a magyar kamara tanácsosa nyerte el, aki egyébként a szepesi kamara területén levő harmincadokat 1727. január 1-én már kibérelte. Ő kapta meg egyébként a bécsi kamara alá tartozó szegedi és aradi harmincadok bérletét is. A horvátországi harmincadok ezzel szemben nem tartoztak hozzája. (Nefczér Konrád Farkas fia volt az 1715-ben honfiúsított oberpfalzi eredetű Nefczér János Lénárt császári élelmezési hadbiztosnak, a likavai uradalom adminisztrátorának. Utóbbinak másik fia, János Jakab kamarai és hadellátási érdemeiért 1745-ben báróságot szerzett. A Nefczér család esetében kamarai szolgálat útján felemelkedett, az udvart teljesen kiszolgáló német eredetű családról van szó.⁵⁵ Nefczér a bécsi kamarával az 1728. április 27-én kötött szerződés alapján 1728. január 1—1731. december 31-ig vette bérbe a magyar (pozsonyi) kamara alá tartozó harmincadokat. A szerződés szerint a vámkezelésnél a kamarai gyakorlatot kellett megtartania, és a törvényeket, a vámszabályzatot (vectigal) tilos volt áthágnia. A harmincadszervezetben változtatásokat csak a magyar kamara beleegyezésével hajthatott végre. A bérösszeget a bérlet első esztendejére 190 000, majd minden esztendőben ennél 1000 Ft-tal nagyobb összegben (1731-re tehát 193 000 Ft-ban) állapították meg, amelyet a bérlő a pozsonyi bankképviselőt pénztárába tartozott negyedévi részletekben befizetni. A harmincadhivatalok eredeti számadásait összesítő kimutatással együtt a bérlet utolsó esztendejének vége előtt kellett a bécsi kamarának benyújtania. Nefczér hivatali helyiségül a kassai pénzverőház épületét jelölték ki. A magyar kamarát arra kötelezték, hogy a bérlőnek minden segítséget megadjon, neki a harmincadhivatalokat adja át, s a harmincadszemélyzetet a bérlő iránti engedelmességre szólítsa fel.⁵⁶ Nefczér az első bérlet idejének letelte (1731. december 31.) előtt, mégpedig 1730. április 1-től újabb négy évre megkapta a magyar kamara harmincadjának a bérletét.⁵⁷ A bérlet tehát 1734. március 31-én járt volna le.

A bérbeadás alatt a magyar kamara tevékenysége a harmincadügyek terén csupán az ellenőrzésre és a bérlővel való együttműködésben a szervezeti és sze-

⁵³ E 15. Exp. cam. 1726. júl. A. 5. (1726. júl. 3.)

⁵⁴ E 21. Ben. res. 1727. nov. 22. (247. fol.)

⁵⁵ Uo. 1727. márc. 17. (250. fol.), 1728. ápr. 27. (16. fol.) A Nefczér családra Fallenbüchl Z.: A szepesi kamara tisztviselői a XVII—XVIII. században. Levélt. Közl. 1967. 38. évf. 2. sz. 209. A Nefczér család történetére vö. A 57. Magyar Kanc. Lib. reg. 40. k. 10—18. Nefczér János Jakab bárói adománylevele. Ebben szó van N. János Lénártól, nincs szó azonban N. Konrád Farkasról.

⁵⁶ E 21. Ben. res. 1728. ápr. 27. (17—19 fol.)

⁵⁷ Uo. 1730. június 10. (131. fol.)

mélyzeti ügyek intézésére terjedt ki. Magát a bérlőt elég szoros alárendeltség fűzte a bécsi kamarához, hiszen a szerződést Neffczerral a bécsi kamaránál kötötték meg, s a számadásokat is oda kellett benyújtania. A magyar kamara hatásköre tehát a bérlet alatt lényegesen csökkent a harmincadügyek terén.

Bár a harmincadbérlet a jövedelmek emelkedése szempontjából valóra váltotta a hozzáfűzött reményeket (a magyar kamara évi tiszta harmincadjövedelme az 1728 előtti 189 000—190 000 Ft-ról 1731—33-ban már 260 000 Ft-ra nőtt), Neffczér bérleti szerződését 1734-ben mégsem hosszabbították meg. A bérleti gazdálkodás ugyanis nem tudta megoldani a harmincadigazgatás égető problémáit, s reformok megvalósítására sem volt alkalmas. Az udvar ezért 1734-ben a kereskedelem előmozdítása, a régóta esedékes jobb vámszabályzat kidolgozása és a vámügy általános rendezése végett új rendszert vezetett be a harmincadigazgatásban. A harmincadok most sem kerültek közvetlen kamarai kezelésbe, hanem Horvátország kivételével egész Magyarország (a magyar kamara, a szepesi kamara területe, nemkülönben az aradi és szegedi harmincad körzet) harmincadkezelésének központi irányítására a magyar és bécsi kamara fennhatósága alatt működő harmincadigazgatóságot állítottak fel. (A horvát harmincad továbbra is bérletben maradt.) Mivel az udvar Neffczér bérlői működésével meg volt elégedve, a harmincadigazgatóság vezetését is őreá bízta.⁵⁸

A harmincadigazgatóság vagy adminisztráció 1734. április 1-én kezdte el működését az 1733. október 16-án kiadott utasítás szerint. Az igazgatóság székhelye Pozsonyban volt, személyzete az igazgatóból (Neffczér), 1 számvevőből, 2 fogalmazóból, 2 kancellistából és 1 járulnokból tevődött össze. Közvetlenül az igazgatóság alatt foglaltak helyet a pozsonyi és a kassai főharmincadhivatalok. A pozsonyi a magyar kamara, a kassai a szepesi kamarai adminisztráció harmincad-szervezetének állt az élén. A harmincadadminisztráció alsó fokán a harmincadhivatalok helyezkedtek el.

A harmincadigazgatóság a magyar és a szepesi kamarai adminisztráció területén levő harmincadok ügyében közvetlenül a magyar kamara alá, az aradi és a szegedi harmincadok dolgában pedig közvetlenül a bécsi kamara alá tartozott. Pénztári ügyekben felettes hatósága természetesen a pozsonyi bankképviselő, illetve a bécsi universalis bancalitis volt. Fontosabb ügyekben a harmincadigazgató köteles volt általában a bécsi kamarához fordulni. A harmincadkezelés gyakorlata a régi maradt. Az alacsonyabb rangú harmincadalkalmazottakat (kerülők, hajdúk) maga a harmincadigazgató nevezte ki, a többi tisztviselő esetében csak a javaslat joga illette meg a magyar kamara, az aradi és szegedi körzet hivatalainál a bécsi kamara, az ellenőrök esetében pedig az universalis bancalitis felé (a kinevezés a király joga volt).

A harmincadhivataloknak a pénzbevételt és a számadásokat negyedévenként az illetékes főharmincadhivatalhoz (a magyar kamara alá tartozó harmincadhivataloknál a pozsonyi főharmincadhivatalhoz) kellett eljuttatniok. A főharmincadhivatalok a pénzt az universalis bancalitis egyes kirendeltségeinek (pozsonyi bankképviselő, kassai perceptoratus, szegedi perceptoratus) adták át. A számadások ellenőrzés után a főharmincadhivataloktól a harmincadigazgatósághoz kerültek, a felmentést a számadóknak az igazgatóság adta meg. A főharmincadhivatalok a bevételekről és a kiadásokról évi kimutatást készítettek, amelye-

⁵⁸ Uo. 1733. okt. 16. (251—52. fol.)

ket először az igazgatóság vizsgált felül, majd innen a magyar és a bécsi kamarához jutottak el. A főharmincadhivatalok negyedévi kimutatásaiból I—I példányt a magyar, illetve (Szeged, Arad esetében) a bécsi kamara, az universalis bancalítás és a harmincadigazgatóság kapott meg. A kamarához átküldött számadásokat és kimutatásokat a számvevőség ellenőrizte.⁵⁹

A magyar kamara alá tartozó harmincadszervezet tehát ebben az időben csak egy része volt az egész ország harmincadszervezetét összefogó harmincadadminisztrációnak. A pozsonyi harmincadigazgatóság pedig csak az alsó- és felső-magyarországi (pozsonyi és szepesi kamarai körzet) harmincadok tekintetében volt a magyar kamara alá rendelve. Ez a különleges helyzet szintén gyengítette a harmincadügyekben a magyar kamara befolyását, hiszen az egységes harmincadigazgatás túlnőtt azokon a kereteken, amelyek között a magyar kamara működött. Ebből magyarázható, hogy a magyar kamara a harmincadigazgatóság működését sem nézte jó szemmel.

A harmincadigazgatás mindennapi teendőinél valóban csökkent a magyar kamara hatásköre, hiszen a harmincadhivatalok nem tartoztak közvetlenül alája. A harmincadigazgatás szabályozásában, ellenőrzésében, a hibák kiküszöbölésénél azonban egyáltalán nem ez volt a helyzet. Sőt ilyen téren a magyar kamara munkáját felsőbb intenció alapján — épp úgy, mint a városi ügyeknél — tökéletesebbé és rendszeresebbé kellett tennie. A cél megvalósítása érdekében szintén a bizottsági ügyvitelhez folyamodtak, s 1734. július 1-én a harmincadügyek jobb elintézése céljából a magyar kamaránál külön bizottságot küldtek ki. A harmincadügyi bizottság ugyanolyan keretek között működött, mint a városi bizottság. A magyar kamara elé került minden harmincadügyet először a bizottság tárgyalt meg. A tanács plénuma a bizottság döntése (javaslata) alapján határozott az ügyekben. A tanácsi döntés végrehajtásáról azután a bizottságnak kellett gondoskodnia. A harmincadügyi bizottságnak tehát nemcsak véleményező, hanem végrehajtó szerepe is volt, és ilyen tekintetben a városi bizottságnál nagyobb hatáskörrel rendelkezett. A királyi rendelet a bizottság tagjául Mednyánszky, Okolicsányi és Weidinger tanácsosokat nevezte ki. Állandó tagja volt a bizottságnak Neffczér Konrád Farkas harmincadigazgató is.⁶⁰ Ez megkönnyítette a bizottság munkáját, hiszen a bizottság tanácsilag jóváhagyott döntései tulajdonképp a harmincadigazgatóságnak szóltak. A bizottsági üléseken rendszeresen részt vett a tanácsosok mellett még egy titkár vagy altitkár, egy számtiszt és egy harmincadügyi fogalmazó, akik a fogalmazási és az írásbeli munkákat látták el. A harmincadügyi bizottság volt a városi bizottság után a magyar kamara második állandó bizottsága, bár a városi bizottságnál jóval rövidebb ideig, 1740-ig működött.⁶¹ Megjegyezzük, hogy a bizottság hatásköre a szepesi kamarai adminisztráció alá tartozó harmincadhivatalokra is kiterjedt.

A harmincadigazgatóság ellen a lakosság, a kereskedők részéről sok panasz hangzott el, s a kamara is ellenszenvvel viseltetett a Neffczér-féle bérlettel, illetve harmincadigazgatósággal szemben. (Az ellenszenv persze nem annyira Neffczér Konrád Farkas személyét, hanem inkább a harmincadgazdálkodás for-

⁵⁹ E 14. Acta Hung. Tom. I. Trices. Tom. I. kötetben a C. jelű melléklet. A harmincadigazgatóság 1733. okt. 16-i utasítása.

⁶⁰ E 21. Ben. res. 1734. júl. 1. (268 fol.)

⁶¹ A harmincadügyi bizottság (commissio tricesimalis) jegyzőkönyveit I. E 14. Acta Hung. Tom. I. és V. kötetekben.

máját illette.) (Neffczer, valószínűleg a fenti okok miatt, 1738-ban felmentését kérte a királytól. A lemondási kérelemmel kapcsolatos kamarai vélemény jól megvilágítja azt, mit kifogásolt a magyar kamarai tanács Neffczer bérlői és harmincadigazgatói tevékenységében. A kamara elismerte azt a tényt, hogy a bérlet és az igazgatóság alatt a magyar harmincadjövödelmek tekintélyesen megnövekedtek. Azt sem vonta kétségbe, hogy Neffczer igyekezett rendet teremteni a harmincadigazgatásban, fokozta az ellenőrzést, a kerülők és hajdúk létszámának növelésével gátat vetett a csempészesnek, jó kapcsolatokat épített ki az osztrák kollégákkal stb., bár kiemelte azt is, hogy a harmincadigazgatás jobb megszervezésében a kamara harmincadügyi bizottságának is nagy szerepe volt. A kamara szerint azonban mindez a házi kezelés, a harmincadügy közvetlen kamarai igazgatása alatt is bekövetkezhetett volna, mert a harmincadjövödelmek elsősorban nem a bérleti rendszer és harmincadigazgatóság felállítása, hanem a gazdasági élet, a kereskedelem fellendülése miatt emelkedtek, azonkívül a harmincadkezelés rendelkezésein 1720 után a kamarai tanács is úrrá kezdett lenni. Azt is felhozta a magyar kamara véleménye, hogy Neffczer többször meg nem engedett módszerekkel dolgozott, sokszor nem vette tekintetbe a nemesek és a városi polgárság harmincadmentességét, a szlavóniai és a havasalföldi marhákra félharmincad helyett egész harmincadot vetett ki, a marhát korra és súlyra való tekintet nélkül vámoltatta, a vámolásnál a magasabb árak szerint járt el stb., s így ért el nagyobb jövödelmeket. Emiatt a kamara szerint is igen sok panasz érkezett a bérlő és a harmincadigazgatóság ellen. A harmincadigazgatóságnál a kamara főleg azt nehezményezte, hogy ennek a fenntartása felesleges költséget okoz a kincstárnak.⁶²

A magyar kamara Neffczer lemondása után azt kérte, hogy állítsák vissza a harmincadigazgatásban a régi állapotot, azaz a közvetlen kamarai irányítást. Az uralkodó nem fogadta el a harmincadigazgatóság költséges voltával kapcsolatos kamarai érveket, továbbra is a harmincadigazgatóság megtartása mellett döntött, s 1739. július 16-án meghagyta a magyar kamarának, hogy a harmincadigazgató tisztségére három jelöltet javasoljon. A harmincadügyi bizottságot ezzel szemben a felesleges adminisztráció kiküszöbölése végett megszüntette.⁶³ (A külön igazgatóság és még külön bizottság működése révén a harmincadügyek intézése valóban körülményessé válhatott.) Az új harmincadigazgató kinevezéséig Neffczer intézte az ügyeket. Neffczer működésével egyébként a bécsi udvar meg volt elégedve. A bécsi kamara szerint az ellene emelt vádak és panaszok — amint ezt vizsgálat is igazolta — nagyrészt alaptalannak minősültek.⁶⁴

A harmincadigazgatóság élén 1740-ben már Weidinger Ferenc Xavér kamarai tanácsost, előzőleg a harmincadügyi bizottság tagját találjuk. (Weidinger személyében szintén osztrák eredetű tisztviselőt helyeztek igen fontos magyar kamarai posztra. Magyar kamarai tanácsossá 1726-ban nevezték ki, s városi, harmincadi és aranymosási ügyekben tevékenykedett nagy buzgalommal az 1750-es évekig. Kinevezési rendelete utal arra, hogy a bécsi udvar részben a magyar kamarai ügyek jobb megismerése végett helyezett Pozsonyba osztrák tisztviselőket,

⁶² E 14. Acta Hung. Tom. V. Tric. II. 4. sz. és 8. sz. irat. A magyar kamara (illetve a számvevőség) véleménye Neffczer bérlői, illetve harmincadigazgatói működéséről. A Neffczer elleni panaszokra I. Ember Gy.: A m. kir. helytartótanács gazdasági és népvédelmi működése III. Károly korában. Bp. 1933, 58.

⁶³ E 21. Ben. res. 1739. júl. 16. (188 fol.)

⁶⁴ Uo. 1739. dec. 10.

akiket később a bécsi kamaránál akart alkalmazni.) Az igazgatóság szervezete annyiban változott, hogy Pozsonyban a harmincadfőhivatal helyett harmincadfelügyelőséget szerveztek, amelynek élére a harmincadaligazgatót, Derra Andrászt helyezték. Egyébként magát a harmincadhivatali szervezetet — eltekintve a harmincadigazgatóság és a pozsonyi főharmincadhivatal, illetve felügyelőség felállításától — az 1720-as és 1730-as években lényeges módon nem alakították át. 1724-ben a bérlet előtt kb. 40—41 harmincadhivatal állott (fiókok nélkül) a pozsonyi kamara közvetlen irányítása alatt. A harmincadigazgatóság alá tartozó harmincadhivatalok száma ugyanezen a területen 1739—1740-ben ennél csak 1—2 hivatallal volt több.⁶⁵

7. A KAMARA BEVÉTELEI ÉS KIADÁSAI

A magyar kamara kezelésébe 1720 után újabb kincstári jövedelmi ágak nem kerültek. A gazdálkodás ilyen téren 1743-ig (a sójövodelmek átadásáig) az 1720 előtti állapothoz képest legfeljebb annyiban változott, hogy a budai kamarai felügyelőség jövedelmeit 1718 után a pozsonyi bankképviselőhöz kellett beszolgáltatni. (Előtte a pozsonyi kamarai pénztár, a bankképviselő elődje — a számadáskönyvek szerint — nem kapta meg a budai kerület bevételeit.) A sójövodellem, a bányák jövedelme továbbra is a bécsi kamara kezelésében volt.

A néhány évről megmaradt számvevősegi kimutatások alapján a magyar kamarai bevételekről és kiadásokról a következő képet rajzolhatjuk (az összegeket csak kerek számokban tüntetjük fel):⁶⁶

Bevétel		Kiadás	
1729—31. évi átlagban	322 024 Ft	1729—31. évi átlagban	386 198 Ft
1734	” 453 008 ”	1734	” 420 729 ”
1735	” 437 352 ”	1735	” 416 419 ”
1740	” 359 894 ”	1740	” 383 790 ”

A bevétel és a kiadás tehát háromszorosán, négyszeresen több az 1720 előtti kamarai pénztári bevételnél és kiadásnál.

A tiszta harmincadjövodellem a jelzett években a következő volt:

1729—31. évi átlagos harmincadbérlet	226 000 Ft
1729—31. évi átlagos horvátországi harmincadbérlet	4 500 Ft
összesen	<u>230 500 Ft</u>

⁶⁵ E 68. Praes. Erdődy. Extraser. Litt. A. No. 3. Az 1740. évi harmincadszervezet fizetési jegyzéke alapján. Az 1724. évi harmincadhivatali szervezetre E 14. Acta Hung. Tom. IV. 338—47., az 1739. évre uo. Tom. V. 34. sz. kimutatás. Weidinger tanácsosi kinevezésére E 21. Ben. res. 1726. máj. 22.

⁶⁶ A 1729—31. évi bevételre és kiadásra E 14. Acta Hung. Tom. IV. 701—704, 715—17, 721—24. A végösszeg az itt feltüntetett rendes, rendkívüli kamarai bevételek és kiadások, továbbá a budai kerület bevételének és kiadásainak összegezéséből származik. Az 1734—35. évi bevételre és kiadásra uo. Tom. IV. 827—30. Az 1740. évre E 68. Praes. Erdődy. Extraser. No. 195.

1734-ben a pozsonyi harmincadigazgatóságtól	296 248 Ft
1734-ben a horvát harmincadok árandája	813 ”
összesen	297 061 Ft

1740-ben a tiszta harmincadjövedelem	
összesen	279 493 Ft

A harmincadjövedelem tehát továbbra is a kamarai bevétel túlnyomó részét tette ki, s a kamarai jövedelem emelkedése is a harmincadbevétel megnövekedéséből eredt.

A bevételek, amint említettük, a pozsonyi bankképviselet pénztárába folytak be. A magyar kamara alá rendelt területen a pozsonyi bankképviselet pénztárán kívül Budán is működött egy pénztár, amely a pozsonyi bankképviselet alá volt helyezve. A harmincadigazgatóság felállításakor, 1734-ben a pozsonyi főharmincadhivatal kebelén belül harmincadfőpénztárt is felállítottak. A jövedelmek beszedésének útja általában az volt, hogy a budai pénztár, a harmincadbérlet, illetve 1734 után a harmincadfőpénztár a begyűjtött pénzjövelmekből először kiutalta a költségvetés szerint esedékes fizetéseket, igazgatási költségeket stb., s a felesleget a bankképviseletnek adta át. Voltak olyan jövedelmek is, amelyek közvetlenül a pozsonyi bankképviselet pénztárába folytak be.

Ebben a korszakban is tanulságos annak a kimutatása, milyen forrásokból eredt a magyar kamarának a harmincadbevétel felüli, az összbevételnek legfeljebb $\frac{1}{3}$ -át, $\frac{1}{4}$ -ét kitevő része. A pozsonyi bankképviselet 1729-, 1730-, 1731-ben a harmincad árendáján kívül a komáromi hajóhídvám árendáját, az árvai uradalom bérét, a pozsonyi királyi ház (domus forensis regia) bérét és a fizetések utáni arrhákat szedte be. Ehhez járultak még a rendkívüli fiskális jövedelmek (háramlásból származó bevétel) és más pénztáraktól átutalt összegek. A budai pénztár bevételei ugyanezekben az években a pécsi tiszttartóság és a szigetvári vám, a mátraverebélyi fiskális birtokok, a neoacqistica fiskális birtokok (általában csak apróbb birtoktestek), a szürkői vizafogás jövedelméből, továbbá Szolnok város árendájából, a szolnoki, simontornyai, foki vámokból, Hidegkút község és a budai szőlők, az esztergomi bormérés bérletéből, a fizetések utáni bankarrhából, a zsidó taksából tevődtek össze. A pozsonyi bankképviselet ezenkívül a pozsonyi sóhivataltól, a budai pénztár pedig a pesti sóhivataltól is kapott összeget, bár a sóhivatalok ebben az időben a bécsi kamara kezelésében voltak. Ilyen átutalásokra akkor került sor, amikor a bevételek nem fedezték a kiadásokat.⁶⁷

A pozsonyi bankképviselet 1734. évi bevételeiből hasonló kép rajzolódik elénk (komáromi hídvám bére, a pozsonyi pénzverőháztól átutalt 24 Ft-nyi összeg, kisebb hátralékok, rendkívüli jövedelmek, rendkívüli fiskális jövedelmek, a hradeki uradalom 9500 Ft-nyi bére, arrha, papirtaksa, óvadékok, a pozsonyi sóhivataltól átutalt 15 125 Ft, a budai pénztár 7364 Ft-nyi feleslege).⁶⁸ A harmincadigazgatóság a netto harmincadjövedelmet szintén a pozsonyi bankképviseletnek adta át.

A budai pénztár bevételei 1734-ben: a pesti sóhivataltól, a pozsonyi bankképviselettől, a budai harmincadhivataltól átutalt összegek, Szolnok város árendája,

⁶⁷ E 14. Acta Hung. Tom. IV. 701–702, 715, 721–23.

⁶⁸ Uo. 827–28.

szolnoki hídvám, foki és simontornyai vám, hidegkúti árenda, a vizafogás, az esztergomi italmérés jövedelmei, a neoacquistica és egyéb fiskális javakból, arrhából származó bevételek.⁶⁹

Az 1740. évi kimutatást, mivel hasonló eredményekről számol be, nem ismer-tetjük.

A pénztári bevételek áttekintéséből is az a következtetés vonható le, hogy a magyar kamara gazdálkodásában a harmincadkezelésen kívül — amely egyéb-ként ebben az időben nem állt közvetlenül a tanács irányítása alatt — más gaz-dálkodási ágaknak komoly szerepe továbbra sem volt. A birtokgazdálkodás to-vábbra sem számottevő, az egyetlen nagyobb birtoktestet (árvai uradalom) és a budai kamarai kerületben levő kisebb birtokdarabokat többnyire bérlet útján hasznosították. A kincstárra háramló kisebb caducitások, a vízi- és az útvámok, kamarai taksák, a bécsi bankalap részére beszedett arrhák stb. nem jelentettek számottevő bevételt.

Nézzük meg ezután, hogyan festett a kamarai pénzügyi gazdálkodás a kiadá-sok szempontjából, milyen célokra fordították a kamarai bevételeket. A pénz kifizetésének gyakorlata ebben az időszakban az volt, hogy a budai pénztár és a pozsonyi harmincadfőpénztár a kamarai költségvetés, illetve a pozsonyi bank-képviselő utalványozásai alapján kifizette a saját körzetében esedékes fizetése-ket és egyéb költségeket. A kifizetések többi részét a kamarai költségvetés, illetve a bécsi universalis bancalitis rendelkezései alapján a pozsonyi bankképviselő eszközölte. (A magyar kamarának — mint említettük — sürgős esetben csak 100 Ft-nyi összeg erejéig volt utalványozási joga.)

A kamarai bevételek túlnyomó részét továbbra is a kormányhatóságok, felsőbb bíróságok tisztviselőinek fizetésére, nyugdíjára, egyéb járandóságaira, a kormány-hatóságok, bíróságok igazgatási költségeire kellett kiadni. A pozsonyi bankkép-viselő pénztárából 1729—31-ben a nádor, a helytartótanács, a magyar kancellá-ria, a pozsonyi kamara, a pozsonyi bankképviselő, a horvát bán, az országbíró, a hétszemélyes tábla, a kerületi táblák, a koronaőrseg fizetéseit és az admi-nisztrációval kapcsolatos költségeit utalták ki. Ezen kívül a pozsonyi királyi vár rendbentartására, a várőrseg szükségleteire, az egyházaknak juttatott adományokra, a kamarai óvadékok, a kamarai adósságok kamatjaira, nyug-díjakra, ajándékokra (kegyadományokra), országgyűlési költségekre voltak még kiadások.⁷⁰

A budai pénztár utalta ki a budai kamarai felügyelőség tisztviselőinek (budai pénztáros, kamarai építész, kincstári ügyész, a pécsi, szigetvári, szolnoki vámsze-dők és provizorok) illetményeit, útiköltségeit, egyéb adminisztrációs költségeit, az óvadékok kamatjait. A budai pénztártól vették fel a fizetésüket a Pesten levő királyi tábla alkalmazottai, sőt a királyi jogügyi igazgató is. Innen fedezték a kerület kincstári épületeinek javítására, a hidak karbantartására stb. szükséges költségeket. Buda körzetében a kamarai nyugdíjakat is a budai pénztárnak kel-lett kifizetnie.⁷¹ A harmincadhivatalok személyi és dologi kiadásait, a harmincad-épületek karbantartására szükséges összegeket — mint jeleztük — maguk a har-mincadhivatalok vonták le a harmincadbevételekből.

⁶⁹ Uo. 819—20.

⁷⁰ Uo. 703—704., 717.

⁷¹ Uo. 723—24.

A magyar kamara kiadásaira, az egyes kiadási tételek egymás közötti arányára rendkívüli mértékben jellemző az alábbi kimutatás az 1740. évi kiadásokról.⁷²

A kamara és a kormányhatóságok adminisztrációjának költségei	7 550 Ft 14 kr
Harmincadigazgatási alkalmazottak fizetése	30 957 " 53 "
Kormányhatóságok és felsőbb bíróságok alkalmazottainak fizetése	248 980 " 54 "
A katolikus egyháznak juttatott adományok, egyházi alapítványok	20 433 " —
Kincstári adósságok és az óvadékok kamatai	19 329 " 30 "
Kincstári adósságok törlesztése	7 470 " —
Katonaság ellátására	7 056 " 55 "
Kincstári épületek építési és tatarozási költségei	13 710 " 47 "
Újévi ajándékok	114 " —
Nyugdíjak, egyéb hasonló juttatások	16 683 " 19 "
Rendkívüli kiadások	11 503 " 42 "
	<hr/>
Összesen	383 790 Ft 14 kr

A fenti kimutatás szerint tehát 1740-ben a kamarai bevételek túlnyomórészt a központi igazgatás és a bíróságok költségeinek fedezésére szolgáltak. Úgyiszlván csak a katonaság eltartására és az egyház részére juttatott kisebb összegek jelenttek ez alól kivételt. A kiadások fedezésére az azévi 359 894 Ft-ot kitevő bevétel nem is volt elegendő. A 23 895 Ft-nyi kiadási többletet már a bécsi kamara rendelkezése alatt álló pénzből, azaz a győri és a pozsonyi sóhivatalok jövedelméből kellett fedezni.⁷³

A magyar kamara pénzügyi gazdálkodása tehát 1720—1740-ig továbbra is meglehetősen szerény keretek között mozgott. Ugyanúgy mint 1720 előtt, csak a magyar kincstári jövedelmek egy részét tartotta kezelésében, s a kezelés is csak a jövedelmek beszedésére terjedt ki, a kincstár jövedelmeinek felhasználásában — lévén ez az universalis bancalitis, illetve a pozsonyi bankképviselő hatáskörében — beleszólása már alig volt. A magyar kamarai pénzügyigazgatás 1720 előtti szétदारaboltsága 1720 után továbbra is megmaradt. A szepesi kamara, illetve a szepesi adminisztráció, amelynek a jövedelme kb. azonos volt a magyar kamaráéval, önálló pénzügyi gazdálkodást folytatott, felette a magyar kamara legfeljebb ellenőrzést gyakorolt, illetve a közvetítő hatóság szerepét játszotta a szepesi adminisztráció és a bécsi udvari kamara között. A Bácska és a Bánság kincstári ügye, továbbá a magyarországi sóügy és a bányáügy felett közvetlenül a bécsi kamara rendelkezett, s az innen származó jövedelmek is az universalis bancalitis pénztárába folytak be. Csak maga a sógazdálkodás elvonása nagy összegekkel rövidítette meg a magyar kamarai gazdálkodást, hiszen a magyarországi és erdélyi sójévedelmek 1741 körül kb. 1 400 000 Ft-ra rúgtak.⁷⁴ Mindezek alapján

⁷² E 68. Praes. Erdődy. Extraser. No. 195. (2—14. tétel).

⁷³ Uo. a kimutatás 3. lapján.

⁷⁴ E 68. Praes. Erdődy. Extraser. No. 194. Kimutatás a magyarországi sóhivatalokról és sójévedelmekről. A kötet első lapján.

nem csodálkozhatunk azon, hogy a magyar kamara csak jelentéktelen állami pénzügyi szerepet tudott betölteni, s a központi kormányzat terhein kívül más terhek viselésére továbbra is képtelen volt, s hogy nagyobb szabású államgazdasági célok (pl. iparosítás, állami utak építése, folyószabályozás) megvalósításának még nyomát sem lehet a magyar kamarai gazdálkodásban megtalálni. A magyar kincstári jövedelmek nagyrészt a nagy adósságokkal küszködő birodalmi háztartás szívtá magához, s ebből csak a legszükségesebb jutott a magyar állami gépezet fenntartására.

III. RÉSZ

1741—1772

I. A BÉCSI KÖZPONTI PÉNZÜGYIGAZGATÁS

A Habsburg-birodalom életében 1740 után a nagyszabású államkormányzati átszervezések és reformok korszaka köszöntött be. A reformok elindítója az osztrák örökösödési és hétéves háború következtében kialakult súlyos bel- és külpolitikai válság volt, amely feltűnő élességgel mutatta meg a birodalom sokoldalú gyengeségét, s a monarchia további fejlődése, nagyhatalmi helyzetének megőrzése szempontjából elodázhatatlanná tette a kormányzat modern átalakítását. A háborúban a monarchiát a fejlett iparú Szilézia elvesztésével súlyos gazdasági veszteség érte. Az állandó háborús kiadások az államháztartás válságát még inkább elmélyítették, az államadóságokat tovább szaporították. Világossá vált, hogy a birodalom ereje nem elegendő a nagyhatalmi feladatok megoldására, kevés a jövedelme korszerű hadsereg fenntartására, polgári és katonai igazgatása elavult, s nem alkalmas a meglévő erőforrások tervszerű kihasználására. A bécsi udvarnál az a meggyőződés alakult ki, hogy a monarchia nagyhatalmi helyzetét csak úgy tarthatja meg, ha a nagy ellenfélhez, a porosz udvarhoz hasonlóan, az államkormányzat, az államgazdaság, a gazdasági élet, ipar, kereskedelem, mezőgazdaság fejlesztése terén az akkor korszerű államrendszer, a felvilágosodott abszolutizmus célkitűzéseit valósítja meg. Mindezek a törekvések a birodalmi központi pénzügyigazgatás épületében is mélyreható változásokat idéztek elő, s új korszak kezdetét jelentették ilyen téren is.

Az 1740-es évek, amikor a monarchia minden erejét a háború kötötte le, még nem voltak alkalmasak nagyobb szabású átszervezések végrehajtására. Ekkor a hadiigazgatás és a pénzügyigazgatás mindennapi égető kérdéseit kellett megoldani az adott keretek között. Ezek az ideiglenes megoldások csak előkészítették az 1749-ben bekövetkezett átfogó államigazgatási reformot. Előkészítő, ideiglenes jellegük ellenére a pénzügyigazgatásban fontos változásokat hoztak.¹

A központi pénzügyigazgatásban 1749 előtt meghonosított, még nem tervszerű és rendszeres reformok általában a korábbi reformmegfontolások szellemében születtek, azaz a pénzügyigazgatási szervezet racionalizálását, az ügyvitel meggyorsítását, ésszerűsítését, a felesleges szervek megszüntetését tűzték ki célul. Nagyobb szabású államgazdasági elgondolások ezekben a reformokban még nem

¹ A Habsburg-monarchia 1740 utáni fejlődési viszonyaira Fr. Walter: Die thesesianische Staatsreform von 1749. Wien (1958), 16, 18., a gazdasági viszonyokra Eckhart F.: A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában (a továbbiakban: A bécsi udvar gazd. pol.) Bp. 1922, 5—12, az 1749 előtti reformokra Fr. Walter: Die Geschichte der österreichischen Zentralverwaltung in der Zeit Maria Theresias. Die Österreichische Zentralverwaltung. II. Abt. 1. Band 1. Halbband (a továbbiakban: ÖZV. II. 1/1.) Wien 1938, 89—90.

találhatók. Így 1741-ben feloszlatták a gyenge eredménnyel működő pénzügyi konferenciát, az 1716-ban, a bancalitis felállításakor az uralkodó mellé rendelt legfelsőbb pénzügyi tanácsadó testületet, amely az utolsó években alig ülésezett.² Az örökösödési háború alatt kialakult súlyos pénzügyi helyzet az eredeti rendeltetését betölteni nem képes universalis bancalitis sorsát is egyhamar eldöntötte. Mivel a bancalitis 1744 decemberében nem tudott a hadsereg részére 500—600 000 Ft-ot előteremteni, Mária Terézia, elfogadván Wiesenhütten báró, kamarai tanácsos javaslatát, a réz- és higanykereskedelem, a hadi bevételek és kiadások, továbbá az államhitel ügyét kizárólagosan az ő hatáskörébe utalta, és megbízta a hadi- és államadóssági pénztár (Militär- und Schuldenkasse) vezetésével is. Ezzel a kezdetben az állami bank igényével fellépő, később azonban csak az állampénztári hivatal funkcióját ellátó bancalitis hatásköre jelentősen leszűkült. Majd 1745. március 19-én Prandau bécsi kamaraelnök javaslatára, aki úgy vélte, hogy a kamarai pénztárügy központosításának fenntartása végett a bancalitis központi pénztárát (Generalkasse) ugyan meg kell hagyni, de a bancalitis fölöslegesnek minősülő tanácsát meg kell szüntetni, a királynő a bancalitis tanácsát feloszlatta, s ezzel az universalis bancalitis formálisan is befejezte működését. A bancalitis hatáskörét ideiglenesen a pénztári főigazgatóság (Generalcassaobdirection) vette át két főpénztárral és főigazgatóval, a Wiesenhütten alá rendelt hadi- és államadóssági és a Prandau kamaraelnök alá rendelt kamarai főpénztárral. A bancalitisnak a birodalom egyes tartományaiban, országaiban működő képviselői (Bankrepraesentationen, Bankkolliegen) a pénztári főigazgatóság fiókjai (Repraesentationen der Generalkassaobdirection) alakultak át. Ez történt a pozsonyi bankképviseléssel, sőt a kassai és a szegedi kamarai perceptórással is.³

A pénztári főigazgatóság, illetve helyesebben a két (kamarai és hadi) pénztári főigazgatóság sem működött sokáig. Mária Terézia 1746 januárjában a kamarai főpénztárt közvetlenül a bécsi kamara alá rendelte, s ezzel a kamarai pénztári főigazgatóság megszűnt. Az országos kamaráknál a pénztári főigazgatóság fiókjai kamarai pénztári hivatalokká alakultak át, s közvetlenül az illetékes kamarák alá kerültek vissza.⁴

Még ugyanebben az esztendőben Wiesenhütten visszavonulásával a hadipénztári főigazgatóság is beszüntette működését, a hadifőpénztárt szintén a bécsi kamara vette át, így az most már két főpénztárral is rendelkezett. Meg kell jegyezni, hogy a hadifőpénztár fizetőmestere a főhadbiztosságnak is engedelmességgel tartozott.⁵

A fölöslegesnek minősített universalis bancalitis eltörlésével megszűnt a bécsi központi pénzügyigazgatás kb. három évtizedes kettéosztottsága. A pénztárügy újból a bécsi kamara hatáskörébe került, mégpedig olyan formában, hogy megtartotta a bancalitis intézményének egyetlen pozitívumát, a központosítást.⁶ A pénztárügy általános átszervezése a magyar kamara pénztári ügyvitelében is jelentős változást idézett elő.

² Fr. Walter: ÖZV. II. 1/1. 51—52.

³ Uo. 53—57 és A. Beer, Die Finanzverwaltung Oesterreichs. 1749—1816. Mittheilungen des Instituts für oesterreichische Geschichtsforschung. XV. B. Innsbruck 1894, 238—39.

⁴ E 21. Ben. res. 1746. jan. 26.

⁵ Fr. Walter: ÖZV. II. 1/1. 59.

⁶ Uo. 60.

A pénztárügy reformjával párhuzamosan a bécsi udvari kamara ügyvitelében is lényeges újításokat valósítottak meg, ezek során továbbfejlesztették az ügykörök szerinti (departamentális) ügyintézés addigi formáit. A departamentális ügyintézésnek 1714-ben bevezetett módját, amely a tanácsi plénum hatáskörének csökkenését és a bizottságok önálló működését hozta magával, nem tartották megfelelőnek. A bizottsági ügyintézés elburjánzását az 1717. és az 1732. évi reform sem tudta megakadályozni, az 1732-ben létesített referatúrák ugyanis nagyrészt szintén bizottságokká alakultak át, és gátolták a tanácsi plénumot működésében. A bécsi kamara munkáját bíráló vélemények szerint ez volt az oka az ügyintézés nehézségének, a felesleges aktagyártásnak, a jövedelmek áttekinthetetlenségének. A plenáris ügyintézés visszaállítását (minden ügyet a teljes tanácsülés döntsön el) javasolták tehát, s csak bonyolultabb ügyeknél vélték szükségesnek a bizottságok működését. Az 1745. szeptember 13-i legfelsőbb kézirat valóban visszaállította a tanácsi plénum hatáskörét, de a departamentális rendszert természetesen nem mellőzte (nem is mellőzhette). A bécsi kamaránál intézett „rendes” ügyeket ugyanis négy, illetve később hat ügycsoportra osztották. A tanácsosok a departamentumon belül egy-egy referatúrában két évig működtek, s azután váltották egymást. A departamentumokkal a szakszerűbb, a tanácsi plénum hatáskörének visszaállításával pedig a gyorsabb ügyintézést kívánták biztosítani.⁷ A magyar kamara ügyvitelének reformja az 1740-es években — amint majd látni fogjuk — szoros kapcsolatban állt ezzel a változással.

Az államgazdaság fejlődését, a pénzügyigazgatás tökéletesítését kívánták szolgálni azok a nagyjelentőségű reformok is, amelyek a bécsi kamarán belül addig intézett különleges gazdasági ágak, reszortok igazgatására önálló központi szervek felállítását tették lehetővé. Így a bécsi kamarán belül tárgyalt bányáügyekre az 1745. szeptember 13-i rendelkezés szerint önálló bányáügyi tanács (Bergwerksconsilium) létesült, amely központilag irányította minden tartomány és ország bányagazdálkodását. A bányáügyi tanács a továbbiakban a bécsi udvari kamara önálló részeként működött, a bányagazgatás szakszerűségét, a bányajövedelmek növelését volt hivatva biztosítani. Neve 1747-től kezdve „Münz- und Bergwesens-Directions-Hofcollegium”.

A birodalom iparának, kereskedelmének, közlekedésének fejlesztésére, amely eddig a bécsi kamara feladatkörébe tartozott, 1746 áprilisában Universal-Commerciendirectorium (általános gazdasági és kereskedelmi igazgatóság) névvel szintén új központi szervet hívtak létre. Ez a szerv irányította az egyes tartományokban már korábban kialakult kereskedelmi szervek (Kommerzkollegien, Kommerzkommissionen) működését.⁸ Az általános kereskedelmi igazgatóságnak a központi pénzügyigazgatással egyelőre szoros kapcsolata még nem volt, mert tanácsosai nem a kamarán keresztül, hanem az udvari kancelláriák útján érintkeztek a tartományi kereskedelmi kollégiumokkal. Az igazgatóság ügyvitele és hatásköre csak a következő esztendőkből alakult ki.

A fentiek sorolhatók az 1749. évi átfogó átrendezés előtt a központi birodalmi pénzügyigazgatásban megvalósított fontosabb újítások közé. Magyar szempontból részletesebb ismeretük azért szükséges, mert a magyar kamarai pénzügyigazgatás

⁷ Uo. 65—66.

⁸ Uo. 68—69, 74—75. és Beer 3. sz. jegyzetnél i. m. 239.

szervezetére és ügyvitelére Mária Terézia korában éppen ezek a reformok voltak nagyobb befolyással.

Az örökösödési háború befejezésével a bécsi udvar elérkezettnek látta az időt, hogy a birodalom válságos helyzetéből az államrendszer és az államkormányzat nagyszabású átrendezésével keressen kiutat. Az átszervezés célja tulajdonképp az állami jövedelmek emelése, s ennek segítségével erősebb hadsereg kiépítése volt. Ezt a bécsi udvar elsősorban egységes, központosított, a kormányzati ügyeket könnyen áttekinthető államigazgatás megteremtésével igyekezett elérni. Ennek az új államigazgatási szervezetnek feladatául tűzték ki, hogy az állami jövedelmi források jobb áttekintésével, jobb gazdálkodással, a tartalékok kihasználásával, ésszerűsített ügyvitellel lehetővé tegye az állami bevételek növekedését. Jelentős célkitűzése volt az új államigazgatásnak olyan gazdasági politika alkalmazása, amely a birodalom gazdasági életének a fejlesztésével növeli a lakosság teherbíróképességét, s ezzel alkalmassá teszi a lakosságot nagyobb állami terhek elviselésére.

Az államigazgatás központosítását a Habsburg-birodalomban már régebben is többször megkísérelték. A rég óhajtott központosítás megvalósításához a társadalmi és gazdasági feltételek azonban csak a XVIII. század közepére értek meg. A bécsi udvar a központosításnál két társadalmi rétegre támaszkodott: a privilégiumaiban ugyan korlátozott, de az udvartól gazdasági előnyöket élvező, az állami hivatalokban szolgálatot teljesítő új udvari nemességre és a még gyenge, de egyre fejlődő polgárságra. Mária Terézia korában a hivatali nemesség döntő szerepet visz az állami apparátus munkájában, birtokszerzései, egyéb létfeltételei is a hivatali életpályához kapcsolódnak. A polgárságból kinőtt értelmiség szintén fokozottabb mértékben vállal állami hivatalt, közreműködésére a központi hatalom a gazdasági, kulturális reformoknál is számíthatott. A gazdasági élet fejlődése, a termelőerők növekedése a monarchia tőkés fejlődésének viszonylagos elmaradottsága ellenére is elérte azt a fokot, hogy további fejlődését központosított államhatalom támogassa. A központi hatalomnak kellett ledöntenie az egységes belső piac kialakulásának akadályait, a rendi partikularizmust és privilégiumokat, a partikuláris gazdasági érdekeket, a közbülső vámvonalat.

Az államigazgatás átrendezése F. W. Haugwitz nevéhez s az ún. Haugwitz-féle rendszerhez kapcsolódik. Haugwitz tipikus képviselője az osztrák hivatalnoknemességnek. Egész életét az állami szolgálatnak szentelte, karrierjét is annak köszönhette.

A Haugwitz-féle rendszer mint a Habsburg-birodalom egyik legjelentősebb államigazgatási reformja, a birodalom pénzügyeinek rendezését, a fejedelmi abszolútizmus ellenlábásának, a rendi hatalomnak a visszaszorítását, a tartományi igazgatás szorosabb alárendelését az uralkodói hatalomnak, az államigazgatás nagyarányú összpontosítását, emellett egyes kormányzati ágak határozott elkülönítését tűzte ki céljául. Haugwitz már az osztrák örökösödési háború utolsó évében javaslatot tett a monarchia pénzügyeinek rendezésére. Új adózási és katonaelátási rendszert dolgozott ki. Közreműködésével sikerült megtörni az osztrák örökös tartományokban a nemesség adómentességét, s biztosítani a nemesség hozzájárulását az állami terhekhez.

Haugwitz javaslatainak elfogadása után 1749 májusában jelent meg a birodalom központi és tartományi igazgatásának újjászervezéséről intézkedő rendelkezés. Megszüntették a cseh és az osztrák kancelláriát, az igazgatási és kamarai ügyeket

elválasztották az igazságszolgáltatástól. Az igazságszolgáltatás részére „Obriste Justizstelle” névvel új központi hatóságot, a politikai és pénzügyigazgatás céljára pedig „directorium in publicis et cameralibus” névvel hatalmas központi szervet létesítettek, utóbbi átvette az örökös tartományok politikai és pénzügyi igazgatásának központi irányítását. A directorium élére, amelynek feladata a végrehajtás lett, Haugwitz került. Az uralkodópár (Mária Terézia és férje) elnökelete alatt „Konferenz in internis” névvel megalakult legfelsőbb tanácsadó szerv szolgált a kormányzási elvek kidolgozására és ellenőrizte a directorium munkáját is

A tartományi igazgatásban a Haugwitz-féle rendszer értelmében szintén felállították az uralkodói hatalom szervét, az ún. „Repräsentation und Kammer”-t. Ezek a szervek az egyes tartományokban a directorium példájára igazgatási és kamarai ügyeket intéztek. Munkájukat a directorium irányította. A központosítás nagy mértékére jellemző, hogy a directoriumon belül nem tárgyi, hanem területi ügycsoportokat szerveztek, s az egyes területi referenciákban egybeolvadtak a közigazgatási és kamarai ügyek.⁹

A bécsi udvari kamarát, bár a directorium felállításával nem szűnt meg, a Haugwitz-féle átszervezés rendkívül súlyosan érintette. A legfontosabb kamarai ügyköröket már a directorium elődje, a Hauptdeputation (1748 április—1749 május) hatáskörébe vonta, a directoriumnak így sok átvennivalója nem akadt. A cseh—osztrák tartományok kamarai ügyeinek átadásával a bécsi kamaránál csak a magyar kamarai ügyek, a jelentéktelen feladatokat adó német birodalmi ügyek és az udvartartás ügyei maradtak meg. A directorium 1750-ben az udvartartás ügyeit is átvette a kamarai pénztárral és a kettévált főszámvevőséggel együtt. Haugwitz 1755 körül a bécsi kamara teljes megszüntetésére is javaslatot tett, amely a magyar kamara bécsi ellenőrzését is érintette volna, erre azonban nem került sor.¹⁰

A magyar államigazgatás szervezetére a Haugwitz-féle újjászervezés nem terjedt ki, a rendi hatalom elleni támadásra, a nemesi adózás bevezetésére Magyarországon nem került sor. A bécsi udvar, maga Haugwitz is, ettől politikai megfontolásból állt el, nem akarván az örökösödési háborúban az uralkodóháznak nagy szolgálatot teljesítő nemesség ellenállását felszítani, s a rendek jóindulatát elveszíteni. Hivatkoztak azokra a különleges viszonyokra is, amelyek Magyarországon más politikát követelnek.¹¹

Az 1749. évi igazgatási reform az osztrák és cseh örökös tartományokból kormányzatilag egységes államot létesített. Ettől kezdve válik határozottabbá az örökös tartományok és Magyarország kétféle kezelése és fejlődési útja a Habsburg-monarchiában.¹² Mindez, amint tudjuk, nemcsak az államigazgatás szervezetében, hanem a társadalmi és a gazdasági fejlődésben is lényeges, utóbbiak tekintetében pedig Magyarországra nézve hátrányos különbség kialakulására vezetett.

A Haugwitz-féle újjászervezés nem érte el eredeti célját, a birodalom pénzügyi helyzetének megjavítását. A hétéves háború terhei újabb súlyos válságot idéztek elő a monarchia háztartásában, amellett az új rendszerrel a nemesség

⁹ Fr. Walter: ÖZV. II. 1/1. 98—99, 109, 175—79. és E. Priester: Kurze Geschichte Österreichs. Wien 1949, 155, 157—158.

¹⁰ Fr. Walter: ÖZV. II. 1/1. 175, 206—209.

¹¹ Magyarország története. II. 1526—1790. (Egyetemi tankönyv) Bp. 1962, 413.

¹² Fr. Walter: ÖZV. II. 1/1. 194. és Hóman—Szekfü: Magyar történet. IV. k. Bp. 1935, 510.

előjogainak megnyirbálása, a polgárság és a parasztság a túlhajtott adóztatás miatt, szintén elégedetlen volt. Nehézségeket okozott az is, hogy a directorium nem tudott megbirkózni az egyesített általános és pénzügyigazgatás óriási feladatkomplexumával, a központosítás túlzottnak bizonyult. A hétéves háború első éveinek sikertelensége után egyre erősödött a rendszer ellenfeleinek tábora. Amikor pedig Kaunitz államkancellár, a külügyek vezetője, aki a külpolitikailag jól előkészített háború eredménytelenségét a monarchia nem megfelelő kormányzatával magyarázta, szintén ehhez a táborhoz csatlakozott, Mária Terézia hozzájárult a belső igazgatás újabb megváltoztatásához.

Az 1761. évi reform Kaunitz javaslatai alapján született meg. Kaunitz véleménye szerint a Haugwitz-féle reform alapelgondolásai, a központosítás, az igazságügy elválasztása a közigazgatástól, a rendi befolyás visszaszorítása helyesek voltak, a bajokat a directorium rossz gyakorlati megvalósításában kell keresni, innen eredt a kormányzás zűrzavara, nehézkessége, az aktatologatás, továbbá a kellő áttekintés, az egyes departamentumok (kormányzati ágak) együttműködésének hiánya, végső soron az államháztartás válsága is. E bajok elhárítása végett, a helyes kormányzási elvek kidolgozására Kaunitz egy államtanács létrehozását hozta javaslatba, hogy az az uralkodó elnökletével, mint tanácsadó testület, az összes belpolitikai ügyekben véleményt alakítson ki, s valamennyi főhatóság munkáját egységesen irányítsa. Az államtanács (Staatsrat) 1761-ben valóban létre is jött, s a monarchia kormányzásában egyhamar fontos szerepet kapott. Az uralkodó, bár közjogilag magyar ügyekre hatásköre nem terjedt ki, véleményét magyar ügyekben is kikérte, s így az államtanács irányítása, befolyása — közvetve ugyan — a magyar kamarai pénzügyigazgatásban is érvényesült.¹³

A birodalmi központi igazgatás szervezetét 1761 végén már az államtanács tárgyalásai alapján változtatták meg. Az államtanács a Haugwitz-féle túlzott központosítás ellen foglalt állást, s a kormányzati munka szakszerűségének elmélyítése céljából az egyes kormányzati ágak határozott elkülönítését mondta ki. Az átszervezés következtében megszűnt a túlzott központosítást megtestesítő directorium in publicis et cameralibus. A közigazgatási reszortot a visszaállított és egyesített cseh—osztrák kancellária vette át, a pénzügyigazgatást pedig az 1749 előtti hatáskörébe és jogaiba visszahelyezett bécsi udvari kamara. A reform új pénzügyi hatóságként felállította a számvevő kamarát (Rechenkammer), amely egyelőre a bécsi városi bank és a bécsi kamara számadásait ellenőrizte, a továbbiakban azonban mind nagyobb szerepet kapott a birodalmi pénzügyek ellenőrzésében. Ekkor építették ki ugyancsak a központi birodalmi pénztár (Generalkasse) szervezetét, és megállapították, milyen pénztárak tartoznak alája. Az 1761. évi reform következtében tehát a bécsi bankodeputationalion együtt, amely megtartotta korábbi önállóságát, négyre emelkedett a birodalmi központi pénzügyigazgatási szervek száma.

A Kaunitz-féle átrendezés különálló, független központi hatósággá fejlesztette az addig bizonytalan helyzetű és hatáskörű gazdasági igazgatóságot (Kommerzdirectorium) is. E hatóságot 1762-től kezdve gazdasági tanácsnak (Kommerzienrat) nevezték. Önálló személyzetet kapott, tanácsosai más hatóságoknál nem működhetek. A gazdasági tanács hatásköre, a bányaugy kivételével, a birodalom

¹³ Fr. Walter: ÖZV. II. 1/1. 254—61, 267—72, 279—81. és Beer 3. sz. jegyzetnél i. m. 239. Magyarország története. 1526—1790. Bp. 1962, 412.

összes gazdasági kérdéseire kiterjedt, így a kamarai pénzügyigazgatás számos ágára (vámrendszer, állami ipari üzemek, kincstári mezőgazdaság) is befolyást gyakorolt. A magyar ügyek tárgyalására a magyar és erdélyi kancellária I—1 tanácsost delegált a gazdasági tanácsba.¹⁴

A Kaunitz-féle rendszer tehát a belső kormányzatnak a végrehajtással, a gyakorlati igazgatással foglalkozó szervezeténél erős széttagoltságot honosított meg. Az egész államgépezet központi összefogását és elvi irányítását pedig az államtanácsnak tartotta fenn.

Mária Terézia korszaka — mint említettük — nemcsak a nagy államigazgatási átszervezések, reformok miatt jelent fordulópontot a Habsburg-monarchia történetében, hanem az állami gazdasági politika gyakorlatának megváltozása tekintetében is. A hagyományos gazdasági politika általában csak az állami pénzügyigazgatás szervezetének, a kincstári javak kezelésének megjavításával, a kincstár bevételével törődött. Ezen a vonalon próbálta megoldani az államgazdaság nehézségeit a Haugwitz-, s részben a Kaunitz-féle reform is. Az államháztartás zilált viszonyainak rendezésére azonban mindez nem bizonyult elegendőnek. Az osztrák örökösödési háború válsága, Szilézia elvesztése mindinkább megerősítette az állami gazdasági politika modernebb irányzatát, amely a birodalom gazdasági fejlettségében, a nagyipar és a kereskedelem fellendítésében látta az adózóképeség, ezzel kapcsolatban az állami jövedelmek megnövekedésének a legfontosabb feltételét. Ennek az irányzatnak a megerősödését jelzi 1746-ban a gazdasági és kereskedelmi igazgatóság felállítása, de ilyen irányban működött az 1761-ben megszervezett birodalmi államtanács is. Ezek a törekvések a pénzügyigazgatási központi hatóságok számára, amelyek eddig úgyszólván csak állami financiaális kérdésekkel foglalkoztak, szintén új feladatokat jelöltek ki. Meg kell jegyezni, hogy az állami gazdasági politikának hagyományos, a pénzügyigazgatási szervezet megreformálásával, gyakori átszervezésével operáló irányzata — amint majd látni fogjuk — továbbra is fontos szerepet játszik a bécsi udvar államkormányzatának történetében.

A Kaunitz-féle kormányzati reform a magyar pénzügyigazgatás szervezetét szintén nem érintette. Lényeges befolyást gyakoroltak azonban a magyar kamara hatáskörére és működésére a bécsi udvar gazdasági politikájának előbb említett új szempontjai és törekvései.

2. A HÁBORÚS VÁLSÁG ÉS A MAGYAR KAMARA

Az osztrák örökösödési és a hétéves háború következtében kialakult helyzet — mint láttuk — eléggé egyértelműen a központosítást, a rendi befolyás gyengülését, a felvilágosodott abszolutizmus szervező erejének a növekedését segítette elő a Habsburg-birodalom osztrák és cseh tartományainál. A magyar fejlődés, annak ellenére, hogy az alapvető cél magyar viszonylatban is a kincstári jövedelmeknek lehetőleg összbirodalmi államháztartási célokra való felhasználása és az állami jövedelmek növelése volt, az osztrák fejlődéshez képest — főleg az 1740-es

¹⁴ Fr. Walter: ÖZV. II. 1/1. 305—308, 323, 338—41., a gazdasági politika megváltozására Eckhart F.: A bécsi udvar gazd. pol. 13—14. Vö. Ember Gy.: Der österreichische Staatsrat und die ungarische Verfassung. 1761—1768. Bp. 1959—1960, 115—119.

években — lényeges eltérést mutat. Ez az eltérés elsősorban abból a politikai viszonyból eredt, ami a bécsi udvar és a magyar nemesi rendek között az osztrák örökösödési háború első éveiben kialakult.

Ismert tény, hogy a magyar rendek támogatása az osztrák örökösödési háború első éveiben döntő jellegű volt a rendkívül súlyos helyzetbe került monarchiára nézve. A magyar nemesség azzal, hogy nem fordult a dinasztia ellen, sőt jelentős pénzügyi és katonai segítségben részesítette azt, tulajdonképpen megmentette a monarchiát. E támogatás ellenértéke gyanánt a magyar nemesség az 1741. évi országgyűlésen a nemesi kiváltságokat, adómentességet újból megerősítő törvényekkel kívül több olyan törvényeket is elfogadtatott Mária Teréziával, amelyek az állami önállóság és a nemzeti függetlenség kérdésével voltak kapcsolatosak. Az utóbbiak közül számos a magyar kamara jogállását is jelentős mértékben érintette. Az 1741. évi 11. tc. pl. kimondta, hogy magyar ügyeket kül- és belföldön magyarok intézzenek. A 14. tc. a magyar kamara függetlenségéről, területi és működési hatáskörének a magyar törvények szerint való szabályozásáról, arról, hogy csak az uralkodónak legyen alárendelve, a 18. tc. pedig a magyar kormányzervek joghatósága alól kivont területeknek az országhoz való visszacsatolásáról, az 50. tc. Alsó-Szlavónia visszakapcsolásáról intézkedett. Az udvar és a rendek közötti viszony megváltozására nem az a jellemző, hogy ezek az országgyűlési határozatok megszülettek — ilyen határozatokat a korábbi országgyűlések is hoztak — hanem az, hogy éppen a kamarai igazgatást érintő törvényeket Mária Terézia többé-kevésbé végre is hajtotta. Mindezzel pedig számos olyan követelést teljesített, amelyet a magyar országgyűlés már a török uralom megszűnése óta hiába iktatott törvénybe. Az 1741. évi országgyűlés bizonyos határozatainak végrehajtása a magyar kamara területi illetékességére, hatáskörére, önállóságára és főleg a magyar kamara kezelésében levő jövedelmek növekedésére volt kedvező befolyással.

Az örökösödési háború első nehéz éveinek elmúltával azonban a királynő engedékenysége is csökkent. A háború okozta súlyos pénzügyi helyzet, a birodalmi államháztartás krízise, az államadósságok szaporodása a bécsi udvart ismét ahhoz a régi kamarai politikához térítették vissza, amelynek célja mindenkor a magyar kamarai jövedelmek tekintélyes részének az összbirodalmi kincstár részére való biztosítása volt. Az udvar ezt a megváltozott helyzetben, a magyar kamarának adott engedmények fenntartásával is — erre az uralkodóház és a rendek közötti jóviszony ápolása céljából szükség volt — feltétlenül el akarta érni. A továbbiakban hozzájárult ehhez az is, hogy a magyar nemesség, amelynek magatartása már nem volt olyan döntő fontosságú, mint az örökösödési háború kezdetén, nem követte az örökös tartományok rendjeinek példáját az adófizetésben. Így az uralkodónő a háborús időkben oly nélkülözhetetlen „áldozatokat” elsősorban a magyar kamarától várta, amelynek jövedelmei „uralkodói kegy” következtében tetemesen megnövekedtek. Az 1740-es évek kedvezményei után tehát a terhek és kötelezettségek ideje következett el, amelyek erősen csökkentették az előbbi kedvezmények értékét.

Jellegzetes módon hatottak a magyar kamarai pénzügyigazgatás fejlődésére a Habsburg-birodalom 1749., főleg azonban az 1761. évi államkormányzati reformjai is, amelyekkel kapcsolatban már az előzőekben elmondottuk, hogy szerzetileg nem terjedtek ki Magyarországra, s a magyar pénzügyigazgatás formái különállását nem bolygatták meg. A bécsi udvar azonban csak eddig a pontig

tartotta tiszteletben a magyar pénzügyigazgatás különállását, s a magyar rendeknek is csak ennyiben sikerült a magyar pénzügyigazgatás önállóságát biztosítani. Ezzel szemben azokat a gazdasági és pénzügyi elveket, amelyeket a bécsi udvar központi hatóságai az államgazdaságnak, a gazdasági életnek összbirodalmi összefüggésekben való fejlesztésére épp a két háború válságának hatása következtében a felvilágosodott abszolutizmus elvei alapján dolgoztak ki, a magyar pénzügyigazgatásban is alkalmazták. E gazdaságpolitikai törekvések a magyar kamara munkáját is jelentősen befolyásolták, s a magyar kamarát is szoros szálakkal fűzték a bécsi központi pénzügyigazgatási szervekhez. Sőt ilyen vonatkozásban a magyar kamarára hárult az a feladat is, hogy a bécsi udvar gazdasági politikájának bizonyos intézkedéseit végrehajtsa. Ilyen szempontból tehát a magyar kamarai pénzügyigazgatás is elfoglalta helyét a Habsburg-birodalom összbirodalmi pénzügyigazgatásában, és egyik exponense volt Magyarországon a felvilágosodott abszolutizmus gazdasági törekvéseinek.

Mindezek a körülmények alapvetően határozták meg a magyar kamarai igazgatás fejlődését Mária Terézia uralkodásának idején. Elsősorban ezeket kell figyelembe vennünk, ha a magyar kamara gazdasági hatáskörének, ügyvitelének, szervezetének és pénzügyi gazdálkodásának változásait ebben a korszakban alaposabban meg akarjuk ismerni. Természetesen a kamara ügyvitelének, szervezetének fejlődésére egyéb tényezők is hatottak. Ezekről a megfelelő helyen szintén meg fogunk emlékezni.

3. A KAMARA MEGNÖVEKEDETT TERÜLETI ILLETÉKESSÉGE

A magyar kamara területi illetékességének megnövekedését az 1741. évi 14., 18. és 50. tc.-ek végrehajtása tette lehetővé. Az 1742. március 10-i királyi rendelet értelmében (az 1741. évi 18. tc. részbeni végrehajtása) először a szegedi kamarai kerület (szegedi inspektorátus, szegedi provizorátus) jutott a magyar kamara fennhatósága alá.¹⁵ A szegedi inspektorátust addig a bécsi udvari kamara igazgatta. A szegedi inspektorátus hatásköre a Csongrád, Csanád, Arad, Bács-Bodrog, részben Zaránd megyék kamarai gazdálkodási ügyeire terjedt ki. Az átadás után 1743—44-ben megszüntették és a kamarai igazgatáshoz csatolták a tiszai és a marosi katonai határőrvidéket is.¹⁶ A szegedi inspektorátus területén a legnagyobb birtokkomplexum Bács-Bodrog megyében feküdt, ennek igazgatására külön bácsi adminisztrációt tartottak fenn, amelyet a szegedi inspektorátussal együtt szintén a magyar kamara alá eső területhez kapcsoltak.¹⁷

Néhány évvel később, 1746-ban (az 1741. évi 50. tc. alapján) Alsó-Szlavóniát helyezték magyar fennhatóság alá, s a visszacsatolt részben három megyét (Szerém, Verőce, Pozsega) szerveztek. A katonai határőrvidék a Péterváradtól Zimonyig, Zimonytól a Bossut folyóig húzódó keskenyebb sávra szorult vissza. A magyar kamara átvette ezen a területen a kincstári gazdálkodás irányítását, amely addig a kamarai igazgatás helyi szervével, a szlavón adminisztrációval, illetve igazgatósággal együtt a bécsi kamara alá tartozott. A szlavón ideiglenes

¹⁵ E 21. Ben res. 1742. márc. 10.

¹⁶ Uo. 1745. dec. 15.

¹⁷ Uo. 1744. ápr. 4., 1746. jan. 18.

kamarai igazgatóság a magyar kamara fennhatósága alatt továbbra is megmaradt. Az eddigi állapot szerint a magyar és a horvát határon Alsó-Szlavónia felé eső harmincadhivatalok megszűntek, s azokat a Törökország felé eső határvonalra helyezték át. A magyar kamarának a szomszédos határőrvidék erdősegeit is át kellett vennie, ezeket a határőrvidék nem kapta meg.¹⁸

A szegedi inspektorátus, a bácsi adminisztráció, a szlavón adminisztráció visszacsatolásával, s a nagy területi kiterjedésű szepesi adminisztrációnak most már teljes alárendelésével¹⁹ a magyar kamara fennhatósága alá eső terület megközelítette azt a kiterjedést, amelyet a magyar törvények irtak elő. Továbbra sem tartozott a magyar kamara alá a Temesköz, amelynek visszacsatolását az 1741. évi 18. tc. ugyan szintén kimondta, de visszacsatolása csak 1778-ban történt meg, azonkívül a horvát tengerpart, amelyet Fiumével együtt 1752-ben a trieszti főintendantúra alá helyeztek, és az osztrák tenger melléki tartományhoz csatoltak.²⁰ A Zrínyi- és Frangepán-féle tenger melléki fiskális javakat, amelyek visszaadását az 1741. évi 52. tc. ki is mondotta, egyébként már régebben osztrák hatóság (grazi kamara) kezelte.

A továbbiakban ennek a megnövekedett területnek a kamarai ügyeit vesszük vizsgálat alá, ellentétben az 1740 előtti korszakkal, amikor a magyar (pozsonyi) kamara történetének vizsgálatánál nem terjeszkedtünk ki a szepesi kamara, illetve adminisztráció, sem pedig a szegedi és az alsó-szlavóniai kamarai kerületek viszonyaira.

4. A KAMARA MEGNÖVEKEDETT HATÁSKÖRE

A Magyarországhoz visszacsatolt területek kincstári gazdálkodási ügyei természetesen megnövezték a magyar kamara teendőit. A területi illetékesség kiszélesedésén kívül egyéb tényezők is hozzájárultak ebben a korszakban a kamarai teendők megszaporodásához. Ezek közül a legnagyobb, az egész kincstári gazdálkodásra kiható jelentőségű volt, a sóigazgatásnak, a sóbányászatnak átvétele a bécsi udvari kamarától 1743-ban.

A sógazdálkodás és a sóbányászat ügye az 1741. évi 14. tc. erre vonatkozó határozatának végrehajtásával, tehát a magyar rendek egyik vívmányaként került vissza a magyar kamarához. Az előkészületek a sóügy átadására már 1742-ben megkezdődtek, az átadást hosszú bécsi tárgyalások előzték meg. A magyar kamarának meghagyták, hogy addig, amíg a sóügy igazgatásának nehéz ügyében a megfelelő jártasságot megszerzi, a bécsi kamara utasításaira támaszkodjék.²¹ Erdődy György gróf kamaraelnök úgy vélte, hogy a sóügy szakszerű vezetésére közvetlenül a magyar kamarának alárendelt sóigazgatót kellene kinevezni, akinek feladata lenne a sóügyben szükséges összes tárgyalások vezetése, a jelentések elkészítése, a sóhivatalok látogatása, a sóigazgatás ellenőrzése. Erre a tisztségre De Jeanne (Deschan) Antal János magyar kamarai tanácsost javasolta, aki előzőleg már a magyarországi sóügy, 1740—41-ben az erdélyi sóügy felügyelője is volt, s kiváló szakembernek minősült.

¹⁸ Uo. 1746. máj. 18.

¹⁹ Uo. 1748. febr. 5., E 15. Exp. cam. 1748. ápr. Aug. 27.

²⁰ Fest A.: Fiume Magyarországhoz való kapcsolásának előzményeiről. Századok. 1916, 239—40.

²¹ HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 772. 1742. nov. 24. A sóügy átadására vonatkozó bécsi akták. E 182. Magyar kamara archívuma. Archivum fam. Koller. No. 283.

A s^ogy átadásáról intézked^o 1743. m^{ar}cius 15-i kir^{al}yi rendelet szerint val^oban De Jeanne tan^{al}csos lett a s^ogazgat^o. A b^{ec}si kamara s^{am}rn^{al}tev^os^{eg}enek egyik s^{am}rtan^{al}csos^{at} (Franz Werndle), aki a s^ogyek szakembere volt, a s^uks^{eg}es ^utbaigaz^{it}as megad^{as}a ve^gett ideiglenesen a magyar kamar^{al}hoz helyez^{te}k ^{at}, Mohr Ign^{ac} b^{ec}si kamar^{al} fogalmaz^o pedig magyar kamar^{al} alt^{it}k^{ar}k^{er}t^{et} ve^glegesen a magyar kamar^{al}hoz ker^ult. A b^{ec}si kamara m^{ar}cius 13-i rendelet^{ev}el Ternyey fels^o-magyarors^zagi s^ogazgat^ot, tov^{ab}b^a a m^{ar}marosi s^oinspektort ^{es} az esz^{ek}i f^os^ohivatalt is ^{er}tes^{it}tette, hogy ezent^ul a magyar kamara al^a tartoznak ^{es} s^{am}rn^{al}tev^os^{eg}iket is ahhoz kell kul^{de}ni^ok.²²

A b^{ec}si udvari kamara, amely a magyarors^zagi s^ogy ^{at}ad^{as}aval jelent^os feladat^{ko}rt vesztett el, ^{al}tal^{al}ban kisebb-nagyobb akad^{al}lyokat igyekezett az ^{at}ad^{as} el^e g^ord^{it}eni, vagy legal^{ab}b^{is} arra t^orekedett, hogy Erd^ody Gy^orgy kamaraeln^ok s^ogyi jog^{ko}ret^e a lehet^os^{eg}hez ke^{pe}st korl^{at}ozza. El^osz^or is korainak tartotta az 1743. j^un^us^ui ^{at}ad^{as}i hat^{ar}id^ot. Erd^odynek szem^{ely}es t^{ar}gyal^{al}s^{ag}okkal kellett megnyugtatnia a b^{ec}si kamar^{al}t az ^ugyek s^zakszer^u, fokozatos ^{at}v^etele fel^ol. Ellemezte a b^{ec}si kamara a magyar kamaraeln^ok ama k^{iv}ans^{ag}at, hogy s^orakt^{ar}ak fel^{al}ll^{it}as^{ar}a, megs^untet^{es}e ^on^{al}ll^o hat^{as}k^ort kapjon. M^{ar}ia Ter^ezia azzal a felt^{et}tel^{el} j^{ar}ult hozz^a a s^orakt^{ar}ak fel^{al}ll^{it}as^{ar}al kapcsolat^{os} jog^{ko}r^hoz, hogy a kamaraeln^ok az ^{il}yesmit a k^olts^{eg}ek ^{es} a szem^{ely}zet s^zapor^{it}asa n^{el}k^ul oldja meg, s a v^{al}toz^{as}r^ol azonnal jelent^{es}t kul^d. A s^ok^{es}zlet beszerz^{es}e s^uks^{eg}es p^{en}z dolg^{al}ban, nehogy a b^{ec}si bancal^{it}as p^{en}z^zavarba ker^ulj^on, a magyar kamaraeln^oknek meghagyt^{ak}, hogy a beszerz^{es}t a s^oh^{iv}atalokban tal^{al}hat^o p^{en}zk^{es}zlet al^{ap}jan oldja meg. A magyar kamaraeln^ok enged^{ely}t k^{er}t arra is, hogy a meg^uresedett ^{al}l^{as}okat maga t^{ol}thesse be. A b^{ec}si udvari kamara javaslat^a szerint csak arra kapott enged^{ely}t, hogy s^uks^{eg} eset^{en}, ideiglenesen t^{ol}tse be az ^{al}l^{as}okat, ut^olagos jelent^{es}t^{et}el ^{es} javaslat^{ad}as k^otelez^{et}ts^{eg}evel. Erd^ody kamaraeln^ok a s^ogyeket eln^okileg szeret^{te} volna vezetⁿⁱ. Ezt a k^{er}elm^{et} — a b^{ec}si kamara v^elem^{en}ye al^{ap}jan — szint^{en} elutas^{it}ott^{ak}. A s^ogyeket, a t^ob^bi ^ugyekhez hasonl^oan, teljes tan^{al}cs^ul^{es}en kellett eld^onteni, el^ok^{es}z^{it}es^ukre azonban bizotts^{ag}ot kellett fel^{al}ll^{it}ani.

A s^ogazgat^o kinevez^{es}evel s a magyar kamara s^ogyi szem^{ely}zet^{en}e meg^{al}ll^{it}as^{ar}al egyid^oben a s^ogz^{al}d^{al}kod^{as}, a s^osz^{al}ll^{it}as ^ugyeinek int^{ez}es^{er}e ezt a bizotts^{ag}ot l^{et}re is hozt^{ak}. A s^ogyi bizotts^{ag} (commissio salinaria) eln^oki tiszt^{et} a kamaraeln^ok t^{ol}t^{ot}te be, tagjai voltak b^{ar}o Medny^{ansz}ky J^{oz}sef, b^{ar}o Keller, J^{asz}y P^{al}, Konkel ^{es} de Jeanne kamar^{al} tan^{al}csosok. A bizotts^{ag} munk^{aj}aban Werndle b^{ec}si kamar^{al} s^{am}rtan^{al}csos, Koller titk^{ar} ^{es} Mohr alt^{it}k^{ar} is részt^{ve}t. De Jeanne tan^{al}csos s^ogazgat^o, aki a s^oh^{iv}atalok vizsg^{al}ata miatt gyakran vid^{ek}en id^oz^ott, nem j^{ar}hatott el rendszeresen a bizotts^{ag} ^ul^{es}eire. A kamaraeln^ok helyett is k^{es}o^bb t^ob^bsz^or Konkel tan^{al}csos eln^ok^olt az ^ul^{es}eken. A s^ogyi bizotts^{ag} a magyar kamara m^{as}ik ^{al}lland^o bizotts^{ag}ahoz, a v^{ar}osi bizotts^{ag}hoz hasonl^oan m^uk^od^ott. Javaslat^a al^{ap}jan a d^ont^{es}t mindig a kamar^{al} tan^{al}cs^ul^{es} hozta meg.²³

²² E 182. Magyar kamara arch. Arch. fam. Koller. No. 292., HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 775. 1743. m^{ar}t. 13. 154—157 fol., E 21. Ben. res. 1743. m^{ar}c. 15., benne a m^{ar}c. 13-i b^{ec}si kamar^{al} rendelet m^{as}olata is.

²³ A b^{ec}si kamara javaslat^aira ^{es} M^{ar}ia Ter^ezia d^ont^{es}eire HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 775. 1743. m^{ar}e. 19. 231—275. fol. Rote No. 779. 1743. nov. 17. 591—606 fol. A s^ogyi bizotts^{ag}ra E 11. Protocollum commissionis salinariae. 1743.

A sóigazgatási szervezet átadása után — a sóvári kerülethez és a horvát tengerparthoz tartozó hivatalok kivételével — az összes sóhivatalok felett a magyar kamara rendelkezett (1749-ben összesen 29 sóhivatala volt). A bécsi udvar a sóvári fősohivatalt a hozzá tartozó felső-magyarországi sóhivatalokkal együtt még 1735-ben a bécsi miniszteriális bankodeputációnak (azaz a bécsi városi banknak) adta zálogba.²⁴ A szerződés legjártával 1750-ben a sóvári kerületet is a magyar kamara vette át 20 sóhivatallal együtt.²⁵ A sógazdálkodás átadásának jelentősége elsősorban abban rejlett, hogy ezáltal a magyar kamarai bevételek évente kb. 1,5—2 millió Ft-tal növekedtek. Ez önmagában több volt a pozsonyi kamara és a szepesi kamarai adminisztráció 1740 előtti együttes évi jövedelménél. A magyar kincstári gazdálkodás évszázados sérelme nyert orvoslást a sóügy 1743. évi rendezésével.

A kamarai gazdálkodás másik igen fontos ága, a *birtokgazdálkodás*, Mária Terézia korában erőteljes fejlődésnek indult. Említettük, hogy az 1740 előtti magyar (pozsonyi) kamara területén (akkor még nem ismertettük a szepesi kamara illetve adminisztráció kezelésében levő uradalmakat) nem volt számottevő uradalom. A magyar kamara a kincstári birtokügyekkel bővebben csak 1740 után, a több uradalommal rendelkező szepesi adminisztráció szorosabb alárendelése következtében kezdett foglalkozni. A szepesi adminisztrációhoz a következő uradalmak tartoztak: Diósgyőr (koronauradalom), Tokaj, Sóvár, Peklin, Boeskö, Huszt (koronauradalom), Ungvár, Püspökladány, Nagyvárad, Solyomkő. E birtokok mellett 1740 után a szegedi inspektorátus és a bácsi, majd a szlavón kamarai adminisztráció visszacsatolásával, újabb nagy kiterjedésű uradalmak kerültek a magyar kamara kezelésébe, mégpedig a zombori, szantovai, kulai, palánkai uradalom a Bácskában, a pétervárad uradalom és a határórvideki erdőségek a Szerémségben, a tótváradjai és halmágyi uradalom Arad és Zaránd megyében. (Ezen kívül még sok kisebb terjedelmű fiskális birtok tartozott a kamarához.)

Nemcsak a területi hatáskör növekedése, hanem a kincstárra nézve más kedvező körülmények is szaporították a kincstári és koronauradalmakat. A háramlásból, elkobzásból ebben az időben nagy haszna volt a kamarának. A kincstár vagyonát növelték a modenai herceg Arad, Csanád és Zaránd megyei birtokai. A herceget ugyanis, mivel az osztrák örökösödési háborúban Mária Terézia ellen fordult, 1742-ben összes magyarországi birtokaitól megfosztották, s jövedelmeit háborús célokra foglalták le. A hatalmas javadalom egy részét 355 000 Ft-ért adták el, a megmaradt részből alakult meg az aradi (Arad-modenai) kincstári uradalom nagy birtokkomplexuma.²⁶ A háború után a békeszerződés értelmében a kincstárnak kártalanítania kellett a herceget, a birtokok visszaadására nem került sor.²⁷

A magyar koronára szálltak vissza 1736-ban az örökös nélkül elhalt Savoyai herceg nagy kiterjedésű birtokai is, még pedig a baranyavári (béllyei), a vörösmartoni és a ráckevei uradalom. A Savoyai-féle javakat III. Károly végrendeletében feleségének, Erzsébet Krisztina császárnőnek adományozta, s ezzel azok a

²⁴ E 182. Magyar kamara archívuma. Arch. fam. Koller No. 392. (13. sz. irat).

²⁵ E 68. Praes. Erdődy Extraser. No. 126. és E 20. Refer. cam. orig. 1751: 49. sz.

²⁶ E 21. Ben. res. 1742. jún. 30., 1744. júl. 13., a birtok összeírására, becslésére HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 804. 1747. márc. 2.

²⁷ E 21. Ben. res. 1750. jan. 29.

királyi család tulajdonába jutottak. A királyi család e birtokait a kamara kezelte, s a birtokok bevételeit az uralkodóház magánpénztárának adta át.²⁸

A Zichyek óbudai és visegrádi uradalmait a kincstár peres úton szerezte vissza. A pert 1759-ben indították meg azzal az indokolással, hogy az óbudai és visegrádi birtokok (mint régi királyi jószágok) tévedésből kerültek a Zichyek komáromi uradalmainak tartozékaiként a királyi adománylevélbe. (A török uralom alatt a komáromi várórség Visegrádot és Óbudát többször visszafoglalta, s ekkor a két mezővárost a komáromi várbirtokhoz csatolták. Ez lett az oka annak, hogy amikor Zichy István 1659-ben a komáromi uradalmakat a várépítésre fordított összeg ellenében adományként megszerezte, az adománylevélbe Óbudát és Visegrádot is belevették.) A per megnyerésével és a Zichyekkel való kiegyezés után a magyar kamara 1766-ban vette át ezeket a javakat, az óbudai és visegrádi uradalom (mint el nem idegeníthető koronabirtok) lett a kincstár egyik legjövedelmezőbb és legértékesebb jószága.²⁹

A birtokgazdálkodás fejlődésére utal az is, hogy a magyar kamara — főleg Grassalkovich kamaraelnöksége idején — erőfeszítéseket tett a zálogban vagy más címen nem kamarai kezelésben levő uradalmak visszaváltására. A kamara így 1744-ben a komáromi várparancsnok által használt Komárom megyei birtokokat szerezte vissza magának. A várparancsnok javadalmazását más módon biztosították.³⁰ A magyaróvári uradalom, amely a bécsi városi banknál volt zálogban, 1746. március 9-én szintén visszakerült a kamarához, a bécsi városi bankot néhány harmincadhivatal jövedelmének átadásával kárpótolták.³¹ Az ungvári uradalmat 1764-ben Gyulay Ferenc gróftól, az 1743-ban elzálogosított diósgyőri uradalmat pedig 1755-ben az egri káptalantól váltották vissza a kincstár részére.³²

A jelentős mértékben fejlődő birtokgazdálkodást az osztrák örökösödési és a hétéves háború idején, amikor a bécsi udvar a kamarai birtokok eladását és elzálogosítását szorgalmazta, többször komoly veszedelem fenyegette. Ezt a veszélyt — elsősorban Grassalkovich ügyessége folytán — a magyar kamarának jórészt sikerült elhárítania. Az udvar pl. 1749-ben jelentést kért a magyar kamarától arra vonatkozólag, milyen kincstári birtokokat lehetne értékesíteni a háborús adósságok törlesztése céljából. A kamara, azzal érvelve, hogy az uradalmak nagy része a kincstári gazdálkodás kára nélkül nem értékesíthető, csupán 160 000 Ft értékű birtok eladását javasolta. Végül is az udvar Grassalkovich elnök döntésére bízta, milyen birtokokat értékesítsen.³³ Hasonló véleményt kapott az udvar 1758-ban, amikor a hétéves háború nagy pénzszüksége idején újból a magyar kincstári birtokok eladásából vagy elzálogosításából akart nagyobb összegekhez jutni.³⁴ A magyar kamara és Grassalkovich állásfoglalása ellenére sem lehetett

²⁸ Uo. 1743. máj. 29. III. Károly végrendelezését megerősítő királyi rendelet. Az uralkodóháznak 1765-ben pl. négy magánpénztára volt, a titkos pénztár, a kis adósságpénztár, a cseh-kamarai pénztár és a bélyei pénztár. H. L. Mikoletzky: Die privaten „geheimen Kassen“ Kaiser Franz I. und Maria Theresias. Mitt. des Inst. für öst. Geschichtsforschung. LXXI. B. Graz—Köln 1963, 385—86.

²⁹ E 21. Ben res. 1759. jan. 14., 1766. ápr. 30., Madzsar I., Az elemi oktatás fővárosunkban a török kiűzése után. Századok. 1925—26, 28.

³⁰ E 21. Ben. res. 1744. szept. 25.

³¹ Uo. 1746. márc. 9.

³² Uo. 1763. júl. 5., 1764. jún. 19., 1743. ápr. 3., júl. 19., 1755. máj. 24.

³³ Uo. 1749. jan. 27.

³⁴ Uo. 1758. ápr. 12., E 15. Exp. cam. 1758. júl. Aug. 3.

azonban a háborúk alatt néhány uradalom zálogba adását vagy megterhelését elkerülni. Az 1744-ben visszaszerzett komáromi javakra 270 000 Ft adósságot tábláztak be.³⁵ A bácsi birtokokat 1746-ban a pesti rokkantak házának zálogosították el.³⁶ A diósgyőri uradalmat — amint már említettük — 1743-ban adták zálogba az egri káptalannak és néhány főnemesnek, majd 1755-ben került vissza a kamara kezelésébe. A bécsi udvar 1758-ban — még mielőtt az 1758. április 12-i királyi rendelettel a kamara véleményét kikérte volna — a magyaróvári uradalmat 2 200 000 Ft-ért tíz évre, a komáromi birtokot pedig 208 000 Ft-ért öt évre a bécsi városi banknál zálogosította el.³⁷ (Megjegyezzük, hogy a magyaróvári uradalmat, amelyet Ferenc császár 1764-ben 2 300 000 Ft-ért átvett a zálogbirtokos bécsi városi banktól, Mária Terézia 1766-ban lányának, Mária Krisztina hercegnőnek, Albert herceg magyarországi helytartó feleségének adományozta.³⁸) A komáromi javak pedig 1767-ben az Óbuda átadásával kapcsolatos megegyezés révén a Zichyek tulajdonába kerültek.³⁹

Az 1740 utáni birtokgyarapodás következtében a magyar kamara kezébe az ország kedvezőbb éghajlatú és termékenyebb vidékein nagy kiterjedésű uradalmak jutottak. Ezzel lehetőség nyílt a kincstári birtokgazdálkodásnak az addiginál jobb és jövedelmezőbb megszervezésére is. Az 1740 előtti kincstári birtokgazdálkodás célja (főleg a szepesi kamarai adminisztráció területén levő birtokokra gondolunk) nem utolsósorban a sóbányászatnak és a sószállításnak fával, élelemmel való ellátása volt, intenzívebb mezőgazdasági termelésre az uradalmak jó részében nem törekedtek. Az 1750-es években fordulat állott be ilyen téren, tulajdonképp ekkor vette kezdetét az átgondoltabb, szakszerűbb s államgazdasági szempontok szerint irányított kincstári mezőgazdasági kultúra.

A tervszerűbb, intenzívebb gazdálkodás meghonosítása a kincstári birtokokon már szoros kapcsolatban állt a bécsi udvar gazdasági célkitűzéseivel. Ezek — mint tudjuk — Magyarországra nézve hátrányos vámpolitika segítségével az örökös tartományok iparát és kereskedelmét támogatták a magyarországi ipar és kereskedelem rovására, s a magyar mezőgazdasági termelést is az örökös tartományok iparosításának szolgálatába igyekeztek állítani. Ez a politika általában hátrányos volt a mezőgazdasági termékek kivitelére, kereskedelmére, amelyet az örökös tartományok ellátása, szükséglete szerint szabályoztak, de több szempontból előnyös volt a mezőgazdasági kultúra fejlődésére. A bécsi udvar többnyire csak ilyen téren alkalmazta Magyarországon az abszolutizmus gazdaságfejlesztő politikáját, részben, hogy Magyarország kellő mennyiségű olcsó élelmiszert termeljen a katonaság és az örökös tartományok lakossága részére, részben, hogy a fejlődő osztrák-cseh ipar részére ipari nyersanyagokat szolgáltatasson.⁴⁰ Az állami kezelésben levő kincstári birtokok ennek a mezőgazdaságfejlesztő politikának

³⁵ E 21. Ben. res. 1745. márc. 5., márc. 19.

³⁶ Uo. 1764. ápr. 4.

³⁷ E 182. Magyar kamara archívuma. Arch. fam. Koller. No.63., Herzog J.: A magyar kincstár háborús hitelműveletei Grassalkovich kamaraelnöksége idején, (a továbbiakban: A magyar kincstár hitelműveletei.) Századok. 1923—24, 442.

³⁸ H. L. Mikoletzky: Franz Stephan von Lothringen als Wirtschaftspolitiker. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. 13. Band. Wien 1960, 243. és E 21. Ben. res. 1766. szept. 3., dec. 30.

³⁹ E 21. Ben. res. 1767. szept. 16.

⁴⁰ Vö. Magyarország története II. 1526—1790. Bp. 1962, 476.

fontos terrénumai voltak, a kormányzat többek között arra törekedett, hogy a birtokok a mezőgazdasági meliorációs törekvések kísérleti telepei és göcai legyenek.

A kincstári birtokokon inkább 1760 után lehetünk tanúi ezeknek a törekvéseknek, a kísérletek elsősorban az igényesebb ipari növények meghonosítását célozták. A kelmék festéséhez szükséges festőnövények termesztését a magyaróvári uradalomban, majd a bácskai uradalomban sikerült kezdvező eredménnyel meghonosítani. A Bácskában a buzér és a kékfestő csülleng az 1760-as években már jó termést hozott. Ugyanitt 1765-ben elkezdték a kender termesztését. Apatin környéke lett a kendertermesztés központja. A lentermesztésre szintén történtek próbálkozások, 1765-ben cseh lentermesztési szakkönyveket terjesztettek a kamara útján. A lentermesztés és a gyapottermesztés terén azonban eredményt nem sikerült elérni.⁴¹

A legtöbb áldozatot az eperfaültetés és a selyemtermelés meghonosítása érdekében hozták. Az első kísérletek a határőrvidéken és Szlavóniában vezettek eredményre. A pétervárad, óbudai, bélyei, visegrádi, bácskai, magyaróvári uradalmakon kiterjedt eperfaültetvényeket létesítettek, Bácskában az 1760-as évek végén 20 000 eperfa segítségével több mint 20 mázsa selyemgubót sikerült termelni. Szlavóniában Solenghi személyében olasz szakember állt a selyemtermelés élén.⁴²

A bécsi udvartól kiinduló mezőgazdasági reformok igazi terrénuma a Bánság volt, amely ekkor úgyszólván összefüggő kincstári birtoktestet képezett. Ez a terület azonban ekkor még nem tartozott a magyar kamara fennhatósága alá.

Az állattenyésztés terén a magyar kamarát, bécsi intencióra, elsősorban a ló- és juhtenyésztés foglalkoztatta. A katonai szempontból fontos lótenyésztés előmozdítása érdekében a kamarai birtokokon — kevés eredménnyel — méntelepeket próbáltak létesíteni. A juhtenyésztés ügye az osztrák szövőipar nyersanyagigényével állott szoros kapcsolatban. Jobb minőségű gyapjú nyerése végett az aradi és a bácskai kamarai birtokon macedon juhtenyésztet létesítettek. A viasztermelés szempontjából igen fontos méhészetet is felkarolták, 1767-ben ezért kamarai méhészeti igazgatót neveztek ki, aki azonban nem váltotta be a működéséhez fűzött reményeket.⁴³

A szarvasmarhatenyésztés, a gabonatermesztés minőségi megjavítása a kincstári birtokgazdálkodás vonatkozásában már nem játszott ilyen elsőrangú szerepet. E két termelési ág volt a legelterjedtebb Magyarországon, így a kincstári birtokokon a meglévő termelési színvonallal is biztosítani lehetett Ausztria élelmiszerellátását. A gabonánál inkább a korszerűbb tárolás (magtárak építése) kérdésével foglalkoztak.

Az iparfejlesztés, amely egyébként az abszolutizmus gazdaságpolitikájának ebben az időben a legfőbb célkitűzése volt, a bécsi udvar magatartása miatt természetesen sokkal kevesebb figyelemben részesült, mint a mezőgazdaság. A magyar kincstári uradalmak kiválóan alkalmasak lettek volna különféle olyan iparágak

⁴¹ E 21. Ben. res. 1763. dec. 6., 1764. jan. 4., Eckhart F.: A bécsi udvar gazd. pol. 27—29.

⁴² E 21. Ben. res. 1763. máj. 9., 1764. jan. 30. és Eckhart F.: A bécsi udvar gazd. pol. 21—22.

⁴³ Eckhart F.: A bécsi udvar gazd. pol. 39—43., E 21. Ben. res. 1767. ápr. 29.

meghonosítására, amelyeket Európának ezeken a területein rendszerint az államhatalom teremtett meg. Ilyen kísérleteknek, a bécsi udvar gazdasági politikájának 1770 előtti időszakában, amikor az udvar még nem zárkózott el teljesen a magyar ipar fejlesztése elől, valóban tanúi lehetünk a kincstári birtokokon. Az iparfejlesztés kérdéséhez azonban az udvar még a kincstári birtokgazdálkodás vonatkozásában is csak fenntartással nyúlt. Csak Ausztria iparára nem ártalmas vagy az osztrák ipar számára szükséges, félkész gyártmányokat készítő iparágak meghonosítását vélte ajánlatosnak. Az ilyen jellegű iparpártolás Magyarországon a kamarai birtokokon indult meg. A bácskai és a magyaróvári uradalmakban kincstári segítséggel hozzákezdtek a gyapotfonás elterjesztéséhez, s az 1760-as években Apatinban posztómanufaktúrát állítottak üzembe, amely azonban szakértelem és kellő támogatás hiányában rosszul működött.⁴⁴ Ugyancsak az 1760-as években, főleg a bácskai és a szlavóniai uradalmakban, tették meg az első lépéseket a selyemfonás elterjesztésére, selyemfonók felállítására is.⁴⁵ (A legtöbb eredményt ilyen téren szintén a bécsi fennhatóság alatt levő bántéri birtokok mutattak fel.) Az említett kísérletek mellett még a vasgyártás fejlesztése érdekében tett intézkedések érdemelnék figyelmet, mégpedig főleg a diósgyőri uradalomban. A vasgyártás előmozdítását a kincstári birtokokon az udvar az örökös tartományok vasellátása szempontjából is szükségesnek tartotta.⁴⁶

Kincstári manufaktúrák alapítása terén a magyar kamara 1772-ig kevés eredményt ért el, ehhez a kamara alkalmazottainál a kellő érdeklődés és a szakértelem is hiányzott. Kempelen Farkas volt az egyetlen kamarai tisztviselő, aki ilyen vonatkozásban érdemleges munkát fejtett ki.⁴⁷

A birtokgazdálkodás vonalán a magyar kamarának az említetteken kívül ebben a korszakban egyéb teendői is akadtak. Ezek közül az 1760-as években a *telepítés ügyét* kell kiemelnünk, amely összefüggött a birtokok jövedelmezőségének növelésével és az iparfejlesztéssel. A telepítésre ekkor elsősorban a bácskai és az aradi uradalmakat szemelték ki. A telepítési ügyek központi irányítására Cotthmann Antal kamarai tanácsos személyében külön kamarai referenst is kineveztek. A telepítésügy később a kamara igen fontos feladatává vált.⁴⁸

Nehéz és kényes feladattal növelte a magyar kamara birtokgazdálkodási és birtokigazgatási feladatkörét az *úrbérrendezés*, a felvilágosodott abszolutizmus nagyszabású agrárreformja Mária Terézia idején. Amikor az úrbérrendezés ügyében az előkészítő tárgyalások megindultak, kitűnt, hogy a királyi földesuraság alatt levő birtokokon a parasztság telkei és szolgáltatásai épp annyira rendezetlenek, mint a magánföldesurak birtokain. Mivel az úrbérrendezésnek ellenálló nemesség ezt nagy mértékben kihasználta volna, Mária Terézia elrendelte, hogy a kamara kezelésében levő uradalmakban az úrbérrendezést teljesen az országos érvényű rendelkezések szerint, mintaszerűen kell végrehajtani, és a példaadás kedvéért a kincstári uradalmakban a paraszttal különösen szelíden bánjanak. A kincstári uradalmakban 1765—66 után valóban nagy erővel hozzáláttak az úrbérrendezés végrehajtásához.

⁴⁴ Eckhart F.: A bécsi udvar gazd. pol. 81, 85—88.

⁴⁵ E 21. Ben. res. 1764. jan. 30.

⁴⁶ Uo. 1755. máj. 24., 1767. máj. 25.

⁴⁷ Eckhart F.: A bécsi udvar gazd. pol. 86, 99—100.

⁴⁸ A telepítés szorgalmazására E 21. Ben. res. 1763. febr. 1., dec. 6., 1764. jan. 2.

Az ismertetett birtokgazdálkodási feladatokból is látható, milyen sokrétű tevékenységet kellett a magyar kamarának az uradalokban ellátnia.⁴⁹ A birtokgazdálkodás szorosan összefüggött a sóbányászattal és a sószállítással is, hiszen a bányák táplálását az uradalomok látták el, a sószállításhoz szükséges fát pedig a kincstári erdők biztosították.

A magyar kamarának az osztrák örökösödési és a hétéves háború korszakában természetesen háborús gazdálkodással kapcsolatos teendői is voltak. Így 1742-ben a *salétrom- és lőporkészítés* ügyét is gondjaira bízták. A salétrom- és lőporgyártás hazánkban akkor még meglehetősen fejletlen volt, a kamarának kellett a szükséges lépéseket megtenni a lőporkészítés fellendítésére, főleg a kincstári birtokokon és a szabad királyi városokban. A kamara fedezte a felmerülő kiadásokat, készítette el a salétrom- és lőporszámadásokat. Erre a feladatra külön kamarai tisztviselőt neveztek ki. Alája rendelték a megfelelő személyzetet (raktáros, anyagkezelő). A magyarvári uradalomban egyébként ekkor 3 kincstári salétromfőző volt üzemben. A salétrom- és lőporgyártás ügyének országos irányítása csak 1747-ig maradt a magyar kamaránál, akkor ezeknek az ügyeknek az élére az egész monarchiára kiterjedő hatáskörrel Liechtenstein herceget, a birodalmi tüzérfőfelügyelőt állították. A magyar kamara az új igazgatónak adta át a lőporgyártási felszerelést és a személyzetet is.⁵⁰

A *hadsereg ellátása*, amely többé-kevésbé mindig a kamarai teendők között szerepelt, a háborúk alatt szintén megnövekedett feladatokat rótt a magyar kamarára. Az 1740-es évek elején e feladatok még nem vették nagyobb mértékben igénybe a magyar kamarai apparátust, mert a kamara ugyan közreműködött a hadsereg kincstári terménnyel való ellátásában, de a hadellátás ügye tulajdonképp nem tartozott alája. A hadellátás ügyét magyarországi viszonylatban is központilag Bécsből intézték. Élén a főhadbiztosság és a bécsi udvari kamara irányításával működő hadélelmezési főhivatal állott. A hadellátási szervezettel és személyzettel Magyarországon is ez a hivatal rendelkezett. A hadsereg gabonával való ellátását egyébként ebben az időben bérbeadták az élelmezési főhivatal vezetőjének, Bosch Ferdinánd élelmezési alezredesnek. A bérlő vásárolta meg a kincstár gabonáját a katonaság részére. A hadélelmezési szervezet bérbeadása tehát a harmincadbérlethez volt hasonlatos, azaz a bérlő átvette a gabonaellátás egész magyarországi (közelebbről véve Magyarországra, Szlavóniára, a Bánságra kiterjedő) szervezetét és személyzetét, ennek munkáját a bérlet tartama alatt ő irányította, a bécsi udvari kamara és a főhadbiztosság csak ellenőrizte tevékenységét. A lényeges követelmény főleg az volt, hogy a bérlő a kikötött kenyérmennyiséget a megállapított áron a helyőrségek részére leszállítsa. A szerződés ugyanis csak a várakban, a városokban állomásozó helyőrségek (beleértve a bécsi helyőrséget is) ellátására szolgált.⁵¹

⁴⁹ Uo. 1764. nov. 25. és Szabó D.: A magyarországi úrbérrendezés története Mária Terézia korában. Bp. 1933, I. k. 83, 92—93., 201—03, 207—09. — A birtokügyek szaporodása miatt a kamaraelnök a számvevőség gazdasági osztálya részére létszámemelést kér. HKA. Ung. Cam. Abt. 1. Rote No. 3. Subd. 4. 52 ex junio 1771.

⁵⁰ E 21. Ben. res. 1742. júl. 28., 1743. ápr. 29. A salétromtermelés fontosságát fejtegető terjedelmes aktaacsmó HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 773. 1743. jan. 13. 399—459 fol. A salétrom- és lőporügyek átadására E 21. Ben. res. 1747. aug. 4., nov. 27.

⁵¹ E 21. Ben. res. 1744. szept. 3., az inszurrekció gabonával és zabbal való ellátása. A gabonaszállítás 1747/48. évi bérletére OL. Magyar kamara arch. Arch. fam. Koller No. 97.

A kincstári bevételek növelésére való törekvés működött közre abban, hogy a Bosch alezreddessel kötött szerződést 1748-ban felbontották, és a magyarországi, a szlavón, a bánsági hadélelmezés ügyét (res annonaria) öt évre a magyar kamarára bízta. A magyar kamara a Bosch-féle szerződés feltételei alapján vállalta el a gabonaellátást, azaz 1 porció kenyérért 6 $\frac{1}{4}$, illetve nagyobb (9–12 millió) porció leszállítása esetén 6 dénárt kapott. A számítások szerint a kincstár terményeit így jobban lehetett értékesíteni, mert a bérlet 1 pozsonyi mérő búzáért 30 kr-t, míg a kamarai kezelés 42 kr-t biztosított.

A szerződés szerint Bosch alezredes maradt továbbra is a birodalmi hadellátási szervezet élén, magyarországi viszonylatban azonban őt közvetlenül a magyar kamara alá rendelték. Ide kellett benyújtania a gabonaügyi számadások egy példányát is (a másikat a bécsi kamarának). Az alárendelés következtében Bosch magyar kamarai tanácsos, továbbá a kamara gazdasági és gabonaügyi bizottságának a tagja lett. A gabonaügyi számadások ellenőrzésére Bosch mellé külön számvevőt is rendeltek. Schönholz Ferenc gabonaügyi számvevő 1750-ben szintén szerepel a gazdasági és gabonaügyi bizottság névsorában.⁵² Schönholz egyébként, Boschhoz hasonlóan, osztrák hadellátási funkciót is betöltött.

Az 5 év leteltével a magyarországi hadélelmezés ügyét a bécsi főhadbiztosság vette át, 1758-ban azonban ismét a magyar kamara közvetlen irányítása alá került, s ott is maradt 1767-ig. Az 1758. évi szerződés megkötése után részletesen szabályozták a „res annonaria”-t. Most a „gabonaügy” tárgyalására külön bizottságot szerveztek (1753 előtt együttes gazdasági és gabonaügyi bizottság volt), a bizottság tagjai között szerepel Bosch Ferdinánd, a bécsi udvari kamara tanácsosa és a „res annonaria” birodalmi igazgatója. A külön gabonaügyi számvevőséget továbbra is Schönholz Ferenc (cassirius annonarius) vezette. Bosch igazgató egyébként, ugyanúgy mint 1748 után, a magyarországi hadellátás ügyében a magyar kamara fennhatósága alatt működött, a kurrens ügyeket ő maga intézte, egyébként minden ügyet, még az igazgatóhoz intézett kamarai rendeleteket is, a bizottság tárgyalta meg. A gabonahivatalok jelentéseiket és számadataikat egy-egy példányban a magyar kamarához és az igazgatósághoz küldték fel, tehát az ellenőrzés kettős volt.⁵³

Az 1763. december 17-i szerződés némileg módosította az előző szerződések pontjait, a kamara kisebb megtérítést kapott egy-egy kenyérporció után, ezzel szemben mentesült 40 000 Ft lefizetésétől, amelyet eddig a gabonaalaphól folyósított.⁵⁴

A meglehetősen kiterjedt szervezettel rendelkező hadellátási ügy átvétele a kamarai birtokgazdálkodás vonalán is munkatöbbletet jelentett. A magyar kamarának — amint erről később szó lesz — külön saját gazdasági és gabonaügyi igazgatója is volt, aki a birtokgazdálkodás oldaláról ellenőrizte a katonai gabona- és lisztellátás kérdését.

A rendszerint a hadellátás céljait szolgáló tizedbérletet ebben az időben a magyar kamara — különös módon — alig vette igénybe. A források úgyszólván

⁵² E 182. Magyar kamara archívuma. Arch. fam. Koller. No. 97., a gabonaügy átadását elrendelő 1748. aug. 5-i királyi határozat. A gabonaügyi bizottságra E 68. Praes. Erdődy. Extraser. No. 165.

⁵³ E 182. Magyar kamara archívuma. Arch. fam. Koller. No. 97. Norma rei annonariae nova.

⁵⁴ E 21. Ben. res. 1763. dec. 17.

csak a bácskai uradalmak egyházi tizedének a bérletéről emlékeznek meg. A tized-bérlet elhanyagolása az udvarnak is feltűnt.⁵⁵

A *harmincadigazgatás* terén a magyar kamara hatásköre 1740 után annyiban növekedett, hogy az egyes országrészek visszacsatolásával, a szepesi adminisztráció szoros alárendelésével megszorodott a kamara alá tartozó harmincad-hivatalok száma. A kamarai tanács egyébként továbbra is szívesen küzdött azért, hogy a harmincadügy viszonylagos különállását, amelyet az 1740 után tovább működő harmincadigazgatóság képviselt, megszüntesse, s a harmincadügyek közvetlen kamarai igazgatását visszaállítsa. Ezt a törekvést, amelyet költség-megtakarítással, a szakszerűség elmélyítésére való hivatkozással, a kamara önállóságát hangoztató országgyűlési határozatok végrehajtásával támasztottak alá,⁵⁶ lassanként siker is koronázta. Az udvar nehezen engedett a kamara követeléseinek, amit részben azzal indokolhatunk, hogy az igazgatóság fennállása megkönnyítette a pénztárügy különállását és a pozsonyi bankképviselet működését. A harmincadpénztárak ugyanis 1746-ig nem a magyar kamara, hanem a bancalítás alá tartoztak. A bécsi udvari kamara 1740 után is nagy eréllyel védte a harmincad-igazgatóság intézményét, amely szerinte nagyban hozzájárult a harmincad-jövedelmek növekedéséhez. Erdődy kifogásait, mely szerint a harmincadigazgatóság csökkenti a magyar kamara önállóságát, azzal utasította vissza, hogy az igazgatóság és a főharmincad-hivatal közvetlenül a magyar kamara alá tartozik. A bécsi kamara 1742 augusztusi véleménye szerint a harmincadigazgatóságot mint jól bevált intézményt továbbra is meg kellene tartani, de szorosan a magyar kamara alá kellene helyezni, s szervezetét a takarékoság figyelembe vételével meg kellene változtatni. Mária Terézia e javaslat alapján a harmincadigazgatóság szervezetében némi leépítést hajtott végre. Csökkentették a fizetéseket, megszüntették és a harmincadigazgatósággal egyesítették a pozsonyi főharmincad-hivatalt, ezzel megszűnt a főharmincad-hivatali pénztár is. A magyar kamara közvetlen fennhatósága alatt működő igazgatóság 1743-ban új utasítást kapott. Ez kimondja, hogy a harmincadigazgató hatásköre az alsó- és felső-magyarországi (a pozsonyi kamara és a szepesi adminisztráció területe), az aradi és szegedi harmincadok fölé terjed ki, biztosítja a kisebb állásoknál (hajdúk, kerülők) az igazgató kinevezési jogát, szabályozza a számadások szerkesztését és az igazgatóság számadásokat ellenőrző munkáját stb.⁵⁷ A harmincadigazgatóság személyzete ebben az időben a harmincadigazgatóból (Weidinger Xavér Ferenc kamarai tanácsos), az aligazgatóból (Derra András, egyben főharmincadfelügyelő), a számvevőmesterből, fogalmazóból, kiadóból, számtisztból, 3 írónkból, 2 járulnokból tevődött össze.⁵⁸ A kassai főharmincadfelügyelőséget, amely a szepesi adminisztráció területén fekvő harmincad-hivatalokat ellenőrizte, továbbra is megtartották. Természetesen a pozsonyi harmincadigazgatóság, illetve ezen keresztül a magyar kamara alá tartozott.

A módosított szervezetű harmincadigazgatóság még hét esztendeig működött. Közben megszűnt a pozsonyi bankképviselet, a magyar kamara több ügykörben

⁵⁵ E 182. Magyar kamara archívuma. Arch. fam. Koller. No. 143., E 19. Acta Graskovichiana. Litt. praes. Grass. 1758. febr. 27., E 21. Ben. res. 1761. dec. 23.

⁵⁶ E 182. Magyar kamara archívuma. Arch. fam. Koller. No. 225.

⁵⁷ HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 770. 1742. aug. 11. 129–197., E 21. Ben. res. 1742. aug. 11., a harmincadigazgatóság utasítása uo. 1743. okt. 4.

⁵⁸ E 182. Magyar kamara archívuma. Arch. fam. Koller. No. 232.

növelte önálló hatáskörét, s komoly eredményeket ért el az ügyintézés meggyorsítása, központosítása terén. Ilyen körülmények között a harmincadigazgatás különállását támogató bécsi udvar végül engedett a magyar kamara többszöri felterjesztésének, amelyekben a harmincadigazgatóság feloszlását javasolta. Grassalkovich a bizottsági ügyintézés általánossá tételével és a számvevőség munkájának szakosításával indokolta a harmincadigazgatóság feloszlását, amelybe — bár nehezen — a bécsi udvari kamara is beleegyezett. Az 1749. január 29-i királyi rendelet így megszüntette a harmincadigazgatóságot, személyzetét más kamarai hivatalokhoz osztotta be, csupán a harmincadigazgatói tisztség maradt meg a harmincadügyek ellenőrzésére és irányítására. A harmincadügyeket egyébként — más kamarai ügyekhez hasonlóan — a teljes tanácsülésen kellett megtárgyalni és bizottságilag kellett előkészíteni. A számadások ellenőrzését, ami azelőtt a harmincadigazgatóság számvevőségéhez tartozott, a magyar kamara számvevősége vette át.⁵⁹ A harmincadügy tehát teljesen beépült a kamarai központ ügyintézésébe, az igazgatói tisztség fennmaradása már nem a harmincadügyek különállását, hanem a kamaránál akkor kialakuló szakcsoportok szerinti (departamentális) ügyvitelt jelezte, s hasonlóvá vált a többi kamarai igazgatói tisztségéhez.

Növelte a magyar kamara harmincadügyi hatáskörét az is, hogy 1748-ban javaslatára a bécsi udvar megszüntette a horvát harmincadok bérletét, s helyébe harmincadadminisztráció felállítását rendelte el. Ezt az adminisztrációt — bár a kamara eredetileg közvetlen kamarai kezelést javasolt — 1749-ben létre is hozták.⁶⁰

A kamarai központ továbbra is arra törekedett, hogy a harmincadügyet és a sóügyet mindinkább közvetlen ellenőrzése alá vonja. A szepesi kamarai adminisztráció ismertetésénél látni fogjuk, miképp szűkült a szepesi adminisztráció hatásköre a területén fekvő harmincad- és sóhivatalok felett.

A magyar vámigazgatás legnagyobb fontosságú eseménye Mária Terézia idején kétségtelenül az 1754. évi vámszabályzat kibocsátása volt. A vámszabályzat ügye, sajnos, a magyar kamarát már nem foglalkoztatta olyan mértékben, mint saját hatáskörének, befolyásának a problémája. Már a birtokgazdálkodásnál is láttuk, hogy az országos gazdasági fejlődést érintő problémákban a magyar kamara részéről kevés elképzelés, kezdeményezés indult ki. Így volt ez a magyar gazdasági fejlődésre sorsdöntő fontosságú 1754-i vámszabályzat esetében is. Igaz, hogy a bécsi központi hatóságok a magyar kamara komolyabb bevonása nélkül készítették elő a magyar gazdasági életre hátrányos politika eme legfontosabb rendelkezését. Mindenáron igyekeztek megakadályozni azt, hogy a magyar kamara a szokásos önhatalmúságával az új vámtarifa ellen léphessen fel. Félelmük túlzott volt, mert a magyar kamara ekkor nem tiltakozott az ellen, hogy végrehajtsa azt, amit az uralkodó a bécsi központi hatóságok javaslatára a vámügyekben elrendelt, sőt — a magyar kancelláriához hasonlóan — észre sem vette, hogy az új vámtarifa milyen nagy veszélyt rejteget a magyar kereskedelem és ipar fejlődése számára.⁶¹

A vámszabályzatot a bécsi gazdasági igazgatóság (Commerzdirectorium)

⁵⁹ E 21. Ben. res. 1749. jan. 29., -HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 816. 1749. jan. 29. 970 -991.

⁶⁰ E 15. Exp. cam. 1748. márc. Aug. 28., E 21. Ben. res. 1748. ápr. 26., 1749. szept. 4. és 1750. márc. 26.

⁶¹ Eckhart F.: A bécsi udvar gazd. pol. 14—15.

dolgozta ki, az magyar ügyekben többnyire a magyar kancelláriával tanácskozott. A kancellária a magyar érdekek védelmét csak a nemesség és a szabad királyi városok vámmentességének biztosításában, illetve kiterjesztésében látta. (A magyar nemesség és a városi polgárok saját használatukra behozott cikkek után nem fizettek vámot. Ezt a kedvezményt továbbra is megtartották. Nem sikerült azonban a vámmentességet kiterjeszteni a saját természetű áruk kivételére.) Az 1752 márciusi bizottsági tárgyaláson a magyar kamara képviselői, Grassalkovich elnök és Weidinger harmincadigazgató is részt vettek. Jellemzően csak arra volt gondjuk, hogy az új vámszabályozás következtében a kincstár harmincadbevétele ne csökkenjen. A kész tarifatervezetre Grassalkovich elnök 1753 májusában tette meg észrevételeit, megjegyzései csupán a tokaji bor vámjának leszállítására és arra szorítkoztak, hogy a tranzito vám egyenlő legyen a behozatalival.⁶² A magyar kamara nem tett semmit az 1754. évi vectigal életbe léptetése ellen, és nem mutatott rá, hogy ez a vámszabályzat mennyire káros a magyar gazdasági életre nézve. Pedig a kamara előtt nem volt ismeretlen a vámtételek kereskedelmet fejlesztő vagy sorvasztó hatása, hiszen 1740 előtt ilyen érvekkel is harcolt a kamarai hatáskört csökkentő harmincadbérlet, illetve igazgatóság ellen. Csakhogy ekkor a kamara befolyásának a védelméről, nem országos gazdasági érdekről volt szó. Az 1754. évi vámszabályozásnál a magyar kamarának valóban csak az a szerep jutott, hogy a bécsi udvar elképzeléseit „királyi hatósághoz méltóan” pontosan végrehajtsa,⁶³ s hogy a harmincadszervezet munkáját e feladatok végrehajtása érdekében szabályozza. Ha tiltakozott is később egyes vámtételek magassága miatt, az egész vámrendszer ellen nem lépett fel.

A harmincadszervezet — amint erre rá is mutattunk — a vámigazgatás mellett járulékos feladatokat is ellátott. Az 1740-es évek háborús pénzügyi válsága idején ilyen járulékos (egyébként fontos) teendővel, az *aranymosás és a kincstári aranybevételek* ügyével bővült a harmincadszervezet munkája. Az aranytermelésből eredő jövedelmek növelése végett 1747-ben az aranymosás és beváltás ügyét — a bécsi kamara alá tartozó bányakerületek kivételével — Weidinger Ferenc harmincadigazgatóra bízta. Feladatává tették az aranytermelés jobb megszervezését, előmozdítását. Az aranymosás és beváltás ügyeit az aranylelőhelyek közelében levő vidéki kamarai tisztviselőknek az ő irányításával és ellenőrzésével kellett intézniük. Felhívták Weidinger figyelmét arra, hogy kerülje a hatásköri összeütközéseket, főleg a határrészekben, az erdélyi aranytermeléssel. A rendelet közölte a beváltási összegeket és az aranylelőhelyeket is.⁶⁴

Az aranybeváltással megbízott kamarai tisztviselőknek a beváltott aranyat a pozsonyi főpénztárhoz kellett felküldeniük, a magyar kamara innen továbbította azt Bécsbe. Az így beszolgáltatott aranyat a beváltás értékében beszámították a magyar kamarai jövedelmek udvari kvótájába.⁶⁵

Az aranymosás és beváltás ügye a fenti rendelkezéssel, úgy látszik, még nem került teljesen a magyar kamara hatáskörébe, az aranymosás legfelsőbb irányítását Magyarországon ugyanis csak 1749-ben utalták a magyar kamara szorosabb felügyelete alá. Ugyanakkor kimondták, hogy az igazgatói tisztséget Magyar-

⁶² Uo. 44—49.

⁶³ A vámszabályzat kiadásáról és végrehajtásáról intézkedő királyi rendelet E 21. Ben. res. 1754. aug. 12.

⁶⁴ Uo. 1747. szept. 28.

⁶⁵ Uo. 1748. márc. 16.

országon Weidinger harmincadigazgató, Horvátországban pedig Czindery horvát harmincadadminisztrátor látja el.⁶⁶

A magyar kamarának a *szabad királyi városokkal* kapcsolatos teendői 1740 után a III. Károly alatt kialakult városi hatáskörhöz képest bizonyos tekintetben szintén megváltoztak. A fő feladat továbbra is a városi gazdálkodás megjavítása, a számadások ellenőrzésének fokozása, a városok eladósodásának megszüntetése, mindezzel kapcsolatban a városi igazgatás viszonyainak a tökéletesítése volt. Az udvar számos rendeletben sürgette azoknak a módozatoknak a kidolgozását, amelyekkel a városokat adósságaiktól meg lehetne szabadítani. A magyar kamara véleménye szerint a városok a XVII. század II. felétől kezdve általában a háborúk, elemi csapások, járványok, állatvész miatt adósdottak el. Hozzájárultak ehhez a városi magisztrátusok visszaélései s a nem megfelelő házi gazdálkodás is.⁶⁷ Az 1748. április 4-i királyi rendelet, amely az 1748. évi városi tisztújítások ellenőrzésére adott utasítást, épp ezért szigorúbban megkövetelte a városi adósságok és a kamatok kimutatásainak pontos elkészítését, a kamatok fizetésének pontos teljesítését, s újból megtiltotta adósságok felvételét vagy magas kamatláb fizetését.⁶⁸ A magyar kamara nem titkolta, mindezekre az intézkedésekre azért van szükség, mert a kincstár fokozottabb mértékben akar a szabad királyi városok anyagi erejére támaszkodni. Ebből a szempontból többször felülvizsgálta, hogyan teljesítik a városok kincstári szolgáltatásait. A városok cenzusának fizetése körül pl. komoly rendellenességek mutatkoztak. A cenzust (a királynak pénzben fizetett földesúri szolgáltatás) több város rendszertelenül, egyenlőtlenül fizette, sok város mentes volt alóla. A kamarát 1750-ben e mentességek okmányokkal való igazoltatására szólították fel.⁶⁹ Hátralékok voltak a hadiadó fizetésénél is, 1751-ben ezért ki kellett mutatni minden városnak, milyen összegek folynak be a hadiadó- és milyenek a házipénztárba. Szabályozni kellett továbbá a városi tisztviselők létszámát és fizetését is.⁷⁰

A szabad királyi városok anyagi erejének az igénybevételére a hétéves háború alatt került sor. Az udvar kívánságára a magyar kamara négy ízben majdnem másfél millió forint kölcsönt vett fel a szabad királyi városoktól. Ezt az összeget a városok csak úgy tudták előteremteni, hogy magánosok pénzét is kölcsönvették állami célokra.⁷¹

A rossz gazdálkodás, sőt hűtlen pénzkezelés miatt többször elmarasztalt városi magisztrátusok összetételének megjavítására, a városi közigazgatás tökéletesítésére is több újszerű rendelkezés született. Szabályozták a városi önkormányzati testület, a választó polgárság kialakítását, a tisztújításokon a tisztségekre való jelölést (a jelölés jogát a magisztrátus gyakorolta, a külső tanács, illetve a választó polgárság dolga volt a választás). Megtiltották, hogy a belső tanácsban első- és másodfokú rokonok legyenek, ha pedig ez — szakképzett tisztviselőjelöltekről lévén szó — elkerülhetetlen volt, akkor a rokoni kapcsolatban levők megválasztásához vagy alkalmazásához királyi engedély kellett. A számadási kötelezettség-

⁶⁶ Uo. 1749. máj. 3.

⁶⁷ Uo. 1747. febr. 17., E 15. Exp. cam. 1747. szept. Aug. 31., E 21. Ben. res. 1759. ápr. 9.

⁶⁸ E 68. Praes. Erdödy Extraser. No. 163.

⁶⁹ E 21. Ben. res. 1750. márc. 12.

⁷⁰ Uo. 1751. dec. 5.

⁷¹ Herzog: A magyar kincstár hitelműveletei. Századok. 1923 — 24, 443 — 46, 452 — 53.

gel járó tisztségekre a választó polgárság tagjait javasolták kinevezni, s óvadékot kellett tőlük kérni. A városi igazgatás színvonalának emelése végett a királyi rendeletek azt is meghagyták, hogy nagyobb gondot fordítsanak a városi iskolákban a számolás és az írás oktatására.⁷²

A városok szabályozására kiadott 1770. évi rendelkezésben felhívták a magyar kamara figyelmét a céhek visszaéléseinek megszüntetésére, a csavargók és koldusok ügyének rendezésére, vendéglők felállítására, iskolák létesítésére, tanítók alkalmazására, az erdők szabályozására, feltérképezésére, a tűzrendszet megteremtésére, tűzoltókészülékek beszerzésére, a városi lakosság, főleg az iparosok összeírására, telkek felmérésére és becslésére (a helyes adókiivetés céljából), külön bírósági tanácsulések rendszeresítésére stb. Ez a rendelkezés azt is meghagyta, hogy azok, akik a szenci „*politicum et camerale studium*”-ot elvégezik, előnyben részesüljenek a tanácsnoki tisztségek betöltésénél. Ügyelnie kellett a kamarának arra is, hogy a városi haszonvételeket, üzemeket, javadalmakat helyesen és nagyobb jövedelem biztosítása végett árverés útján adják bérbé.⁷³

A szabad királyi városok mint a király földesurasága alá tartozó „jóságok”, számos tekintetben ugyanolyan elbánásban részesültek, mint a kamarai uradalmak. Itt észlelhető elsősorban a felvilágosodott abszolutizmus célkitűzéseire fűződő új államgazdasági politika alkalmazása a városoknál. A magyar kamarának a városokban is szorgalmaznia kellett a telepítést, az eperfaültetést és a selyemtermelést, ipari üzemek (manufaktúrák) alapítását.⁷⁴ Az udvar elképzelése rendszerint az volt, hogy a városok saját jövedelmükből fedezzék a selyemtermelés meghonosításának, a manufaktúrák alapításának költségeit. A városok ilyen célokra általában nem szerettek áldozni, s nem is igen volt pénzük rá.⁷⁵

Az előzőekben a kamarai igazgatás és gazdálkodás olyan ágaival foglalkoztunk, amelyeknél a feladatok és teendők 1740 után a legnagyobb mértékben növekedtek. Egyébként — ez a területi illetékesség növekedésének természetes velejárója volt — a kamara teendői Mária Terézia korában minden vonalon megszaporodtak. Így volt ez a *lappangó királyi jogok felderítésével*, a magvaszakadt javaknak a kincstár részére való biztosításával, s a királyi fiscust illető egyéb jogok érvényesítésével kapcsolatos tennivalókkal is. A birtokgazdálkodásnál már kimutattuk azt, hogy magszakadás, háramlás révén ebben az időben nagy kiterjedésű uradalmak kerültek a kincstár tulajdonába, és a háramlás következtében megszerzett javak (*fiscalitas, caducitas*) jelentősen növelték a kincstár vagyonát. Az udvar épp ezért többször felhívta a magyar kamarát arra, hogy a fiskalításokra különös gondot fordítson, s a bevételek növelésére adódó ilyen lehetőségeket minél jobban használja ki. A fiskalításokból befolyt pénzjövedelmeket 1748-tól kezdve külön kellett kezelni, s erre külön pénztárt (ez természetesen a kamarai főpénztár egy részlege lehetett) kellett létesíteni.⁷⁶

⁷² E 21. Ben. res. 1755. máj. 6., 1762. jan. 20.

⁷³ Uo. 1770. okt. 27. a magyar kamara 1766. márc. 11-i felterjesztésére érkezett rendelet.

⁷⁴ Uo. 1763. febr. 1., 1764. jan. 30.

⁷⁵ Uo. 1765. márc. 5., Buda és Pest állásfoglalására. Fővárosi lvt. Budai lvt. *Camera* ant. 299. és *Locum* ant. 826., Pesti lvt. Int. a. a. 4864.

⁷⁶ E 21. Ben. res. 1742. dec. 20., 1748. okt. 22., HKA. Hoffin. Ung. Rote No.805. 1747. jún. 9. 233—256.

A háramlásokkal, fiskalitásokkal kapcsolatos jogi és peres ügyekben a magyar kamara a királyi jogügyi igazgató és a kincstári ügyészek munkájára támaszkodott. A királyi jogügyi igazgatónak a fiskalitásokkal kapcsolatos jelentéseit egy 1767. évi rendelkezés szerint a magyar kamara jogügyi bizottsága tárgyalta meg. Az udvar erős érdeklődését mutatja a vagyonjogi ügyek iránt, hogy e bizottság jegyzőkönyveit hétről hétre teljes terjedelemben kellett Bécsbe felterjeszteni.

A magyar kamara levéltárát — amint erre rámutattunk — elsősorban szintén a lappangó királyi jogok felderítésének céljából hozták létre. A levéltárnak kellett gondoskodnia a megfelelő birtokjogi okmányokról, a királyi jogügyi igazgatónak pedig a jogi alátámasztásról és az esetleges per sikeres lefolytatásáról.

A fiskalitások kapcsán többször foglalkozni kellett a lappangó királyi jogokra beérkezett feljelentésekkel (denunciatio), nemkülönbén e feljelentések jutalmazásának kérdésével. Egy 1738. évi rendelkezés szerint a denunciáns a felderített fiskalitás értéke szerint kapott jutalmat, mégpedig 5000 Ft-ig az érték egyharmadát, 5000 Ft-on felül pedig annak 10%-át. A magyar kamarának ezt a jutaléket továbbra is biztosítani kellett. Amennyiben a kamarai levéltár tisztviselői lappangó királyi jogot, fiskalitást felderítő ismeretlen okmányra bukkantak, és ezt bemutatták, 5000 Ft-on aluli értékű fiskalitásnál 10%-os, 5000 Ft-on felüli értékűnél pedig 5%-os jutalmat kaptak.⁷⁷

E jutalérendszer világosan mutatja, hogy a fiskalitások, lappangó királyi jogok felderítése nem volt könnyű dolog, s hogy felderítésük alapos jogi felkészültséget igényelt. A kamarai utasítások is beszélnek arról, hogy egyes királyi jogok érvényesítése nem történt meg következetesen, egyes királyi jogok feledésbe mentek. Grassalkovich kamaraelnök 1757-ben pl. arra hívta fel a figyelmet, hogy a monarchia országaiból kivitt vagyon után 10%-os illetéket (ius detractus, Abfahrtgeld) kellene szedni, mivel ilyen illetéket idegen országok is szednek a monarchiába behozott vagyon után.⁷⁸ Amint az 1767. október 7-i királyi rendeletről kitűnik, ezt a kérdést már szabályozták a törvények. E szerint eladott birtok értékét tilos volt az országból kivinni, kivételesen csak az uralkodó adhatott erre engedélyt, de ilyenkor le kellett fizetni a 10%-os ius detractust. Mivel a kamara erre nem ügyelt eléggé, újból feladatává tették, hogy ilyen vagyonkivittelt a továbbiakban akadályozzon meg. Közben az udvarnak az is tudomására jutott, hogy bár a kincstár elhanyagolta a kiviteli illeték behajtását, annál inkább éltek ezzel a földesurak. Ezt a visszaélést is a kamarának kellett felszámolnia. A vidéki kamarai hivatalok kötelessége lett ezentúl, hogy a ius detractust a kincstár részére biztosítsák és a visszaéléseket a kamarának jelentsék. Hivatalból kellett üldöznie a kamarának az uszorát is. Ha valaki a törvényes 6%-nál nagyobb kamatot kért, attól peres eljárással a tőkét és a kamatot a fiscus részére elkobozták.⁷⁹

A kincstár nemcsak a magvaszakadt világi személyek vagyonát örökölte, hanem ugyanilyen jogok illették meg az elhalt egyházi személyek vagyona után is. A kincstárnak ezt a jogát — bár azt a század elején szabályozták — az 1750-es,

⁷⁷ E 21. Ben. res. 1767. dec. 9. a lappangó királyi jogokra és a denunciatioira. Az 1738. évi szabályozásra E 182. Magyar kamara arch. Arch. fam. Koller. No. 146. 1738. okt. 8-i királyi rendelet másolata.

⁷⁸ E 20. Refer. cam. orig. 1751: 36. sz.

⁷⁹ E 21. Ben. res. 1767. okt. 7. és E 15. Exp. cam. 1771. dec. Circ. 58., az uszorára Corpus juris 1715 : 51. és 1743 : 120. te.

1760-as években a kamara szintén nem érvényesítette rendszeresen. A bécsi udvar vette elő ezt a kérdést az 1760-as években, a királyi jogügyigazgatónak kellett a problémát megvizsgálnia. A vizsgálat után a magyar kamara azt javasolta, hogy az 1703. évi Kollonics-féle konvenciót kellene a királyhoz jóváhagyás végett felterjeszteni, illetve folytatni az egyházzal az 1715 után megszakadt tárgyalásokat ebben a kérdésben.⁸⁰

A magyar kamarai gazdálkodás egyik igen fontos ágánál, a *bányászat és a pénzverés* ügyénél a magyar kamarai igazgatás korábbi csekély hatáskörét is elvesztette. A magyarországi pénzverés és bányaugy 1747-ben a bécsi bányászati collegium fennhatósága alá került, a selmeci főkamaragrófot, a szomolnoki és a nagybányai bányainspektort is ennek rendelték alá. Ezzel az intézkedéssel megszűnt az a korlátozott befolyás is, amelyet a szepesi kamarai adminisztráció a megelőző időkben a felső-magyarországi, továbbá a nagybányai bányakerületek felett gyakorolt. A bányaszámadásokat ezentúl a bécsi udvari kamarai számvevőségnek a bányahivatalokhoz kiküldött számtanácsosa ellenőrizte, s a jövedelmeket pedig a kassai kamarai pénztár helyett a szomolnoki bányafőhivatal pénztárába kellett beszolgáltatni (innen Bécsbe küldték fel a pénzt). Grassalkovich Antal kamaraelnök — a maga fortélyos módján — megkísérelte, hogy a magyar kamara legalább azokat a bányaugyeket tarthassa meg magának, amelyek a szepesi kamara alá tartoztak. Ezért 1749-ben, hangsúlyozva azt, hogy az udvari kvóta és a kamatok fizetésével mennyire sikerült a kincstár adósságait csökkenteni, a szomolnoki rézbányák, a nagybányai arany- és ezüstabányák kezelésének visszadását kérte. Grassalkovich ígéretet tett arra, hogy e bányákból az addiginál nagyobb jövedelmet fog kihozni. A bécsi udvari kamara, azzal érvelve, hogy a bányaugyet terhelő adósságok az egész birodalmi bányaugy összefogását kívánják meg, nem javasolta a magyar kamaraelnök kérelmének teljesítését. Grassalkovich kérelmét el is utasították.⁸¹ A bányaugy birodalmi összpontosításából így Magyarország sem maradt ki. A magyar kamara hatáskörében csupán a nemesfém tiltott kivitelének és a pénzhamisításnak az üldözése maradt.

A magyar kamara hatásköre, tevékenysége tehát nagymértékben megnövekedett az 1740—1772-ig terjedő három évtized alatt. Összefoglalva az előbb elmondottakat, azt lehet megállapítani, hogy a magyar kamara feladatainak megnövekedésében, munkájának kiszélesedésében három fontos tényező játszott közre:

1. Az 1741. évi országgyűlésen a nemesi rendeknek adott engedmények, amelyek lehetővé tették addig a bécsi kamara igazgatása alatt levő területek nagy részének a magyar kamarai igazgatás alá való rendelését, továbbá a sómonopóliumnak, a legfontosabb kamarai jövedelemnek az átvételét.

2. Azok a feladatok, amelyek a háborús gazdálkodás következtében hárultak a kamarára, mint pl. a hadélelmezés ügye, a lőpor- és salétromgyártás.

3. A felvilágosodott abszolútizmus gazdasági politikájából eredő feladatok, mint pl. a mezőgazdaság, a városok fejlesztése, telepítés, úrbérrendezés, az 1754. évi vámszabályzat végrehajtása, továbbá általában a kamarai jövedelmek növe-

⁸⁰ E 21. Ben. res. 1766. márc. 25., 1766. máj. 21., E 15. Exp. cam. 1766. nov. Aug. 17., E 182. Arch. fam. Koller. No. 142.

⁸¹ E 21. Ben. res. 1747. jún. 12., HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 816. 1749. febr. 6. 14—15.

lését célzó tevékenység. Természetesen az ország gazdasági fejlődése is hozzájárult a kamarai feladatok szaporodásához. A birodalom központi pénzügyigazgatásában bekövetkezett változásokkal s az állami gazdasági politika újabb törekvéseivel főleg a 3. pontban felsoroltak állnak kapcsolatban.

Az előzőekben nem tértünk ki a magyar kamara hatáskörének, önállóságának megnövekedésével kapcsolatos minden kérdésre. Nem beszéltünk pl. a pénztári hatáskör visszaállításáról, a magyar kamarának a háborús hitelügyben játszott igen fontos szerepéről, a kamara önálló intézkedési hatásköréről. A pénztári hatáskör kérdését majd a kamarai szervezet, a hitel ügyét a pénzügyi gazdálkodás ismertetésénél, az önálló intézkedési jogkör kérdését pedig a bécsi és a magyar kamara viszonyának jellemzésénél ismertetjük.

5. A KAMARA SZERVEZETE

Magától értetődő, hogy a területi illetékesség, a hatáskör megnövekedése változásokat idézett elő a magyar kamarai szervezetben. A szervezetben történő változások nem olyan széles körűek, amint azt a hatáskör megnövekedéséből következtetni lehetne. Mindez főleg annak tulajdonítható, hogy a magyar kamarának kész szervezeti keretei voltak nagyobb feladatok ellátására is, amelyeket szükség esetén csak ki kellett tágítani. Egyes szervezeti változásoknak azonban — mint pl. a pénztári szervezet újjáépítésének — döntő jelentőségük volt a kamarai igazgatás további fejlődésére. A *pénztári szervezetnél* történt változás a bécsi universalis bancalitis 1745 évi feloszlásának, tehát a birodalmi pénzügyigazgatás már ismertett racionalizálásának volt a következménye. Az universalis bancalitis helyét átvevő kamarai és katonai pénztári főigazgatóság 1746 januárjáig tartó ideiglenes működése után megszüntették a bancalitis egész birodalmi szervezetét, s a pénztárügyet — amint erről már szó volt — a központi és a tartományi pénzügyigazgatásban újból egyesítették a kamarai gazdálkodási ügyekkel. Magyarországi viszonylatban ez véget vetett a pozsonyi bankképviselő működésének, nemkülönb a kassai és szegedi kamarai főpénztárak bankfiókjellegét is megszüntette. Helyükbe újból felállították a pozsonyi kamarai főpénztárt, továbbá a kassai és szegedi főpénztárakat, s ezeket közvetlenül a magyar kamara alá helyezték. A bankkirendeltségek helyébe lépő kamarai főpénztárak egyelőre még egyesítve maradtak a hadipénztárakkal (a bancalitis ugyanis a kamarai bevételek mellett a hadiadót is kezelte), utóbbiak azonban nem a magyar kamara, hanem a továbbra is működő bécsi hadipénztári főigazgatóság fennhatósága alatt voltak. A bécsi hadipénztári főigazgatóság megszűnése után a magyarországi hadipénztárak 1749—50-ben elváltak a kamarai főpénztáraktól.⁸²

A kamarai pénztárügy átszervezésével kapcsolatban újból szabályozták a magyar kamara pénztári hatáskörét és a pozsonyi főpénztár működését. A pozsonyi főpénztár ezentúl ismét csak a magyar kamara utalványozására fizethetett.

⁸² E 21. Ben. res. 1746. jan. 26., a bancalitis és kirendeltségei megszüntetésére uo. 1749. márc. 8. és 1750. ápr. 20., E 15. Exp. cam. 1749. jan. Aug. 4., a katonai pénztárak elkülönítésére. HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 817. 1749. márc. 8., a szegedi pénztárak elkülönítésére.

A szepesi adminisztráció kassai főpénztára, továbbá a szegedi főpénztár (nemkülönben a vidéki kamarai pénztárak) szintén csak a magyar kamara utalványozásait fogadhatták el. Ezzel a magyar kamara nemcsak visszaszerezte 1718 előtti utalványozási jogát, hanem utalványozási hatásköre (a kassai és szegedi pénztárak alárendeltsége miatt) ki is szélesedett. A kamara önálló utalványozási joga egyébként továbbra is korlátozott maradt. Minden pénztári kiutalásra ezentúl is királyi engedély vagy rendelet volt szükséges. E nélkül csak a birtokok jókarbantartására, a só- és lóporügyek mindennapi szükségletére, az irodai szükségletekre fordított kisebb összegeket, illetve a sürgős kiadásokat lehetett kiutalni. Általában a kamara önállóan a korábbi rendeletekben szabályozott módon utalványozhatott. A költségvetésben szereplő tételek kifizetésére nem kellett királyi rendelet. Jellemző a magyar kamara csekély pénzügyi önállóságára, hogy ezt a korábbi önálló utalványozási hatáskört a főrendelet megjelenése után külön királyi rendeletben kellett újból tisztázni.⁸³

A pénzkiutalás mellett az udvar a pénztári számadások ellenőrzését is szigorúan a kezében tartotta. A kamarai pénzkezelő tisztviselőknek az utasítás szerint a heti pénztári kivonatokat a magyar és a bécsi kamarának, a kamarai pénztáraknak a negyedévi számadásokat a bécsi kamarának kellett megküldeniük. Ezeket a bécsi kamara számvevősége ellenőrizte. A szuperrevíziót 1749. évi rendelkezés szerint a pozsonyi, eszéki, szegedi, kassai pénztárak (ún. főpénztárak) esetében Bécsben végezték el, a felmentvényt is itt adták ki. A pénztári kimutatókat birodalmi előírás szerint kellett megszerkeszteni. Későbbi rendelkezés a bécsi kamarának havi jelentések küldését is előírta.⁸⁴

Az újból felállított pozsonyi főpénztár személyzete kezdetben a pénztárfőnökből (prefectus), az ellenőrből (contralor), egy segéderőből állott. Később, hogy a pénztár kezelésének nehéz és felelősséggel járó munkáját megkönnyítsék, a pénztárfőnök és ellenőr maga választhatta meg és alkalmazta a segéderőket, s ezek teljesen csak tőle függtek. A segéderők felfogadására a főpénztáros és az ellenőr fizetési pótlékot húzott.⁸⁵

A pozsonyi főpénztárnak, a kamarai tanács pénztalványozási jogának visszaállítása, a vidéki kamarai pénztáraknak (köztük a szepesi adminisztráció kassai főpénztára, a szegedi főpénztár, később a szlavón kamarai adminisztráció visszatolásával az eszéki főpénztár is, amelyek a legnagyobb vidéki pénztáraknak számítottak) a magyar kamara alá való rendelése jelentősen megnövelte a magyar kamara hatáskörét és munkáját. A pénztári ügykör a kamarai bevételek nagyarányú emelkedésével, a kamarai pénzgazdálkodás kiszélesedésével — erről később fogunk szólni — a kamarai igazgatás egyre fontosabb, sőt egyik legfontosabb ágává vált. A pénztári teendők növekedésével emelni kellett a pozsonyi főpénztár alkalmazottainak létszámát is. Itt a pénztárfőnök és ellenőr mellett 1756-ban már 2 pénztári tiszt (cassae officialis) és 2 járulnok található.⁸⁶ Később egy pénztárossal (cassarius) növekedett a létszám. Amikor 1770-ben a pozsonyi főpénztár ügyvitelét korszerű szempontok szerint reformálták, a pénztári sze-

⁸³ E 21. Ben. res. 1746. jan. 26. és 1746. márc. 24., illetve E 15. Exp. cam. 1746. febr. Aug. 3.

⁸⁴ E 21. Ben. res. 1746. jan. 26. főrendelet és E 15. Exp. cam. 1747. júl. Off. Sol. 1., HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 819. 1749. júl. 1., E 21. Ben. res. 1761. ápr. 29.

⁸⁵ E 21. Ben. res. 1746. nov. 23., 1749. ápr. 25.

⁸⁶ E 15. Exp. cam. 1756. febr. Aug. 1., E 21. Ben. res. 1756. márc. 12.

mélyzet mar a prefektusból, az ellenőrből, a pénztárosból, a számfejtőből (liquidator), 2 pénztári tisztből és 3 járulnokból állt, tehát 9 alkalmazottból, szemben az 1750-es évek 3 alkalmazottjával.⁸⁷ A pénztári ügyek fontosságát mutatja, hogy a pénztári ügyek élére és összefogására már 1751-ben külön pénztári igazgató-tanácsost jelöltek ki.⁸⁸

A pénztári ügyvitel reformjáról, a pénztári igazgató-tanácsos működéséről és hatásköréről majd a kamarai ügyvitel részletes ismertetésénél fogunk beszámolni. Ezek ugyanis fontos helyet foglaltak el az egész kamarai ügyintézés 1740 utáni mélyreható átalakításában.

A magyar kamara központi szervezete 1740 után a főpénztár újjászervezése mellett egy másik hivatallal, a levéltárral bővült. A *kamarai levéltár* (archívum) kialakulásának első lépéseiről már az előzőekben megemlékeztünk. A kamarai irattár mellett már 1738 óta működött egy levéltárnok, aki a nagyrészt nem a kamara regisztraturájához tartozó, hanem a nemesi családok magszakadása révén vagy más módon a kamara birtokába jutott, elsősorban jobbiztosító jellegű iratanyag rendezésével és lajstromozásával foglalkozott. Említettük azt is, hogy az udvar e levéltári iratok feldolgozását, főleg a lappangó királyi jogok felderítése, a fiskalitások biztosítása céljából, tehát elsőrangú pénzügyi szempontból tartotta fontosnak. Ez a jogi és pénzügyi ok, az iratok tartalmának nagy jogi és gazdasági értéke bírta rá az udvart és a magyar kamarát arra, hogy az 1750-es években a levéltárnoki tisztségből külön központi hivatalt fejlesszen ki. E hivatalnak az lett a kötelessége, hogy a királyi jogokat biztosító régi okmányok összegyűjtésével, rendezésével szolgálja a magyar kamarai igazgatás elsőrendű célját, a kincstári jövedelmek biztosítását és növelését. A kamarai levéltár megszervezése tehát szorosan kapcsolódott az államgazdaság 1740 utáni reformjának a kérdéséhez.

A *levéltári hivatal* tulajdonképp 1754-ben, Ribics Rudolf György volt bécsi egyetemi tanárnak levéltári igazgatóvá való kinevezésével alakult meg, a levéltári igazgatón kívül két lajstromozóból és 1 írnokból álló személyzettel. Ribics igazgatósága idején a magyar kamara még nem tudta a levéltárt teljesen maga alá rendelni, s a levéltár munkáját sem tudta rendszeresen ellenőrizni. Ennek az volt az oka, hogy a levéltári igazgató mint az udvar bizalmi embere, a számára adott titkos utasítás alapján főleg arra törekedett, hogy az uralkodóház trónöröklési jogát érintő, sokszor veszélyes tartalmú okmányokat a magyar kamara tudta nélkül a bécsi házi és udvari levéltár számára kiválogassa és eltulajdonítsa. Ez a titkos utasítás kivonta Ribicset a magyar kamara fennhatósága alól, bár az 1755. október 23-i nem titkos levéltári utasítás szerint a levéltári hivatal — igaz, hogy csak Grassalkovich erélyes közbelépése folytán — a magyar kamara alá tartozott. Ribics, aki dicstelen feladatának készségesen eleget is tett, nem sokat törődött az iratfeldolgozó munkával.⁸⁹

Megváltoztak a levéltár működésének feltételei Ribics halála után, 1764-ben, amikor a levéltár élére Grassalkovich javaslatára Szendrey Benedek, a volt főszámvevő személyében, kiváló szakember került, s amikor a levéltár ténylegesen

⁸⁷ E 21. Ben. res. 1770. okt. 16.

⁸⁸ E 20. Refer. cam. orig. 1751. év No. 84.

⁸⁹ Herzog J.: A magyar kamarai levéltár története. (a továbbiakban: A kamarai levéltár.) Levéltári Közlemények. 1928, VI. évf. 1—4. sz. 10—12, 13—18.

a magyar kamarától függő hivatalná vált. Ekkor indultak meg a nagyobb méretű lajstromozási, rendezési és iratbegyűjtési munkálatok. A rendezésnél Szendrey javaslatára figyelmen kívül hagyták az 1755. évi utasítás proveniencia-ellenes intézkedéseit, azaz a levéltárba került rendezett és megfelelő segédkönyvekkel ellátott iratállagok megőrizhették régi rendjüket, csupán az irattárnak visszaadott anyagból kiválogatott darabok nyertek új mesterséges rendet. Mária Terézia rendkívül nagy súlyt vetett arra, hogy a kamarai levéltárban levő, illetve odakerülő iratanyag minél előbb rendezett és használható állapotban legyen. Épp ezért nem sajnálta a költségeket, s a kamaraelnök javaslatára hozzájárult a levéltári személyzet többszöri felemeléséhez. Az 1764. évi szabályozáskor még csak 6 alkalmazott dolgozott a levéltárban, ez a létszám később 8-ra, majd 1767-ben 14 főre emelkedett. A levéltári tisztviselők száma 1771-ben, nem számítva Bécsben a királyi könyvek másolásával elfoglaltakat, 17 fő volt. Ez a valóban tekintélyes létszámú személyzet, amelyet ideiglenesen, a rendezési és lajstromozási munkálatok mielőbbi befejezése céljából szándékoztak csak a levéltár rendelkezésére bocsátani, mégsem győzte a munkát. A levéltár iratanyaga ugyanis olyan mértékben gyarapodott, hogy annak rendezése, feldolgozása kb. egy évtized alatt nem vált lehetségessé.⁹⁰

A levéltár, mint említettük, a királyi jogok védelménél tett nagy szolgálatokat a kamarának. A királyi jogok érvényesítésével kapcsolatos, a kincstárnak rendszerint nagy hasznot hozó peres eljárásokat a kincstár főügyésze, a királyi jogügyi igazgató folytatta le. A királyi jogügyi igazgató, illetve az alája rendelt kincstári ügyészek számára a levéltár okmányai nélkülözhetetlenek voltak. Gondoljunk csak arra, hogy az óbudai uradalomnak a kincstár részére való visszaperlése is a levéltárban őrzött okmányok segítségével történt, s hogy pl. a fiscusnak az egyházi személyek vagyonát illető örökösödési jogát levéltári okmányokkal támasztották alá.⁹¹ A fiskalitások, kaducitások megszerzését biztosító tevékenységből, amely Mária Terézia idején egyre növekedett, a levéltár mind nagyobb mértékben vette ki részét. A levéltár felállítása kapcsán a magyar kamara hatásköre új ügykörrel, az ún. levéltári ügykörrel (archivale) bővült. Ehhez az ügykörhöz tartozott általában a kincstári érdekek jogi dokumentációjának az összeállítása. Ebben nemcsak a levéltár, hanem más kamarai szerv, sőt megyei és városi hatóság munkájára is támaszkodhattak. A levéltári ügykör a levéltári igazgató személye körül kristályosodott ki. Ő nemcsak a kamarai levéltári hivatal igazgatója volt, hanem mint kamarai igazgató-tanácsos a tanácsüléseken a levéltári ügyek előadója és a tágabb értelemben vett levéltári ügykör igazgatója is.⁹²

A magyar kamara központjánál 1740-től 1772-ig az előbb ismertetett szervezeti változásokon kívül más ilyenemű változás nem történt. A meglévő szervezeti egységek, hivatalok keretei bővültek, erről azonban külön emlékezünk meg.

⁹⁰ Herzog: A kamarai levéltár. Levéltár. Közl. 1931, IX. évf. 226—28, 231—33, 235, 245.

⁹¹ Óbudára E 21. Ben. res. 1759. jan. 14. Az egyházi ügyekre uo. 1766. máj. 21. — rendelet a kamarának, hogy a levéltár a jogügyi igazgatónak az egyházi javakkal kapcsolatos örökösödésre vonatkozó iratokat adja ki.

⁹² Az igazgató-tanácsosi tisztséget már Ribics Rudolf is betöltötte, Szendrey szintén megkapta ezt a tisztséget. Vö. Herzog: A kamarai levéltár. Levéltár. Közl. 1928, VI. évf. 12, 17; 1931, IX. évf. 228—230. A magyar kamara levéltári ügyköre a jogi ügyekhez kapcsolódott. Szendrey levéltárigazgató pl. tagja volt a jogügyi bizottságnak. Vö. E 8. Protocola commissionis iuridicae. 1765—1772.

A magyar kamara vidéki szervezetében ezzel szemben az 1741. évi országgyűlés határozatainak végrehajtása kapcsán jelentős változások következtek be. A legfontosabb ezek közül a hatalmas sóhivatali szervezet átvétele, amelyről már volt szó. A területi illetékesség megnövekedése következtében szaporodott a harmincadhivatalok és az uradalmi tisztartóságok, nemkülönben a vidéki pénztárak száma is (szegedi, kassai, eszéki főpénztár).

A területi hatáskör kiszélesedésének egyik lényeges következménye lett az is, hogy megnőtt a kamarai központ és az alsófokú vidéki hivatalok között helyet foglaló középfokú vidéki kamarai szervek, az ún. *kamarai adminisztrációk* száma. Ilyeneket általában bizonyos területeknek a központtól való nagy távolsága, illetve különleges feladatok elvégzése miatt már előbb is szerveztek.

A legfontosabb középfokú kamarai szerv a szepesi kamara utóda, a *szepesi kamarai adminisztráció* volt. Ez 1740 után mindjobban elvesztette önálló kormányhatósági jellegét. A szepesi kamarát természetesen a török uralom megszűnése sorvasztotta el. Hogy a török uralom vége után kb. 50 évig mégis megtartotta régebbi hatáskörét, az a megszokással, a hatáskörébe tartozó kamarai ügyek fontosságával, a pénzügyigazgatásban szerzett nagy gyakorlatával magyarázható, továbbá azzal is, hogy a királyi udvar szívesen támaszkodott az önállóságra törekvő pozsonyi kamarával szemben a bécsi alárendeltséghez jobban hozzászokott s a múltban inkább alávetett szepesi kamarára. A magyar kamara 1711 után fokozatosan törte meg a szepesi kamara különállását. A szepesi adminisztráció 1720 után még önálló kormányhatóságként működött, de már a magyar kamarán keresztül érintkezett az udvarral, s ügyeiben a magyar kamara ellenőrzése a valóságban is érvényesült. Az osztrák örökösödési háború idején bekövetkezett kedvező helyzetben azután a magyar kamara teljesen régi riválisa fölé kerekedett. Olyan rosszul állt ekkor a szepesi adminisztráció ügye, hogy 1748-ban egy királyi rendelet kimondotta eltörlését, s helyébe csak egy kamarai képviselőt szándékozott szervezni.⁹³ Ennyit még a magyar kamara sem akart. Az udvarhoz küldött javaslatában kifejtette, hogy a szepesi kamarai adminisztráció fenntartására a kamarai szolgálat érdekében szükség van, csak hatáskörét és személyzetét kellene csökkenteni.⁹⁴ Ez a továbbiakban tényleg meg is történt. Az 1749 februárjában kiadott kamarai rendelet szerint a szepesi adminisztráció kassai főpénztára csak a pozsonyi kamara utalványozására fizethetett, számadásait és pénztári jelentéseit Bécs helyett Pozsonyba kellett küldenie, s ide kellett beszolgáltatnia a bevételeket is. A szlavón kamarai adminisztrációnak is megküldték ezt a rendeletet, tehát egy kalap alá vették a csekély hatáskörű szlavón adminisztrációval.⁹⁵ Ugyanebben az esztendőben a debreceni harmincadhivatal és a nagyváradi uradalom a szepesi adminisztráció hatásköréből közvetlenül a magyar kamara fennhatósága alá került.⁹⁶

A magyar kamara javaslatára a szepesi adminisztrációt, régi nevének megtartásával, 1751-ben újjászervezték, majd új utasítást is kibocsátottak számára.⁹⁷ Az újjászervezést elsősorban a sóvári sótermelés ügyeivel indokolták. Mindez nem

⁹³ E 21. Ben. res. 1748. febr. 5.

⁹⁴ E 15. Exp. cam. 1748. ápr. Aug. 27.

⁹⁵ Uo. 1749. febr. Adm. Scep. 1.

⁹⁶ Uo. 1749. márc. Adm. Scep. 6.

⁹⁷ Uo. 1750. jan. Aug. 21., E 21. Ben. res. 1750. ápr. 23., E 20. Refer. cam. orig. 1751. No. 136., E 21. Ben. res. 1752. febr. 20.

állította meg a szepesi adminisztráció hatáskörének további összezsugorodását. A legnagyobb csapás ilyen téren 1754-ben érte, amikor területéből leszakították az új máramarosi kamarai adminisztrációt.⁹⁸ A sóvári kerület ügyeit sem tudta a szepesi adminisztráció megtartani, 1756-ban a tokaji sóhivatalt a magyar kamara, a munkácsi, ungvári, tárkányi, Máramaros környéki sóhivatalokat pedig a máramarosi adminisztráció vette át tőle.⁹⁹

A többi kamarai adminisztráció, illetve felügyelőség a területi visszakapcsolások révén került a magyar kamara fennhatósága alá. A *szegedi kamarai inspektorátus*, vele együtt a *bácsi kamarai adminisztráció* még 1742-ben csatlakozott a magyar kamarai szervezethez. A szegedi prefektusi, a bácsi és aradi uradalmak adminisztrátori tisztségét egy személy, Redi Ferenc József töltötte be.¹⁰⁰ Az alsó-szlavón kamarai kerület 1746-ban, mint ideiglenes kamarai igazgatóság vált a magyar kamara egyik középfokú szervévé, 1750-ben szervezték át kamarai adminisztrációvá, és akkor új utasítást is kapott.¹⁰¹ Az 1754-ben felállított *máramarosi adminisztráció* a bocskói, huszti, nagyváradi és sólyomkői uradalmakat, azonkívül a Máramaros, Szatmár, Bihar megyei, majd 1756-ban a munkácsi, ungvári sóhivatalok ügyeit és a máramarosi sóbányászatot vette át.¹⁰²

A horvát részeken (Zágráb, Varasd, Kőrös megye), amelyek különben közvetlen kamarai igazgatás alatt álltak, 1740 után szintén szerveztek kamarai adminisztrációkat. Ilyen volt az 1749-ben felállított varasdi horvát harmincad-adminisztráció, amelynek élén Czindery adminisztrátor, a korábbi horvát harmincadbérllő állt.¹⁰³ Ebből fejlődött ki a magyar kamara többszöri sürgetésére 1756-ban a *horvát kamarai adminisztráció*, amely a harmincadügyeken kívül más kamarai ügyek (fiskalitások ügyei, só- és uradalmi ügyek) felett is ellenőrzést gyakorolt. Az adminisztrátor mellett kincstári ügyész is működött.¹⁰⁴ A horvát kamarai adminisztráció csak 1765-ig állt fenn, ekkor mint feleslegest megszüntették, s a horvát részeket ismét visszaállították a magyar kamara közvetlen irányító szerepét.¹⁰⁵ Ezentúl a horvát kincstári ügyész, illetve a *horvát kamarai képviselő* (repraesentans croaticus)¹⁰⁶ volt a magyar kamara horvátországi közege.

A kamarai adminisztrációk tehát, mint középfokú kamarai szervek, mindenféle kamarai igazgatási ügygel foglalkoztak. Legfontosabb kötelességük mégis a kincstári birtokgazdálkodás közvetlen irányítása volt, s a későbbi években is inkább oda küldtek kamarai adminisztrátort, ahol nagy kiterjedésű uradalmak terültek el. Innen eredhetett az is, hogy az adminisztrátori címet egyébként szü-

⁹⁸ E 15. Exp. cam. 1754. jún. Kruspér 1.

⁹⁹ Uo. 1756. máj. Aug. 14. jelentés az udvarhoz a szepesi adminisztráció sőügyi hatáskörének újabb csökkentéséről.

¹⁰⁰ E 21. Ben. res. 1742. márc. 10., 1744. ápr. 4., 1746. jan. 18.

¹⁰¹ Uo. 1746. máj. 18., 1750. márc. 4., ápr. 20.

¹⁰² E 15. Exp. cam. 1754. jun. Kruspér 1., 1756. máj. Aug. 14., Herzog: A magyar kincstár hitelműveletei. Századok. 1923—24, 438., a jegyzetben.

¹⁰³ E 21. Ben. res. 1749. szept. 4., a rendelet 4. számú melléklete tartalmazza az adminisztráció státusát.

¹⁰⁴ E 15. Exp. cam. 1756. máj. Aug. 15., 1757. márc. Aug. 23., márc. Radosztich. 1.

¹⁰⁵ E 21. Ben. res. 1765. ápr. 30.

¹⁰⁶ Pl. az 1770-es években Komáromy Zsigmond horvát repraesentans neve gyakran szerepel a kamarai iratokban. Komáromy az 1779-ig fennálló horvát tanácsnak a tagja volt. Kamarai képviselői tisztségét 1779 után is megtartotta. Vö. HKA. Ung. Cam Abt. 1. Rote No. 6. Subd. 2. 11 ex oct. 1779.

kebb értelemben egyes nagyobb uradalmak vezetőinek elnevezésére is használták. A magyaróvári uradalom jószágigazgatója pl. szintén adminisztrátori címet viselt.¹⁰⁷

6. A BIZOTTSÁGI ÜGYVITEL

A magyar kamaránál 1740 után az ügyintézés, az ügyvitel területén következtek be a legfontosabb, az egész fejlődési szakaszt alapvetően jellemző változások. A magyar kamara önállóságának, jelentőségének megnövekedését az ügyintézés megváltozása fejezte ki a legélesebben, az ügyviteli reformoknál érvényesültek a legtisztábban a korszerűbb államkormányzati gépezet kiépítésére irányuló törekvések is.

Kétségtelen, hogy a magyar kamara ügyvitelének átalakítása szoros kapcsolatban állt azzal a reformmal, amelyet az 1740-es években az örökösödési háború pénzügyi válságának idején a birodalmi hadügy- és pénzügyigazgatásnál végrehajtottak. A bécsi központi pénzügyigazgatásnak ez a reformja már továbbfejlesztette az ügyintézés korszerűsítését célzó korábbi intézkedéseket. A magyar kamaránál ez a reform a korszerűsítési törekvéseknek csak első nagyobb hullámát jelentette. Annak a magyarázata, miért nem érintették a magyar kamarát a bécsi központi pénzügyigazgatás korábbi racionalizálási műveletei, részben az, hogy az 1740 előtti korlátozott területi illetékességű, a kincstári jövedelmeknek csak egy hányadát kezelő magyar kamaránál még nem merült fel komolyabban a bonyolultabb, differenciáltabb igazgatási gépezet kiépítésének a problémája. Az ügyeket a legtöbbször alaposabb előkészítés, az egyes szakigazgatási ágakban szerzett alaposabb elmélyedés nélkül, többnyire a tanácsulésen is el lehetett intézni. Ha pedig bonyolultabb ügyek akadtak, akkor a korszerűbb ügyintézés követelményeinek ideiglenes megoldásokkal tettek eleget.

Az ügyintézésnek ezt a korlátozott hatáskörű kamara esetében is elavult formáját 1740 után már nem lehetett fenntartani. A területi illetékesség, a pénzügyigazgatási és gazdasági hatáskör, a kamarai bevételek megnövekedése annyira megtöbbszörözte a kamara munkáját, hogy ennek elvégzéséhez az egész ügyintézési munkafolyamatot meg kellett változtatni. Szükségessé vált az egész kamarai ügykör csoportokra, szakágakra való bontása. A tárgyi elkülönítés mellett továbbá szükségessé vált az ügyintézés folyamatának differenciálása, a döntést megelőző tanulmányozás, vizsgálat elmélyítése, mivel az igazgatási gépezet csak így tudott eleget tenni azoknak a követelményeknek, amelyeket az állami jövedelmek emelésével, a gazdasági élet fejlesztésével kapcsolatban az udvar megkívánt tőle.

Az ügyvitel új szabályozását tulajdonképp nem a magyar kamara, hanem a bécsi udvar kezdeményezte, mégpedig a bécsi udvari kamara 1745. szeptember 13-i ügyviteli reformját követően. A szabályozás összefüggött a magyar kamara státusának 1746. decemberi rendezésével. A státus rendezésére a magyar kamaraelnök a kamarai hatáskör megnövekedése miatt már előbb több javaslatot tett, az ügyvitel addigi módjának megváltoztatását azonban javaslataiban nem érintette.¹⁰⁸ A javaslatokra leérkezett 1746. december 5-i királyi rendelet ezzel szemben

¹⁰⁷ E 182. Magyar kamarai arch. Arch. fam. Koller. No. 64.

¹⁰⁸ Uo. No. 292. az 1743. évi javaslatra, uo. No. 156. az 1746. február 10-i felterjesztésre.

a személyi státus rendezésén kívül az ügyvitel addigi módjának megváltoztatására is utasítást adott.

A rendelet továbbra is biztosította az ügyek eldöntésében a tanácsülés kizárólagos jogát, még az alkalmi bizottságok elé utalt s ott megtárgyalt ügyeknél is. Ez alól csak sürgős intézkedés esetén lehetett kivételt tenni, amikor az elnök vagy távollétében az alelnök személyesen döntött, de döntéséről köteles volt a tanácsot utólag tájékoztatni s az ügyet utólag jóváhagyni. Ilyen téren tehát a régi rend maradt meg.

Lényeges változást vezetett be a rendelet az ügyek előkészítésénél és a tanácsülésen történő előterjesztésénél, amely az 1720. évi kamarai utasítás alapján — bár csak ismertető beszámoló alakjában — a titkárok, illetve nagyobb horderejű kérdéseknél kijelölt tanácsosok vagy bizottságok dolga volt. Az előkészítést és az előterjesztést ezentúl a tanácsosok feladatává tette, akiknek fontosabb és bonyolultabb kérdéseknél írásbeli javaslatot (votum, referatum) kellett benyújtaniuk, más ügyeket azonban szóbelileg referálhattak. A rendelet csak bonyolultabb ügyeknél járult hozzá bizottságok alkalmazásához. Előírta továbbá az ügyiratoknak a társelőadók közötti előzetes körözését és tanulmányozását is. A titkárok ismertető véleménye helyett tehát megalapozott véleményes javaslatot követelt meg.

A királyi rendelkezés legfontosabb újítása az volt, hogy a magyar kamara ügykörét négy ügycsoportra (departamentum) osztotta fel, mégpedig a sőügyi, harmincadügyi, a fiskalitásokkal foglalkozó és a gazdasági departamentumra. Az előadó-tanácsosok a továbbiakban e beosztás szerint vezették volna munkájukat (az előkészítést és az előterjesztést), minden departamentumhoz 3—3, a harmincadügyihez 2 tanácsos-előadót jelölt ki a rendelet.¹⁰⁹ E nagyjelentőségű intézkedéssel tehát létre hívták a magyar kamarai ügyintézésben az alapvető jelentőségű és a kormányhatóságok igazgatási munkájában nagy szerepet játszó departamentális rendszert. (A departamentum fogalmát tágabb értelemben használjuk, meghatározott ügykört, ügycsoportot értünk rajta. A departamentális rendszernek különféle fokozatai lehetnek. A legtokéletesebb változata az ügyosztályi rendszer. Meg kell azt is jegyezni, hogy az egykorú jogi szóhasználat szerint a departamentum az államigazgatás egy ágát, hatóságát, a hatóság ügykörének egy részét, bizottságot, hivatalt is jelenthetett.)

A felületes összehasonlítás is meggyőzhet minket arról, hogy az 1746. december 5-i rendelkezés a bécsi udvari kamarának 1745. szeptember 13-án bevezetett ügyviteli rendszerét — azaz departamentális rendszert előadókkal — akarta a magyar kamaránál meghonosítani. A bécsi udvari kamarának erre az ügyre vonatkozó tárgyalási iratai pedig kifejezetten azt bizonyítják, hogy a bécsi udvari kamara 1746. évi ügyviteli reformjának az átvételéről lett volna szó.¹¹⁰

A bécsi rendszer azonban nem valósult meg eredeti formájában a magyar kamaránál. Erdődy György gróf kamaraelnök 1747. január 2-i felterjesztésében érzékenyen reagált az 1746. december 5-i rendeletre, s az ügyintézési mód ellen több kifogást emelt. Helytelenítette a referenciák személyi beosztását s a referátumok szóbeliségét, amely szerinte — bár a szóbeli referálás csak részleges volt — a titká-

¹⁰⁹ Paulinyi O.: A bizottsági ügyvitel rendszeresítése a magyar udvari kamaránál. (továbbiakban: A bizottsági ügyvitel.) Levélt. Közl. 1962, 19—20.

¹¹⁰ Vö. Fr. Walter: ÖZV. II. 1/1. 59. és HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 803. 1747. jan. 26.

rok és a tanácsjegyző munkáját meg fogja nehezíteni. Kifejtette, hogy a belső ügyvitel szabályozását bízta az udvar őreá, hiszen ő ismeri a legjobban a kamara működését, s ő is felelős azért. Az elnök szerint a kamara munkája a bizottságok bevonásával eddig is megfelelő volt, az új szokatlan rendszer csak zavarokat fog előidézni az ügyvitelben. Ezért, ha az uralkodó feltétlenül ragaszkodik a departamentális rendszerhez, szükségesnek tartja, hogy az egyes ügycsoportokon belül az ügyeket kizárólag bizottságilag készítsék elő, s bizottsági jegyzőkönyv alakjában terjesszék a javaslatokat a tanácsülés elé. Az elnök a két legfontosabb bizottság, a só ügyi és a gazdasági elnökséget magának tartotta fenn. Egyébként javaslatot tett a bizottságok személyi összetételére is.¹¹¹

Magából az elnöki felterjesztésből is láthatók azok az okok, amelyek miatt a magyar kamara ellentmondott a bécsi elképzeléseknek. Nyilvánvaló, hogy a magyar kamara önállóságát és önértetét sértette, amiért az új rendszer bevezetésére megkérdése nélkül adtak ki rendeletet. Ilyesmit rendszerint máskor is szóvá tett. Erdődy kamaraelnök személyes befolyásának és hatáskörének csökkenésétől tartott, hiszen a királyi rendelet az elnök mellé egy alelnöki állást is szervezett, s a személyi beosztásoknál nem vette figyelembe az elnök véleményét. A departamentális ügyvitelnek az udvar által javasolt módja a magyar kamaránál, ahol az egyes ügycsoportoknál (városi ügy, sóügy, harmincadügy) már éltek a departamentális ügyintézés bizonyos formájával, mégpedig a bizottsági ügyintézéssel, eltért a hagyományoktól.

A bécsi udvari kamara, amelynek véleménye alapján bocsátották ki az 1746. december 5-i rendeletet is, megütközéssel fogadta Erdődy elnök választát. Újból körvonalazta az ügyviteli reform lényegét, s nem értette meg, milyen kár származna ebből a magyar kamara tevékenységére és a „királyi szolgálatra”. A bécsi udvari kamara leszögezte, hogy a reform a tanácsülés plenumának szerepét emeli ki, s megszünteti a bizottságokat, amelyek az ügyintézést elnyújtották. Bevezeti ezzel szemben a departamentumokat, s lehetőséget nyújt a kamarai tanácsosokból szakelődők kiképzésére. A referálás részleges szóbelisége, amit Erdődy támad, nem lényeges eleme az ügyviteli reformnak.

A bécsi udvari kamarának tulajdonképpen igaza volt, mert olyan ügyosztályi előadói rendszert javasolt, amelyet később Magyarországon mind a helytartótanácsnál (1769-ben, illetve 1783-ban), mind a magyar kamaránál (1772-ben) amúgy is megvalósítottak. Erdődy ebben az esetben nem teljesen megfelelően értelmezte a Bécsből kiinduló ügyviteli reform kapcsán a bécsi befolyás káros jellegét. A bécsi és a magyar kamara közötti véleménykülönbség részben onnan származott, hogy a bizottsági ügyvitel másképpen alakult ki Bécsben és másképpen Pozsonyban. A bécsi udvari kamaránál a bizottságok fióktanácsülésekké váltak, és elsorvasztották a teljes (plenáris) tanácsülést. A magyar kamaránál a bizottságok nem veszélyeztették a tanácsi plenum jogkörét, hanem inkább annak a munkáját segítették az ügyek előkészítésével.

A királynő, nyilván bizonyos politikai megfontolásból, a magyar kamaraelnök érzékenységére való tekintettel s ama ígéret alapján, hogy a magyar kamara jó működését biztosítják, nem fogadta el a bécsi udvari kamara elég világos érvelését, hanem az 1746. december 5-i eredeti elképzelést a magyar kamaraelnök felterjesztés-

¹¹¹ E 182. Magyar Kamara arch. Arch. fam. Koller. No. 268., Vö. Paulinyi: A bizottsági ügyvitel. Levélt. Közl. 1962, 21.

tése alapján módosította. Az 1747. január 26-i királyi rendelet nem vetette el ugyan a departamentális beosztást, és úgy rendelkezett, hogy az összes kamarai ügyeket ügycsoportokra, departamentumokra kell felosztani, s azokhoz előadó-tanácsosokat kell kinevezni, akik a tanácsülésen a kisebb és a kurrens ügyeket szóbelileg referálják. Hozzájárult ezzel szemben ahhoz, hogy a fontosabb ügyeket az egyes departamentumok referenseiből álló bizottságok tárgyalják meg, s az itt megtárgyalt ügyeket írásbelileg terjesszék a teljes tanácsülés elé, amely ezekre döntést hoz. Ezek szerint az ügyek előkészítése nagyrészt a bizottságok feladatkörébe került. A bizottságok megalakítását, tagjainak kijelölését, a városi kivételével, amelyet gróf Batthyány Ádám alelnöknek tartott fenn, az elnök döntésére bízta.¹¹²

A kamaraelnök egyhamar megalakította a bizottságokat és 1747. február 21-én már 6 bizottság (söügyi, gazdasági, illetve uradalmi, jogügyi, városi, salétrom- és lőporügyi, harmincadügyi) felállításáról számolhatott be. A bizottságok száma a továbbiakban változó volt, 1749-ben megszűnt a lőpor- és salétromügyi bizottság, illetve beleolvadt a gazdasági bizottságba (ez kapcsolatban volt a kamara lőporügyi hatáskörének elvesztésével). A bizottságok száma 1749-ben csak 4 volt, 1750 szeptemberében 6 bizottság (söügyi, harmincadügyi, városi, általános gazdasági, jogügyi, gabonaügyi) működött. A gazdasági bizottságból 1756-ban eltűnt a gabonaügy (hadélelmezés ügye), 1758-ban azonban külön gabonaügyi bizottságot (*commissio rei annonariae*) szerveztek. Az 1760-as években külön lótenyészési, faültetési, telepítési és manufaktúraügyi bizottságokat állítottak fel.¹¹³ A fenti bizottságok állandó jelleggel működtek, s így állandósították az ügyvitel új formáját is.

A bizottságoknak különálló szervezetük és ügyvitelük volt. Egy-egy bizottsághoz 4—6 tanácsost jelöltek ki, egyikük az elnöki tisztet töltötte be; mellettük 1—2 titkár, 1 jegyzőkönyvvezető (*actuarius, protocollista*), 1 irodai segéderő működött. Az 1750. évi utasítás szerint minden bizottság munkájában részt kellett vennie a számadásmesternek és a megfelelő számvevőségi osztály számtanácsosának. Később (1756-ban) a számadásmestert mentesítették ettől a rendkívül terhes feladattól, s csupán a számtanácsosok jelentek meg a megfelelő bizottságok ülésin.¹¹⁴

A bizottságokhoz utalt ügyek iratait az ügyintézés gyorsítását szolgáló 1756. évi utasítás szerint a megfelelő bizottságok titkárai vették magukhoz, miután a tanács döntött a bizottságokhoz való utalás dolgában. A titkár az ügyiratokat a bizottság jegyzőkönyvvezetőjének adta át, aki elkészítette a bizottsági jegyzőkönyv alapjául szolgáló tartalmi kivonatot. A titkár ezután áttanulmányozta az iratokat, esetleg újakat is csatoltatott hozzájuk. A jegyzőkönyvi kivonatok az ülés előtt az iratokkal együtt bemutatta az elnöknek, esetleg az ügyet előzőleg

¹¹² HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 803. 1747. jan. 26. a bécsi kamara jan. 14-i referátuma, 635—55 fol., E 21. Ben. res. 1747. jan. 26., Vö. Paulinyi: A bizottsági ügyvitel. Levélt. Közl. 1962, 21—22.

¹¹³ Paulinyi: A bizottsági ügyvitel. Levélt. Közl. 1962, 22., az 1750. évi beosztásra vö. E 68. Praes. Erdődy. Extraser. No. 165., az 1756. évi bizottsági beosztásra E 136. Magyar kamara arch. Diversae Instr. Fasc. 7. Irreg. Cam. Hung. 336—338.

¹¹⁴ Paulinyi: A bizottsági ügyvitel. Levéltár. Közl. 1962, 23., E 68. Praes. Erdődy. Extraser. No. 165., E 136. Magyar kamara arch. Div. Instr. Fasc. 7. Irreg. Cam. Hung. 330—338. I. 1756. febr. 3-i utasítás-t.

a számvevőséggel is véleményeztette. Indokolt esetben az ülés előtt a bizottság referensei is áttanulmányozták az iratokat. A bizottság ülésein a titkár adta elő az ügyeket, a tanácsosok szavazattöbbsége alapján született elintézési javaslatot a jegyzőkönyvvezető jegyezte fel az előzőleg már elkészített jegyzőkönyvi kivonat mellé, s ennek alapján megszövegezte a bizottsági ülés jegyzőkönyvét. Az elnök és a jegyzőkönyvvezető által aláírt jegyzőkönyveket mutatózták, majd a kamarai tanácsnak adták ki.

A bizottság által megtárgyalt és véleményezett ügyeket a bizottság írásbeli javaslata (a megfelelő bizottsági jegyzőkönyv votuma) alapján a kamarai tanács döntötte el. Majd ugyanaz a titkár, aki a megfelelő bizottságnál is részt vett az ügy megtárgyalásában, elkészítette az elintézés-fogalmazványt, aláíratta, s letisztázás, pecsételés, elküldés végett továbbította a kiadó-fogalmazóknak.¹¹⁵

A bizottságok tehát az ügyek előkészítésében vettek részt, javaslataikat csak a kamarai tanács felé tették meg, azaz csak a belső ügyvitel szervei voltak, s külső (akár kamarai, akár más) hatóságokkal nem levelezhettek. A döntés a tanácsülés joga maradt. Az ügycsoportok szerinti ügyvitel tehát a bizottsági rendszer esetében főleg az ügyintézés előkészítő fázisában valósult meg, a döntés fázisában nem. A tanácsi döntés utáni munkafázisnál (a fogalmazványok elkészítésénél és aláíratásánál) szintén érvényesült a departamentális beosztás, mert ezt a munkát a megfelelő bizottságokhoz beosztott titkárok látták el, akik így az expedálás munkáját is az ügycsoportos beosztás szerint végezték. A tanácsülésen elhangzott szóbeli referátumoknál — amint említettük — szintén érvényesült az új rendszer. A jelentéktelenebb természetű és currens ügyekben született szóbeli javaslatok és döntések feljegyzése, amint azt egy 1779. évi tudósítás mondja, elég sok gondot okozott a tanácsülési jegyzőnek.¹¹⁶ A departamentális ügyvitel hatását bizonyos vonatkozásban a kamarai irattározási rendszernél is észre lehet venni. A regisztrátúra iratainak a zömét ugyan továbbra is a régi rendben, iratfajták és nem ügycsoportok szerint kialakított állagokban őrizték, ez alól csupán a sőügyi fogalmazványok képeztek kivételt.¹¹⁷ A kamarához érkezett beadványokat azonban az irattár bizottságok szerint kezdte kezelni, s ezekhez az iratokhoz külön lajstromokat is készítettek. Az iratoknak ez a bizottsági ügycsoportok szerint tagolt része nem maradt fenn, csupán a gazdasági és a városi bizottsághoz utalt beadványok egykorú lajstromkönyve. A kamarai regisztrátúra fennmaradt állagai sem tartalmazzák a bizottsági ügyvitelből származó iratokat (a „Litterae ad cameram exaratae” nevű állagban található szórványosan ilyen iratanyag). Fennmaradtak ezzel szemben az egyes bizottságok ülési jegyzőkönyvei.¹¹⁸

A bizottsági rendszer, amely komoly minőségi változást hozott a magyar kamara ügyintézésében, nagy terhet is rótt a kamara alkalmazottaira. Munkatöbbletet jelentett a tanácsosok részére, akik közül nem egy — épp a nagyobb tapasztalatokkal rendelkező — több bizottság munkájában is részt vett. A titkárok megterhelése, mivel ezek létszáma kisebb volt a tanácsosokénál,

¹¹⁵ Paulinyi: A bizottsági ügyvitel. Levélt. Közl. 1962, 23., illetve a 114. sz. jegyzetnél idézett 1756. évi utasítás.

¹¹⁶ L. a 114. sz. jegyzetnél közölt utasításokat a titkárok beosztására az expeditióknál, a szóbeli votumokra HKA. Ung. Cam. Abt. 1. Rote No. 6. Subd. 2. 56 ex aug. 1779.

¹¹⁷ L. E 16. Expeditiones camerales in negotio salis. 1743–1759. nevű iratállagot.

¹¹⁸ Paulinyi: A bizottsági ügyvitel. Levélt. Közl. 1962, 24., Herzog: A kamarai levéltár. Levélt. Közl. 1928, VI. évf. 21.

még ennél is nagyobb volt.¹¹⁹ Egy-egy bizottság hetenként rendszerint kétszer tartott ülést, a városi és a gazdasági bizottság az ügyek nagy száma miatt annyiszor ült össze, ahányszor a szükség megkívánta.¹²⁰ A kamaraelnök épp ezért úgy rendelkezett, hogy a bizottságok kisebb jelentőségű ügyekkel ne foglalkozzanak, nehogy emiatt az ügyintézés elhúzódjék. Az ügyek intézésében főleg a harmincadügyi bizottság maradt el.¹²¹ Az 1760-as évek vége felé a jogügyi bizottságnak kellett igen alapos munkát végeznie. Feladatává tették, hogy a királyi jogügyi igazgatónak a jelentéseit (ezek elsősorban a fiskalitásokra vonatkoztak) minden szombaton tárgyalja meg, s a teljes szövegű jegyzőkönyvet terjessze a kamarai tanács elé. A jogügyi bizottság hatáskörébe tartozott a fiskalitásokon kívül a régi zálogbaadások, hátralékos tömegek felderítése, püspöki vagyontömegek, szerződések, egyezségek stb. vizsgálata is. A bizottságnak háromféle jegyzőkönyv vezetését írták elő, ezek közül kettőt (a lezárt ügyeket tartalmazókat) a királyi udvarhoz kellett felküldeni.¹²²

A kebelbeli állandó bizottságokban végzett tevékenységen kívül a kamara alkalmazottainak egyéb bizottságok munkájában is részt kellett venniük. A kamaránál az állandó bizottságok mellett továbbra is működtek olyan ideiglenes jellegű bizottságok, amelyeket rendszerint bonyolultabb ügyek megoldására, vizsgálatára állítottak össze. Nagyobb megterhelést jelentett ennél az ún. vegyes bizottságok (*commissiones mixtae*) munkájába való bekapcsolódás. Vegyes bizottságokat a XVIII. században olyan ügyek megtárgyalására állítottak fel, amelyek több kormány szerv hatáskörét érintették. Az állami kormányzat három legfontosabb ága közül a közigazgatásit a helytartótanács, a pénzügyit a magyar kamara, a hadügyit a főhadparancsnokságok látták el. Vegyes ügyek főleg a kamarai és helytartótanácsi igazgatás vonalán akadtak, hiszen több közigazgatási ügykörnek pénzügyigazgatási oldala is volt. Ilyen állandó jellegű vegyes bizottságnak számított a lelkészpénztár (*cassa parochorum*) ügyeit intéző bizottság, amelyben 8 helytartótanácsi tanácsos mellett 2 kamarai tanácsos is működött, nemkülönben a zsidó türelmi taksa kérdéseit tárgyaló bizottság 2 helytartótanácsi, 1 kamarai tanácsossal. Állandó vegyes bizottság volt a fűzfaultetési és a vegyes gazdaságügyi bizottság is. (A vegyes gazdaságügyi bizottság, amely országos gazdasági ügyeket tárgyal, nem azonos a magyar kamarának főleg a kincstári uradalmak ügyeivel foglalkozó gazdasági bizottságával.) A zsidó türelmi taksa esetében pl. az összeírások, taksakivetések közigazgatási teendői a helytartótanács, a pénzügyi teendők, azaz a taksának, mint kincstári jövedelemnek a beszedése és kezelése a kamara hatáskörébe tartozott. A helytartótanácsi, kamarai és főhadparancsnoki vegyes bizottságok elsősorban a hadellátás ügyeit tárgyalták meg. Az állandó jellegű bizottságok mellett sokszor ideiglenes jellegű vegyes bizottságokat is létesítettek.¹²³

¹¹⁹ E 20. *Referadae cam. orig. Liber referadarum cameralium. 1764—72. No. 100.* A kamaraelnök 1764. júl. 10-i felterjesztése utal a kamarai alkalmazottak túlterhelésére.

¹²⁰ L. a 114. sz. jegyzetnél közölt utasításokban a bizottságok ülési időbeosztását.

¹²¹ E 68. *Praes. Erdődy. Extraser. No. 167. 1750. szept. 24.*

¹²² E 136. *Magyar kamara arch. Div. Instr. Fasc. 7. Irreg. Cam. Hung. 1768. júl. 30.*

¹²³ A vegyes bizottságokra *Ember Gy.: A m. kir. helytartótanács ügyintézésének története. 1724—48. (a továbbiakban: A helytartótanács ügyintézése.) Bp. 1940, 21—22., továbbá E 13. Protocolloa commissionum mixtarum* nevű állagot, amely a különféle ilyen vegyes bizottságok jegyzőkönyveit tartalmazza.

A helytartótanácsi — kamarai vegyes bizottságokban a vezető szerepet a helytartótanács vitte, az üléseken az 1724. szeptember 7-i királyi rendelet szerint szintén helytartótanácsi tanácsos elnökölt, a többi tanácsos pedig tanácsosi kinevezésének sorrendjében foglalt helyet.¹²⁴ A kamara panaszára később úgy szabályozták az elnökség kérdését, hogy az elnökség dolgában, mivel a helytartótanácsi és a kamarai tanácsosok egyenrangúaknak számítottak, csakis a rang (főnemes vagy köznemes-e az illető) és a szolgálati idő döntsön. A helytartótanács erre, hogy az elnökséget magánál tartsa, a kiküldött kamarai tanácsosoknál magasabb rangú és nagyobb szolgálati idővel rendelkező tanácsosokat jelölt ki a bizottságokba. Az is szokásban volt, hogy a kamarai tanácsost csak mintegy „ad audiendum” hívták meg a vegyes bizottságok üléseire. A helytartótanács a kamara panasza szerint a vegyes bizottságokhoz kiküldött kamarai titkárok működését is gátolta. Az ülési jegyzőkönyveket a helytartótanácsi titkárok vezették, s ezeket a kamarai tanácsosoknak rendszerint nem mutatták be, sőt alá sem iratták velük. Mindennek az lett a következménye, hogy a kamara nem szívesen vett részt a vegyes bizottsági munkában, s a bizottsági üléseken a kamarai tanácsosok a helytartótanácsi javaslatok ellen szavaztak. Grassalkovich kamaraelnök, aki ilyen vonatkozásban is a kamara tekintélyét igyekezett védeni, azt javasolta egyik levelében a kamara tanácsának, hogy a vegyes bizottságokba lehetőleg magasrangú tanácsosokat jelöljön ki.¹²⁵

A vegyes bizottságok egyébként szintén csak az ügyek előkészítésével foglalkoztak. A különféle hatóságok küldötteinek véleménye alapján együttes, vagy ha az álláspontok összeegyeztetése nem sikerült, akkor a képviselt felek külön véleményét tükröző javaslatot szerkesztettek, s ezt jegyzőkönyv vagy jelentés alakjában a képviselt hatóságoknak döntés céljából megküldték.¹²⁶ A helytartótanácsi — kamarai vegyes bizottságok jegyzőkönyveinek egy példányát a bécsi kamarának is meg kellett küldeni.

A bizottsági rendszer 1772-ig a magyar kamara ügyvitelének alapvető jellegzetessége maradt. Nem véletlen jelenség, s hasonló fejlődéstörténeti tényezők közreműködését jelzi, hogy a másik magyar kormányzatszéknel, a helytartótanácsnál a bizottsági ügyintézés szintén a század derekán kapott döntő szerepet az ügyvitelben.¹²⁷

7. AZ IGAZGATÓI RENDSZER

Az ügyintézés tökéletesítésére, szakszerűbbé tételére irányuló törekvés a bizottsági rendszer mellett, azzal párhuzamosan, egy másik ügyviteli szisztémát is kifejlesztett a magyar kamaránál, mégpedig az igazgatói rendszert. Ennek lényegében van, hogy a kamara egyes szervezeti egységei, illetve egyes kamarai ügyeőrök élére felelősöket, igazgató-tanácsosokat állítottak a kamarai tanácsosok közül. Az igazgatói rendszer bizonyos tekintetben szintén az ügycsoportos ügy-

¹²⁴ Ember Gy.: A helytartótanács ügyintézése. 22.

¹²⁵ L. erre E 19. Acta Grassalk. Litt. praes Grassalkovich. 1757. ápril. 8., 1759. dec. 27.

¹²⁶ L. erre a 123. sz. jegyzetnél idézett állagot, ahol a különféle állandó és ideiglenes vegyes bizottságoknak a magyar kamarához küldött jegyzőkönyvei és jelentései találhatóak.

¹²⁷ E 15. Exp. cam. 1749. nov. Aug. 39., E 21. Ben. res. 1749. dec. 15. és Ember Gy.: A helytartótanács ügyintézése. 25.

intézés térhódításának köszönheti létét, s a departamentális rendszer egyik jellegzetes válfajának minősíthető.

Mint ahogy a bizottsági rendszernek, úgy az igazgatóinak is voltak előzményei a magyar kamaránál. Már szó esett az 1740 előtti időszakban a harmincadigazgató működéséről, röviden utaltunk a titkárnak a kamarai kancellária munkáját ellenőrző tevékenységére is. (A magyar kamarának adott utasítások egyébként az irodaigazgatóról nem tesznek említést. Ez a tisztség kamarai viszonylatban nem fejlődött ki annyira, mint a helytartótanácsnál.) A harmincadigazgatóság 1734. évi felállítása — mint említettük — nemcsak az akkor legfontosabb kamarai gazdálkodási ágak a többi gazdálkodási ágtól való elkülönítését, hanem bizonyos vonatkozásban a magyar kamarától való függetlenítését is jelentette. Nefczér Konrád Farkas, mint az összes magyarországi harmincadok igazgatója, az aradi és szegedi harmincadok tekintetében a bécsi kamara alá tartozott, s a harmincadigazgatóság (adminisztráció) sem illeszkedett bele a magyar kamara szervezetébe, hanem csak a magyar kamara ellenőrzése alatt állt. Nefczér utóda, Weidinger Ferenc Xavér igazgatósága idején a harmincadigazgatóság különállása — bár mérsékeltebb formában — továbbra is megmaradt. A harmincadadminisztráció csak 1749-ben tagolódtott bele újból a magyar kamara szervezetébe, amikor a külön igazgatósági hivatalt fel is oszlatták, s a harmincadügyeket közvetlenül a magyar kamarai tanács irányítása alá rendelték. A harmincadigazgatói tisztség azonban nem szűnt meg, hanem igazgató-tanácsosi tisztséggé alakult át. A harmincadigazgató ezentúl nem a harmincadadminisztráció vezetője, hanem a kamarai központban a harmincadügyek felelőse lett.¹²⁸

A harmincadigazgatóság — bizonyos fokú különállása mellett is — a szakszerűséget, a szervezettebb munkát volt hivatva biztosítani az egyik legfontosabb kincstári gazdálkodási ágban. Ezt a szerepét az 1749 utáni harmincadigazgató-tanácsos (egyébként szintén Weidinger) is átvette. Ugyanezek a szempontok játszottak szerepet a többi igazgatói tisztség megszervezésénél. Így került sor 1743-ban a sóügyi szervezet átvételekor a sóigazgatói, majd a magyar kamara hatáskörének és teendőinek megnövekedésével kapcsolatosan 1750—1751-ben a pénztári és a számvéviségi, 1754-ben a gazdaságügyi, továbbá a levéltári igazgató kinevezésére. A magyar kamaránál tehát 1754 után összesen 7 kamarai tanácsos viselte az igazgató-tanácsosi címet.

Kétségtelen az, hogy az igazgatói tisztségek jellege sem volt teljesen egyöntetű. Az irodaigazgató, számvéviségi igazgató, s részben a levéltárigazgató is inkább kamarai hivatalok igazgatói voltak. A harmincadigazgató, a sóigazgató és a gazdaságügyi igazgató ezzel szemben bizonyos kamarai ügykörök igazgatóinak minősültek. A pénztári, illetve helyesebben pénztárügyi igazgató a pozsonyi főpénztár ellenőrzésén kívül az egész kamarai pénztárügy felügyeletét is ellátta. Ezekre a kérdésekre a következőkben az igazgatók működését szabályozó néhány fennmaradt utasítás és rendelet alapján térünk ki. (Nem térhetünk ki minden igazgató működésének részletes ismertetésére, mert a működésükre vonatkozó forrásanyag meglehetősen hézagos.)

A sóigazgató kinevezését 1743-ban — mint már említettük — a sóügy nehéz feladatának ellátása céljából maga Erdődy György gróf kamaraelnök kérte az udvartól. Feladatául a sóigazgatás megszervezését, az ezzel összefüggő tárgyalásokban

¹²⁸ L. 56—59. sz. jegyzetekhez tartozó szövegrész.

való részvételt, a sóhivatalok látogatását, a sóigazgatással kapcsolatos jelentések elkészítését jelölték ki. A sóigazgatónak kellett gondoskodnia a sószállításához szükséges eszközökről.¹²⁹ Általában a sóigazgatás összes számai nála futottak össze, s ő volt felelős azért, hogy a sóellátásban ne történjék fennakadás. A sóigazgató ellenőrizte a havi és negyedévi sóügyi extractusokat (számadási kivonatokat), amelyeket a számvevőség küldött át hozzá.¹³⁰ A sóbányászat és sóigazgatás vezetése nagy tapasztalatot s műszaki ismereteket igényelt. Ezért nevezték ki pl. a műszaki ügyekben jártas Kempelen Farkas kamarai tanácsost 1766-ban a sóügyek igazgatójává.¹³¹

A gazdasági igazgatót (rei oeconomicae et annonariae director) 1754-ben a birtokgazdálkodás és a kincstári gabonaügy jobb felügyelete, az uradalmaknál észlelt hiányosságok megszüntetése végett nevezték ki a kamaraelnök javaslatára.¹³² Az igazgatói tisztséget Koller János kamarai tanácsos nyerte el, aki előzőleg a magyarvári uradalom adminisztrátoraként kiváló birtokgazdálkodási szakembernek minősült.¹³³ A számára kiadott elnöki utasításban körvonalazták a gazdasági igazgató feladatait is. E szerint először a gazdasági igazgató nézte át az uradalmak számadásait és kimutatásait, megjegyzéseit a tanáccsal vagy sürgős esetben a kamaraelnökkel kellett közölnie, s utána küldte ezeket a számadásokat a számvevőséghez. Ugyancsak ő ellenőrizte az uradalmi jelentéseket is, s itt sürgős esetekben a tanácsülés bevárása nélkül kellett az elnökkel történt megbeszélés alapján intézkednie. Intézkedéseit utólag hagyatta jóvá a tanáccsal. Feladatai közé tartozott az ügyek osztályozása olyan szempontból, melyeket kell rövid úton elintézni, melyeket a gazdasági bizottság elé utalni. Gondoskodnia kellett arról is, hogy az uradalmak jelentéseit a számvevőség a tanácsülés tárgyalás előtt megvizsgálja, véleményezze, hogy ezeket az iratokat a tanácsülés előtt a tanácsi jegyzőkönyvbe vezessék. Az igazgató hívta fel a figyelmet a hiányosságokra, s ő javasolta a tanácsnak a meliorációkat is. A birtokok rendszeres látogatása szintén az ő kötelessége volt.¹³⁴ Amint tehát az utasításból kiviláglik, a gazdasági igazgató tevékenysége főleg az ellenőrzés fokozására, az ügyintézés jobb megszervezésére, gyorsítására, a birtokgazdálkodás körülményeinek javítására irányult.

A pénztárügyi igazgató tisztségével 1750-ben találkozunk; ekkor tette meg a magyar kamara Cotthmann Antalt a pénztári ügyek igazgatójává. Grassalkovich kamaraelnök 1751-ben terjesztette fel ezt a kamarai döntést királyi jóváhagyásra, ugyanakkor javaslatot tett a számvevőségi igazgató kinevezésére is. A kamaraelnök azzal indokolta felterjesztését, hogy az igazgatók munkájára szükség van az ügyvitel helyes rendjének biztosítása végett.¹³⁵ A két igazgató számára adott utasítások nem ismeretesek. Cotthmann abban az időben, amikor a magyar kamara

¹²⁹ E 182. Magyar kamara arch. Arch. Fam. Koller. No. 292., E 15. Exp. cam. 1743. márc. Aug. 16.

¹³⁰ E 15. Exp. cam. 1769. júl. Decr. 13. (Off. Rat.)

¹³¹ Uo. 1766. febr. Aug. 25., 1766. jún. Decr. 2., E 21. Ben. res. 1766. máj. 19.

¹³² E 182. Magyar kamara arch. Arch. Fam. Koller. No. 30.

¹³³ Uo. No. 64.

¹³⁴ Uo. No. 339, 347.

¹³⁵ E 15. Exp. cam. 1750. szept. Cotthmann I., 1750. szept. 0.8., utasítás a pénztár részére, hogy Cotthmann irányításával készítse el a pénztári kivonatokat. A királyi jóváhagyásra E 20. Refer. cam. orig. 1751. No. 84.

mindinkább bekapcsolódott a háborús hitelműveletekbe, nagy szakértelemmel és körültekintéssel vezette a pénztárügyet. Később a só- és a telepítési ügyeket is ő irányította.¹³⁶ A pénztárigazgatói tisztséget 1767-ben Konkel Lajos kamarai tanácsos nyerte el.¹³⁷ Konkel számára 1767. január 5-én részletes kamaraelnöki utasítást adtak a pénztárigazgatói teendőik ellátására.¹³⁸

Az utasítás szerint a vidéki pénztárak számadási kivonatait ellenőrzés céljából először a pénztárügyi igazgató kapta meg. Amennyiben valamelyik vidéki tisztviselő elmulasztotta a beküldést, a pénztárügyi igazgató bejelentésére a tanács figyelmeztette a késlekedőt. A számadási kivonatok ellenőrzésénél a pénztárügyi igazgatónak a következőkre kellett ügyelnie: külön fel legyenek tüntetve a kiutalt, de ténylegesen még ki nem fizetett összegek, a pénztári hátralék mind a heti, mind a havi és negyedévi számadáskivonatokból a következő heti, havi vagy negyedévi kimutatásba kerüljön, pontos legyen az ércpénzfajták kimutatása, hogy ebből meg lehessen állapítani az egyes éremfajták mennyiségének csökkenését vagy növekedését. Ellenőriznie kellett, hogy a számadások feltüntetik-e a hátralékokat, az uradalmakban ugyanis nőttek a hátralékok.

A pénztárügyi igazgató kötelessége volt arról gondoskodni, hogy minden negyedév letelte előtt 14 nappal a negyedév végéig esedékes kiadásokat a kamarai tanácsnak bejelentésük. Ebből állapították meg ugyanis, van-e fedezet ezekre a kiadásokra, főleg pedig az udvari kvóta negyedévi részletének kifizetésére. Amennyiben az udvari kvóta nem volt biztosítva, a halasztható kifizetéseket leállították.

Gondoskodnia kellett az igazgatónak arról is, hogy a negyedév végén a törlesztésekről, a visszafizetett óvadékokról, továbbá a felvett kölcsönökről és a befizetett óvadékokról kimutatást készítsenek az adósságok állapotának ellenőrzése végett.

Minden negyedév végén a számvevősséggel és a főpénztár vezetőjével (praefectus) együtt olyan pénztári kimutatást kellett összeállítania a tanács részére, amelyből meg lehetett állapítani a kifizetés, a hátralék és a pénztári maradvány összegét. E kimutatás szintén az udvari kvóta biztosítására szolgált.

A pénztárigazgatónak kellett javaslatot adnia a takarékoskodásra, a kiadások ésszerű csökkentésére, általában a jobb pénzgazdálkodásra. Ehhez a számvevőség nyújtott neki segítséget, amely az előző év összes számadási kivonataiból megállapította, milyen volt a jövedelmek kezelése.

Minden félévben meg kellett vizsgálnia a főpénztárt és a pénztári munkát. E vizsgálat során ellenőrizte a különféle pénztári könyvek vezetésének helyességét. Különös figyelmet kellett fordítania ezek közül az előjegyzések könyvére (liber praenotationum, liber ricordialium positionum), amelybe idegen pénztárak által megtérítendő kifizetéseket, hátralékokat, azok törlesztését, visszafizetését jegyezték fel. Általában azzal kellett törődnie, hogy a pénztári kinnlevőségeket hiánytalanul behajtsák, s hogy visszaélések ne rövidítsék meg a kincstárt. A pénztárügyi igazgató tett javaslatokat a pénztári ügyvitel szabályozására, véleményét nyilván személyzeti kérdésekben is meghallgatták.

A pénztárügyi igazgató tehát, akár Cottmann Antal működését nézzük, aki a kamarai pénztári és hitelügyekben Grassalkovich elnök legfontosabb támasza volt, akár pedig a Konkel igazgató részére kiadott utasítást, igen fontos és felelős

¹³⁶ Herzog: A magyar kincstár hitelműveletei. Századok. 1923—24, 439, 461.

¹³⁷ E 21. Ben. res. 1767. ápr. 22.

¹³⁸ E 136. Magyar kam. arch. Div. Instr. Fasc. 10. Irreg. Cassale. 23.

szerepet játszott a kamarai pénzgazdálkodásban.¹³⁹ Nem túlozunk, ha azt mondjuk, hogy ebben az időszakban a pénztárügyi igazgatóra hárultak az összes igazgatók közül a legnehezebb feladatok, jelentőségben utána a sóügyi, harmincadügyi és a gazdaságügyi igazgató következett. A gazdaságügyi és a pénztárügyi igazgatónak adott utasításokból a sóügyi és a harmincadügyi igazgatók tevékenységére is következtethetünk. Az ő feladatuk is elsősorban az ügyintézés gyorsítása, az ellenőrzés fokozása, a hibák megszüntetése, általában az igazgatási gépezet olajozott működésének a lehetővé tétele volt.

Az inkább kamarai hivatalok, mint ügykörök élén álló igazgatók közül a levéltári igazgató működéséről a levéltár kialakulásának ismertetésénél már megemlékeztünk. Egy 1767. április 7-i kamarai utasítás alapján betekintést nyerhetünk az irodaigazgató hatáskörébe is. Ezt az utasítást Kállóczy Mihály irodaigazgató kapta, aki ezt a tisztséget a pénztárügyi igazgatónak kinevezett Konkel Lajostól vette át. Az irodaigazgatónak — az utasítás szerint — gyakran kellett vizsgálnia az iroda munkáját, az ügymenet rendjét. Ő felelt azért, hogy az irodai alkalmazottak rendes időben járjanak be hivatalukba, bejelentés nélkül ne hiányozzanak, rendesen dolgozzanak, gyorsan másoljanak, és az iratokat gyorsan adják ki, a fogalmazványokat szorgalmasan kivonatolják a lajstromkönyvekbe, és azokhoz mutatókat készítsenek, a csatolt iratokat a helyükre visszategyék stb. Az irodaigazgató kötelessége volt az iroda, irattár működését szabályozó utasítások kidolgozása is.¹⁴⁰

Az igazgató-tanácsosi rendszer komoly jelentőségét kidomborítja az is, hogy az igazgatók nagyobb javadalmazást (évi 3000 Ft-ot) élveztek, mint a többi kamarai tanácsos (évi 1500—2000 Ft-ot). Ezt a fizetést, amelynek egy része külön juttatás (adjuta), azaz igazgatói pótlék volt, az ügykörfelelősöknek, mint pl. a só-, harmincad-, gazdasági, pénztári igazgatóknak minden különösebb utánjárás nélkül kiutalták.¹⁴¹ Ribics Rudolf levéltáriigazgató is megkapta a 3000 Ft-os javadalmazást, utódának, Szendrey Benedeknek azonban ez csak a kamaraelnök külön közbenjárására sikerült.¹⁴² Az irodaigazgató fizetése 1766-ban még mindig a rendes tanácsosi fizetés volt, a kamaraelnök hozta javaslatba ennek is a felemelését.¹⁴³ A számvevősegi igazgató szintén elérte a 3000 Ft-os fizetést.¹⁴⁴

Bizonyos kamarai ügykörökben tehát — amint láttuk — nemcsak a bizottságok, hanem az igazgatók is elősegítették az ügyek minél alaposabb, minél zavartalanabb elintézését. Az ügykörök igazgatói természetesen a megfelelő bizottságoknak is tagjai voltak, a bizottságok elnöki tisztjét azonban rendszerint nem ők töltötték be. A tanácsüléseken sem domborodott ki igazgatói jellegük, bár a hozzájuk tartozó ügyekben — amint a tanácsülési jegyzőkönyvek tanúsítják — többször tettek szóbeli javaslatot. Az igazgatói funkció tehát nem járt feltétlenül együtt az előadó tiszttel. Az előkészítés, döntés inkább kollektív, kollégiális jellegű munka

¹³⁹ Herzog: A magyar kincstár hitelműveletei. Századok. 1923—24, 454.

¹⁴⁰ E 15. Exp. cam. 1767. ápr. Decr. Kállóczy 1., 1766. nov. Decr. Canc. 4.

¹⁴¹ A só- és harmincadigazgató fizetése E 21. Ben. res. 1746. dec. 5-i kir. rendelet melléklete, a pénztári igazgatóra uo. 1752. nov. 27., a gazdasági igazgatóra E 182. Magyar kamara arch. Arch. Fam. Koller. No. 109.

¹⁴² Herzog: A kamarai levéltár. Levélt. Közl. 1928. VI. évf. 17., 1931. IX. évf. 228—30.

¹⁴³ E 15. Exp. cam. 1766. febr. Aug. 25.

¹⁴⁴ E 20. Refer. cam. orig. Liber refer. cam. 1764—72. No. 101.

volt, s az igazgatóknak főleg azzal kellett foglalkozniuk, ami az ügyintézés eme mozzanatain kívül esett (pl. amikor valamit tanácsülés bevétele nélkül gyorsan el kellett intézni). Meg kell jegyeznünk azt is, hogy az igazgatókat a köznemesi tanácsosok közül nevezték ki. Ez is arra utal, hogy a kamarai tanácsban szakmailag ezek voltak az értékesebb elemek.¹⁴⁵

Az igazgatói tisztséget betöltő kamarai tanácsosok egyébként igazgatói hatáskörükhöz nem tartozó ügyekkel is foglalkoztak, úgyszintén igazgatói ügykörükkel nem szorosban kapcsolatos bizottságok tagjai is lehettek. A tanácsosok kis létszáma miatt kellett az ilyen megoldáshoz folyamodni.

8. A KAMARAI HIVATALOK ÜGYVITELE

A magyar kamara területi illetékességének, hatáskörének a megnövekedése a központi hivatalok ügyvitelében is változást idézett elő, némely esetben a hivatalok belső szervezetét is átalakította. Ezek a változások a számvevőhivatal és a pozsonyi főpénztár esetében voltak jelentősek.

A magyar kamara legfontosabb központi szakhivatalának, a számvevőségnek munkája nagymértékben megnőtt a sőügy átvételével, a harmincadigazgatóság megszűnésével, illetve a harmincadügy közvetlen kamarai irányításával, nemkülönben a kincstári uradalmak gyarapodásával. A számvevőhivatal nagy fontosságát mutatja, hogy ezek a körülmények épp ennél a hivatalnál a departamentális ügyintézés meglehetősen tiszta formájának kialakulásához, a számvevőhivatal osztályokra való bontásához vezettek. Ez a fontos változás 1749-ben, a harmincadigazgatóság megszüntetésekor következett be, amikor is a volt harmincadigazgatóság számvevőségét a magyar kamara számvevőhivatala magába olvasztotta. A számvevőségi munka megkönnyítése céljából ekkor a számvevőhivatalon belül 5 osztályt (divisio) létesítettek, mégpedig 1. a harmincadügyek, 2. a sőügyek, 3. a városi ügyek, 4. az általános gazdasági ügyek, 5. az iroda és a kiadóhivatal osztályát.¹⁴⁶ Ez a beosztás, mint láthatjuk, bizonyos tekintetben a bizottsági rendszerhez igazodott. A legfontosabb kamarai bizottságoknak bizonyos számvevőségi osztályok feleltek meg. Jellemző az is, hogy az egykorú kamarai szolgálati nyelvben a „departamentum” kifejezést rendszerint csak a számvevőségi osztályokra használták.¹⁴⁷

Az egyes számvevőségi osztályok élére a volt számvevőségek, a coadiutorok kerültek, akik most a számtanácsosi (rationum consultor) címet kapták. Minden számtanácsos mellé 2—3 számtisztet, 1—2 járulnokot osztottak be. A számvevőségi osztályoknak tehát állandó és meghatározott személyzetük volt.¹⁴⁸ Az egyes kamarai bizottságok ülésein, mint említettük, a számtanácsosok vettek részt, akik ottani ténykedésükről tájékoztatták a számadásmestert vagy annak helyettesét, a számvevőhivatal vezetőit.

¹⁴⁵ E 136. Magyar kamara arch. Div. Instr. Fasc. 7. Irreg. Cam. Hung. 210—215. A bizottságok személyi beosztása. A köznemesi tanácsokra. HKA. Ung. Cam. Abt. 1. Rote No. 5. Subd. 2. 73 ex aug. 1776. 172. fol.

¹⁴⁶ E 21. Ben. res. 1749. jan. 29.

¹⁴⁷ E 19. Acta Grassalk. Litt. praes. Grassalk. 1760. márc. 17., E 101. Decreta officio registraturae sonantia. 1752. febr. 21.

¹⁴⁸ E 21. Ben. res. 1749. jan. 29. rendelet melléklete.

A számvevőhivatal ügyvitelének reformja egyébként is időszerű volt, mert a számadások ellenőrzésével kapcsolatos munka jelentősen kiszélesedett. A számadások ellenőrzésének 1749. július 7-i szabályozása szerint ezentúl a kassai, szegedi és az eszéki kamarai főpénztárak számadásait, amelyeket addig a bécsi kamara számvevősege vizsgált át, szintén a pozsonyi számvevőségnek kellett átnéznie. Az így ellenőrzött számadásokat a magyar kamara az udvarhoz küldte fel felülvizsgálat céljából, s a felmentést a főpénztárak is innen kapták meg. A kassai, szegedi, eszéki főpénztár 1760-tól kezdve 2 példányban terjesztette fel számadásait a magyar kamarához, ebből egy példány az eredeti bizonylatokkal együtt a bécsi kamarához került felülvizsgálatra, s vissza csak a bizonylatokat küldték.

A vidéki kamarai pénztáraknak (só-, harmincad-, uradalmi hivatalok pénztárai) havi és negyedévi számadási kivonataik egy példányát a pozsonyi kamarához, illetve a szepesi kamarai adminisztrációhoz, egy példányát pedig közvetlenül Bécsbe kellett küldeniük. Ezekre a számadásokra a felmentést a pozsonyi kamara, illetve a szepesi adminisztráció adta meg. A bécsi udvari kamarához felterjesztett számadási kivonatok csupán a jövedelmek ellenőrzésének és nyilvántartásának célját szolgálták. Az 1749. évi szabályozás eltörölte az évi számadásokat, csak negyedévi számadásokat írt elő. Ennek betartására főleg a főpénztáraknak kellett ügyelniük.¹⁴⁹

A számadások kiállítása körül egyébként nagy hiányosságok voltak, főleg a vidéki kamarai hivatalokat lehetett nehezen rászoktatni a számadások rendes vezetésére. A számvevőhivatalnak kellett arról gondoskodni, hogy a számadások kiállítása körül a rendellenességek megszűnjenek. Az 1746-ban kibocsátott norma helyett 1753-ban egy új számadásvezetési normát kellett kidolgoznia, mégpedig a kamarai gyakorlatban akkor bevezetett bevételi és kiadási rubrikák szerint.¹⁵⁰

A számvevőhivatal tehermentesítése s a kamarai ügyintézés meggyorsítása érdekében 1756-ban egyszerűsítették a fogalmazványok ellenőrzésével kapcsolatos számvevőségi munkát. A számvevőségnek ezentúl csak a pénzkiutalásokat, birtokösszeírásokat, birtokbecsléseket, a számadásügyet érintő kamarai fogalmazványokat kellett az 1720. évi számvevőségi utasítás előírása szerint átnéznie. A jogi és a közigazgatási ügyekre vonatkozó fogalmazványoknál elegendő volt az, hogy azokat kiadás előtt a tanácsülésen ismertették, vagy sürgős esetben a kamaraelnöknek bemutatták. A gazdasági ügyek fogalmazványait, ha a számadásügyre is vonatkoztak, kiadás előtt, ha a számadásügyet nem érintették, akkor csak kiadás után kellett a számadásmesternek láttamoznia.¹⁵¹

A számvevőségi munka, a fenti változásoktól eltekintve, az 1720. évi utasításban előírtak szerint folyt továbbra is. Jól látható ez a számvevőhivatalhoz 1755. június 6-án intézett utasítászerű kamarai rendeletből, amely csak a számvevőségi munka néhány kérdését érintette. A számvevőhivatal vezetője ekkor megkapta azt a jogot, hogy a számvevőségi alkalmazottakat tetszése szerint ossza be a számvevőségi osztályokhoz. Felhívták figyelmét a kikölcsonzött számvevőségi iratok visszakövetelésére, s előírták, hogy az egyes osztályok minden félévben

¹⁴⁹ Uo. 1749. júl. 7., E 15. Exp. cam. 1760. márc. Off. cassae 5.

¹⁵⁰ E 21. Ben. res. 1753. márc. 13.

¹⁵¹ E 15. Exp. cam. 1756. márc. Aug. 8., E 21. Ben. res. 1756. márc. 16.

kimutatást (operationum tabella) készítsenek a végzett munkáról. A hivatal munkaidejét is szabályozták.¹⁵²

Rá kell mutatnunk a kamarai számvevőhivatal egy olyan tevékenységére, amely az 1740 utáni korszakban mind nagyobb fontosságot nyert, s amely természetes következménye volt a kamarai jövedelmeket és kiadásokat nyilvántartó, ellenőrző feladatának. Ez a számvevőhivatalnak az állami költségvetés összeállításával, ennek kamarai részével kapcsolatos munkája. A költségvetés problémáját már eddig is érintettük, utaltunk arra, hogy az 1672. évi utasítás szerint a kamarai pénztárak a költségvetésben (status) szereplő tételeket királyi rendelet és tanácsi utalványozás nélkül fizethették ki. A költségvetés, a „status” inkább csak a pénztári kiadásokra vonatkozott. A kamarai utasításon kívül más források a költségvetés ügyéről nem igen tesznek említést. Nem tudjuk azt, hogy 1718 után a bécsi udvari kamara és az universalis bancalitas által összeállított birodalmi költségvetés magyar kamarai vonatkozású részének megszerkesztésében milyen volt a magyar kamara, illetve kebelbeli számvevőhivatalának szerepe. Nyilvánvaló azonban, hogy a költségvetéshez szükséges adatokat a számvevőségnek kellett rendelkezésre bocsátani. Ilyen költségvetésszerű kimutatások az 1730-as évekből már fennmaradtak, ezek tulajdonképp összeállítások egy vagy több esztendő kamarai jövedelmeiről és kiadásairól, amelyek azután a következő évek kiadásainak előirányzatához szolgáltak alapul.¹⁵³ Az eddigi kutatások szerint az első olyan összeállítás, amelyről kétségtelenül meg lehet állapítani, hogy azt a számvevőség költségvetés céljára készítette, 1740-ből és 1741-ből maradt reánk.¹⁵⁴ Csak a pozsonyi kamara bevételeit és kiadásait veszi számba, a szepesi adminisztráció pénzgazdálkodására nem terjed ki. Előre megállapított rovatok alapján tünteti fel a bevételt és a kiadásokat, mégpedig először összegezve, majd a pozsonyi kamara területén akkor működő három főpénztár (a harmincadigazgatóság, a budai kerület és a pozsonyi bankképviselő pénztára) szerint részletezve. A szkéma, amelyet e költségvetési javaslat összeállításához felhasználtak, birodalmi szkéma lehetett. (Megjegyezzük, hogy a kimutatás adatait felhasználtuk a magyar kamara 1720—1740-ig terjedő korszakának az ismertetésénél.) Fennmaradt egy költségvetési előirányzat 1751-ből is, ez azonban nem olyan részletes, mint az 1740—41. évi.¹⁵⁵

Az időrendben következő költségvetések az 1770-es évek elejéről ismeretesek. Fennmaradt egy keltezetlen (minden bizonnyal 1771. évi) feljegyzés is, amely

¹⁵² E 15. Exp. cam. 1755. jún. Off. Rat. 1.

¹⁵³ E 14. Acta Hungarica. Tom. IV. 701—704, 715—717, 721—724, 827—830.

¹⁵⁴ E 68. Praes. Erdődy Extraser. No. 195. A Cameral Status belső lapján olvasható: Haupt Tabell über Nieder-Hungarl. von Lit. A. bis. C. inclusive, wie solches in Empfang und Ausgab sich dermahlen befindet, und was nach solcher Maass vor dem hiesigen königlichen Hof und Civil-Stadt auf dass 1741 Jahr angetragen werden könnte. Uo. No. 194, a sóhivatalok 1741. évi költségvetési javaslata. A költségvetés egy másik példánya 1741. nov. 23-i királyi rendeletre készült el az 1738—40. évi bevétel és kiadás átlagai alapján. Ennek adatai eltérnek a fenti „Cameral Status” végeredményeitől, s kiállítása sem olyan részletes és alapos. Felhasználja Herzog: A magyar kincstár hitelműveletei. Századok. 1923—24, 462—63. Eredetije E 19. Acta Grassalk. Irreg.

¹⁵⁵ E 68. Praes. Erdődy. Extraser. No. 195. Lit. A. alatt a harmincadfőpénztár, B. alatt a budai pénztár, C. alatt a pozsonyi bancalis pénztár összeállítása található Minden összeállításnál 14. rovat van, 1. a bevétel, 2—14. pedig a különféle kiadások rovataira. Az 1751. évi költségvetésre Takáts S.: A magyar kamarai bevételek és kiadások előirányzata 1751-ben. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle. 1904, 316.

utasítást tartalmaz az 1772. esztendőre szóló költségvetés összeállítására. Ez a csatolt (az örökös tartományok költségvetési tervzetére vonatkozó) formulare szerint írja elő a költségvetés, a „Cameral Praeliminar Sistema” megszerkesztését. A költségvetést hat esztendő (1766—1771) bevételeinek és kiadásainak átlagos adataiból kellett összeállítani, mégpedig külön-külön a kamarai gazdálkodási ágak (só-, harmincad-, birtokigazgatás stb.) szerint. Ezekből szerkesztették meg a magyar kamara összesített költségvetését. A költségvetésnek mind a bevételeknél, mind a kiadásoknál állandó tételei (rovatai) voltak. A bevételek és a kiadások összevetéséből alakult ki a költségvetés mérlege (felesleg vagy hiány).¹⁵⁶

A fenti utasítás szerint elkészült és az 1766—71. évi átlagos bevételeket és kiadásokat tartalmazó költségvetések egyik példányán szerepel a magyar kamara számvevőségének az aláírása.¹⁵⁷ Ez kétségtelenné teszi, hogy ezeket — valószínűleg a számvevőségi igazgató-tanácsos irányításával — Bécsből kapott utasítások szerint a számvevőhivatalban állították össze.

Az így elkészített költségvetés a bécsi udvari kamarához került. Ennek főszámvevősége átvizsgálta és megjegyzésekkel látta el a költségvetést, majd a számvevő kamara szakvéleményt adott róla. E megjegyzések és szakvélemény alapján hagyták jóvá a felküldött példányt, amely e változtatásokkal a pénzkezelésben és gazdálkodásban zsinórmértékül szolgált. Az 1772. évi költségvetés jóváhagyása után a bécsi kamara úgy látta, hogy a helyes pénztári és számadási eljárás bevezetése céljából egy bécsi kamarai számtisztet kellene rövid időre Pozsonyba küldeni.¹⁵⁸

A költségvetések összeállításával kapcsolatos tevékenység azt mutatja, hogy a számvevőhivatal ekkor már képes volt a kamarai bevételek és kiadások pontosabb áttekintésére, s ezzel lehetőséget teremtett a tervszerűbb pénzgazdálkodásra is.

A számvevőhivatal ügyvitelének reformja mellett a másik szakhivatal, a *főpénztár* ügyvitelében, illetve pénzkezelő munkájában történtek az 1760-as évek végén figyelemre méltó változások. Az új „manipuláció” bevezetése ekkor már régen időszerű volt, a bevételek és a kiadások növekedése ellenére ugyanis a pénztári munkát nem szabályozták átfogó jelleggel. A feladatokkal együtt szaporodtak a különféle pénztári kimutatások, ezeket összevissza vezették, úgyhogy a sokféle pontatlanul vezetett kimutatás csak zavarta a pénztári munkát és nehezítette a bevételek és kiadások áttekintését, de nem növelte a pénztár biztonságát, s nem tette lehetővé a bevételezések és kifizetések pontos, a pénztár állapotát világosan feltüntető nyilvántartását.

A pénztár új munkarendjének s nyilvántartási rendszerének kidolgozására Konkel Lajos kamarai tanácsos, a pénztárügy igazgatója kapott megbízást. Konkel előmunkálatai alapján a magyar kamara 1770. augusztus 21-i felterjesztésében közölte az udvarral a pénztárügy reformjával kapcsolatos elképzeléseit. Ebben a pénztári személyzet növelésére, a fizetések felemelésére s a számfejtés (liquidatura) bevezetésére tett javaslatot. A reform lényeges pontja a liquidatura

¹⁵⁶ E 68. Praes. Erdődy. Extraser. No. 75.

¹⁵⁷ Uo. No. 74. a sóhivatalok költségvetése, No. 79. az 1772. évi „Cameral-Systeme” a számvevőség aláírásával.

¹⁵⁸ Vö. a Török Ferenc számv. igazgatónak adott utasítást a gazdasági alkalmazot-tak fizetési státuszának összeállítására. E 15. Exp. cam. 1752. okt. Török 2. A költségvetés bécsi ellenőrzésére HKA. Ung. Cam. Abt. 1. Rote No. 4. Subd. 1. 129 ex julio 1773. 63—72.

bevezetése volt. Az udvar hozzájárult a kamara javaslatához,¹⁵⁹ s ennek alapján a pénztárügyi igazgatónak meghagyták, hogy a pozsonyi főpénztár munkarendjére vonatkozó új utasítást dolgozza ki. Az utasítás még abban az esztendőben elkészült, s az új pénztári ügyvitelt 1771. január 1-től életbe léptették.¹⁶⁰

Az utasítás — amely egyébként a bécsi kamarai pénztár ügykezelését vette alapul — részletesen kiter a pénztári munkára, a különféle pénztári könyvek vezetésére, a pénztári alkalmazottak tevékenységére.¹⁶¹ Főbb pontjaiban a következő rendelkezések találhatók:

A pénztár a rendes kamarai jövedelmeken, a fizetések utáni taksákon, az oda-utalt pénzösszegeken kívül pénzt nem vehet át, s a magyar kamara írásbeli utalványozása nélkül nem fizethet.

Mivel a sokféle pénztári könyv csak zavarta a munkát, ezeket megszüntetik, s ezentúl a főpénztár csak 3 főkönyvet vezet, mégpedig a pénztári naplót (diarium officii), a számfejtőkönyvet (liber liquidatorius), a bevétel és a kiadás főkönyvét (liber universalis percepti et erogati). Az egyes főkönyveket a következőképp kell vezetni:

A pénztári naplóba mindig feljegyzik a múlt havi hátralékot, majd 3 hasáiban naponként a bevételeket, a kiadásokat és az arrha-levonásokat (a fizetésekből a bécsi bankalap részére levont taksa). A bevezetés olyképp történik, hogy e 3 hasáb tételeinek összeadásával bármely nap bevétele és kiadása rögzíthető legyen. Ezzel a napló alapul szolgál a másik két főkönyv vezetésére, és belőle a pénztár állapotát (a bevétel és kiadás viszonyát) bármely nap könnyen meg lehet állapítani.

A számfejtés, amelyet a magyar kamara pénztáránál 1770. október 16-a óta vezettek be, az utasítás szerint azért szükséges, hogy semmit addig ki ne fizessenek, mielőtt azt a megfelelő helyre fel ne jegyezték volna. Ezáltal a számfejtőkönyv az elveszett nyugtát is helyettesítheti, azonkívül lehetővé teszi a pénztár állapotának biztonságát, a kifizetések pontosságát is.

A számfejtőkönyv a másik két főkönyv ellenőrzője. Öt hasábra oszlik: 1. a bevételi és kiadási főkönyv oldalszámát és a bizonylatok számát, 2. a be- és kifizetés keltét, a befizető hivatal nevét, a bevétel és a kiadás rövid feljegyzését, 3. a külső kamarai tisztviselők jövedelembeszolgáltatását, 4. az egyéb bevételi tételeket, 5. a fizetési határidőket, a ricordialis tételeket (más pénztárak által megtérítendő kamarai kifizetések összegei, hátralékok) tartalmazza.

A számfejtés (liquidatura) úgy történik, hogy a számfejtő a nyugtát számmal látja el, ellenőrzi az időpont, az összeg helyességét, ráírja a nyugtára, hogy a taksák, postaköltség stb. levonása után ténylegesen mit kell kifizetni, majd a nyugta különféle adatait bevezeti a számfejtőkönyv megfelelő hasábjába. Ezután a nyugtát elküldi a bevétel és a kiadás főkönyvének a vezetőjéhez. A számfejtőkönyv egyes hasábjait mindennap lezárja. A pénztár a számfejtés előtt nem fizethet.

A bevétel és kiadás főkönyvét két személy vezeti. A főkönyv 3 hasáiban a bizonylatok számát, a bevételeket és a kiadásokat tartalmazza. Ezt is minden-

¹⁵⁹ E 15. Exp. cam. 1770. aug. A. 20. és E 21. Ben. res. 1770. okt. 16.

¹⁶⁰ Az utasítás kidolgozására E 15. Exp. cam. 1770. nov. P. 13., dec. P. 28., a jóváhagyott utasítás átadása a pénztárnak uo. 1771. jan. 0. 16.

¹⁶¹ E 136. Magyar kamara arch. Div. Instr. Fasc. 10. Irreg. Cassale. 29—40. Az 1771. jan. 1-én életbe lépett pénztári utasítás.

nap le kell zárni. Minden nap kiadását az összbevételből levonják, ha ennek eredménye egyenlő a pénztári napló megfelelő napi kimutatásával, akkor a pénzkezelés helyes.¹⁶²

Az utasítás azután leírja a fenti könyvek hitelesítésének módját, majd felsorolja a megszüntetett pénztári könyveket. Útmutatást ad a pénztári kivonatok (heti, havi, negyedévi) pontosabb és egyszerűbb elkészítésére, a Pozsonyba küldött pénzesládák, zsákok ellenőrzésére, átvételére, a különféle pénznekem osztályozására.¹⁶³

A pénztárt a prefektus és az ellenőr ellenzáras rendszerrel együtt őrzi. Ebből kell kifizetni a nagyobb összegeket és a kézipénztárak részére szükséges összegeket. Kézipénztára a kisebb összegek kifizetésére a prefektusnak, az ellenőrnek és a pénztárosnak (cassarius) van. A pénztáros fizeti ki kézipénztárából a fizetéseket, nyugdíjakat, kamatokat, s erről külön könyvet vezet. Ő kapja meg a beteg vagy távollévő prefektus, illetve ellenőr pénztári kulcsát.¹⁶⁴

A prefektus és az ellenőr minden negyedévben megvizsgálja a főpénztárt, s erről jelentést küld a pénztárigazgató-tanácsosnak. A pénztár évi jelentését az eddigi szokott módon kell kiállítani és nyolc hónapon belül a számvevőséghez küldeni. Az évi jelentés egy példánya Bécsbe kerül.¹⁶⁵

Ezután az utasítás a pénztár alkalmazottainak munkáját ismerteti. Ez a munka nagy vonalakban a következőkben összegezhető. A prefektus, a pénztár vezetője eszközli a nagyobb kifizetéseket, és veszi át a jövedelmeket. Összeveti a számadásokat a főkönyvekkel, kapcsolatot tart fenn a bécsi kamarai pénztárral. Helyettese az ellenőr, aki a bevételek főkönyvét is vezeti. A pénztáros készíti el az évi pénztári számadásokat, kezeli kézipénztárát, a számfejtő vezeti a pénztári naplót és a számfejtőkönyvet. Az I. pénztári tisztt (cassae officialis) feladata a kiadások főkönyvének a vezetése. A II. pénztári tisztt másolja a számadásokat és csinálja a taxakivonatokat. Az I. járulnok (accessista) dolga a havi kivonatok elkészítése, a II. és a III. járulnoké pedig a számadások és havi kivonatok másolása.¹⁶⁶

A pozsonyi kamarai főpénztári hivatalnál tehát az 1771. évi utasítás értelmében korszerű ügykezelést honosítottak meg, amelynek leglényegesebb mozzanata — amint ezt kiemeltük — a számfejtés (liquidatura), azaz a bevételek és kiadások pontos feljegyzésének és ellenőrzésének a bevezetése volt.

A magyar kamara két segédhivatala, az *iroda, illetve a kiadóhivatal* és az *irattár* ügyintézési munkájában olyan lényeges változások, mint amilyeneket a számvevőhivatalnál és a főpénztárnál tapasztalhattunk, nem történtek. E hivatalok munkájában általában továbbra is az 1720. évi utasítás rendelkezései voltak érvényben.¹⁶⁷ Természetesen több rendelet igyekezett megjavítani az iroda és az irattár munkájának minőségét. Az irodának pl. 1743-ban meghagyták, hogy a jegyzők (kancellisták) és a járulnokok pontosabbak legyenek a fogalmazványok tisztázásában, a másolásban. A másolatokat, tisztázásokat a fogalmazó-kiadóknak

¹⁶² Uo. 4, 6, 8—14. pont.

¹⁶³ Uo. 15—29. pont.

¹⁶⁴ Uo. 33—34. pont.

¹⁶⁵ Uo. 35—36. pont.

¹⁶⁶ Uo. 38. pont., és külön a „Designatio obligationum...” című részben. Div. Instr. Fasc. 10. Irreg. Cassale. 41—44.

¹⁶⁷ Vö. Herzog: A kamarai levéltár. Levélt. Közl. 1928, VI. évf. 18—19.

kellett az eredetiekkel egybevetniök, s az egybevetést a „collatum” szó feljegyzésével tanúsítaniok.¹⁶⁸ Gyakran emeltek kifogást az iroda munkájának lassúsága ellen is.

Az iroda munkájának a fejlődését tanúsítják a kamara fogalmazványain egyre szaporodó ügyviteli feljegyzések is, amelyek pl. 1750 után már az 1720. évi utasítás rendelkezésein túlmenően tüntetik fel az ügyintézés egyes mozzanatait. A fogalmazványokon ugyan továbbra is csak a kamaraelnök, a titkár és a kiadó kancellista aláírásai találhatók, a kamarai tanácsosok ekkor még a fogalmazványokat nem írták alá. Az ügyvitel pontosabb voltára utal az 1750 előtti gyakorlatl szemben a tanácsülés keltének feljegyzése, a tanácsülés résztvevőinek felsorolása, az irodához való átküldés, az expedálás dátumának feltüntetése, továbbá az udvarhoz küldött felterjesztések fogalmazványainál annak megjegyzése, hogy a felterjesztés a bécsi udvari kamara vagy a magyar kancellária útján történt-e? Egyébként ebben az időben a fogalmazványokat is ellátják tartalmi kivonatokkal, ez 1750 előtt nem volt szokásban.

Az iratok őrzése terén sem tapasztalhatunk — az 1740 előtti korszakhoz képest — lényeges változást. Az iroda egy-egy ügy iratait, amelyeket az elintézés tartama alatt együtt tartottak, az ügy elintézése után továbbra is szétválasztotta, az irodába tartozókat magánál tartotta, a számvevőséghez, az irattárba tartozókat pedig visszaküldte. Ügyiratokat tehát a mai fogalmak szerint, bár az ilyen irategyüttesek az ügyintézés során maguktól létrejöttek, nem alakítottak ki.¹⁶⁹

A magyar kamara iratait ebben az időben több helyen őrizték, mégpedig a tanács helyiségében (a tanácsülési jegyzőkönyveket), az irodán, az irattárban, a levéltárban. Különálló irattárral rendelkezett a számvevőség.¹⁷⁰ A legtöbb irat, nagyjából a folyó ügymenethez már rendszeresen nem szükséges kamarai regisztrúra, az irattárban volt. Az irattári hivatal tehermentesítése, azonkívül az ügymenet gyorsítása érdekében bizonyos iratok őrzését a számvevőségre bízták. A városi ügyek iratait pl. 1750-ben a számvevőség városi osztályának kellett átvennie és rendeznie, később a só- és harmincadügyi iratokat pedig a sóügyi és a harmincadügyi osztályok vették át.¹⁷¹ Sőt a bizottságok jegyzőkönyveit (a jogügyi bizottsági jegyzőkönyvek kivételével) ebben az időben szintén a számvevőség irattárában helyezték el.¹⁷²

Az irattár ilyen természetű tehermentesítése jól mutatja azt, hogy a kamarai ügyforgalom mennyire megnövekedett. Az ügyforgalom megnövekedése miatt az iroda és az irattár esetében is elkövetkezett az ügyvitel korszerűsítésének az ideje. Az iroda és az irattár munkájának — a számvevőséghez hasonlóan — a bizottsági és az igazgatói ügyintézéshez kellett volna idomulnia. Az irattári munkában ennek előjelei — mint erre már rámutattunk — a beadványoknak bizottságok szerint történő kezelésénél és őrzésénél már meg is mutatkoztak. A departamentális rendszer azonban az irodai (iktatói), irattári munkánál akkor még nem vált alapvetővé. Az új manipulációt ilyen vonatkozásban csak az 1772. évi utasítás rendelkezései vezették be.

¹⁶⁸ E 15. Exp. cam. 1743. okt. Decr. Cane. 1.

¹⁶⁹ Herzog: A kamarai levéltár. Levélt. Közl. 1928, VI. évf. 19—20.

¹⁷⁰ Uo. 20—21.

¹⁷¹ E 101. Decr. officio registr. sonant. 1752. febr. 21., E 19. Acta Grassalk. Litt. praes. Grassalk. 1760. márc. 17.

¹⁷² E 15. Exp. cam. 1755. jún. Off. Rat. 1.

9. A KAMARAI SZEMÉLYZET

A magyar kamara hatáskörének, feladatainak megnövekedése 1740—1772-ig a személyzeti státusban is lényeges változásokat idézett elő. Az ügyintézés az új feladatok — mint láttuk — még nem alakították át teljesen, a segédhivatalok egy részénél, az irodában és az irattárban még a hagyományos ügyvitel maradt meg. A létszámemelésnek, a szervezeti keretek kitágításának ezzel szemben általánosan, az iroda és az irattár esetében is be kellett következnie, másképp a kamara képtelen lett volna ellátni megszaporodott teendőit.

A magyar kamaraelnöknek, aki a státusbővítésekre javaslatot adott, sok nehézséggel kellett a személyzeti kérdések terén megküzdenie. A monarchia kormány-szerveinél a két háború alatt takarékoságból általában az állami tisztviselői státus csökkentésére törekedtek. Így az 1740-es évek elején a magyar kamaránál, a szepesi kamarai adminisztrációnál is némi létszámcsökkenést hajtottak végre. A magyar kamaránál pl. a titkárok száma ekkor 3-ra csökkent.¹⁷³ Ilyen körülmények között az elnöknek alaposan meg kellett indokolnia az új állások szervezésére tett javaslatait. Indokban természetesen a kamarai hatáskör nagymértékű kiszélesedése miatt nem volt hiány, s a magyar kamarai jövedelmek emelkedése következtében a megfelelő pénzügyi fedezet is rendelkezésre állott. Ennek tulajdonítható, hogy a kamarai központi személyzeti státust 1772-ig három alkalommal is (1746, 1749, 1764) jelentős változás érte, nem beszélve az egyes hivatalokat érintő részleges rendezésekről. A következőkben a személyzeti viszonyokban bekövetkezett változásokat a magyar kamara szervezeti részei szerint taglaljuk.

A tanács létszámának emelésére az 1746. december 5-i státuszrendezés kapcsán került sor. A státuszrendezés fontos mozzanata volt a kamarai alelnöki tisztség újbóli megszervezése. Az új állást az ügyek szaporodására való hivatkozással az 1744-ben fizetés nélküli tanácsossá kinevezett gróf Batthyány Ádámmal töltötték be. (Az alelnök kinevezésére egyébként a kamaraelnök nem tett javaslatot, s az alelnöki tisztség betöltését a presztízst feltű magyar kamara nem is fogadta szívesen. Batthyány 1748-ban „különbéféle körülmények miatt” lemondott alelnöki, illetve kamarai tanácsosi tisztségéről.) A tanács létszáma 1746 decemberében az elnökön és az alelnökön kívül 11-re emelkedett. A titkárok számát a rendelet négyben állapította meg (az 1740-es évek elején 3 titkár volt), s megerősítette az 1720 óta működő jegyzőkönyvvezető (protocollista) tisztségét is.¹⁷⁴

Ez a létszám az 1760-as évekig, bár közben a tanácsosok és a titkárok munkáját az újabb és újabb teendők, az ügyviteli reformok stb. jelentősen megnövelték, általában nem emelkedett. (Megállapításunk csak a központban dolgozó tanácsosokra vonatkozik. Nem számítottuk ide a szintén kamarai tanácsosi ranggal rendelkező magyaróvári, bácsi és máramarosi kamarai adminisztrátorokat. Ezek pozsonyi tartózkodásuk idején résztvettek a tanácsüléseken, és ott szavazhattak.) A kamarai tanácsosok nagy megterheléséről ad számot Grassalkovich elnök 1764. július 10-i felterjesztése is. Grassalkovich ekkor 4 új tanácsosi állás szervezésére és az alelnöki állás betöltésére tett javaslatot. E javaslat alapján az 1764. szeptember 29-i királyi rendelet a tanács létszámát 5 mágnás és 9 köznemesi tanácsosban

¹⁷³ E 182. Magyar kamara arch. Arch. Fam. Koller. No. 276., 292.

¹⁷⁴ E 21. Ben. res. 1746. dec. 5., E 182. Magyar kamara arch. Arch. Fam. Koller. No. 147., illetve No. 156. a kamaraelnök 1746. febr. 10-i javaslatára.

állapította meg. Engedélyezte az alelnöki állást is, de ezt egyelőre nem töltötte be. Az igazgató-tanácsosok — amint említettük — mind a köznemesi tanácsosok közül kerültek ki, tehát a hivatali munka javarésze — a helytartótanácsához hasonlóan — a kamaránál szintén a köznemesi tanácsosok vállán nyugodott. A titkárok addig 5 főben megállapított létszámát az 1764. évi rendezés nem változtatta meg.¹⁷⁵

Az alelnöki tisztséget Grassalkovich Antal többszöri sürgetésére csak 1769-ben töltötték be gróf Erdődy János kamarai tanácsossal. A tanácsosok és a titkárok száma az 1764. évi rendezés után tovább emelkedett. Az 1766—71. évi állapot szerint összeállított 1772. évi költségvetés már 17 kamarai tanácsost, 7 titkárt, 2 altitkárt tüntet fel.¹⁷⁶

A kamarai tanács státusbővítésénél nagyobb méretű volt a számvevőség, a főpénztár, az iroda, az irattár és a levéltár személyzetének a növelése.

A számvevőhivatal személyzete az 1746. december 5-i rendezés után a számvevőmesterből, 3 segédéből vagy más néven számtanácsosból (coadjutores seu consiliarii rationum), 8 jegyzőből vagy más néven számtisztból (officiales rationum) és egy járulnokból tevődött össze. Ez a létszám jelentősen emelkedett 1749-ben, amikor a számvevőséget osztályokra bontották, s amikor egyébként a segédhivatalok személyzeti státusát a megnövekedett kamarai hatáskörhöz mértén kibővítették. Az 1749. január 29-i királyi rendelet a számvevőhivatal részére a következő személyzetet állapította meg: 1 számvevőmester (egyenlő rangban a kamarai titkárral), 1 alszámvevőmester, 5 számtanácsos, akik a számvevőség osztályait vezették, 12 számtiszt (osztályonként 2—3) és 8 járulnok.¹⁷⁷ Az udvar 1755-ben és 1756-ban a számvevőség személyzetének újabb növeléséhez járult hozzá, ennek következtében főleg a számtisztek és a járulnokok száma nőtt.¹⁷⁸ Az 1764. évi rendezés után a számtisztek száma 18-ra, a járulnokoké 10-re emelkedett, 1771-ben pedig 22-re, illetve 12-re.¹⁷⁹

Az iroda és kiadóhivatal (cancellaria et expeditoratus) személyzete 1746. december 5-én 3 kiadó-fogalmazóból (conciplistae expeditoris), 7 jegyzőből vagy más néven írnokból, kancellistából (jurati notarii seu cancelistae) és 1 járulnokból tevődött össze. Az 1749. január 29-i rendezésnél 2 kiadó (expeditor), 2 fogalmazó, 9 írnok, 3 járulnok nyert beosztást az irodához.¹⁸⁰ Az 1764. évi státuszrendezéskor az iroda és kiadóhivatal személyzete a következőkből állott: 1 kiadó és a királyi pecsét őrzője, 1 másodkiadó, 3 fogalmazó, 8 írnok és 6 járulnok.¹⁸¹ A létszám-emelés tehát ennél a hivatalnál is figyelemre méltó volt.

Az irattári hivatal személyzete — érdekes módon — 1764-ig lényegesen nem módosult. 1746-ban az irattár személyzetéhez a levéltáros, az irattáros és helyettese tartozott. Az 1749. évi rendezésnél ez a létszám 1 járulnokkal növekedett, a levéltárosi tisztség ekkor nem volt betöltve. Az 1764. esztendőben pedig az irattáros mellett csak 1 írnokot és 1 járulnokot találunk. Az irattár személyzete ezzel

¹⁷⁵ E 20. Refer. cam. orig. 1764—72. Liber refer. No. 100, 101.

¹⁷⁶ Uo. No. 150. és E 68. Praes. Erdődy Extraser. No. 79. 1. füzet. Cameral Systeme. 1772.

¹⁷⁷ E 21. Ben. res. 1746. dec. 5., 1749. jan. 29.

¹⁷⁸ Uo. 1755. szept. 9., 1756. márc. 23., 1757. jún. 14.

¹⁷⁹ E 20. Refer. cam. orig. 1764—72. Liber ref. No. 101., és E 68. Praes. Erdődy. Extraser. No. 79. 1. füzet. Cameral Systeme.

¹⁸⁰ E 21. Ben. res. 1746. dec. 5., 1749. jan. 29.

¹⁸¹ E 20. Refer. cam. orig. 1764—72. Liber ref. No. 101.

szemben 1772-ben már 6-ra emelkedett (irattáros, helyettese, 2 irattári tisztt, 2 járulnok).¹⁸² A fenti irattári személyzet valóban nem volt elegendő a megnövekedett irattári munkák ellátásához.

A levéltári hivatal — amint erről az előzőekben megemlékeztünk — 1754-ben Ribics levéltári igazgató kinevezésével alakult meg, s tulajdonképp ekkor szakadt el az irattári hivataltól. Ribics elődje, Rajcsányi levéltáros szervezetileg még az irattár vezető tisztviselője volt. A levéltár személyzetét — amint erre a levéltár kialakulásának ismertetésénél bővebben kitértünk — az 1760-as években szintén nagy mértékben, mégpedig 1767-ben 14, 1717-ben 17 főre növelték.¹⁸³

Részletesen ismertettük az előzőekben a visszaállított, majd komoly mértékben fejlesztett pozsonyi főpénztár személyzeti viszonyait is. A főpénztár személyzetének emelkedésére jellemző, hogy az 1750. évi létszám (3 fő) 1770-ben 9-re nőtt.¹⁸⁴

A magyar kamara személyzetéhez tartozott még az 1771. évi állapot szerint 1 kapuőr, 4 lovasküldönc, 1 fűtő, 1 ajtónálló és 1 pénztári szolga.¹⁸⁵

Az 1772. évi költségvetés a magyar kamara külső alkalmazottai (ezek nem azonosak a só-, harmincadhivatali, a birtokigazgatási alkalmazottakkal) között említ 1 kamarai építész és 6 kamarai mérnököt (a külső alkalmazottak között szerepelnek még a pozsonyi és budai királyi vár alkalmazottai, a horvát kamarai képviselő, a horvát ügyész, a bécsi kamarai ágens). Időrendben ez az első adat, amely nagyobb létszámú, állandó jellegű műszaki személyzetet mutat ki a magyar kamaránál. A kamarai építész, Hillebrandt Ferenc Antal 1000 Ft, a 6 mérnök (Hubert Zsigmond, Kneydinger András, Milecz György, Zallar Pál, Milecz Imre és Coroni Sámuel) 100—600 Ft-ig terjedő évi fizetést kapott.¹⁸⁶ A magyar kamara a XVIII. század II. feléig a műszaki munkálatok nagy részét nem állandó jellegű személyzettel, hanem ideiglenesen foglalkoztatott építőmesterekkel, mérnökökkel végeztette. Állandó jellegű kamarai építésszel Fortunato de Prati személyében, aki a budai kamarai kerületben dolgozott, először a XVIII. század első felében találkozunk. Az 1740-es évektől kezdve Martinelli János Keresztély szerepelt a magyar kamaránál „architectus aulicus et cameralis”-ként, az ő utóda lett 1757-ben Hillebrandt Ferenc Antal, egyelőre állandó fizetés nélkül, 1762-től kezdve azonban rendes évi fizetéssel véglegesítve. Az 1772. évi költségvetésben szereplő 6 mérnököt valószínűleg az 1760-as években alkalmazták. Az első állandó kamarai mérnök (geometra) 1754-ben Hauer József, ennek utóda Karpe Mihály. 1764-ben már 3 állandó mérnöke van a kamarának (Kneydinger András, Kovács János, Coroni Sámuel). Az állandó műszaki személyzetre szintén a feladatok, elsősorban a birtokgazdálkodási teendők (birtokrendezés, birtokfelmérés, telepítés, mocsár-lecsapolás, vízszabályozás) megnövekedése miatt volt szükség.¹⁸⁷ Az 1772 előtti

¹⁸² Uo. és E 21. Ben. res. 1746. dec. 5., 1749. jan. 29.

¹⁸³ Herzog: A kamarai levéltár. Levélt. Közl. 1931., IX. évf. 226—28, 231—33, 235, 245.

¹⁸⁴ E 21. Ben. res. 1756. márc. 12., 1770. okt. 16., E 15. Exp. cam. 1756. febr. Aug. 1.

¹⁸⁵ E 68. Praes. Erdődy. Extraser. No. 79. 1. füzet.

¹⁸⁶ Uo. 20—21. l.

¹⁸⁷ Kapossy János: A magyar kamara építései Mária Terézia és II. József korában. Századok. 1923—24, 588—89 és Tóth Andrásné Polónyi Nóra: A magyar állami műszaki szervezet kezdetei. Levéltári Közlemények. 35. évf. 1964., főleg 218—19, 229. oldalakon.

korszakban a kamaránál — a meglevő műszaki személyzet ellenére — építészeti hivatalról a források még nem emlékeznek meg. Kétségtelen azonban, hogy főleg a kamarai uradalmaknál meglehetősen nagy volt az alkalmoszerűen foglalkoztatott földmérők, mérnökök, építőmesterek száma.

A kamaraelnök a személyzet növelése mellett a fizetések emelésére is többször javaslatot tett. Ezen a téren a magyar kamara állandóan azt sérelmezte, hogy a kamarai alkalmazottak fizetése nem éri el a helytartótanácsi alkalmazottak fizetését, s a helytartótanáccsal való egyenrangúság — ezt az egyenrangúságot 1742-ben külön rendelet is hangsúlyozta — nem jut érvényre a kamarai illetményekben.¹⁸⁸ Grassalkovich kamaraelnök 1764. évi javaslatában az elnök évi fizetését 5000-ról 8000 Ft-ra (Grassalkovich maga egyébként személyi fizetésként 10 000 Ft-ot húzott), a tanácsosokét 1500-ról 2000 Ft-ra, a titkárokéét 1000-ról 1200 Ft-ra kérte felemelni, a többi tisztviselői kategóriáknál általában 100 Ft-os emelést javasolt. (Az igazgató-tanácsosok 3000 Ft-os fizetését elegendőnek tartotta.) A kamarai alelnök fizetését évi 4000 Ft-ban kérte megállapítani. Az 1764. szeptember 29-i státuszrendezés eredményezett is némi fizetésemelést, de nem a javasolt mértékben. Amikor a helytartótanácsi alkalmazottak fizetését 1766-ban fel emelték, Grassalkovich újból előterjesztést tett a kamarai fizetések növelésére (a tanácsosoknál 500, a titkároknál 200, a jegyzőkönyvvezetőnél 100 Ft-os emelést javasolt), s az előterjesztést a királynő jóvá is hagyta.¹⁸⁹ A magyar kamara alkalmazottainak ekkor sikerült elérniük, hogy a helytartótanács alkalmazottaival egyenlő illetményeket élvezzenek.¹⁹⁰

A magyar kamarának adott utasításokban, amint már láttuk, a kamarai tisztviselők rendi-nemesi hovatartozására vonatkozó rendelkezések is találhatók. Ezek szerint a kamaraelnöknek és alelnöknek, a tanácsosoknak részben főnemesi, részben köznemesi származásúaknak kellett lenniük. Az elnökök és alelnökök ebben az időben kizárólag főnemesek. (A magyar kamara elnökei 1684—1771-ig a következők voltak: gróf Erdődy Kristóf. 1684—1704., gróf Erdődy Sándor. 1709—1718., báró Thavonath Lajos, mint királyi biztos. 1718—1719., báró Viechter Ignác, mint adminisztrátor. 1720., gróf Erdődy György. 1720—1748., gróf Grassalkovich Antal. 1748—1771. Kamarai alelnökök voltak: gróf Volckra Ottó Kristóf. 1696—1708., gróf Szunyogh János. 1710—1718., gróf Batthyány Ádám. 1746—1748., gróf Erdődy János. 1768—1771.) A titkárokra és a segédhivatalok személyzetére nézve az utasítások nem írták elő a nemesi származást. Az általánosan elfogadott nézet történeti irodalmunkban eddig az volt, hogy a kormányzések,

¹⁸⁸ E 15. Exp. cam. 1742. jan. Aug. 9., E 182. Magyar kamara arch. Arch. Fam. Koller. No. 292., a helytartótanáccsal való egyenrangúságra HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 772. 1742. dec. 14. 265 stb.

¹⁸⁹ E 20. Refer. cam. orig. 1764—72. Liber refer. No. 101., No. 113.

¹⁹⁰ E 68. Praes. Erdődy. Extraser. No. 79. I. füzet. Cameral Systeme. 1772.

Az 1772. évi költségvetés szerint a helytartótanácsi és a kamarai tanácsosok is általában évi 2000 Ft-os, a titkárok évi 1200 Ft-os fizetést húztak. A többi tisztviselői kategóriában szintén kb. egyformák voltak a fizetések, sőt a kamarai számvevőtanácsosok fizetése nagyobb volt, mint a helytartótanácsi számvevőtanácsosoké. A kamaraelnök fizetése ekkor évi 10 000, az alelnöké pedig 8000 Ft volt.

állami hatóságok tisztviselői, alkalmazottai valószínűleg mind, még az alacsonyabb rangúak is, nemesekből kerültek ki. Az újabb kutatások, amelyek a szepesi kamara XVII—XVIII. századi tisztviselőinek származását vették vizsgálat alá, nem támasztják alá mindenben ezt az álláspontot. E vizsgálatok szerint a XVIII. században az alacsonyabb rangú kamarai tisztviselőknél a városi polgári elem is szóhoz jutott.

Monográfiánk nem vállalkozik a magyar kamarai tisztviselők társadalmi, osztályviszonyainak részletes vizsgálatára. Ez a vizsgálat aprólékos, körültekintő kutatást igényel, s külön tanulmány keretébe kívánkozik. Néhány jellemző adalék segítségével mégis megkísérli, hogy betekintsen a kamarai alkalmazottak társadalmi viszonyaiba.

Alapul vehető ilyen vonatkozásban a magyar kamara tisztviselőinek 1764. évi kimutatása. E szerint a magyar kamara tanácsa akkor 5 főnemesi és 9 köznemesi tanácsosból tevődött össze. A főnemesi tanácsosok közül Erdődy János gr. (a későbbi alelnök, majd elnök), Vajay László báró, Csáky György gr. a régebbi nemességgel rendelkező főnemesi rétegből származott. Ifj. Grassalkovich Antal gr., a kamaraelnök fia, apja révén 1743-ban nyerte el a grófi rangot (id. Grassalkovich Antal 1732-ben lett báró, majd 1743-ban Antal, Franciska, Mariann, Teréz gyermekeivel együtt kapott grófi címet), Pfeffershoven József báró mint osztrák főnemes került a magyar kamara szolgálatába. Apja császári ezredes és Nagyvárad parancsnoka volt. Pfeffershoven bárót, mint kamarai tanácsost, 1751-ben honfiúsították, és felvették a magyar főnemesség tagjai közé.

A köznemesi kamarai tanácsosok közül Török Ferenc számvevőségi igazgató, Koller János gazdasági igazgató, Végh Ignác harmincadigazgató, Kallóczy Mihály irodaigazgató, Konkel Lajos pénztárigazgató, Szendrey Benedek levéltárigazgató régebbi magyar nemesi családok sarjai voltak. Zlinszky Gábor esetében a nemességet (címeres levelet) apja, Zlinszky János, Pest megyei adószedő kapta 1718-ban. A hírneves Kempelen Farkas (söügyi igazgató, majd 1770 után építésügyi igazgató, 1786-tól magyar kancelláriai tanácsos) nemessége apjától, Kempelen Engelbert pozsonyi harmincadhivatali ellenőrtől származik, aki 1722-ben szerezte meg a honfiúsítást és a címeres levelet. A köznemesi tanácsosokra még más példákat is megnézhetünk. Az 1764-ben már nem élő De Jeanne (Deschan) Antal Jánosról és Weidinger Xavér Ferencről van szó. Mindkettő külföldi volt. A neve után francia származásának vélhető De Jeanne, vagy 1744 óta Deschan a Rajna mentén harcoló császári csapatok hadellátásánál szolgált, majd 1710 után Magyarországon került először hadellátási, később kamarai szolgálatba. Nagy érdemeket szerzett az udvar előtt a Bánságban kifejtett működésével, később, 1740 körül a magyarországi és erdélyi söügyek szakembere lett, s mint ilyent állították 1743-ban a magyar kamarának átadott sógazdálkodás élére. De Jeanne 1728-ban érdemeiért először német birodalmi nemességet kapott, majd 1744-ben nevének Deschan-ra való változtatásával őt és családját honfiúsították, s magyar nemességet adományoztak részükre. Weidinger Xavér Ferenc kamarai tanácsos és harmincadigazgató külföldi nemes volt (német birodalmi lovag). Annak ellenére, hogy 1726-tól 1757-ben bekövetkezett haláláig a magyar kamara szolgálatában állott, magyar nemességet és indigenátust, komoly szolgálati érdemei mellett sem szerzett. A külföldi származású köznemesi kamarai tanácsosok közé tartozott Cotthmann Antal is, kit szintén a legképzettebb kamarai szakemberek közé lehet sorolni. A westfáliai

nemzetségből származó német birodalmi nemes Cotthmann Antal 25 évi szolgálat után 1765. április 20-án indigenátust nyert, 1765. október 8-án pedig megkapta a bárói rangot, s ezzel a főnemesei kamarai tanácsosok közé emelkedett.

A kamarai tanács tagjai nemesei-rendi hovátartozásának vizsgálata után megállapítható, hogy a bécsi udvar a kamarai utasításoknak a tanácsstagok nemesei származását illető rendelkezéseit betartotta. Megállapítható azonban az is, hogy a tanácsstagok nemessége nem egyforma jellegű. A birtokos nemesség tagjai mellett a kamarai állások betöltésénél olyan családok tagjai is megtalálhatók, melyek nemességüket hivatali (esetleg épp kamarai) szolgálatukkal szerezték meg, vagy kamarai szolgálatban szerzett érdemükért jutottak a főnemesség soraiba. A kamara tisztviselői karában a felsorolt adatok szerint is elég jelentős volt a hivatalnoki nemesség szerepe, hiszen a jó szakemberek annak soraiból kerültek ki. A másik jellegzetesség, ami szintén hamar észrevehető: a kamarai tanács tagjai között elég sok volt az idegen származású. A német—osztrák eredetű kamarai tisztviselők kétségtelenül az udvar exponensei voltak a magyar kamaránál, segítségükkel érvényesítette az udvar saját szempontjait a magyar pénzügyigazgatásban, s ellenőrizte a kamara működését. A hivatalnoki nemesei jelleg és az idegen származás között van kapcsolat, a szakmailag képzetesebb hivatalnoki nemesei ekkor inkább az idegen származásúak közül kerültek ki.

Az alacsonyabb rangú kamarai tisztviselők között, amint a tanácsosokkal kapcsolatban említett néhány adat is mutatja, voltak nem nemesei. A Bécsből a söügyekhez áthelyezett Venturini, aki Mária Terézia idejében a magyar kamara számadásmestere, tehát a számvevőhivatal egyik vezetője lett, pl. szintén nem nemes. Nemességet majd fiai fognak kérni 1790 után. Nem tudunk arról, hogy a Bécsből a magyar kamarához áthelyezett Werndle számtanácsos vagy Frölich Ignác kamarai titkár nemes lett volna. Az alaposabb vizsgálatok valószínűleg azt fogják kimutatni, hogy pl. a kamarai pénztár, számvevőség járulnokjai, számtisztjei, pénztári tisztjei között számos nem nemes szolgált. A pénztár és a számvevőség tisztviselői között sok volt a német nevű, mutatván azt, hogy e kamarai alkalmazottak részben a hazai nemzetségből kerülhettek ki, részben külföldiek (osztrákok) lehettek. A nemesei származás hiánya az alsóbb rangú kamarai alkalmazottaknál rendszerint azzal járt együtt, hogy a kamarai titkári karba már nem juthattak be. Amennyiben ilyen céljaik voltak, meg kellett szerezniök a nemességet. Mennyinek sikerült ez a több száz kisebb rangú kamarai tisztviselő közül, s milyen pénzügyi és politikai érdemek kellettek hozzá, azt a további kutatásoknak kell eldönteni.¹⁹¹

¹⁹¹ A szeptemberi kamarai tisztviselőre Fallenbüchl Z., A szeptemberi kamarai tisztviselői a XVII—XVIII. században. Levélt. Közlemények. 1967. 214. — A magyar kamarai tisztviselők 1764. évi névsorára E 20. Refer. cam. orig. 1764—72. Liber referad. No. 101. — A nemességekre általában Kempelen: Magyar nemes családok c. művének megfelelő kötetét — Grassalkovich Antal nemességére Kempelen: Magyar nemes családok IV. k. 365. — Pfeffershoven József báró kamarai tanácsosra vonatkozó adatok A 57. Magyar kanc. Lib. reg. 42. k. 32. — Zlinszky Gáborra és Kempelen Farkasra, Kempelen: Magyar nemes családok c. mű megfelelő kötetét — De Jeanne (Deschan) Antal Jánosra A 57. Magyar Kanc. Lib. reg. 40. k. 4—9. — Weidinger Xavér Ferenc nemességére E 21. Ben. res. 1726. máj. 22. — Cotthmann Antal honfűsítésére és báróságára A 57. Magyar Kanc. Lib. reg. 47. k. 317—18, 347.

10. A KAMARAI JÖVEDELMEK ÉS A BÉCSI UDVAR PÉNZÜGYI POLITIKÁJA

A magyar kamarai pénzügyigazgatás fejlődésének legfontosabb pozitívuma 1740 után a kamarai bevételek nagyarányú megnövekedése. A jövedelmek növekedésében — amint erre már rámutattunk — döntő szerepet játszott az 1741. évi országgyűlés határozatainak a végrehajtása, amely a sójövedelemnek a bécsi kamarától való átvételét, a kamara gazdálkodási körzetének kiszélesedését (a szepesi kamarai adminisztráció, a szegedi, alsó-szlavóniai kerületek gazdálkodásának a magyar kamara alá való rendelését) eredményezte. A kincstári birtokállomány gyarapodása, a kereskedelem fejlődése s ezáltal a harmincadbevétel növekedése, a kincstárra háramlott jószágok nagy száma egyébként is — a területi gyarapodástól függetlenül — hozzájárult a kamarai bevételek emelkedéséhez. Innen érthető az, hogy az 1740 utáni kimutatások az 1740 előtti kamarai bevétel 8—10-szeresét tüntetik fel. (Meggjegyezzük, hogy 1740 előtt a magyar kamara csak az ún. Alsó-magyarország jövedelmeivel rendelkezett, a szepesi, szegedi, szlávón adminisztrációk jövedelmeivel azonban nem.)

A magyar kamara 1740-ben a szepesi és a többi adminisztráció bevételei nélkül 359 894 Ft,¹⁹² 1743-ban a sójövedelem átadása után, a szepesi adminisztráció és a szegedi kerület bevételeivel együtt már 2 469 213 Ft,¹⁹³ 1749-ben 2 567 868, 1754-ben 2 673 137, 1759-ben 2 691 452, 1766—71-ig évente átlagban 3 659 972 Ft tiszta jövedelemmel rendelkezett. Az 1771. évi tehát több mint tízszerese az 1740. évinek. A bevétel a főbb gazdálkodási ágak szerint az egyes években a következő volt:

	<i>Bevétel</i> <i>1743. év</i>
Só	1 483 542 Ft
Birtok, harmincad, egyéb	985 671 "
összesen	2 469 213 Ft
	<i>1749. év</i>
Sójövedelem	1 537 563 Ft
Egyéb jövedelem:	
Alsó-Magyarország	847 358 "
Felső-Magyarország	124 047 "
Szlavonia	58 900 "
összesen	2 567 868 Ft

¹⁹² E 68. Praes. Erdődy. Extraser. No. 195. alatti költségvetés alapján, ettől eltér Herzog (A magyar kincstár hitelműveletei. Századok. 1923—24, 462.) kimutatása, amely szerint az 1740. évi jövedelem 385 339 Ft 93 dénár. Az ilyen eltérés a magyar kamara kimutatásainál nem ritka, teljesen pontos áttekintést ugyanis a pénzgazdálkodásról akkor még nem tudtak készíteni.

¹⁹³ E 182. Magyar kamara arch. Arch. Fam. Koller. No. 171., az 1749. évre HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 816. 1749. jan. 16. 685.

	1754. év	1755. év	1756. év
Só	1 552 253 Ft	1 643 532 Ft	1 559 363 Ft
Harmincad	577 794 "	628 119 "	556 132 "
Uradalmak, egyéb	543 090 "	611 065 "	441 304 "
összesen	2 673 137 Ft	2 882 716 Ft	2 556 799 Ft

	1758. év
Só	1 639 664 Ft
Harmincad	596 736 "
Uradalmak, egyéb	453 259 "
összesen	2 689 659 Ft

	1759. év	1766—71. évi átlag
Só	1 585 163 Ft	2 141 360 Ft
Harmincad	640 233 "	783 167 "
Uradalmak, egyéb	466 056 "	735 445 "
összesen	2 691 452 Ft	3 659 972 Ft

A kimutatásból látható, hogy a magyar kamara jövedelmének túlnyomó része a sóbevételből eredt. Emelkedő irányzatot mutat a harmincadbevétel és az egyéb (jórészt birtokjövedelemből származó) bevétel is. A birtokjövedelem emelkedése 1740 után azért figyelemre méltó, mert 1740 előtt a magyar (pozsonyi) kamarának alig volt birtokjövedelme.¹⁹⁴ Az 1766—71. évi kimutatásnál az uradalmak átlagos tiszta bevétele 396 258 Ft-ra, tehát az „egyéb” tételnek több mint a felére rúg.¹⁹⁵

Bár a magyar kamara jövedelmének túlnyomó része továbbra is a hagyományos gazdálkodási ágakból (só-, harmincad-, uradalmi gazdálkodás) származott, nem felesleges az egyéb bevételeknél közelebről számba venni azt, hogy milyen újabb (nyilvánvalóan kisebb összegű) bevételekkel gyarapodott 1740 után a kincstár jövedelme. Ezek közé tartozott a zsidók türelmi taksája, amelyet 1749 óta fizettek a kincstárnak. A taksza összege 1749-ben még csak évi 20 000 Ft volt, 1755-ben 25 000, 1760-ban 30 000, 1772-ben 50 000, 1778-ban 80 000, majd később évi 100 000 Ft-ra emelkedett.¹⁹⁶ A zsidó türelmi taksza ügyét — mint említettük — a kamara és a helytartótanács közösen, vegyes bizottság útján intézte. Az újabb kamarai jövedelmek közé kell számítani az egészségügyi jövedelmeket, mégpedig a szlavón kamarai adminisztráció visszacsatolásával a magyar kamara fennhatósága alá került délvidéki vesztegházak bevételeit. Ezeket természetesen egészség-

¹⁹⁴ Az 1754., 1759., 1766—71. évi bevételekre Herzog: A magyar kincstár hitelműveletei. Századok. 1923—24, 462—63. A kimutatások a harmincad-, só-, uradalmi és egyéb hivatalok tiszta bevételeit adják, az 1749. évi bevételre HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 816. 1749. jan. 16. fol. 685.

¹⁹⁵ L. a 190. sz. jegyzet alatt idézett költségvetés 1. füzetét. Az uradalmak tiszta bevétele.

¹⁹⁶ Felhő I.—Vörös A.: A helytartótanácsi levéltár. Bp. 1961, 92. Vö. a 190. sz. jegyzet alatt idézett költségvetés 13. lapját.

ügyi kiadásokra kellett fordítani.¹⁹⁷ Ide kell sorolni ezenkívül a káva, kakaó, teára kivetett adót is, amely az 1760-as évek végén kb. évi 75 000 Ft-ra rúgott.¹⁹⁸ (A régebbi „egyéb” bevételek közé tartoztak a szabad kir. városok és a kincstári uradalmak által fizetett országgyűlési taxa, a városok, a jász-kúnok cenzusa, a folyam- és útvámok, fiskális birtokok kincstári házak, malmok bérleti díja.)

A magyar kamarai jövedelmeknek ilyen nagyarányú megnövekedése új korszakot nyithatott volna a magyar kamarai pénzgazdálkodásban, illetve az állami háztartás történetében, ha a visszaszerzett jövedelmek tényleg az országban is maradnak, s azokat főleg hazai kiadásokra használják fel. A magyar pénzügyigazgatás ilyen méretű önállósodása azonban nem következett be. Említettük már, hogy a bécsi udvar, amelynek magatartása a magyar kamarai ügyekkel szemben az örökösödési háború vége felé kedvezőtlenül módosult, a háborús kiadások, az államadósság növekedése miatt újból igényt emelt azokra a jövedelmekre, amelyeket 1740 után a rendi követelések hatása alatt látszólag kiengedett a kezéből. Mivel a magyar kamarának adott kedvezmények visszavonása politikai okokból, a rendekkel való jóviszony fenntartása miatt nem volt lehetséges, a magyar kincstári jövedelmek birodalmi célokra való felhasználását más úton kellett biztosítani. Ezt a megváltozott körülmények között is el lehetett érni, hiszen továbbra is érvényben volt az a közjogi elv, mely szerint a kamarai jövedelmek felett kizárólag az uralkodó rendelkezik. Az uralkodónó továbbra is meghagyta a magyar kamarát nagyobb hatáskörében, nem vonta ki kezeléséből az átadott jövedelmeket, csupán a bevételek felhasználásánál élt a kamarai jövedelmeket illető szuverén jogával. Mi történt ugyanis 1740 után, szemben az 1740 előtti állapottal, amikor a magyar kamarai jövedelmek tetemes része közvetlenül a bécsi pénztárakba folyt be, s onnan került összbirodalmi felhasználásra is? Az történt csupán, hogy a magyarországi kamarai jövedelmek túlnyomó részét most már a magyar kamara kezelte, a bevételeket a pozsonyi főpénztár vette át, s innen kellett azok tekintélyes részét a bécsi központi pénztárakhoz átutalni, mégpedig a következő módzatok szerint.

A magyar kincstári jövedelmek összbirodalmi igénybevételét elsősorban az ún. udvari kvóta tette lehetővé, amelyet rendszeresen 1747-től kezdve vezettek be. Az udvari kvóta nem volt ismeretlen a magyar kamaránál, az 1680-as, 1690-es években a kamara — amint láttuk — ilyen hozzájárulást, hadi és udvartartási célokra, elsősorban az elkobzott birtokok jövedelméből már fizetett. Az 1700-as években ez a kvóta többé-kevésbé megszűnt, 1744-ben azonban már 100 000 Ft-ot kellett az alsómagyarországi jövedelmekből a bécsi kamara pénztárába ilyen címen befizetni.¹⁹⁹ Mivel a nagy háborús szükségletek az udvartartás és a központi hatóságok fizetéseire fenntartott kamarai alapokat túlságosan megterhelték, s így azok jövedelme erősen csökkent, szükségesnek mutatkozott az összes tartományok kamarai pénztárainál bizonyos összeget udvari kvóta gyanánt visszatartani, s azt az elkerülhetetlen kiadásokra fordítani — így hangzik a kvótát rendszeresítő 1747. július 1-i királyi rendelet indokolása. A magyar kamarai jövedelmekre 1747-ben kivetett kvóta a következő összegekből tevődött össze:

¹⁹⁷ E 21. Ben. res. 1750. ápr. 20., 1753. máj. 31. és a 190. sz. jegyzet alatt idézett költségvetés 9., 11. lapja.

¹⁹⁸ L. a 190. sz. jegyzet alatt idézett költségvetést. 10 l.

¹⁹⁹ E 21. Ben. res. 1744. febr. 12.

A sójövedelemből	980 000 Ft
Az alsó-magyarországi kamarai jövedelemből (pozsonyi pénztár)	400 000 Ft
A felső-magyarországi kamarai jövedelemből (kassai pénztár)	77 000 Ft
A szlavón adminisztráció bevételeiből	30 000 Ft
összesen	<u>1 487 000 Ft</u>

Az udvari kvótát negyedévi részletekben kellett beszolgáltatni, e részleteknek minden egyéb kamarai kifizetéssel szemben elsőbbségük volt.²⁰⁰ Azokat az összegeket, amelyeket a magyar kamara a nemesfémek (elsősorban arany) beváltására, továbbá királyi épületek, mint pl. a budai és a pozsonyi királyi palota javítására, emelésére adott ki, beszámították a kvótába.²⁰¹

A magyar kamara, bár a kvóta évi jövedelmének több mint a fele volt, különösebb észrevétel nélkül vette tudomásul a királynő eme rendelkezését. Felhívta az udvar figyelmét a negyedévi részletekben való befizetés nehézségeire, utalva arra, hogy a jövedelmek nem negyedévenként eiosztva folynak be a pénztárba. Egyébként csak azt kérte, hogy a kamatfizetéssel és a kvótával túlságosan megterhelt kamarát a további udvari kiutalásoktól mentesítsék. A bécsi udvar megígérte, hogy a további terhektől el fog tekinteni. Az udvari kvótát a továbbiakban rendszerint a kamaraelnökkel folytatott tárgyalások, az elnök véleményének kikérése alapján rótták ki a magyar kamarára. Ugyanez vonatkozott a magyar kamara egyéb bécsi kötelezettségeire is. Alapvető volt Grassalkovich Antal kamaraelnök 1749. évi megegyezése az udvarral a kvóta, a kamatok és egyéb kötelezettségek dolgában. A magyar kamaraelnök ennek alapján magára vállalta a kamara jövedelmeire betáblázott adósságok kamatainak fizetését, az arrha beszolgáltatását a császári titkos kamarai pénztárba, a kb. másfél milliónyi kvóta negyedévenkénti beszolgáltatását a bécsi általános kamarai pénztárba. Ennek ellenében rábízta a kamarai gazdálkodás jobb megszervezését, közvetlenül rendelkezhetett a sóhivatali pénztárakkal. Grassalkovich tehát az udvari kvóta és az egyéb terhek rendszeres beszolgáltatása ellenében nagyobb önállóságot kapott — ez elsősorban az ő személyének szólt. Volt ennek a megegyezésnek olyan pontja, amely csökkentette a magyar kamarai pénzügyi gazdálkodás bizonyos fokú önállóságát biztosító kvóta-rendszer értékét. E pont szerint a jobb kamarai gazdálkodásból eredő jövedelemfelesleget a kvótán felül a császári titkos udvari pénztárba (kabinetpénztár) kell beszolgáltatni. Az egyezség megkötésével kapcsolatosan Grassalkovich azt kérte, hogy az uralkodónó bizalommal legyen iránta, s segítse őt a magyar kamara gazdálkodásának megjavítását célzó törekvéseiben. Grassalkovich a továbbiakban is többször tárgyalt az udvari kvóta és az egyéb hozzájárulások dolgában.²⁰²

Az udvari kvóta 1772-ig évente rendszerint 1,5 millió Ft-on felüli összegre emelkedett, 1,5 millió Ft alá ritkán szállt. Az 1766—71-ig átlagban 1 900 000 Ft-ot

²⁰⁰ Uo. 1747. júl. 1.

²⁰¹ Uo. 1747. aug. 18., HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 806. 1747. aug. 18.

²⁰² E 15. Exp. cam. 1747. júl. Aug. 18., HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 816. 1749. jan. 16., 678, 595—98., Rote No. 816. 1749. febr. 6. 10—28. — E 21. Ben. res. 1749. jan. 16., HKA. Ung. Cam. Abt. 10. Rote No. 154. Subd. 1. 10 ex jan. 1764, 77 ex febr. 1764, 30 ex sept. 1768.

számoltak el udvari kvóta fejében, a magyar kamarai jövedelmeknek több mint a felét.²⁰³ A kamara által teljesített kamatfizetések egy részét 1750-től 1763-ig szintén beszámították az udvari kvótába.²⁰⁴

A magyar kamarát a kvótán kívül — mint említettük — még egyéb fizetési kötelezettségek is terhelték. Ezek közé tartoztak a bécsi titkos kamarai pénztárba és a kabinetpénztárba fizetendő összegek. A titkos kamarai pénztár vette át a királyi ház birtokainak jövedelmeit. A királyi ház tulajdonában volt a bélyei, a ráckevei uradalom, a sóvári sógazdálkodás és 1766-tól a magyaróvári uradalom is. Ezeket az uradalmakat a magyar kamara csak kezelte, illetve bérbe vette az uralkodóháztól. Az 1766—71-ig terjedő időszakban pl. a sóvári uradalomért és sógazdálkodásért 300 000, a bélyei uradalomért 40 000, a ráckeveiért pedig 20 000 Ft járt évente a titkos kamarai pénztárnak. A kabinetpénztár titkos kiadásaihoz évi 40 000 Ft-tal kellett a magyar kamarának hozzájárulnia.²⁰⁵

A birodalmi háztartás tehát továbbra is alaposan igénybe vette a magyar kamara jövedelmeit, hazai kiadásokra csak a jövedelmek kisebb hányada maradt meg.

A kiadások főbb csoportjait 1750 után (azokban az esztendőekben, amelyeknél a bevételeket az előzőekben már ismertettük) az alábbi kimutatás tünteti fel:²⁰⁶

	1754	1755	1756
Udvari kvóta	1 485 000 Ft	1 570 000 Ft	1 600 000 Ft
A kvótán felül	44 681 Ft	15 000 Ft	—
A titkos kamarai pénztárba	150 000 Ft	150 000 Ft	150 000 Ft
Magyar közigazgatási és bírósági kiadások (egyéb)	579 167 Ft	834 469 Ft 71 dr	665 169 Ft 15 dr
Tőketörlesztés	231 869 Ft	80 375 Ft	84 468 Ft 33 dr
Kamat	188 356 Ft	172 500 Ft 81 dr	175 061 Ft 30 dr
Előző évi hiány fedezése	—	5 936 Ft	—
Összesen	2 679 073 Ft	2 828 281 Ft 52 dr	2 674 698 Ft 78 dr

	1758	1759	1766—71. évi átlag
Udvari kvóta	1 500 000 Ft	1 500 000 Ft	1 905 363 Ft
A kvótán felül	183 000 Ft	152 500 Ft	—
A titkos kamarai pénztárba	150 000 Ft	150 000 Ft	360 000 Ft
A kabinetirodába	—	—	40 000 Ft
Magyar közigazgatási és bírósági kiadások (egyéb)	591 011 Ft 24 ² / ₃ dr	685 364 Ft 14 ¹ / ₂ dr	988 556 Ft 26 ⁵ / ₁₀ kr
Tőketörlesztés	63 668 Ft	9 053 Ft 54 ¹ / ₂ dr	—
Kamat	176 716 Ft	179 534 Ft 31 dr	334 585 Ft 20 ⁴ / ₁₀ kr
Összesen	2 664 395 Ft 24²/₃ dr	2 676 452 Ft —	3 628 504 Ft 46⁹/₁₀ kr

²⁰³ L. a 190. sz. jegyzetnél idézett költségvetést.

²⁰⁴ Herzog: A magyar kincstár hitelműveletei. Századok. 1923—24, 438, 453—54.

²⁰⁵ L. a 190. sz. jegyzetnél idézett költségvetést. 28—29. l.

²⁰⁶ Herzog: A magyar kincstár hitelműveletei. Századok. 1923—24, 462—63.

Amint a kimutatásból látható, a magyar kamara kimondottan hazai kiadásokra (közigazgatási, bírósági és egyéb költségekre) jövedelmeinek kb. csak $\frac{1}{4}$ -ét fordította. Ebből könnyen megállapítható, hogy a magyar államháztartás kiadásának jellege 1740 után az előző (1740 előtti) korszakhoz képest — a kamarai bevételek nagymértékű megnövekedése ellenére — lényegesen nem változott. Az államháztartás az államigazgatás költségeinek fedezésén túl továbbra sem terjeszkedett ki komolyabb mértékben olyan célok megvalósítására, mint pl. iparosításra, vízsabályozásra, a közlekedés fejlesztésére, a közoktatás, egészségügy viszonyainak megjavítására stb., amelyek a kor államigazgatási rendszerével, a felvilágosodott abszolutizmussal együtt jártak. Mindenesetre az 1766—71. évi pénzgazdálkodás legfontosabb adatait tartalmazó költségvetés kevés ilyen jellegű kiadást tüntet fel. Ilyen kiadások közé kell azonban számítanunk az egészségügyre, vesztégházak személyzetére, a járványok elleni védekezésre fordított összegeket, amelyeket részben a só árának felemeléséből és a vesztégházak saját jövedelméből (díjak, vendéglők stb.) fedeztek.²⁰⁷ Ilyen kiadásnak minősülnek ugyancsak az úrbéri összeírásra (a kinstári birtokok úrbérrendezésével kapcsolatban) fordított költségek is.²⁰⁸ A Duna szabályozására, a hajózás megkönnyítésére szintén kiutalt a kamara mérnöki napidíjak címén jelentéktelen összegeket (ezek a költségvetésben külön nincsenek is feltüntetve).²⁰⁹ Az is nyilvánvaló, hogy a mezőgazdaság fejlesztésére, ipari növények meghonosítására, a selyemtenyésztés és a selyemipar fellendítésére, manufaktúrák felállítására szintén történtek kisebb kiadások, amelyeket az uradalmak költségvetése nem külön, hanem más kiadásokkal együtt (pl. a rendkívüli kiadások tételénél) tartalmaz.²¹⁰ Mindenesetre e kiadások nem lehettek túl nagy összegűek, mert akkor a költségvetés külön tételekben kiemelte volna őket. Eltörpülnek az államigazgatás és bíraskodás személyi, ügyviteli szükségleteire fordított összegek mellett (a magyar kancellária, helytartótanács, a magyar kamara, a kerületi ítélőtáblák fizetései és adminisztrációs költségei, nyugdíjak, kegydíjak, egyházi alapítványok és alamizsnák, úti-költségek, lakbérek, ajándékok, épületmelések és épületjavítások céljára fordított kiadások). Ez volt a magyar kamara hazai kiadásainak zöme.

Az udvari kvótán, a bécsi titkos kamarai pénztárba és a kabinetpénztárba beszolgáltatók összegeken kívül a magyar kamarai jövedelmek másik megterhelését jelentették azok a nagyszámú kölcsönök, amelyeket 1740 után a magyar kamara elsősorban az örökösödési és a hétéves háború céljaira, az uralkodó rendelkezései alapján felvett. A magyar kamarának mintegy a kapott engedmények (a hatáskör és a bevételek megnövekedése) ellenértéke gyanánt kellett ezeket a terheket elvállalnia. Mindez azért is meglehetősen szokatlan volt, mert 1741-ben a magyar kamara tartozása (összehasonlítva a birodalom sokmillió adósságával) csekély összegre, kb. 300—350 000 Ft-ra rúgott. Ennek oka elsősorban az volt, hogy 1740 előtt a magyar (pozsonyi) kamara kezelésében levő csekély jövedelmekre nem lehetett nagyobb adósságokat betáblázni. A magyar kamarát terhelő adósságok tetemesen megnövekedtek a sóigazgatás átvételével, a magyar kamará-

²⁰⁷ L. a 190. sz. jegyzetnél idézett költségvetést. 24, 26, 32, 34—35 l. és E 21. Ben. res. 1750. ápr. 20., 1753. máj. 31.

²⁰⁸ L. a 190. sz. jegyzetnél id. költségvetést. 25 l.

²⁰⁹ E 21. Ben. res. 1758. dec. 30., 1760. febr. 15., márc. 12.

²¹⁰ L. a 190. sz. jegyzetnél idézett költségvetést. 8—9. l.

nak ugyanis a sópénztáraknál befizetett kölcsönök terhére is át kellett vállalnia.²¹¹

A magyar kamarai jövedelmekre felvett kölcsönök összege az örökösödési háború végén (1749) a sőjvedelmekre betáblázott adósságokkal együtt 3 116 849 Ft-ra növekedett. Az 1751. augusztus 17-i kimutatás szerint már 4 033 019 Ft adósság terhelte a kamarát. A hétéves háborúig a békeidőben ebből az összegből kb. 1 milliónyit sikerült törleszteni, 1756-ban ennek folytán 3 075 618 Ft-ra csökkent a kamara adóssága. A hétéves háború alatti nagy hitelműveletek következtében a kölcsönök összege 1763-ig 11 617 328 Ft-ra nőtt, majd a háború utáni sikeres törlesztések segítségével 1773-ig 6 981 970 Ft-ra apadt.²¹²

Az örökösödési háború alatt felvett kölcsönöket többnyire egyházi és világi földesurak, szerzetesrendek nyújtották. A kölcsönök között szerepelt továbbá a pesti rokkantak háza pénzalapjának 500 000 Ft-ja, a különféle alapítványok kb. félmilliója és a kamarai tisztviselők 153 272 Ft-ot kitevő óvadékösszege is.²¹³ A hétéves háború idején magánosoktól (főleg egyházi és világi földesuraktól) kb. 750 000 Ft-ot vett kölcsön a kamara. A bécsi udvar — a magyar kamara megkerdezése nélkül — 1758-ban úgy szerzett pénzt, hogy a magyaróvári uradalmat 2 200 000 Ft-ért tíz évre, a komáromi birtokokat 208 000 Ft-ért öt évre a bécsi városi banknak zálogosította el. Igénybe vették a szabad királyi városok hitelét is. A városoktól négy alkalommal kért a magyar kamara kölcsönt, 1758-ban 252 000, 1759-ben 265 000, 1760—61-ben 544 200, 1762-ben 500 000 Ft-ot. Ezeket az összegeket a városok részben saját tőkéjükből, részben pedig magánosoktól felvett kölcsönök segítségével hozták össze. A városokra kivetett kölcsönökön kívül az udvar 1760-ban a magyar kincstár terhére még két nagyszögű kölcsön felvételét rendelte el, mégpedig a 3 1/3 milliót kitevő belga kölcsönt és a 3 millióra rúgó belső birodalmi (Magyarországon és az örökös tartományokban felveendő) kölcsönt, utóbbit meglehetősen magas, 6%-os kamat ellenében. A hétéves háború utolsó évében, 1763-ban újabb kölcsön felvételét tervezték, de erre a békekötés miatt nem került sor, sőt a IV. városi kölcsön felvételét is leállították.²¹⁴

A kincstári jövedelmekre felvett kölcsönök kamatai és törlesztése — amint a kiadásokat feltüntető kimutatásból látható — évente több százezernyi összeggel terhelték a magyar kamara pénztárát. Bár a kamatlábat általában igyekeztek leszállítani (mint pl. 1742-ben és 1765-ben), az a kölcsönök zöménél meglehetősen magas (5—6%) maradt. A magyar kamarának nem egy esetben sikerült valamit a kamatokból, illetve a törlesztésből az udvarnál lealkudnia. A hétéves háború alatt felvett kölcsönök kamatait pl. 1763-ig az udvari kvótába számították be. Ez a kedvezmény 1763-ban ugyan megszűnt, ezzel szemben mentesítették a magyar kamarát a 3 1/3 milliós belga kölcsön kamataitól és törlesztésétől. A kölcsönök felvétele, törlesztése tárgyában többnyire alku folyt az udvar és a magyar kamara között. Ebben az alkuban Grassalkovich elnök nagy szívós-

²¹¹ Herzog: A magyar kincstár hitelműveletei. Századok. 1923—24, 433—34.

²¹² Uo. 463.

²¹³ Uo. 437.

²¹⁴ Uo. 440—452.

sággal igyekezett a magyar kamarai érdekeket a lehetőségekhez képest védelmezni.²¹⁵

A bécsi udvar tehát az udvari kvóta, az egyes udvari hozzájárulások, a kölcsönök révén a magyar kamarai jövedelmek túlnyomó részét továbbra is összbirodalmi célokra használta fel. Az udvari kvótából és az egyéb udvari hozzájárulásokból — amint ezt egy 1748. évi bécsi költségvetés mutatja — fedezték az udvartartás (konyha, udvari tisztviselők), továbbá több bécsi központi hatóság fenntartásának költségeit.²¹⁶ A magyar kamarai jövedelmekre felvett kölcsönök túlnyomó részét háborús kiadások, illetve az ezekkel kapcsolatos államadósságok nyelték el.

A számbavett kamarai jövedelmeken kívül a magyar kincstári jövedelmek közé tartoztak a nemesfémbányászat és a pénzverés jövedelmei is. Ebben a korban ezeknek a jövedelmeknek még a kezelése sem tartozott — kivéve a már említett aranymosást — a magyar kamara hatáskörébe. Az alsó- és felső-magyarországi bányák, továbbá a nagybányai bányakerület a bécsi bányászati kollégium fennhatósága alatt működtek és bevételeiket is Bécsbe küldték fel.²¹⁷ Nem terjedt ki a magyar kamara hatásköre a nem királyi, hanem országos jövedelemnek minősülő rendes és rendkívüli hadiadó ügyeire sem. A hadiadó jövedelmeivel a bécsi haditanács, illetve annak szervei rendelkeztek. A magyar kamara kezelésében levő és a kamarai gazdálkodás hatáskörébe nem eső magyar állami jövedelmek 1768—70-ig évi átlagban 11 millió Ft-ot tettek ki (5,6 millió adó, taksa, illeték, 0,9 millió vámjövedelem, 1,1 millió bánya- és pénzverési bevétel, 2,4 millió sóbevétel, 1 millió a kincstári uradalmakból). E bevételek az összbirodalmi állami jövedelemnek kb. $\frac{1}{4}$ -ét jelentették.²¹⁸ A birodalmi pénzügyi gazdálkodás erős központosítását és a külön magyar államháztartás további gyengeségét jelzi az a tény, hogy a magyar kamara ebből a 11 milliónyi bevételből csupán kb. 1 milliót használt fel közvetlen hazai kiadásokra. A kamara korlátozott pénzügyi önállóságára mutat az a körülmény is, hogy önálló pénzügyi intézményekkel joggal továbbra is csak apróbb adminisztratív kiadások esetében rendelkezett, egyébként minden pénzkiutaláshoz — amint erre rámutattunk — királyi engedélyt kellett kérnie.²¹⁹

A birodalmi államháztartás — amint ezt kiemeltük — elsősorban az adósságok állandó növekedése miatt tartott igényt a magyar kamarai jövedelmekre. Ezek az államadósságok a hétéves háború végére 285 millióra emelkedtek, maguk a kamatok felemésztették a birodalom évi jövedelmének egyharmadát.²²⁰ Magyarország is ennek a súlyos adósságrendszernek hordozta terhét, s az udvar szerint az örökös tartományoknál csekélyebb mértékben, hiszen a magyar kamara jövedelmeire csupán 8—10 milliónyi adósság volt betáblázva. Az államtanács fokozni szerette volna Magyarország részvételét a birodalmi adósságteher hordozásában. A bécsi udvar ezt a kamarai bevételek és hitelügy állandó ellenőrzésével,

²¹⁵ Uo. 453—54.

²¹⁶ A. Beer: Die Staatsschulden und die Ordnung des Staatshaushaltes unter Maria Theresia. Archiv für österreichische Geschichte. 82 B. Wien 1895, 111—114. Vö. HKA. Ung. Cam. Abt. 10. Rote No. 154. Subd. 1. 7 ex apr. 1763.

²¹⁷ E 21. Ben. res. 1747. jún. 12.

²¹⁸ Magyarország története (Egyetemi tankönyv). II. 1526—1790. Bp. 1962, 494.

²¹⁹ E 21. Ben. res. 1746. jan. 26., márc. 24.

²²⁰ A. Beer i. m. végén levő mellékletek.

s a feleslegnek ily módon való kipuhatólásával vélte elősegíteni. A magyar kamara általában vonakodva teljesítette, sőt nem egyszer elodázta a bevételekre vonatkozó kimutatások felküldését, így védekezett a megmaradt csekély felesleg kivonása ellen, amit saját adósságainak törlesztésére óhajtott fordítani. A leg-erősebb próbálkozás az udvar részéről a magyar kamarai jövedelmek teljes igénybevételére 1762-ben történt, amikor egy királyi rendelet a magyar kamarai pénztárt közvetlenül a bécsi kamarai főpénztár alá helyezte. Ez módot nyújtott volna a bécsi kamarának arra, hogy a magyar kamara pénztári feleslegére teljesen rátegye a kezét. Grassalkovich kamaraelnök erélyesen szembeszegült ezzel a próbálkozással. Azzal érvelt, hogy a magyar kamara éppen megnövekedett hatásköre és függetlensége miatt ért el komolyabb pénzügyi eredményeket a régebbi évekhez képest, amikor a magyar kamara jövedelmeinek nagy részét a bécsi kamara kezelte és szedte be. Az önálló cselekvési képesség lehetővé tette a jobb gazdálkodást és a kamarai hitel növelését is. A magyar kamara, az elnök szerint, az udvarnak tett szolgálatai után nem érdemelte meg ezt a sértő bánásmódot. A közbelépésnek meg lett az eredménye, Mária Terézia a magyar kamarai pénztárt meghagyta előbbi állapotában.²²¹

Miben állt a magyar kamarának ez a függetlensége a pénzügyi gazdálkodásban, amelyet Grassalkovich befolyásának végső latbavetésével védett? Nyilván csak abban, hogy bár az udvari kvóta és az egyéb szolgáltatások nagy megterhelést jelentettek a magyar kamara számára, azokat mégis a magyar kamara, illetve a kamaraelnök és az udvar megegyezése, alkuja szerint, a magyar kamara hozzájárulásával kellett leróni, s hogy a kvótának és tartozékainak lerovása után a magyar kamarának esetleg maradhatott némi pénze önálló gazdálkodásra, mint pl. zálogba vetett birtokok visszaváltására. A pozsonyi pénztár alárendelésével azonban ez a viszonylagos önállóság is megszűnt volna, a kamarai jövedelmek egy része nem udvari kvóta címen, hanem a bécsi kamarai pénztár rendeletére, a felesleg hiánytalan átutalásával került volna Bécsbe. A magyar kamara pénzgazdálkodása a pozsonyi pénztár függetlenségének és a kvótarendszernek a megvédésével kétségtelenül önállóbb volt az örökös tartományok kamaráinak a pénzgazdálkodásánál, s ez gátat vetett a bécsi körök ama törekvésének is, hogy a magyar kincstári jövedelmeket teljesen az összbirodalmi államháztartás céljainak megfelelően használják fel.

Mindezek ellenére tény az, hogy a magyar kincstári gazdálkodásnak Mária Terézia idején, főleg az örökösödési háború kezdeti éveiben kivívott s a kamaraelnök által is hangoztatott önállóságát erősen illuzórikussá tette a jövedelmek felhasználásának ismerttetett módja. Valóban megnövekedett a magyar kamarának, mint központi magyar hatóságnak a területi illetékessége, hatásköre, emelkedtek a kamara kezelésébe jutott jövedelmek is. Ezzel kapcsolatban korszerűbbé vált a kamarai ügyvitel, megnőtt a kamarai személyzet, s az egész kamarai igazgatási apparátus jelentős fejlődésen ment keresztül. Nem történt azonban lényeges változás a magyar kamarai pénzügy önállósága terén. Nem sikerült lényeges mértékben tágítani az önálló magyar államháztartásnak az előző időkből örökölt igen szűk keretein, a magyar pénzügyeket határozottabban elválasztani a birodalmi államháztartástól. A magyar államháztartást, illetve ebben az esetben

²²¹ Herzog: A magyar kincstár hitelműveletei. Századok. 1923—24, 435—36, 448—50. Vö. Hóman—Szekfű, Magyar történet. V. k. Bp. 1935, 559.

annak kamarai jellegű részét a magyar kamara megerősödése ellenére továbbra is hatalmas erők kapcsolták a birodalmi állami pénzügyhöz, s erőforrásait annak szolgálatába állították. A háborús gazdálkodás, az államadóságok nemcsak az örökös tartományok, hanem Magyarország állami jövedelmeinek túlnyomó részét is felemésztették, ebben a kérdésben nem sokat számított az ügyintézés, a jövedelmek kezelésének kisebb vagy nagyobb önállósága, a magyar kamarának, mint központi pénzügyi hatóságnak területi és működési hatásköre. A bécsi udvarnak tehát továbbra is sikerült a legfontosabbat, a jövedelmeket a birodalmi pénztárak részére biztosítani, s az engedményeket úgy megadni, hogy azok a lényegest ne veszélyeztessék.

II. A KAMARA VISZONYA A BÉCSI UDVARI KAMARÁHOZ

Ezen a téren 1740 után szintén történt néhány olyan változás, amely a magyar kamara önállóságának, presztízsének megnövekedését mozdította elő. A változás azonban ilyen vonatkozásban is többnyire formai jellegű, a lényegest, a bécsi udvari kamarának a magyar kamarai ügyekben betöltött ellenőrző és irányító szerepét alapvetően nem módosította.

A magyar kamara részére kiadott 1720. évi utasításnak a magyar és a bécsi kamara viszonyát szabályozó pontjai ugyan tekintettel voltak az 1715. évi országgyűlés 18. tc.-ének ama rendelkezésére, hogy a bécsi udvari kamara csak a közvetítő hatóság szerepét töltsse be a magyar kamara és az uralkodó között, de nem érintették azt a törvényekben leszögezett igen lényeges kérdést, hogy az uralkodó döntéseit csak a magyar kamara javaslata alapján hozza. Javaslatainak figyelembe nem vételét, amint említettük, a magyar kamaraelnök is kifogásolta 1718-ban. A magyar kamarát az említett utasítás továbbá arra is kötelezte, hogy a királyi elhatározás alá nem eső ügyekben szintén a bécsi kamarához forduljon, sőt a magyar kancellárián hozott királyi döntésekről is tájékoztassa a bécsi kamarát. (A magyar kancellária többnyire a városi tisztújítások, birtokadományozások és fiskalitások ügyében adott ki királyi rendeleteket a magyar kamara részére.) Helyben hagyta az 1720. évi utasítás a pénztárügynek a bécsi bancalítás, illetve a pozsonyi bankképviselő részére való átadását, azaz a pénztári ügykör leválasztását a magyar kamarától. A magyar rendek az 1722—23. évi országgyűlésen ismét azt kérték, hogy amíg a bécsi udvari kamara közvetítő hatóság szerepét játssza a magyar kamara és az uralkodó között, a királyi döntéseknél a magyar kamara javaslata legyen a mértékadó. Követeléseik közé iktatták újból azt is, hogy a király a magyar kamara utasításait ismertesse meg a rendekkel és az országgyűléssel. A rendek kísérletei ismét meghiúsultak, eredmény nem született. A bécsi udvar főleg a kamarai utasítások közlése dolgában tanúsított továbbra is mereven elutasító álláspontot. Az országgyűlési tárgyalásokat lezáró 1723. évi 16. tc. végül is kimondta, hogy a kamarai utasítások kiadása az 1569. évi 38. tc. és az 1715. évi 18. tc. értelmében továbbra is a király jogkörében marad, s hogy a magyar kamara továbbra is mellérendeltségi viszonyban legyen a bécsi udvari kamarával. A közjogi helyzet tehát nem változott, a magyar kamara megőrizte a formai függetlenségét, de az 1569. évi 38. tc.-re való hivatkozás ebben az új törvényekben nemleges választ adott a magyar rendek ama kérésére, hogy a király döntéseit csak a magyar kamara javaslata alapján hozza meg. Az 1569.

évi 38. tc. ugyanis a pénzügyeket ún. vegyes ügyeknek minősítette, amelyeknek elintézésében a bécsi udvari kamara is illetékes.²²²

Ezek után érthető, hogy a bécsi kamarai ellenőrzésnek a szatmári béke után kialakult leplezettebb formája 1720—1740-ig sem módosult. Sőt a pénztárügy tekintetében a bécsi központi pénzügyigazgatás befolyása még erősödött. Ez külsőségekben is megmutatkozott. A magyar kamara felterjesztéseit 1741-ig túlnyomórészt a bécsi udvari kamarához címezte, s a rendelkezéseket is részben bécsi kamarai leiratok alakjában kapta meg.²²³ Hogy a bécsi kamaránál hogyan intézték a magyar kamarai ügyeket, arra elég világosan utal a bécsi kamara 1732. évi előadói beosztása. Ebben a magyar kamarai ügyek, az örökös tartományok kamarai ügyeihez hasonlóan, külön referenciákat kaptak.²²⁴

Nem meglepő ilyen körülmények között, hogy az 1741. évi országgyűlés a magyar kamarának a bécsitől való függését újból felvette a sérelmek közé. A rendek fellépése következtében az 1741. évi 14. tc. újból szabályozta ezt a kérdést, s úgy rendelkezett, hogy a magyar kamara az ügyeket közvetlenül a „királyi felséghez” terjessze fel, s a leiratokat csak a királyi udvartól vegye át. Az országgyűlési határozat alapján az 1741. október 16-i királyi rendelet meg is hagyta a magyar kamarának, hogy jelentéseit és javaslatait — miképp a helytartótanács — ezentúl közvetlenül a királyhoz címzett és intézett levelekben juttassa el az udvarhoz.²²⁵ A királytól való közvetlen függés ezek szerint formailag valóban megvalósult, hozzátehetjük ismét, hogy többnyire csak formailag. Az ügyintézés menetén a királyhoz való címzés mit sem változtatott.²²⁶ A királyi felséghez címzett jelentések, felterjesztések, javaslatok továbbra is a bécsi kamarához kerültek, ahol azokat az örökös tartományok ügyeihez hasonlóan intézték el, hiszen magyar és erdélyi kamarai ügyek részére 1745-ben is külön departamentumokat állítottak fel. Az uralkodó a magyar kamara felterjesztéseit a bécsi udvari kamara véleményezése után döntötte el. Az igaz, hogy döntéseinél mind a magyar kamara, mind pedig a bécsi kamara javaslatát figyelembe vette, s nem egyszer a bécsi udvari kamara javaslatával ellentétes döntést is hozott. A magyar kamarának csak a Habsburg-uralkodótól való függése tehát valami pozitívumot jelentett a magyar kamarának, ez lehetőséget adott arra is, hogy a király a magyar kamara javaslata alapján és a bécsi kamara akarata ellenére dönthessen. Ez természetesen nem zárta ki a bécsi udvari kamara magyar ügyekben gyakorolt nagy befolyását, de kizárta azt, hogy a magyar kamara valóban a bécsi udvari kamara alárendelt hatóságává váljék. Úgyes magyar vezető politikusok — így Grassalkovich Antal, majd Festetics Pál kamarai alelnök, később Pálffy Károly kancellár — sok bosszúságot okoztak azzal a bécsi udvari hatóságoknak, hogy javaslataikat azok véleménye ellen elfogadtatták a Habsburg-uralkodókkal.

²²² E 136. Magyar kamara arch. Div. Instr. Fasc. 2. No. 85. Az 1720. évi kamarai utasítás. 26—27, 56—59. pontja. Vö. Th. Mayer: Das Verhältnis der Hofkammer. 44—46, az 1722—23. évi országgyűlésre uo. 49—51. Túlás Th. Mayer ama megállapítása, hogy a magyar rendek az 1723. évi 16. tc.-ben az 1569. évi 38. tc.-re való hivatkozás miatt Magyarországra nézve is elismerték a bécsi udvari kamara központi birodalmi pénzügyi hatósági jellegét.

²²³ Vö. E 15. Expeditiones camerales nevű állag iratait a megfelelő időszakból. Itt találhatók a felterjesztések fogalmazványai.

²²⁴ Fellner—Kretschmayr: ÖZV. I. Abt. 1. Band. 136—37.

²²⁵ E 21. Ben. res. 1741. okt. 16. és Th. Mayer: Das Verhältnis der Hofkammer. 52.

²²⁶ Th. Mayer i. m. 51.

A magyar kamarához címzett rendeleteket természetesen a bécsi kamara adta ki, bár azok a király aláírásával, a király nevében érkeztek a magyar kamarához. Egy ilyen rendeleten megtalálható a bécsi kamara iktatószáma, s a királyi aláírás mellett a bécsi kamaraelnök vagy alelnök, továbbá az illetékes bécsi kamarai tanácsos aláírása (ellenjegyzése).²²⁷ A magyar kamarához intézett királyi rendeleteket többnyire a bécsi kamara magyar tanácsosai ellenjegyezték. Az 1750-es években a bécsi udvari kamaránál két magyar tanácsos működött (felsőbüki Nagy István és tolnai gr. Festetics Pál), később az 1760-as években Festetics mellett gr. Majláth József és gr. Pálffy Károly voltak a magyar tanácsosok.²²⁸ A magyar tanácsosok alkalmazása is azt jelzi, hogy a bécsi kamara magyar ügyekkel rendszeresen foglalkozott, ezért magyar szakértőkre volt szüksége. Vitathatatlan ezzel szemben az is, hogy a Habsburg-uralkodók azért vontak be magyarokat a bécsi kamara munkájába, hogy ezzel a magyar kamarai ügy függetlenségét és önállóságát illető nemzeti követelésekre, amelyeket ténylegesen teljesíteni nem volt szándékukban, barátságos gesztussal feleljenek, s azt a vádat, hogy magyar ügyeket idegenek intézzenek, némileg leszereljék.

A magyar kamara és a bécsi kamara tényleges viszonyában az sem okozott lényeges változást, hogy a magyar kamaraelnököt 1742-től kezdve prefectus helyett a nagyobb rangot jelentő praesesnek címezték, s hogy a magyar kamara 1748-ban elnyerte az udvari kamarai titulust. Az udvari címet ugyanekkor a gráci és tiroli kamara is megkapta, azok pedig csak tartományi kamarák voltak.²²⁹ A bécsi kamara jelentős magyar vonatkozású hatáskörére éles fényt vetnek a Haugwitz-féle közigazgatási reform intézkedései. Az 1749. évi átrendezés következtében a bécsi kamara elvesztette az örökös tartományok kamarai ügyeivel kapcsolatos hatáskörét (ezeket a Directorium vette át), csupán a magyar ügyeket, az udvartartás ügyeit és a jelentéktelen feladatokat adó német birodalmi kamarai ügyet tartotta meg, 1750-ben pedig az udvartartás ügyeit is elvonták tőle.²³⁰ A bécsi kamara működéséhez 1750—1760-ig az is elegendő volt, hogy jóformán csak a magyar ügyeket látta el.

A magyar kamara függetlenségének formális jegyeit kidomborító engedményeken kívül azonban több olyan jelenségre is fel kell hívunk a figyelmet, amelyek 1740 után kétségtelenül a magyar kamara önállóságának a növekedéséről és a bécsi ellenőrzés lazulásáról tanúskodnak. Ilyen téren főleg Grassalkovich Antal kamaraelnök tevékenysége figyelemre méltó, aki Mária Terézia személyes bizalmát élvezte, és aki befolyását ügyesen használta fel a magyar kamara tekintélyének megszilárdítására. Grassalkovich az 1741. évi országgyűlésen a királynő és a rendek közötti közeledés előkészítésével, majd az örökösödési háború első éveiben az inszurrekció, a hadellátás megszervezésével szerzett az udvar előtt nagy érdemeket.²³¹ Ővele tárgyalták meg — mint említettük — az udvari kvóta, az egyéb

²²⁷ Vö. erre a bécsi udvari kamarai levéltár magyar vonatkozású állagait (Hoffinanz Ungarn, Ungarisches Camerale). Az E 21. Benignae resolutiones nevű állag egyes darabjai tanúskodhatnak az aláírásokról és a kiadott rendeletek formájáról.

²²⁸ E 21. Ben. res. 1745. jún. 5., továbbá Herzog: A kamarai levéltár. Levélt. Közl. 1929. VII. évf. 185., A. Arneht: Geschichte Maria Theresias. X. B. 108.

²²⁹ HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 766. 1742. márc. 31. (prefectus helyett praeses). E 21. Ben. res. 1748. júl. 14.

²³⁰ Fr. Walter: ÖZV. II. 1/1. 175, 206—209.

²³¹ Hóman—Szekfű: Magyar történet. V. k. Bp. 1935, 492., E 21. Ben. res. 1748. júl. 14. Grassalkovich kamaraelnökké való kinevezése.

pénzbeli hozzájárulások és a magyar kamarai jövedelmekre felveendő kölcsönök ügyeit. Ilyen tekintetben — amint ezt a bécsi pénztárakba átvándorolt tekintélyes összegek tanúsítják — szintén az uralkodóház megbízható támogatójának bizonyult. A magyar kamarai jövedelmek növekedését az udvar — s nem ok nélkül — szintén az ő jó gazdálkodásának, nagy jogi és gazdasági szakértelmének tulajdonította. Erdemeinek elismerésül 1751-ben évi 3000, 1753-ban pedig évi 5000 Ft külön fizetést utaltak ki számára (utóbbival évi fizetése 10 000 Ft-ra emelkedett).²³²

Grassalkovich nagy tekintélyének és személyes befolyásának latbavetésével, ügyes politika alkalmazásával nem egyszer meghiúsította a bécsi köröknek (elsősorban a bécsi kamarának) a magyar kamarai érdekeket sértő törekvéseit, s nagymértékben megnövelte a magyar kamara befolyását és tekintélyét. Így sikerült megakadályoznia pl. a magyar kincstári birtokok tervbe vett értékesítését, 1762-ben a magyar kamarai pénztárnak a bécsi kamarai pénztár alá való rendelését, s ezzel a magyar kamara amúgy is korlátozott önállóságának csökkentését. Személyes közbelépésével nem egy olyan intézkedést hártott el, ami a magyar kamara szorosabb bécsi felügyeletét tette volna lehetővé. Mária Terézia 1755-ben pl. az ő kérésére tekintett el attól, hogy a magyar kamara a tanácsi és bizottsági jegyzőkönyvek mellett a kamarai kiadványok lajstromkönyveit is felküldje ellenőrzésre. Grassalkovich tehát élt azzal a lehetőséggel, hogy az uralkodónó döntéseinél a magyar kamara javaslatait is figyelembe vette.

Az „udvari kamarai” cím kiharcolása is lényegében Grassalkovich műve volt. Mindjárt elnöksége kezdetén sikerült megváltoztatnia az addigi gyakorlatot a kamaraelnöki beiktatás és eskü dolgában. A magyar kamara függetlenségének kidomborítása végett a magyar kancellárral együtt azt javasolta, hogy ő, mint valóságos titkos tanácsos s csupán az uralkodótól függő kormányzók feje, a királynő előtt tegye le a hivatali esküt, mégpedig a magyar udvari kancellár és egy kancelláriai tanácsos jelenlétében. A bécsi kamara továbbra is fenn akarta tartani az addigi gyakorlatot, mégpedig azt, hogy az elnököt kinevező rendeletet a bécsi udvari kamara adja ki, a magyar kamaraelnök a bécsi udvari kamara elnökének tegye le hivatali esküjét, s az elnök beiktatására bécsi kamarai tanácsost küldjenek ki. Ez az eljárás erősen kidomborította a bécsi kamara tényleges hatalmát a magyar kamarai ügyekben. Arra az előzményre való tekintettel, hogy a magyar kamaraelnök kinevező rendeletét 1655-ben a magyar kancellária adta ki, Mária Terézia az esküt és beiktatást illetően javaslatot kért mind a bécsi udvari kamarától, mind pedig a magyar udvari kancelláriától. E két vélemény érdekessége elsősorban abban van, hogy magába sűríti a magyar kamara „függetlenségének” kérdésével kapcsolatos ellentétes véleményeket.

A bécsi udvari kamara szerint a magyar kamaraelnök esketése tisztán kamarai ügy. A bécsi kamaraelnök ebben az aktusban a magyar királyt képviseli, így az esketés ilyen formája nem jelenti a magyar kamara függését a bécsitől. Különben a bécsi udvari kamarának a magyar törvények alapján is van hatásköre a magyar kamarai ügyekben. Az 1569. évi 38. tc. szerint, amelyet az 1715. évi 18. tc. és az 1723. évi 16. tc. is megerősít, magyar kamarai vonatkozásban ugyanazt a szerepet tölti be az uralkodó mellett, mint a politikai igazgatás ügyeiben a magyar kancellária (hivatkozás tehát a hírhedt 1569. évi 38. tc.-re, amely törvényes indokolást adhatott a bécsi udvari kamara magyar pénzügyekben gyakorolt befolyá-

²³² E 21. Ben. res. 1751. febr. 20., 1753. márc. 17.

sához). A magyar kancellária elsősorban azzal érvelt, hogy az 1608. évi 5., 10. koronázás előtti tc.-ek, az 1618. évi 8., 1622. évi 17., 1638. évi 16. tc.-ek alapján a kincstartót (tehát a thesaurariust, illetve jogutódának számító kamaraelnököt) a magyar tanácsból kell választani, minden magyar ügyet a magyar tanácsnak kell véleményezni. Mivel Bécsben csak egy ilyen magyar tanács van, mégpedig a magyar kancellária tanácsa, azért Grassalkovich hivatali kinevezése és eskütétele dolgában a magyar kancellária volna illetékes. Az esküt a kancellár elnöklétével és egy kancelláriai tanácsos jelenlétében kellene letenni. A kancellária arra is utalt, hogy az eskü régi formája újabb rendi sérelem okozója lesz majd. A bécsi udvari kamara erre azzal válaszolt, hogy az 1608. évi 10., 1618. évi 8., 1622. évi 17., 1638. évi 16. tc.-ek a magyar kancellária véleményezési és expediálási jogkörét csak a politikai igazgatásra (ad gubernationem regni), de nem a kamaraira vonatkoztatják. A magyar kamarai ügyekben a bécsi udvari kamara az illetékes, ahol annak magyar tanácsosai, illetve magyar osztálya révén egy második magyar tanács működik Bécsben. Mindezek alapján a bécsi udvari kamara a kinevezés, esketés, beiktatás addigi módját kérte fenntartani.

Mária Terézia az ellentétes álláspontokat összeegyeztető döntést hozott. Grassalkovich az esküt nem a bécsi kamaraelnöknek, hanem a királynőnek tette le, de nem a magyar kancellár, hanem a bécsi udvari kamaraelnök jelenlétében, s az eskü szövegét a bécsi udvari kamara egyik magyar tanácsosa olvasta fel. A kamaraelnöki kinevezésről szóló királyi rendeletet ezzel szemben mind a bécsi udvari kamarának, mind a magyar udvari kancelláriának ki kellett adnia. Grassalkovich tehát külsőség dolgában ismét elért bizonyos eredményt, ezzel is kiemelte, hogy a magyar kamara jogilag csak az uralkodótól függ.²³³

Mária Terézia és a bécsi udvari kamara is többször kiemelte, hogy a magyar kamarának adott engedmények, a magyar kamara tevékenységi körének kiszélesítése elsősorban Grassalkovich kamaraelnök személyének szóltak. Egyelőre az ő személye jelentette azt a biztosítékot, hogy a magyar kamara hatáskörének kiszélesítése után is megfelel, sőt jobban megfelel a tőle várt pénzügyi követelményeknek. Hogy mennyire Grassalkovich elnöki működéséhez fűződtek a magyar kamarának adott kedvezmények, azt az alsóbbrendű kamarai tisztviselők kinevezésével kapcsolatos kamarai hatáskör kiszélesítése szemlélteti a legjobban. Ezért a jogért Grassalkovich hivatalba lépése óta küzdött. A magyar kamara 1769 márciusában elnyerte azt a jogot, hogy a központi tisztviselők közül a fogalmazónál és a helyettes irattárosnál alacsonyabb rangúakat (írnokok, járulnokok, jegyzők, pénztári tisztek, számtisztek, szolgák, hajdúk stb.) maga nevezhesse ki. Ez egyébként az ügyvitel meggyorsítását célzó általános jellegű intézkedés volt, és más kormányzásokra is kiterjedt.²³⁴ Ezt az intézkedést — ami komoly lépést jelentett a kamara önállóságának a növekedésében — a királynő később visszavonta. A magyar kamara tanácsa erre Grassalkovich elnököt kérte meg, hogy személyes tekintélyével lépjen közbe a királynőnél. Grassalkovich „nagy szomorúsággal” közölte személyes felségelölterjesztésében, hogy a magyar kamarát olyan

²³³ Uo. 1755. júl. 11., 1756. febr. 6., a kamaraelnök kinevezésre vonatkozó akta HKA. Hoffin. Ung. Rote No. 812. 1748. júl. 24. főleg a 4 skv., 24 skv. lapok. A bécsi udvari kamara véleménye részletezi a magyar kancellária véleményét. A javaslat végén Mária Terézia döntése.

²³⁴ HKA. Ung. Cam. Abt. 1. Rote No. 2. Subd. 1. 123 ex mart. 1769., E 21. Ben. res. 1769. márc. 29.

előnyöktől fosztja meg az udvar, amelyeket más kormányzések (helytartótanács, az osztrák hatóságok) megkaptak. A magyar kamara nem érdemli meg a kegyvesztést.²³⁵ A közbenjárásnak meg is lett az eredménye, a későbbi rendelkezések nemcsak hogy vissza nem vonták, hanem még kiterjesztették a magyar kamara önálló kinevezési jogát. Az 1770 januári rendelkezés megerősítette a kamara önálló hatáskörét a már említett állások betöltésénél,²³⁶ az 1770 áprilisi pedig kiterjesztette ezt a számvevőségi tanácsosok, továbbá a vidéki (só-, harmincad- és uradalmi) tisztviselők kinevezésére. A birtokigazgatási személyzetnél az adminisztrátorok, uradalmi ügyészek kivételével az elnök és a tanács önállóan tölthette be az üres helyeket. Az 1770 áprilisi engedmény azonban csak Grassalkovich személyének szólt, utódai az elnöki székben ezt a jogot — a rendelkezés szerint — nem nyerték el.²³⁷ A magyar kamara tanácsa külön elismerését és köszönetét fejezte ki elnökének ezekért a vívmányokért, kiemelve azt is, hogy Grassalkovich már hivatalba lépésekor nagy szolgálatot tett a kamarának, amely az ő közbenjárásával nyerte el az udvari kamara rangját.²³⁸

Míg így a magyar kamarának az állások betöltésével kapcsolatos önálló hatásköre jelentősen megnövekedett, addig a pénztalványozás hatáskörében — s ez szintén jellemző a bécsi udvar pénzügyi politikájára — az 1746. évi szabályozáshoz képest nem történt változás. A magyar kamara önállóan továbbra is csak a mindennapi adminisztráció sürgős szükségleteire utalványozhatott kisebb összegeket. A nagyobb tételek kifizetéséhez — a költségvetésben szereplők kivételével — királyi engedélyt kellett kérnie.²³⁹

A Grassalkovich közreműködésével elért vívmányoknak azért is komoly jelentőségük volt, mivel előkészítették a talajt a magyar kamara 1772. évi reformjához, amikor az alkalmazottak kinevezésével, a pénztalványozással kapcsolatos kamarai hatáskört újból szabályozták. Az engedmények — amint látni fogjuk — ekkor már nem a kamaraelnök személyének, hanem a magyar kamara egészének szóltak. Időtállóan bizonyult a magyar kamara közjogi függetlenségét biztosító vívmány is. A bécsi udvar ezt, amint a hivatalos levelezés formai tartozékaiból, hangjából megállapítható, ezentúl tiszteletben tartotta.

²³⁵ E 15. Exp. cam. 1769. máj. Praes. 9., HKA. Ung. Cam. Abt. 1. Rote No. 2 Subd. 1. 70 ex junio 1769.

²³⁶ E 21. Ben. res. 1770. jan. 30.

²³⁷ HKA. Ung. Cam. Abt. 1. Rote No. 2. Subd. 1. 50 ex apr. 1770., E 21. Ben. res. 1770. apr. 10.

²³⁸ E 15. Exp. cam. 1770. apr. Praes. 27.

²³⁹ E 21. Ben. res. 1746. jan. 26., márc. 24., E 15. Exp. cam. 1746. febr. Aug. 3.

IV. RÉSZ

1772—1785

1. AZ 1772. ÉVI KAMARAI REFORM ELŐZMÉNYEI

A magyar kamara területi és működési hatáskörének megnövekedése, pénzügyi gazdálkodásának kiszélesedése 1740 után feltétlenül megkívánta az egész kamarai igazgatási szervezet és ügyintézés mélyreható átalakítását. Mária Terézia uralkodásának első három évtizedében a bizottsági ügyvitel meghonosításával, az igazgató-tanácsosi rendszer megteremtésével, a számvevőhivatal és a központi pénztár átszervezésével, amint láttuk, komoly lépések történtek ilyen irányban. Ezek azonban csak az első lépések voltak a magyar kamara ügyintézésének korszerű átalakítása felé. A bizottsági ügyvitel, amely a departamentális rendszernek csak a csíráit teremtette meg, már nehézsége miatt sem lehetett időtálló általános ügyviteli forma, amint ez más kormányhatóságok (pl. a bécsi udvari kamara, a magyar helytartótanács) gyakorlatában is bebizonyosodott. Tovább kellett fejleszteni a departamentális ügyintézési rendszert, s ki kellett terjeszteni nemcsak az ügyek előkészítésére, hanem az ügymenet egyéb fázisaira is. Meg kellett változtatni az iratok átvételének, a tanácsülési tárgyalásnak, az iratok kiállításának, irattári elhelyezésének még 1770-ben is alapjában véve hagyományos, a magyar kamara fennállása óta számos vonatkozásban változatlan formáját. Mindezek a feladatok még az 1760-as évek végén is megoldásra vártak, s megoldatlanságuk egyre nehezkesebbé és körülményesebbé tette a magyar kamara munkáját.

A magyar kamara reformját érlelte, ügyintézésének és szervezetének alapvető szabályozását készítette elő a monarchia államháztartásának és pénzügyigazgatásának a hétéves háború után tovább súlyosbodó válsága, amelyen a Haugwitz-féle rendszer helyébe lépő Kaunitz-féle államigazgatási rendszer sem tudott úrrá lenni. Az államháztartási és katonai nehézségek így a Haugwitz-féle rendszer után a Kaunitz-féle rendszert is aláásták, s a bécsi udvar a háború befejeztével ismét hozzálátott a birodalmi kormányzat átszervezéséhez, az államigazgatás megjavításához, a pénzügyi politikában új szempontok kidolgozásához. Ez az átszervezés a magyar kamara működését is lényegesen érintette.

A monarchia külpolitikai eredménytelenségének alapvető okai természetesen elsősorban nem a Haugwitz-, illetve a Kaunitz-féle államigazgatási átszervezés meg nem felelő voltában gyökereztek. A sikertelenség alapvető oka a monarchia gazdasági elmaradottságában, az adózó társadalmi osztályok (parasztság, polgárság) gyenge teherbíróképességében, továbbá a kiváltságos osztályok adómentességében rejlett.¹ A gazdasági elmaradottság felszámolása, az ipar, a kereskedelem, a mezőgazdaság fejlesztése érdekében, mint tudjuk, a bécsi udvar Mária Terézia

¹ Fr. Walter: Die Geschichte der österreichischen Zentralverwaltung in der Zeit Maria Theresias. (ÖZV.) II. 1/1. 363—64., Eckhart F.: A bécsi udvar gazd. pol. 6—8.

idején komoly erőfeszítéseket tett. Az örökös tartományok iparának és kereskedelmének támogatása céljából Magyarországra nézve hátrányos gazdasági és vámpolitikát alkalmazott. Az új gazdasági politika alkalmazása mellett azonban az udvar a pénzügyi nehézségek enyhítésénél továbbra is sokat várt a központi birodalmi igazgatás, elsősorban a pénzügyigazgatás célszerű átszervezésétől. Ez valóban nem is volt fölösleges, mert a központi igazgatásban a Haugwitz-féle túlzott centralizáció után a Kaunitz-féle erős széttagoltság sem vált be. A pénzügyigazgatást pl. a négy önálló pénzügyi hatóság (bécsi udvari kamara, bécsi számvevő kamara, bankodeputáció, központi állampénztár) működése nehézkessé, vonatottá és költségesebbé tette, anélkül, hogy az állami jövedelmek megnövekedtek volna.

Az új államigazgatási koncepciót a centralizáció és a decentralizáció híveinek éles küzdelme, sok államtanácsi ülésezés után az 1765. május 14-i legfelsőbb kézirat fogalmazta meg. Ez bizonyos mértékig elvetette a széttagoltság elvét. A politikai (általános) és a pénzügyi igazgatás különállását ugyan továbbra is meghagyta, a két ágon belül, főleg azonban a pénzügyigazgatás szervezetében központosítás végrehajtását rendelte el. Az átszervezés következtében a bécsi kamara és a bankodeputáció a kamaraelnök vezetése alatt egyesült, bár a bankodeputáció előbbi különálló szervezetét továbbra is megőrizte. A főpénztári igazgatóságot is egyesítették a kamarával, az igazgatóság élére egy kamarai tanácsost állítottak. A hadiadó ügyét a cseh—osztrák kancelláriától szintén a bécsi udvari kamara vette át. Az eddig önálló gazdasági tanács (Kommerzienrat) 1770-ig a cseh—osztrák kancellária, 1771—1776-ig a bécsi kamara, utána megint a kancellária szervezetébe tagolódott be. A pénzügyigazgatás vezetését tehát, kivéve a számadások ellenőrzését, amelyet továbbra is az önálló számvevő kamara (Rechenkammer) végzett, legfelül a kamaraelnök személyében összpontosították. Mindez lehetőséget adott — az udvari körök véleménye szerint — a pénzügyek világos áttekintésére, a súrlódásmentes, gyorsabb ügyintézésre.²

A magyar kamarai pénzügyigazgatás szervezetét a bécsi központi igazgatás átalakítása, az előző átszervezéshez hasonlóan, közelebből újból nem érintette. Annál nagyobb befolyást gyakoroltak a magyar kamara működésére azok a reformok, amelyek a bécsi kamara belső szervezetének, ügyvitelének megjavítását voltak hivatva szolgálni. Az 1765. évi átszervezés után a bécsi kamara belső munkájának a tüzetes szabályozása került napirendre. A pénzügyi viszonyok rendezése céljából előírták a pénzügyi kimutatások pontosabb összeállítását, állami leltár készítését, a számadási kivonatok egyöntetű szerkesztését.³ Szabályozták a hivatali munkaidőt, a tisztviselői morált, a fizetéseket, bevezették a tisztviselői minősítéseket. Megállapították az állásokhoz kívánt iskolai végzettséget, szakképzettséget. Általában arra törekedtek, hogy az ügyintézés eddigi lazaságát megszüntessék, s az ügyintézés határozott formáit kialakítsák.⁴

A központi pénzügyigazgatás viszonyainak szabályozásával tüzetesen először az 1765. május 18—20-i udvari ankét foglalkozott. Az ankéton 3 pontot tárgyaltak

² Fr. Walter: ÖZV. II. 1/1. 403—404, 419, 469.

³ A. Beer: Die Finanzverwaltung Oesterreichs. 1749—1816. Mittheilungen des Instituts für oest. Geschichtsforschung. XV. B. Innsbruck. 1894, 297 skv.

⁴ Uo. 289 skv.

meg: 1. az új központi pénzügyi hatóság (a bécsi kamara) belső szervezetét, 2. az ügyek megosztását a bécsi kamara és a cseh—osztrák kancellária között, 3. a számvévi kamara ellenőrző tevékenységének a kiterjesztését. Az ankét elfogadta azt a javaslatot, hogy a bécsi kamara ügykörét az ügyek sokasága miatt négy önálló departamentumra osszák fel, amelyeket az újonnan kinevezett alelnököknek kellene vezetniük. A departamentumok önállóan, külön tanácsulésekkel működnének, az ügyosztályi tanácsuléseken kívül minden héten teljes ülés is volna, ahol a több ügyosztályt érintő és a nagyobb fontosságú ügyeket döntenék el. A javaslat tehát meglehetősen fejlett ügyosztályi rendszer bevezetését szorgalmazta. Az új rendszer bevezetésére azonban csak 1768-ban került sor, amikor elrendelték a bécsi központi kormányzások működésének a felülvizsgálatát. Ezzel kapcsolatban a három kormányzások főnökének, a kancellária, kamara és a számvévi kamara vezetőjének javaslatot kellett adnia az elburjánzott aktagyártás (Vielschreiberei) megszüntetésére, a rendeletek pontosabb végrehajtására, a takarékosagra, a jövedelmek emelésére stb. A javaslatokra az 1768. december 24-i uralkodói elhatározás alapján következett be a bécsi udvari kamara belső szervezetének a megváltozása. A bécsi kamarán belül e rendelkezés következtében öt „commissio” (1. vámügyek, 2. sóügyek és a fogyasztási adók ügyei, 3. hadiadó, 4. magyar kamarai ügyek, 5. kincstári uradalmak részére) született. A „commissio”-k az 1765. évi elképzelés szerint önálló intézkedési jogkört kaptak, egy-egy idősebb tanácsos-igazgató elnökletével külön tanácsuléseken ülésezhettek, s csupán a vegyes, általános jellegű és nagy fontosságú ügyekben kellett a kamaraelnök által vezetett plenáris tanácsulésnek döntenie. A bécsi kamara keretén belül a „commissio”-k mellett két különleges, teljesen önálló „commissio”-t is felállítottak a bányászati és a bánási ügyek intézésére (ezeket bányászati, illetve bánási udvari kamarának is nevezték). Ezek felett a bécsi kamaraelnök, mint „Finanzminister” csak a legfelsőbb irányítást gyakorolta, egyébként külön személyzettel és segédhivatalokkal rendelkeztek. A „commissio”-k száma 1769-ben megváltozott, ekkor 2 különleges és 4 rendes „commissio” alakult. Az átszervezés tehát az önálló „commissio”-k, mint meglehetősen független departamentumok felállításával fejlett szakosított ügyintézési rendszert honosított meg a bécsi udvari kamaránál. Ez a rendszer annyiban volt fejlettebb az 1745. évben bevezetett departamentális rendszernél, hogy az önálló „commissio”-kon belül jobban biztosította az ügyek szakszerű elintézését. Az 1745. éviéek ugyanis még csak referatúrák voltak, míg az 1768. éviéek már valóban a bécsi kamara külön osztályai. Az új rendszert a bécsi kamara 1770. március 26-i utasítása rögzítette.⁵

A bécsi kamara szervezetének és ügyvitelének 1768. évi reformja még jobban rávilágított a magyar kamara belső szervezetének és ügyintézésének elavult helyzetére. A bécsi udvar vezető körei, az államtanács már 1760 óta sürgették a központi magyar kormányzervek, mégpedig elsősorban a magyar kancellária és a magyar kamara működésének megjavítását. Ettől várták az udvar gazdasági politikájának jobb érvényesülését Magyarországon. A bécsi államtanács a királyi hatalom megerősítése szempontjából különös jelentőséget tulajdonított az egyházi javadalmakkal és a koronára háramló jószágokkal (fiscalitas) kapcsolatos felségjogok érvényesítésének, mert a kincstárra háramlott vagy a kincstár kezelésében levő birtokokon általában semmi sem korlátozta az udvar célkitűzéseit.

⁵ Fr. Walter: ÖZV. II. 1/1. 407—408, 463—64, 476—81.

Mindez természetesen főleg a kamarai szolgálat megfelelő szabályozásától függött.⁶

Az elavult ügyintézési rendszer mellett még sok más tényező is időszerűvé tette a magyar kamara megreformálását. Az 1720. évi kamarai utasítás kibocsátása óta már kb. félszázad telt el. Ezalatt a magyar kamarai pénzügyigazgatás viszonyai — a területi illetékség, hatáskör, pénzgazdálkodás, önálló intézkedési jogkör stb. — lényegesen megváltoztak, és e változásokat általános utasításban még nem rögzítették. A bécsi központi pénzügyigazgatás átszervezése után tehát nem lehetett sokáig várni a magyar kamara reformjával.

A reform előkészítő munkálataira Grassalkovich Antal gróf magyar kamaraelnök 1771. novemberében bekövetkezett halála után került sor. Grassalkovich utóda Erdődy János gróf, az addigi alelnök lett, aki ideiglenesen megkapta Grassalkovich szélesebb személyes hatáskörét is. Mária Terézia már 1772 elején elrendelte az új kamaraelnöknek, hogy a kamarai reform végrehajtása érdekében az új kamarai utasítástervezetet készítse el. Az új utasítást a bécsi „norma” és „manipulatio” alapján kellett kidolgozni, céljaul az iktatás, az előadói munka, az expedició és az irattározás megváltoztatását tűzték ki. A kamaraelnök azonban nem volt járatos a bécsi kamara alapul szolgáló ügyintézésében, ezért a tervezet elkészítése elsősorban Festetics Pál grófra, a magyar kamara új alelnökére hárult. Festetics alelnök kitűnően ismerte a bécsi kamara ügykezelését, előzőleg ugyanis a bécsi kamaránál teljesített szolgálatot tanácsosi minőségben. Az utasítástervezetet Erdődy János kamaraelnök 1772. június 27-én küldte meg Kollowrat bécsi kamaraelnöknek azzal, hogy az uralkodó elé terjessze jóváhagyás céljából.⁷

A tervezet felérkezte után az udvari körökben veszélyes akció indult meg a magyar kamarának a birodalmi pénzügyigazgatási szervezetben elfoglalt különleges jogállása ellen, amelyet természetesen a felküldött utasítástervezet is kifejezett. Az akció leplezetlen célja az volt, hogy a magyar kamarát az osztrák tartományi kamarák szintjére süllyessze le. Ezt az akció mozgatói két újítással szerették volna elérni. Először is a magyar kamara pozsonyi főpénztárát közvetlenül a bécsi kamara alá akarták helyezni. Továbbá a magyar kincstári jövedelmek pénztári kezelésében meg akarták szüntetni az 1740 után kialakult kvóta-rendszert, s helyébe az ún. költségvetési rendszert akarták Magyarországon is bevezetni. A költségvetési rendszer bevezetésével a magyar kamarai pénzügy viszonylagos önállóságát is elvesztette volna. Eszerint ugyanis a pozsonyi főpénztár ezentúl nem évenként megállapított összeget (ún. udvari kvótát), hanem az udvar által szerkesztett költségvetés kiadásain túl megmaradt egész pénzfeleslegét lett volna köteles a bécsi kamarai főpénztárba beszolgáltatni.

⁶ A bécsi államtanács, Kaunitz államkancellár javaslataira I. Ember Gy.: Magyarország és az államtanács első tagjai. Századok. 1935, 586—88, 644 skv., illetve Ember Gy.: Der österreichische Staatsrat und die ungarische Verfassung. 1761—1768. (Separatum, Acta Historica. Vol. VI—VII.) Bp. 1959—60, 10, 19, 35, 38, 94. sz. dokumentumok.

⁷ Grassalkovich halálára HKA. Ung. Cam. Abt. 1. Rote No. 3. Subd. 1. 3 ex dec. 1771., az új utasításra Herzog J.: A m. kir. hitelfőpénztár megszervezése és működése Mária Terézia korában (a továbbiakban: A hitelfőpénztár.). Századok. 1925—26, 161., HKA. Ung. Cam. Abt. 1. Rote No. 3. Subd. 1. 56 ex febr. 1772. 176—86., Festetics alelnökségére uo. 195—96 fol., a reform célkitűzéseire még HKA. Ung. Cam. Abt. 1. Rote No. 3. Subd. 2. 16 ex sept. 1772., Festetics Kollovratához intézett levele, továbbá E 68. Praes. Erdődy. 1772. jún. No. 22.

Az utasítástervezet megtárgyalására kiküldött udvari bizottság 1772. július 10-i ülésén, amelyen a kvóta és a hitelügy kérdését külön vitatták meg, Festetics alelnök, a bizottság magyar tagja, Erdődy kamaralelnök utasítása alapján élesen szembehelyezkedett ezzel az állásponttal. Azzal érvelt, hogy a kvóta-rendszer megszüntetése hátrányokat okozna a magyar kamara gazdálkodásában, továbbá megrendítené a közönségnek a kincstár hitelébe vetett bizalmát. Hiányos érveléssel előadott véleményét a bizottság elvetette. A magyar kamarai alelnök azonban a királynőhöz intézett előterjesztésében újból, s most már helyes érveléssel fejtette ki nézetét. Rámutatott arra, hogy a kvóta-rendszer bevezetése előtt a magyar kamara alig tudott magánosoktól kölcsönt szerezni, míg a kvóta-rendszer behozatala után a kamarának egyenesen kínálták a tőkét. A kvóta-rendszer eltörlése tehát megsemmisítené a magyar kamara hitelét. Erdődy kamaralelnök, aki báró Püchler kabinettitkár útján igyekezett befolyását és tekintélyét a királynőnél az ügy eldöntése érdekében latba vetni, szintén hasonló érveléssel mutatta ki a költségvetési rendszer hátrányos voltát. A küzdelem végül is a magyar kamara javára dőlt el. Mária Terézia 1772 júliusában a pozsonyi pénztár előbbi állapotában való meghagyása, s november 15-i rendeletével pedig a kvóta-rendszer megtartása mellett döntött.⁸

A magyar kamara átszervezésének, reformjának többi problémáját az udvari bizottság jóval simábban tárgyalta le, mint a pénztár és a kvóta ügyét. Az új utasítás rendeltetése, amint már említettük, elsősorban az volt, hogy a referálás, az előadók munkája, az expedíció, az iktatás, az irattározási munkák terén vezessen be új rendet, mégpedig a bécsi kamara ügyintézése, az ott megteremtett departamentális rendszer alapján. A bécsi kamara ügyintézésének alapul vételére utal Festetics Pál magyar kamarai alelnök 1772 szeptemberében Kollowrat bécsi kamaralelnökhöz intézett levele is. Ebben Festetics segítséget kér az új ügyintézési rendszer meghonosítására, mivel a magyar kamaránál rajta kívül az új rendszer bevezetésénél senkire sem lehet számítani. A magyar kamaránál ugyanis sem hozzáértő, sem pedig az újítások bevezetésénél szívesen közreműködő alkalmazottat nem talált. Festetics Frölich Ignác bécsi kamarai lajstromozót kérte segítségül, akinek képzettségéről, megbízhatóságáról még bécsi kamarai tanácsosi működésekor meggyőződött. Kollowrat eleget tett Festetics alelnök kívánságának, javaslatára a királynő még 1772 szeptemberében Frölichet a magyar kamara titkárává nevezte ki. Jellemző egyébként Festetics leveléből a magyar kamarai alkalmazottak közönyösségét illető megjegyzés. Ebből is látszik, hogy a magyar kamara személyzete ismét bizalmatlanul viselkedett a Bécsből kiinduló reformtörekvésekkel szemben.⁹

A magyar kamara új utasítását és a magyar kamara átszervezésére szintén lényeges rendelkezéseket tartalmazó kísérőrendeletet Mária Terézia 1772. november 14-i kelettel adta ki. Az új rendszert 1773. január 1-től vezették be.¹⁰

⁸ Herzog: A hitelfőpénztár. Századok. 1925—26, 161—165. és E 68. Praes. Joannis Erdődy. 1772. júl. No. 30.

⁹ Frölich kinevezésére HKA. Ung. Cam. Abt. 1. Rote No. 3. Subd. 2. 16 ex sept 1772.

¹⁰ HKA. Ung. Cam. Abt. 1. Rote No. 3. Subd. 1. 22 ex nov. 1772. 128, 136 fol. Az 1772. november 14-i utasítás (a továbbiakban: 1772. évi utasítás) eredeti példányát l. E 21. Ben. res. 1772. nov. 14. jelzetnél. Másolati példánya többhelyütt megtalálható, pl. E 136. Magyar kamara archívuma. Diversae instructiones. Irreg. fasc. 7. 343—403. A kísérőrendelet az utasítással van egybekötve.

Az utasítás rendelkezései alapvetőek voltak a magyar kamara 1773-ban meghonosított ügyviteli rendszerére s a kamara új belső szervezetére. E rendelkezéseket, amelyek szerint a magyar kamara 1785-ig, a helytartótanáccsal való egyesítésig működött, csak részletekben módosították, egészítették ki 1772 után egyes királyi rendeletek. A magyar kamara ügyvitelének, szervezetének, hatáskörének stb. vizsgálatánál az utasítás pontjaiból indulunk ki, majd vizsgálatunkat egészítjük azoknak a módosításoknak az ismertetésével, amelyek az utasítás kibocsátását követően 1785-ig következtek be a magyar kamara pénzügyigazgatásánál.

2. AZ ÜGYOSZTÁLYI RENDSZER ÉS A TANÁCS

Az 1772. évi utasítás legfontosabb rendelkezései azok voltak, amelyekkel a magyar kamara ügyintézésének új rendszerét, az ügyosztályi (departamentális) rendszert szabályozták. A departamentális rendszer, mint említettük, ekkor már nem volt egészen új dolog a magyar kamara ügyvitelében. E rendszer felé az első lépéseket az 1740-es években a bizottsági ügyvitel meghonosításával megtették. A bizottsági rendszer azonban csak az ügyek tanácsi döntésre történő előkészítésénél, véleményezésénél valósította meg a departamentális ügyvitelt s bizonyos tekintetben az ügyek elintézésénél is, mert a kamarai fogalmazványokat rendszerint az a titkár készítette el, aki a szóban forgó ügyet véleményező bizottság munkájában is résztvett. Kezdetleges volt a bizottsági rendszer, mint departamentális szisztéma azért is, mert 5—6 bizottság működtetésével meglehetősen kevés ügycsoportra osztotta fel a magyar kamara akkor már valójában elég bonyolult és meglehetősen differenciált ügykörét.¹¹

Az 1772. évi utasítás, mint majd látni fogjuk, főleg két irányban fejlesztette tovább az ügycsoportok alapján való ügyintézését: először kiterjesztette azt a döntés kivételével, amely továbbra is a tanácsülés plénumának a joga maradt, az ügyintézés összes fázisaira, tehát az iktatásra, előkészítésre, az iratok kiállítására és az iratok irattári rendszerének a kialakítására, másodszor lehetővé tette a magyar kamara ügykörének annyi ügycsoportra való bontását, amennyire a kamara hatáskörébe tartozó ügyek elintézéséhez valóban szükség volt. Így a magyar kamarán belül 5—6 bizottság helyett 1772 után több mint húsz ügyosztály (departamentum) alakult. Az utasítás az ügyosztályi rendszer bevezetése mellett fontos újításokat hozott az ügyintézés összes mozzanataiban is, ezek közül az iktatás, az ügyek előkészítése és a referálás módja érdemel különleges figyelmet.

Az 1772. évi utasítás az ügyosztályokat, illetve az ügyosztályi rendszert közelebbről nem írja körül. Több helyütt csupán annyit említ, hogy a különféle kamarai ügyek különféle ügyosztályokhoz (departamenta) tartoznak, és a különféle ügyek intézése departamentumok, azokon belül előadók szerint történik. Az ügyosztályi beosztást sem szabályozza az utasítás, hanem rábízta ezt a munkát a kamaraelnökre.¹² Az ügyosztályi rendszert, a kamarai ügyköröknek departamentumokra való bontását így első formájában inkább a kamaraelnök intézkedéseiből

¹¹ L. a bizottsági ügyvitel rendszerítésére vonatkozó fejezetet.

¹² HKA. Ung. Cam. Abt. 1. Rote No. 3. Subd. 1. 22 ex nov. 1772. 128 fol., továbbá az 1772. évi utasítás 12., 14., 65. fejezete.

ismerjük meg. Az ügyosztályi tagolódást a kamara új irattározási rendje is pontosan tükrözi.¹³

A kamaraelnök az utasítás megérkezése után egyhamar gondoskodott az egyes referenciák szétosztásáról. Erről az intézkedéséről fennmaradt jegyzék nem az ügyosztályokat, hanem az előadó-tanácsosokat, a titkárokat és a titkároknak segédkező altitkárokat, fogalmazókat sorolja fel, megjelölve mindegyiknél azokat az ügycsoportokat (sötűgy, harmincadügy, gazdasági ügyek stb.), amelyeknél a tanácsos előadóként, a titkár, a fogalmazó pedig a fogalmazványok elkészítőjeként dolgozni fog. E felsorolás szerint minden kamarai departamentumhoz több tanácsost osztottak be előadónak, s esetleg több titkárt és fogalmazót a fogalmazványok elkészítésére. Ezzel szemben egy-egy tanácsos és egy-egy titkár vagy fogalmazó több kamarai departamentumnál dolgozott. Báró Pfeffershoven József kamarai tanácsos pl. a harmincadügyeknél (harmincadügyi departamentumnál) a horvát és szlávón harmincadügyeket intézte, kivéve a zimonyi, észéki és péterváradai állomások ügyeit. Hozzá tartoztak továbbá a csempészet és az új harmincadállomások felállításának ügyei. A harmincadügyi departamentum egyéb ügyeivel már más tanácsos foglalkozott. Ezzel szemben Pfeffershoven előadója volt még a városi departamentumnál a horvát és szlávón városok ügyeinek, továbbá az egészségügyi departamentum összes ügyeinek. Az említett kamarai tanácsos tehát három departamentumnál működött, de mindegyiknél csak az ügyek egy részét látta el. Még több departamentum ügyeit intézte egy-egy titkár vagy egy-egy fogalmazó. A referenciák elosztásánál — mint ezt a fenti eset is bizonyítja — nem annyira az ügyek tárgyi összetartozása, hanem az ügyek területi hovatartozása volt irányadó. Pfeffershoven tanácsosa beosztás szerint pl. a horvát — szlávón ügyek referense volt, s az egészségügyek is azért tartoztak hozzá, mert azok a déli országhatár egészségügyi ellenőrzéséhez kapcsolódtak.¹⁴

Az előadók és titkárok előbb vázolt, meglehetősen bonyolult beosztására azért volt szükség, mert a magyar kamaránál az utasítás szerint csak 10 tanácsos, 6 titkár és 5 fogalmazó működhetett. Ebből a létszámból nem lehetett minden ügyosztályhoz külön előadó-tanácsost vagy titkárt kijelölni, hiszen az ügyosztályok száma már kezdetben elérte a 14-et, később pedig 20 fölé is emelkedett. Tovább növelte a nehézségeket az, hogy az utasítás szerint minden előadó mellé helyettest is kellett állítani. Így egy tanácsos bizonyos ügycsoportban első referens, másik ügycsoportban helyettes referens volt egyszerre. E nehézségek miatt a kamara hatáskörének bővülésével a referencia-beosztást többször meg kellett változtatni. A kamaraelnök pl. 1776. május 8-án változtatta meg a referenciák beosztását.¹⁵

¹³ A magyar kamara 1773-ban alakult ügyosztályai a következők voltak: Aedificalia seu aedilia; Archivalia; Cancellariae et registraturae necnon postae negotia. . . ; Cassae, taxae tollerantiae Judaicae, taxae Jazygum, censuum regiorum et diaetalium liberarum regiarumque civitatum; Civitatenisia; Contumacionalia et sanitatis negotia; Fiduciaria; Fiscalia, iuridica, politico-cameraria; Fundationalia, ecclesiastica et primatialia; Officialia seu rationistica; Oeconomica; Pensionalia et elemosynalia; Publica cameraria administrationis Scepusiensis; Salinaria; Tricesimalia; Jesuitica seu fundi studiorum. A következő években az ügyosztályok száma nőtt.

¹⁴ A referenciák 1773. évi elosztására E 136. Magyar kamara arch. Div. instr. Irreg. fasc. 7. 257—260., illetve E 1. Protocollum cam. cons. 1772. dec. 31. 1630—33.

¹⁵ A későbbi referencia-beosztásra E 136. Magyar kam. arch. Div. instr. Irreg. fasc. 7. 428—32. és E 68. Praes. Joannis Erdődy. 1775. aug. No. 15.

Az elmondottakból világosan látható, hogy a magyar kamaránál az 1773-ban kialakított departamentumok nem voltak szervezetileg határozottan elkülönülő, csak a departamentumhoz beosztott személyzettel rendelkező, külön kamarai osztályok. A departamentumok nem annyira a kamarának, mint hivatalnak osztályait, hanem inkább csak a kamaránál intézett ügyek osztályait, csoportjait jelentették. Ez a departamentális beosztás, mint majd látni fogjuk, erősebben inkább az iratok iktatásánál és a regisztratúra rendjének kialakításánál érvényesült.

Az új rendszer jellegzetességeinek közelebbi bemutatása végett részletesen ismertetjük az 1772. évi instrukció alapján az ügyintézés menetét az első mozzanattól (az irat beérkezésétől) kezdve az utolsóig (az ügyirat irattári elhelyezéséig). Közben a magyar kamara iratainak vizsgálata segítségével arra is utalunk, hogyan valósult meg az utasítás intézkedései a gyakorlatban.

Az iktatás és a tanácsi jegyzőkönyv vezetése. Az 1772. évi utasítás megváltoztatta az iktatásnak 1720-ban bevezetett módját. Utóbbi abból állt, hogy a tanácsjegyző köteles volt a kamarához érkezett iratokat külön jegyzőkönyvbe vezetni (l. a *Protocollum domesticum actorum cameralium c. kamarai iratállagot*). Most az iktatást kivették a tanácsjegyző hatásköréből, és új hivatalra, az iktatóhivatalra (*officium protocolli exhibitorum*) bízta. Az utasítás szerint a tanácsülés elé kerülő minden iratot először az iktatóhivatalba (*ad protocollum exhibitorum*) kellett vinni. A királyi rendeleteket a postáról közvetlenül a kamaraelnök (vagy az al-elnök) kapta meg, aki ezeket felbontotta és átnézte, majd átküldte a *protocollum exhibitorum* igazgatójához. Mivel a királyi rendeletek (*benignae resolutiones*) rendszerint több ügyet tartalmaztak, azért egyes részeikről külön-külön másolatokat kellett készíteni, s azokat a megfelelő ügyosztályok ügyirataihoz kellett csatolni. Az eredeti királyi rendeletek a tanácsülésig az iktatóhivatalban maradtak, az ülésre az elnökhöz, majd az ülés után az irattárba kerültek.

A departamentális rendszert mindjárt az iratok iktatásánál alkalmazták. Az iratok iktatására szolgáló jegyzőkönyveket ugyanis ügyosztályok, illetve ügycsoportok (sóügy, harmincadügy, gazdasági ügy stb.) s azokon belül előadók szerint kellett felfektetni. Minden egyes ügyosztály jegyzőkönyvére (jegyzőkönyvívére) feljegyezték az ügyben döntést hozó tanácsülés számát, az ügyosztály és a referens nevét. Ezután az iktatás úgy történt, hogy az egyes iratok tartalmi kivonatát (a királyi rendeleteknél a teljes szöveget) előlről kezdődő sorszámozással a bal hasábon bevezették a jegyzőkönyvbe (a jobboldali hasáb üresen maradt a tanácsi döntés számára), majd az iktatott irat hátuljára alul a tanácsülés sorszáját, az ügyosztály, a referens nevét és a jegyzőkönyv sorszáját jegyezték fel (pl. *Sess. 5. Tricesimalia. Pfeffershoven. 4.*). Az utóbbi feljegyzés minősült tehát ekkor az irat iktatószámának.

Az így iktatott iratokat minden este az ügyben illetékes referensnek kellett megküldeni, hogy az javaslatát a következő tanácsülésre az iratok alapján elkészítse. A jegyzőkönyveket hetenként kétszer le kellett zárni, de lezárás előtt a tanácsülések előtti napokon az elnöknek vagy alelnöknek be kellett azokat mutatni. A tanácsülés előtti napon és a tanácsülés napján beérkezett iratokat már a következő tanácsülés számára felfektetett jegyzőkönyvbe kellett bevezetni, és az újabb iratokat, illetve jegyzőkönyveket csak a következő tanácsülés előtt lehetett a referensnek, illetve az elnöknek megküldeni. Erre az intézkedésre azért volt szükség, hogy a referenseknek és az elnöknek idejük legyen a tanácsülésre való felké-

szülésre. Ettől a rendtől csak fontos vagy sürgős ügy elintézése miatt lehetett eltérni.¹⁶

A kamara ügykörének ügycsoportokra való osztása tehát, mint látható, az iratok iktatásánál és a protocollum exhibitorum felfektetésénél meglehetősen tisztán érvényesült. Az iratok iktatásánál az az érdekesség figyelhető meg, hogy a kamaránál ekkor nem a helytartótanácsnál használatos sorszámú iktatókönyvbe, hanem olyan jegyzőkönyvbe iktattak, amely egyúttal — erre majd később kitérünk — tanácsülési jegyzőkönyvül is szolgált. Az ügyosztályok szerint szerkesztett „protocollum exhibitorum” iktatókönyvnek indul, de később a tanácsai döntés bevezetésével tanácsülési jegyzőkönyv lesz. A magyar kamara 1772 utáni regisztratúrájában a „protocollum exhibitorum”-ok azonosak az egyes ügyosztályok anyaga elé helyezett tanácsülési jegyzőkönyvekkel.¹⁷ Ez az iktatási eljárás egyébként a helytartótanács ügyintézésében sem volt ismeretlen, amelynél a tanácsülési jegyzőkönyvek adatait (ülés száma, departamentum, előadó, iktatószám) szintén ráírták az iratokra. A helytartótanácsnál azonban ezen kívül külön központi sorszámú iktatókönyvet is vezettek, és ezt nevezték el protocollum exhibitorumnak. Ez a protocollum exhibitorum nem azonos a helytartótanács tanácsülési jegyzőkönyvével, a protocollum sessionale-val, bár az iratok sorszámai (az iktatószámok) mindkét jegyzőkönyvnel azonosak.¹⁸

A magyar kamara 1772 utáni regisztratúrájának iratai (az egyes ügyosztályok jegyzőkönyvei és aktái) azt tanúsítják, hogy az utasítás fenti rendelkezései a gyakorlatban is megvalósultak.

Az előadók és a tanácsülés munkája. Az 1772. november 14-i utasítás egyik legjelentősebb újítása az volt, hogy az előadói munkát az ügyosztályokhoz szakreferensként beosztott kamarai tanácsosok vállalára helyezte, tehát kivette azt a titkárok, illetve részben a bizottságok hatásköréből is. Az 1740 után rendszeresített állandó bizottságok, mint tudjuk, annyiban végeztek előadói munkát, hogy előkészítették az ügyeket a tanácsülésre és határozataik a tanácsülésen javaslatul szolgáltak. A bizottságok döntő szerepe az 1772. évi reform értelmében megszűnt, ami természetesen nem azt jelentette, hogy a magyar kamara teljesen szakított a bizottsági ügyvitellel. Az ügyek előkészítése azonban ezentúl általában a referens-tanácsosok munkája volt, s ők készítették el a javaslatokat is a tanácsülésre, mégpedig az iktatóhivatalból megküldött (esetleg még ahhoz az irattárból csatolt) iratok alapján. Az ügyvitel szakszerűségét ez a rendszer úgy biztosította, hogy egy-egy referensre, amint említettük, meghatározott ügyeket osztottak ki, így ezek intézésében a referens jártasságot szerezhették.¹⁹ A referens-tanácsos az ügy előzetes tanulmányozása után írásbeli javaslatot (votum) készített az elintézésre, azt a tanácsülésen az ügy ismertetése után felolvasta. A javaslattevőnél a departamentális rendszer annyiban érvényesült, hogy mindegyik előadó csak a saját referenciájához tartozó ügyben terjesztett elő írásbeli javaslatot. A javaslatok felolvasása azonban rang szerinti sorrendben (in relatione ordo praecedentiae in sessione a primo usque ultimum referentem progrediendo observandus est) történt.

¹⁶ 1772. évi utasítás 9., 11., 12., 13. fejezete.

¹⁷ L. a magyar kamarai levéltárban az 1773–85. évi ügyosztályok iratanyagát.

¹⁸ Ember Gy.: A helytartótanács ügyintézése. 145–46, az iktatókönyvre 46.

¹⁹ 1772. évi utasítás 14. fejezete az előadók kijelölésére. A tanácsosok referálására E 1. Prot. cam. cons. 1747. febr. 21. 222. A titkárok előterjesztéseire a tanácsülési jegyzőkönyvekben több adat található.

Egy-egy javaslat ismertetése után a tanácsülésen résztvevő tanácsosok is véleményt nyilvánítottak, mégpedig véleményüket most fordított sorrendben, a legalacsonyabb rangútól kezdve a legmagasabb rangúig mondták el, s végül az elnök a vélemények (szavazatok) többsége alapján döntött.²⁰

Amennyiben a tanácsülés döntése a referens-tanácsos javaslatát megváltoztatta, a tanácsos köteles volt eredeti javaslatát e szerint módosítani. A vélemények olyan különbözősége esetén, amikor ezeket összeegyeztetni nem lehetett, bármelyik tanácsosnak jogában állott írásban külön javaslatot (*votum separatum*) benyújtani és a tanácsi jegyzőkönyvbe vezetetni. Az ilyen külön véleményeket csatolni kellett az uralkodóhoz intézett felterjesztésekhez.

A tanácsülés alatt a kamaraelnök a nála levő jegyzőkönyv segítségével ellenőrizte, hogy az ülésen előadott ügyek egyeznek-e a jegyzőkönyvi kivonatokkal.²¹

A tanácsi döntés után a letárgyalt ügyek iratait a jóváhagyott írásos javaslatokkal és a jegyzőkönyvekkel együtt a tanácsülési jegyzőnek kellett átadni (illico consilii protocollistae resignanda sunt), aki a tanácsi döntéseket (a jóváhagyott javaslatokat, *votumokat*) a *protocollum exhibitorum* üresen hagyott részébe (jobb hasábon) számról számra bevezette. Ezzel az aktussal vált az iktatókönyvnek induló *protocollum exhibitorum* tanácsülési jegyzőkönyvvé. A tanácsjegyző, miután egyéb adatokkal, pl. a tanácsülésen résztvevők nevével is ellátta a jegyzőkönyveket, azokat az illetékes referens tanácsosoknak, az iratokat a jóváhagyott *votumokkal* együtt pedig az illetékes titkároknak küldte meg a fogalmazványok elkészítése céljából.²²

A *kurrens ügyek intézése*. Az ügyvitel tökéletesítésére a *protocollum exhibitorum*, mint iktatókönyv, illetve tanácsi jegyzőkönyv vezetésével kapcsolatban az 1772. november 14-i utasítás kísérőrendelete egy ún. *protocollum currens* vezetését is előírta. Ezzel szintén a bécsi udvari hivataloknál már meghonosított gyakorlatot ültették át a magyar kamara gyakorlatába. A *protocollum exhibitorum currens*-t, akár a *protocollum exhibitorum*-ot, szintén departamentumok és referensek szerint kellett az iktatóhivatalban felfektetni. Ezekbe a jegyzőkönyvekbe a kisebb jelentőségű, átfutó, csupán tudomásul szolgáló, a királyi rendeletek vagy kamarai tanácsi határozatok minél jobb végrehajtását előmozdítani törekvő intézkedéseket (pl. jelentések kérése az alacsonyabb rangú kamarai tisztviselőktől, sürgetések, bizonyos jelentések tudomásul vétele, felvilágosítás, instruálás stb.) kellett bevezetni. Ezek voltak a különösebb tárgyalást nem igénylő *kurrens*, folyó ügyek, ellentétben a tanácsülésen részletesen megtárgyalt *sessionalis* ügyekkel. A *kurrens* ügyeket a tanácsülésen csak tudomásul vették, a rájuk vonatkozó sablonos intézkedéseket többnyire már az iktatóhivatalban bejegyezték. Az illetékes referensnek csak át kellett néznie ezeket az intézkedéseket.²³

Ezzel az újítással a magyar kamaránál a tanácsülés tehermentesítése végett különválasztották az apró-cseprő, csupán formális intézkedést kívánó *kurrens* ügyeket az alapos előkészítést, komoly tárgyalást igénylő és a tanácsülésen eldöntendő *sessionalis* ügyektől.

²⁰ 1772. évi utasítás 15., 16. fejezete az előadók *votumaira* és a tanácsülési tárgyalásra.

²¹ Uo. 18., 19. fejezet.

²² Uo. 20. fejezet.

²³ 1772. nov. 14-i kísérőrendelet 11. pontja a *protocollum currensre*.

A protocollum currenst, bár rendszeresítését az 1772. november 14-i királyi rendelet meghagyta, csak 1779-ben vezették be a magyar kamaránál. A kurrens ügyek jegyzőkönyveit mindig a megfelelő departamentum sessionalis jegyzőkönyveihez csatolták. Kiállításuk azonos a sessionalis jegyzőkönyvek kiállításával, tehát e jegyzőkönyvek is feltüntetik a tanácsülés számát, a departamentum és referens nevét, majd önálló sorszámozással tartalmazzák az iratok rövid kivonatait és az egészen röviden megfogalmazott intézkedéseket.²⁴

Az 1772. évi utasítás az írásos javaslatok, vélemények megkövetelésével, szakosított előadói munka megteremtésével, a sessionalis és kurrens ügyek elkülönítésével az ügyintézés abban az időben igen fejlett formáját vezette be a magyar kamara belső munkájában.

A titkárok munkája és a kimenő iratok elkészítése. A titkárok a hozzájuk küldött iratok és a tanácsi döntés (jóváhagyott votum) alapján készítették el az elintézés-fogalmazványt. Az ügyintézés természetesen ilyen vonatkozásban is szakosított volt, a titkárok, az előadókhoz hasonlóan, meghatározott ügykörökben végezték a fogalmazói munkát. Az elkészült fogalmazványokat minden esetben alá kellett írniok, majd az irat hátlapjára rávezették a számvevőhivatal ellenőrző tevékenységével kapcsolatos már ismert utasítást: „videat officina rationaria”. Ezenkívül ráírták a fogalmazványra az ügy tanácsülési tárgyalásának (relatum) és a fogalmazvány elkészítésének (expeditum) a keltét is. A fogalmazvány ezután a kapcsolt iratokkal együtt az illetékes referens-tanácsoshoz került ellenőrzés és aláírás végett. A tanácsos az iratokat a hozzátartozó jegyzőkönyvvel együtt, amelyet szintén ellenőrzött és aláírt, az elnökhöz küldte, aki, meggyőződve az ügy elintézésének helyességéről, az „expediatur” szó rávezetésével és aláírásával megadta az engedélyt a jóváhagyott fogalmazvány letisztázására és kiadására.

Fontosabb ügyekben a referens-tanácsosoknak maguknak kellett az ellenőrzött fogalmazványt, még inkább az olyan fogalmazványt, amelyet fontossága miatt ők maguk készítettek el, aláírás végett az elnökhöz vinni, hogy az esetleges problémákat az elnökkel az irat kiadása előtt rögtön megbeszélhessék. Amennyiben valamely ügy elintézésében késedelem állott elő, a késedelem okait a legközelebbi tanácsülésen a referensnek elő kellett adnia, és a tanácsülési jegyzőkönyvbe kellett vezetnie. Sürgős ügyeknél a kamaraelnök tanácsülési döntés nélkül az előadó tanácsossal való megbeszélés alapján maga is intézkedhetett, de utólag az ilyen ügyet is ismertetni és jóváhagyatni kellett a tanácsülésen.²⁵

Az elnök által ellenőrzött és jóváhagyott fogalmazványt a számvevőhivatal kapta meg. A számvevőhivatal írásbeli megjegyzéseivel együtt az illetékes referensnek küldte vissza a fogalmazványt kijavítás végett. Az olyan fogalmazványokat, amelyekre nem volt, vagy már nem volt észrevétele, nyilvántartókönyveibe jegyezte fel, s „vidit officina rationaria” megjegyzéssel a kiadóhivatalhoz küldte át. Ez a rendelkezés, mivel a számvevőhivatal ellenőrző munkáját már az 1720. évi kamarai utasítás is szabályozta, nem volt új az 1772. évi reform idején.

²⁴ HKA. Ung. Cam. Abt. 1. Rote No. 6. Subd. 2. 56 ex aug. 1779., a protocollum currens vezetésére vonatkozó utasítás 1779. szept. 10-én kelt. E 136. Diversae instr. Irreg. fasc. 7. 460—472. A kurrens jegyzőkönyvek ettől az időtől kezdve az ügyosztályi jegyzőkönyvek kötetében minden ülésnél a sessionalis jegyzőkönyvek után található. Vezetésükről Festetics alelnök jelentése HKA. Ung. Cam. Abt. 1. Rote No. 6. Subd. 2. 114 ex oct. 1779.

²⁵ 1772. évi utasítás 21., 22., 3. fejezet.

Amennyiben bizonyos intézkedéseket nem beérkezett iratra vagy beadványra, hanem tanácsülési előterjesztés vagy tanácsi döntés következtében kellett megtenni, akkor a titkárnak az így keletkezett fogalmazványokat „ex concluso consilii” (a tanács rendeletére) szöveg rávezetésével kellett a többi fogalmazványtól megkülönböztetni.²⁶

Az utasítás tehát, mint az előzőekből is látható, a fogalmazvány kiállításának legkisebb részletét is szabályozta. A magyar kamarának ebből az időből való fogalmazványai, amelyek egyébként 1772 után már a beérkezett és mellékelt iratokkal együtt, tehát ügyiratokban, aktákban fekszenek, arról tanúskodnak, hogy ezeket a rendelkezéseket valóban pontosan végrehajtották. Az egyes fogalmazványokon megtalálhatók azok az aláírások és feljegyzések, amelyeket az utasítás előírt.²⁷

A kamaraelnök kiadmányozása után az ügyintézés következő mozzanatai már a kiadóhivatalban és az irattári hivatalban játszódtak le, az irat sorsát itt követhetjük nyomon. Az irat további sorsáról majd a segédhivatalok munkájának és szervezetének ismertetésénél emlékezünk meg, s ennek kapcsán térünk majd ki azokra a változásokra is, amelyeket az ügyosztályi rendszer a segédhivatalok életében hozott.

Bizottságok és igazgató-tanácsosok. Az ügyosztályi rendszer meghonosításával megszűntek, illetve ügyosztályokká alakultak át a magyar kamara 1740 után szervezett állandó bizottságai. Természetesen ez nem azt jelentette, hogy a kamara ügyvitelében ezentúl nem támaszkodott a bizottságok munkájára. Az 1772. évi utasítás is úgy rendelkezett, hogy fontosabb, alaposabb előkészítést igénylő ügyeknél lehet ideiglenes bizottságokat összehívni (vagy az ilyen ügyeket előzőleg tanulmányozásra több tanácsosnak lehet kiadni).²⁸ A bizottságoknak azonban továbbra is csak előkészítő és véleményező jogkörük volt. Az 1773—1785-ig terjedő időszakban a magyar kamara ügyintézésénél valóban a bizottságok működésének számos nyomát megtalálhatjuk. A fizetések, járandóságok, a kamara pénztárából fizetett nyugdíjak rendezésére pl. 1781—82-ben külön bizottságot (commissio in negotiis salariorum, adjutarum, jubilationum et quiescentiae status) hoztak létre.²⁹ Élénk működést fejtett ki a magyar kamara 1773 után is az ún. helytartótanácsi-kamarai vegyes bizottságokban. Ezeket a vegyes bizottságokat, mint említettük, olyan államügyek megtárgyalására állították fel, amelyek közigazgatási és kincstári gazdálkodási vonatkozásuk miatt a helytartótanácsot és a kamarát kölcsönösen érintették. Ilyen állandó jellegű vegyes bizottságok 1773 után is voltak, pl. a gazdasági és az egészségügyi bizottság. Az egészségügyi bizottság csak 1776-ig állt fenn, ügyeivel a továbbiakban a gazdasági vegyes bizottság foglalkozott, amely egyébként 1769-ben átvette a zsidó türelmi taksa ügyeivel foglalkozó, megszüntetett vegyes bizottság hatáskörét is. A helytartótanácsi-kamarai vegyes gazdasági bizottság így meglehetősen széles hatáskörű bizottsággá vált. Hatásköre 1782-ben kiterjedt a zsidó türelmi taksa, a görög kereskedők, a kereskedelem és harmincad, az aranymosás, a sóárak, a sóminőség, a szabad királyi városok különféle közigazgatási és gazdasági ügyeire, a bányászatra, a városi polgártaksa sza-

²⁶ 1772. évi utasítás 25—28. fejezet.

²⁷ L. a magyar kamarai levéltárban az 1773—85. évi ügyosztályi iratokat.

²⁸ 1772. évi utasítás 3. fejezet.

²⁹ E 699. Protocolla commissionum in negotiis salariorum. 1781—82. nevű állagban található meg e bizottság jegyzőkönyvei és iratai.

bályozására, az egészségügyre és a vesztegházakra, a 16 szepesi város, a vízszabályozás, selyemtenyészés ügyeire stb.³⁰ Ideiglenes vegyes bizottságot állítottak fel pl. 1773-ban a pozsonyi zálogház létrehozásakor.³¹ A magyar kamara hatásköre, mint majd látni fogjuk, 1773 után több olyan fontos teendővel bővült, amit a helytartótanáccsal közösen kellett intéznie. Ilyen esetben az ügyek megtárgyalására Mária Terézia mindig vegyes bizottságok létesítését rendelte el. A jezsuita rend 1773. évi feloszlatakor pl. olyan bizottságok alakultak, amelyek munkájában a helytartótanácsi tisztviselőkn kívül kamarai tisztviselők is részt vettek.³² A szerzetesrendek feloszlata alkalmából, mivel a feloszlátott rendek vagyonának kezelését a magyar kamara hatáskörébe utalták, szintén vegyes bizottság létesült.³³ A helytartótanács 1782 szeptemberében felállított egyházi bizottságában egy kamarai tanácsos is közreműködött, így tulajdonképp ez is vegyes bizottság volt.³⁴ Vegyes bizottságot (*commissio politico-cameralis mixta*) állítottak fel 1783-ban az olyan ügyek megtárgyalására, amelyek mind a helytartótanácsot, mind a kamarát érintették.³⁵ A vegyes bizottságokban megtárgyalt ügyek közül a közgazgatási vonatkozásúak elintézése a helytartótanácsra, a kamarai (pénzügyi) vonatkozásúaké pedig a megfelelő kamarai ügyosztályokra hárult. Ezért e bizottságok jegyzőkönyvei többnyire megtalálhatók az illetékes ügyosztályok iratanyagában. A többnyire vegyes bizottságok nem zavarták az ügyosztályok munkáját, az ügyosztályi rendszer érvényesülését, sőt arra inkább hasznosnak bizonyultak.

A magyar kamara 1740—1772-ig terjedő korszakában, mint ezt már részletesen kifejtettük, a főbb kamarai ügycsoportok ügyeinek összefogására, illetve egyes kamarai hivatalok (levéltár, pénztár, számvívőség) ügyeinek irányítására igazgatótanácsosokat jelöltek ki. Ez az igazgatói rendszer az ügyosztályi rendszer bevezetésével elvileg ugyan megszűnt, de gyakorlatilag továbbra is megmaradt, bár valószínűleg azért, mert az új rendszer miatt nem volt rá annyira szükség, kissé visszafejlődött. Az 1772. évi utasítás nem beszél igazgató-tanácsosokról, munkájukat nem szabályozza. Belső utasítások, rendeletek is alig emlékeznek meg róluk. Kétségtelen, hogy továbbra is megmaradt a levéltárigazgató tisztsége, amelyet pl. az 1780-as években Trsztyánszky Dániel tanácsos töltött be. Trsztyánszky, úgy látszik, az irodaigazgató teendőit is ellátta, mert 1784-ben utasítást kapott a kiadóhivatal (a tulajdonképpeni iroda), az irattári hivatal rendszeres vizsgálatára, ellenőrzésére és ügyvitelének megjavítására.³⁶ Új igazgatóként szerepel 1777-ben az építési igazgató. Ezt a tisztséget Kempelen Farkas kamarai tanácsos viselte, aki ilyen minőségben utasítást dolgozott ki a magyar kamara akkor kinevezett alépítésének, Lander Lőrincnek.³⁷ Az igazgató-tanácsosokat rendszerint magasabb

³⁰ Felhő—Vörös: A helytartótanácsi levéltár. 92, 113., a két vegyes bizottságra. A vegyes bizottságokban való közreműködésre utalnak a gazdasági bizottság jegyzőkönyvei a „Cassae, taxae tolerantiae Judaicae. . .”, a „Hydraulica seu Danubialia”, az egészségügyi bizottság hasonló iratai a „Contumacinalia et sanitatis negotia” nevű kamarai ügyosztályok iratanyagában. A gazdasági vegyes bizottság hatáskörére HKA. Ung. Cam. Abt. 1. Rote No. 8. Subd. 1. 44 ex apr. 1782. 125 skv.

³¹ E 52. Fiduciaria. 1773. május No. 245.

³² E 70. Ben. res. 1773. szept. No. 5.

³³ E 70. Ben. res. 1782. febr. No. 1. a feloszlató bizottság elnöke a kamaraelnök volt.

³⁴ Felhő—Vörös: A helytartótanácsi levéltár. 285.

³⁵ E 47. Canc. et. reg. 1783. márc. No. 24.

³⁶ Uo. 1784. jan. No. 15.

³⁷ E 44. Aedificialia. 1777. apr. No. 376.

fizetésük különböztette meg a többi tanácsostól, évi 2000 Ft helyett 3000 Ft-ot kaptak. A kamarai tanácsosok közül 1783-ban négyen élveztek 3000 Ft fizetést. Végh Ignác a harmincadügyek és a pénztári ügyek egyik referense, Schönholz Ferenc a sőügyek, Bacsák József a tanulmányi alapítványi ügyek referense és Trsztyánszky Dániel levéltárigazgató, a levéltári ügyek előadója.³⁸ Nyilvánvaló, hogy ezek a tanácsosok látták el az igazgatói teendőket az említett ügycsoportokban. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy e tanácsosok nem voltak ügyosztályi igazgatók, vezetők, a szó mai értelmében, hanem csak az említett ügycsoportok ügyeinek kijelölt felelősei. A változás talán úgy is felfogható, hogy az igazgatói tisztségek ugyan megszűntek, az igazgatói fizetések azonban megmaradtak. Ezt a magasabb fizetést az idősebb, nagyobb gyakorlattal rendelkező, a fontosabb ügyköröket ellátó tanácsosok húzták.

A tanács személyi összetétele és munkarendje. Az 1772. évi utasítás a tanács belső összetételét nem változtatta meg oly nagy mértékben, mint az ügyvitelt. A kamarai tanácsnak az utasítás szerint a kamaraelnökből, a kamarai alelnökből és 10 tanácsosból (3 a főnemesek, 7 a köznemesek közül) kellett állnia, nem számítva a királyi jogügyi igazgatót és a kassai kamarai adminisztrátort, akik szintén kamarai tanácsosi rangot viseltek. Az utasítás ezzel szembehelyezkedett a tanács létszámának folytonos az udvar szerint indokolatlan emelésével, a tanács ugyanis az 1720-ban engedélyezett 9-es (1 elnök és 8 tanácsos)³⁹ létszámmal szemben a rendkívüli kinevezések miatt 1772-ben már 22 tagból állott.⁴⁰ A tanács létszámának csökkentése végett az utasítás egyelőre megtiltotta a megüresedett tanácsosi helyek betöltését. Ezt a rendelkezést végre is hajtották, mert 1784-ben a magyar kamara tanácsa csak az elnökből, az alelnökből és 11 tanácsosból állt.⁴¹ Az udvar úgy vélte, hogy az ügyviteli reform, az ügyintézés racionalizálása után ez a létszám elegendő a magyar kamara feladatainak az ellátásához. A valóságban a magyar kamara hatáskörének további növekedése miatt a tanácsnak ez a csökkentett létszáma fennakadást okozott az ügyintézésben. Ezt, mint majd látni fogjuk, úgy igyekeztek elhárítani, hogy a segédhivatalok alkalmazottainak a létszámát növelték.

A kamarai tanácsnak egyébként hetenként kétszer, kedden és pénteken kellett üléseznie, sürgős és fontos ügyek elintézése végett más napokon is lehetett rendkívüli tanácsulást összehívni. A tanács csak akkor volt határozatképes, ha 7 tanács-tag jelen volt. Egy vagy több kamarai tanácsosnak a helytartótanácsnál kellett tevékenykednie a vegyes bizottságokban. A tanácsuléseken a tanácsjegyző, két számvevőségi alkalmazott és a titkárok is résztvettek. Ezeknek nem volt szavazati joguk, de szükség esetén felvilágosítást adtak a tanácsulési tárgyaláshoz.⁴²

Az 1772. évi utasítás 6 titkári és 5 fogalmazói állást rendszeresített a kamaránál. A titkárok közül egyikre az iktatóhivatal vezetését, 5-re pedig a fogalmazási munkát bízta. A fogalmazók munkaköre az 1772 előtti állapothoz képest megváltozott. Azelőtt a kiadóhivatalban a fogalmazványok másolását, összeolvasását, az iratok

³⁸ E 47. Canc. et Reg. 1783. márc. No. 24., Vö. HKA, Ung. Cam. Abt. 1. Rote No. 5. Subd. 2. 96 ex julio, 123 ex julio, 73 ex aug. 1776.

³⁹ 1772. évi utasítás 1. fej.

⁴⁰ E 47. Canc. et Reg. 1785. jan. No. 33. Personal and Salarial Stand des königl. hung. Hofkammer. 1775. év. Az 1775. évi állapotot tünteti fel, de ez azonos volt az 1772. évi állapottal, mert új tanácsost nem lehetett kinevezni.

⁴¹ Uo. 1784. évi állapotra vonatkozó kimutatás.

⁴² 1772. évi utasítás 2., 4., 5. fej.

kiadását ellenőrizték, a bizottsági jegyzőkönyveket vezették, segítettek a kiadónak (expeditor) az iratok kivonatolásában, mutatózásában, most a titkárok segítségével a fogalmazási munkához osztották be őket. A fogalmazók így rangban emelkedtek, többé nem segédhivatali tisztviselőknek, hanem a titkárok helyetteseinek számítottak. A fogalmazóknak az utasítás által előírt létszáma körül is baj volt, mert a fogalmazók az előírt 5-ös létszámot már 1772-ben szintén túlépték (8 fogalmazó működött ekkor a magyar kamaránál).⁴³ A továbbiakban, nyilván a kamara hatáskörének bővülése miatt, a tisztviselők között az előírtnál rendszerint több titkárral és fogalmazóval találkozhatunk. Az 1775. esztendőben 9 titkár, 6 fogalmazó, 1783-ban 7 titkár és 5 fogalmazó, 1784-ben pedig 12 titkár és 11 fogalmazó végezte az egyre szaporodó fogalmazási teendőket.⁴⁴ A titkárok között volt a titkári rangban levő tanácsjegyző is.

*

A kamarai tanácsülés, a referens-tanácsosok, a titkárok, a fogalmazók, a tanácsjegyző munkája általában az 1772. évi utasítás előírásai szerint folyt 1785-ig, a kamara és a helytartótanács egyesítéséig. Az ügyvitelben újabb, kisebb jelentőségű reformokat, változtatásokat csak II. József kezdett 1780 után meghonosítani. A kamaraelnök pl. 1781-ben az addiginál nagyobb önállóságot és szabadságot kapott az ügyintézés vezetésére. Kamarai tanácsüléseket a saját belátása szerint tarthatott, nem kellett magát a kijelölt napokhoz és meghatározott formalitásokhoz kötnie. Az ügyek megtárgyalásában II. József csak a legfelsőbb irányelvek szem előtt tartását várta el az elnöktől és a tanácstól. Ezentúl felterjesztést is csak újszerű, problematikus, nagy horderejű kérdésekben kellett az udvarhoz felküldeni. A király csupán a tanácsülési jegyzőkönyvek rendszeres (8 naponként történő) felküldéséhez ragaszkodott.⁴⁵ II. József nemcsak a kamaraelnök önálló jogkörét, felelősségét terjesztette ki, hanem nagyobb felelősséggel és önállósággal ruházta fel a referens tanácsosokat is. Ennek kapcsán 1784-ben kimondta, hogy a tanácsosokhoz beosztott titkárok, fogalmazók munkájáért az illető tanácsosok felelősek, így a tanácsos joga és kötelessége a hozzá beosztottak kinevezésére, előléptetésére, elbocsátására a kamaraelnöknek javaslatot tenni.⁴⁶ Ez a szabályozás újabb lépést jelentett a departamentális rendszer fejlődésében, a kamarai ügyosztályok kialakulásában, e szerint ugyanis egy-egy tanácsos már saját maga válogathatta ki alárendeltjeit.

II. József, mint ismeretes, több rendelkezést adott ki a közigazgatás racionalizálására, az ügyvitel gyorsítására, egyszerűsítésére, a lényegbe vágó ügyintézés kialakítására, a tisztviselői munka minőségének a javítására stb.⁴⁷ Az ügyvitel meggyorsítását szolgálta pl. az a rendelet, amely 1784-ben a tanács előzetes döntése nélküli expediálást szabályozta.⁴⁸ A tanácsi döntés előtt, mint tudjuk, sürgős

⁴³ Uo. 5., 6. fejr. A fogalmazók létszámára, munkájuknak megváltozására E 47. Canc. et Reg. 1773. ápr. No. 145., az április 2-i felterjesztés szövegéből.

⁴⁴ E 47. Canc. et Reg. 1785. jan. No. 33. Personal und Salarial Stand. ... 1775, 1784. év, az 1783. évi létszámra Canc. et Reg. 1783. márc. No. 24.

⁴⁵ E 70. Ben. res. 1781. máj. No. 11.

⁴⁶ Uo. 1784. márc. No. 10.

⁴⁷ Vö. Ember Gy.: A helytartótanács ügyintézése. 80–82.

⁴⁸ E 47. Canc. et Reg. 1784. nov. No. 310.

ügyeket kellett utólagos tanácsi jóváhagyás kötelezettségével elintézni. Ugyan-
ebben az esztendőben a kurrens ügyek elintézésének az idejét is lerövidítették a
főlöszleges ügyviteli mozzanatok kihagyásával. Eddig a kurrens ügyek intézése
meglehetősen hosszadalmas volt. A kurrens jegyzőkönyveket az iktatóból szom-
bat este a tanácsosokhoz, onnan vasárnap délelőtt a kamaraelnökhöz küldték
jóváhagyás végett. Innen a jegyzőkönyvek ismét az iktatóhivatalba kerültek
vissza, majd megkapták őket a titkárok és a fogalmazók az iratok megfogalmazása
céljából. A fogalmazványok elkészítése után ismét a tanácsosok, majd az elnök
ellenőrzése, jóváhagyása következett, s csak az elnöki kiadás után, rendszerint
hétfőn, küldték a jegyzőkönyveket a fogalmazványokkal együtt az irodába.
Az 1784 novemberi szabályozás szerint ezentúl a kurrens jegyzőkönyveket szom-
bat este rögtön az illetékes titkárokhoz vagy fogalmazókhöz kellett elküldeni,
akik a jegyzőkönyvi határozatok alapján elkészült fogalmazványokat az illetékes
referenssel ellenőriztették. Vasárnap délig a fogalmazványok a kamaraelnökhöz
kerültek ellenőrzés és kiadmányozás végett.⁴⁹

A közigazgatás megjavítása céljából vezette be II. József még 1781-ben az
összes közhivatalokban a minősítési táblákat (Conduitelisten). A magyar kama-
ránál tanácsosig bezárólag az egész személyzetről udvari formulare alapján kellett
e táblákat kiállítani. A kamaraelnök magánlevél kíséretében (ez a minősíté-
s bizalmas jellegére utal) juttatta el ezeket a bécsi udvari kamara elnökéhez. A mi-
nősítési táblák elkészítése elég sokáig húzódott, mert 1784-ben a kamarai adminiszt-
rátorokat még mindig a hátrálékos minősítések felküldésére szólították fel.⁵⁰

II. József a tanács szervezetét, az ügyosztályi rendszert egyébként 1785-ig
változatlanul hagyta. A kamara és a helytartótanács egyesítésekor természetesen
megszűnt az 1773-ban kiépített kamarai szervezet, s az ügyvitelben a kamarai
ügyeknél is a helytartótanácsi gyakorlatot vették át.

Néhány szót kell szólnunk az 1773—1785-ig terjedő korszak történetével kap-
csolatosan a magyar kamara hivatalos nyelvéről. Az utasítások a hivatalos nyelv
kérdését nem érintették, a magyar törvények szerint a kamarának mint magyar
kormányzónak hivatalos nyelvként a latint kellett használnia. Ezzel szemben
a latin nyelv mellett a magyar kamaránál a német nyelvet is használták. Az 1740
utáni korszakban a kamara hivatalos nyelve, amint ez az iratokból látható, inkább
a latin volt. Az 1770-es években a bécsi udvar erősen szorgalmazta a német nyelv
használatát a magyar udvari kamaránál. Mária Terézia 1769-i rendelkezése szerint
minden tisztség betöltésére vonatkozó javaslatnál a magyar kamarának fel kellett
tüntetnie, hogy a javasolt személy tud-e németül. Az uralkodónő 1773-ban meg-
hagyta, hogy a magyar kamaránál hivatalos nyelvként lehetőleg a németet kell
használni, a királyi rendeleteket német nyelven kell kiadni, a felterjesztéseket is
német nyelven kell elkészíteni. Az 1773 augusztusi „placet”-jében megjegyezte,
hogy ezentúl többé nem akar latin nyelvű leiratot aláírni (will keine lateinische
nicht mehr unterschreiben). A magyar kamara (a szepesi kamarai adminisztráció-
val együtt) igen érzékenyen reagált a nyelvrendeletre. Erdődy János kamaraelnök
kifejtette, hogy e rendelkezés törvényellenes, sérti a nemzeti érzést, még súlyo-
sabbá teszi a rendek előtt a magyar kamara helyzetét, amelyet amúgy is német

⁴⁹ Uo. 1784. nov. No. 294.

⁵⁰ E 70. Ben. res. 1781. jan. No. 14., 1784. máj. No. 127.

hatóságnak tartanak, nehezíti az ügyvitelt, mert a kamarai központban is csak 1—2 tiszttviselő tud jól németül. A vidéki tiszttviselőknél, főleg a szepesi kamarai adminisztrációnál, a helyzet sokkal rosszabb. A magyar kamara ellenvetésére az udvar mérsékelte a német nyelv használatával kapcsolatos igényeit. Meghagyta a latin nyelvet a fiskalitások, birtokadományozások ügyeinél, a magyar kancelláriával, a helytartótanáccsal és a királyi jogügyi igazgatóval folyó levelezésnél. Az uradalmi, harmincad-, só- és hitelügyeknél azonban ragaszkodott a német nyelv használatához.⁵¹ Később úgy döntött, hogy a német nyelvet mind a központnál, mind a vidéki hivatalokban fokozatosan kell bevezetni. A németül nem tudó (vidéki) tiszttviselő vagy a német nyelvet nem ismerő városi magisztrátus egyelőre latinul is levelezhet.⁵² A bécsi udvar mindenesetre elért annyit, hogy a magyar kamaránál (a központnál) hivatalos nyelvként ezentúl többnyire a németet használták. Érdekes jelenség, hogy a német hivatalos nyelv használatát 1782 májusában épp II. József szüntette meg. Amikor ugyanis a magyar kamarai ügyek ellenőrzését 1782-ben a bécsi kamarától a magyar kancellária vette át, a király úgy határozott, hogy a magyar kamara, a helytartótanácshoz hasonlóan, latin nyelven készítse felterjesztéseit.⁵³ Ez az állapot természetesen csak 1784. november 1-ig tartott, amikor II. József 1784. május 11-i nyelvrendelete alapján a német hivatalos nyelvet az ország egész közigazgatásában bevezették.⁵⁴

Fontos eseményként kell megemlíteni, hogy II. József a magyar kamarát 1784 őszén a helytartótanáccsal és a főhadparancsnoksággal együtt Pozsonyból Budára helyezte át. Az áttelepült kamara Budán a Pozsonyba helyezett seminarium generale épületében (volt jezsuita kollégium, ma Hess András tér 1.) november havában kezdte el működését.⁵⁵ Ez az intézkedés, amely a II. József-féle államigazgatási átszervezéssel volt kapcsolatos, kedvezően hatott a magyar kamara további tevékenységére.

3. A KAMARAI SEGÉDHIVATALOK

Iktatóhivatal. Működéséről az ügyosztályi rendszernek és a tanács munkájának ismertetésénél már volt szó. Arról is megemlékeztünk, hogy a protocollum exhibitorium vezetését az egyik titkárra bízta. Ez a titkár a bécsi kamarától áthelyezett Frölich Ignác volt, akinek, mint mondtuk, az ügyintézés átszervezésénél fontos szerepet szántak. Frölich ezt a szerepét az iktatóhivatalnál valóban be is tölthette, hiszen az ügyek departamentumok és referensek szerint való elosztása már az iktatóhivatalban megtörtént. A kamaraelnök az iktatóhivatalba a vezető titkár mellé 4 kancellistát javasolt az iroda képzetesebb alkalmazottaiból. Ezekből szándékoztak fogalmazókat kinevelni. A segédhivatalok új személyzetének megállapításánál valóban 1 titkárban és 4 kancellistában rögzítették az iktatóhivatal személy-

⁵¹ HKA. Ung. Cam. Abt. 1. Rote No. 2. Subd. I. 97 ex apr. 1769., a német nyelv bevezetésére uo. Abt. 1. Rote No. 4. Subd. 1. 137 ex junio 1773., 4 ex sept. 1773., a magyar kamara ellenvetésére és az udvar döntésére uo. 60 ex aug. 1773. — Vö. E 47. Canc. et Reg. 1773. júl. No. 507.

⁵² Uo. 1773. okt. No. 130, 1773. dec. No. 162.

⁵³ E 70. Ben. res. 1782. máj. No. 7., máj. 19-i keletű rendelet.

⁵⁴ E 47. Canc. et Reg. 1784. máj. No. 131.

⁵⁵ A 39. Magyar kancellária. Acta gen. 1784 : 2639. Vö. Nagy István: II. József reformjai Budán. Tanulmányok Budapest múltjából. XV. Bp. 1963, 367.

zetét. Ez a személyzet 1785-ig általában nem igen változott (1775-ben és 1784-ben is 6 fő található az iktatóhivatalban).⁵⁶

A *protocollum exhibitorum*nak, mint iktatókönyvnek és tanácsülési jegyzőkönyvnek az elkészítésénél, mint említettük, a *tanácsjegyző* is közreműködött. Ő vezette be a jegyzőkönyvbe a tanácsi határozatokat s a tanácsülés résztvevőinek a nevét. A tanácsjegyző az irodából 4—5 kíségetőt kapott a tanácsi határozatok (jóváhagyott véleményívek) bemásolására és az egyéb írásbeli teendőkre. Külön alárendelt személyzete a jegyzőnek egyébként nem volt.⁵⁷

Kiadóhivatal. A neve az egykori szóhasználatban iroda és kiadóhivatal (*cancellaria et expeditoratus officium*) volt, de többnyire a kiadóhivatal elnevezést használták. Az 1772. évi utasítás részletesen szabályozta a kiadóhivatal, illetve a kiadó (*expeditor*) teendőit. A kiadó kötelessége volt arról gondoskodni, hogy az iroda személyzete a kész fogalmazványokat letisztázza, s azokat az iratokat (eredetiben vagy másolatban), amelyeket az illetékes titkár a fogalmazványon megjelölt, a tisztázathoz csatoltassa. A munkát olyan ütemben kellett elvégeztetni, hogy az ügyintézés menetében fennakadás ne történjen. A fogalmazványra a másoló sajátkezűleg rávezette a nevét, alatta a kiadó feljegyezte azt a napot, amelyen a tisztázatot elküldték. Az összeolvasóknak kézjegyükkel kellett a fogalmazványt ellátniuk.

Az udvarhoz küldött felségelőterjesztéseket és feliratokat az iratlap jobb oldali hasábjára kellett letisztáznai, a bal oldalon fel kellett tüntetni a tanácsülés résztvevőinek és a referensnek a nevét. Az ilyen iratokat (tisztázatokat) és a többi kamarai kiadmányt is az elnök vagy alelnök, az illetékes tanácsos és titkár írta alá. A döntéseket (*decretationes*) és a hátirati végzéseket (*indorsationes*) csak a titkárnak kellett aláírni, a királyi jogügyi igazgatónak, a szabad királyi városoknak szóló rendeleteket azonban az elnök vagy az alelnök és a kiadó titkár írta alá.

A magyar kamaránál őrzött királyi pecséttel az utasítás szerint a következő iratokat kellett lepecsételni: minden alárendelt hivatalnak és tisztviselőnek szóló utasítást, számadási felmentvényt, utalványt, rendelkezést, a városoknak, magán-személyeknek kiadott kamarai rendeleteket, továbbá a király által jóváhagyott szerződéseket.

A kiadónak, hogy szükség esetén felvilágosítást adhasson a hozzá került iratokról, s az ügy menetét ellenőrizhesse, külön nyilvántartókönyvet kellett vezetnie az alábbi rubrikákkal:

1. az előadó neve, 2. a fogalmazvány tartalma, 3. annak kelte és száma, 4. a fogalmazvány kiadóhivatalba érkezésének napja, 5. a kancellista neve, akinek lemásolásra kiadták, 6. a tisztázat aláírásának napja, 7. az a nap, amikor aláírásról visszaérkezett, 8. az elküldés napja. Később látni fogjuk, hogy a kiadóhivatalba küldött iratoknak ezt a nyilvántartását az utasítás szabályozásától formailag kissé eltérő módon vezették.

Míg a tisztázatok aláíratáson voltak, addig a fogalmazványokat a csatolt iratokkal együtt a kiadóhivatalban kellett visszatartani. A beadványokat (azok az iratok, amelyekre intézkedni kellett) a fogalmazványokba kellett helyezni, s a fo-

⁵⁶ 1772. évi utasítás 9, 10—11. fejezet., E 47. Canc. et Reg. 1773. ápr. No. 145. a kamaraelnök javaslatára, Canc. et Reg. 1773. júl. No. 581. az új személyzetre, Canc. et Reg. 1785. jan. No. 33. az 1775. és az 1784. évi személyzetre.

⁵⁷ E 47. Canc. et Reg. 1773. ápr. No. 145., Philipovics Ádám tanácsjegyző titkári kinevezésére uo. 1773. szept. No. 370.

galnázványokat sorba kellett rakni. Miután a tisztázatot a címzettnek elküldték, a kiadó teljesítette kötelességét és a fogalmazványokat (az abba helyezett beadványokkal, esetleg más csatolt iratokkal együtt) az irattári hivatalnak küldte meg.⁵⁸ Az irattárnak átadott iratok, amint az előzőekből is látható, már nem egyes iratfajták, hanem legalább a beadványt és annak elintézése révén keletkezett fogalmazványt tartalmazó ügyiratok (akták) voltak. Az 1772. évi utasítás ezzel szakított az irategységek kialakításának addigi hagyományos módjával, amikor a tanácsülési tárgyalás és elintézés alatt együtt levő iratokat az elintézés után iratfajtánként szétválogatták, s úgy helyezték el az irattárban. A beadvány és az elintézés-fogalmazvány összecsatolásával az utasítás a magyar kamaránál az ügyiratképzést honosította meg.

A magyar kamarának ebből a korszakból származó ügyosztályi iratai arról győznek meg bennünket, hogy az 1772. évi utasításnak a kiadóhivatal munkáját, a tisztázatok lemásolását, elküldését, a kiadmányok nyilvántartását, az ügyiratok kialakítását illető rendelkezéseit lényeges vonásokban végrehajtották. A fogalmazványokon általában az utasításban előírt feljegyzések, aláírások szerepelnek, néha hiányzik valami ezekből a feljegyzésekből, mint pl. a másoló neve, vagy az összeolvasók kézjegye, néha pedig olyan feljegyzések is vannak, amelyekről az utasítás nem emlékezik meg (pl. a sürgős kiadásra vonatkozó meghagyás). Az utasítás tehát azt a célját, hogy a fogalmazványok és a kimenő tisztázatok elkészítése, ellenőrzése pontosabb, szakszerűbb legyen, valóban elérte.

A kamaraelnök a segédhivatalok új személyzetével kapcsolatos 1773. április 2-i felterjesztésében leírja a kiadóhivatal megváltozott munkáját. A felterjesztésből az tűnik ki, hogy a fogalmazványon, a hozzá tartozó beadványon és a csatolt iratokon (ügyiraton) kívül a tanácsülési jegyzőkönyv is a kiadóhivatalba került (mégpedig az előadó-tanácsostól). A kiadmány elküldése után e tanácsülési jegyzőkönyvet (jegyzőkönyvívét) a megfelelő ügyiratokkal szerelték össze, s úgy küldték az irattárba. (A tanácsi jegyzőkönyveket itt szétválasztották az ügyiratoktól.) A kiadóhivatalba érkezett expediálandó iratokat egyébként nem az utasítás szerint előírt nyilvántartókönyvbe, hanem rovatos tabellákba vezették, s itt jegyezték fel az iratok sorsával kapcsolatos mozzanatokot. A kiadmányok tabelláit letisztázva ülésről ülésre a tanács elé kellett terjeszteni. (Ezek a tabellák kötetekbe kötve má is megvannak, l. a magyar kamara levéltárában a „Tabellae cameralium expeditionum. 1773—1783” nevű iratállagot. Rovatai a következők: előadó, a kiadmány tárgya, a címzett, a számvevőséghez és a kiadóhivatalhoz való küldés időpontja, a tisztázó kancellista neve és a tisztázatok elkészítésének ideje, az elnöki aláírásnak, az aláírásról való visszaérkezésnek, a kiadmány elküldésének kelte. Később az előadó aláírásának időpontjára és az ügyosztály megjelölésére is nyitottak rovatot). A kiadóhivatal kötelessége volt a tanácsülési jegyzőkönyvek sürgős lemásolása. E jegyzőkönyvmásolatokat küldték fel az udvarhoz ellenőrzésre.⁵⁹ A kiadóhivatal személyzete másolta ezenkívül a kiadmányokhoz csatolandó mellékleteket is,⁶⁰ és végezte tulajdonképp (a számvevőségi és pénztári ügyekre vonatkozóak kivételével) az összes másolási munkákat.

⁵⁸ 1772. évi utasítás 69—75. fejezete szabályozza a kiadóhivatal működését.

⁵⁹ L. az 57. sz. jegyzetnél idézett ügyiratokat.

⁶⁰ E 47. Canc. et Reg. 1784. márc. No. 61. A kiadóhivatal túlterheléséről szóló felterjesztés beszámol a hivatal munkájáról.

A kamaraelnök 1773. április 2-i felterjesztése szerint az 1772. évi utasítás végrehajtása tetemesen megnövelte a kiadóhivatal feladatait. Munkatöbbletet jelentett a fogalmazványoknak a megfelelő beadványokkal és mellékletekkel, azonkívül a tanácsülési jegyzőkönyvekkel való összecsatolása, az iratokra a megfelelő számok rávezetése s e munkák ellenőrzése. Nagy terhet rótt a kiadóhivatal alkalmazottaira a „tabellae expeditionum cameralium” rendszeres vezetése, továbbá a tanácsjegyzőnek irodai munkaerővel való kisegítése is. Az új feladatokkal kapcsolatban a kamaraelnök a kiadóhivatal és a többi segédhivatal személyzetének növelését javasolta. A kiadóhivatal személyzete 1772-ben 2 kiadóból, 8 fogalmazóból, 9 kancellistából, 7 fizetéses és 6 fizetéstelen járulnokból, a fűtővel együtt összesen 33 főből állott. Az új ügyviteli rendszer értelmében a fogalmazók, a kiadóhivatal eddigi támaszai, a titkárok mellé kerültek, tehát 8 állást új alkalmazottakkal kellett betölteni. A kamaraelnök javaslata azzal a feltétellel talált a királynőnél meghallgatásra, hogy ezentúl a kamara nem alkalmazhat napidíjasokat, ideiglenes másolókat. A kamarai segédhivatalok új személyzeti státusát szabályozó 1773. július 10-i királyi rendelet végül is 35 főnyi személyzetet engedélyezett a kiadóhivatalnak és irodának (1 kiadó, 1 kiadói segéd, 2 kiadó-kancellista, 18 kancellista, 12 járulnok, 1 fűtő).⁶¹

A következő években, főleg azonban 1780 után, a kiadóhivatal teendőit nemcsak az új ügyintézési rendszer, hanem a magyar kamara feladatainak, hatáskörének növekedése is megszorította. A kiadóhivatal, amelynek személyzete 1780 után érdekes módon csökkent az 1773. évihez képest, csak úgy tudott megbirkózni a munkatöbblettel, hogy újból ideiglenes alkalmazottakat foglalkoztatott. Az 1783. február 28-i királyi rendelet ismét rendezte a magyar kamara személyzeti státusát, s a kiadóhivatal személyzetét ekkor csupán 29 főben állapította meg azzal a 4 alkalmazottal együtt, akik az iktatóhivatalban dolgoztak. A kiadóhivatalnak tehát ekkor, az 1773. évi 35-tel szemben, ténylegesen csupán 25 alkalmazottja volt.⁶² Bár a kamarának újból megtiltották, hogy napidíjasokat foglalkoztasson, a feltorló munkák miatt mégis 6 ideiglenes alkalmazottat kellett a kiadóhivatalban még az év folyamán munkába állítani.⁶³ A magyar kamara ügyforgalma 1773 óta valóban tetemesen megnőtt, a kiadott (expediált) iratok száma pl. az 1775. évi 10 603-ról az 1783/84. katonai esztendőben 31 427-re emelkedett,⁶⁴ s a megnövekedett munkát kb. ugyanaz a kamarai személyzet végezte, mint 1773-ban. A kiadóhivatal esetében azonban még annál is kisebb, úgyhogy a kamara 1784-ben csupán azt kérte az udvartól, hogy az expeditúránál az 1775. évi státust (36 fő) állítsák vissza.⁶⁵ A személyzet kérdésének rendezésére azonban csak a helytartótanács és a kamara 1785. szeptember 1-én bekövetkezett egyesítése után került sor, mégpedig olyan körülmények között, amikor a feladatok elvégzését az ügymenet racionalizálásával és nem a személyzet növelésével kívánták biztosítani. Az ügymenet racionalizálására 1784 márciusában egyébként a magyar kamara is

⁶¹ E 47. Canc. et Reg. 1773. ápr. No. 145., az új személyzetre, HKA. Ung. Cam. Abt. 1. Rote No. 4. Subd. 1. 38 ex julio 1773., E 47. Canc. et Reg. 1773. júl. No. 581.

⁶² E 47. Canc. et Reg. 1783. márc. No. 24.

⁶³ Uo. 1783. dec. No. 204.

⁶⁴ Uo. 1785. jan. No. 33.

⁶⁵ A 39. Magyar kancellária. Acta gen. 1784 : 14911. A magyar kancellár dec. 29-i előterjesztése a magyar kamara feladatainak megnövekedése és a kiadóhivatal személyzetének növelése ügyében.

javaslatot tett. Az írásbeli munkák csökkentésére pl. azt javasolta, hogy a kamara az udvarhoz másolatok helyett eredeti iratokat küldhessen. A javaslat azt is felvetette, hogy a kamara tisztán kamarai jellegű ügyekben közvetlenül, s ne a helytartótanács útján érintkezessen a törvényhatóságokkal.⁶⁶ Utóbbi a magyar kamara hatáskörének kiterjesztését jelentette volna, ami az udvar szerint a helytartótanács és a kamara egyesítése előtt nem látszott időszerűnek. Így ennek a kérdésnek a szabályozása is csak az egyesítés után került napirendre.

Irattári hivatal. Az ügyosztályi rendszer bevezetésénél az irattári hivatalnak ugyanolyan nehéz feladatokat kellett ellátnia, mint az iktatóhivatalnak. Az ügyosztályi struktúra kiépítésénél, amint erről már megemlékeztünk, az első lépéseket az ügyintézés folyamán az iktatóhivatalnak kellett megtennie. Ott osztották szét a beérkezett iratokat (ügyeket) ügyosztályok, előadók szerint, s a tanácsülési jegyzőkönyvek váza is ott alakult ki. Az előadók, a tanácsülés, a titkárok s majd a kiadóhivatal tevékenysége következtében azután megszülettek a tanácsülési jegyzőkönyvek és az ügyiratok. Az irattári hivatalra hárult az ügyintézés eme termékeinek rendszerezése, megőrzése és használhatóságának biztosítása az új ügyosztályi szisztémának megfelelően.

Az 1772. évi utasítás szerkesztői szintén érezték ezeket a nehézségeket, azért részletesen szabályozták az irattári hivatalnak az ügyosztályi rendszer megvalósításával kapcsolatos teendőit. E szabályozás értelmében az ügyiratokat ügyosztályok szerint kellett szétosztani, s az ügyosztályokon belül időrendben, hónapok szerint csomókba gyűjteni. Előzőleg minden fogalmazvány (illetve a hozzá csatolt beadvány és a melléletek is, tehát az ügyirat minden darabja) az irattárba való érkezéskor külön irattári jelzetet kapott, amely tartalmazta az ügyirat havi sorszámát, az évet, hónapot és az ügyosztály nevét (pl. No. 80. ex februario 1774. in re salinari). A sorszámozást minden hónapban előlről kellett kezdeni, s az ügyiratokra a megfelelő sorszámot érkezésük sorrendjében vezették rá. Az irattári jelzettel ellátott fogalmazványra (ebben helyezték el ugyanis az ügyirat többi darabjait) tartalmi kivonatot is kellett készíteni. E munkálatok elvégzése után helyezték el az ügyiratokat a megfelelő ügyosztályok iratanyagában, ahol az egyes darabok sorszámok szerinti rendjében, mivel a sorszámozás közös volt, természetesen hézagok, ugrások keletkeztek.

Az így elhelyezett iratok könnyebb megkeresésére és nyilvántartására az utasítás lajstrom- és mutatókönyvek készítését írta elő. Az iratanyag tárgya (ügyosztályi hovatartozása) szerint több könyvet kellett készíteni. E lajstromkönyvekbe a sorszámok rendjében be kellett jegyezni az ügyirat tartalmi kivonatát, s a fasciculus számát, amelyhez az ügyirat tartozott. A lajstromkönyvekhez betűrendes tárgy- és névmutatót is kellett szerkeszteni. E mutatóknak a lajstrom megfelelő lapszámára kellett utalniok.⁶⁷

Külön szól az utasítás a királyi rendeletekről, amelyek általában több ügyben intézkedtek, s így egyes részei más és más ügyirathoz tartoztak. Mivel az eredeti királyi rendeletet nem lehetett több ügyirathoz csatolni, ezért különálló pontjairól már az iktatóhivatalban másolatokat készítettek. Ezeket a másolatokat az

⁶⁶ E 47. Canc. et. Reg. 1784. márc. No. 61. A javaslatot egyébként báró Schilon János Keresztély kamarai tanácsos és Trsztyánszky Dániel kamarai levéltári és irodagazgató dolgozta ki.

⁶⁷ 1772. évi utasítás 75—79. fej.

irattárban a megfelelő ügyirathoz kellett helyezni, egyben a másolatokra rá kellett vezetni az eredeti királyi rendelet irattári jelzetét is. (Az eredeti királyi rendeleteket ugyanis külön sorozatban őrizték, l. a „Benignae resolutiones” nevű iratállagot.) Amennyiben más irat (nem királyi rendelet) szintén több ügyet foglalt magába, akkor az eredeti iratot a benne levő „főügy” szerint kellett a megfelelő ügyosztály megfelelő ügyiratához csatolni, az irat többi pontjairól (az egyéb ügyekről) csak másolatok készülhettek a különféle ügyiratokhoz. Ezekben a másolatokon azonban szintén fel kellett tüntetni az eredeti irat irattári jelzetét. Utóbbira azért volt szükség, hogy adott esetben gyorsan elő lehessen keríteni az eredetit.⁶⁸ Az 1772. évi utasítás előbbi rendelkezésében tulajdonképp az iratok tárgyi rendezésének egyik alapvető elvét szövegezi le, mégpedig azt, hogy tárgyilag elkülönülő irat-együtteseket (pl. ügyosztályi aktákat) csak úgy lehet kialakítani, ha minden ügyről külön iratunk van. Ez az intézkedés is új korszakot nyit a magyar kamara ügyintézésében, lényegében az egyre növekvő iratanyag szerves rendjének a megteremtését teszi lehetővé. Ez a feltétel nem volt meg az 1772 előtti kamarai ügyvitelben, nem is volt szükség rá, hiszen az iratokat nem tárgyi csoportok, hanem iratfajták szerint rakták sorba az irattárban.

Az irattári hivatalnak az utasítás szerint a szabályrendeleteket (normales resolutiones) külön lajstromkönyvbe is be kellett vezetnie. Ez a lajstromkönyv, amely szintén tárgyi (ügyosztályi) csoportosításban tartalmazta az iratok adatait, elsősorban az újonnan kinevezett alkalmazottaknak nyújtott segítséget, akik e könyv alapján könnyen tájékozódhattak a magyar kamara tevékenységét érintő legfontosabb királyi rendelkezésekről.⁶⁹

Az 1772. évi utasításnak az irattárra vonatkozó többi fejezete az iratok kikölcsönzését, a kölcsönzőkönyv vezetését, a birtokjogi tartalmú iratoknak a levéltár részére való elkülönítését, az irattárban a hivatalos titok megőrzésének módját szabályozza. Ezekben az utasítás szövege általában a régebbi utasítások már ismert pontjait ismétli meg.⁷⁰

A magyar kamara 1772 utáni regisztratúrájának irattári rendje majdnem pontosan az utasításban előírtak alapján alakult ki. Maradéktalanul végrehajtották az iratoknak ügyosztályi állagokba való gyűjtését, az iratok havonként újratekintésű sorszámozását. Az iratok — híven az utasítás rendelkezéseihez — ügyosztályonként egy-egy hó anyagát tartalmazó fasciculusokban, azon belül sorszámozás szerint találhatóak ma is. Az iratok lajstrom- és mutatókönyvei, amelyek a következő évben a „libri capitales” nevet kapták, szintén az utasítás előírásainak pontos végrehajtásáról tanúskodnak. A tanácsülési jegyzőkönyveket, amelyek már az iktatóhivatalban ügyosztályok szerint különültek el, minden év végén bekötötték, és a megfelelő ügyosztály irataihoz helyezték.

Az 1772. évi reform egyik nagy vívmánya volt az is, hogy megszüntette az iratok különféle helyeken való őrzését. Említettük azt, hogy 1740 után a tanács helyiségében, az irodában (kiadóhivatalban), a számvévőség irattárában is tároltak olyan iratokat, amelyeket tulajdonképp az irattárnak kellett volna őriznie. A tanácsülési jegyzőkönyvek egy része pl. a tanácsteremben, a fogalmazványok egy

⁶⁸ Uo. 80. fejt.

⁶⁹ Uo. 81. fejt.

⁷⁰ Uo. 82—84. fejt.

része az irodában volt, a bizottságok jegyzőkönyveit pedig a számvevőség irattárában helyezték el.⁷¹

Most az új rendszer értelmében minden irat az irattári hivatalba futott be (kivéve természetesen a számvevőség és a pénztár saját iratait, amelyeket a számvevőség és a pénztár irattárában őriztek), s ott végezték el azok rendezését, irattári feldolgozását.

Az irattári hivatal munkája tehát 1773-ban szintén tetemesen megnövekedett. A kamaraelnök ezért itt is a személyzeti státusz bővítését javasolta. A reform előtt 1 irattáros (registrator), 2 alirattáros (viceregestorator), 2 irattári tiszt (officialis) és 2 járulnok (accessista) dolgozott az irattárban. Az új körülmények között a kamaraelnök szerint a következő személyzet vált szükségessé a munka elvégzésére: 1 irattáros, 1 alirattáros és 2 segéd (adjunctus) az iratok tartalmi kivonatainak az elkészítésére, 2 sorjegyző (registrans) a libri capitales vezetésére, 2 járulnok a libri capitales mutatóinak készítésére, 2 járulnok az iratok kivételére és visszahelyezésére, szerelésekre, őrjegyek készítésére, királyi rendeletek és egyéb iratok másolására, tehát összesen 10 személy. A segédhivatalok új személyzetét megállapító 1773. július 10-i királyi rendelet jóvá is hagyta a kamaraelnök javaslatát.⁷² Az irattári hivatal állandó személyzete 1785-ig általában nem változott (1783-ban, 1784-ben is 1 irattárosból, 1 alirattárosból, 2 segédből, 2 sorjegyzőből és 4 járulnokból tevődött össze). Az egyre növekvő munkák elvégzésére azonban az irattárnak is ideiglenes munkaerőket kellett igénybe vennie.⁷³

A megszorított teendőket az irattár az ideiglenes munkaerők segítségével sem tudta kielégítően ellátni. A munkamenetben nem egyszer fennakadás keletkezett, a szükséges előiratokat nem csatolták elég gyorsan, az iratok lajstromozásában is elmaradtak. Ebben nemcsak az játszott közre, hogy a magyar kamara irattermelése 1772-től 1785-ig megháromszorozódott, hanem az 1773-ban bevezetett lajstromozási és irattározási rendszer néhány hiányossága is. Az irattermelés növekedésével ugyanis az iratok közös sorszámozása, a közös lajstromkönyvek, a libri capitales nem váltak be. A libri capitales vaskos, terjedelmes, egyre nehezebben kezelhető kötetei alapján mind körülményesebbé vált az előiratok felkutatása, szerelése. Az egész kamarai ügyforgalmat felölelő közös lajstromok az ügyek áttekintését is akadályozták.⁷⁴ E nehézségek miatt 1783-ban szakítottak az 1773-ban bevezetett sorszámozási és lajstromozási rendszerrel. Az egyes ügyosztályok iratait ezentúl önálló sorszámozás szerint rakták rendbe, s minden ügyosztály anyagához különálló lajstromkönyvet, illetve mutatót szerkesztettek. Sőt egyes ügyosztályoknál a numerikus rend helyett a kútfő-tételes irattári rendszert kezdték alkalmazni, amely az iratok ügycsoportok szerint való rendezésének továbbfejlesztését jelentette. Míg a numerikus rendnél egy-egy ügyiratba csak a beadványt, az erre készült fogalmazványt s az esetleges mellékleteket helyezték el, addig egy-egy kútfő bizonyos ügycsoport egész évi iratanyagát foglalhatta magába. A kútfőket (fontes)

⁷¹ Herzog J.: A kamarai levéltár. Levélt. Közlemények. 1928, VI. évf., 19–20., E 101. Decr. officio registr. sonant. 1752. febr. 21., E 19. Acta Grassalk. Litt. praes. Grassalkovich. 1760. márc. 17., E 15. Exp. cam. 1755. jún. Off. Rat. 1.

⁷² Az irattári hivatal megnövekedett munkájára és a kamaraelnök javaslatára. E 47. Canc. et Reg. 1773. ápr. No. 145., az új személyzet jóváhagyására Uo. 1773. júl. No. 581.

⁷³ E 47. Canc. et Reg. 1783. márc. No. 24, illetve 1785. január No. 33. jelzetű iratokban az irattári hivatalra vonatkozó rész.

⁷⁴ E 47. Canc. et Reg. 1784. január No. 38.

évenként 1-től kezdődő számozással (numerosokkal) látták el, s a kútfők egyes iratait, a tételeket (positiones) pedig minden kútfőn belül szintén 1-től sorszámozták.⁷⁵ Ezt a rendszert a magyar kamara a helytartótanáctól vehette át. Ott épp 1783-ban kezdtek el a kútfő-tételes irattári rendszer alkalmazását, amely egyébként a helytartótanács ügyvitelében az előadói rendszerből alakult ki.⁷⁶

Az irattári hivatal személyzeti nehézségeit, a lajstromozásnál, az irattári rendszernél felmerült problémákat szintén nem oldották meg 1785 előtt. E kérdések tartós érvényű rendezésére is a helytartótanács és a magyar kamara egyesítése után került sor. Bécsben a magyar kancelláriánál, amely 1782-ben átvette a bécsi udvari kamarától a magyar kamara felügyeletét és a kamarai ügyek irányítását, már 1783 óta folytak a helytartótanács és a magyar kamara egyesítését, a központi igazgatás racionalizálását, az új egyesített közigazgatási és pénzügyi központi hatóság hatáskörét illető előkészítő munkálatok. E munkálatok során nyilván a magyar kamara ügyintézésének 1785 felé egyre növekvő nehézségeit is figyelembe vették.

4. A KAMARAI SZAKHIVATALOK

A magyar kamarának e központi szerveit különleges, a tanács ügyintézési munkájától bizonyos mértékig elkülönülő tevékenységük miatt nevezhetjük szakhivataloknak. Ez az elkülönülés a kamara ügyosztályi rendszerében is észrevehető, a számvevőségi, pénztári ügyek irányítására ugyanis 1773-ban külön ügyosztályokat állítottak fel.⁷⁷

Számvevőhivatal. Az 1772. évi utasítás a számvevőhivatalt (számvevőséget) fontossága miatt a kamarai ügy tükrének nevezi. Ennek ellenére a számvevőhivatal működésével az utasítás nem foglalkozik olyan részletesen és behatóan, mint a tanács vagy a segédhivatalok munkájával. Ennek a magyarázata abban rejlik, hogy a számvevőhivatalnál az ügyosztályi rendszer, a fejlettebb ügyintézés — épp a számviteli munka fontossága következtében — már 1772 előtt kialakult. A számvevőhivatal már 1749 óta osztályok szerint végezte munkáját, s ez a rendszer 1772 után is változatlan maradt.

Az utasítás ezért inkább csak összefoglalja és kiegészíti a számvevőhivatal működésére vonatkozó, már ismert rendelkezéseket (a számvevőség osztályairól különben nem tesz említést). Utal a számvevőhivatalnak a kamarai kiadmányokat ellenőrző feladatára, a számadásokat ellenőrző tevékenységére. Meghagyja, hogy a számvevőhivatal az ellenőrzésre fel nem terjesztett számadások jegyzékét a tanácsnak minden hónapban küldje meg, az összes kamarai jövedelmek nyilván tartását napról-napra pontosan vezesse, s a kamara évi számadásait ellenőrzésük megtörténtével a magyar kamara útján az udvarhoz terjessze fel.

Kitér az utasítás a számadással tartozó tisztviselő óvadékára és kötelezvényére, utóbbi a kincstár biztosítása céljából a tisztviselő házastársának is alá kellett írnia. Megtiltja továbbá, hogy pénztári hátralékot a magyar kamara az uralkodó

⁷⁵ Az irattári rendszer 1783. évi megváltozására l. a magyar kamara ügyosztályainak 1782–85. évi iratanyagát.

⁷⁶ A helytartótanácsi kútfő-tételes irattári rendszerre l. Ember: A helytartótanács ügyintézése. 154.

⁷⁷ A számvevőségi ügyosztály „Officinalia seu rationistica”, a pénztári „Cassae, taxae tollerantiae Judaicae, taxae Jazygum, censuum regionum et diaetalium regiarumque civitatum”, a levéltári „Archivalia” nevet viselte.

jóváhagyása nélkül bármelyik tisztviselőjének elengedjen. Kimondja, hogy a hűtlen pénzkezelésen ért tisztviselőt nemcsak el kell bocsátani, hanem ellene bírósági eljárást is kell indítani. Rendkívül zavaros számadás felülvizsgálata esetén az illetékes számadót — az utasítás szerint — Pozsonyba kellett felnevelni, vagy a számvevőség egyik tisztviselőjének a számadó állomáshelyére kellett kiszállnia a számadások rendbehozatala, illetve tisztázása végett. Az ellenőrzött és jóváhagyott számadására az illetékes számadó tisztviselő felmentvényt kapott. A felmentvényt a számadásokra a tanácsnak kellett megadnia, az olyan számadásoknál, amelyeket a királyi udvarhoz terjesztettek fel, a felmentvényt az uralkodó adta meg.⁷⁸

A számvevőhivatalnak 1775-ben csak 4 osztálya volt (általános gazdasági, városi, harmincadügyi és sóügyi), szemben az 1749-ben létesített 5 osztállyal, amikor az irodai és irattári munkák részére még külön ötödik osztályt is felállítottak. A négy osztályba sorolt személyzet a számvevővel és alszámvevővel együtt 39 fő volt. Ez a személyzet — a kamaraelnöknek az udvarhoz intézett felterjesztése szerint — nem volt elegendő a munkák elvégzéséhez, a számadások ellenőrzésében annak ellenére elmaradt, hogy az állandó alkalmazottakon kívül még 12 napidíjas írnokot is foglalkoztattak. A számvevőség túlterhelését a kamara gazdálkodásának állandó növekedése, az 1773-ban feloszlott jezsuita rend vagyonának kamarai kezelésbe való vétele idézte elő. A kamaraelnök ezért 54 főre kérte felemelni a számvevőhivatal személyzetét, s egyben — azzal érvelve, hogy a számvevőségi alkalmazottak csak megélhetési gond nélkül végezhetik igen nehéz, nagy felelősséggel járó munkájukat — fizetésemelést is javasolt részükre.

A kamaraelnök javaslata 1 számvevő, 2 alszámvevő, 4 számtanácsos, 31 számtiszt, 16 járulnok rendszeresítésére vonatkozott. Felterjesztésében kitért e személyzetnek a számvevőségi osztályok közötti elosztására és feladatainak ismertetésére is. Javaslata szerint a legnagyobb és legtöbb munkát végző *gazdasági osztályhoz* (a pozsonyi és vidéki főpénztárak, uradalmak, a hitelügy, az egészségügy számadásainak ellenőrzését végezte) 1 számtanácsost (vezetőnek), 10 számtisztet és 5 járulnokot lehetne beosztani. Ez az osztály akkor évente 151 számadást ellenőrzött. Ehhez az elnök elegendőnek vélte 4 számtiszt munkáját, akiknek e mellett hátrálékos számadások felülvizsgálatára és egyéb teendőkre is idejük lenne. Hat számtiszt a különféle nyilvántartó és számviteli könyvek vezetésével, a fiskalitások számadásainak ellenőrzésével, birtokok becslésével és hasonló teendőkkel foglalkozna.

A *városi osztállynál* az elnök szerint 1 számtanácsos, 5 számtiszt és 3 járulnok könnyen elvégezhetné a munkát, ha a bizottságokban dolgozókat másokkal helyettesítik. Ez az osztály évente 251 városi számadást ellenőrzött, de ez a munka nem okozott különösebb problémát, mert a számvevőség itt csak a számadások helyességét vizsgálta felül.

A *harmincadosztály* munkája ennél jóval nehezebb volt, mert évente 287 bonyolult harmincadhivatali számadást kellett ellenőriznie, s hozzá még az áruforgalmi tabellákat (tabellae commerciales) is itt vezették. Ennél az osztállynál 1 számtanácsos, 9 számtiszt, 3 járulnok beosztására tett az elnök javaslatot.

Végül a *sóügyi osztály* szintén nehéz munkáját (évi 122 számadás ellenőrzése mellett különféle kimutatások, táblázatok, költségvetések elkészítése) a javaslat

⁷⁸ 1772. évi utasítás 85—89. fej.

alapján 1 számtanácsos, 5 számtiszt és 3 járulnok végezhetné. A fennmaradó osztályokhoz be nem osztott számtisztekre és járulnokokra a hátrálékos munkákat és a bizottsági teendőket lehetne a kamaraelnök szerint rábízni.⁷⁹

A számvevőhivatal átszervezésére vonatkozó felterjesztést Mária Terézia a bécsi számvevő kamarával véleményeztette. A számvevő kamara egyetértett a magyar kamara javaslatával. Az új személyzeti összetételt az 1775. augusztus 19-i királyi rendelet szabályozta, egyben gondoskodott a fizetések felemeléséről is. A számvevő évi 300, az alszámvevő évi 200 Ft-nyi fizetésemelést kapott. Az I. (általános gazdasági) osztályhoz 2 számtanácsos (a rendelet szerint Rechnungsrevisor), 9 számtiszt, 3 írnök (a rendelet szerint Ingrossist), 3 járulnok, a II. (városi) osztályhoz 1 számtanácsos, 4 számtiszt, 2 írnök, 2 járulnok, a III. (harmincadi) osztályhoz 1 számtanácsos, 7 számtiszt, 2 írnök, 3 járulnok, a IV. (söugyi) osztályhoz 1 számtanácsos, 5 számtiszt, 1 írnök, 2 járulnok nyert beosztást. A hivatalszolgálával együtt tehát az új személyzet 51 főt tett ki. A rendelet, megtiltván az ideiglenes alkalmazottak foglalkoztatását, meghagyta, hogy ezentúl, ha az egyik osztály munkájában elmarad, a másik siessen segítségére. A kiadói és irattári munkák elvégzésével kapcsolatban pedig úgy rendelkezett, hogy ezt, mint eddig is, minden osztálynál egy-egy kijelölt számtiszt lássa el. A kamaraelnök által ezen felül javasolt 3 számtiszt állás betöltését az udvar nem tartotta szükségesnek, mert szerinte a számviteli eljárás küszöbönálló reformja, azonkívül a kincstári uradalmak tervezett értékesítése vagy bérbeadása a számvevőség munkáját úgyszólván megkönnyíti.⁸⁰

A királyi rendelkezések ez az előrelátása nem bizonyult helyesnek. A számvevőhivatal, bár személyzete tovább nőtt (1775-ben pl. 52 állandó és 10 napidíjas alkalmazottból tevődött össze),⁸¹ feladatainak végzésében továbbra is elmaradt, s ezért 1777-ben a hivatalt kérdőre vonták. Az elmaradást a hivatal vezetője azzal indokolta, hogy a számvevőség munkája a jezsuita ügyekkel (a rend feloszlásának vagyoni ügyei), a selyemtenyészés és a visszacsatolt fiúmei kerület ügyeivel ismét bővült, a személyzet pedig, amelynek egy részét bizottságokban foglalkoztatják, az 1774. évhez képest nem emelkedett. Megnőtt továbbá a kamarai tanácsoshoz küldött számvevőségi jelentések és vélemények száma is. A kamarai tanácsos a jelentés kapcsán szorgalmas munkára buzdította a számvevőhivatalt, megígérte azt, hogy visszakapja máshol foglalkoztatott személyzetét, s hogy a számvevőségi vélemények számát csökkenteni igyekszik. Egyúttal azonban arra is kitért, hogy a jövőben a kinevezéseknél a szorgalmat, a képességeket jobban tekintetbe fogja venni, s felhívta a számvevőhivatal vezetőjét, hogy fokozottabban figyelje beosztottjainak buzgalmát és a hanyag tisztviselő elbocsátására azonnal javaslatot tegyen.⁸² A következő esztendőknél során mindenesetre a szorgalom nem volt elég az egyre növekvő feladatok ellátására. Az alapítványok (tanulmányi és vallásalap) gazdasági ügyeinek átvételével 1780 után újszerű feladatok kerültek a magyar kamarának és számvevőhivatalának hatáskörébe. A számvevőségi személyzet így egyre tovább nőtt és 1784-ben már elérte a 70-es létszámot.

⁷⁹ E 47. Canc. et Reg. 1775. márc. No. 694. a kamaraelnök márc. 28-i felterjesztése.

⁸⁰ HKA. Ung. Cam. Abt. 1. Rote No. 5. Subd. 4. 138 ex junio, 111 ex aug. 1775., E 57. Officialia seu Rationistica. 1776. márc. No. 469, illetve E 70. Ben. res. 1775. aug. No. 39.

⁸¹ E 47. Canc. et Reg. 1785. jan. No. 33. Personal und Salarial Stand. . . 1775.

⁸² E 57. Off. seu Rat. 1777. nov. No. 303.

Az 1784. augusztus 20-i királyi rendelettel megállapított számvevőségi személyzeti státus ugyanis 1 számvevőből, 1 alszámvevőből, 6 számtanácsosból, 33 számtisztból, 15 írnból (ingrossista), 11 járulnból, 1 irattárosból, 1 irattári segédből és 1 szolgából tevődött össze. Az alkalmazottak közül 1 számtanácsos, 2 számtiszt, 2 írnok, 5 járulnok az alapítványi számadások ügyeivel foglalkozott, s fizetésüket is az alapítványok pénzéből fedezték. Ezek voltak a számvevőhivatal új osztályának, az alapítványi osztálynak az alkalmazottai. Ez az osztály tulajdonképp már 1777 óta, mint jezsuita osztály működött. Az alkalmazottak nagy létszáma is azt jelzi, hogy a számvevőhivatal ténylegesen a magyar kamara legfontosabb szakhivatalává fejlődött.⁸³

Az 1772. évi utasítás tehát a számvevőhivatal szervezetét és ügyvitelét nem változtatta meg, s a későbbi fejlemények is inkább a személyzeti viszonyokat módosították. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a számvevőhivatal munkájánál a nagy kamarai reformmal kapcsolatban nem történt minőségi változás. A számvevőhivatal feladatai közé nemcsak a számadások ellenőrzése tartozott, hanem a számvitel, a számadások kiállításának szabályozása is. A kamarai pénztári és gazdasági számadások vezetése, a számviteli rendszer terén 1773 után szintén nagy jelentőségű reform megvalósítására került sor. Az udvar 1775 végén elhatározta, hogy a számadások vitelére Magyarországon is az örökös tartományokban jól bevált, egyszerűbb módszert honosítja meg. A reform lényeges újítása a naplószerű számadásvezetésnek (Journalisierung) a rendszeresítése volt. E szerint minden kamarai pénztárnak vagy pénztári tisztviselőnek pénztári naplót (Journal) és pénztári főkönyvet (Contobuch, illetve Rubriquenbuch) kellett vezetnie. A naplóban külön-külön időrendben kellett bejegyezni a napi bevételeket és kiadásokat, a naplóból a bevételeket és kiadásokat pedig tételről tételre a főkönyv előre meghatározott rubrikáiba (conto, számla) kellett átvezetni. Minden negyedév végén az egyes rubrikáknál a tételeket össze kellett adni, s az összeget át kellett vinni a következő negyedévre. A negyedévi számadások e rendszer alapján úgy készültek, hogy a számadó tisztviselő a Contobuch tételeit kiírta, és azokat megfelelő számadási bizonylattal látta el. Az eddigi negyedévi számadási kivonatok helyett a továbbiakban ilyen számadásokat kellett minden kamarai pénztárosnak ellenőrzésre felterjesztenie. Az összes pénztári számadásokat ezentúl is a magyar kamara számvevősége ellenőrizte. A pozsonyi, a kassai és az eszéki főpénztárak számadásait a kamara számvevőségének ellenőrzése után Bécsbe kellett felterjeszteni szuperrevízióra. Utóbbiakra a végső felmentvényt (absolutorium) is Bécsben, míg a többi számadásra a magyar kamaránál adták meg. A csupán a kamarai számvevőség által ellenőrzött negyedévi számadások 1 példányát bizonylatok nélkül szintén fel kellett az udvarhoz küldeni tájékoztatás végett. Az új rendszer kezdetül 1776. január 1-ét jelölték meg.

A magyar kamara számvevőhivatalának sok gondot és nehézséget okozott az új rendszer életbe léptetése. A számvevőség feladata volt a pénztárosok részére szükséges utasítások kidolgozása, nemkülönben a naplók és főkönyvek megszerkesztése. Utóbbinál fokozottan kellett ügyelni a kamarai gazdálkodási ágak jelleg-

⁸³ E 47. Canc. et Reg. 1784. szept. No. 220. a számvevőség alapítványi osztályát 1777-ben jezsuita departamentumnak hívták. Vö. HKA. Ung. Cam. Abt. I. Rote No. 5. Subd. 2. 154 ex julio 1777.

zetességeire és helyi sajátosságaira.⁸⁴ A kamara vidéki hivatalainál ezért csak 1776 augusztusában kezdték el az új rendszer alkalmazását,⁸⁵ és elmondhatjuk, hogy nem nagy sikerrel. A bécsi udvar a hozzá felterjesztett 1777 január—márciusi uradalmi számadásokból azt állapította meg, hogy az új rendszert rosszul vezették be a kamara vidéki szerveinél. Egyes uradalmak a negyedévi számadásokat úgy készítették el, hogy a főkönyv egész tartalmát lemásolták, s ezzel — az udvar szándékával szöges ellentétben — az eddiginél sokkal fáradságosabb munkával tettek eleget kötelességüknek. A számvevőhivatal, amely a felelősséget elhárítani igyekezett magától, az 1775. november 18-i királyi rendelet homályos rendelkezéseivel védekezett. Végül is az 1777. április 19-i királyi rendelet újból részletes utasítást adott a pénztári naplók, főkönyvek vezetésére és a negyedévi számadások összeállítására.⁸⁶ A magyar kamara a naplószerű számadásvezetést nemcsak a kamarai pénztáraknál, hanem a szabad királyi városok pénztári ügyvitelében is meghonosította. A városok 1776-ban megkapták a szükséges számadáskönyvi mintákat (Formularien) és a magyar kamara számvevőségéhez utasították őket további felvilágosítás céljából.⁸⁷

A magyar kamara pozsonyi főpénztáránál ebben az időben már nem volt ismeretlen a naplószerű számadásvezetés. Az 1771. évi pénztári utasítás itt már meghonosította a pénztári naplót, a bevétel és a kiadás főkönyvét, azonkívül a számfejtőkönyvet.⁸⁸ Az 1775. évi reform a pénztári napló vezetésével kapcsolatban ehhez képest nem hozott lényeges változást. Az új pénztári főkönyv (Conto- oder Rubriquenbuch) annyiban különbözött az 1770-ben rendszeresített bevételi és kiadási főkönyvtől (liber universalis percepti et erogati), hogy a Contobuch előre megállapított elszámolási, gazdálkodási ágak (számlák) szerint, míg a liber universalis percepti et erogati, bár külön bevételi és kiadási hasámban, de vegyesen tartalmazta a kiadási és bevételi tételeket. A Contobuch bevezetése tehát a magyar kamara pozsonyi főpénztáránál is újításnak számított.

A pénztári napló tekintetében a főpénztár 1776 júliusában arra kért engedélyt, hogy továbbra is külön bevételi és külön kiadási naplót vezethessen. Az 1775. november 18-i királyi rendelet ugyanis olyan pénztári napló vezetését írta elő, amelynél a bevételek és kiadások egy kötetben voltak. A pozsonyi kamara főpénztáránál, a bevételi és kiadási tételek nagy száma miatt tértek rá két napló használatára. Egy napló vezetése ugyanis a nagy pénzforgalom miatt fennakadást okozott volna a pénztár ügyvitelében. A királynő 1776 októberében hozzájárult a főpénztár kéréséhez. Nem járult azonban hozzá ahhoz, hogy a negyedévi jövedelmek beszolgáltatásával kapcsolatos kimutatásokra (summariumokra), amennyiben a kimutatás nem egyezett a beszolgáltatott összeggel, a számvevőség ellennyugtául szolgáló (a tényleges összeget feltüntető) igazolást adjon ki. Ilyen

⁸⁴ E 70. Ben. res. 1775. nov. No. 29. királyi rendelet 2. pontja, E 57. Off. seu Rat. 1776. júl. No. 422. a kamaraelnök felterjesztése, továbbá a városokhoz, kamarai uradalmakhoz intézett rendeletek fogalmazványai.

⁸⁵ E 57. Off. seu Rat. 1776. aug. No. 154.

⁸⁶ Uo. 1777. jún. No. 356.

⁸⁷ L. Uo. 1776. júl. No. 422. jelzetű ügyiratban több városhoz intézett rendelet fogalmazványait. Vö. a Fővárosi Levéltárban a pesti és budai városi kamarai hivatalok (pénztárak) 1777 utáni számadáskönyveit és naplóit.

⁸⁸ L. az 1771. január 1-i pénztári utasítást. E 136. Magyar kam. arch. Div. Instr. Fasc. 10. Irreg. Cassale. 29—40.

esetben a vidéki szervtől felküldött kimutatást a beszolgáltatott jövedelem tényleges összegére kellett helyesbíteni.⁸⁹

A kamarai számadásvezetés 1775—1776. évi reformja azért volt jelentős, mert a számadások kiállításának egységesítésével, egyszerű és áttekinthető eljárás meghonosításával pontosabbá tette a pénztárak munkáját, könnyebbé a bevétel és kiadás viszonyának megállapítását. A számvevőhivatal az egységes számadásvezetés mellett szintén jobban és gyorsabban tudta a számadások helyességét ellenőrizni.

Az 1775. november 18-i királyi rendelet a kamarai költségvetés összeállításával kapcsolatosan is határozott utasítást adott a magyar kamarának. Ez a rendelkezés annyiban újszerű, hogy a magyar kamara számvevőségének ezentúl rendszeres feladatává tette minden év lefolytával a költségvetés (Cameral-Systeme) megszerkesztését, s az udvarhoz való felterjesztését. Az előző korszakban a számvevőség szintén szerkesztett költségvetéseket, de — amint említettük — nem minden esztendőben, s nem rendszeresen. (Pl. az 1772. évi költségvetést hat esztendő bevételeinek és kiadásainak átlaga alapján állították össze.)⁹⁰ A számvevőség által szerkesztett, majd az udvarnál kijavított és jóváhagyott költségvetésekkel a következő években rendszeresen találkozunk.⁹¹

A számvevőhivatal 1781-ig szorosan a magyar kamara alá rendelt szakhivatal volt, más hatóságokkal csak a kamarai tanács útján érintkezhetett. A kamarai számvevőség alárendeltségében az 1782. év lényeges, a magyar kamara hatáskörét és jogállását hátrányosan érintő változást hozott. II. József 1782. januárjában a számadások ellenőrzésének központosítása végett minden számvevőhivatalt közvetlenül a bécsi udvari számvevőségi kamara (Hofrechenkammer) alá helyezte. A magyar kamara pozsonyi számvevőségének a munkáját ezentúl szintén a bécsi számvevőségi kamara irányította, s befolyása a számvevőségi személyzeti ügyekre is kiterjedt. A személyzeti kérdéseknél csupán a javaslat joga maradt meg a magyar kamara elnökénél. Javaslatait ilyen ügyekben a bécsi udvari kamarához — illetve, amikor a magyar kancellária átvette a magyar kamarai ügyeket, a magyar kancelláriához — kellett felterjesztenie. Az uralkodó a Hofrechenkammer nyilatkozata után döntött, s a döntést a bécsi udvari kamara, illetve később a magyar kancellária útján (az itt kiadott királyi rendelettel) közölték a magyar kamarával. Az új rendelkezés főleg azért volt hátrányos a magyar kamarára, mert a számvevőség természetesen továbbra is igen szoros kapcsolatban maradt a kamarai gazdálkodással. A kamara köteles volt minden gazdálkodási és számadási ügyben a számvevőség véleményét kikérni, s ezt a véleményt az udvarhoz küldött felterjesztéshez csatolni. Megmaradt a számvevőségnek az a joga is, hogy a kamarai kiadmányokra észrevételeket tegyen. A magyar kamara továbbra is felhasználhatta a számvevőséget vélemények adására, kimutatások készítésére, s a számvevőségnek kötelessége volt minden gazdálkodási rendellenességet a magyar kamarának jelenteni.⁹² A pozsonyi kamarai számvevőségnek a bécsi

⁸⁹ A főpénztár kérelmére, illetve a kamaraelnök javaslatára E 57. Off. seu Rat. 1776. júl. No. 422, a királynő engedélyére uo. 1776. okt. No. 647.

⁹⁰ E 68. Praes. Erdődy. Extraser. No. 75. az 1772. évi költségvetésre.

⁹¹ E 70. Ben. res. 1775. nov. No. 29., a költségvetések felterjesztésére E 57. Off. seu Rat. 1776. okt. No. 133., 1777. febr. No. 139.

⁹² HKA. Ung. Cam. Abt. 1. Rote No. 8. Subd. 1. 209 ex jan. 1782., E 70. Ben. res. 1782. jan. No. 30.

számvevő kamara alá helyezését kapcsolatosan meg kell jegyezni, hogy a számvevő kamara, mint véleményező udvari hatóság, 1782 előtt is befolyást gyakorolt a magyar kamara számvevőségi munkájára, közvetlen alárendeltségről azonban nem volt szó.

Főpénztári hivatal. A magyar kamara pozsonyi főpénztárának az ügyvitelét, amint erről beszámoltunk, 1770-ben részletesen szabályozták. Ez a szabályozás, a főpénztár személyzetének növelése már a magyar kamara pénzügyi hatáskörének kiszélesedésével kapcsolatosan történt, tehát a számvevőhivatal esetéhez hasonlóan megelőzte a magyar kamara 1772—73. évi általános reformját. Az 1772. évi utasítás épp ezért a főpénztár feladatait szintén csak általánosságban ismerteti, inkább a kamarai tanács pénztárvizsgálati tevékenységével, a pénzkiutalással foglalkozik. Eszerint a főpénztárt minden héten különleges bizottságnak kellett megvizsgálnia. A bizottság a kamaraelnökből, a pénztárügy előadó-tanácsosából, az illetékes titkárból és egy számvevőségi tisztviselőből tevődött össze. A pénztár pénzügyi állapotára vonatkozó intézkedéseket a legnagyobb bizalmasággal kellett kezelni, ezért és a pénztár biztonsága miatt is csak megbízható és a pénzkezelésben jártas személyeket lehetett a pénztárhoz beosztani. A kamarának kötelessége volt a pénztár többszöri váratlan és meglepetésszerű vizsgálata. A pénztárhoz intézett utalványozásokat az utasítás szerint az elnök vagy alelnök, a pénztárügyi előadó-tanácsos és az iratot kiadó titkár tartozott aláírni.⁹³

A kamarai főpénztár 1770. évi szabályozásának legfontosabb újítása a számfejtés bevezetése, a pénztári napló, a bevételi és kiadási főkönyv rendszeresítése volt. A kamarai számadásvezetés 1775. évi, már ismertett reformja annyiban módosította ezt a szabályozást, hogy a bevételi és kiadási főkönyv helyett a főpénztárnál is a Contobuch, illetve Rubriquenbuch elnevezésű, a bevétel és kiadás nevei alapján szerkesztett főkönyvet (illetve főkönyveket) honosította meg. A pénztári napló ügyében hozott régebbi intézkedés a továbbiakban is érvényben maradt, sőt a főpénztár egy helyett két (bevételi és kiadási) naplót vezethetett. A pénztári könyvek használatánál az 1775—76. évi szabályozás volt az irányadó 1785-ig azzal a változással, hogy a magyar kamara pénzügyi hatáskörének bővítésével, s így a főpénztár munkájának növekedésével kapcsolatban 1785 felé már nem két, hanem 6 pénztári naplót és ehhez hasonlóan többféle főkönyvet (Contobuch) vezettek. (A kamarai főpénztár és a számvevőhivatal iratai selejtezés következtében nagyrészt megsemmisültek. Ezért nem tudjuk megállapítani, milyen naplókat, s milyen főkönyveket használtak 1785 felé a magyar kamara főpénztári hivatalában.)

A magyar kamarai főpénztár működésében 1773 után elsősorban a pénztári teendők több irányú megnövekedését kell kiemelnünk. A magyar kamara pénzügyi hatáskörének tágulásával, ami a pénztár munkáját is meghatározta, a továbbiakban majd részletesen foglalkozunk. E kérdéseket ehelyütt csak a főpénztár fejlődésének felvázolása céljából érintjük. A pozsonyi főpénztár feladatai főleg 1781 után szaporodtak meg. Addig, mint az udvarhoz intézett 1784. évi felterjesztés mondja, lényegében csak a kamarai és a hitelfőpénztári ügyekkel foglalkozott (a hitelfőpénztári ügyekről a hitelfőpénztár ismertetésénél még bővebben szólnunk). Ezekhez a főfeladatokhoz 1782-től át kellett vennie a tanulmányi (magyar, horvát, fiumei) és az egyetemi alap, a horvát országos és kereskedelmi

⁹³ 1772. évi utasítás. 57—62. fejezet.

alap, 18 felosztott kolostor vagyona, a katonai nyugdíjak, a postajövedelmek pénztári ügyeit. Ehhez járult még az erődítési célokra szedett egyházi subsidiumnak, az üresedésben levő egyházi birtokok jövedelmének, az eladományozott bánsági birtokok becsértékének, a katonai és országos taxáknak, a bánsági és fiumei kamarai jövedelmeknek a pénztári kezelése. A főpénztár feladatait több ügyviteli és pénzkezelési újítás is megnövelte. Így 1780 után a kamaránál rátértek a fizetések negyedévi kiutalása helyett a havonkénti kiutalásra, meghonosodott a pénz váltók, illetve utalványok segítségével történő be- és kifizetése. Bevezették a heti pénztári kimutatásokat és a negyedévi kimutatások rovatos formáját.⁹⁴ A kamarai főpénztári hivatal (General Cameral Zahlamt) így 1780 után olyan pénztári szerv volt, amely a tulajdonképpeni kamarai pénztáron kívül több más pénztárt egyesített magába, mégpedig a tanulmányi alap pénztárát (Studienfonds Kassa), a felosztott kolostorok pénztárát (Kassa der aufgehobenen Klöster), a horvát országos és kereskedelmi pénztárt (Kroatische Kommerzien und Landes-kassa), a hitelpénztárt (Kreditskassa) és a nyugdíjpénztárt (Pensionsfondkassa).⁹⁵

Az egyre növekvő feladatok a főpénztári hivatalnál is személyzeti nehézségeket okoztak. A főpénztár személyzete nem volt olyan nagy, mint a kiadóhivatalé vagy a számvévőségé. 1775-ben pl. a fizetőmesterből, illetve pénztári prefektusból, az ellenőrből, a pénztárosból, a számfejtőből, 4 pénztári tisztből, 3 járulnokból és 2 napidíjas írnból, összesen 13 főből tevődött össze. Ez a létszám 1777-ben a napidíjas alkalmazottakkal együtt 18-ra emelkedett, s a pénztári feladatok szaporodása ellenére 1785-ig változatlan maradt (1784-ben a fizetőmester, az ellenőr, a pénztáros, a számfejtő, 5 pénztári tisz, 2 járulnok, a szolga és 6 napidíjas írnb tartozott a pénztári személyzethez).⁹⁶ Magától értetődő, hogy a kamaraelnök a pénztári személyzet növelése érdekében is síkra szállt. E kérdéshez azonban szintén csak a helytartótanács és a magyar kamara egyesítése után nyúlhat hozzá, amikor az állami pénztárügy vonalán II. József amúgy is nagyszabású reformot valósított meg.

Levéltár. A magyar kamarának ezt a fontos hivatalát, amint erről az előzőekben megemlékeztünk, 1754-ben létesítették. Fejlődésében jelentős fordulatot hozott az 1764. esztendő, amikor a levéltár ténylegesen a magyar kamara fennhatósága alá került és élére Szendrey Benedek tanácsos személyében kiváló szakembert helyeztek. Az 1772. évi utasítás kibocsátásakor a levéltár több mint 17 főnyi személyzettel rendelkező tekintélyes központi hivatal, amely nagy ütemben végzi az őrzésre bízott iratanyag rendezését és lajstromozását. Az 1772. évi utasítás a levéltár feladatairól a királyi jogok (coronalia et fiscalia jura) megőrzésével és visszaállításával kapcsolatban emlékezik meg. Kötelességévé teszi a kamarának a királyi jogokra vonatkozó összes iratok és okmányok összegyűjtését, a kamarai levéltárból magánosoknak kölcsönadott iratok visszavételét, s a kamarai levéltár iratanyagának a már kiadott rendelkezések alapján való teljes rendezését, a királyi könyvek másolásának kiegészítését, illetve a könyvek további vezetését.

⁹⁴ E 47. Canc. et Reg. 1784. nov. No. 311., 1785. jan. No. 33., jelentés a pénztári munkák növekedéséről, vö. HKA. Ung. Cam. Abt. 1. Rote No. 8. Subd. 4. 104 ex mart. 1782.

⁹⁵ E 48. Cassae. . . 1784. dec. No. 1187. jelzetű pénztári vizsgálati iratokból.

⁹⁶ E 47. Canc. et Reg. 1785. jan. No. 33. az 1775. és 1784. évi pénztári létszámra, az 1777. évit a Canc. et Reg. 1784. nov. No. 311. jelzetű felterjesztés említi.

A kamarai levéltár iratait ezentúl csak a királyi jogok védelmére és tisztázására lehet felhasználni, magánszemélyeknek azok sem eredetiben, sem másolatban nem adhatók ki. Az utasítás megtiltja a levéltári tisztviselőknél, hogy iratokat hazavigyenek, s kötelezi a kamarát arra, hogy az iratok illetéktelenek kezébe való jutását, illetve azok tartalmának kiszivárgását minden áron akadályozza meg.⁹⁷

A levéltár meglehetősen magas személyzeti létszámát a királynő szándéka szerint csak a rendezési és lajstromozási munkák befejezéséig tarthatta meg. Azzal az indokolással, hogy a levéltár az ilyen munkákban már előrehaladt, a megüresedett állásokat nem töltötték be, s a létszám 1777-ig ezért 12-re csökkent. A feladatok e helytelen felmérése súlyos helyzetbe hozta a levéltárt, mert közben a folyamatos anyaggyarapodás, főleg a feloszlott jezsuita rend levéltári anyagának átvétele miatt, munkája inkább nőtt, mint fogyott. Mellesleg a levéltár ügyforgalma (iratok kiadása a tanácsnak vagy más kamarai szerveknek) is nagyobb lett.⁹⁸ A levéltár, a többi kamarai hivatalhoz hasonlóan, szintén úgy segített magán, hogy napidíjas írnokokat foglalkoztatott. Az 1783 februári kamarai státuszrendezés alkalmával a levéltár személyzetét, arra való tekintettel, hogy át kellett vennie és fel kellett dolgoznia a II. József által eltörölt szerzetesrendek iratanyagát is, 14 főben (1 allevéltárnok, 3 lajstromozó, 5 kancellista, 5 járulnok) állapították meg, napidíjasok felvételét pedig megtiltották. Ezekhez a tanulmányi alap, a feloszlott szerzetesrendek, a megszűnt kassai és szlavón kamarai adminisztráció, a Czobor-család iratainak feldolgozása miatt még 1 kancellistát és 1 járulnokot rendeltek a tanulmányi alap költségeinek terhére.⁹⁹ A nagy munkák miatt azonban ez a személyzet sem bizonyult elegendőnek. Ez abból is jól látható, hogy a levéltárnál 1784-ben már 20 főből álló személyzetet találunk, a legnagyobb addigi fennállása idején. 1 allevéltárnok, 7 lajstromozó (Regestrant), 7 mutatózó (Indicant), 2 kancellista és 3 járulnok dolgozott ekkor a levéltárban.¹⁰⁰ A levéltárigazgatót, aki tanácsos volt, nem számítottuk bele ebbe a létszámba.

A kamarai levéltár e személyzeti nehézségek ellenére is nagy munkát végzett az 1773—1785-ig terjedő korszakban. Feldolgozták a királyi jogügyi igazgatónak a magyar kamarához intézett jelentéseit (Opiniones directorales), a szepesi kamarának és a budai kamarai adminisztrációnak a levéltárba szállított iratanyagát. Ekkor született meg több fontos levéltári gyűjtemény, mint pl. a „Contractus, Conventiones, Transactiones; Neoregistrata processus; Urbaria et conscriptiones”. Folytatták a „Neoregistrata acta” gyűjtemény feldolgozását. Nagy ütemben folyt a jezsuita rendházakból beszállított anyag rendezése is (Acta Jesuitica). Az „Acta publica” nevezetű köztörténeti iratokat tartalmazó sorozat is 1770—1780-ig készült el.¹⁰¹ Ekkor került a magyar kamara tulajdonába a Czobor-család levéltára. Az erdélyi kincstári levéltárakból a magyarországi birtokokra vonatkozó jogbiztosító iratokat 1776-ban adták át.¹⁰²

⁹⁷ 1772. évi utasítás 25. fejl., Herzog: A kamarai levéltár. Levéltári Közlemények. VI. évf. 1928, 5—6, 10, 14—16., IX. évf. 1931, 227, 242.

⁹⁸ Herzog: A kamarai levéltár. Levéltári Közlemények. 1931, IX. évf. 242—45.

⁹⁹ E 47. Canc. et Reg. 1783. márc. No. 24. jelzetű aktának a kamarai archivumra vonatkozó része.

¹⁰⁰ E 47. Canc. et Reg. 1785. jan. No. 33. Personal und Salarial Stand. 1784.

¹⁰¹ Vö. Herzog: A kamarai levéltár. Levélt. Közlemények. 1931, IX. évf., 265—67., 269—274., illetve a magyar kamara archivumának ma is ilyen nevű iratállagait és gyűjteményeit.

¹⁰² Uo. 261—62.

Az iratok átvétele, rendezése, lajstromozása mellett a levéltár legfontosabb feladata az volt, hogy vitás és peres birtokjogi kérdésekben vagy a kincstárt érdeklő peres ügyekben (ezek túlnyomórészt a kamara jövedelmeit érintették) a szükséges iratokat a magyar kamara, illetve a királyi jogügyi igazgató részére felkutassa és rendelkezésre bocsássa. A levéltári ügyek irányítására ebben az időben, ez is mutatja ennek az ügykörnek a fontosságát, külön ügyosztályt (Archivalia) létesítettek. A levéltári hivatal élén, amint mondtuk, rendszerint igazgató-tanácsos állott, aki egyben a tanácsülésen a levéltári ügyek előadója is volt. Az 1783. évi, a személyzeti viszonyok mellett a kamara munkájára is kitérő királyi rendelet pl. úgy döntött, hogy Trsztyánszky Dániel levéltári igazgató legfőbb kötelessége a lappangó királyi jogok levéltári iratok alapján való felderítése legyen. Ezért más tanácsosi, illetve előadói munkától lehetőleg mentseik fel, nehogy valamilyen feljelentett fiskalitással kapcsolatos kutatás elhúzódsa a kincstárnak kárt okozzon. A levéltár elsősorban az olyan iratok feldolgozásával foglalkozzék, amelyek hűtlenség miatt elkobzott, vagy a kincstárra magszakadás révén háramlott jószágokra vonatkoznak. A levéltárnok munkája a rendelet szerint mérlegelő, ítélőképességről tanúskodó legyen. A feladatok elvégzéséhez munkatervet állítson össze, amely lehetővé teszi mind a feladatok szétoztását a levéltár tisztviselői között, mind pedig az elvégzett munka nyilvántartását. Utóbbiról, a levéltári munka problémáiról ugyanis 14 naponként jelentést kellett a kamarának, illetve a kincstartónak (kamaraelnöknek) küldeni.¹⁰³

A magyar kamara levéltára tehát ebben az időszakban még teljesen jogi és pénzügyi érdekeket szolgált, mégpedig a kincstár érdekeit, esetleg ezzel kapcsolatosan, amennyiben a levéltárban őrzött irat (pl. királyi adománylevél) magánfél számára értékes adatokat tartalmazott, magánérdekeket is. A levéltári iratok magánérdek céljából való felhasználásához természetesen királyi engedély kellett, mert egyébként — a kincstár jogi védelme érdekében — magánfeleknek tilos volt iratmásolatot kiadni. A felosztott szerzetesrendek iratanyagának beszállításához és feldolgozásához szintén állami pénzügyi érdekek fűződtek, mégpedig az alapítványi vagyonná minősült volt szerzetesi vagyon jogi helyzetének tisztázása, az alapítványi vagyon jogi védelme. Néhány esetben azonban a levéltár iratait már tudományos kutatásokra is felhasználták, mint pl. Pray György „Historia regum Hungariae stirpis Austriacae” c. művéhez és gr. Batthyány Ignác egri kanonok a XVI. századi zsinatokra vonatkozó kutatásaihoz.¹⁰⁴

5. A KAMARA ALÁ RENDELT KÖZPONTI SZERVEK

A magyar kamara hatáskörének, tevékenységének 1772 utáni megnövekedése nemcsak a meglévő szervek kereteinek kibővítését, hanem új, különleges rendeltetésű központi szervek felállítását is szükségessé tette. Az új szervek létrehívása a kamarai pénzügyigazgatás és gazdálkodás egyre fontosabbá váló ágazatával, az állami hitelüggyel, azonkívül a kamarai gazdálkodás munkájában jelentkező műszaki igényekkel kapcsolatos.

Hítelfőpénztár. A magyar kamara 1772—73. évi átszervezésének egyik legjelentősebb eseménye volt a hitelfőpénztári szervezet felállítása. A kamarai hitelügy

¹⁰³ HKA. Ung. Cam. Abt. 1. Rote No. 6. Subdiv. 2. 50 ex apr. 1779. Trsztyánszky kinevezésére, E 47. Canc. et Reg. 1783. márc. No. 24. pedig a levéltárigazgató munkájára.

¹⁰⁴ Herzog: A kamarai levéltár. Levélt. Közlemények. 1931, IX. évf., 282—83.

1740 utáni viszonyainak ismertetésénél megállapítottuk, hogy a magyar kamarát 1771-ben kb. 7 millió Ft-nyi adósság terhelte az osztrák örökösödési, illetve a hét-éves háború kiadásaival kapcsolatban. A kölcsönök nagyobbrészt külföldről származtak, e hitelműveletekben, a városok által nyújtott kölcsönök kivételével, a magyar magántőke nemigen vett részt. Ennek a magyarázatát nemcsak a magyarországi tőkeszegénységben, hanem a hitelélet szervezetlenségében is kell keresnünk. Az országban ugyanis nem volt olyan nyilvános pénztár vagy hitelintézet (a kamarai főpénztár nem számítható ilyennek), amely magánfelektől kölcsönöket kamatozásra elfogadott volna. A kölcsönfelvétel nehézségeinek elhárítása, azonkívül a magyarországi hitelélet fellendítése érdekében a magyar kamarai pénzügyigazgatás újjászervezésével foglalkozó udvari bizottság 1772. július 10-i ülésén Festetics Pál magyar kamarai alelnök az örökös tartományokban érvényben levő hitelrendszer meghonosítását javasolta Magyarországon is. Az udvari bizottság a monarchia állami hiteléletének csak javára szolgáló elképzelést természetesen teljes mértékben támogatta. Előterjesztése alapján az uralkodónő 1772. november 15-én kibocsátotta a magyar hitelfőpénztár felállításával és a kamarai hitelügy átszervezésével kapcsolatos rendeletét.

A hitelfőpénztár feladatául azt jelölték meg, hogy magánszemélyektől 4%-os kamatozású kölcsönöket fogadjon el, s az így felgyűlt tőkével törlessze a kincstárnak magánosoknál levő 5, illetve 4 $\frac{1}{2}$ %-os, továbbá a bécsi államadóssági pénztártól felvett 4 $\frac{1}{2}$ %-os kamatozású tartozásait. E törlesztések, illetve konvertálások révén tehát csökkenteni kívánták a magyar kincstár kamatterheit. Távolabbi feladat lett volna a rendelet szerint pénz kölcsönzése a bécsi államadóssági pénztárnak a birodalmi államadósságok törlesztése céljára.¹⁰⁵ A hitelfőpénztárnak működését 1773. január 1-én kellett volna megkezdenie, a kamara ügyviteli átszervezésével kapcsolatos munkálatok azonban csak 1774 márciusára tették lehetővé az új hitelszervezet kiépítését és működésének tényleges megindulását.¹⁰⁶

Az új hitelszervezet tulajdonképp három szinten végezte a hitelüggyel kapcsolatos feladatokat. A szervezet legalsó fokán a magyar kamara kb. 40 vidéki (uradalmi, harmincadhivatali és sóhivatali) pénztára állott. Ezek magánosoktól kölcsönöket fogadtak el, továbbá fizették a kamatokat és a tőketörlesztések esedékes részleteit. A befolyt pénzt negyedévenként a pozsonyi főpénztárnak küldték meg. A magánfelekkel főleg e pénztárak álltak kapcsolatban, ők adták át, illetve a kölcsönök törlesztése után ők vették vissza a magyar kamara adósságkötelezvényeit. A vidéki pénztárak a hitelügyek tekintetében, mintahogy a kamarai pénzügyek vonalán is, csak a kamarával és a kamarai főpénztárral érintkeztek. A központi hitelszervezet (a hitelfőpénztár és a hitelbizottság) működéséről, mivel annak a rendelkezések szerint teljesen bizalmas jellegűnek kellett lennie, tudomásuk nem volt. A kamara és a kamarai főpénztár közvetítő szerepet játszott a vidéki pénztárak és a központi hitelszervezet között. A vidéki pénztárak hitelügyekben beküldött jelentéseit, kimutatásait a kamara adta át a hitelbizottságnak, a vidékről felküldött készpénzt, nyugtákat és a bevont kötelezvényeket pedig a kamarai főpénztár szolgáltatta be a hitelfőpénztárnak.

A hitelszervezet középső fokán a pozsonyi kamarai főpénztár mellett, a kamara

¹⁰⁵ Herzog: A hitelfőpénztár. Századok. 1923—24, 165—167.

¹⁰⁶ Uo. 168., a hitelbizottság egyébként működését már 1773. május 29-én elkezdte.

központjában működő hitelfőpénztár foglalt helyet. Személyzete egy számfejtőből, két pénztártisztból és két számvevőből állott. Vezetését, illetve felügyeletét a pénztáros és ellenőr látta el, akik azonosak voltak a kamarai főpénztár vezetőjével és ellenőrével. A pénztáros és az ellenőr a hitelbizottság utasításait követte és ténykedéséért annak felelt. A hitelfőpénztárban a kölcsönökről nyilvántartókönyveket, a bevételekről és a kiadásokról pedig naplót vezettek. A naplót és a felmondott kölcsönök kimutatásait havonként, a számadásokat pedig az év végén nyújtották be a hitelbizottsághoz ellenőrzés céljából. A hitelfőpénztár, mint említettük, titokban folytatta tevékenységét, s a pénztár tisztviselőit is a legnagyobb titoktartásra kötelezték.¹⁰⁷ A hitelfőpénztárnak a kölcsönök visszafizetésére szükséges pénzüsszeget az 1774. évi rendelet szerint a kamarai főpénztár biztosította. Ilyen célra először évi 570 777 Ft-ot rendeltek a kamarai jövedelmekből, később, mivel ez az összeg túl magasnak bizonyult, kamatokra 333 664 és tőketörlesztésre 140 178 Ft-ot irányoztak elő évente. Ha a kamarai főpénztárnak a hitelfőpénztár pénzüsszükségletére nem volt elég fedezete, a szükséges tőkét a bécsi államadóssági pénztártól kellett kölcsönkérnie.¹⁰⁸

A hitelszervezet felső fokán levő hitelbizottság a magyar kamara elnökéből, alelnökéből és pénztárigazgató tanácsosából alakult meg. A bizottság ülésein felvilágosítás adása végett a kamarai főpénztáros és a főszámvevő is megjelent. A fogalmazási és írásbeli munkák elvégzésére 1 kamarai titkárt és 2 irodai tisztviselőt is beosztottak a bizottsághoz. A bizottság döntött a kölcsönök felmondásáról, a kifizetésekről, s a kötelezvényeket is ő állította ki. A hitelpénztári ügyek tehát nem kerültek a kamara tanácsa elé. A bizottság jegyzőkönyveit, a pénztári számadásokat és kimutatásokat a bécsi kamara elnökéhez címezve, rajta keresztül terjesztették az uralkodó elé. Mivel a bécsi kamara elnöke a bécsi hitelgazgatóság vezetője volt, a felterjesztések így a bécsi hitelgazgatóság útján kerültek a királynőhöz. A bizottságnak szóló utasítások a magyar kamara elnökéhez, illetve alelnökéhez címzett királyi leiratok alakjában érkeztek le, kibocsátásukat rendszert a bécsi és a magyar kamarai elnök közötti levelezés készítette elő. A bizottság a hitelfőpénztárhoz, a vidéki pénztárhoz vagy a helytartótanácshoz, magánfelekhez szintén elnöki iratokat küldött. A hitelfőpénztár feljegyzés (nota) alakjában tette meg jelentéseit a hitelbizottságnak.¹⁰⁹

II. József idején, mivel a magyar kamarai ügyek felügyeletét 1782-ben a bécsi udvari kamarától a magyar kancellária vette át, a hitelbizottsági ügyeknek az uralkodó elé való vitele is a magyar kancellária elnökségén keresztül történt. A magyar hitelbizottság hatásköre meglehetősen korlátozott volt, csupán az ügyvitelre és a pénzkezelésre terjedt ki, a kölcsönök engedélyezése, a hitelügy fontosabb kérdéseinek szabályozása a bécsi udvar kezében maradt.¹¹⁰

A hitelpénztári szervezet megteremtése, bár elsősorban az állami pénzügyek támogatására szolgált, abból a szempontból is jelentős fordulópont a magyar pénzügy és hitelügy történetében, hogy lehetővé tette a magántőkének az ország határán belül való elhelyezését és kamatoztatását. Tekintettel arra, hogy kölcsön

¹⁰⁷ Uo. 168—170.

¹⁰⁸ Uo. 169—170., Mennyey Géza: A hitelpénztár. Magyar Gazdák Szemléje. 44. évf. 1939, 331.

¹⁰⁹ Herzog: A hitelfőpénztár. 170—171. és Mennyey i. m. 337., a hitelbizottság levelezésére I. OL. MK. Credits Commission (1773—1850) nevű fond iratait.

¹¹⁰ Mennyey i. m. 384, 387.

nyújtásával is foglalkozott, lényegében Magyarországon az első hitelintézetnek számítható. Más kérdés természetesen az, hogy működése alatt ezt a szerepét hogyan töltötte be. Erre a kérdésre a továbbiakban a magyar kamara pénzügyi gazdálkodásának és a kamarai adósságoknak a vizsgálatánál még visszatérünk.

Építési igazgatóság. A magyar kamara építészeti személyzetéről az 1740—1772-ig terjedő korszak ismertetésénél (l. a hivatali személyzetről szóló fejezetet) néhány szóval már megemlékeztünk. Említettük azt, hogy a kamara műszaki munkálatokra, épületek emelésére, javítására, földmérésre, vízszabályozásra többnyire nem rendszeresen földmérőket, építőmestereket, rajzolókat, vízi mérnököket fogadott fel, akik szerződés alapján vagy valamelyik kamarai szerv megbízásából végezték munkájukat. Mellettük a magyar kamarának már a XVIII. sz. első felétől kezdve állandó építész is volt. A XVIII. század negyvenes éveiben Martynelli János, 1757-től kezdve Hillebrandt Ferenc Antal (különben 1772-től a bécsi udvari építési hivatal igazgatója is) töltötte be ezt a tisztséget. E műszaki személyzet megléte, bár a források ekkor még építési hivatalról említést nem tesznek, a kamarai építési hivatal fokozatos kifejlődésére utal.¹¹¹

Újabb lépést jelentett a kamarai építési hivatal kialakulása felé Lander Lőrincnek 1776-ban kamarai alépítésszé való kinevezése, amelyre Hillebrandt bécsi udvari főépítésszé történt kinevezése miatt került sor. Lander 1776-ban Hillebrandttól, a magyar kamarai főépítészről, egyben a bécsi udvari építési hivatal igazgatójától, 1777-ben pedig a magyar kamara építésügyi igazgató-tanácsosától, Kempelen Farkastól kapott utasítást.¹¹² A Hillebrandt-féle utasítás szerint a kamarai alépítésznek (königlicher kameral Unter Architect) Pozsonyban kellett laknia. Rendelkezéseket a magyar kamarától és Hillebrandttól kapott. Az építési alkalmazottakat és mesterembereket az alépítész alá helyezték, ezeknek a munkáját ő irányította. Kötelessége volt a felettes hatóságaitól elrendelt tervek, rajzok elkészítése. Az építési anyag áráról, a mesteremberek béréről az udvari (bécsi) építési bizottságnak, az udvari főépítésznek (Hillebrandtnak), a magyar kamarának rendszeresen jelentést kellett tennie. Minden építkezés megkezdését, az udvari építész által jóváhagyott tervek felterjesztésével együtt, az udvari építési bizottságnak kellett bejelentenie, hogy az udvari építési igazgatóság az építkezési javaslatot ennek alapján elbírálja. E rendelkezésekből is látszik, hogy a magyar kamarai alépítész és a hozzá beosztott műszaki személyzet munkáját — elsősorban szakmai szempontból — a bécsi udvari építési igazgatóság irányította és ellenőrizte.¹¹³

Lander 1782 őszeig viselte alépítész hivatalt. Abban az esztendőben már súlyos beteg volt, s a munkát helyette rajzológ és gyakornokok végezték el. A Lander halálával megüresedett alépítész állásra 1783. január 7-én Tallherr Józsefet nevezte ki az udvar. Tallherr már előzőleg több alkalommal dolgozott a magyar kamarának, főleg azonban a bécsi udvari építési hivatal foglalkoztatta.¹¹⁴

Tallherr működése idején alakul ki határozott körvonalakkal a magyar kamara építési hivatala. A kamara építési személyzete 1783 októberében fizetésének

¹¹¹ E 68. Praes. Erdődy. Extraser. No. 79. 1. füzet. 20—21., Kapossy J.: A kamara építészai Mária Terézia és II. József korában. Századok. 1923—24, 588—89.

¹¹² Kapossy i. m. 595.

¹¹³ E 44. Aedificialia seu aedilia. 1777. ápr. No. 376., a két utasítás ebben az aktában található.

¹¹⁴ Kapossy 111. sz. jegyzetnél i. m. Századok. 1923—24, 612.

rendezéséért folyamodott, s egyben javaslatot tett a kamarán belül egy építési osztály (departamentum in aedilibus) felállítására is.¹¹⁵ A forrásokban ekkor tűnik fel először az építési hivatali szerv neve, addig általában csak az alépítésről és a vele kapcsolatban álló mérnökökről, rajzolókról, gyakornokokról van említés. (Megjegyezzük, hogy a „departamentum” elnevezéssel itt nem a magyar kamara egy ügyosztályát, hanem alárendelt központi szervét illetik. Az egykorú iratok más központi hivatalokat is — pl. a kiadóit, az irattárt — többször departamentumok gyanánt emlegetnek.) Az építési departamentum szervezésére vonatkozó javaslatot Tallherr azzal indokolta meg, hogy a meglévő műszaki személyzet a kinostári, tanulmányi és vallásalapú építkezések ellátására, az egyre növekvő vízszabályozási teendőkre, továbbá a kormányzások Budára való költözésével kapcsolatos épületátalakításokra nem elegendő.¹¹⁶

Az építési igazgatóság megszervezése tehát szintén a magyar kamara teendőinek nagyarányú megnövekedésével volt szoros kapcsolatban. A javaslat alapján a magyar kamarán belül 1784-ben két műszaki departamentumot létesítettek, mégpedig az építési osztályt (departamentum architectonicum) és a vízügyi, illetve hajózási osztályt (departamentum hydraulicum). Az építési osztály élén Hillebrandt állott, mint director supremus. Ő, egyben a bécsi „allgemeine Hofbaudirection” igazgatója is lévén, nem tudott a magyar ügyeknek elég időt szentelni. Helyette az osztály tényleges vezetése Tallherr Józsefekre hárult, aki mint „architectus primus” már 1783 óta amúgy is az építési személyzet munkáját irányította. Rajtuk kívül az építési osztály személyzete 2 segédépítészből (adjunctus), 1 rajzolóból (delineator), 1 gyakornokból (practicans) és földmérőkből (geometrae) tevődött össze. A vízügyi osztály vezetője Walcher József hajózási felügyelő (director navigationis) volt, 1 segéd (adjunctus navigationis) és 4 folyami mérnök (hydraula) volt beosztva melléje. A folyami mérnökök közül 1 a felügyelő mellett maradt, 1 a Bánságban, 1 a Bácskában, 1 a Maros folyó szabályozási munkálatainál működött.¹¹⁷ A vízügyi osztály előzményeire a hajózási igazgatóságnál még ki fogunk térni.

Az építési és a hajózási osztályt — ugyanúgy, mint előzőleg a magyar kamara építészetét — nemcsak a magyar kamarának, hanem a bécsi udvari építési hatóságoknak is alárendelték. II. József 1783-ban a birodalom összes országaira kiterjedő hatáskörrel az építészeti és vízszabályozási munkák irányítására „Allgemeine Ober Hofbau Direktion”-t állított fel. A magyar kamara építési és hajózási osztálya (vagy igazgatósága) bizonyos tekintetben (főleg a szakmai felügyelet szempontjából) e birodalmi szerv alárendelt „Baudepartament”-jének minősült.¹¹⁸ Az építési és hajózási osztály egyébként megalakulása után nem sokáig maradt a magyar kamara fennhatósága alatt. A hajózási osztály igazgatóját és helyettesét még 1784-ben a helytartótanács alá helyezték. A kamara természetesen műszaki ügyekben továbbra is igénybe vehette az osztály munkáját. Az építési osztály a helytartótanács és a magyar kamara egyesítése után szintén a helytartótanács alá került.¹¹⁹

¹¹⁵ E 44. Aedif. seu aedil. 1783. év 23. kútfő.

¹¹⁶ A 39. Magyar kancellária. Acta gen. 1784 : 2805.

¹¹⁷ Ember Gy.: A magyarországi építészeti igazgatóság történetének vázlata. Levéltári Közl. 1942—45, 347—48.

¹¹⁸ Kapossy 111. sz. jegyzetnél i. m. Századok. 1923—24, 613.

¹¹⁹ Ember 117. sz. jegyzetnél i. m. 348—49.

Az építési és a hajózási osztály személyzetén kívül elsősorban a kamarai uradal-
máknál továbbra is találhatunk építészeti alkalmazottakat, akik rendszerint
az uradalom személyzetéhez tartoztak.

Hajózási igazgatóság (Navigations Direktion). A magyar kamara vízügyi osz-
tályának 1784. évi felállítása előtt, annak elődjeként, egy különálló hajózási
igazgatóság is működött Magyarországon. Ez a hajózási igazgatóság tulajdonképp
birodalmi hatáskörű szerv volt. A folyami hajózás előmozdítására, kereskedelmi
célokra, a hadsereg részére történő gabonaszállítás megkönnyítése végett Mária
Terézia 1772-ben hajózási igazgatóság, illetve két hajózási igazgatósági osztály
létesítését határozta el. Az I. osztály (Division) feladatát a Száva és a Kulpa sza-
bályozásában jelölték meg, munkáját Gruber Gábor páter irányította. A II.
osztály élén Walcher József abbé állott, ez az osztály a Duna szabályozási munká-
latait végezte. A hajózási igazgatóság e két osztályának felettese ekkor még
teljesen bécsi udvari hatóságok voltak, működésükre a bécsi államgazdasági
deputáció adott irányelveket. A cseh-osztrák kancellária átiratában csak arra
kérte a magyar kancelláriát, hogy az I. osztály munkáját a horvát tanács, a II.
osztályét pedig a magyar helytartótanács révén támogassa. A hajózási igazgató-
ság 1773—74-ben tehát csak ily módon került érintkezésbe magyarországi kor-
mányhatóságokkal, magyar szervek alá való rendeléséről egyelőre nincs szó.¹²⁰

A továbbiakban a magyar kamara is bekapcsolódott a magyarországi folyam-
szabályozás ügyeibe. A Duna szabályozására vonatkozó költségvetést 1776-ban
a magyar kamara készítette el, s a királynő úgy döntött, hogy erre a célra a sóárak
felemeléséből keletkezett alapból (Salzauctionsfond) kell évi 20 000 Ft-ot fordí-
tani. A vízépítési munkákra az előlegeket a magyar kamara pénztárából ennek
terhére utalták ki, 1779. január 1-től kezdve a hajózási igazgatóság II. (dunai)
osztályán foglalkoztatott személyzet fizetését pedig a magyar kamara fedezte.
Az osztályon ekkor az igazgató mellett 4 mérnök, 1 gépkezelő, 1 hajókalauz és
egyéb személyzet működött.¹²¹ (Ez a személyzet nem azonos a kamarai mérnöki
személlyzettel.)

Ugyanebben az esztendőben a magyar kancellária a helytartótanács és a kamara
kérdése alapján azzal fordult a bécsi kamarához, mint a vízszabályozási ügyek
legfelsőbb fórumához, hogy a hajózási igazgatóság II. (dunai) osztályát, amely a
Duna magyar és osztrák szakaszának szabályozási munkálatait végezte, a ma-
gyarországi Duna-szabályozás ügyeiben a magyar kamara és a helytartótanács
alá helyezték.¹²² A bécsi udvari kamara ez ellen nem emelt kifogást, így az 1779.
november 6-i királyi rendelet a hajózási igazgatóság II. osztályát a magyarországi
vízszabályozási munkák tekintetében a helytartótanács és a magyar kamara alá
rendelte. A helytartótanács illetékessége a vízszabályozás irányítására, igazgatási
ügyeire, a kamaráé a gazdasági és pénzügyekre terjedt ki.¹²³ A helytartótanács és
a kamara a vízszabályozás ügyeivel, amint erről már megemlékeztünk, a vegyes
gazdasági bizottság ülésein foglalkozott. A kamarát egyébként a kincstári gazdál-
kodás szempontjából is komoly érdekek fűzték a vízszabályozáshoz. A sószállítás,
a kincstári uradalmak terményeinek és fájának szállítása érdekében ugyanis a
magyarországi folyókat mielőbb hajózhatóvá kellett tenni.

¹²⁰ A 39. Magyar Kanc. Acta gen. 1773 : 624., 1774 : 2020.

¹²¹ E 70. Ben. res. 1776. júl. No. 1., 1777. aug. No. 4., 1779. júl. No. 7., aug. No. 9.

¹²² A 39. Magyar Kanc. Acta gen. 1779 : 5307.

¹²³ Uo. 1779 : 6039. és E 70. Ben. res. 1779. nov. No. 5.

Ezt a hajózási igazgatóságot, amelynek tehát több felügyeleti hatósága volt, II. József 1781-ben megszüntette. A magyar kamarát bízták meg azzal, hogy a Magyarországon levő vízépítési eszközeit leltározza és megőrizze.¹²⁴ Az igazgatóság Magyarországon foglalkoztatott személyzetét is a magyar kamara vette át, s Walcher József hajózási igazgatóval együtt ez a személyzet került a magyar kamara 1784-ben szervezett vízügyi, illetve hajózási osztályához.¹²⁵ A Navigationsdirektion magyarországi hatáskörét tehát a kamarai departamentum hydraulicum örökölte. Meg kell jegyezni, hogy a departamentum hydraulicum nemcsak a hatáskört és a személyzetet, hanem a nevét is átvette elődjétől. Így 1784-től kezdve a departamentum hydraulicum és a hajózási igazgatóság (Navigationsdirektion) azonos műszaki szervek.

A magyar kamara építési és hajózási osztályának (illetve az építési és hajózási igazgatóságok) felállítása nemcsak a kamarai gazdálkodás, hanem az ország gazdasági fejlődése szempontjából is nagy jelentőségű volt. Az ország gazdasági fejlődésével való szoros kapcsolatára utal az is, hogy e szervek működésének irányítása később inkább a helytartótanács hatáskörébe került. Az állami műszaki hatósági szervezet kiépítése hazánkban a felvilágosodott abszolutizmus fontos vívmányai közé tartozik.

6. A KAMARA ALÁ RENDELT TERÜLETI SZERVEK

Bár e monográfia keretén belül nem térünk ki a magyar kamara területi (vidéki) hivatali szervezetének részletes ismertetésére, a kamarai pénzügyigazgatás és gazdálkodás fejlődésének érzékeltetése szempontjából mégis röviden rögzítenünk kell azokat a változásokat, amelyek e hatalmas területi hivatalszervezetben 1773 – 1784-ig végbementek.

Kamarai adminisztrációk. A magyar kamarai szervezetben, mint említettük, 1773 előtt már több kamarai adminisztráció működött. Az 1773 előtt fennálló adminisztrációk (szepesi, máramarosi, szlavón, szegedi, illetve bácsi, horvát) közül 1773 után három maradt meg, a szepesi, a bácsi és a máramarosi. A horvát ügyeket, amint erre már rámutattunk, a magyar kamara horvátországi képviselője vette át.

Az adminisztrációk közül a legjelentősebbnek minősülő szepesi kamarai adminisztráció történetében az 1773. esztendő érdekes változásokat hozott. Az 1773. évi kamarai reform szerint a szepesi, vagy ahogyan ezentúl nevezték, a kassai adminisztráció visszanyerte központi kormányhatósági (dikaszteriális) jellegét, s hatásköre, amely 1740 után egyre összébb zsugorodott, 1773-ban újból kibővült. A hatáskörbővülés, illetve a szepesi adminisztrációnak bizonyos tekintetben régi jogaiba való visszahelyezése, az 1773. május 8-án kiadott új utasítás alapján történt. E szerint a kassai adminisztráció területi illetékessége újból kiterjedt Felső-magyarországnak mind a 14 megyéjére, visszaállították az adminisztrációnak a sóladással és harmincadigazgatással kapcsolatos régebbi (1750 előtti) hatáskörét. A sóügy nehéz helyzete miatt a sóbányászat a sóradalmakkal együtt (sóvári felügyelőség, máramarosi adminisztráció) és több fontos kamarai uradalom

¹²⁴ E 70. Ben. res. 1781. aug. No. 3.

¹²⁵ Ember 117. sz. jegyzetnél i. m. 347–48.

továbbra is a magyar kamara közvetlen fennhatósága alatt maradt. Jelentős szerepet kapott ezzel szemben a kassai adminisztráció a városok, a fiskalitások, a volt jezsuita birtokok ügyeinek intézésénél. (Bányászati ügyekben, mivel itt a felügyeletet a bécsi udvari kamara gyakorolta, semmi hatásköre sem volt.) Az 1773. évi utasítás szerint az adminisztráció belső szervezetében és ügyvitelében ugyanolyan reformokat valósítottak meg, mint a magyar kamaránál. Az adminisztráció a tanács, a titkárok és fogalmazók, a segédhivatalok tekintetében a pozsonyi kamarához hasonló szervezetet nyert. Az ügyvitelben itt is bevezették az iktatást (protocollum exhibitorum), az előadói, illetve a departamentális rendszert.

A kassai adminisztráció megnövekedett hatásköre és dikaszteriális jellege ellenére továbbra is minden ügyben a magyar kamara alá tartozott, ezen keresztül levelezett az udvarral (a bécsi udvari kamarával), és a királyi rendeleteket vagy más udvari hatóságok (pl. a magyar kancellária) leiratait is ezen keresztül kapta meg. Ez alól csak rendkívüli esetben volt kivétel, pl. amikor a kassai adminisztráció sérelmesnek találta a magyar kamara döntéseit, s orvoslásért a bécsi kamarához fordult.¹²⁶

A kassai kamarai adminisztráció csak 1774 júliusáig működött az 1773 májusában történt átszervezés és hatáskörbővítés alapján. A magyar kamara nem nézte jó szemmel a volt székesi kamara újjáéledését, s a királynőt is meggyőzte arról, hogy ilyen dikaszteriális jellegű közbülső szerv fenntartására a kamarai igazgatásnak nincs szüksége. Az adminisztrációt az 1774. július 18-i királyi rendelet feloszlatta, utolsó ülése augusztus 5-én volt.¹²⁷ Újjászervezésére 1774 őszén, a kamarai adminisztrációk általános reformjával kapcsolatban került sor.

A kamarai adminisztrációk átszervezése ügyében az 1774. október 3-i királyi rendelet intézkedett. Ez a meglévő adminisztrációk helyébe a magyar kamara javaslata alapján három egységes szervezetű és hatáskörű új kamarai adminisztrációt állított fel, mégpedig a kassait, a máramarosit és a zomborit. Az 1773-ban létesített dikaszteriális jellegű kassai adminisztráció helyén tehát két adminisztráció alakult, a kassai és a máramarosi. A máramarosi adminisztrációhoz került Ung, Bereg, Ugoosa, Máramaros, Szatmár, Szabolcs, Bihar megyék területe, az új kassai adminisztrációhoz pedig a Felső-Magyarország néven ismert terület megmaradt része (Borsod, Abaúj, Zemplén, Torna, Gömör, Sáros és Szepes megyék). A zombori kamarai adminisztrációhoz utalták az ország délvideki területeit, mégpedig a volt szegedi, aradi és az alsó-szlavón kamarai kerületek tartozékait.

A kamarai adminisztrációk élére az újabb rendezés szerint valóságos kamarai tanácsosi ranggal bíró adminisztrátorokat állítottak. Minden adminisztrátor mellé 2–3 ülnököt (assessor), 1 jegyzőt (actuarius) és 3 írnokot (cancellista) osztottak be.¹²⁸ Az adminisztrátor az ülnökökkel együtt tanácsüléseken tárgyalta meg az ügyeket. Az ügyintézésben az adminisztrációk szintén a departamentális rendszert követték, s az adminisztráció tanácsülési jegyzőkönyveit is ilyen rendszerben kellett megszerkeszteni. Ezek a jegyzőkönyvek szintén egyben iktatókönyvül is

¹²⁶ E 136. Magyar kamara archívuma. Diversae instr. fasc. 3. No. 131. az 1773. május 8-i utasítás eredeti példánya, ugyanez E 70. Ben. res. 1773. május No. 37. jelzetű királyi rendeletben.

¹²⁷ E 70. Ben. res. 1774. júl. No. 17.

¹²⁸ Uo. 1774. okt. No. 36. A kamarai adminisztrátorok tanácsosi rangjára uo. 1775. júl. No. 41.

szolgáló protocollum exhibitorum-ok, amelyek a központi jegyzőkönyvekhez hasonlóan feltüntetik az ülés időpontját, a résztvevők nevét, a departamentum megjelölését, majd 1-től kezdődő sorszámok szerint a tárgyalt ügyeket és a rájuk hozott határozatokat. (Meg kell jegyeznünk, hogy a kamarai adminisztrációk esetében a departamentumok valóban csak ügycsoportokat jelentenek. Az egyes ügycsoportok előadói az ülnökök voltak.)¹²⁹

Az adminisztrációkat minden vonatkozásban közvetlenül a magyar kamara alá rendelték, annak utasításait kellett végrehajtaniuk, s minden ténykedésükről jelentésben kellett beszámolniuk. A magyar kamara elsősorban az uradalmi gazdálkodás irányításánál használta fel ezeket a középfokú kamarai szerveket, a sóigazgatásnál, a harmincadügynél, a városi ügyeknél az adminisztrációkra inkább csak a felügyelet és az ellenőrzés feladatai hárultak. A központ rendeltére természetesen esetenként mindenféle kamarai ügy elintézésében is közreműködhettek.¹³⁰

Az előbb említett három adminisztráción kívül az 1773—1785-ig terjedő korszakban a magyar kamara területi illetékességének megnövekedése miatt újabb három hasonló szerv keletkezett a kamarai igazgatási hálózatban. Mária Terézia 1772-ben a Zsigmond király által elzálogosított szepesi városokat Magyarországhoz csatolta vissza. A visszacsatolt 16 város területét kiváltságos kerületté, egyben kamarai adminisztrációvá szervezték. A kerület élén álló szepesi adminisztrátor hatásköre nemcsak a kincstári gazdálkodásra, hanem a közigazgatásra és az igazságszolgáltatásra is kiterjedt.¹³¹ Újabb adminisztráció felállítására került sor Fiumének és környékének 1776-ban Horvátországhoz, 1779-ben külön guberniumként Magyarországhoz való kapcsolásával. A visszacsatolást, ami régi rendi követelés volt, az ország gazdasági életének fellendítése és az állami jövedelmek növelése végett II. József, mint társuralkodó javasolta Mária Teréziának. A fiumei gubernátor egyúttal a terület kamarai adminisztrátora is volt, aki felügyelt az ottani kincstári javak gazdálkodására.¹³² A harmadik kamarai adminisztráció felállítását a Bánságnak 1778-ban történt visszacsatolása tette szükségessé. A visszacsatolást a rendi követelés mellett a kincstári gazdálkodás racionalizálására irányuló törekvés és a külpolitikai helyzet (a bajor örökösödési háború, ennek kapcsán a rendek segítségének biztosítása) készítették elő. A Bánságot 1778-ig bécsi udvari hatóságok külön kamarai adminisztrációként igazgatták, amely 1778-ban megszűnt. Helyébe 1779-ben először ideiglenes jellegű, 1781-ben pedig nagy hatáskörrel rendelkező állandó kamarai adminisztrációt szerveztek a magyar kamara fennhatósága alatt. A temesi adminisztráció, departamentális ügyintézésével és segédhivatalaival, a kassai mellett a magyar kamara legfontosabb vidéki szervévé vált.¹³³

¹²⁹ Vö. E 64. „Protocolla cameralium administrationum in variis negotiis submissa” nevű állagban látható tanácsülési jegyzőkönyvekkel.

¹³⁰ E 70. Ben. res. 1774. okt. No. 36.

¹³¹ Uo. 1774. aug. No. 5., dec. No. 568.

¹³² Fest A.: Fiume Magyarországhoz való kapcsolásának előzményeiről és hatásairól. Századok. 1916, 239—43, 251, 258—59. és E 66. Fluminensia. Liber resolutionum... 1776. aug. 31-i és 1777. okt. 1-i királyi rendeletek.

¹³³ Szentkláray J.: Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből. Temesvár 1879, 54, 282, 288, 343, 399.

Alsófokú szervek (uradalmak, harmincad- és sóhivatalok). Az 1773-tól 1785-ig terjedő korszakban, elsősorban a magyar kamara alá tartozó terület megnagyob-
bodása miatt, tovább emelkedett a kamarai uradalmak száma. A kamarai ura-
dalmak az uradalmi alkalmazottak 1781. évi kimutatása szerint a következők
voltak: óbudai, visegrádi, bocskói, diósgyőri, nagyvárad, aradi, hradeki, likavai,
huszti, palánkai, zombori, peklini, püspökladányi, sóvári, szantovai, tiszaujlaki,
tokaji, tarcali, ungvári, regéci, sárospataki uradalmak, a Tiszán-inneni kiváltságos
kerület (districtus Cistybiscanus), az eszéki és kőrösi (Horvátország) selyemtenyé-
szet.¹³⁴ A kamara kezelte a királyi család néhány birtokát, így pl. a ráckevei,
bélyei és a magyaróvári uradalmakat.¹³⁵ A szepesi városok kerületének vissza-
csatolásával a lublói és podolini uradalom, azonkívül a 16 szepesi mezőváros,¹³⁶
a fiumei kerület Magyarországhoz való csatolásával a tenger melléki birtokok
(buccarii uradalom, Buccarica, Porto Ré, Zengg, Carlopago stb.) jutottak kamarai
igazgatás alá.¹³⁷ Hatalmas, összefüggő kincstári birtoktestekkel gyarapodott a
magyar kamara kezelésében levő földbirtokvagyon a Bánság visszacsatolá-
sával. A temesi kamarai adminisztráció területén fekvő birtokokat 1783-ban
2 főtisztartóság, 13 altisztartóság és 16 számtartóság kezelte. A kamarai admi-
nisztráció alá tartoztak ezenkívül a nagykikindai kiváltságos kerület, Nagy-
becskerek és Vinga mezővárosa, a mehádiai fürdők, a temesvári kamarai telkek és
épületek.¹³⁸

A területi növekedés természetesen a harmincadhivatali és a sóhivatali háló-
zatot is jelentősen kiszélesítette. E mellett a vámjövödelmek növelése céljából
1774-ben újabb rendeltetésű harmincadigazgatási szerveket is felállítottak, még-
pedig a lerakóhelyeket (Legstatt) és a harmincadfelügyelőségeket (Inspectorat).
A lerakóhelyek a külföldről érkező nagyobb szállítmányok pontos vámolását
végezték, a külföldi árut a határállomásról ide kellett irányítani. A harmincad-
felügyelőségek feladata a forgalom, a határmenti vámhivatalok ellenőrzése, az
árúknak a lerakóhelyekre való irányítása volt. Először a lengyel, majd a déli
határ mentén került sor ilyen harmincadfelügyelőségek szervezésére.¹³⁹

A magyar kamara alá tartozó harmincadhivatalok száma 1781-ben már 80-
fölé emelkedett, minden hivatal mellett több fiók is működött.¹⁴⁰ A sóigazgatási
hálózat különféle típusú hivatalokat foglalt magába: a máramarosszigeti és a
sóvári sóbányahivatalt, nagyobb városokban levő fősóhivatalokat (supremus
salis officium), sóraktári hivatalokat (salis depositoryum), sóátvevő és szétosztó
hivatalokat (salis perceptoratus, salis officium), a sónak kisebb tételekben való
eladásával foglalkozó hivatalokat (salis distractoratus). A sóhivatalok száma
1781-ben szintén túlhaladta a 80-at. A fiókhivatalok száma azonban kisebb volt,
mint a harmincadszervezetnél. A sógazdálkodási szervezethez, főleg ott, ahol a

¹³⁴ E 699. *Protocollo Commissionum in negotiis salariorum...* nevű állag lajst-
rom- és mutatókönyvében fons 8–33. terjedő részben vannak felsorolva az uradalmi
alkalmazottak. A lajstrom „Pensionale. 1781.” címet viseli.

¹³⁵ E 68. Praes. Erdődy. Extraser. No. 73. uradalmi jövödelmek kimutatása.

¹³⁶ E 62. Scep. XVI. oppidorum. 1774. okt. No. 513.

¹³⁷ E 66. Fluminensia. Liber resolutionum regiorum. 1776. aug. 31.

¹³⁸ A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1783 : 1736.

¹³⁹ E 70. Ben. res. 1774. jún. No. 27.

¹⁴⁰ L. a 134. sz. jegyzetnél idézett Pensionale. 1781. fons. 34.

sóbányákkal kapcsolatos uradalmak voltak, birtokgazdálkodási személyzet is tartozott.¹⁴¹ Megjegyezzük, hogy az 1781. évi kimutatásban még nem szerepelnek a Bánságban levő harmincad- és sóhivatalok.

*

A magyar kamara ügyvitelében és részben szervezetében is az 1772. évi utasítás, majd 1785-ig az utasítás intézkedéseit kibővítő rendelkezések mélyreható változásokat idéztek elő. A kamara további tevékenységében elsősorban az ügyvitelt érintő intézkedéseknek volt maradandó hatásuk. Az ügyosztályi és előadói rendszer, az iktatás, az ügyiratok, akták használata az ügyintézésben, a tanácsosi és titkári munka szakosítása, hogy csak a legfontosabbakat emeljük ki, egészen 1848-ig, a magyar kamara megszűnéséig meghatározták a kamarai pénzügyigazgatás ügyviteli rendszerének főbb jellegzetességeit és kereteit. Ezen, abban a korszakban az államigazgatás európai viszonyait tekintve is valóban korszerű rendszeren, a későbbi reformok csak módosítottak, de alapvetően nem változtattak. Sőt ezt az ügyviteli szisztémát, az iratkezelés és irattári rendszer lényeges elemeit a polgári korszak legfőbb hatóságai (a minisztériumok) is átvették.

Nagy jelentőségű volt — amint ezt ki is emeltük — az állami pénzügyigazgatás, továbbá az ország gazdasági fejlődése szempontjából az olyan kamarai szervek felállítása, mint a hitelfőpénztár, a kamarai építési osztály és a kamarai vízügyi osztály. A hitelfőpénztár számítható az első magyarországi pénzügyintézetnek, az építési és a vízügyi osztály az első magyarországi műszaki hivatalnak. Mindkettőnek a működése a kapitalista fejlődés útját egyengette Magyarországon.

7. A KAMARAI HATÁSKÖR TOVÁBBI BŐVÜLÉSE

Az 1773—1785-ig terjedő korszak a magyar kamara államgazdasági és pénzügyigazgatási tevékenységében is több fontos változást hozott. Erre a kamara szervezetének ismertetése során már több esetben utalnunk kellett. Így pl. rámutatunk arra, hogy a hitelfőpénztár megszervezését a kamarai hitelügy egyre nagyobb jelentősége, a kamarai építésügyi és vízügyi osztály felállítását az egyre szaporodó műszaki feladatok ellátása tette szükségessé. Az új területi kamarai szervekkel, a területi illetékesség növekedésével kapcsolatban megemlítettük, hogy 1772 után a kamarai uradalmak, sóhivatalok, harmincadhivatalok száma tekintélyesen megnövekedett. Mindez természetesen még nem jelentette a kamara 1772-ig kialakult hatáskörének lényeges megváltozását, hanem inkább a már meglévő feladatkörökön belül a feladatok szaporodását. Először a magyar kamara e „hagyományos” hatáskörének viszonyairól adunk képet.

A magyar kamara e hagyományosnak mondható pénzügyigazgatási hatáskörének átfogó és a korszak jellegzetességeit tükröző ismertetéséhez elsősorban az 1772. november 14-i kamarai utasítás rendelkezéseit kell alapul vennünk. Ez az utasítás két szempontból is figyelemre méltó. Először is azért, mert részletes képet ad a magyar kamara feladatairól, tevékenységéről, s jellemzően tükrözi az egyes gazdálkodási ágak 1773 körüli helyzetét. Igen jelentős értéke továbbá az,

¹⁴¹ Uo. fons. 35.

hogy a kamarai gazdálkodásnál a felvilágosodott abszolútizmus elvei alapján kidolgozott gazdaságpolitikai elképzelések megvalósítását tűzi ki célul.

Az utasításnak a *sógazdálkodást és a sóbányászatot* tárgyaló fejezetéből megtudjuk, hogy a hazai (sóvári és máramarosi) sóbányászat a szükségletek kielégítésére nem volt elegendő, és a só túlnyomó részét az erdélyi fejedelemségből kellett behozni. A kamarának az esetleges szállítási nehézségek miatt ezért az évi ellátás mennyiségén kívül még egy félévi tartalékmennyiséget is fel kellett halmoznia raktáraiban. A magyarországi sótermelés elégtelen volta miatt új sóbányák felkutatására hívták fel a kamara figyelmét. Meghagyták továbbá, hogy a sóigazgatási hálózat helyes továbbfejlesztése céljából a kamara a sóhivatali hálózatról térképet készítsen.¹⁴² A kamara ezt a térképet 1773 márciusában küldte fel az udvarhoz. Ennek alapján került sor 1774-ben a magyarországi sóhivatali hálózat kibővítésére.¹⁴³

A *harmincadüggyel* kapcsolatban az utasítás olyan harmincadigazgatási rendszer kiépítésére hívja fel a kamarát, amely alkalmas a kincstári jövedelmek fokozására és az ország gazdasági érdekeinek a védelmére. A harmincadigazgatási rendszernek meg kell védenie a belföldi árukat a külföldi áruk káros versenyére ellen, de elő kell mozdítania azt is, hogy a monarchia országaiban bőségesen termelt áru minél könnyebben külföldre jusson. Az utasításnak ez a pontja tehát a merkantilista gazdasági politika megvalósításának útját egyengeti, ami természetesen az előző (1720. évi) utasításhoz képest újszerű dolog a kamara hatáskörében.¹⁴⁴ (A merkantilista elvek alkalmazását a bécsi udvar egyébként már jóval 1770 előtt elkezdte a birodalomban.) A külföldi (értsd az Ausztrián kívüli külföldet) áruk behozatalának gátlására, a külföldi áruk káros versenyére utaló megjegyzés egyébként összhangban van a bécsi udvarnak Magyarországon folytatott gazdasági politikájával, amely az osztrák ipar piaci lehetőségeinek növelése céljából a vámtarifák segítségével akadályozta meg Magyarországra a külföldi áruk behozatalát.

Az utasításnak a *kincstári birtokok gazdálkodására* vonatkozó része szintén tartalmaz a kor gazdasági politikájával, közelebbről a felvilágosodott abszolútizmus mezőgazdasági és jobbágypolitikájával összhangban álló rendelkezéseket. A kamarának e szerint arra kell törekednie, hogy a kincstári uradalmakban a földművelés, állattenyésztés, méhészet magasabb fejlettségi fokot érjen el, a hasznos növények (ipari növények) termesztése, a selyemtenyésztés nagyobb mértékben honosodjék meg, a gabona betakarítása, raktározása korszerűbb legyen. Az uradalmakat célszerű gazdasági épületekkel kell ellátni, a növekvő faszükségletet erdők telepítésével kell biztosítani. Az uradalmak jövedelmének növelése céljából igen fontos az utasítás szerint, hogy a jobbágyok gazdaságai fejlődjenek, s ezért a jobbágyokat megfelelő földdel lássák el. A kamara akadályozza meg, hogy a jobbágyokkal a kincstári birtokokon rosszul bánjanak, vagy törvényellenesen kivetett szolgáltatásokkal terheljék meg őket. A kamara érezze kötelességének azt is, hogy az úrbérrendezést a kamarai és a koronabirtokokon a felsőbb rendeleteknek megfelelően hajtsák végre, és ezzel a földesuraknak is jó példát mutassanak. Gondoskodjék arról is, hogy az uradalmak falvaiban megfelelő lelkipásztorok és

¹⁴² 1772. évi utasítás 28. fej.

¹⁴³ E 70. Ben. res. 1773. ápr. No. 20., E 68. Praes. Erdődy. Extraser. No. 128.

¹⁴⁴ 1772. évi utasítás 29. fej.

tanítók legyenek. Tegye lehetővé, hogy a különféle birtokokon iparosok, mesterekből telepedjenek meg, s a telepítés ügyét kísérje állandóan figyelemmel.¹⁴⁵

A kamarai birtokgazdálkodás kiszélesedéséről, ami elsősorban a magyar kamara területi hatáskörének megnövekedésével volt kapcsolatos, az uradalmi szervek ismertetésénél már szó volt. Általánosan megfigyelhető jelenség, hogy a bécsi udvar az igazgatási költségek csökkentése érdekében a birtokgazdálkodásnál ebben az időszakban a bérleti rendszert igyekezett meghonosítani. A bérleti rendszert csak azoknál az uradalmaknál nem alkalmazták, amelyekre a sóbányászat, a sószállítás, ezzel kapcsolatban a fakitermelés miatt a kamarának szüksége volt. Ezek az uradalmak többnyire az ország északi és északkeleti vidékein feküdtek. A kamara kezelésében levő uradalmak bérbeadását egyébként már 1774-ben elrendelték. A bélyei uradalmat (a királyi család birtoka) pl. tíz évre (1775–1784) évi 60 000, a ráckeveit (a királyi család birtoka) 1777-ben évi 36 000, az Aradmodenai uradalmat 1774-ben évi 190 000 Ft-ért bérbeadták. Az 1770-es években ezeken kívül bérben voltak a diósgyőri, a tapolcai uradalom és más kisebb javak is.¹⁴⁶ A bérbeadásra vonatkozó rendelkezéseket 1781-ben megismételték,¹⁴⁷ s 1783-ban, amikor a bérleti idő lejártá közeledett, a bérleti gazdálkodás alapelveit újból szabályozták. E szerint nem lehetett bérbeadni a sóügyre vagy a fakitermelésre való tekintettel a bocskói, a huszti, tiszaujlaki, püspökladányi, tokaji, peklini, hradeki és likavai uradalmakat. Csak megfelelő felszerelés után minősültek bérbeadhatónak, de egyelőre kamarai kezelésben maradtak a sárospataki, regéci, ungvári, nagyváradai uradalmak és a bácsi kerület birtokai. Ezekben az uradalmakban a birtokfelmérést és a jobbágytelkek szabályozását előzőleg be kellett fejezni. Bizonytalan volt ugyancsak a lubói és podolini uradalmak, a fiumei birtokok bérbeadása, mert a jobbágytelkek szabályozására és a felmérésre itt is szükség volt. Minden további nélkül hozzájárultak a jól berendezett óbudai, visegrádi, diósgyőri koronauradalmak bérbeadásához. Néhány kisebb birtok esetében pedig az eladás mellett döntöttek. Szabályozták egyúttal a bérleti szerződések megkötésének a módját, a bérlet időtartamát (9–12 évnél hosszabb bérletet nem lehetett kötni), a bérlő kötelességeit és jogait, a birtok bérbeadás előtti pontos leltározását stb.¹⁴⁸

A magyar kamarára sok munkát rótt a nagy kiterjedésű uradalmak gazdálkodásának irányítása. Növelte a birtokigazgatási teendőket az is, hogy a kincstári birtokokon (a kamarai és a koronauradalmakon) kívül az üresedésben levő egyházi javadalmak, sőt ebben az időben az alapítványi (tanulmányi alapi és vallásalapi) birtokok is a magyar kamara kezelésében voltak. E hatáskör kiszélesedésére jellemző, hogy a magyar kamaránál 1772 után négy ügyosztály (Oeconomica, Banatica, Scepusiensium XVI. oppidorum, Fluminensia) a kincstári uradalmak, egy ügyosztály (Episcopalia) az üresedésben levő egyházi birtokok, kettő (Jesuitica seu fundi studiorum, Fundationalia et ecclesiastica) az alapítványi birtokok gazdálkodásának irányítását látta el. A birtokigazgatási ügyosztályokhoz kell

¹⁴⁵ Uo. 30–35. fej.

¹⁴⁶ E 68. Praes. Erdődy. Extraser. No. 84, 85, 86, 89.

¹⁴⁷ E 70. Ben. res. 1781. nov. No. 13.

¹⁴⁸ E 58. Oeconomica. 1783. márc. No. 483 a. és E 136. Magyar kamara archívuma. Diversae instr. fasc. 9. Irreg. 253–59.

sorolnunk részben a sóügyi osztályt (Salinaria) is, amely a sóuradalmakat irányította s bizonyos tekintetben a telepítési ügyosztályt (Impopulationalia) is.¹⁴⁹

A magasabb mezőgazdasági kultúra meghonosítása a kincstári uradalmakban már 1772 előtt is a magyar kamara elsórangú feladatai közé tartozott. E feladatok közül főleg a selyemtenyésztés, a selyemfonalglyártás ügyével kellett a kamarának egyre többet foglalkoznia. A selyemtenyésztés meghonosítását inkább a délvidéki uradalmakban szorgalmazták. A határőrvidék és a Bánság birtokain, majd a horvátországi, a bácsi birtokokon, a bélyei, ráckevei, aradi, óbudai uradalomban létesültek elsősorban selyemtenyészetek. A kamara feladata volt továbbá a selyemtenyésztés meghonosítása a szabad királyi városokban is. A szlávóniai és horvátországi selyemtenyésztés fellendítése érdekében Sallenghi Károly olasz szakembert selyemtenyésztési felügyelőnek nevezték ki Eszékre.¹⁵⁰ Sallenghi pl. 1776-ban 20 000 Ft-ot vett fel selyemtenyésztési célokra a mohácsi sóhivatal pénzárából.¹⁵¹

A magyar kamara a selyemtenyésztés terén lassan komoly tapasztalatokra tett szert, azonkívül selyemtenyésztési hivatali apparátus és szaksemélyzet is rendelkezésre állott. Az udvar ezért 1776-ban, a bécsi gazdasági tanács (Commerzienrat) megszüntetésekor, a magyarországi selyemtenyésztést, azaz a kincstári selyemügy mellett az országos (magánjellegű) selyemtenyésztési ügyek felügyeletét is a magyar kamarára bízta. A helytartótanáccsal közösen kellett ezeket az ügyeket ellátnia, mert a nem kincstári jellegű selyemtenyésztés, mint országos gazdasági ügy, tulajdonképp a helytartótanács hatáskörébe tartozott.¹⁵² A magyar kamara az országos selyemtenyésztési ügy felügyeletét saját személyzetével látta el, erre, amint egy 1785. évi rendelkezés is kifejtette, nem kapott külön igazgatókat és inspektorokat. E rendelkezés szerint a magánjellegű selyemtenyésztés támogatása elsősorban nem a kincstár, hanem a helyi hatóságok feladata volt. A kamarának csak arra kellett törekednie, hogy ezt a gazdasági ágat az országban fel lehessen virágoztatni. A legjobb eredményt elérő selyemtenyésztőket legfeljebb jutalmak kiosztásával serkenthette.¹⁵³

Különleges kamarai feladatként kell megemlítenünk a birtokgazdálkodás keretén belül a *telepítés ügyét*, amelyet egyébként az 1772. évi utasítás is a kamara figyelmébe ajánlott. Nagyobb arányú telepítésre a kamarai és alapítványi birtokokon 1780 után került sor, amikor II. József meghagyta, hogy a német birodalomból betelepülőket elsősorban a visszacsatolt Bánság birtokain helyezték el.¹⁵⁴ A telepítés jobb megszervezése céljából a kamarai közegeknek jelenteniük kellett a telepítésre alkalmas telkek számát. A telepítési lehetőségekről tájékoztatták a német tartományok hatóságait. A telepéseket Bécsben gyűjtötték össze, s innen irányították a magyar kamara által bejelentett kamarai, alapítványi vagy esetleg magánföldesúri birtokokra. A telepések az uradalmaktól a telken kívül vetőmagot, felszerelést, igásállatot stb. kaptak, ezen felül 10 éves adómentességben is részesültek.¹⁵⁵

¹⁴⁹ L. a magyar kamarai levéltárban az 1773—1785. évi ügyosztályok iratait.

¹⁵⁰ A selyemtenyésztésre l. Eckhart F.: A bécsi udvar gazdasági politikája. 31—32.

¹⁵¹ E 68. Praes. Erdődy. 1776. jún. No. 5.

¹⁵² E 70. Ben. res. 1776. ápr. No. 4., 1777. máj. No. 10. (21. fej.)

¹⁵³ Uo. 1785. máj. No. 48.

¹⁵⁴ Uo. 1782. aug. No. 15.

¹⁵⁵ Uo. 1783. márc. No. 6., júl. No. 15., 1784. ápr. No. 31.

A szabad királyi városokkal kapcsolatban az 1772. évi utasítás csak a már ismert kamarai feladatok felsorolására tér ki. Elsősorban a cenzus-hátralékok behajtására hívja fel a kamara figyelmét.¹⁵⁶ A városokat továbbra is két kormányzék, a helytartótanács és a kamara ellenőrizte. II. József 1783-ban, azzal az indokkal, hogy felesleges két kormányzék részvétele a városok ellenőrzésében, a városi ügyeket kizárólag a helytartótanács hatáskörébe utalta. Ezzel ideiglenesen megszünt a magyar kamarának többszázados joggyakorlaton alapuló befolyása a szabad királyi városok életére.¹⁵⁷

Sokat foglalkozik az 1772. évi utasítás a kamarai jövedelmek növelésére kiható királyi és felségjogok jogvédelmével, a kincstárra magvaszakadásból háramló jószágok (fiscalitas, caducitas) ügyeivel. Elsősorban az ún. lappangó királyi jogok (a kincstárt illető olyan javak, amelyekről a kamarának nincs tudomása, vagy olyanok, amelyek valamikor a kincstár tulajdonában voltak, de időközben jogtalanul más tulajdonába kerültek) felderítését teszi a kamara kötelességévé, majd részletesen kitér a lappangó fiskalitások felderítőinek, illetve bejelentőinek (denunciáns) jutalmazására. A bejelentő, ha a felderített fiskalitás értéke az 50 000 Ft-ot nem haladta túl, az érték egyharmadát, egyébként 10%-át kapta jutalmul, de csak abban az esetben, ha a királyi jogot igazoló iratokat is felkutatta, illetve benyújtotta a kamarának. Jutalmat kapott az olyan bejelentő is, aki csak ilyen lappangó fiskalitás nyomára vezetete a kamarát, de a királyi jogot igazoló okmányokat nem tudta felmutatni. Ilyen esetben a kamarának kellett a hiányzó jogi dokumentációt (főleg a kamarai levéltár irataiból) összeállítania. A lappangó királyi jogok, fiskalitások felderítésével egyébként a kamara jogvédelmét ellátó királyi jogügyi igazgató és az alája rendelt ügyészi szervezet hivatalból is foglalkozott.¹⁵⁸

A kincstári jószágok jogvédelmének jobb ellátása és a kamarai jövedelmek ilyen módon való növelése céljából 1774-ben a kamarai ügyészi szervezet működését is megreformálták. Az ügyészi szervezet ebben az időben a királyi jogügyi igazgatóból, Kassán a szepesi kamarai adminisztráció mellett működő jogügyi aligazgatóból és három kincstári ügyészből állott. A jogügyi igazgatónak, aki kamarai tanácsosi rangot viselt, nem volt állandó székhelye. A bíraskodási időszakokban Pesten, a királyi tábla mellett kellett tartózkodnia, egyébként hol Pozsonyban, hol vidéken intézte a kamara peres ügyeit. A szepesi adminisztráció jogügyeinek intézésével megbízott jogügyi aligazgató szintén nem időzött állandóan Kassán, s az ügyészek is többnyire vidéken tevékenykedtek. Ilyen körülmények között a királyi jogügyi igazgató igen nehezen tudta irányítani az ügyészi szervezet működését. Ezért 1774-ben a királyi jogügyi aligazgató székhelyét Kassáról Pestre helyezték át. A jogügyi igazgató és aligazgató számára kötelezővé tették, hogy a bíraskodási időszakban mindketten Pesten megjelenjenek. Kettőjük közül valamelyiküknek mindig Pesten kellett tartózkodnia, hogy a kincstári perek folyamatában és a hivatali levelezésben fennakadás ne legyen.¹⁵⁹

¹⁵⁶ 1772. évi utasítás 37—41. fej.

¹⁵⁷ A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1783 : 11020., E 47. Canc. et Reg. 1783. okt. No. 163. A városi ügyeket a helytartótanács 1783. november 1-től vette át a kamarától. Báró Splényi József kamarai tanácsost, a városi ügyek előadóját a helytartótanácsához helyezték át.

¹⁵⁸ 1772. évi utasítás. 45—51. fej., illetve 43—44. fej.

¹⁵⁹ E 70. Ben. res. 1774. jan. No. 36.

A kamarai jövedelmek növelése céljából az 1772. évi utasítás a megüresedett *egyházi javadalmak* kincstári kezelése dolgában is világos helyzetet igyekezett teremteni. Meghagyta, hogy a javadalmat élvező egyházi méltóság halála után a kamara azonnal vegye át a birtokok és egyéb ingatlanok gazdasági igazgatását, gondoskodjék továbbá a jövedelmek megfelelő behajtásáról is. A kamarának ügyelnie kellett arra, hogy az egyházi javadalom a betöltés (királyi adományozás) után is jókarban maradjon, és megfelelő felszereléssel el legyen látva. Az elhalt egyházi méltóságok személyes hagyatékának felosztása dolgában az utasítás az 1703. évi Kollonics-féle konvenciót erősítette meg. Ennek a lényege az volt, hogy a hagyatékot három részre osztották, 1—1 harmad jutott az egyháznak plébániák és templomok emelésére, a kincstárnak végvári és erődítési célokra, továbbá a temetés költségeire és a rokonságnak.¹⁶⁰ Az üresedésben levő egyházi javadalmak jövedelmeinek, az ún. intercalaris jövedelmeknek a kérdésére a vallásalap ismeretetésénél még visszatérünk.

A *bányászat* (nemesfémek bányászata) dolgában az 1772. évi szabályozás az addigi állapotot hagyta jóvá, azaz a bányászat ügye továbbra is a bécsi udvari kamara fennhatósága alatt működő alsó-magyarországi főbányagróf hatáskörében maradt. A magyar kamarának csupán a főbányagrófság tevékenységét kellett a tőle telhető módon támogatni, a bányászat egyébként továbbra sem tartozott alája.¹⁶¹ A magyar kamara kezelésében levő uradalmak (pl. a diósgyőri és hradeki uradalom) bányáit és a sóbányákat ezzel szemben a magyar kamara igazgatta.

Az 1772—1785-ig terjedő korszakban a magyar kamara előbb ismertett hatásköre — ha ideiglenesen és sajtáságos formában is — lényeges mértékben kibővült. Ez a változás szorosan kapcsolódik ahhoz a fejlődési folyamathoz, amelynek során a központi állami igazgatás, így a pénzügyigazgatás is, a felvilágosodott abszolutizmus idején az állami élet újabb és újabb területei fölé terjesztette ki befolyását. Ilyen terület volt pl. az *oktatásügy*, amelyet 1772 után kezdenek a monarchiában egyházi ügy helyett állami ügynek tekinteni. A magyar kamarai pénzügyigazgatás először a Mária Terézia korában végrehajtott oktatási reform (Ratio educationis) anyagi, gazdasági ügyeit vonta hatáskörébe.

Mint ismeretes, az átfogó állami iskolareformra Magyarországon a jezsuita rend 1773. évi feloszlata következtében került sor, a jezsuita vagyon volt hivatva a jezsuita szellemű oktatás helyébe lépő államilag ellenőrzött oktatás anyagi alapját biztosítani.¹⁶² E vagyon átvételével, kezelésével, oktatási célokra való fordításával kapcsolatosan a magyar kamarára mindjárt 1773-ban tekintélyes feladatok hárultak, s e feladatok többé-kevésbé egészen 1785-ig igénybe vették a magyar kamara központi és vidéki hivatali szerveit.

Mária Terézia a jezsuita rend feloszlataának, a rendi vagyon átvételének az ügyét a helytartótanácsra és a kamarára bízta. Az egyes rendházakhoz feloszlató bizottságokat küldtek ki, amelyekben a helytartótanács és a kamara megbízottja mellett az egyház megbízottja is közreműködött. E bizottságok lel-

¹⁶⁰ 1772. évi utasítás 53. fej., illetve E 70. Ben. res. 1774. febr. No. 55., a Kollonics-féle konvencióra l. E 21. Ben. res. 1703. aug. 30.

¹⁶¹ 1772. évi utasítás 54. fej.

¹⁶² A jezsuita rend eltörlésére Fináczy E.: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. II. k. Bp. 1902, 156., Hóman—Szekfü: Magyar történet. IV. k. Bp. 1935, 530., Marezali H.: Magyarország története II. József korában. II. k. Bp. 1885, 280 skv.

tárt készítettek a rendház vagy kollégium ingatlanairól, ingóságairól, könyvtáráról, levéltáráról. Számba vették a rendház kihelyezett tőkeit és tartozásait (status activus et passivus). Feljegyezték a jobbágyi szolgáltatásokat. A rend felosztásának adminisztratív ügyeit a helytartótanács intézte. A magyar kamara hatáskörébe került — legalábbis ideiglenesen — az egész vagyontömeg kezelése, a birtokokkal kapcsolatos gazdasági teendők irányítása. Ilyen vonatkozásban a kamarának ugyanolyan teendőket kellett ellátnia, mint a kincstári birtokok esetében. A kamara vette át továbbá a rend levéltárait, könyvtárait, a nyomdákat, a gyógyszerházakat. Különös gonddal kellett megőrizni a birtokjogi okmányokat, szerződéseket, tervrajzokat stb., mert ezek a vagyoni viszonyok tisztázásánál döntő fontosságúak lehettek. A volt jezsuita vagyomból eredő minden pénzjövedelmet a kamarai pénztáraknak kellett beszedniök, ezek helyezték biztonságba a rend értéktárgyait is. Pozsonyban a kamarai főpénztárnál egy külön pénztárt (cassa jesuitica) állítottak fel, amely a volt jezsuita vagyontömeg pénzjövédelmét a kamarai jövédelmektől elkülönítve kezelte. E pénztárból fedezték a rend felosztásával kapcsolatos költségeket, a volt jezsuiták nyugdíjait, az oktatási célokra kiutalt összegeket, a volt jezsuita javak kezelésénél felmerült kiadásokat.¹⁶³

A jezsuita rend vagyonának leltározása és átvétele közben igen bonyolult feladatot jelentett a vagyon jogi helyzetének a tisztázása. A jezsuita javak zömét ún. egyházi eredetű és jellegű vagyon jelentette, amelyet a rend a katolikus egyház támogatására, iskolák fenntartására kapott többnyire a török uralom alatt elpusztult prépostságok, oltáralapítványok, apátságok vagyonából. A vagyontömeg második csoportja vegyesen egyházi és világi eredetű vagyonból állt, amelynél nehéz feladat volt a kétféle jellegű vagyon elkülönítése. A harmadik csoportba tartozott a tisztára világi eredetű vagyon, amely a jezsuitáknak a királyi adományokból jutott, és a király által jóváhagyott magánadományokból keletkezett. A negyedik csoport a rendházak környékén levő kisebb ingatlanokat: bányákat, telkeket, malmokat, szőlőket, gyümölcsösöket, gyógyszerházakat foglalta magába. Ide lehet sorolni a kihelyezett tőkéket és a rend különféle követeleseit is. Az egész vagyontömeget 1775-ben 7 762 521 Ft-ra becsülték (egyházi jellegű javak 3 257 868, világi jellegű javak 1 637 497, kisebb ingatlanok a rendházak székhelyén 646 766, kihelyezett tőke 1 825 340, kihelyezett alapítványi tőke 395 050 Ft).¹⁶⁴

Az államkormányzat az egyházi eredetű jezsuita vagyont, azzal az érveléssel, hogy az eredetileg is nevelésügyi célokat szolgált a katolikus egyháznál, minden további nélkül tanulmányi célokra fordíthatónak vélte. A világi eredetű vagyont pedig, amely a koronára háramló fiskalitásnak minősült, az uralkodónó királyi adomány útján csatolta az oktatás céljára szolgáló vagyontömeghez.¹⁶⁵ Ebből a vagyomból és az egyetem már meglévő birtokaiból létesítették hivatalosan 1775-ben az 1 465 032 Ft-nyi értéket képviselő egyetemi alapot, majd 1780-ban a 2 693 994 Ft-nyi értékre becsült tanulmányi alapot. A két alapot 1780

¹⁶³ A jezsuita vagyon átvételére és kamarai kezelésére E 65. Jesuitica seu fundi studiorum. 1773. okt. No. 31., E 70. Ben. res. 1773. nov. No. 5., E 65. Jesuitica seu fundi studiorum. 1773. nov. No. 30.

¹⁶⁴ Fináczy: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. II. k. 164—68, 170—72.

¹⁶⁵ Uo. 163—64.

után általában *tanulmányi alapnak* nevezték, évi jövedelme kb. 250 000 Ft volt.¹⁶⁶

A magyar kamara hatáskörének a volt jezsuita vagyon, illetve a tanulmányi alap kezelésére való kiterjesztése nem volt összhangban a magyar törvényekkel. A magyar kamara ugyanis e törvények szerint csak a királyi és felségjogokon alapuló jövedelmek kezelését láthatta el, márpedig a tanulmányi alapnak, mint közalapítványnak a jövedelmei nem királyi, hanem országos jövedelmeknek (proventus regni) minősültek. Az ilyenek igazgatása a „politikai” hatóság, azaz a helytartótanács hatáskörébe tartozott. Ezt az ellentmondást az 1770-es években a bécsi udvar is érezte. Épp ezért 1773 októberében úgy rendelkezett, hogy a kamarai kezelés csak addig áll fenn, amíg a jezsuita vagyon átvétele s benne az alapítványi (egyházi) jellegű résznek a világitól való elkülönítése megtörténik. Az elkülönítés után majd az alapítványi jellegű vagyon kezelését kivesszik a kamara hatásköréből, s azt más alapítványokhoz hasonlóan, politikai hatóságra (azaz a helytartótanácsra) bízzák.¹⁶⁷ Ebből az látszik, hogy a kamarai kezelést részben kincstári érdek (a világi eredetű jezsuita vagyon háramlásának a biztosítása) tette indokolttá.

A jezsuita vagyon átvétele és jogi természetének tisztázása 1775-ben már annyira előrehaladt, hogy az udvar 1775 júliusában alkalmasnak látta az időt a kamarai kezelés megszüntetésére. A helytartótanács, amely a felosztatás köz-igazgatási ügyeit eddig is ellátta, átvette ekkor a volt jezsuita vagyon ügyeit a kamarától. Hatáskörét természetesen a királyi adományozás útján a tanulmányi alaphoz csatolt világi eredetű jezsuita vagyonra is kiterjesztették. Az átadás után a kamarai alkalmazottak továbbra is közreműködtek a még meglévő vagyonátvevő és leltározó bizottságokban, a vagyonátvételt tehát a helytartótanács és a kamara továbbra is közösen intézte, sőt a kamara vidéki pénztárai a volt jezsuiták nyugdíjait is folyósították.¹⁶⁸ Megmaradt a kamarai kezelés — úgy látszik — a világi eredetű jezsuita birtokok egy részénél is.¹⁶⁹ A jezsuita ingóságok eladásából származó pénzt, a kamara kezelésében maradt javak jövedelmeit azonban közvetlenül a tanulmányi alap pozsonyi pénztárába kellett beszolgáltatni. Ez a pénztár pedig a helytartótanács felügyelete alatt állott.¹⁷⁰ A magyar kamarának a tanulmányi alaphoz tartozó javak kezelésével kapcsolatos tevékenysége tehát, bár csökkent, mégsem szűnt meg teljesen. Változatlan maradt a magyar kamara hatásköre 1775 után is a tanulmányi alap jogi és peres ügyeinél, amelyeket a jezsuita rend felosztatása óta a magyar kamara alá tartozó királyi jogügyi igazgató, illetve a kamarai ügyészi szervezet intézett. A királyi jogügyi

¹⁶⁶ Uo. 175—177.

¹⁶⁷ E 65. Jesuitica seu fundi studiorum. 1773. nov. No. 244. jelzetű aktában az 1773. október 18-i királyi rendelet erre vonatkozó rendelkezése így hangzik: „Quia nihilominus ea foret benigna mens et intentio nostra, ut post factam massae fundationalis ab alia separationem, illa dein ab administratione camerali eximatur, et in conformitate aliarum fundationum etiam per politicam jurisdictionem administraretur.”

¹⁶⁸ E 70. Ben. res. 1775. júl. No. 28. (1775. július 26-i királyi rendelet.) A számadások ellenőrzésére, a jezsuita pénzvagyonnak a helytartótanács részére való átadására stb. uo. Ben. res. 1775. dec. No. 17.

¹⁶⁹ Uo. 1776. júl. No. 13., okt. No. 2.

¹⁷⁰ A tanulmányi alap pénztárának átadására uo. 1775. dec. No. 17., a kamarai tisztviselők által beszedett jövedelmek beszolgáltatására uo. 1777. dec. No. 12.

igazgatónak a tanulmányi alap jogügyeivel kapcsolatos feladatait részletesen 1776—77-ben szabályozták. E szerint a volt jezsuita ingatlan és ingó vagyont illető peres ügyeket a király, mint a kegyes alapítványok legfőbb patrónusa nevében a királyi jogügyi igazgató látja el az alárendelt kamarai ügyészi szervezet segítségével, mégpedig ugyanúgy, mint a kamarai peres ügyeket. A volt jezsuita birtokok ügyészeit is a jogügyi igazgató alá rendelték.¹⁷¹ A jogügyi igazgatónak a kamara utasításai szerint kellett működnie. A helytartótanács azonban igényt tartott arra, hogy a jezsuiták lefoglalt levéltári iratait, amelyeket a kamarai archívumban őriztek, neki adják át, s hogy a királyi jogügyi igazgatóval a tanulmányi alap peres ügyeiben ne a magyar kamarán keresztül, hanem közvetlenül levelezhessen. A magyar kamara ezt a megoldást sérelmesnek találta, és az udvarhoz intézett 1779 februári felterjesztésében a meglevő állapot fenntartását kérte.¹⁷² Döntés e kérdésben azért nem született, mert a tanulmányi alappal kapcsolatos kamarai hatáskör nemsokára lényegesen megváltozott.

A magyar kamara, mint láttuk, a volt jezsuita vagyon, illetve az ebből keletkezett tanulmányi alap kezelését csak ideiglenesen, királyi megbízásból látta el, mégpedig jobbára csak 1773—1775-ig. Mindez egyelőre nem jelentette a magyar kamara államgazdasági feladataival, hatáskörével kapcsolatos ama szemlélet módosítását, hogy a magyar kamara csak a királyi jövedelmek kezelésére illetékes. Ezt megerősíti az is, hogy 1775-ben a tanulmányi alap vagyona tényleg a helytartótanács kezelésébe jutott. A józsefi felvilágosodott abszolutizmus azonban ezt a felfogást elavultnak és tarthatatlannak minősítette. Az oktatásügy helyes irányítása a jozefinista elvek szerint az állam dolga, és az iskolák fenntartásának költségeit is az államkincstárnak kell fedeznie. Ebből következett az az állásfoglalás, hogy nincs szükség különálló egyetemi és tanulmányi alapra, hanem ezt az alapot az állami jövedelmeket kezelő szervnek, a kamarának kell átvennie a helytartótanáctól.¹⁷³ Az udvar ezt az álláspontját még 1779-ben, tehát Mária Terézia életében leszögezte.¹⁷⁴ II. József 1781-ben felmondatta a tanulmányi alaphoz folyósított kölcsönöket, s az így befolyt tőkét a kamarai pénztárban helyezték el.¹⁷⁵ Az egyetemi és tanulmányi alap egész vagyonának a helytartótanáctól való átvételét az 1781. október 19-i királyi rendelet mondta ki. A helytartótanács hatáskörében csak az oktatásügy irányítása maradt. Az iskolák költségeit a helytartótanácsnak a kamarával közösen kellett megtárgyalnia. E tárgyalások alapján, vagy a királyi rendeletére utalta ki a kamara a szükséges összegeket.¹⁷⁶ Az egyetemi és tanulmányi alap uradalmi, telkei, épületei, egyéb

¹⁷¹ E 65. Jesuitica seu fundi studiorum 1777. jan. No. 4. jelzetű ügyirat, benne a vegyes bizottságnak a királyi jogügyi igazgató működését véleményező jegyzőkönyve, amely az 1776. május 31-i és szeptember 23-i királyi rendeletre hivatkozik. A királyi jogügyi igazgató működésére vonatkozó vegyes bizottsági javaslat jóváhagyása E 70. Ben. res. 1777. febr. No. 3.

¹⁷² E 70. Ben. res. 1778. nov. No. 8. A magyar kamara álláspontjára E 65. Jesuitica seu fundi studiorum. 1779. febr. No. 21.

¹⁷³ Marezali i. m. II. k. Bp. 1885, 293—95.

¹⁷⁴ E 70. Ben. res. 1779. okt. No. 27.

¹⁷⁵ L. a 173. jegyzetnél i. m. 293.

¹⁷⁶ E 65. Jesuitica seu fundi studiorum. 1781. dec. No. 175., benne az 1781. okt. 19-i királyi rendelet, amely kifejezi II. József álláspontját a tanulmányi alappal kapcsolatban.

ingatlanai és ingóságai 1782 folyamán kerültek újból a magyar kamara kezelésébe.¹⁷⁷

A tanulmányi alap kamarai kezelésbe való átadása egyik fontos láncszeme volt II. József Magyarországon végrehajtott államigazgatási reformjának. II. József a kamarát többnek tekintette, mint egyszerűen a királyi és felségjogokon alapuló állami jövedelmek kezelőjének. Felfogása szerint a magyar kamarának olyan központi pénzügyigazgatási hatóság szerepét kellett betöltenie, amely felügyeletét mindenféle állami és közjövdelem felhasználására kiterjeszti. E közjövdelemek közé tartoztak az alapítványok is. (Később, 1785 után, a császár a közjövdelemek kategóriájába sorolta a megyei és városi bevételeket, a helyi alapítványokat, sőt az árvavagyont is az állami pénzalaphoz csatolta.) Ilyen célkitűzések érdekében tette túl magát II. József a magyar törvényeken, amelyek tiltották azt, hogy a kamara az „ország” jövedelmeit (proventus regni) kezelje, s amelyeket a császár épp ezért is nagyszabású terveit gátló ósdi kölöncöknek vélt.

II. József fenti rendelkezései természetesen a magyar rendeknél, sőt bizonyos mértékben a helytartótanácsnál is, ellenállást váltottak ki. A megyék a tanulmányi alapnak, mint a „nemzet vagyonának” kamarai kezelését törvényellenesnek minősítették, és a helytartótanácshoz küldött felterjesztéseikben a helytartótanács illetékességéért szálltak síkra. E felterjesztésekben többet kell látnunk, mint az alkotmányértélesség elleni egyszerű tiltakozást. A magyar rendek ugyanis tulajdonképp attól féltek, hogy a bécsi udvar a tanulmányi alapot a kamarai igazgatással saját céljaira, illetve a birodalmi államháztartás és a birodalmi államadósságok törlesztésének céljaira használja fel, éppen úgy, mint a magyar kamara által kezelt királyi és felségjövdelemeket. Ebből az is kiviláglik, hogy a nemesség a magyar kamarát, mint királyi hatóságot, teljesen a bécsi udvar eszközének tekintette, a király exponensének a rendekkel szemben, míg a helytartótanácsot sokkal inkább alkalmasnak tartotta a rendi, illetve az akkori felfogás szerint, a nemzeti érdekek védelmére. Valamely közjövdelem kamerálizálása a rendek szemében azonos volt a magyar állami jövedelmek bécsi kisajátításával.¹⁷⁸

A bécsi udvar a megyék és a helytartótanács tiltakozását azzal az indokolással szerelte le, hogy a tanulmányi alapot a kamarai kezelés ellenére az ország törvényei szerint továbbra is csupán oktatási célokra fogja felhasználni, mégpedig a helytartótanácsnak, az oktatásügy és az alapítványok igazgatásával megbízott központi hatóságnak a közreműködésével. Ezt az érvelést a magyar kancellár, aki különben már előre jelezte a magyar rendek kifogásait, 1782. február 8-i

¹⁷⁷ A tanulmányi alap kamarai kezelése tulajdonképp 1782. február 1-én vette kezdetét, l. az E 65. Jesuitica seu fundi studiorum. 1783. március No. 262. jelzetű ügyiratot, mely szerint a kamarai főpénztárt felszólítják az 1782. február 1.—1782. október 31-i tanulmányi alapi számadások felküldésére. Az egész tanulmányi alap átadása egyébként 1782. szeptember—októberéig elhúzódott. A 39. Magyar kancellária. Acta gen. 1782 : 6909.

¹⁷⁸ A megyék tiltakozására többek között A 39. Magyar kancellária. Acta gen. 1782 : 627 (Esztergom, Nyitra m.), 1782 : 1316 (Liptó, Pest, Pozsony m.), 1782 : 1729 (Heves, Hont, Komárom, Zólyom m.). Ezek a helytartótanács felterjesztései a megyék beadványaival kapcsolatban, az eredeti beadványok nincsenek az iratok között. Liptó, Pest és Pozsony megye kérte azt, hogy az egész tanulmányi alap a magyar nemzetnek tartassék meg, s az addigi módon kezeltesék.

felsőelőterjesztésében javasolta II. Józsefnek.¹⁷⁹ A helytartótanácsnak hasonló módon kellett válaszolnia az egyes megyéknek (mint pl. Pest—Pilis—Solt, Pozsony, Liptó megye további ilyen jellegű tiltakozásaira is.)¹⁸⁰ Az udvar szerint nem volt olyasmiről szó, hogy a tanulmányi alapot fiskalitásnak, tehát királyi jövedelemnek minősítsék. II. József a megyék tiltakozása után, bár eleinte, amint említettük, kétségbe vonta a különálló tanulmányi alap létjogosultságát az egyéb állami (királyi) jövedelmek mellett, mégis kénytelen volt a tanulmányi alap létezését és önálló rendeltetését elismerni. A tanulmányi alap jövedelmeit e rendelkezések szerint — mint majd látni fogjuk — valóban csak oktatási célokra használták fel. Egyéb állami kiadásokkal, az államadósságokkal a tanulmányi alap csak oly módon került kapcsolatba, hogy tőkét a kamarai hitelfőpénztár kölcsönvette és felhasználta a kamarai hitelműveleteknél.¹⁸¹

A volt jezsuita vagyon, illetve a tanulmányi és egyetemi alap kezeléséhez hasonló feladatkört ruháztak 1782-ben a magyar kamarára a gyógyítással vagy tanítással nem foglalkozó, csupán szemlélődő életmódot folytató *szerzetesrendek eltörlésekor*. A szerzetesrendek vagyonát az állam foglalta le, összeírását, leltározását, átvételét — ugyanúgy mint a jezsuita vagyon esetében — a magyar kamara és a helytartótanács kötelességévé tette. A kamara biztost, pénztári és számvevő-ségi tisztviselőt küldött az egyes feloszlott rendházakhoz, akik a helytartótanácsi megbízottal együtt végezték el a vagyonátvétel feladatait. Az átvétel után a feloszlott szerzetesrendek (ebben az időben a karthauziak, kamalduliak, karmeliták, klarisszák, kapucinusok és ferencesek) vagyontömege a magyar kamara kezelésébe került, a pénzt és az értéktárgyakat a kamarai főpénztárban kellett elhelyezni, ahol ezeket — a tanulmányi alap pénzéhez hasonlóan — a kincstári jövedelmektől elkülönítve kezelték, s külön számadásokot is készítettek róluk. A kamara vette át a megszűnt szerzetesrendek levéltári és könyvtári anyagát is. Az egész vagyontömeg ügyeinek irányítására egy kamarai — helytartótanácsi vegyes bizottságot állítottak fel, a bizottság elnöki tisztét a kamaraelnök vagy akadályoztatása esetén az alelnök viselte. A bizottságnak kellett a volt szerzetesek ellátásával, illetve nyugdíjaival is foglalkoznia.¹⁸²

A feloszlott szerzetesrendek vagyonát II. József egyházi célokra kívánta fordítani, mégpedig a katolikus egyház olyan tevékenységének a támogatására, amelyet elképzelése szerint összhangba kellett állítani az állam nevelésügyi és oktatásügyi célkitűzéseivel. A jozefinista egyházpolitika ennek folytán a lelkészségek rendezésére, az alsópapság számának gyarapítására, falusi papok, iskolamesterek, kántorok támogatására törekedett. Ezekre kívánt ugyanis falun a műveltség terjesztésében, ennek kapcsán a gazdasági kultúra elmélyítésében,

¹⁷⁹ A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1782 : 501, 879, 953 et A. a helytartótanácsához ebben az ügyben küldött királyi rendeletek. Az Acta gen. 1782 : 879. sz. aktában található a magyar kancellár február 8-i felsőelőterjesztése is.

¹⁸⁰ Vö. A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1782 : 1316. jelzetű ügyiratban a helytartótanácsnak küldött rendeletet.

¹⁸¹ Herzog: A hitelfőpénztár. Századok. 1923—24, 271. A hitelfőpénztár 1775-ig a magasabb kamatú kamarai adósságokat kizárólag a jezsuita tőke segítségével konvertálta alacsonyabb kamatú adósságokká.

¹⁸² E 70. Ben. res. 1782. febr. No. 1. (február 4-i királyi rendelet). Vö. Marczali i. m. II. k. Bp. 1885, 130—131. Marczali a szerzetesi vagyon kezelésében nem emeli ki eléggé a magyar kamara szerepét.

„jó állampolgárok” nevelésében támaszkodni.¹⁸³ Az egyház ilyen jellegű anyagi támogatására is II. József 1782 szeptemberében a helytartótanács igazgatása alatt álló lelkészpénztár (cassa parochorum) és a feloszlott szerzetesrendek vagyonából — utóbbinak jövedelmét 1782 áprilisától kezdve a lelkészpénztárba kellett a kamarának beszállítani — létrehozta az ún. *vallásalapot* (fundus religionis, religionarius).¹⁸⁴ A vallásalap 1783 novemberében az üresedésben levő egyházi javak jövedelmét (intercalaris jövedelmek), később pedig a megszüntetett prépostságok vagyonát is megkapta.¹⁸⁵ (Ezeket szintén a vacans egyházi javakat kezelő magyar kamara utalta át a vallásalap pénztárának.) A vallásalap ügyei egyébként a helytartótanács, illetve a helytartótanácsi egyházi bizottság hatáskörébe tartoztak. Ennek a bizottságnak a munkájában, a vacans egyházi javadalmak és a feloszlott szerzetesrendek birtokainak kamarai kezelése következtében, természetesen kamarai tanácsosok is résztvettek.¹⁸⁶

A magyar kamara tehát a tanulmányi alap javainak kezelése után a másik nagy közalapítvány, a vallásalap vagyonának, illetve a vagyon egy részének a kezelését is hatáskörébe vonta. A vallásalap, a tanulmányi alaphoz hasonlóan, a magyar törvények szerint szintén az ország vagyonának (proventus regni) s nem királyi vagy felségjövedelemnek minősült. A magyar kamara hatáskörének e vagyontömeg kezelésére való kiterjesztése tehát újból alkalmat adhatott volna a magyar rendeknek a tiltakozásra. Ilyen tiltakozásról azonban az egykorú források nem tanúskodnak. Ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy a vallásalap felett, amely a helytartótanács által kezelt lelkészpénztárból fejlődött ki, a helytartótanács felügyeleti jogköre sokkal erősebb volt, mint a tanulmányi alap esetében. Már az alap létrehozásánál félreérthetetlenül leszögezték, hogy az a helytartótanács igazgatása alá tartozik. Olyan rendelkezést, amely a vallásalapot, a tanulmányi alaphoz hasonlóan, a kamarának adta volna át, nem ismerünk.

A magyar kamara tevékenysége a vallásalappal kapcsolatban kimondottan csak arra szorítkozott, hogy kezelte a feloszlott szerzetesrendek vagyonát (illetve a vacans egyházi tisztségek javait), s a bevételeket pedig átadta a vallásalaphoz. A magyar rendek alapjában véve ezt a helyzetet is törvényellenesnek tekintették. Bizonyítja ezt, hogy II. József rendszerének bukása után épp a „törvényes állapot” helyreállításával kerülnek majd a vallásalap birtokai is, a tanulmányi alap birtokaival együtt, a közalapítványok gondozására illetékes helytartótanács hatáskörébe.¹⁸⁷ Meg kell jegyeznünk, hogy a helytartótanács és a kamara egyesítése miatt az alapítványi vagyon már 1785 óta a helytartótanács kezelésében volt. A helytartótanács azonban 1790-ig ezt kamarai

¹⁸³ Uo. 163—165.

¹⁸⁴ A vallásalap létrehozására Felhő—Vörös: A helytartótanácsi levéltár. 331—332., a feloszlott szerzetesrendek birtokai jövedelmének a lelkészpénztárba való beszállítására E 70. Ben. res. 1782. ápr. No. 7. A lelkészpénztárt 1733-ban hozták létre a csekély jövedelmű katolikus lelkészségek támogatására, egyházi épületek, templomok, iskolák építésének segélyezésére. Pénzalapja a kincstár és az egyházi javadalmak hozzájárulásából, az egyházi javak jövedelme után fizetendő adóból (subsídium ecclesiasticum), esetleg vacans egyházi birtokok odaültetett bevételeiből gyűlt össze. Felhő—Vörös i. m. 119—121.

¹⁸⁵ E 70. Ben. res. 1783. nov. No. 4.

¹⁸⁶ Uo. 1782. nov. No. 4., 1783. máj. No. 4.

¹⁸⁷ Uo. 1791. okt. No. 101., 1793. júl. No. 30 et a.

jellegű hatásköre alapján, a kerületi kamarai adminisztrációk segítségével látta el.¹⁸⁸

A vallásalap jövedelmeivel kapcsolatosan szintén fennállhatott az a veszély, hogy azokat eredeti (egyházi-iskolai) rendeltetésüktől eltérően hagyományos állami kiadásokra (közigazgatási és hadikiadásokra) és a birodalmi államadósságok likvidálására fordítják. Erre, a tanulmányi alap jövedelmeihez hasonlóan, nem került ugyan sor, de a kamarai hitelfőpénztár alacsony kamatra a vallásalap tőkéit is kölcsönvette és felhasználta az állami adósságok törlesztésére, illetve hitelműveletek lebonyolítására.¹⁸⁹

A fentebb ismertetett, meglehetősen speciális feladatokkal bővült tehát a magyar kamarai pénzügyigazgatás hatásköre és államháztartási tevékenysége 1773, illetve főleg 1780 után a tanulmányi és a vallásalap javainak kezelése következtében. Az állami pénzügyigazgatás feladatkörének ilyen jellegű kiszélesítése II. József rendszeréhez fűződik. II. József az oktatásügynek nemcsak felügyeletét és irányítását, hanem a nevelésüghöz szükséges anyagi javak előteremtését és kezelését is a központi államigazgatási szervezet feladatává tette. Ez függetlenül attól, hogy kamarai vagy helytartótanácsi feladat volt, II. József egyik pozitív jelentőségű reformjának tekinthető. A szóban forgó alapok, bár kezelésüket 1790 után kivették a kamarai pénzügyigazgatás hatásköréből, a továbbiakban is ugyanazt a célt szolgálták, mint amilyenek szolgálatába II. József állította őket. Arról, hogy a tanulmányi és a vallásalap (illetve a felosztott szerzetesrendek vagyona) milyen mértékben fedezte ebben az időben a nevelésügy és a katolikus alsópapság támogatásának a költségeit, majd a kamarai pénztári gazdálkodás ismertetésénél emlékezünk meg.

A magyar kamara hatáskörében a legfontosabb változást az 1773—1785-ig terjedő korszakban a tanulmányi alaphoz és a vallásalaphoz tartozó birtokok kezelésének átvétele jelentette. A kamara ezekkel a feladatokkal oly széles hatáskör birtokába jutott, amely talán egész fennállása alatt a legnagyobbban minősíthető. Még néhány kisebb jelentőségű ügykör ismertetésével szeretnénk kerekébbé tenni a magyar kamara e korszakbeli tevékenységéről rajzolt képet. A magyar kamara a harmincadigazgatással kapcsolatosan már régóta *egészségügyi teendőket* is ellátott, közelebbről véve az ország déli és északkeleti határán húzódó egészségügyi, a járványok behurcolásának megakadályozására létesített kordonok pénzügyeit intézte (pénz kiutalása veszteglőhelyek építésére, egészségügyi személyzet fizetésére, a veszteglőkben levők ételmezésére, orvosi kezelésére, gyógyszerellátására, áruk fertőtlenítésére, raktárak fenntartására stb.).¹⁹⁰ Az egészségügyi kordon költségeit egyébként a sóár felemeléséből keletkezett alaphól (Salzauctionsgroschen, Salzauctionsfond) fedezték,¹⁹¹ ezt az alapot a kamara kezelte, de a pénz felhasználására az országos egészségügyekkel foglalkozó és így az egészségügyi kordon igazgatási ügyeit intéző helytartótanács is beleszólt. (Az ügyeket a vegyes helytartótanács—kamarai egészségügyi bizottságban készítették elő, a bizottság javaslatai alapján az igazgatási kérdésekben a helytartótanács,

¹⁸⁸ Felhő—Vörös: A helytartótanácsi levéltár. 324, 332.

¹⁸⁹ Mennyey: A Hitelfőpénztár. Magyar Gazdák Szemléje. 1939, 387—388. A hitelfőpénztárban II. József idején elhelyezett tőkék felsorolása.

¹⁹⁰ E 70. Ben. res. 1774. máj. No. 19.

¹⁹¹ Uo. 1775. okt. No. 47., 1776. márc. No. 63.

a pénzügyekben a kamara döntött.)¹⁹² A magyar kamara ilyen jellegű ügyei, amint ezt a külön egészségügyi departamentum (contumacialia et sanitatis negotia) működése is mutatja, 1772 után szintén megszapordtak.

A magyar kamara különleges és újszerű feladatai közé sorolhatjuk 1772 után a *pozsonyi zálogház* létesítésével kapcsolatos teendőket. A zálogházat 40 000 Ft-nyi kincstári tőkével (előleggel) 1773-ban létesítették az uzsora meggátlása és a hitel-élet fellendítése céljából. A zálogház megkapta az uzsora büntetéséből származó kamarai bevételeket. A zálogüzletből természetesen a kincstár is hasznot remélt. A zálogház irányítása a helytartótanács hatáskörébe tartozott, a kamara látta el (Kempelen Farkas tanácsos közreműködésével) a gazdasági és a pénzügyeket. A kamara zálogházi ügyekkel csak 1781-ig foglalkozott, utána azokat teljesen a helytartótanács vette át.¹⁹³

8. A KAMARAI JÖVEDELMEK ÉS A HITELÜGY

A magyar kamara — mint említettük — már 1772 előtt hatáskörébe vonta a magyarországi kamarai bevételek és kiadások nagy részének pénztári igazgatását. Nem tartozott továbbra sem a magyar kamara pénzügyigazgatási hatáskörébe a bécsi udvari hatóságok közvetlen felügyelete alatt álló temesi bánság és a horvát tengerparti vidék Fiumével. A bányászatot (a sóbányászat kivételével) szintén a bécsi udvari kamara, illetve ennek keretén belül a különleges bányászati departamentum igazgatta. A bécsi udvari kamara fennhatósága alá tartozó területek, illetve gazdálkodási ágak jövedelmei természetesen a bécsi kamarai főpénztárba folytak be.

A magyar kamara tiszta bevétele (tisztá bevétel: a harmincadigazgatás, sógazdálkodás, uradalmi és egyéb gazdálkodás bevétele, e gazdálkodási ágak személyi és dologi kiadásainak levonása után) az 1766—71-ig terjedő időben e változások folytán a bécsi kamarai kezelésű jövedelmek nélkül is túlhaladta az évi 3,5 millió forintot. Lényegesen megváltozott az 1740—1772-ig terjedő korszakban az a mód is, amellyel a magyar kamarai jövedelmeket a birodalmi államháztartás céljaira igénybe vették. Ennek az igénybevételnek fő formája 1740 előtt az volt, hogy jelentős magyar kamarai jövedelmeket a bécsi udvari kamara sajátmaga kezelt és szedett be. E jövedelmeknek 1740 után történt átadásával a birodalmi államháztartás főleg az udvari kvóta révén részesedett a magyar kamara által kezelt és beszedett jövedelmekből.

Az 1772—73. évi kamarai reform — bár a magyar kamara viszonylagos pénzügyi önállóságát az utasítás kibocsátása előtt éles támadás érte — nem változtatta meg ezeket a pénzgazdálkodási viszonyokat, s a kvóta-rendszert is fenntartotta. A kvóta-rendszerben — mint majd látni fogjuk — 1785-ig csak lényegtelen módosítások következtek be. A magyar kamara pénzgazdálkodása 1780-ig általában e régi keretek között folyt. Fontosabb változásoknak inkább 1780 után, II. József korszakában lehetünk tanúi, amikor a magyar kamara hatáskörének bővülése a pénzgazdálkodás kereteit is kiszélesítette.

¹⁹² Felhő—Vörös: A helytartótanácsi levéltár. 112—113. Az állandó egészségügyi bizottság 1776-ban megszűnt, utána alkalmi bizottságok működtek.

¹⁹³ E 70. Ben. res. 1773. ápr. No. 35.; E 52. Fiduciaria. 1773. május No. 245. A magyar kamara zálogházi ügyosztálya (Fiduciaria) 1781-ben megszűnt.

A bevételek nagy része 1772 után is a három hagyományos fő gazdálkodási ágból, a harmincadbevételből, a sógazdálkodásból és az uradalmi gazdálkodásból származott. Az egyéb bevételek ezek mellett továbbra is csekély összegűek voltak.

A bevétel az egyes évekből fennmaradt szórványos kimutatások, költségvetések szerint a következő összegre rúgott:

Évi tiszta átlagjövedelem 1772—1777¹⁹⁴

Harmincadbevétel	768 199 Ft
Sóbevétel	2 393 870 Ft
Uradalmak bevétele a szolnoki és komáromi hídvámmal	580 860 Ft
Rendkívüli jövedelmek (50 000 Ft zsidó türelmi taksa, városi cenzus, bérbeadott kisebb ingatlanok stb.)	64 310 Ft
Összesen	3 807 239 Ft

A főbb gazdálkodási ágak jövedelmei Ft-ban az 1783. katonai évben¹⁹⁵

	Teljes bevétel	Adminisztratív kiadások	Maradvány	Hiány
Uradalmak	700 271	397 424	302 847	
Harmincadhivatalok	843 685	135 126	708 553	
Sóhivatalok	3 521 826	927 879	2 593 947	
Faeladó sóhivatalok	69 264	81 736	—	12 472
Sóuradalmi erdőhivatalai	10 425	102 852	—	92 426
Sóuradalmak számtartóságai	15 645	16 630	—	985
Maros szabályozás és fűrésztelep	195	4 550	—	4 355
Összesen	5 161 314	1 666 200	3 605 352	110 239
Hiány levonása			110 239	
Tiszta bevétel			3 495 113	

A tiszta bevétel az előbbi kimutatás szerint 1783-ban tehát csak 3 495 113 Ft. Ez az összeg nem azonos a magyar kamara egész tiszta bevételével, mert bizonyos bevételi fajták (városi cenzus, zsidó taksa, bérleti összegek stb.) hiányzanak belőle.

Teljes és elég részletes képet ad a bevételekről a magyar kamara 1785. évi költségvetési javaslata, amely az 1784. év pénzgazdálkodási alapján készült.¹⁹⁶

¹⁹⁴ E 68. Praes. Erdődy. Extraser. No. 73.

¹⁹⁵ A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1784 : 12971. A. mell.

¹⁹⁶ Uo. 1784 : 14432.

Szabad királyi városok cenzusa	15 613 Ft 20 kr
Zsidó türelmi taksa	80 000 Ft
16 szepesi város cenzusa	18 231 Ft
Kamarai (uradalmi) hivatalok tiszta jövedelme	518 480 Ft
Kincstári magtár	36 000 Ft
Selyemtenyésztes	87 000 Ft
Spanyol—pádúai juhászat	400 Ft
Fiskalitások és ius detractus	24 000 Ft
Árvai uradalom	10 500 Ft
Bérleti díjak	208 267 Ft 48 kr
Sóhivatalok tiszta jövedelme	2 480 000 Ft
Morvaország és Szilézia részére eladott só ára	110 000 Ft
Harmincadhivatalok tiszta jövedelme	636 100 Ft
Birtokeladás	12 000 Ft
Befolyt kamatok	41 633 Ft
Visszafizetett tőkék	44 444 Ft
Rendkívüli bevételek	4 000 Ft

Átfutó bevételek:

Egyháztól befolyt erősítési subsidium	75 546 Ft 12 kr
Zágrábi kamarai pénztár feleslege	17 714 Ft 43 $\frac{2}{3}$ kr
Összesen	4 419 930 Ft 03 $\frac{2}{3}$ kr

Az 1785. évi költségvetés tehát jóval nagyobb kamarai bevételt tüntet fel, mint az 1783. évi. Ennek az az oka, hogy az 1784. évben a városi cenzus, a zsidó türelmi taksa, a fiskalitások bevétele, a befolyt kamatok és tőketörlesztés, az átfutó bevételek is szerepelnek. Az átfutó bevételeket (egyházi erősítési subsidium, zágrábi kamarai felesleg) egyébként a magyar kamara továbbadta a bécsi főpénzártnak. Valószínű, hogy a Bánság jövedelmét, amely egyébként az 1783—84. évi bánsági költségvetés szerint kb. évi 600 000 Ft-nyi összegre rúgott,¹⁹⁷ szintén csak az 1785. évi költségvetés tartalmazza. Az 1785. évi kimutatás alapján tehát elmondhatjuk, hogy a területi illetékesség megnövekedésével a magyar kamara bevételei is megnöttek. A hatáskörbővüléssel, a területi illetékesség megnövekedésével kapcsolatos jövedelemtöbbletet azonban jobban érzékelteti az a néhány adat, amely a magyar kamara bruttó jövedelméről számol be egyes években.

A magyar kamara bruttó bevétele	1774	4 461 289 Ft
A magyar kamara bruttó bevétele	1775	4 446 133 Ft
A magyar kamara bruttó bevétele	1776	4 013 869 Ft
A magyar kamara bruttó bevétele	1777	4 568 157 Ft
A magyar kamara bruttó bevétele	1783	6 318 545 Ft

A fenti számadatokból világosan látható, hogy a fiumei kerületnek és a Bánságnak a magyar kamara alá való rendelése, azonkívül a kamarai gazdálkodás fejlőd-

¹⁹⁷ Uo. 1784 : 1666. jelzetű aktában található költségvetésből.

dése következtében a magyar kamara bruttóbevétele 1777—1783-ig közel 2 millióval emelkedett.¹⁹⁸

A magyar kamara bevételeinek több mint a felét 1772 után is a bécsi kamarai főpénztárba kellett beszolgáltatni udvari kvóta címén. Továbbra is ez volt tehát a magyar kamara legnagyobb kiadási tétele. Az udvari kvóta évenként általában 1 900 000 Ft volt. A kvótán felül az uralkodóház bécsi titkos pénztárának évenként a sóvári uradalomért 300 000, a bélyeiért 60 000, a ráckeveiért 20 000 Ft járt. A felsorolt uradalmak — mint említettük — az uralkodó család birtokai voltak, amelyek használatáért a magyar kamara bérleti összeget fizetett. Évente 40 000 Ft-ot folyósított a magyar kamara a kabinetkasszába titkos kiadások céljára. Az udvar — a bécsi udvari kamara javaslata alapján — általában arra az összegre is igényt tartott, amely a kvótán és egyéb kiadásokon felül megmaradt.¹⁹⁹ II. József egységesítette az udvari kvóta címén és a kvótán felül igényelt, lényegében azonos rendeltetésű összegek egy részének befizetését, s az udvari kvóta összegét 1784-ben a kvótán felüli járandóság bizonyos részével együtt 2 281 000 Ft-ra emelte (1 900 000 régi kvóta, 300 000 a sóvári uradalomért, 41 000 a magyar kancellária személyzetének a fizetése, 40 000 titkos kiadásokra).²⁰⁰

Az udvari kvóta beszolgáltatása után megmaradt összeget a magyar kamara nagyjából ugyanolyan célokra fordította, mint 1772 előtt, tehát főképp a legfőbb közigazgatási hatóságok és bíróságok alkalmazottainak fizetésére és irodaköltségeire (országbíró, koronaőrök, helytartótanács, magyar kamara, hétszemélyes tábla és a királyi tábla, kerületi táblák, kamarai adminisztrációk), a kamarai és 1781-től a katonai nyugdíjakra, egyházi alapítványoknak juttatott adományokra, kamarai építési költségekre, kamatokra a felvett tőkék után, tőketörlesztésre stb. Továbbra is meglehetősen csekély összegűek azok a kiadási tételek, amelyeket a közigazgatási és bírósági hatóságok költségein kívül a gazdasági élet fejlesztésére vagy más nem csupán kamarai jellegű tevékenység (pl. egészségügy) támogatására utaltak ki. Az 1785. évi költségvetési javaslat pl. vízépitésre és folyamszabályozásra 6000, selyemtenyészésre 90 000 Ft-ot irányzott elő.²⁰¹ Említettük, hogy a folyamszabályozási és az egészségügyi kiadásokat (vesztégzári költségek) nagyrészt nem a kamara rendes bevételeiből, hanem a sóár felemelése révén keletkezett alaphól (Salzauctionsfond) fedezték. Ezt az alapot szintén a magyar kamara kezelte, a sóár felemeléséből (ún. sógarasokból) évi 40—45 000 Ft folyt be. A sógarasoknak kb. felét fordították ebben az időben a Duna és mellékfolyói szabályozására.²⁰² II. József 1781-ben megszüntette a különálló Salzauctionsfond-ot, s a sógarasokat eszentül rendes kamarai bevételként kellett kezelni.²⁰³

Új kiadásként jelenik meg a magyar kamara pénzgazdálkodásában 1781 augusztusától kezdve a katonai nyugdíjak kiutalása. E nyugdíjakat addig a különféle

¹⁹⁸ Az 1774—1777. évi adatokra E 68. Praes. Erdődy. Extraser. No. 99., az 1783. évi összegre A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1784 : 12971 G. mell.

¹⁹⁹ Az udvari kvótára és a kvótán felüli összegekre E 68. Praes. Erdődy. Extraser. No. 73, 79, 99., ill. HKA. Ung. Cam. Abt. I. Rote No. 3. Subd. 1. 22 ex nov. 1772. 136, 308.

²⁰⁰ E 70. Ben. res. 1784. máj. No. 1.

²⁰¹ A kamarai kiadásokra az E 68. Praes. Erdődy. Extraser. No. 139. és A 39. Magyar kanc. 1784 : 14432 sz. ügyiratban található 1785. évi költségvetési javaslat.

²⁰² A sógarasokra E 68. Praes. Erdődy. Extraser. No. 99., E 70. Ben. res. 1775. okt. No. 47.

²⁰³ E 70. Ben. res. 1781. nov. No. 10.

magyarországi hadipénztárak folyósították. A katonai nyugdíjak kifizetése nem jelentett új terhet a magyar kamarának, mert az ilyen címen kiadott összeget az udvari kvótába számították bele.²⁰⁴

A magyar kamara kiadásai az 1784. évi pénzgazdálkodás alapján összeállított 1785. évi költségvetési tervezet szerint a következők voltak:²⁰⁵

Kormányhatóságok és bíróságok fizetése	380 263 Ft 34 kr
Kamarai nyugdíjak	90 191 Ft 36 $\frac{6}{8}$ kr
Katonai nyugdíjak	66 159 Ft 8 kr
Egyházi alapítványokra, lelkészpénztáraknak	26 478 Ft 47 kr
Kormányhatóságok, bíróságok irodaköltsége	37 242 Ft 51 kr
Jutalmak, különjuttatások	11 055 Ft 30 kr
Lakbér, kvártélypénz	2 642 Ft
Bécsi városi banknak komáromi uradalomért megtérítés	196 341 Ft 10 kr
Vízépítés, folyamszabályozás	6 000 Ft
Kamarai épületekre	32 300 Ft
Hitelalapnak (hitelpénztárnak) adott tőkék	56 444 Ft 40 kr
Só megtérítése Erdélynek	220 000 Ft
Selyemtenyészésre	90 000 Ft
Kincstári magtárra	29 400 Ft
Rendkívüliek (fiskalitásokra)	67 084 Ft 39 $\frac{2}{8}$ kr
Egészségügyi kiadások	13 828 Ft
Hitelpénztár törlesztési alapjának	140 178 Ft 27 kr
Kamatfizetésre	333 664 Ft 55 kr
Udvari kvóta	2 281 000 Ft
Erdőítési subsidium az államadóssági pénztárnak	75 546 Ft 12 kr
Maradvány	254 109 Ft 13 $\frac{2}{8}$ kr
Összesen	4 419 930 Ft 43 $\frac{2}{8}$ kr

Az eddigiekben ismertetett bevételek és kiadások tartoztak a kamarai pénzgazdálkodás hagyományos hatáskörébe. A magyar kamara pénzgazdálkodása tehát, amint a bevételek és kiadások ismertetéséből is láthattuk, 1773—1785-ig terjedő időszakban ugyanazokat a célokat szolgálta, mint 1773 előtt, vagyis lényegében a birodalom államháztartásának bizonyos terheit (udvari kvóta) és a központi magyar kormányhatóságok, felsőbbíróságok fenntartásának költségeit viselte.

A hagyományos, a szó szoros értelmében vett kamarai jövedelmek pénztári kezelésén kívül az 1773—1785-ig terjedő korszakban a magyar kamarára, elsősorban a tanulmányi és a vallásalaphoz tartozó vagyon kamarai kezelése miatt, különleges pénzgazdálkodási feladatokat is bízta. Ezek a feladatok jelentősen kiszélesítették a magyar kamara pénztári hatáskörét. A magyar kamara pénztári tevékenysége sokkal differenciáltabb lett, mint amilyen az előző korszakokban volt.

A feloszlott jezsuita rend vagyónából keletkezett egyetemi és tanulmányi alap javait — mint már említettük — 1773—1775-ig, illetve 1782-től kezelte

²⁰⁴ Uo. 1781. szept. No. 1.

²⁰⁵ A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1784 : 14432.

a magyar kamara. Az egész vagyontömeget 1775-ben 7 762 521 Ft-ra becsülték, ebből 3 257 868 Ft értéket képviseltek az egyházi eredetű birtokok, 1 637 497 Ft-ot a világi eredetű uradalmak, 646 766 Ft-ot a városi ingatlanok, 1 825 340 Ft-ot a kamatozó tőkék és 395 050 Ft-ot a kamatozó alapítványi tőkék.²⁰⁶ A kamarai számvevőség összeállítására szerint a tanulmányi alap vagyona 1783 végén is kb. ugyanilyen összeget tett ki. A vagyontömeg ekkor a következő részekből tevődött össze:²⁰⁷

	<i>Tőke</i>	<i>Birtok</i>
Magyar tanulmányi alap	2 688 238 Ft	1 567 532 Ft 94 $\frac{1}{9}$ dr
Horvát tanulmányi lap	315 457 Ft 63 dr	367 222 Ft 22 dr
Fiumei tanulmányi alap	27 968 Ft 49 dr	102 199 Ft 25 $\frac{25}{27}$ dr
Egyetemi alap	243 870 Ft	2 330 280 Ft 44 dr
Nyugdíjalap	17 900 Ft	—
Összesen	3 293 434 Ft 12 dr	4 367 234 Ft 86 $\frac{10}{27}$ dr

Az egész vagyontömeg értéke: 7 660 668 Ft 58 dénár. Az évi bruttóbevétel pedig, amely a tőke 3 $\frac{1}{2}$ %-os kamatából, a birtokok jövedelméből, bérleti díjakból, segélyekből stb. tevődött össze, 354 318 Ft 56 $\frac{1}{4}$ dénárt tett ki. Ebből az összegből fedezték a birtokok személyi és dologi kiadásait, a birtokok falvaiban levő lelkészek és tanítók fizetését, a paplakok és templomok kiadásait, a lelkészpénztár részére járó subsidiumot, az erődítési subsidiumot, a tanulmányi alap igazgatásának költségeit, a volt jezsuiták nyugdíjait. Mindezek még nem a tanulmányi alap rendeltetésének megfelelő kiadások voltak. Az alap rendeltetésének megfelelően tanulmányi célokra 1783-ban az évi jövedelmekből a következő összeget fizették ki:

Egyetemek, akadémiák, gimnáziumok stb. tanárainak fizetése	158 445 Ft
Szerzetesi ösztöndíjak	1 220 Ft
Nemesi konviktusok	3 200 Ft

A tanulmányi alap jövedelméhez kell számítani az iskolai tandíjakat is, amelyeket felhasználásukig a vidéki kamarai pénztáraknak kellett megőrizniük.²⁰⁸

A fenti adatok szerint tehát oktatási célokra a tanulmányi alap a szükséglethez képest amúgy is csekély jövedelmének alig fele jutott. Ez az összeg természetesen nem volt elegendő a magyar oktatásügy anyagi fedezetére. Valóban a tanulmányi alap csak a fontosabb iskolák fenntartási költségeit vállalta magára, mégpedig 3 királyi akadémia, 8 archigimnázium, 29 nagygimnázium, 27 grammatikai iskola költségeit. Az alsóbbfokú iskolák közül pedig csak a tankerületi székhelyeken levő elsőrendű elemi iskolák, nemzeti mintaiskolák költségeit (tanszemélyzetének

²⁰⁶ Fináczy i. m. II. k. 172.

²⁰⁷ E 65. Jesuitica seu fundi studiorum. 1784. jan. No. 28. 6. sz. mell. Summarium status activi et passivi fundi studiorum.

²⁰⁸ C 114. Helytartótanácsi Lvt. Számvevőség. Alapítv. oszt. Libri contoales. 648. sz. jelzetű kötete (Haupt-Empfänge und Ausgaben. Studienfond.) ad még kimutatást a tanulmányi alap 1782–1786. évi bevételéről és kiadásairól, ebben a tandíjak is szerepelnek. A tandíjakra még E 70. Ben. res. 1785. jan. No. 14.

fizetését) fedezte. Az ország többi iskoláit a városoknak, községeknek kellett fenntartaniuk.²⁰⁹

A kamarai pénztár a tanulmányi alap bevételeihez hasonlóan a felosztatott szerzetesrendek vagyonának bevételeit is a kamarai bevételektől elkülönítve kezelte (erre a célra felállított külön pénztár volt a „Kassa der aufgehobenen Klöster”). Ezeket a bevételeket, mint említettük, a kamara a lelkészpénztárnak, illetve a vallásalapnak adta át. Az eltörölt nem kolduló kolostorok évi jövedelmét 1784-ben 432 165 Ft-ra, a koldulókéét pedig 706 267 Ft-ra becsülték. Mivel a nem kolduló szerzetesrendek vagyonát 225 313 Ft adósság és ennek 11 250 Ft kamatja terhelte, a kolduló rendeknél pedig a koldulásból befolyt 317 725 Ft bizonytalan jövedelemnek minősült, az 1784-ig felosztatott kolostorok vagyonának biztos évi jövedelme csak 576 313 Ft-ra rúgott. Ebből az összegből kellett a lelkészszékek rendezésének, az új lelkészszékek ellátásának, a volt szerzetesek nyugdíjainak költségeit fedezni. Ezek a kiadások azonban évi 786 440 Ft-ot emésztettek fel. A hiányzó 210 027 Ft-ot II. József a betöltetlenül hagyott kalocsai érsekség, győri és nyitrai püspökség jövedelmeivel pótolta.²¹⁰ Ez kapcsolatban állott az intercalaris jövedelmeknek a vallásalaphoz való csatolását kimondó 1783. évi rendelkezéssel.²¹¹

A kamara pénztári munkája 1780 után — II. József igazgatási reformjai következtében — még más járulékos feladatokkal is bővült. Horvátország fejlesztésének céljára az udvar 1780-ban évi 20 000 Ft-ot engedélyezett, ennek felét iskolák és árvaházak létesítésére, felét pedig a gazdasági élet, elsősorban a kereskedelem támogatására kellett fordítani. Ezt a pénzalapot hívták horvát kereskedelmi alapnak (Commerzialfond), kezelését a helytartótanács látta el.²¹² A horvát területek fejlesztésére létesített alap kezelését II. József rendelkezése szerint 1782 januárjában a magyar kamarának kellett átvennie.²¹³ A helytartótanács, mint az oktatásügy és a gazdasági élet irányító hatósága, természetesen továbbra is beleszólt az alap pénzének a felhasználásába.

Újabb pénztári feladattal növekedett a magyar kamara munkája a postaügy birodalmi átszervezésével kapcsolatosan. A birodalmi postaügy legfelsőbb központi irányítását végző bécsi udvari postabizottságot II. József 1783-ban feloszlatta, s a postaügyet a birodalom egyes tartományainak, illetve országainak a kormányhatóságai alá helyezte. Magyarországon a postaügy legfelsőbb irányítását a magyar kancellária vette át, a közvetlen irányítást, a közvetlen felügyelet feladatait pedig a helytartótanács. A postajövedelmek kezelése, amelyet eddig központilag a bécsi főpostahivatal pénztára intézett, ezzel szemben a pénzügyi hatóság, azaz a magyar kamara (Erdélyben a kincstartóság) hatáskörébe került. A magyar kamara a postajövedelmeket a bécsi postaszámvevőség kimutatásai alapján szedte be. Ezek tájékoztatták a postabevételek állásáról.²¹⁴

²⁰⁹ Fináczy i. m. II. k. 187, 189–190. A tanulmányi alap (egyetemi alap nélkül) 1782–86. évi kiadásaira a 208. sz. jegyzetnél idézett számadáskönyv.

²¹⁰ Marczali i. m. II. k. 167. A vallásalap 1785. évi kiadásaira C 114. Helytartótanácsi Lvt. Számvevőség, alapítv. oszt. Libri contoales. 483. sz. Hauptbuch über Empfänge und Ausgaben der Religions Fonds Kassa in Ofen für das militaer Jahr. 1785.

²¹¹ E 70. Ben. res. 1783. nov. No. 4.

²¹² Uo. 1780. máj. No. 3., nov. No. 1.

²¹³ Uo. 1782. jan. No. 2.

²¹⁴ A 39. Magyar kancellária. Acta gen. 1783 :2590, a helytartótanácsához intézett rendelet fogalmazványja.

A magyar kamara pénztári hatáskörének növekedése is azt mutatja, hogy II. József intézkedései szétfeszítették azokat a hagyományos pénzügyigazgatási kereteket, amelyek csupán a királyi és felségjövodelemek kezelését engedték meg a magyar kamarának. II. József 1785-ig csak az első lépéseket tette meg Magyarországon a tágabb értelemben vett állami pénzügyigazgatás megteremtése felé. Az állami pénzügy erős központosítására, a hadiadó kamarai kezelésére, a különféle nem kamarai kezelésű közjövodelemeknek (pl. a törvényhatóságok jövodelemeinek, az általuk kezelt alapoknak) az „állami vagyonhoz” való csatolására és ennek következtében kamarai igazgatására csak 1785 után került sor.

Néhány szót kell szólnunk még a magyar kamara pénzügyi gazdálkodásával kapcsolatban a kamarai hitelügy 1772 utáni viszonyairól. Ilyen tekintetben a kamarai hitelpénztári szervezet kiépítése jelentette az 1773. évi kamarai reform idején a legfontosabb változást. A hitelfőpénztárnak, mint említettük, az volt a rendeltetése, hogy magánszemélyektől államhiteli célokra kölcsönöket vegyen fel, s ezekkel a kölcsönökkel törlessze a magyar kamara előbbi adósságait, illetve a kölcsönök segítségével leszállítsa az előbbi adósságok meglehetősen magas kamatait. A hitelfőpénztárnak ezenkívül kölcsönök útján pénz is kellett szereznie a bécsi államadóssági pénztár részére.²¹⁵

A hitelfőpénztár e hitelműveletek végrehajtása céljából átvette a magyar kamara adósságait, amelyek 1772. január 1-én 7 008 922 Ft-ot értek el. Ebből 5 875 652 Ft-ra rúgott a 4%-osnál magasabb kamatú kölcsönök összege. Elsősorban ezt az összeget kellett a hitelfőpénztárnak újonnan felveendő 4%-os kamatú kölcsönök segítségével visszafizetnie. Mivel a magántőkéktől nem lehetett remélni ilyen összegű pénzmennyiség kölcsönadását, a kamarai hitelbizottság a bécsi hitelvizsgálósághoz fordult kézpénzért. Erre azonban nem került sor, mert a feloszlattott jezsuita rend kb. 2 milliónyi kézpénzvagyonra, amelyet a hitelfőpénztár kölcsönvett, biztosította a visszafizetéshez szükséges összeget. A jezsuita rend pénzének segítségével a hitelfőpénztár 1775-ig végrehajtotta a 4%-nál magasabb kamatú tőkék visszafizetését, illetve a tőkék kamatainak a leszállítását. (Az 5 875 652 Ft-nyi 4%-osnál magasabb kamatú adósságból 2 736 457 Ft-ot visszafizettek a hitelezőknek, 3 073 483 Ft-ot pedig a hitelezők alacsonyabb kamat mellett a kamaránál hagyták.)²¹⁶ A hitelfőpénztár ekkor némi pénzt (kétszer 100 000 Ft-ot) a bécsi államadóssági pénztárnak is kölcsön tudott adni.²¹⁷

A magyar kamarát 1775 után 4%-osnál magasabb kamatú adósságok már nem terhelték, tehát a kamatleszállítási műveletet a hitelfőpénztár teljes sikerrel lebonyolította. A viszonylagos pénzbőség miatt 1777-ben a kamatot 3½%-ra szállították le. Ez elsősorban a hitelfőpénztárnál elhelyezett alapítványi tőkéket és a kamarai tisztviselők óvadékait érintette hátrányosan, mert a hitelfőpénztár tőkéje főleg ezek kölcsönvételéből származott. A bajor örökösödési háború veszélye miatt a hitelfőpénztárnak 1778-ban megint nagyobb pénzmennyiséget kellett volna előteremtenie, ekkor a kamatlábat újból 4%-ra emelték fel.²¹⁸

A hitelfőpénztár nemcsak a kamarai adósságok kamatainak leszállításánál ért el eredményt, hanem az adósságok törlesztése terén is. Mária Terézia uralkodásá-

²¹⁵ Vö. a 105. sz. jegyzetnél idézettek.

²¹⁶ Herzog: A hitelfőpénztár. Századok. 1925—26, 264—69.

²¹⁷ Uo. 270.

²¹⁸ Mennyey: Hitelpénztár. Magyar Gazdák Szemléje. 1939, 385—86.

nak végén az adósságok összege az 1771. évi 7 008 922 Ft-ról 5 439 549 Ft-ra csökkent, az évi kamatteher ekkor 216 326 Ft-ot tett ki. A kamarai adósságteher csökkenése a kamarai pénzgazdálkodás egyik pozitívuma az 1770-es években.

A hitelpénztári szervezet kétségtelen eredményei ellenére sem váltotta be a működéséhez fűzött reményeket. Az udvarnak nem sikerült segítségével a magántőkét hathatósabb mértékben az államhitel szolgálatába állítania, s ezzel kapcsolatban a hitelfőpénztár a bécsi államadóssági pénztárnak sem tudott kölcsönöket folyósítani. A kamatleszállításhoz szükséges tőkét is a tanulmányi alap biztosította a hitelfőpénztár számára.²¹⁹ A továbbiakban is csak alapítványi tőkék és más közcélú pénzalapok segítségével tudott hitelműveleteket végrehajtani, ezeket ugyanis királyi rendelkezés folytán alacsonyabb kamatláb mellett használhatta.

9. II. JÓZSEF KORMÁNYZATI REFORMJA; A KAMARÁNAK A MAGYAR KANCELLÁRIA ALÁ RENDELÉSE

Az 1772. november 14-i magyar kamarai utasítás egyik feltűnő jellegzetessége, hogy — ellentétben az előbbi utasításokkal — nem érinti a bécsi és a magyar udvari kamara viszonyának a kérdését. Ezt azzal mellőzi, illetve azzal kerüli meg, hogy a magyar kamarai ügyeknek az udvarhoz való felterjesztésével, a magyar kamarát illető felsőbb (királyi) rendelkezések megküldésével kapcsolatosan kizárólag az uralkodóról, az uralkodó hatásköréről tesz említést. Az utasítás ezzel hallgatólagosan elismeri azt a közjogi helyzetet, hogy a magyar udvari kamara csak magának az uralkodónak van alárendelve, a bécsi udvari kamarától nincs függő viszonyban. Ezt a jogi viszonyt, mint említettük, legutóbb az 1741. évi 14. tc. szabályozta. Megerősítését kívánta szolgálni az az intézkedés is, amellyel a magyar kamara 1748-ban elnyerte az udvari kamara rangját.²²⁰

A magyar kamarának ez a bécsi kamarától való függetlensége azonban továbbra is csak „de iure” s nem „de facto” létező önállóság volt. Csupán abban állt, hogy a magyar kamara jelentéseit az uralkodói felséghez címezte, s a rendelkezéseket is formailag az uralkodótól kapta meg. A tényleges helyzet ezzel szemben továbbra is az volt, hogy ezek a jelentések a bécsi udvari kamarához kerültek. Ott a magyar kamarai ügyekkel foglalkozó osztály (főbizottság) megtárgyalta a jelentésben foglaltakat, javaslatot tett az elintézésre, és ennek királyi jóváhagyása után elkészítette a királyi rendelet fogalmazványát. A fogalmazvány alapján elküldött királyi rendeleten az uralkodó aláírása alatt megtalálható a bécsi kamaraelnök vagy alelnök és az ügyet intéző bécsi kamarai tanácsos aláírása, továbbá a rendelet elején a bécsi udvari kamarának, mint kiadmányozó hatóságnak az iktatószáma (az udvari iktatószám).²²¹ A bécsi udvari kamarának magyar ügyekben az uralkodóhoz intézett fontosabb javaslatait — mint ismeretes — az államtanács is megtárgyalta. Az uralkodói döntés az államtanács meghallgatása után született meg. A bécsi udvari kamarának a magyar kamarai igazgatás ellenőrzésével kap-

²¹⁹ Herzog: A hitelfőpénztár. Századok. 1925—26, 277—78.

²²⁰ E 21. Ben. res. 1748. júl. 14. és Th. Mayer: Das Verhältnis der Hofkammer. 51.

²²¹ A bécsi udvari kamara 1768. évi reformjával kapcsolatban a magyar ügyekkel foglalkozó főbizottságra Fr. Walter: ÖZV. II. 1/1. 478, 480. A magyar kamarához küldött királyi rendeletek említett jellegzetességei a „Benignae resolutiones” iratállag egyes darabjain láthatók.

csalatos hatáskörét érdekesen világítja meg a magyar kamaraelnök egy 1773. évi rendelkezése is. Ebben a kamaraelnök — szóbelileg ugyan — meghagyja, hogy a közvetlenül az uralkodóhoz (a kabinetirodához) intézett magyar kamaraelnöki felterjesztéseket (nota, referada) s az azokra hozott királyi döntéseket másolatban, tudomásulvétel céljából a bécsi udvari kamarával is közöljék.²²² A bécsi udvari kamarának tehát ezek szerint azokról az ügyekről is tudnia kellett, amelyek elintézésében nem vett részt.

A magyar kamara az új utasítás kibocsátásával kapcsolatosan megkapta azt a szélesebb hatáskört, amelyet 1772 előtt inkább Grassalkovich kamaraelnök személye biztosított számára. Az új elnöknek, Erdődy János grófnak, aki korábban a magyar kamara alelnöke volt, sikerült megőriznie a magyar kamaraelnöki tisztség presztízsével kapcsolatos vívmányokat is. A bécsi udvari kamara nem javasolta e szélesebb hatáskör, nagyobb rang megadását. Úgy vélte, hogy Grassalkovich szélesebb elnöki hatáskörében nagy szerepet játszottak az udvarnak tett személyes szolgálatait, és az is, hogy gyakran nem tartózkodott a kamarai központban (Pozsonyban). Erdődy kamaraelnököknek ezzel szemben csak olyan hatáskört szánt, amelyet általában a tartományi hatóságok (Länderstelle) vezetői gyakoroltak. Grassalkovich hatásköre nyilván szélesebb volt ennél. Ismét nézeteltérése támadt a bécsi udvari kamarának a magyar kancelláriával az elnöki tisztségre történő javaslat dolgában.

A magyar kancellária 1772 februári előterjesztésében arra utalt, hogy 1748-ban Grassalkovichot az ő javaslatára nevezték ki kamaraelnököknek, s hogy a királynő rendelkezése alapján a kinevezési rendeletet a bécsi kamara és a magyar kancellária is kiadta. Kérte e gyakorlat további megtartását. A bécsi udvari kamara kétségbe vonta a kancellária javaslati jogát, ez szerinte mindig a bécsi udvari kamara joga volt. Azt elismerte, hogy a kinevező rendeletet néha a magyar kancellária is kiadta. Mária Terézia, minthogy már a kamaraelnököt kinevezte, nem foglalt állást a javaslatétel dolgában. Úgy döntött azonban, hogy a kinevező királyi rendeletet mindkét hatóság adja ki, s a hivatali esküt Erdődy a királynő előtt a bécsi kamaraelnök jelenlétében tegye le. A magyar kamaraelnök kinevezése, eskütétele tehát ugyanúgy történt, mint Grassalkovich esetében. A kamaraelnök beiktatására Festetich Pál grófot, a bécsi udvari kamara tanácsosát (később ő lett a magyar kamarai alelnök) küldték ki. Az uralkodónő tehát fontos kérdésben bizonyos fokig ismét a bécsi udvari kamara javaslata ellen döntött. Újabb adalék arra, hogy bár a bécsi udvari kamara javaslatokat adott a magyar kamarai ügyek elintézésére, s ezzel nagy befolyást gyakorolt a magyar kamarai pénzügyigazgatásra, a végső döntést maga az uralkodó mondta ki, esetleg a magyar kamara vagy a magyar kancellária által felhozott érvek alapján.

Amint említettük, a magyar kamarának az új utasítással kapcsolatosan sikerült megtartania a Grassalkovich idején elnyert s akkor még a kamaraelnök személyéhez kötött szélesebb hatáskört. Az 1772. évi utasítás kísérő rendelete szabályozta, sőt bizonyos vonatkozásban ki is szélesítette ezt a hatáskört.

Az önálló intézkedési hatáskört a magyar kamara általában a kisebb jelentőségű ügyek intézésében kapta meg. Ilyeneknél az udvarhoz (királyhoz) való felterjesztés és uralkodói jóváhagyás nélkül saját maga dönthetett.

²²² E 47. Canc. et Reg. 1773. jún. No. 260.

A hatáskörbővítés ilyen értelemben elsősorban az alacsonyabb rangú kamarai tisztviselők személyzeti ügyeire (kinevezés, elbocsátás, áthelyezés stb.) terjedt ki. Azoknál a tisztségeknél, ahol a kinevezés joga az uralkodót illette meg, a magyar kamara csak a javaslat jogával élhetett.

A magyar kamara az általa kinevezett tisztségeknél a nyugdíjak megállapítására is jogot kapott. Az így megállapított nyugdíjknál az évi 100 Ft-ig terjedő összeget a kamara maga utalványozhatta ki, nagyobb összeg esetében az udvarhoz kellett fordulnia a kiutalás jóváhagyásáért.

Megnőtt a magyar kamara önálló intézkedési hatásköre a kamarai gazdálkodás és a pénzkiutalás vonatkozásában is. Azokat a kincstári ingatlanokat és haszonvételeket, amelyek évi bérösszege az 1000 Ft-ot nem haladta meg, a magyar kamara saját hatáskörében adhatta bérbe. A nagyobb kamarai javak bérleti ügyeit az udvarhoz kellett döntésre felterjeszteni. A tanács saját hatáskörében végeztethette el az 500 Ft-os kiadást meg nem haladó kamarai építkezéseket és javításokat is. Joga volt arra is, hogy 50 Ft-ig terjedő számadási hiány tisztázásánál felsőbb jóváhagyás nélkül járjon el. Nagyobb számadási hiányoknál természetesen az udvarhoz kellett az ügyet felterjeszteni.²²³ A magyar kamara, főleg a kamaraelnök önálló intézkedési jogköre 1780 után, II. József uralkodásának idején tovább nőtt. A kamaraelnök, mint erre már rámutattunk, 1781-ben az addiginál nagyobb önállóságot és szabadságot kapott az ügyintézés vezetésére, a tanácsülések idejét is maga állapíthatta meg. Az udvarhoz a magyar kamarának csak fontos, elvi jelentőségű vagy bonyolult esetekben kellett fordulnia.²²⁴ Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a magyar udvari kamara önálló intézkedési jogkörének a növekedésében nem a bécsi udvari kamarától való függés lazítására irányuló törekvés, hanem elsősorban az ügyvitel megnövekedése, s ezzel kapcsolatban az ügymenet meggyorsításának és racionalizálásának a szükséges volta játszott döntő szerepet. A bécsi udvari hatóságokat ugyanis mentesíteni kellett az egyre szaporodó, kisebb jelentőségű ügyek elintézésétől.

A magyar és a bécsi kamara viszonyának kérdését, miután az udvar is igyekezett a magyar kamara függetlenségének a látszatát megőrizni, az 1780-as évekig nem bolygatták. Ilyen körülmények között szinte meglepetésként hatott II. József ama döntése, amellyel uralkodásának első éveiben egy csapásra lényeges változást idézett elő a magyar kamarai pénzügyigazgatás bécsi ellenőrzésének dolgában. A császár ugyanis a magyar kancellárhoz intézett 1782. április 2-i kéziratában azt az elhatározását közölte, hogy a magyar kamarai ügyek ellenőrzését — kivéve azt a bécsi udvari kamara hatásköréből — a magyar udvari kancelláriára bízta. A császár elképzelése szerint a bécsi udvari kamarának, mint birodalmi pénzügyigazgatási szervnek, ezentúl csak a pénztárügyről és a jövedelmek állapotáról kell a szükség szerint tájékozódnia, mégpedig a magyar kancelláriával felvett kapcsolat segítségével. A bécsi számvevő kamara továbbra is megmarad a birodalmi számvitelügy, így a magyar kamarai számvitelügy élén. A birodalmi bányászati ügyek

²²³ Erdődy János gr. elnök kinevezésére HKA. Ung. Cam. Abt. 1. Rote No. 3. Subd. 1. 3 ex dec. 1771. Az elnök hatáskörére, az elnöki tisztségre történő javaslatra HKA. Ung. Cam. Abt. 1. Rote No. 3. Subd. 2. 56 ex febr. 1772., 176–186., illetve 169–175. lapokon. A magyar kamara hatáskörének kiszélesítésére E 21. Ben. res. 1772. nov. 14. 1772. évi utasítás kísérelőrendelete.

²²⁴ E 70. Ben. res. 1781. máj. No. 11.

intézését változatlanul továbbiakban is a bányászati departamentum (a bécsi bányászati és pénzverési kamara) látja el.²²⁵

II. József a magyar kamarának a magyar kancellária alá való rendelkezésével tulajdonképp a magyarság évszázados sérelmét orvosolta. A bécsi udvari kamarának ily nagyfokú kikapcsolása a magyar kamarai pénzügyigazgatás ellenőrzéséből bármikor meglepéssel töltötte volna el a magyar rendeket. A császár eme intézkedése ellentmond annak a politikának, amellyel — mint tudjuk — Magyarországnak maradáék önállóságát is meg akarta semmisíteni. II. József közigazgatási reformrendszerét kell közelebbről megvizsgáljunk, hogy ezt az egyébként csak látszólagos ellentmondást megérthessük.

Az kétségtelen, hogy a császár ezzel a lépésével nem a százados magyar követeléseket akarta kielégíteni, bár az eredmény látszólag azt mutatja. Elhatározásának alapvető indokait azokban az államigazgatási reformokban kell keresnünk, amelyeket birodalmi viszonylatban épp ebben az időben kezdett megvalósítani. A II. József-féle államigazgatási reform fő célja — mind a birodalmi, mind a tartományi igazgatás vonalán — a központosítás és az ésszerűsítés volt.²²⁶ Ennek végrehajtása érdekében a császár először is a pénzügyigazgatás és az általános igazgatás (politikai igazgatás, közigazgatás) egyesítését tűzte ki célul. A bécsi központi igazgatás szintjén ez a bécsi általános udvari kamara (Hof- und Rechenkammer, Banco-Deputation) és a cseh—osztrák kancellária 1782 végén bekövetkezett egyesítésében valósult meg.²²⁷ A magyarországi államigazgatásban a magyar kamara és a helytartótanács egybeolvasztása jelentette ezt a lépést. A két magyar központi szerv egyesítését, amint említettük, II. József már 1782 áprilisában elhatározta, a végrehajtásra azonban csak 1785 végén került sor. A tervbe vett egyesítés miatt kellett átvennie a magyar kancelláriának, a magyar kamarát befogadó helytartótanács felügyeleti hatóságának a magyar kamarai ügyek ellenőrzését a bécsi udvari kamarától.²²⁸ A központosítás következő mozzanatáaként a császár 1782. augusztus 14-én az erdélyi kancelláriát a magyar kancelláriába olvasztotta, s ezzel a magyar kancellária (pontosabban magyar—erdélyi kancellária) hatáskörébe jutott az erdélyi közigazgatási és pénzügyigazgatási ügyek udvari irányítása és ellenőrzése is.²²⁹

A császár elhatározása után a magyar kancellár (gróf Esterházy Ferenc) április havában tervezetet készített a „camerale” és a „politicum” egyesítéséről, azaz arról, miképp vegye át a magyar—erdélyi kancellária a magyar kamarai ügyeket a bécsi udvari kamarától? A tervezethez a bécsi udvari kamara és a bécsi számvevő kamara megjegyzéseket fűzött. Ezekre a magyar kancellár szintén megtette észrevételeit, s így került a kancellária felterjesztése április 30-i kelettel a császárhoz.

A felterjesztés bevezetőjében köszönetet mond az uralkodó nagy bizalmáért s a magyar nemzet felé irányuló kedvező gesztusért. Kifejti továbbá, hogy az új rendszer kidolgozásában az uralkodó elképzelése szerint az ügyvitel meggyorsítására, a felesleges aktagyártás kiküszöbölésére, az állami jövedelmek növelésének

²²⁵ A 39. Magyar kancellária. Acta gen. 1782 : 1683.

²²⁶ Marczali i. m. II. k. 336—37.

²²⁷ A bécsi központi igazgatás szervezetében végrehajtott reformokra is Fr. Walter: Die Zeit Josephs II. und Leopolds. II. 1780—1792. ÖZV. II. 1/2. Wien 1950, 16—17, 28, 48.

²²⁸ L. 225. sz. jegyzetnél idézett ügyiratot.

²²⁹ Marczali i. m. II. k. 338—39., A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1782 : 2621.

és jobb felhasználásának elősegítésére törekedett. Arra is ügyelt, hogy az ország törvényeit, a helytartótanács jogállását ne érje sérelem. Ezért kihangsúlyozta, hogy a magyar kamarát befogadó helytartótanács csak az uralkodónak van alárendelve, számára csak a magyar kancellária által a király nevében kiállított rendeleteket lehet küldeni.

A bécsi központi pénzügyi hatóságoknak, nevezetesen a bécsi udvari kamarának és a bécsi számvevő kamarának nem tetszett a császár elhatározása. A számvevő kamara véleménye szerint a magyar (politikai igazgatási és kamarai) ügyek összpontosítása a magyar kancelláriánál még nagyobb válaszfalat emel a monarchia két része között mindkettő szerencsétlenségére. A magyar kancellária ennek folytán kb. 10 milliónyi jövedelem (a magyar hadiadó és a magyar kamarai jövedelem) felett fog rendelkezni, mégpedig oly módon, hogy abba a bécsi központi hatóságoknak nem sok beleszólása lesz. Ennek elkerülése céljából a bécsi udvari kamara és a számvevő kamara azt javasolta, hogy az uralkodó a magyar kancellária hatáskörét — ha már a camerale és politicum egyesítése elkerülhetetlen — elsősorban a pénzkültetés vonalán szűkítse le. E javaslat szerint a magyar kancellária csak a jóváhagyott állami költségvetésben szereplő rendes kiadásoknál gyakorolhatná (a király nevében a magyar kamara, illetve a kamarával egyesített helytartótanács felé) a közvetlen pénztalványozás jogát. Minden olyan ügyben azonban, amely a bevételek és kiadások növelésével vagy csökkentésével, a költségvetés megváltoztatásával kapcsolatos, a birodalmi központi hatóságokkal közösen kellene eljárnia. A jóváhagyott költségvetésben rögzített bevételen felül befolyt jövedelmekkel az udvari pénzügyi hatóságok rendelkezének. Nevezett hatóságok ebből az összegből a magyar kancellária közvetítése nélkül, közvetlenül a helytartótanácsához intézett leiratokkal utalványozhatnának. A javaslat továbbra is ragaszkodott a heti pénztári kimutatásoknak, a külkereskedelmi forgalmi kimutatásoknak (Commerzientabelle) az udvari pénzügyi hatóságokhoz való felküldéséhez. A magyar kamarai hitelügy bécsi ellenőrzését is a korábbi állapot szerint kívánta fenntartani.

A magyar kancellár szembehelyezkedett a bécsi központi pénzügyi hatóságok véleményével. Arról a kérdésről, hogy a politicum és a camerale a magyar kancelláriánál összpontosuljon, mivel azt már az uralkodó elhatározta, nem kívánt vitatkozni. Ezzel szemben leszögezte, hogy az egyesítés megfelel a magyar törvényeknek s a magyar nemzet régóta hangoztatott követeléseinek. A bécsi udvari pénzügyi hatóságok elképzelése a kamarai ügyek átadásáról — a kancellár véleménye szerint — nagyon csökkentené a magyar kancellária hatáskörét a kamarai ügyekben. A bécsi hatóságokkal való együttműködés csak az ügyvitelt bonyolítaná, s ez ellenkezik a reform egyik legfontosabb célkitűzésével, az ügyvitel egyszerűsítésével. A bécsi pénzügyi hatóságok beavatkozása megzavarná a kamarai pénzgazdálkodást, s lehetetlenné tenné az udvari kvóta rendszeres fizetését. Visszas helyzetet teremtené az is, ha a bécsi udvari hatóságok leiratokat küldenének a helytartótanácsnak. A helytartótanács feje a nádor, a király után az első ember Magyarországon, ezért a helytartótanácsnak csak királyi rendeleteket lehet küldeni. A magyar kancellária a fentiek alapján a bécsi udvari pénzügyi hatóságok javaslatainak elvetését kérte az uralkodótól.

A magyar kancellária előterjesztése után II. József általában a bécsi udvari pénzügyi hatóságok javaslatai ellen döntött, és a magyar—erdélyi kamarai ügyek átadásával kapcsolatosan a következő alapelveket szögezte le:

A bécsi udvari kamara, miután a magyar—erdélyi kamarai ügyeket elvonják hatásköréből, már nem központja többé a birodalmi pénzügynek, a pénztár- és hitelügynek. A magyar kancellária átveszi mindazt a hatáskört, amelyet a bécsi udvari kamara gyakorolt a magyarországi és erdélyi kamarai ügyekben. A kamarai számadások ellenőrzése tekintetében azonban a magyar kancellária is a bécsi számvevő kamara alatt áll. A bécsi számvevő kamara az összes számvevőségek birodalmi központja. Az egyesített magyar—erdélyi udvari főszámvevőség elkülönül az osztrák udvari kamarai főszámvevőségtől és önálló főnököt kap. A magyar—erdélyi kamarai számvevőségi főnök a számvevő kamara főnökétől függ, de hivatali helyisége a magyar kancellária épületében lesz. A magyar—erdélyi bányászati ügyeket továbbra is a bányászati departamentum (a bécsi bányászati kamara) intézi, amely ilyen ügyekben ezentúl nem a bécsi udvari kamarától, hanem ugyanolyan mértékben a magyar udvari kancelláriától fog függni. Az udvari pénzügyi központnak (egyelőre a cseh—osztrák kancelláriával való egyesítéséig a bécsi udvari kamara) ezentúl csak az lesz a feladata, hogy a számvevő kamara által közölt jövedelmi kimutatások alapján a politikai (közigazgatási) udvari hatóságokkal együtt közreműködjék a birodalmi költségvetés kidolgozásában. Az udvari pénzügyi központ a pénztári jelentésekből győződik meg a költségvetés (a birodalmi költségvetés magyar vonatkozású része) betartásáról, a bécsi számvevő kamara pedig a hozzá felküldött pénztári naplókából a tényleges bevételekről és kiadásokról. A birodalmihoz viszonyítva nem nagy jelentőségű magyar hitelügyet a magyar kancellária és a bécsi általános pénzügyi igazgatóság (Allgemeine Finanz-direction) irányítja.²³⁰

A magyar kamara egyesítése a helytartótanáccsal csak 1785 végén következett be. II. József döntése folytán tehát a magyar kamara egyelőre még különálló hatóságként került a magyar kancellária alá. A magyar kancellária 1782 májusában vette át a magyar kamarai ügyek ellenőrzését és irányítását olyan formában, amint azt előzőleg a bécsi udvari kamara gyakorolta.²³¹ A magyar kamara ezentúl a királyhoz intézett jelentéseit, felterjesztéseit a magyar kancelláriához küldte, s onnan kapta a királyi rendeleteket is. Ezeket a rendeleteket a király mellett a magyar kancellár írta alá.²³² A magyar kamara és a magyar kancellária közötti jogi viszony egyébként megegyezett azzal a viszonnyal is, amely a helytartótanács és a magyar kancellária között fennállott. E szerint a helytartótanács és a magyar kamara az uralkodótól függő hatóságoknak minősültek, a magyar kancellária nem a saját, hanem az uralkodó nevében, az uralkodó tanácsadó és kiadmányozó szerveként állhatott csak kapcsolatban velük.

Nem könnyű feladat annak az elbírálása, mennyiben segítették elő II. József előbb ismertetett rendelkezései a magyar állami pénzügyigazgatás önállóságának ügyét. Az kétségtelen, hogy a magyar kancellária e reform következtében az

²³⁰ A 39. Magyar kancellária. Acta gen. 1782 : 2389. Az ügyiratban megtalálható a magyar kancellár április 30-i keletű előterjesztése, amely a kancellár tervezetét, az udvari pénzügyi hatóságok véleményét és a kancellár ellenvéleményét tartalmazza. Az előterjesztés végén II. József ismertetett döntése. A tervezet, a vélemények egyébként különálló iratokban is megvannak.

²³¹ E 70. Ben. res. 1782. máj. No. 1., A 39. Magyar kancellária. Acta gen. 1782 : 2578/A.

²³² Vö. az E 70. „Benignae resolutiones” állag iratait a megfelelő időből.

összes magyarországi állami jövedelmek ellenőrzését magánál összpontosította, hiszen e jövedelmek közül a hadiadó igazgatásával polgári részről a helytartótanács, a kincstári és akkor az alapítványi jövedelmek kezelésével is a magyar kamara foglalkozott. A magyar kancellária ellenőrző tevékenysége még a magyarországi bányajövedelmek fölét is kiterjedt, mivel a bécsi bányászati kamarát, amely a magyar bányaugyet ténylegesen irányította, magyar ügyekben alája rendelték. (Az egyesített magyar-erdélyi kancellária mindezt a hatáskört később Erdély vonatkozásában is elnyerte.) Az előbbi körülmények valóban a magyar államháztartás önállóságának megnövekedéséről, az örökös tartományok és Magyarország állami pénzügyének határozott elkülönüléséről tanúskodnak.

Bizonyos körülmények ezzel szemben továbbra is lehetővé tették az egész monarchia állami pénzügyének legfelsőbb szinten való összefogását és ellenőrzését. Ezek közül elsősorban a birodalmi számvitelügy II. József uralkodásának idejében végrehajtott magyaránú összpontosítását kell megemlítenünk. A számvitel rendkívül erős centralizációját a bécsi számvevő kamara működése valósította meg. A birodalom közigazgatási és pénzügyi hatóságainak számvevősegei, így a magyar kamara és a helytartótanács számvevősege is — amint erre a magyar kamara viszonylatában többször rámutattunk — 1782 óta a bécsi számvevő kamara alá tartoztak. A számvevő kamara a számvevőségek munkájának irányítása és a pénzügyi gazdálkodás ellenőrzése révén komoly befolyást gyakorolhatott az egyes központi hatóságok, így a magyar kamara munkájára. Anyagi kihatású ügyekben pl. a magyar kancelláriának véleményét kellett kérnie a számvevő kamarától.²³³

Az állami pénzügy legfelsőbb szinten való összefogását, a magyar állami jövedelmeknek a birodalom pénzügyi célkitűzéseinek megfelelő felhasználását segítette elő a monarchia költségvetése és az a mód is, ahogy ezt a költségvetést kidolgozták. A birodalmi költségvetés összeállítása II. József 1782 áprilisi alapvető döntése értelmében is az udvari pénzügyi központ hatáskörében maradt. Az udvari pénzügyi központnak (bécsi udvari kamara és a bécsi számvevő kamara) az udvari közigazgatási hatóságok (a magyar kancellária is ezek közé tartozott) közreműködésével kellett a birodalmi költségvetést megszerkeszteni.²³⁴ A birodalmi költségvetés úgy készült el, hogy előzőleg a monarchia egyes tartományai, illetve országai költségvetési javaslatot állítottak össze, mégpedig hatóságok, gazdálkodási ágak szerint, s ezt jóváhagyásra az udvarhoz terjesztették fel. Már a költségvetési javaslatok összeállításában is erősen érvényesült az udvari pénzügyi központ befolyása. E javaslatokat (tervezeteket) a bécsi számvevő kamara alá rendelt országos számvevőségek készítették el az udvar által kívánt költségvetési sémák, irányelvek alapján. Az így megszerkesztett költségvetési javaslatokat 1784 elején a számvevőségek még közvetlenül a bécsi

²³³ A 39. Magyar kancellária. Acta gen. 1783 : 3194. A számvevő kamara javaslata a magyar-erdélyi udvari főszámvevőség személyi és fizetési státusának szabályozására. Uo. 1784 : 13217., a magyar kancellária a magyar kamarának a segédhivatalok státusrendezésével kapcsolatos felterjesztését véleményadás céljából átküldi a számvevő kamarának. Uo. 1784 : 5455., a számvevő kamara elnökének (Zinzendorf Lajos gróf) reinsinuatio-ja a helytartótanács és a magyar kamara számvevőségeinek személyi státusát illetően.

²³⁴ Vö. A 39. Magyar kancellária. Acta gen. 1782 : 2389. sz. aktában II. József döntését ebben a kérdésben.

számvevő kamarához küldték fel, 1784 őszétől kezdve azonban a megfelelő hatóságoknak, azaz magyar viszonylatban a helytartótanácsnak és a magyar kamarának kellett azokat átadniuk. A helytartótanács, illetve a magyar kamara véleményezése után a költségvetési javaslatok a magyar kancelláriához, a magyar kancelláriától pedig a bécsi számvevő kamarához kerültek.²³⁵ A jóváhagyott költségvetések betartását — amint említettük — az udvar központilag ellenőrizte.

A bécsi udvar pénzügyi politikájának érvényesülését támogatta az is, hogy a magyar kancellária a magyar — erdélyi kamarai ügyekkel együtt a megfelelő személyzetet vagy annak túlnyomó részét is átvette a bécsi udvari kamarától. A magyar kancellár 1782. május 18-án javaslatot tett II. Józsefnek a kibővült hatáskör miatt a személyi státusz növelésére. Az előterjesztés külön megemlékezik gróf Zichy Károly, Neuhold János udvari kamarai tanácsosok és Redl titkár áthelyezéséről.²³⁶ A bécsi udvari kamara számvevőségének magyar — erdélyi ügyekkel foglalkozó személyzetét a különválasztott magyar-erdélyi udvari főszámvevőséghez osztották be.²³⁷

Végül pedig igen súlyosan esett latba az a körülmény is, hogy a József-kori magyar kancellária mennyire képviselhette a magyar állami pénzügy függetlenségét az udvarral vagy inkább személyes akaratát az udvari hatóságokra is ráerősítő uralkodóval szemben. A magyar kancellária, amelynek munkáját már 1785 előtt is inkább Pálffy Károly alkancellár (1786-ban nyerte el csak a kancellári tisztséget), II. József bizalmi embere vezette, ebben az időben nem igen volt alkalmas arra, hogy a magyar államháztartás függetlenségéért küzdjön. Az uralkodó elképzeléseit a magyar pénzügyekkel kapcsolatban a magyar kancellárián keresztül is ugyanúgy érvényesíthette és érvényesítette, mint a bécsi udvari kamarán keresztül. Erre utal az is, hogy a magyar állami jövedelmek felhasználásában, a pénzgazdálkodás lényegében 1782 után sem történt változás. A magyar — erdélyi kamarai ügyek irányításának a magyar-erdélyi kancellária hatáskörébe való átadása tehát nem tekinthető másnak, mint II. József egyébként helyes közgazdasági reformjának, amely a magyar állami pénzügyigazgatás gördülékenyebb és eredményesebb működését volt hivatva biztosítani.

²³⁵ A költségvetés összeállításának módjára l. A 39. Magyar kancellária. Acta gen. 1784 : 3655, 12904, 14432. sz. ügyiratokat.

²³⁶ Uo. Acta gen. 1782 : 2929. Neuhold János 1773-ban a magyar kamarától, ahol tanácsosi tisztséget töltött be, került a bécsi udvari kamarához, mégpedig Ürményi József helyébe, aki akkor a magyar kancellária tanácsosa lett. HKA. Ung. Cam. Abt. 1. Rote No. 4. Subd. 2. 57 ex majo 1773.

²³⁷ A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1783 : 3194.

V. RÉSZ

1785—1790

I. A KAMARA EGYESÍTÉSE A HELYTARTÓTANÁCCSAL

II. József magyarországi közigazgatási reformjában a helytartótanács és a kamara egyesítésének alapvető jelentőséget tulajdonított. Az 1782. április 2-i királyi kézirat, amely a bécsi udvari kamara magyar vonatkozású hatáskörét a magyar udvari kancelláriához utalta, szintén a két hatóság egyesítésének a gondolatából indult ki. Ezzel indokolta szinte magyar vonatkozásban a bécsi udvari kamara birodalmi pénzügyigazgatási irányító szerepének háttérbe szorítását. A legkövetkezőbb szervezői munkát a magyar államigazgatás központosításával, a politikai és a pénzügyigazgatás egyesítésével kapcsolatban valóban a gyakorlati igazgatási feladatokat ellátó két hatóság, a helytartótanács és a magyar kamara egybeolvasztása igényelte. Ezért került sor a két hatóság egyesítésére csak 1785 augusztusában, három és fél évvel azután, hogy II. József a magyar kamarai ügyek bécsi irányítását a magyar kancelláriának adta át, s ezzel az első, a bécsi központi hatóságok által egyébként erősen helytelenített lépést, a magyarországi államigazgatás központosításában, ésszerűsítésében megtette.

A helytartótanács és a kamara egyesítésének komolyabb előkészületei 1785 tavaszán kezdődtek el, amikor II. József március 26-i rendeletében kifejtette az egyesítés indokait, s közölte elképzeléseit az új hatóság szervezetéről, működéséről. Az egyesítés — a császár elgondolásai szerint — az ügyvitel megkönnyítését, meggyorsítását, a takarékosagot szolgálja. Az ügyintézés egyszerűsítését részben az teszi lehetővé, hogy megszűnik a helytartótanács és a kamara közötti levelezés, s hogy nem kell a továbbiakban, esetleg azonos ügyben, külön a helytartótanácshoz és külön a kamarához királyi rendeletet küldeni. A két hatóság személyzetének, segéd- és szakhivatalainak egyesítése pedig nemcsak az ügyintézés megkönnyítését, meggyorsítását mozdíthatja elő, hanem lehetőséget nyújt az adminisztratív költségek, a személyzet létszámának a csökkentésére is.

II. József nagy fontosságot tulajdonított a helytartótanács és a kamara egyesítésével kapcsolatban a kamarai ügyek újfajta intézési módjának, amelyet a kamarai adminisztrációk új szervezetével akart bevezetni. A kamarai adminisztrációknak a március 26-i rendelet szerint az lesz a feladatuk, hogy átvegyék a központtól elsősorban a birtokügyek és olyan ügyek intézését, amelyeket nem kell feltétlenül egy központi kormányhatóság tanácsulésain megtárgyalni.

A rendelet meghagyta, hogy a két kormányhatóság az egyesítésre javaslatot dolgozzon ki, s az egyesítés munkálatainak elvégzésére bizottságot állítson fel. A javaslatnak ki kellett terjeszkednie az ügyvitel egyszerűsítésére és meggyorsí-

tására, a takarékosagra, a személyzet csökkentésére és a tervezett 10 kamarai adminisztráció feladatkörének a megállapítására.¹

A helytartótanács és a kamara addigi működéséről II. Józsefnek igen rossz volt a véleménye. A sok fölösleges munkával megterhelt két kormányzék szerint csak közbeeső állomás volt a magyar udvari kancellária, illetve a bécsi udvari kamara és a helyi hatóságok (megyék, városok, a kamara esetében a vidéki hivatalok) között. Tevékenységük főleg a körrendeletek másolására, a bécsi udvari hatóságok kiszolgálására terjedt ki, és igen jelesen működtek közre az ügyintézés elnyújtásában.² A kamarai gazdálkodás ellen a fő kifogás az adminisztratív költségek magas százaléka volt. A kamarai gazdálkodás önköltsége az egyesítés idején a jövedelmek 27%-át is elérte, holott az jól szabályozott pénzügyigazgatás esetében csak a jövedelmek 10–11%-át emészthette volna fel.³

Igen lényeges szerepet vitt a helytartótanács és a kamara egyesítésében II. Józsefnek az állami pénzügyi gazdálkodásról vallott, már ismertetett felfogása, amellyel az állami pénzügyigazgatás akkori kettős (rendi és királyi) jellegét igyekezett megszüntetni. A magyar pénzügyigazgatásban ezt a kettős jelleget nem utolsó sorban az domborította ki, hogy az országos (rendi) jövedelemnek minősülő hadiadó és közalapítványi vagyon ellenőrzését a magyar törvények szerint a helytartótanácsnak, a királyi jövedelmek kezelését pedig a kamarának kellett ellátnia. A helytartótanács és a kamara egyesítésével a császár ezt a kettősséget is meg akarta szüntetni. Erről ugyan nincs szó az egyesítésre vonatkozó rendeletekben. Talán azért nincsen, mert József nem akarta azt a rendi ellenállást újból felszítani, amelyet a tanulmányi alap kamarai kezelésbe való utalása 1782-ben a helytartótanácsnál és a magyar kancelláriánál is kiváltott. A pénztári reformoknál azonban majd látni fogjuk, hogy József határozottan e kettősség megszüntetésére és az állami pénzügy erős összpontosítására törekedett, s közben azzal sem törődött, hogy a pénzügyigazgatás vonalán az addigi összbirodalmi szemlélet ellen vét. Így tehát Magyarországon is igyekezett érvényre juttatni azt az osztrák örökös tartományok esetében többször hangoztatott elvét, hogy az állami pénzügyigazgatásban a rendi és az államvagyon közt (zwischen ständischen und Staatsvermögen) ő nem tesz különbséget.⁴

A helytartótanácsot és a magyar kamarát II. József 1785. augusztus 11-én kiadott rendeletével egyesítette. Niczky Kristóf gróf, a helytartótanács elnöke szeptember 2-án már arról tett jelentést, hogy a kiadóhivatalok, iktatóhivatalok, irattári hivatalok, pénztárak egybeolvasztása megtörtént, és az egyesített hatóság első közös tanácsulását szeptember 7-én fogja megtartani.⁵

¹ E 70. Ben. res. 1785. márc. No. 28., illetve A 39. Magyar kancellária. Acta gen. 1785 : 3139.

² A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1785 : 12804. „Erinnerungen . . .”, II. József fejtegetései a kamara és a helytartótanács egyesítésével kapcsolatosan 1785 júliusában.

³ A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1785 : 12807 sz. ügyirat C. mellékletében, illetve az egyesítést kimondó Acta gen. 1785 : 12811 sz. rendeletben.

⁴ Fr. Walter: Die Zeit Josephs II. und Leopolds II. (1780–1792.) ÖZV. II/1/2/1. Wien 1950, 49–50. József állásfoglalása azzal kapcsolatban, hogy az alsó-ausztriai tartományfőnök csökkenteni akarta a Hofrechenkammer-nak a Landesbuchhaltarey feletti ellenőrző hatáskörét.

⁵ Az egyesítésre A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1785:12811, Niczky jelentésére Acta gen. 1785 : 11416.

2. A TANÁCS ÉS AZ ÜGYOSZTÁLYOK

A két hatóság egyesítése néhány változást hozott a helytartótanács, vagy ahogy akkor nevezték, a helytartóság (Statthalterey) tanácsának szervezetében. Az egyesített tanácsban az elnöki mellé két alelnöki állást létesítettek. Az első alelnök a kamarai, a második a helytartótanácsi ügyek intézését irányította. Niczky elnök az országbírói címet viselte, az első alelnököt, mint a kamarai ügyek vezetőjét, a kincstartói címmel (thesaurarius) ruházták fel. Az első alelnöki állásban, amelyet rövid ideig Jankovich Antal gr. töltött be, 1786-tól 1788 decemberéig Zichy Károly gr. működött. Zichy Károly 1782 előtt a bécsi udvari kamara tanácsosa volt, 1782-ben a kamarai ügyek átadásával a magyar udvari kancelláriához került, s innen helyezte II. József az igen fontos helytartótanácsi első alelnöki állásba. Zichy 1788-ban országbírói címmel a helytartótanács elnöke lett. Előbbi tisztségét Széchenyi Sándor gr., az addigi másodalelnök foglalta el. Zichy Károly, aki kiváló pénzügyi szakember volt, igen fontos szerepet játszott II. József pénzügyigazgatási reformjaiban.

A két tanács egyesítésénél rögtön szembeötlenek azok a lehetőségek, amelyeket a reform a létszámcökkentés s így az adminisztratív költségek terén elérhetett. Az egyesítés előtt, 1783-ban a helytartótanácsnál az elnök mellett 20 tanácsos, a magyar kamaránál 1784-ben az elnök és alelnök mellett 11 tanácsos volt, összesen 34 főből állt a két tanács létszáma. A kamarával egyesített helytartótanács tanácsa ezzel szemben 1786-ban 1 elnökből, 2 alelnökből és 22 tanácsosból, tehát 25, 1790-ben pedig 26 főből tevődött össze. A titkárok és a fogalmazók esetében az összehasonlítás már nem ad olyan kedvező eredményt. A helytartótanácsnál 1783-ban 8, a magyar kamaránál 1784-ben 12 titkár, összesen tehát 20 titkár dolgozott. Az egyesített hatóságnál 1786-ban 18, 1790-ben 22 titkárt találunk. A fogalmazók létszáma a helytartótanácsnál 1783-ban 9, a magyar kamaránál 11, összesen 20. A helytartótanácsnál 1786-ban 20, 1790-ben 21 fogalmazó működött.⁶

Az egyesítés előtt már a helytartótanácsnál és a kamaránál is megvolt az ügyosztályi rendszer. A helytartótanácsnál 1785-ben 34, a magyar kamaránál 16 ügyosztály intézte a két kormányzék hatáskörébe tartozó különféle ügyeket. Az egyesítés után a helytartótanácsi jellegű ügyosztályok száma hatáskörbővülés, vagy új ügyosztályok szervezése miatt 8-cal ugyan nőtt, a kamarai jellegű ügyosztályok száma azonban 9-re, később 7-re csökkent. A kamarai jellegű ügyosztályok megszüntetését, a kamarai hatáskör csökkentését II. József különben is az ügyvitel racionalizálásának egyik céljául tűzte ki.

A kamarai jellegű ügyosztályok megszüntetésének több oka volt. Az egyik az, hogy a kamarai ügyek intézését a központtól jórészt a kamarai adminisztrációk

⁶ Ember Gy.: A helytartótanács ügyintézése. 87—88., A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1786 : 14431. Niczky 1786 decemberében kapta meg az országbírói címet. Jankovich Antal, a helytartótanács addigi első alelnöke tárnokmester és a hétszemélyes tábla elnöke lett. Helyébe első alelnöknek a helytartótanácsához Zichy Károly, kancelláriai tanácsost nevezték ki. A 39. Acta gen. 1788 : 17541., Zichy Károly elnökké és országbíróvá való kinevezésére.

Az új személyzeti viszonyokra Ember Gy.: A helytartótanács ügyintézése. 193, a kamara 1784. évi személyzeti létszámára. E 47. Canc. et Reg. 1785. jan. No. 33. 1784. évi személyzeti státus.

vették át. A kamarával egyesített helytartótanácsnál továbbá olyan ügyosztályok is keletkeztek, amelyek vegyesen foglalkoztak helytartótanácsi és kamarai jellegű ügyekkel: pl. a *departamentum oeconomiae publicae* (közgazdasági), *departamentum dimensionale* (földmérési), *departamentum gremiale* (kebelbeli), *departamentum in- et excorporationale* (területátcsatolási ügyosztály). A kamarai ügyosztályok számának csökkentésére vezetett az is, hogy a közalapítványi ügyek intézésére olyan ügyosztályokat állítottak fel, amelyeket helytartótanácsi jellegű ügyosztályoknak minősítettek, pl. a *departamentum fundi studiorum* (tanulmányi alap javainak gazdálkodási osztálya), *departamentum ecclesiasticum oeconomicum bonorum* (vallásalap javainak gazdálkodási osztálya). Az utóbbiak vették át a magyar kamara 1785 előtti alapítványi ügyosztályainak (*Jesuitica seu fundi studiorum*; *Fundationalia, ecclesiastica et primatialia*) hatáskörét. Meg kell jegyeznünk, hogy az alapítványi javak gazdálkodásával foglalkozó ügyosztályok helytartótanácsi jellege csak 1790 után, a helytartótanács és a magyar kamara szétválása idején vált határozottá.

A magyar kamara építési ügyosztálya (*Aedificialia seu aedilia*) pl. azért szűnt meg, mert az építési ügyeket részben műszaki szakhivatalokra (építési és vízügyi osztály, majd 1788-ban az építési főigazgatóság) bízták, részben pedig különféle szakügyosztályok között osztották szét (a gazdasági ügyosztályhoz, az alapítványi ügyosztályokhoz, a sóügyi osztályhoz, a harmincadi ügyosztályhoz tartoztak a megfelelő építési és műszaki ügyek is). Az ügykörök összevonására jellemző példa az 1785 előtti kamarai „*Archivalia*” ügyosztály hatáskörének 1785 után a szintén kamarai jellegű jogügyi osztály (*Juridica*) hatáskörébe való olvasztása. A kamarai vonatkozású ügyosztályok közül a „*Scepusiensium XVI. oppidorum*” 1786-ban szintén megszűnt, a 16 szepesi mezőváros ügyeit a megszűnt ügyosztálytól a helytartótanácsi vonatkozású városi ügyosztály (*departamentum civitatis*), a lubói és podolini uradalmak ügyeit pedig a kamarai vonatkozású uradalmi és gazdasági ügyosztály (*Oeconomica*) vette át. Az egyesítés után még meglévő harmincadi ügyosztály (*Tricesimalia*) működését 1786—1790-ig a pesti, majd budai harmincad-adminisztráció tette fölöslegessé.⁷

E példából is látható, hogy II. József a helytartótanácsot és a magyar kamarát nemcsak formálisan egyesítette, hanem egyes igazgatási feladatköröket úgy is összevont, hogy azok egyes részeinél valóban elhomályosodott a helytartótanácsi és a kamarai hatáskör. A legjobb példa erre a városi ügyek egy ügyosztályban való összpontosítása (ez egyébként már 1783-ban, az egyesítés előtt megtörtént). Ez eltüntette azokat a határvonalakat, amelyek a helytartótanács és a kamara

⁷ Az ügyosztályi szervezet, az ügyosztályok számának változására vonatkozó megállapításoknál „*A Magyar Országos Levéltár fond- és állagjegyzéke. Budapest 1959.*” c. sokszorosított levéltári segédlet adataira támaszkodtam. A helytartótanács adatait a C, a magyar kamaráét az E szekció tartalmazza. A kamarával egyesített helytartótanács kamarai vonatkozású állagait a fond- és állagjegyzék 80—81. oldalán tünteti fel (E. 121—135, a helytartótanács kamarai vonatkozású regisztratórája. 1785—90.) Az állagok közül csak a *Banatica, Cassalia, Impopulationalia, Juridica, Oeconomica, Pensionalia, Salinaria, Scepusiensia XVI. oppida, Tricesimalia* tekinthető külön kamarai ügyosztályok iratanyagának. A többi iratállag úgy keletkezett, hogy olyan ügyosztályok iratanyagából, amelyek 1785—1790-ig vegyesen foglalkoztak helytartótanácsi és kamarai ügyekkel, 1890 után a visszaállított kamara részére kiválogatták a kamarai vonatkozású iratokat. Ezek az iratállagok: *Dimensionalia, Gremialia, In- et excorporationalia, Serici culturae*.

városi vonatkozású hatáskörénél addig megvoltak, s amelyeket azelőtt mindkét hatóság, hatáskörének védelme céljából, minél élesebben igyekezett megvonni.

3. A SEGÉDHIVATALOK

A két tanács egyesítésével párhuzamosan a két hatóság segédhivatalait is egyesítették.

Az 1780-as években a helytartótanácsnál és a kamaránál is kifejlődött már az iktató tisztségéből az iktatóhivatal. A helytartótanácsi iktatóhivatalt az egyesítés előtt fogalmazói ranggal egy iktató (protocollista exhibitorum) vezette, aki egy segéd (adjunctus) és 4 írnok (kancellista) közreműködésével végezte el az iktatás teendőit. Az iktató 1783-ban a megszűnt tanácsjegyzői tisztség teendőit is átvette, ez feladatainak megnövekedésével járt együtt. A kamarai iktatóhivatal élén — mint láttuk — 1773 óta titkári ranggal egy igazgató állott (director protocollis exhibitorum), segéderőül 5 kancellistát osztottak be hozzája. A kamaránál az iktatókönyv vezetésében, amely egyúttal tanácsí jegyzőkönyv is volt, a tanácsjegyző is résztvett.⁸ Az egyesítés után az iktatóhivatal élére titkári ranggal igazgatót állítottak. Az igazgatón kívül egy helyettesből (iktató), egy aliktatóból és 8 iktatótisztból (protocollis officialis) tevődött össze az iktatóhivatal személyzete, tehát csak 1 személlyel csökkent a két hatóság 1785 előtti iktatói személyzetéhez képest.⁹

A két kiadóhivatal és iroda egyesítése szintén nem eredményezett lényeges létszámcsökkenést. A magyar kamara kiadóhivatalában az egyesítés előtt 25 állandó alkalmazott volt, a helytartótanács kiadóhivatalában 26 állandó tisztviselő tevékenykedett. Az egyesítés után a hivatalt két kiadó (expeditor) vezette, akik 1787-ben elnyerték az igazgatói címet és a titkári rangot. Beosztott személyzetük a kiadói segédből, 44 írnokból és járulnokból tevődött össze. Az egyesített kiadóhivatalnak tehát csak néhány fővel volt kevesebb alkalmazottja, mint a két kiadóhivatalnak 1785 előtt.¹⁰

Az egyesített irattári hivatal vezetését két irattáros látta el, akik 1787-ben szintén igazgatói címet és titkári rangot kaptak. Az irattár személyzete az egyesítés után inkább nőtt, mint csökkent. A kamaránál 1785 előtt 10, a helytartótanácsnál 12—16 alkalmazottja volt az irattárnak, az egyesítés után ez a létszám 24-re nőtt (2 irattáros, 2 alirattáros, 4 irattári segéd, 4 sorjegyző, 8 írnok és 4 járulnok).¹¹ A kamarai levéltárt (archivum) a két irattár egyesítése nem érintette, az különálló hivatalként, külön igazgató vezetésével működött továbbra is.¹²

⁸ Ember Gy.: A helytartótanács ügyintézése. 130., E 47. Canc. et Reg. 1785. jan. No. 33.

⁹ Az egyesített hatóság iktatási személyzetére Ember: A helytartótanács ügyintézése. 193.

¹⁰ Uo. 130, 193, a kamara 1785. előtti kiadói személyzetére E 47. Canc. et Reg. 1783. márc. No. 24.

¹¹ Ember Gy.: A helytartótanács ügyintézése. 151—52, 193., a kamarai kiadói személyzetre E 47. Canc. et Reg. 1785. jan. No. 33.

¹² E 70. Ben. res. 1785. márc. No. 28. jelzetű királyi rendelet is kimondta a levéltár különállását. Vö. Ember Gy.: A helytartótanács ügyintézése. 151.

4. A SZÁMVEVŐHIVATAL

A volt helytartótanácsi és kamarai számvevőhivatal egyesítésére csak 1786-ban került sor, addig a két számvevőség külön működött, csak kiadói és irattári hivataluk lett közös. A számvevőhivatalok közül az 1780-as évekig a kamarai volt a fejlettebb, hiszen már 1749 óta ügyosztályok szerint végezte munkáját, míg a helytartótanácsi számvevőhivatalban csak 1783-ban vezették be az ügyosztályi rendszert. A kamarai számvevőhivatal személyzeti létszáma 1783-ban túlhaladta az 50 főt, míg a helytartótanácsban csak 28 személy dolgozott.

Az 1780-as években a helytartótanácsi számvevőség II. Józsefnek az államigazgatást központosító törekvéseivel kapcsolatban erőteljes fejlődésnek indult. A helytartótanács és a kamara bizonyos funkcióinak összevonása már a két hatóság egyesítése előtt megkezdődött, s ez a helytartótanácsi számvevőség szervezete is kihatott. A városi ügyeket 1783 novemberében teljesen a helytartótanács vette át a kamarától, s ezzel kapcsolatban a kamarai számvevőség városi osztályának személyzete (kb. 11 fő) is a helytartótanács számvevőhivatalához került. Az egyesítés előtt a városi osztállyal együtt a helytartótanács számvevőhivatalában 3 osztályt állítottak fel, mégpedig: az összes törvényhatóságok hadiadószámadásait, valamint a megyék és kiváltságos kerületek háziadószámadásait ellenőrző adói osztályt (departamentum contributionale), a szabad királyi városok, a 16 szepesi mezőváros és Felsőbánya háziadósámadásainak városi gazdálkodásának ellenőrzését ellátó városi osztályt (departamentum civile) és az alapítványi osztályt (departamentum ecclesiastico-fundationale), amely a helytartótanácsi alapítványi pénztár, a lelkézpénztár, a vallásalap (kivéve a feloszlott rendházak vagyonát), az egyházi szemináriumok, nemesi nevelőintézetek, árvaházak stb. számadásainak ellenőrzésével foglalkozott. Az alapítványi osztály 1785-ben hatáskörébe vonta az összes alapítványok számadásainak az ellenőrzését, átvette tehát a magyar kamara számvevőhivatalától a tanulmányi alap és a feloszlott szerzetesrendek, a vacans egyházi javak számadási ügyeit s ezzel együtt a kamarai számvevőhivatal alapítványi ügyekkel foglalkozó személyzetét is. Az osztály személyzetét ekkor 23 főben állapították meg. A helytartótanácsi számvevőségnek az 1785. évi átszervezéskor 46 főnyi személyzete volt (a helytartótanács elnöke 65 főre javasolta felemelni, ez azonban nem történt meg).¹³

A helytartótanácsi és a kamarai számvevőség, mint említettük, 1786-ig külön működött, 1786 áprilisában kezdődtek meg a tárgyalások a két számvevőség egyesítésére s az új számvevőségi ügyosztályi szervezet kialakítására. Az átszervezés munkálatait a magyar kancellária a bécsi számvevő kamarával együtt irányította. Javaslatuk a következő ügyosztályok felállítására vonatkozott: gazdasági, sőügyi, harmincadügyi, számadási és könyvviteli, hadi- és háziadó-ügyekkel foglalkozó, városi, alapítványi osztály, kiadóhivatal és irattár.¹⁴ A javaslattól kissé eltérően az egyesített számvevőhivatalban 6 ügyosztályt (adóügyi, városi, harmincadügyi, sőügyi, gazdaságügyi, alapítványügyi osztály) és egy közös segédhivalt (kiadóhivalt és irattárt) létesítettek. A számvevőhivatal élére 2

¹³ A helytartótanácsi számvevőhivatal fejlődésére Ember Gy.: A helytartótanács ügyintézése. 165–66., Felhő–Vörös: A helytartótanácsi levéltár. 392, 397. A számvevőség 1785. évi személyzetére C 84. Helytart. levéltár. Dep. grem. 1785–53–7(6), a volt kamarai számvevőségi városi osztály személyzete a No. 2. mellékletben.

¹⁴ A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1786 : 4487.

számvevőt állítottak, ezzel is ki akarván domborítani, mint a tanácsban, a helytartótanács hatáskörének kettős jellegét. Alszámvevői állásból ezzel szemben csak egyet szerveztek, mégpedig az alapítványi osztály irányítására. Az egyes számvevőségi ügyosztályokat egyébként számvevőtanácsosok vezették. A nagyobb ügyforgalmú ügyosztályokban több számvevőtanácsos is működött, így pl. az adóügyi osztályon 2, a gazdaságügyi osztályon (ez foglalkozott a kamarai számadások ellenőrzésének zömével) 3, az alapítványi ügyosztályon 2 számvevőtanácsos volt. A szokásos számvevői személyzettel (számvevőtisztek, számjegyzők, járulnokok stb.) 148 főből állott az egyesített számvevőhivatal személyzete. Ez is jelképezi, mennyire megnőtt a kamarával egyesített helytartótanács államgazdasági hatásköre.¹⁵

A számvevőhivatalt 1787-ben — a kamarai adminisztrációk átszervezésével kapcsolatosan — decentralizálták. A budai központi számvevőhivatal mellett ekkor a kamarai adminisztrátorok segítségére számvevőségi kirendeltségeket állítottak fel. Ezekről majd a kamarai adminisztrációk ismertetésénél emlékezünk meg. A számvevőhivatal személyzete a kirendeltségekkel együtt ekkor már elérte a 186 főt, tehát felülmúlta a tanács és a központi segédhivatalok alkalmazottainak számát (a helytartótanács személyzete 1786-ban, a számvevőhivatal és a főpénztár alkalmazottait nem számítva, 148 főből állott), de felülmúlta a helytartótanács és a kamara 1785 előtti együttes számvevőségi létszámát (kb. 115 fő) is. A számvevőségek egyesítése tehát nem hozta meg a kívánt létszámcsökkenést. Ennek oka részben az volt, hogy a számvevőségek munkája a hadipénztári ügyek ellenőrzésével megnőtt. Az állami pénzügyi gazdálkodás ellenőrzését végző nagy tisztviselői személyzetnek a munkáját tulajdonképp nem a helytartótanács, illetve a magyar kancellária irányította, hanem — II. József számviteli rendelkezései szerint — a bécsi számvevő kamara. A bécsi számvevő kamara a számadások felülvizsgálatán, a számvitel szabályozásán keresztül a szintén meglehetősen nagyszámú kamarai pénztári személyzet tevékenységét is ellenőrizhette és irányíthatta. Ebből is látható, hogy a bécsi udvari kamarának a birodalmi pénzügyigazgatás központosításával kapcsolatos hatáskörét ekkor bizonyos tekintetben a bécsi számvevő kamara vette át. Ezzel függ össze az, hogy a számvevő kamara véleményét az állami gazdálkodás szabályozásánál, a pénzügyigazgatási szervezet átalakításánál magyar vonatkozásban is mindig kikérték.¹⁶

5. A PÉNZTÁR

A pénzügyigazgatás és az államgazdaság erős központosítását, II. József pénzügyigazgatási reformjainak legkövetkezetesebb végrehajtását a helytartótanács és a magyar kamara pénztári hivatalainak egyesítése, illetve ezzel kapcsolatban az országos pénztári szervezet kiépítése valósította meg. Említettük, hogy II. József már a két hatóság egyesítése előtt több olyan rendelkezést adott ki, amellyel a

¹⁵ Ember Gy.: A helytartótanács ügyintézése. 167—68. Részletesen ismerteti a számvevőhivatal egyes ügyosztályainak a személyzetét, úgyhogy erre a szövegben nem térünk ki.

¹⁶ A magyar kancellária fontosabb pénzügyi vonatkozású ügyirataiban 1782 és 1790 között legtöbbször megtalálható az összbirodalmi érdekeket szem előtt tartó számvevő kamara javaslata.

magyar állami pénzügyigazgatás akkori kettős, azaz országos (rendi) és királyi jellegét megszüntetni igyekezett. Ezek a rendelkezések azonban csak az országos jövedelemnek minősülő alapítványi vagyron kezelésének a magyar kamara hatáskörébe való utalását érintették, nem vonatkoztak a szintén nem királyi, hanem országos bevételnek számító s a magyar állami jövedelmek kb. felét kitevő hadiadóra (contributio).

Az 1785 előtt nem kamarai kezelésben levő hadiadó beszédese, számadásainak ellenőrzése, a bevételek felhasználása sokkal bonyolultabb módon történt, mint a kamarai jövedelmeké. Az országgyűléseken vagy a nádor elnökletével működő főnemesi konkurzusokon vagy a rendeletileg megállapított adóösszeget a törvényhatóságokra (megyékre, kiváltságos kerületekre, szabad királyi városokra) portaszám szerint vetették ki. Az adó behajtását, elszámolását s a hadbiztosi kerületek hadipénztáraiba való befizetését a törvényhatóságok tisztviselői végezték. Ezt a tevékenységet (az adózók összeírását, a számadások vezetését stb.) a helytartótanács ellenőrizte a kebelébe tartozó országos biztosság és a helytartótanácsi számvédehivatal segítségével. A törvényhatóságok és a helytartótanács hatásköre csak az adó behajtására terjedt ki, a befolyt jövedelmek kezelésére, felhasználás ára azonban nem.¹⁷ A magyarországi hadipénztárakba befolyt összeg felett a katonai szervek rendelkeztek, a magyarországi hadipénztárak felügyeleti hatóságai (haditanács, főhadbiztosság, főhadipénztár) Bécsben működtek. A helytartótanács és a magyar kamara, amint tudjuk, hadiadópénztárral nem rendelkezett.

Ezen a régi hadipénztári rendszeren ütött nagy rést II. József 1785. március 8-i rendelete, amelyben meghagyta a helytartótanács és a kamara pénztárának összevonását, egyben a kamarai és a hadipénztári ügy Budán való egyesítését is.¹⁸ A helytartótanács és a kamara pénztáránál az egyesítés nem jelentett nagyobb problémát, mint a két hatóság segédhivatalainál. Annál nehezebb volt a hadipénztári ügy egyesítése a kamaráival, mert ennek érdekében meg kellett bontani a régi kerületi hadipénztári szervezetet, s ki kellett építeni egy új kerületi kamarai pénztári rendszert is. E nehézségek miatt a kamarai és hadipénztárügy összevonását elhalasztották, s 1785-ben csak a helytartótanács és a kamara pénztárának (illetve pénztárainak) egyesítéséhez láttak hozzá.¹⁹ A hadiadó pénztárügyének új szabályozása később a József-kori kamarai adminisztrációk felállításával kapcsolatosan történt meg, részletes ismertetésére is a kamarai adminisztrációknál térünk ki.

¹⁷ A helytartótanácsnak a hadiadó behajtásával és a számadások ellenőrzésével kapcsolatos tevékenységére l. Felhő—Vörös: A helytartótanácsi levéltár. 240—41. Hangsúlyozzuk, hogy a megyék hadiadópénztárai nem azonosak a kerületi hadipénztárakkal. Az utóbbiak katonai szervek voltak.

¹⁸ E 70. Ben. res. 1785. márc. No. 28.

¹⁹ A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1785 : 12807. Niezky Kristóf helytartótanácsi elnök 1785. július 25-i felterjesztésében említi, hogy mivel az azévi hadiadót még a régi hadipénztárakba kell beszolgáltatni, a kamarai és a hadi pénztárügy egyesítését egyelőre nem tervezték. A helytartótanács és a kamara pénztárának egyesítése, a pozsonyi fiókpénztár felszámolása azonban meg fog történni. A helytartótanács elnöke arról is felvilágosítást adott, hogy a magyar kamara Budára való költözése után (1784-ben) Pozsonyban tulajdonképp nem létesült fiókpénztár. Az történt csupán, hogy a kamarai jövedelmeket arról a vidékről — a pénz felesleges szállítgatása végett — a pozsonyi harmincadhivatalba kellett beszolgáltatni. E bevételek innen közvetlenül a bécsi kamarai főfizetőhivatalhoz kerültek.

A helytartótanács és a magyar kamara központi pénztára 1785 októberében egyesült.²⁰ Mindkét pénztár tulajdonképp több alap pénztárából tevődött össze. A helytartótanács pénztári hivatalához tartozott a különféle alapítványok vagyónát kezelő alapítványi pénztár, a katolikus lelkészségek támogatására létesült *cassa parochorum* (jövendelme az ún. egyházi subsidiumból s 1782-től még a *vacans* egyházi javadalmak bevételeiből származott), a szemináriumok, nemesi és püspöki nevelőintézetek (konviktusok) alapjainak pénztára, javítóházi, zálogházi alapok pénztára, tűzoltópénztár. A kamarai pénztár szintén több pénztárt foglalt magába. A kincstári bevételeket kezelő tulajdonképpeni kamarai pénztáron kívül ekkor ide tartozott a hitelpénztár, a tanulmányi és egyetemi alap pénztára, a nyugdíjalap pénztára, a horvát országos és kereskedelmi pénztár, a fiumei kereskedelmi pénztár, a feloszlott szerzetesrendek pénzvagyónát kezelő pénztár. II. József a lelkéspénztár és a feloszlott szerzetesrendek vagyónából még 1782-ben létrehozta az ún. vallásalapot (*fundus religionarius*). A vallásalap jövedelmeinek kezelése, mint látjuk, csak a helytartótanács és a magyar kamara egyesülése után került egy hatóság illetékességébe, addig részben a helytartótanács, részben a kamara intézte ennek az alapnak meglehetősen szövevényes ügyeit.²¹

A hadiadóügyeket 1786 tavaszán, a kerületi pénztári szervezet felállításakor vette át a helytartótanács és a kamara egyesített budai főpénztára. A budai főpénztár feladata az volt, hogy átvegye a kerületi pénztáraktól a *contributio*-maradványt, amit a kerületi pénztárak helyben nem adtak ki. A pénztári reform 1786. május 1-én lépett életbe, a reform kapcsán szabályozták a budai főpénztár működését és személyzeti státusát is.²²

A fizetőmester (*Zahlmeister*) és az ellenőr (*Kontrollor*) még 1786. április 25-i javaslatában változtatta a főpénztár, vagy ahogy akkor nevezték, országos főfizető-hivatal (*Generalhauptzahlamt*) megnövekedett hatáskörét és munkáját. A javaslat kihangsúlyozta, hogy a budai főpénztár ezentúl az állami pénzkezelés központja lesz, ide áramlanak a pénzjövendelmek a kerületi pénztárakból, a budai főpénztáron keresztül történnek a kerületi pénztárakból esedékes kiadások is, a főpénztár ellenőrzi a kerületi pénztárak naplóját, tevékenységét. Rengeteg munkát ad a tanulmányi és a vallásalap kihelyezett tőkéinek behajtása, kezelése. A főpénztárnak e megnövekedett hatáskörében 432 vidéki szervvel kell majd évente több mint 1700 esetben pénzügyekben tárgyalnia, évente több mint 5000 nyugtát kiállítania, több mint 800 pénztári naplót egybevetni a pénztári mellékletekkel, a kerületi szervek pénztári naplóiban levő bevételi és kiadási tételeket a főpénztári számfeljövő, nyilvántartó könyvekbe bevezettetni, Budán 16 pénztári naplót vezetni és lemásoltatni stb. Ehhez a sok munkához a javaslat szerint kevés a főpénztár meglevő, 19 főből álló személyzete. A javaslat kitért az egyes pénztári tisztviselők feladataira is, és a főpénztár élére külön igazgatót kért kirendelni, mivel a fizetőmester egyszerre nem végezheti el a főpénztár igazgatását és felelős pénztári teendőit.²³

²⁰ E 122. Cassalia. 1785/86—51—2,8.

²¹ Uo. 1785/86—51—7, a helytartótanácsi pénztárakra és a vallásalapra Felhő—Vörös: A helytartótanácsi levéltár. 290, 331—32, 397.

²² E 122. Cassalia. 1785/86—152—23.

²³ Uo. 1785/86—103—28.

Pálffy alkancellár 1786. augusztus 28-i felségelőterjesztésében a helytartótanács előbb ismertetett véleménye alapján javasolta II. Józsefnek a budai főpénztár személyzetének felemelését.²⁴ Az alkancellár javaslatát a császár megjegyzés nélkül jóváhagyta. Az akkor már 21 állandó tisztviselő és 10 napidíjas írnok helyett a császár 34 állandó alkalmazottat engedélyezett, napidíjas írnokok alkalmazásához azonban nem járult hozzá. A pénztári személyzet növeléséből adódó fizetéstöbbletet a tanulmányi és vallásalaphoz kellett fedeznie.²⁵ A főpénztár személyzete ekkor a következő alkalmazottakból tevődött össze: 1 fizetőmester, 1 ellenőr, 1 helyettes (vicegerens), 1 pénztáros (Kassier), 1 számfejtő (liquidator), 2 I. osztályú, 5 II. osztályú, 4 III. osztályú, 4 IV. osztályú pénztári tiszt (Zahlamtssoffizier), 3 I. osztályú, 5 II. osztályú, 3 III. osztályú járulnok és 3 szolga.²⁶ Az egyesített főpénztár személyzete tehát alaposan megnövekedett a helytartótanács és kamara 1785 előtti pénztárainak létszámához képest. A 34 főnyi személyzet, ha figyelembe vesszük a főpénztár megnövekedett teendőit, még így sem volt nagy. Hozzá kell tennünk, hogy a pénztári munka tetemes részét a kerületi pénztárak végezték el.

A helytartótanácsi és a kamarai pénztár, mint említettük, már az egyesítés előtt is több pénztárt foglalt magába. A sokféle alap kezelése miatt az egyesített főpénztárnak 15—16-féle elszámolást kellett vezetnie, ami rendkívüli módon megnehezítette a pénztári ügyvitelt. A bécsi magyar-erdélyi udvari számvevőség ezért, az alapítványi és a városi udvari számvevőségekkel való tanácskozása után, 1787 márciusában azt javasolta, hogy a sokféle elszámolást 6 elszámolássá, 6 pénztárrá vonják össze. A javaslat szerint a 6 összevont pénztár a következő lehetne: 1. helytartótanácsi-kamarai pénztár, 2. hitelpénztár, 3. tanulmányi alapi pénztár, 4. horvát országos és kereskedelmi pénztár, 5. vallásalapi pénztár, 6. világi alapítványi pénztár. (A budai főpénztár munkája sokrétűségének bemutatása céljából felsoroljuk az összevonás előtti 16 pénztárt: kamarai pénztár, hitelpénztár, tanulmányi alapi pénztár, nyugdíjpénztár, lelkészpénztár, vámgazdálkodási alap pénztára, alapítványi pénztár, elemi iskolai pénztár, Sigray- és Abantini-féle alap pénztára, nagyszombati templompénztár, szenci alapítványi pénztár, konviktusi pénztár, templomépítési pénztár, tűzvédelmi pénztár, horvát országos és kereskedelmi pénztár, fiumei kereskedelmi pénztár.) Az összevonást a következőképp javasolták végrehajtani: a helytartótanácsi-kamarai pénztár átvenné a tűzvédelmi, a templomépítési pénztárt és a harmincadgazdálkodási pénztárt (utóbbi a harmincadigazgatás támogatására kikülönített kisebb összegű alap volt), a tanulmányi alapi pénztár magába olvasztaná az elemi iskolai és a konviktusi pénztárt, a vallásalaphoz kerülnének az összes egyházi jellegű alapítványok, a világi alapítványi pénztárhoz pedig az összes világi alapítványok pénztárai, a hitelpénztár, a horvát és a fiumei pénztár változatlanul maradna.²⁷ Ennek a pénztári átszervezésnek nagy jelentőséget tulajdonítottak, ezért még a cseh—osztrák kancellária (illetve az egyesített osztrák központi hatóság) véleményét is kikérték. Az a pénztárak összevonását feltétlenül célszerűnek tartotta. Az összevonást a

²⁴ A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1786 : 10527.

²⁵ Uo. 1786 : 10776.

²⁶ E 122. Cassalia. 1785/86—103—26, a végleges státust jóváhagyó november 20-i királyi rendelet.

²⁷ A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1787 : 3772. Az akta mellékletében a 16 pénztár felsorolása.

javasolt módon az 1787. április 26-i kancelláriai rendelet hagyta meg, egyben azt is leszögezte, hogy az egyes pénztárak milyen bécsi udvari számvevőhivatalok felsőbb ellenőrzése alá esnek. E szerint a helytartótanácsi-kamarai, a tanulmányi alapi, a horvát országos és kereskedelmi pénztár a magyar-erdélyi udvari főszámvevőség; a hitelpénztár a bécsi kamarai főszámvevőség; a vallásalap és a világi alapítványok pénztárai pedig a bécsi udvari alapítványi és városi főszámvevőség számvizsgálati hatáskörébe tartozik.²⁸ A számvizsgálati ellenőrzést úgy kell érteni, hogy a helytartótanácsi számvevőség számadásellenőrzését ezek az udvari számvevőhivatalok vizsgálták felül. Az előbb említett számvevőségek közül csak a magyar-erdélyi volt magyar hatáskörű udvari szerv, a többi pedig birodalmi hatáskörrel rendelkezett. A kamarai hitelpénztár, a vallásalap és a világi alapítványok pénzgazdálkodásának felsőbb ellenőrzését tehát birodalmi szervek végezték. Ez azt mutatja, hogy a pénzügyi számadások legfelsőbb ellenőrzését II. József nemcsak a bécsi számvevő kamara központi számvizsgáló szerepének biztosításával, hanem ilyen módon is központi birodalmi szervek hatáskörébe igyekezett utalni.

Az összevont helytartótanácsi-kamarai pénztárnak 1787. június 1-től kellett az új rendezés szerint működnie. Az átszervezés legnagyobb eredménye az volt, hogy 16 pénztári főkönyv és napló helyett ezentúl csak 6-ot vezettek.²⁹

6. A KAMARAI ADMINISZTRÁCIÓK

A II. József-féle közigazgatási reform a helytartótanács és a magyar kamara egyesítésével, mint már említettük, az államigazgatási tevékenység meggyorsítását, tökéletesítését, az állami kiadások csökkentését kívánta elérni. A nagy hatáskörű helytartótanács azonban, mint az ország kormányzásának a szíve, csak úgy működhetett eredményesen, gyorsan, ha valóban csak az államigazgatás lényeges feladataival, az irányítással és az ellenőrzéssel foglalkozik. Meg kellett tehát szabadítani ezt a központi szervet a közigazgatás és a pénzügyigazgatás mindennapos, kisebb teendőitől, a felsőbb rendelkezéseknek az ország különböző részeiben való végrehajtásától. Ezt a célt kívánta elérni II. József egy az egész országot behálózó középfokú területi államigazgatási szervezet létrehozásával. E területi államigazgatási szervezet létrehozásában a császárt a közigazgatás reformja mellett, mint tudjuk, politikai célok is vezették.

Az új területi közigazgatási szervezet kiépítése a helytartótanács és a kamara egyesítésével párhuzamosan történt. A reform részben a nemesi megyék ellen irányult. A megyék a nemesi kiváltságok védelmezőjeként politikai akadályai voltak II. József reformtörekvéseinek, azonkívül elavult szervezetükkel nem tudtak megfelelni azoknak a céloknak, amelyeket II. József felvilágosodott abszolutizmusa a közigazgatási apparátus elé tűzött ki. Az akadályok elhárítása végett a császár az országot tíz közigazgatási kerületre osztotta, s 1785 márciusában mindegyik kerület élére nagy hatáskörrel felruházott főbiztost (főispánt) nevezett ki. A megyéket és a szabad királyi városokat, amelyek mint törvényhatóságok azelőtt közvetlen kapcsolatban álltak a helytartótanáccsal (illetve a magyar kama-

²⁸ Uo. Acta gen. 1787 : 4860.

²⁹ E 122. Cassalia. 1787—220—6.

rával), most a kerületi főbiztosok alá rendelték. E hatóságok a kerületi főbiztoson keresztül érintkeztek a helytartótanáccsal.

A közigazgatásnak ez az új szervezete szolgált alapul a pénzügyigazgatás új területi szervezetének a kiépítéséhez is, bár utóbbinál az indokokat sokkal inkább az igazgatási munka racionalizálásában, mint politikai célokban kell keresnünk. A kamarai igazgatás új középfokú szervezetének a kiépítésénél az előzmények is mások, mint a közigazgatás esetében. A magyar kamarának 1785 előtt is voltak középfokú szervei, mégpedig a kamarai adminisztrációk, amelyek a központtól távol eső s a kamarai gazdálkodás szempontjából fontos országrészekben, a magyar kamara és az alsófokú kamarai szervek (uradalmi hivatalok, sóbányahivatalok, sóhivatalok, harmincadhivatalok stb.) között foglaltak helyet. Ilyen kamarai adminisztrációk 1785 előtt a kassai, a bácsi, a máramarosi, a temesi, a fiumei. Ezek az adminisztrációk azonban II. József szerint csak az ügyvitelt nehezítették, s nem nyújtottak elég támogatást a központnak.

A kamarával egyesített helytartótanács munkájának megkönnyítése céljából a császár igen lényegesnek tartotta a régiek helyett a 10 közigazgatási kerületnek megfelelően új kamarai adminisztrációk felállítását is. Ezek a központtól (a kamarával egyesített helytartótanáctól) átvennének minden olyan teendőt, amelyet nem kell egy központi hatóság tanácsulésain megtárgyalni. Az adminisztrátorok a kerületi főbiztosokkal együttműködnének, bizonyos fokig (a tájékoztatás kötelezettségének fokáig) a főbiztosok alá is tartoznának. Fő feladatuk az volna, hogy elsősorban a birtokigazgatás, uradalmi gazdálkodás súlyos gondjaitól tehermentessék a helytartótanácsot.³⁰

Niczky helytartótanácsi elnök javaslatában nem tartotta fontosnak mind a 10 közigazgatási kerületben külön kamarai adminisztráció felállítását. Szerinte a pénzügyigazgatás teendőinek ellátására elegendő lett volna 7 adminisztráció. Közülük a legfontosabb a temesi és a kassai kerületben működő lenne. Kamarai adminisztrációra volna szükség ezen kívül a pesti, a pécsi, a besztercebányai, a nyitrai és a munkácsi közigazgatási kerületben. A győri, a nagyváradi, a zágrábi közigazgatási kerületben fekvő kincstári és alapítványi uradalmak ügyeit a szomszédos kamarai adminisztrációk vehetnék át. A nagyváradi kerületben levő aradi uradalmat a temesi, a püspökladányi birtokot a kassai kamarai adminisztráció kezelhetné. A győri kerület kincstári és alapítványi birtokügyei szintén a kassai adminisztrációhoz kerülnének. Niczky személyzeti javaslatot is csak 7 kamarai adminisztrációra adott.³¹

II. József Niczky, illetve Pálffy alkancellár terjedelmes előterjesztésére pontonként kifejtette véleményét, s úgy hagyta jóvá a kamarai adminisztrációk felállítására vonatkozó tervezetet. Először is Niczky javaslatával ellentétben úgy döntött, hogy minden közigazgatási kerület saját kamarai adminisztrációval rendelkezék. Nézete szerint a takarékossgot 10 adminisztráció működése mellett is el lehet majd érni. A kamarai adminisztrátor természetesen a birtokgazdálkodási ügyekben kapott a császár jóváhagyása szerint a legnagyobb hatáskört. Önállóan járhatott el a termények, állatok, egyéb ingó vagyon eladásánál, a bérleti szerződések megújításánál, a gazdálkodásnál. Pénzutasítványozási joga is önálló volt a

³⁰ E 70. Ben. res. 1785. márc. 28., a helytartótanács és a kamara egyesítését előkészítő rendelet, amely a kamarai adminisztrációk problémájával is foglalkozik.

³¹ A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1785 : 12806. Niczky 1785. júl. 6-i javaslatára.

kiseb kiadások esetében. A só- és harmincadgazdálkodásnál a kamarai adminisztrátorra csak az ellenőrzés, a gazdálkodás támogatásának kötelezettsége hárult. II. József döntésében azt is érintette, hogy a sóbányászat ügyét a bécsi pénzverési és bányászati kamarának kell majd átadni, s a harmincadigazgatás részére pedig külön harmincadigazgatóságot állítanak fel.³²

A kamarai adminisztrációk működésüket 1785 szeptemberében kezdték el, lényegében ugyanakkor, mint a kamarával egyesített helytartótanács. A még külön tanácskozó magyar kamaránál az augusztus 31-i tanácsülésen ismertették a kamarai adminisztrációk szervezetét és személyzeti státusát jóváhagyó királyi rendeletet. Szeptember 5-én egy bizottság tárgyalta meg a végrehajtásra vonatkozó rendszabályokat, a kamarai adminisztrátorok működésének megindítását a só- és harmincadgazdálkodás, a kincstári és alapítványi birtokgazdálkodás, a bérletek, királyi haszonélvezetek, kincstári építkezések, szabad királyi városok ellenőrzése vonalán. A bizottság egy utasítás összeállítására is határozatot hozott.³³ Megjegyezzük, hogy 1785 őszén nem 10, hanem 11 kamarai adminisztrációt állítottak fel: a temesi, kassai, pesti, győri, nagyvárad, bácsi, pécsi, nyitrai, besztercebányai, zágrábi, munkácsi (később ungvári) kamarai adminisztrációt. A máramarosi adminisztráció, amely a reform alapján a kassai adminisztráció része lett, egyelőre a sóbányáknak és a bányászati uradalmaknak a „montanisticum” részére való átadásáig, fennmaradt. Az új adminisztrációk közül nagyobb személyzetet csak a temesi és a kassai kapott. Ez abban is kifejeződött, hogy a temesinél az adminisztrátor mellé 5, a kassainál 4 ülnököt is kineveztek, míg a többi adminisztrációnál az adminisztrátorból, segédjéből és irodai alkalmazottakból tevődött össze a személyzet.³⁴

A kamarai adminisztrációk október 11-én kapták meg a számukra kidolgozott részletes utasítást.³⁵ Ez a kamarai adminisztrációk alárendeltségéről, hatásköréről, a birtokgazdálkodással, só- és harmincadigazgatással kapcsolatos teendőiről kimerítő útbaigazítást adott. Amint ez az előkészítő tárgyalásokból is látható volt, a kamarai adminisztrációk fő feladata a kerületükhöz tartozó kamarai, alapítványi, üresedésben levő egyházi birtokok gazdálkodásának irányítása lett. A birtokokon a bérleti rendszer kiterjesztésére, a II. József-féle robotmegváltás végrehajtására, a lakatlan részek betelepítésére kellett elsősorban törekedni. A só- és harmincadhivatalok esetében, melyek közvetlenül a helytartótanácsból függték, az adminisztrátorra csak az ellenőrzés, a hivatalok látogatásának a kötelezettsége hárult. Az adminisztrátor hatáskörébe utalták a szabad királyi városok gazdálkodásának ellenőrzését is, a városi igazgatás ügyeivel azonban a kerületi főbiztos foglalkozott. Az utasítás pontosan körülírta, milyen ügyekben tartozik a döntés magára a helytartótanácsra, melyekben intézkedhet önállóan az adminisztrátor jelentéstétel kötelezettségével, mikor kell felső jóváhagyást kérnie, milyen kimutatásokat, számadásokat kell felküldenie. Az adminisztrátor pl.

³² A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1785 : 12807, 12811, 14115., a helytartótanács, illetve a magyar kancellária javaslatára és annak jóváhagyására. A helytartótanácsához küldött aug. 11-i rendelet E 70. Ben. res. 1785. aug. No. 54. jelzetnél.

³³ C 84. Helytartótanács. Dep. grem. 1785/86—4—1. A bizottsági jegyzőkönyv csak érinti az aug. 11-i rendeletet, de nem ismerteti.

³⁴ E 70. Ben. res. 1785. aug. No. 54. jelzetű királyi rendelet melléklete, Entwurf zu Besetzung der aufzustellenden königlichen Kameral Administrationen.

³⁵ C 84. Helytartótanács. Dep. grem. 1785/86—24.

csak ingóságokat (terményt, állatokat) adhatott el önállóan, ingatlanok eladásában már a helytartótanács döntött. A bérletek megújításánál is önállóan járhatott el, új bérleti szerződést csak a helytartótanács engedélyezhetett. Önálló hatásköre volt a királyi haszonvételek bérbeadásánál, az épületek javításánál. Új épületek emeléséhez a tervek előzetes felküldése után csak a helytartótanács járulhatott hozzá. A gazdálkodás megszokott meneténél az adminisztrátor szintén önálló hatáskört kapott, a változásokat, új kísérleteket kellett a helytartótanáccsal jóváhagyatnia. Pénzkiutalási hatásköre önálló volt a természeti csapások esetén engedélyezett segélyeknél, a telepések kisebb költségeinél, az épületek javítási költségeinél. A tisztviselők közül az alacsonyabb rangúakat az adminisztrátor nevezte ki, az alkalmazásra egyébként csak javaslatot adott a helytartótanácsnak. Minden kincstári gazdálkodási ügyért kerületében az adminisztrátor felelt. A kamarai adminisztrációk működését a helytartótanács irányította. Engedelmességgel tartoztak egyébként a kerületi főbiztosoknak is, s főleg olyan esetekben, amikor a helytartótanácsi rendeletek a helyi sajátosságokra és gyakorlatra nem terjeszkedtek ki, a főbiztos utasításaihoz kellett magukat tartaniuk.³⁶

7. A KERÜLETI PÉNZTÁRAK ÉS SZÁMVEVŐSÉGEK

A saját kerületében nagy hatáskörrel felruházott kamarai adminisztrátornak a pénzügyigazgatáshoz szükséges szakhivatalokkal, tehát pénztárral és számvevőséggel is rendelkeznie kellett.

A pénztárügy, ezzel kapcsolatban a kerületi pénztári szervezet, amint említettük, azért érdemel különleges figyelmet, mert II. József az állami pénzügyigazgatás központosítását legkövetkezetesebben az országos pénztári szervezet kiépítésénél igyekezett megvalósítani. A pénztári reform leglényegesebb eleme a királyi és az országos (rendi), azaz a kamarai és a hadiadójövedelmek pénzkezelésének egyesítése volt.

II. József már 1785. március 8-i rendeletében meghagyta a kamarai és a hadipénztári ügy összevonását. A helytartótanácsi és a kamarai központi pénztár egyesítése 1785 őszén még nem valósította meg ezt a programot. Az egész folyamat azért volt olyan lassú és bonyolult, mert a kamarai és a hadipénztári ügy egyesítése összefonódott a kerületi pénztári szervezet, illetve ezen keresztül a József-kori országos pénztári szervezet kiépítésével.

Az országos pénztári szervezet kiépítésénél igen fontos lépés volt a kerületi kamarai pénztárak felállítása, ami a kamarai adminisztrációk megszervezésével együtt történt. E pénztárak feladata lett a kerület kincstári és alapítványi pénzjövödelmeinek a beszedése, a kerület állami kiadásainak a fedezése. Következő lépésként II. József 1785. október 10-i rendeletével meghagyta a hadbiztossági kerületek hadipénztárainak egyesítését a kerületi kamarai pénztárakkal. A hadipénztárak általában az újonnan létesített kamarai adminisztrációk székhelyein működtek, kivéve a pozsonyi, a soproni és a debreceni hadipénztárakat. Az utób-

³⁶ Az utasítás fogalmazványi példánya megtalálható E 128. *Oeconomica*. 1785/86—370—8 jelzet alatt. Tisztázati példányát I. E 87. *Oeconomica*. 1813—2—13. jelzetű ügyiratban. A terjedelmes utasítást, mivel a kamarai adminisztrációk működésének leírása nem tartozik e monográfia célkitűzései közé, csak lényeges pontjaiban ismer-tetjük.

biakat az egyesítés után a nyitrai, a győri és a nagyváradai kamarai kerületi pénztáraknak kellett magukba olvasztaniuk.³⁷ A pesti közigazgatási kerületben nem létesítettek külön kerületi kamarai pénztárt, ennek teendőit ugyanis a budai országos főpénztár (a helytartótanács főpénztára) látta el. E miatt a pesti hadipénztárt is az országos főpénztár kebelezte be.³⁸

A helytartótanácsi és a kamarai pénztár egyesítésével, a kerületi pénztárak felállításával, illetve a kerületi és a hadipénztárak egybeolvasztásával, tehát a felső- és középfokú országos pénztári szervezet kiépítésével párhuzamosan II. József az alsófokú pénztárak eddigi szervezetében is gyökeres változtatást készített elő. Az 1785. szeptember 27-i királyi rendelet a törvényhatóságok (megyék és szabad királyi városok) hadiadópénztárait egyesítette a háziadópénztárakkal. E megyei és városi pénztárakat (ezenkívül csak hadiadópénztáraknak nevezték őket) a kerületi pénztárak fiókjaivá, tisztviselőit pedig megyei és városi tisztviselők helyett királyi tisztviselőkké minősítette. A rendelet kimondta, hogy a megyei és városi pénztárak működését ezenkívül a helytartótanács irányítja, a megyei tisztviselők fizetésüket a helytartótanácsnál szabályozott fizetési rendszer szerint a helytartótanácsból kapják. A kerületi főbiztosoknak 200 Ft erejéig önálló pénzkiutalási joguk lesz. A megyei és városi hadipénztárak pénzfeleslegét a kerületi pénztárak gyűjtik össze, pénztári naplóikat is ide küldik fel. A kerületi pénztárak a naplókat a budai pénztárhoz juttatják. A budai országos főpénztár felügyel az összes kerületi pénztárakra és azok megyei, városi fiókpenztáraitra (nemkülönbön a kamarai alsófokú pénztárakra is), tehát az országos pénztári szervezet élén áll.³⁹

A helytartótanácsi és a kamarai pénztár, a kerületi pénztárak és a hadipénztárak egybeolvasztása, a megyei és városi hadipénztárak kerületi pénztárak alá rendelése, megvalósította II. József elgondolásai szerint a kamarai és a hadiadópénztári ügy, azaz a királyi és országos jövedelmek kezelésének egyesítését, az egységes állami pénzügyigazgatás egyik legfontosabb követelményét. A különféle eredetű és közjogi természetű állami bevételek (királyi jövedelmek, országos jövedelmek, alapítványok, törvényhatósági jövedelmek) egységes állami pénzalapot alkotnak, s ezeket a központi államhatalom irányítása és céljai szerint használják majd fel.

Az új országos pénztári szervezetnek 1785. november 1-től kellett volna működését megkezdenie. Az új rendszer kiépítése azonban lassan haladt, úgyhogy bevezetését először 1786. február 1-re, majd május 1-re halasztották. A kerületi pénztárak mindenesetre már 1785 őszén működtek.⁴⁰ Az új pénztárak számára külön utasítás is készült.⁴¹

³⁷ A kerületi pénztárak felállítására, illetve az országos pénztári szervezetre E 135. Ben. res. 1785. szept. No. 101. — E 122. Cassalia. 1785/86—46—1., a hadipénztárak és a kerületi pénztárak egyesítése. E 135. Ben. res. 1785. okt. No. 49., E 122. Cassalia. 1785/86—46—5.

³⁸ A pesti kerületi és hadipénztárnak az országos főpénztárba való beolvasztására. A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1786 : 3925, 4310.

³⁹ E 135. Ben. res. 1785. szept. No. 101., E 122. Cassalia. 1785/86—46—1. A kerületi pénztárak felállításával együtt intézkedik a törvényhatósági pénztárakról is.

⁴⁰ E 122. Cassalia. 1785/86—46—17. II. József rendelete az országos pénztári szervezet dolgában, az új rendszer kezdetétől 1786. febr. 1-ét jelöli meg. — A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1786 : 1365, 1635. jelzetű iratok szerint már május 1-ét. — E 122. Cassalia. 1785/86—152—23. jelzetű helytartótanácsi rendelet a budai főpénztárnak az új pénztári rendszer bevezetéséről.

⁴¹ L. A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1786 : 3921, 3925 jelzetű ügyiratokban.

A pénztári reform tehát az alsófokú pénztári szervezetnél változtatott leginkább a hagyományos pénzügyigazgatási formákon. Az önkormányzati alapon működő megyei és városi pénztáraknak királyi (állami) pénztárakká való minősítése új lépés volt a pénzügyigazgatás összpontosítása terén, de ugyanakkor merész támadás a nemesi megye és a szabad királyi városok kiváltságai ellen is. A magyar nemesi közjogi felfogás szerint II. Józsefnek ez a lépése éppúgy törvényellenesnek minősült, mint a kamarai jövedelmek és az alapítványok azonos kezelése, vagy esetleg a kamara és a helytartótanács egyesítése is. A hagyományos pénzügyigazgatási szervezet e megbontásánál II. József valóban erősen sértette a nemesi kiváltságokat. Az ország függetlenségét, különállását azonban e reformok éppenséggel nem érintették, mert a józsefi rendszer szerint az erősen centralizált állami pénzügyigazgatás élén magyar hatóság, a magyar udvari kancellária állott.

A józsefi reformok tehát a törvényhatósági pénztárak vonalán a nemesi-rendi felfogásba ütköztek. Egészen más megítélés alá eshetik a hadipénztárak egyesítése a kerületi kamarai főpénztárakkal. A magyarországi hadipénztárak a reform előtt az összbirodalmi hadiigazgatás szervei voltak, működésüket felső fokon a központi bécsi katonai hatóságok irányították. Azzal, hogy II. József e pénztárakat a magyarországi kamarai pénztári szervezetbe olvasztotta, csökkent a bécsi központi katonai hatóságok magyarországi hatásköre, s Magyarország katonai pénzügye határozottan elkülönült az örökös tartományok katonai pénzügyétől. A katonai hatóságok ezentúl a contributio-t kezelő budai kamarai főpénztárhoz vagy a kerületi kamarai pénztárakhoz fordultak pénzért a szükséges hadikiadásokra. A kamarai bevételeket és a hadiadót a fenti pénztáraknál egy pénztáros kezelte, bár a két alap pénzeit nem volt szabad összekevernie, s mind a kettőről külön pénztári naplókat kellett vezetnie. A katonai hatóságoknak, mégpedig a hadbiztosoknak joguk volt arra, hogy a kerületi biztossal (főispánnal) együtt ellenőrizzék a kamarai főpénztár és a kerületi pénztárak hadiadóval kapcsolatos számadásait. A kamarai és a katonai pénztárügy erős összefonódására utal, hogy a kettő ellenőrzése külön-külön alig volt lehetséges, s így a hadbiztos illetéktelenül a kamarai jövedelmek pénztárügyeibe is betekinthezett. Ennek elkerülése céljából meghagyták, hogy a katonai személyek csak a hadiadó pénztári naplóit ellenőrizhetik, a többi pénztári könyvet nem vizsgálhatják meg.⁴²

A pénztárügyi rendelkezésekkel kapcsolatban is erősen kidomborodik tehát II. József reformjainak elsősorban racionalisztikus jellege. A lényeg a központosítás, a racionális államigazgatás kiépítése volt. Ennek gyakorlati kivitele, s nem az uralkodó magyarellenes érzülete hozta azt, hogy ez a központosítás a magyar függetlenség bástyájául szolgáló megyei önkormányzatot támadta meg. Más oldalról ez a központosítás azzal, hogy gyengítette a birodalmi pénzügyigazgatásnak a bécsi udvari körök által oly féltve őrzött egységét, az addigi összbirodalmi integrációs törekvésekkel is szembe találta magát. Meg kell jegyeznünk ugyanakkor, hogy II. József e reformokon keresztül épp az egységes, jól kormányozható birodalom megteremtését kívánta elérni.

A kerületi pénztárak felállítása, a pénztárügy decentralizálása után szükségessé vált a számvitelügy hasonló rendezése is. A kamarai adminisztrációk, mint a

⁴² A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1786 : 12139. Niezky helytartótanácsi elnök levele Pálffy alkancellárhoz a hadiadó pénztári ellenőrzésének nehézségeiről. Pálffy 1786. október 28-i válasza.

kamarai gazdálkodás nagy hatáskörű területi szervei nem lehettek meg számvevő-ségi személyzet nélkül. Niezky helytartótanácsai elnök minden kerületben önálló számvevőhivatal felállítását javasolta a budai központi számvevőhivatal fennhatósága alatt. A bécsi számvevő kamara, mint a Habsburg-birodalom összes számvevőségeinek a feje, ellenezte ezt a javaslatot. Nézete szerint e javaslatnak az a célja, hogy a számvevőségeket kivonják a bécsi számvevő kamara fennhatósága alól, s politikai hatóságoktól (a helytartótanáctól, a kerületi főbiztostól) tegyék azokat függővé, holott a számadások ellenőrzése és jóváhagyása az egész birodalomban a számvevő kamara hatáskörébe tartozik. A számvevő kamara azzal is érvelt, hogy az önálló kerületi számvevőségek csak növelnék az aktagyártást, mivel a kerületi főbiztosnak, a kamarai adminisztrátornak és a budai központi számvevőhivatalnak is jelentéstétellel tartoznának.⁴³

A kancellár II. Józsefhez intézett 1786. december 5-i előterjesztése figyelembe vette a számvevő kamara aggályait, s a császár eredeti elképzeléséhez híven csak azt javasolta, hogy minden kamarai adminisztrációhoz néhány számvevőségi alkalmazottat helyezzenek. Ezeknek nem az volna a kötelességük, hogy a budai központi számvevőhivatal munkáját helyben elvégezzék, a számadásokat ellenőrizzék. Csupán a kamarai adminisztrációk segítségére lennének a pénzkizutalások számfejtésében, felszerelésében, a gazdasági szerződések megkötésében, a hivatalok vizsgálatában. Az előterjesztésre II. József úgy döntött, hogy a magyar-erdélyi kancellária és a számvevő kamara közös javaslatot dolgozzon ki a kerületi számvevői személyzetre.⁴⁴

A kancellária, felhasználva a bécsi számvevő kamara 1787. január 4-i véleményét, január 12-i előterjesztésében újból azt javasolta, hogy a jövőben minden kamarai adminisztráció, a hozzá tartozó kamarai, alapítványi birtokokhoz mérten bizonyos mérsékelt létszámú számvevői személyzetet kapjon a már említett számfejtői és ellenőrző feladatok elvégzésére. A felmerülő költségek a javaslat szerint főleg az alapítványi vagyont terhelnék, tehát a kincstárnak kiadási többletet nem okoznának. Az uralkodó ezt a javaslatot jóváhagyta.⁴⁵ A vidéki számvevői személyzetet részben a központi számvevőhivatal alkalmazottaiból, részben újonnan felvettekből állították össze. A helytartótanács számvevőségi személyzete, amely 1786-ban 148 főből állott, az átszervezés folytán 186-ra emelkedett.⁴⁶ A számvevő kamara 1787. július 23-án a vidéki számvevői személyzet részére szükséges utasítás kidolgozása tárgyában átirattal fordult a magyar-erdélyi kancelláriához, s ebben azt is hangsúlyozta, hogy a naplószerű számadásvezetést és a főkönyveket, amelyek a kamarai számvitelben már megvannak, az alapítványi uradalmak számadásvezetésében is meg kellene honosítani.⁴⁷

A kamarai adminisztrációknál tehát, ellentétben a kerületi pénztárak felállításával, nem szerveztek külön kerületi számvevőhivatalokat. A kamarai adminiszt-

⁴³ A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1786 : 13670.

⁴⁴ Uo. 1786 : 14805. Ebben az aktában benne van a számvevő kamarához intézett december 8-i királyi kézirat másolata, amely újból körvonalazza az uralkodó elképzelését a kerületi számvevői személyzetről.

⁴⁵ A számvevő kamara véleménye A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1787 : 280, a kancellária jan. 12-i jóváhagyott előterjesztése uo. 1787 : 526.

⁴⁶ Ember Gy.: A helytartótanács ügyintézése. 168, 193.

⁴⁷ A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1787 : 9466. Az ügyirat mellékletei kimutatást adnak a helytartótanács számvevői személyzetéről és ismertetik a vidéki számvevő-ségi tisztviselők feladatait.

rációk számadásainak ellenőrzését tulajdonképp továbbra is a budai központi számvevőhivatal végezte, a kerületekbe helyezett számvevők csak a gazdálkodás ellenőrzését látták el. Ez a rendszer jobban lehetővé tette azt, hogy a bécsi számvevő kamara megőrizze magyarországi hatáskörét a számvitel ellenőrzése terén.

A II. József korában felállított kamarai adminisztrációkra, amint kiemeltük, igen fontos pénzügyigazgatási feladatokat bízta. Szervezetük és működésük ismertetésére azért térünk ki részletesebben, mert sok olyan funkciójuk volt, amelyeket 1785 előtt maga a központ, azaz a magyar kamara látott el. E kamarai adminisztrációk felállításával II. József lehetővé akarta tenni a kamarai gazdálkodás közvetlen irányítását, s ezáltal a jövedelmek emelkedését, nemkülönben az állami pénzügyigazgatás három, egymástól meglehetősen elkülönülő ágának (a kamarai, az alapítványi és a hadiadógazdálkodásnak) összefogását. Az eredményről nehéz véleményt mondani, mert a kamarai adminisztrációk teljes apparátusukkal (a pénztári és a számvevői személyezettel) csak rövid ideig, 1787—1789-ig működtek. Egyébként maga az uralkodó sem szánta hosszúéletűnek ezt a szervezetet. Tudjuk, hogy József az állami birtokok eladásával, bérbeadásával, a birtokoknak robotmegváltás útján parasztok kezére való juttatásával lassan fel akarta számolni a kincstári birtokgazdálkodást. A kamarai adminisztrációk egyik feladata épp e tervek végrehajtása lett volna.

8. A HARMINCAD- ÉS A SÓBÁNYAIGAZGATÁS BIRODALMI KÖZPONTOSÍTÁSA

A II. József idején végrehajtott központosítás vizsgálatánál az eddigiekben inkább azt tapasztalhattuk, hogy az uralkodó Magyarország számára egységes, az örökös tartományok kormányzatától határozottan elkülönülő pénzügyigazgatási szervezetet szándékozott kiépíteni. Ennek a pénzügyigazgatási szervezetnek az élén a magyar udvari kancellária, illetve a kamarával egyesített helytartótanács állott. A kerületi és az alsóbb pénzügyigazgatási apparátus munkáját közvetlenül a helytartótanács irányította.

A központosításnak a pénzügyigazgatás vonalán voltak ezzel szemben olyan sajátosságai is, amikor az átszervezés nem országos, hanem inkább birodalmi központosítás jegyében folyt le. A birodalmi központosítás bizonyos vonásait ismerhettük fel a bécsi számvevő kamara működésében, a számvitel ügyének összbirodalmi ellenőrzésében. Határozottan megfigyelhető ez a jelenség a magyarországi harmincadigazgatás és sóbányaszat József-kori átszervezésénél is.

A harmincadigazgatás különválasztását az uralkodó már a helytartótanács és a kamara egyesítésének az előkészítésénél kimondotta.⁴⁸ Ennek a tervnek a megvalósítására a bécsi vámigazgatóságnak (Zoll-Regie vagy Bankal und Dreissigst Gefällen Direction) kellett véleményt adnia. A bécsi vámigazgatóság a birodalmi vámügy élén állt. Javaslata szerint a különálló birodalmi vámigazgatásnak az

⁴⁸ A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1785 : 14114. sz. ügyiratban az 12811 sz. kir. rendelet másolata. 260—61. l.

volna a célja, hogy a kereskedelmi politika és a vámkezelés területén az egész birodalomban egységes eljárást honosítson meg, az elburjánzott csempészetnek gátat vessen, s ily módon is lehetővé tegye a kincstári jövedelmek növekedését. A birodalom egyes tartományaiban ezt a feladatot országos vámigazgatóságok (adminisztrációk) látnák el. Kezdetben arról volt szó, hogy Magyarország és Erdély részére közös harmincad-adminisztrációt állítanak fel. A helytartótanács elnökének és a magyar kancellárnak a véleménye alapján később úgy döntöttek, hogy Magyarország és Erdély különálló harmincad-adminisztrációt kapjon.⁴⁹

A magyarországi harmincad-adminisztráció (Königliche Hungarische Dreissigst Gefällen Administration) felállítására e javaslatok alapján 1786 januárjában került sor, székhelyül először Pestet, márciusban Budát jelölték ki.⁵⁰ Az örökös tartományokban ekkor már önálló vádadminisztrációk foglalkoztak a vámügyekkel, ezek a szervek a bécsi vámigazgatóság alá voltak rendelve. A magyarországi harmincad-adminisztráció felettes hatósága szintén a bécsi „Zoll-Regie” lett. Személyzetét a helytartótanács alkalmazottaiból és a vidéki harmincados személyzetből állították össze. Az adminisztráció élén az adminisztrátor állt, mellette 3 ülnök (assessor), 2 jegyző (actuarus), 2 kancellista és 2 járulnok végezte az új hivatal teendőit. A helytartótanács, bár nem volt a harmincad-adminisztráció felettes hatósága, annak működését, jegyzőkönyveinek átnézésével, ellenőrizhette. Ha valami észrevétele volt a magyarországi harmincadigazgatással kapcsolatban, azt közölnie kellett a harmincad-adminisztrációval, egyben felfelé a magyar kancelláriával is. A rendelet szerint a harmincad-adminisztráció személyzete engedelmességgel tartozott az ország vezetőjének, azaz a helytartótanács elnökének (Landeschef).⁵¹ Az adminisztráció vezetőjévé (adminisztrátorrá) az 1786. január 26-i királyi rendelet Stettner Gábor helytartótanácsi (volt kamarai) tanácsost nevezte ki, 1. ülnökké Schubert Károly, temesvári harmincadinspektort, 2. ülnökké Franz Bokenheimet, a bécsi vámigazgatóság addigi fogalmazóját, 3. ülnökké Nevery Józsefet, a pesti harmincadhivatal ellenőrt. A kinevezési rendelet szerint a fentieket, mint kiváló szakembereket osztották be az adminisztrációhoz. A budai (és a nagyszombati) harmincad-adminisztráció 1786. május 1-től vette át ténylegesen a harmincadügyek intézését.⁵²

A harmincadigazgatás eme átszervezésénél azt lehetett várni, hogy a magyar kamara, illetve a kamarával egyesített helytartótanács harmincadügyekben gyakorolt hatásköre teljesen a különálló magyar harmincad-adminisztrációhoz kerül. A magyar kamara, illetve a helytartótanács bizonyos funkcióit azonban — s ez a vámügy birodalmi jellegű központosítására jellemző — nem az országos hatóság jellegével rendelkező magyar harmincad-adminisztráció, hanem a bécsi központi vámigazgatóság vette át. Így az utóbbi önálló intézkedési hatáskört kapott az alacsonyabb rangú harmincadi tisztségek betöltésére (e tisztségekkel kapcsolatos

⁴⁹ Uo. 1785 : 10838. Ebben Niezky véleménye a bécsi „Zoll Regie” aug. 25-i javaslatáról és a magyar kancellária szept. 1-i átirata a „Zoll Regie”-nek. — 1785 : 12826. A „Zoll Regie” a magyarországi adminisztrációt Budán, az erdélyit Nagyváradra javasolta felállítani.

⁵⁰ E 135. Ben. res. 1786. jan. No. 107., 1786. márc. No. 104.

⁵¹ E 135. Ben. res. 1786. jan. No. 107.

⁵² A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1786 : 945., E 135. Ben. res. 1786. jan. No. 107. — A harmincad-adminisztrációk működésének kezdetére E 135. Ben. res. 1786. ápr. No. 15.

áthelyezésekre, nyugdíjazásokra stb.), a kisebb szállítási, úti-, épületjavítási költségek kiutalására, új harmincadhelyek szervezésére, a csempézzel kapcsolatos elkobzásokra 1000 Ft értékig stb. A harmincadigazgatás központosítása előtt mindezek a magyar kamara, illetve a kamarával egyesített helytartótanács hatáskörébe tartoztak.

Ezzel szemben a magyar közigazgatásnak az osztrák örökös tartományok igazgatásától való elkülönítésére utal az, hogy a magyar és az erdélyi harmincadigazgatás legfelsőbb irányítása és ellenőrzése mégis magyar központi hatóság, a magyar—erdélyi udvari kancellária hatáskörében volt. A bécsi központi vámigazgatóság ugyanis a magyar—erdélyi vonatkozású ügyekben a magyar—erdélyi kancellária alá tartozott. A bécsi vámigazgatóság ide küldte a negyedévi táblázatokat a kisebb harmincadosi tisztségek betöltéséről, a kimutatásokat a kifizetett kisebb összegű úti- és szállítási költségekről, elkobzásokról. Az országos harmincad-adminisztrátor, az adminisztráció ülnökei, a harmincadfelügyelők, a főpénztárosok kinevezésére szóló királyi rendeleteket a kancellária adta ki, a felügyelők és főpénztárosok kinevezésére a bécsi központi vámigazgatóság csak javaslatot adhatott a magyar—erdélyi kancelláriának, illetve ezen keresztül az uralkodónak.⁵³

A budai harmincad-adminisztráció tehát a harmincadügyek intézésével alacsonyabb (gyakorlatibb) szinten foglalkozott, mint azelőtt a magyar kamara. Az irányítás fontosabb funkcióit ellátó bécsi központi vámigazgatóság vette át ilyen szempontból a magyar kamara teendőit, s ezzel magyarázható az, hogy a bécsi központi vámigazgatóságon, a birodalom egyes tartományainak (országainak) megfelelően, több igazgató (így magyar és erdélyi is) és több tisztviselő (titkár, fogalmazó) működött. II. József 1787-ben rendeletet adott ki a bécsi vámigazgató-ág (pontosabban akkori nevén vám- és dohányjövédéki igazgatóság) munkájának racionalizálására. Úgy döntött, hogy minden igazgató mellé titkárt nevez ki, aki az esetleg távollevő igazgatót helyettesíti. A magyar—erdélyi kancellária eme rendelkezés kapcsán meghagyta a bécsi vámigazgatóságnak, hogy két titkári (magyar és erdélyi) állás betöltésére adjon javaslatot.⁵⁴

A magyar titkári (illetve fogalmazói) állások betöltésére vonatkozó javaslatnál az figyelhető meg, hogy a bécsi központi vámigazgatóság nem tartotta magát szí-

⁵³ A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1786 : 6160. Az 1786. május 11-i javaslat jóváhagyása a „Bancal und Dreissigst Gefällen Direction” hatáskörét illetően. A negyedévi kimutatásokra uo. 1788 : 2382.

⁵⁴ A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1787 : 1756. Az aktában II. Józsefnek a cseh—osztrák kancelláriához intézett kézírata (másolatban), amelyet a cseh—osztrák kancellária átirattal küldött meg a magyar—erdélyi kancelláriához. A magyar—erdélyi kancellária 1787. február 15-i rendelete a bécsi vámigazgatósághoz. (Maut und Tobacks Gefällen Direction). — A császári kézirat szerint a vám- és dohányjövédéki igazgatóságot elnök vezette, a szolgálatot teljesítő helytartósági fogalmazók ülnökökké, az ülnökök igazgatósági titkárokká, a titkárok adminisztrátorokká, az adminisztrátorok igazgatókká léptek elő, illetve ilyen címet és rangot kaptak. Az iratok egyébként nem tesznek kifejezetten említést a magyar, illetve erdélyi igazgatóról, a két titkári állásra vonatkozó javaslat ügye azonban feltételezi, hogy ilyen igazgatók voltak. — A bécsi vámigazgatóság 1788. február 11-i jelentése a betöltött harmincadosi tisztségekről felsorolja az igazgatóság „tanácsosi” rangban levő tagjait, köztük Karl von Eder magyar helytartótanácsi tanácsost, aki minden valószínűség szerint a magyar igazgató volt a bécsi központi vámigazgatóságon. Acta gen. 1788 : 2382. — A magyar és erdélyi igazgatók, illetve titkárok és fogalmazók fizetését a magyar és erdélyi kamarai jövedelmekből utalták ki, amint ezt a megfelelő költségvetések tanúsítják.

gorúan a magyar—erdélyi kancelláriától való függéshez. Javaslata az igazgatóság az összes titkári és fogalmazói tisztségekre vonatkozólag ugyanis csak az egyesített cseh—osztrák központi udvari hatósághoz terjesztette fel, utóbbi küldte át azt a magyar—erdélyi kancelláriának. Azt is nehezményezte a kancellária, hogy az egyik magyar titkári állásra a bécsi vámigazgatóság nem magyarországi harmincadi tisztviselőt javasolt és neveztetett ki, amint ezt a szakszerűség követelményei megkívánták volna, hanem Josef Hendel bécsi vámigazgatósági fogalmazót. A magyar—erdélyi kancellária eme szabályszerűtlenséghez ideiglenesen, mivel a budai és nagyszombati harmincad-adminisztrációk megfelelő személyt a titkári állásra nem javasoltak, hozzájárult.⁵⁵

A harmincadigazgatás birodalmi központosítását, a bécsi központi vámigazgatóság jelentékeny magyar vonatkozású hatáskörét növelte a budai helytartótanácsi számvevőhivatal harmincadi személyzetének részben Bécsbe való helyezése is. A bécsi számvevő kamara eredetileg azt javasolta, hogy a magyar és erdélyi harmincadszámadásokat, egységes ellenőrzésük, a számadásvitel ésszerűsítése céljából, az udvari bankszámvevőség (Bancohofbuchhalterei) vizsgálja felül a helytartótanács, illetve az erdélyi gubernium számvevősége helyett. A bankszámvevőség ilyen célra átvénné a magyar helytartótanács és az erdélyi gubernium számvevőhivatalának megfelelő ügyosztályát.⁵⁶

A helytartótanács nem csatlakozott ehhez a javaslatához. Azzal érvelt, hogy a budai harmincad-adminisztráció nem nélkülözheti a számvevői személyzetet, hisz a számvevőségnek a számadások ellenőrzésén kívül jelentéseket, szakvéleményeket is kellett készítenie. Számvevőségi személyzetnek tehát a harmincadi osztály Bécsbe helyezése után is kell Budán maradnia, ami költségtöbbletet jelent. A harmincadszámadások Bécsben való ellenőrzését azért sem tartotta helyesnek, mert a harmincadhivatalok nemcsak harmincad-, hanem egyéb kamarai jövedelmekről is elszámoltak.⁵⁷ A bécsi számvevő kamara erre felemás megoldást javasolt. Csupán a harmincadlajstromoknak (Register), naplóknak és az elkobzások számadásainak bécsi ellenőrzését tartotta szükségesnek. Javaslata az 1788. november 18-i királyi rendelet úgy intézkedett, hogy e munkálatok elvégzésére a budai (és a nagyszombati) számvevőség harmincadi személyzetének egy részét a bécsi bankszámvevőség vegye át. Így kívánták elérni a számadásellenőrzés egységesítését, s egyben biztosítani a harmincad-adminisztrációk megfelelő számvevőségi támogatását.⁵⁸

A bécsi központi vámigazgatóság és a különálló budai harmincad-adminisztráció működése ellenére a helytartótanácsnak többféle dolga akadt a magyar harmincadgazdálkodással kapcsolatosan. Említettük, hogy a budai harmincad-adminisztráció munkáját a helytartótanács elnöke az adminisztráció jegyzőkönyveinek átnézésével ellenőrizhette. A továbbiakban a helytartótanács elnökét felhatalmazták arra, hogy helytelen intézkedés esetén az iratok kiadását leállíthassa, s a vitás ügyeket a harmincad-adminisztrátorral megbeszélhesse. Az álláspontok különbözősége esetén az ügyet a magyar—erdélyi kancelláriához terjesztették fel döntés végett. A késedelmet nem tűrő ügyeket ilyen esetben a helytartótanács

⁵⁵ A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1787 : 2065 a bécsi vámigazgatóság javaslatára, 1787 : 2290 a második titkári állás nem szabályszerű betöltésére.

⁵⁶ A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1788 : 6278.

⁵⁷ Uo. 1788 : 7179 a helytartótanács javaslatára.

⁵⁸ Uo. 1788: 13791, 16762.

elnökének véleménye alapján rögtön el kellett intézni, s utólag kellett jelenteni az intézkedés okait a kancelláriának.⁵⁹ A helytartótanács és a harmincad-adminisztráció együttműködése több szempontból szükséges volt. A harmincadjövodelmeket a helytartótanács budai főpénztárába szolgáltatták be, s innen fizették ki a harmincadigazgatáshoz szükséges összegeket is. A harmincadhivatalok — amint említettük — más kamarai jövodelmek kezelését is ellátták, azonkívül az ország bizonyos részein egyesített só- és harmincadhivatalok működtek, ezeknél a sógazdálkodást a helytartótanács ellenőrizte.⁶⁰

A magyarországi sóbányászat intézését II. József — a harmincadigazgatáshoz hasonlóan — szintén a kincstári igazgatás és gazdálkodás erős központosítása és megjavítása végett vonta el a kamarával egyesített helytartótanáctól. Már a magyar kamara és a helytartótanács egyesítése előtt kifejtette azt a véleményét, hogy a bányagazdálkodás megjavítása céljából a magyar kamara kezében levő sóbányákat a „montanisticum”-nak, azaz a birodalmi bányagazdálkodási szervezetnek kell átadni, amelynek élén a bécsi bányászati kamara (Hofkammer in Münz- und Bergwesen) állott. Ez az udvari szerv irányította a magyarországi bányagazdálkodási szervek (selmeci főkamaraigrófság, szomolnoki és nagybányai bányafelügyelőség) működését is. II. József nagyon sürgette ennek az átszervezésnek a végrehajtását. Többször hangot adott elégedetlenségének amiatt, hogy a sóbányászat átadásának ügye — érthetetlen okokból — késik.⁶¹ Nyilván az átadás meglehetősen bonyolult ügyének az előkészületei húzódtak el. Az átadást végül is az 1785. augusztus 29-i királyi rendelet mondta ki, szeptember 15-én külön helytartótanácsi bizottság foglalkozott az átadás lebonyolításának a megszervezésével. Az új rendszer értelmében a máramarosi sóbányákat a hozzájuk tartozó kamarai erdőkkel, továbbá a bocskói, huszti, tiszaujlaki, püspökladányi uradalmakkal, a kabolapojánkai vasúzóval együtt a nagybányai bányafelügyelőnek kellett a máramarosi kamarai adminisztrációtól a bécsi bányászati kamara részére átvenni. A sóvári sómű (sófőző) és a hozzátartozó uradalom átvétele a sóvári főhutamestertől a szomolnoki bányafőfelügyelőre várt. A tiszaujlaki, a máramarosszigeti és a bustyaházi sószállító hivatalok átadását későbbi időre halasztották. A sóbányáktól messze fekvő püspökladányi uradalom rendeltetése csupán az volt, hogy a bányaszemélyzetet terménnyel, élelemmel lássa el. A többi uradalom fát szolgáltatott a bányáknak és jobbágyaik végezték részben a bányászatot, részben a sószállítást. Az új kezelési és számadásvezetési rendszer kezdetétől 1785. november 1-ét jelölték meg.⁶²

A máramarosi kamarai adminisztrátor jelentése szerint a bécsi bányászati kamara 1785. november 1-től valóban átvette a sóbányászat kezelését, bár a bányák és az uradalmak átadása erre az időpontra még nem fejeződött be teljesen.⁶³ A sóbányák igazgatására szolgáló szervezetet II. József 1787 februárjában átalakította. A sóvári sótermelés a hozzátartozó uradalommal együtt továbbra is a sóvári

⁵⁹ E 135. Ben. res. 1786. márc. No. 107.

⁶⁰ Uo. 1787. okt. No. 10.

⁶¹ A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1785 : 4487, 4426. a sóbányák átadására, uo. 1785 : 12804. II. József észrevételei (Erinnerungen) 1785 júliusában a kamara és a helytartótanács egyesítéséről, ezzel kapcsolatban a sóbányák átadásának késedelméről.

⁶² E 130. Salinaria. 1785/86. Salis product. No. 3. pos. 7 (1).

⁶³ Uo. No. 3. pos. 27.

főhutamester közvetlen irányításában maradt, a főhutamestert azonban só- és gazdasági főigazgatói címmel (Ober Salinen und Wirtschafts Verwalter) ruházták fel. A sóvári főigazgató a szomolnoki főbányafelügyelőségtől, s azon keresztül a bécsi bányászati kamarától függött.

A máramarosi sóbányákat a hozzátartozó uradalmakkal együtt az átadás után is a máramarosi kamarai adminisztráció kezelte a nagybányai főbányafelügyelés irányításával. Ez az állapot 1787 tavaszán annyiban változott, hogy a sóbányászati igazgatására Máramarosszigeten egy fősóbányahivatalt és bányabírószéket (Berg und Salinen Inspektorat Ober Amt und Berggericht) állítottak fel a bécsi bányászati kamara közvetlen fennhatósága alatt. A nagybányai főbányahivatal fennhatósága ekkor megszűnt.⁶⁴

A sóbányahivatalok csak a só kitermelésével foglalkoztak, a só elszállítását, a sóeladást, az erre szolgáló sóhivatali szervezetet továbbra is a helytartótanács irányította. A sóbányászathoz szükséges pénzüsszeget szintén a helytartótanács biztosította a bányahivatalok számára a bécsi bányászati kamara részéről történő elszámolás ellenében.⁶⁵ A helytartótanács szerveinek (a kamarai adminisztrációknak) minden vonalon támogatniuk kellett a sóbányahivatalokat. Az országos fogyasztás számára szükséges évi sómennyiség biztosítása úgy történt, hogy a helytartótanács számvevőségével elkészíttette a sóköltségvetést, azt felküldte a magyar-erdélyi udvari kancelláriához, az pedig a bécsi bányászati kamarához juttatta el a szükséges mennyiség kitermeltetése céljából.⁶⁶

A bécsi bányászati kamara a birodalmi, így a magyarországi bányáügyeket elég nagy önállósággal intézte II. József idején a bécsi udvari kamara megszűnése (a cseh—osztrák kancelláriába való beolvasztása) után. A magyarországi sóbányászathoz ezért meglehetősen kicsúszott a helytartótanács és a magyar-erdélyi kancellária ellenőrzése alól. II. József 1782-ben eredetileg úgy döntött, hogy a bányászati kamara magyar és erdélyi ügyekben a magyar—erdélyi kancellária, a megszűnt bécsi udvari kamara jogutóda alá tartozzék.⁶⁷ A hivatalos levelezésből azonban inkább az tűnik ki, hogy a magyar—erdélyi kancellária egyenrangú hatóságként, átiratokban érintkezett a bécsi bányászati kamarával, ha vele magyarországi bányáügyekben valamilyen megtárgyalni valója volt.⁶⁸ A magyarországi és erdélyi sóbányahivatalok 1787 februári átszervezésére is a bécsi bányászati kamara dolgozta ki a javaslatot (felségelóterjesztést), amelyet uralkodói jóváhagyás után tájékoztatás végett közölt a magyar—erdélyi kancelláriával. A kancellária rendeleti úton hozta ezt a változást a magyar helytartótanács (és az erdélyi gubernium) tudomására.⁶⁹

II. József nemcsak a pénzügyigazgatás vonalán élt a módszerrel, hogy bizonyos magyar ügykörök felsőbb ellenőrzését birodalmi hatáskörrel felruházott bécsi központi szervekre bízta. Ilyen hatóságok voltak pl. az udvari egyházügyi bizottság (geistliche Hofkommission), az alapítványi bizottság (Stiftungshof-

⁶⁴ A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1787 : 2853. — E 130. Salinaria. 1787—186—1.

⁶⁵ E 135. Ben. res. 1785. nov. No. 128., 1786. márc. No. 122.

⁶⁶ A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1788 : 15799, 1789 : 14109, 16518.

⁶⁷ Uo. 1782 : 2389. jelzetű aktában II. József döntése a magyar kancellária kamarai vonatkozású hatásköre dolgában.

⁶⁸ Vö. a magyar-erdélyi kancellária levelezését a Hofkammer in Münz- und Bergwesen-nel. A 39. Magyar kanc. Acta generalia.

⁶⁹ Uo. 1787 : 2853.

kommission), a tanulmányi és cenzúraügyi bizottság (Zensur- und Studienhofkommission), az építésügyi igazgatóság (Allgemeine Oberhofbaudirection). Ezek a központi birodalmi szervek magyar vonatkozású ügyekben ekkor többé-kevésbé a magyar-erdélyi kancellária alá tartoztak.⁷⁰ Feladatuk többnyire az volt, hogy biztosítsák az egyházi, alapítványi stb. ügyek egységes intézését az egész Habsburg-birodalomban, de korántsem vették át pl. a magyar helytartótanács egyházi, alapítványi, tanulmányi hatáskörét. A bécsi központi vámigazgatóság felállítása, a sóbányászatnak a bányászati kamara részére történt átadása ezzel szemben azt hozta magával, hogy a kamarával egyesített helytartótanács a harmincadügyek és a sóbányászat terén hatáskörét majdnem teljesen elvesztette.

9. A KAMARAI HATÁSKÖR AZ EGYESÍTÉS ALATT

Minden korszak, így az 1785—1790-ig terjedő is, újabb és újabb feladatokat rótt a kamarai pénzügyigazgatási szervezetre. A helytartótanács és a magyar kamara egyesítését követő szervezeti változások ismertetésénél nagyrészt utalnunk kellett azokra a módosulásokra is, amelyek a kamarai hatáskörben bekövetkeztek. Ezeket e fejezetünkben csak meg kell ismételniünk, összehasonlítva az új állapotot az 1785 előttivel.

Legnagyobb változás kétségtelenül a pénztári hatáskörnél tapasztalható. Az 1785 előtti kamara pénztári hatásköre nagyjából a szorosan vett kamarai pénztári, a hitelpénztári, továbbá a tanulmányi alapi és a vallásalapi pénztári ügyekre terjedt ki. Az egyesítés után a pénztári hatáskört kiterjesztették a hadiadó, a törvényhatóságok háziadójának pénztári ügyeire is, mégpedig oly módon, hogy a törvényhatóságok hadi- és háziadópenztárait kamarai fiók pénztárakká minősítették, s ezeket a kerületi kamarai pénztárak alá rendelték. A kerületi kamarai pénztárakat pedig egyesítették a kerületi hadipénztárakkal, amelyek addig a magyar államigazgatástól független katonai szervek voltak. II. József ezzel — amint jeleztük — egységes állami pénzügyi alapot hozott létre, amelyben a kamarai, alapítványi és a hadipénztári pénzkézelés összefonódott.

A helytartótanács kamarai vonatkozású hatáskörének szűkülésével járt ezzel szemben a különálló harmincad-adminisztráció felállítása és a sóbányászat elvétele. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy pénztári hatáskörét a helytartótanács a harmincadgazdálkodás és sóbányászat vonalán részben megtartotta, mert a harmincadjövödelmek átvétele, a sóbányászat költségeinek kiutalása továbbra is feladata maradt.

A pénztári hatáskört növelték II. Józsefnek a földek összeírására, felmérésére, a földek jövedelmének felbecslésére vonatkozó rendelkezései is. Kamarai feladat volt ezzel kapcsolatban a földmérés, összeírás és becslés pénzügyi szükségleteinek biztosítása (a földmérő személyzet fizetése, földmérő eszközök, becslési, összeírási nyomtatványok stb. beszerzése). A telepítés, amely, elsősorban a Bánságban, 1785 után érte el csúcspontját, szintén jelentős feladatokat rótt a helytartótanácsra. A kincstári és az alapítványi birtokokra történő telepítés megszervezése, költségeinek fedezése a helytartótanácsra hárult, de ellenőrizte a szabad királyi városokba

⁷⁰ Vö. Ember Gy.: A helytartótanács ügyintézése. 122—23., Fr. Walter: ÖZV. II/1/2/1. Wien 1950, 31, 39, 42.

és a magánföldesúri birtokokra betelepülők helyzetét is. (A telepítés kiadásait I. a kamarai pénzügyi gazdálkodás ismertetésénél.)⁷¹

A közhasznú tevékenységgel (tanítással, gyógyítással) nem foglalkozó szerzetesrendek felozlatása II. József idején tetemesen megnövelte a kamarai szervezet műszaki jellegű teendőit. A szerzetesi birtokok, épületek átvétele, közalapítványi vagyonná való minősítése következtében is szükségessé vált a kamarai eredetű műszaki szervezet továbbfejlesztése, kibővítése. Az 1783-ban még a magyar kamaránál felállított építészeti és vízügyi osztály (departamentum camerale in hydraulicis et architectonicis) keretei ezért az 1785. évi egyesítés után bővültek, személyzete is növekedett. Ebből a „műszaki” osztályból nőtt ki 1788-ra az építészeti és vízügyi igazgatóság (directio in hydraulicis et aedilibus, Landesbauoberdirection), amely a helytartótanács felügyelete alatt meglehetősen önállóan (a helytartótanácsi ügyosztályoktól függetlenül) intézte az egyre növekvő állami műszaki teendőket. A magyar építészeti és vízügyi igazgatóság egyébként a bécsi udvari általános építészeti igazgatóságtól (Allgemeine Oberhofbaudirection) is függött.⁷² A helytartótanács annyiban kapott önállóságot a műszaki teendők terén, hogy a 3000 Ft-nyi költséget meg nem haladó javításokat és új munkálatokat saját hatáskörében végeztethette el.⁷³ Az ennél nagyobb költséget igénylő munkálatokat és azok terveit felsőbb hatóságilag kellett jóváhagyatnia.

A hagyományos kamarai gazdálkodási ág nál, a birtokgazdálkodásnál a kamarai hatáskör 1785—1790-ig annyiban módosult, hogy II. József — amint ezt már érintettük is — a kincstári (alapítványi) uradalmakkal kapcsolatosan különleges reformokat akart végrehajtani. Az egyik ilyen fontos reform a „robotmegváltás” néven ismeretes, célja az volt, hogy a jobbágyok megválthassák földesúri szolgáltatásaikat, ezáltal földjük szabad parasztbirtokká váljék. II. József ezen kívül azt is tervezte, hogy parasztszok részére állami (kamarai, alapítványi) birtokokból szabad birtokot hasít ki, továbbá a földesúri haszonvételeket parasztszoknak adja bérbe. A robotmegváltást, amelytől a császár a jobbágy helyzetének javulását, adózőképeségének megnövekedését s a mezőgazdaság fellendülését várta, kísérletképpen először a kamarai és alapítványi birtokokon próbálták bevezetni. A robotmegváltás dolgában 1783—1788-ig az udvar állandó sürgetése ellenére csak annyi történt, hogy elrendelték a megváltás alá eső kamarai birtokok kiválogatását, a birtokok jövedelmének felbecslését, kimondták ugyanakkor, hogy a bérben levő birtokokat csak az érvényben levő bérlet lejárta után lehet ilyen szempontból tekintetbe venni. A kísérletek, amelyek elsősorban a kassai és a zombori kamarai adminisztráció területén folytak, eredményre 1790-ig nem vezettek.⁷⁴

⁷¹ A földmérésre, a földek összeírására vonatkozó iratanyagot a „E 123. Dimensionalia. 1786—1790”, a telepítésre vonatkozó forrásokat az „E 125. Impopulationalia. 1785—1790.” nevű kamarai iratállag tartalmazza. A telepítés szabályozására I. E 135. Ben. res. 1785. okt. No. 44, 1786. márc. No. 80, 100. jelzetű rendeleteket.

⁷² Vö. Ember Gy.: A magyarországi építészeti igazgatóság történetének vázlata (1788—1867). Levélt. Közlemények. 1942—45, 346 skv. A kamarai eredetű osztály, különösen annak vízügyi részlege, 1785 előtt a helytartótanács felügyelete alatt állt. A hajózási igazgató (Navigationsdirektor) ugyanis a helytartótanács közege, de egyben a kamarai vízügyi departamentum vezetője is volt. A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1785 : 3151.

⁷³ E 135. Ben. res. 1788. aug. No. 54.

⁷⁴ Eckhart F.: A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon. 1780—1815. Bp. (1958), 65—69. — A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1785 : 12811., E 128. Oeconomica. 1788—76--1, 1787—261—1, 2, 9.

Eredménytelenül végződtek II. Józsefnek az állami birtokok nagyarányú értékesítésére vonatkozó kísérletei is. A régóta érlelt terv végrehajtásához az uralkodó csak 1789-ben fogott hozzá nagyobb erővel. A birtokok eladásának célja — a rendelkezés szerint — az lenne, hogy az állam kezén levő nagy tömegű, áttekinthetetlen birtokvagyon magánemberek kezére kerüljön. A magánbirtokok, hozzáértéssel jó gazdálkodást meghonosítva, az államnak és a mezőgazdasági kultúrának is hasznára lehetnének. A birtokokat elsősorban árverés útján kellene értékesíteni.⁷⁵ A magyar — erdélyi kancellária attól félt, hogy a földek üzérkedők kezébe jutnak, s az árverés ellen foglalt állást. II. József azonban ragaszkodott az értékesítés eme módjához, s csak másodsorban járult hozzá a bérbeadáshoz, vagy az ún. örökbételek kötéséhez.⁷⁶ Az állami birtokok értékesítésének ez a módja egyébként a magyar törvényekkel is ellenkezett. Ezek ugyanis kimondták, hogy kincstári birtokot csak eladományozás útján (donatio) lehet elidegeníteni. (A koronauradalmakat nem lehetett elidegeníteni.) II. József halála előtt az állami birtokok értékesítésére vonatkozó rendelkezéseit is visszavonta.⁷⁷ Megjegyezzük, hogy állami birtokokat II. József alatt korlátozott mennyiségben mégis értékesítettek árverés vagy örökbételek útján. Ezeket a birtokeladásokat 1790 után felülvizsgálták. A bécsi udvar elsősorban a Bánság területén alkalmazta az eladást, mert ezt a területet még akkor is új szerzeménynek és nem fiskalitásnak tekintették. II. József álláspontja is az volt, hogy a Bánság a töröktől fegyverrel szerzett vagyon, amelyet árverés, eladás útján is értékesíteni lehet.⁷⁸

10. AZ ÜGYVITEL REFORMJA

A helytartótanács ügyintézésében II. József alatt jelentős és korszakalkotó változások történtek, amelyek nemcsak a helytartótanácsnál, hanem az 1790 után különváló magyar kamaránál is 1848-ig meghatározták az ügyintézés menetét.⁷⁹

A helytartótanács ügyintézésének gyökeres reformja a Niczky-féle tervezet végrehajtásával még az egyesítés előtt, 1783-ban megkezdődött. A reform leglényegesebb eredménye az ügyosztályi (departamentális) ügyvitel meghonosítása volt, amely a helytartótanácsnál a bizottsági, majd az 1769-ben bevezetett előadói (referensi) rendszerből fejlődött ki. Az ügyosztályok felállításával újból szabályozták az iktatást, a tanácsülések munkarendjét, a jegyzőkönyvek elkészí-

⁷⁵ A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1789 : 5540. Az akta tartalmazza a magyar-erdélyi kancellária javaslatát és a birtokértékesítésre vonatkozó utasítás tervezetét.

⁷⁶ Uo. 1789 : 7755. A kancellária véleménye a birtokok árverés útján való értékesítéséről, II. József döntése.

⁷⁷ A birtokeladási ügyosztály iratanyagát ma nem a magyar kamarai, hanem a helytartótanácsi levéltár őrzi „departamentum venditionis bonorum. 1789—1790.” néven.

⁷⁸ A Bánság neoacquistica jellegére Marczali H., Magyarország története II. József korában. II. k. Bp. 1885, 324.

⁷⁹ A helytartótanács ügyintézési reformjáról, az ügyosztályi rendszerről részletes leírást ad Ember Gy.: A m. kir. helytartótanács ügyintézésének története. 1724—1848. Bp. 1940. c. művében. Az ügyvitel ismertetésénél ezért inkább csak arra törekedtünk, hogy azokra az eltérésekre, amelyek a magyar kamara 1785 előtti és a helytartótanács II. József alatt kialakult ügyviteli rendszere között voltak, rámutassunk.

tésének módját, a referálást, a tanácsosok, titkárok, a segédhivatalok személyzetének munkáját, a kiadványok elkészítését, az iratok irattári rendszerét stb. Ez az ügyviteli reform ugyanolyan nagyszabású volt, mint a magyar kamara ügyintézésének 1773. évi átszervezése.

A két hatóság egyesítése után a kamarai ügyek intézésénél is teljesen a helytartótanácsi ügyviteli rendszert alkalmazták. A kamarai ügyek részére, mint említettük, részben külön ügyosztályokat állítottak fel. Keletkeztek azonban olyan ügyosztályok is, amelyek vegyesen foglalkoztak helytartótanácsi és kamarai jellegű ügyekkel.

Az egyesítés következtében a kamarai ügyeknél először is az iktatás módja változott meg az 1785 előtti kamarai gyakorlathoz képest. Az 1773. évben bevezetett kamarai iktatás lényegesen különbözött a helytartótanács 1769-ben elrendelt iktatásától. A magyar kamaránál, amint említettük, nem használtak külön iktatókönyvet, hanem az iratokat a tanácsi jegyzőkönyvből is szolgáló protocollum exhibitorum-ba iktatták, mégpedig ügyosztályok, a tanácsi ülések (sessio-k), az egyes üléseken belül pedig tételszámok szerint. Az iratok hátlapjára vezetett „iktatószám” tehát a tanácsülés számából, az ügyosztály és az előadó tanácsos megnevezéséből és az ülési jegyzőkönyv tételszámából állt. A helytartótanácsnál ezzel szemben az iktatás külön közös iktatókönyvbe (protocollum exhibitorum) történt, amelyben az iratokra vonatkozó bejegyzések minden évben 1-től kezdődő sorszámokat (iktatószámokat) kaptak. Az iktatásnak ezt a módját csak 1783—1785-ig változtatták meg, amikor betűrendes iktatást alkalmaztak. Az egyesítés után a helytartótanácsi és a kamarai vonatkozású iratokat is közös iktatókönyvbe vezették be, megtartva a helytartótanácsnál használt sorszámos iktatást. Az iktatásnak ez a módja az 1790 után visszaállított magyar kamaránál is megmaradt, ekkor természetesen a magyar kamarának külön iktatókönyve volt.⁸⁰

A helytartótanács iktatókönyvét nem ügyosztályok szerint fektették fel, mint ahogy ez a kamaránál 1785 előtt történt. A tanácsülési jegyzőkönyvek ezzel szemben ügyosztályok szerint oszlottak meg, minden departamentum külön tanácsülési jegyzőkönyvvel rendelkezett. Az egyesítéssel megváltozott a kamarai tanácsülési jegyzőkönyvek vezetésének 1785 előtt kialakult módja is. A kamaránál, mint előbb mondtuk, a tanácsülési jegyzőkönyv egyben iktatókönyv is volt. Az iktatóhivatalban ügyosztályok szerint szerkesztett protocollum exhibitorum-ba, amelynek bal hasábján foglalt helyet az iratok tartalmi kivonata, a tanácsjegyző bejegyezte a tanácsosok jóváhagyott írásbeli javaslatait, azaz a tanácsülési döntéseket, s ezzel az aktussal vált a protocollum exhibitorum tanácsülési jegyzőkönyvvé.

A tanácsülési jegyzőkönyvek szerkesztése az ügyosztályi szisztéma szerint a helytartótanácsnál kissé eltért ettől a gyakorlattól. A helytartótanácsnál 1783-ig a tanácsjegyző vezetett jegyzőkönyvet a tanácsülésekről. A jegyzőkönyvet a tanácsülésen fel kellett olvasni, majd a felolvasás és esetleges módosítás után az elnök jóváhagyásával váltak érvényessé a benne levő döntések. Ezt a hosszadalmas eljárást 1783-ban, a tanácsülési jegyzői állással együtt, megszüntették. Az új rendszer abból állt, hogy az előadói íveket, a tanácsülési jegyzőkönyv tervezetét ügyosztályok szerint a referensi irodák (bürók) készítették el. A terve-

⁸⁰ Ember Gy.: A helytartótanács ügyintézése. 46—48., a helytartótanács iktató-sára. uo. 134—37.

zeteket módosították, és a tanácsüléseken hagyták jóvá. (Megjegyezzük, hogy 1783-ban a jegyzőkönyvtervezeteket, az előadóívek vázlatát az iktatóhivatal készítette el, a referens-tanácsos csak a javaslatokat írta rá ezekre.) A tanácsülésen jóváhagyott s a döntés értelmében esetleg megváltoztatott jegyzőkönyvi íveket az iktatóhivatalban lemásolták és egybekötötték. Így születtek meg az egyes ügyosztályok jegyzőkönyvei.⁸¹

A helytartótanács ügyintézési reformjánál, a departamentális szisztéma bevezetésénél igen lényeges újítás volt a sessionalis (a tanácsülésen megtárgyalt érdelemes) és a currens ügyek (csak formai intézkedést kívánó folyó ügyek) elkülönítése. A kamarai jellegű ügyek intézésénél ez nem volt újszerű dolog, hiszen a magyar kamaráknál a currens ügyek elkülönítését már az 1772. évi utasítás kísérő rendelete meghagyta, a currens jegyzőkönyveket azonban e rendelkezés alapján csak 1779 óta vezették. A currens ügyek intézésénél annyiban tapasztalható előrehaladás a két hatóság egyesítése után, hogy 1785-ben részletesebben felsorolták, milyen ügyek tekinthetők currensnek. A currens jegyzőkönyveket is az előadók készítették el, a helytartótanácsi elnök, illetve az alelnökök hagyták jóvá. Meggyorsították és egyszerűsítették a currens ügyek intézését. A jegyzőkönyvek elkészítése után rögtön megírták a jegyzőkönyvi döntések alapján a fogalmazványokat is, s az előadó tanácsos által jóváhagyott jegyzőkönyveket és fogalmazványokat együtt vitték át már az iktatást követő napon a helytartótanácsi alelnökökhöz aláírásra. A helytartótanács elnökét később mentesítették a currens ügyek intézésétől (jóváhagyásától).⁸²

Az ügyosztályi (departamentális) rendszer tökéletesebb lett a magyar kamara 1785 előtti ügyosztályi rendszeréhez képest a két hatóság egyesülése után. Ezt tanúsítja többek között a bíró-rendszer kialakulása is. A helytartótanácsi „bureau” az előadó-tanácsos hivatalos helyiségét és a tanácsoshoz beosztott személyzetet jelentette. A bíró munkáját az előadó-tanácsos irányította, beosztottjai a titkárok, a fogalmazók és a fogalmazógyakornokok voltak. A bírókban rendszeres munka folyt, az otthoni munkát igyekeztek megszüntetni. Megjegyezzük, hogy a departamentum és a bíró nem azonos egymással. Egy-egy tanácsos bírója (irodája) ugyanis általában több departamentum (ügyosztály) ügyeivel foglalkozott.⁸³

Az irattári rendszer vonalán a két hatóság egyesítése azt a változást hozta, hogy a kamarai jellegű ügyosztályoknál is általánossá vált a kútfő-tételes irattári rendszer, sőt az ügyosztályi lajstrom- és mutatókönyvek (regestrum et index) felépítése is teljesen azonos lett. A magyar kamaránál, mint említettük, egyes ügyosztályok iratanyagát már 1783 óta kútfő-tételes irattári rendszerben őrizték.⁸⁴

A magyar kamaránál 1773 után háttérbe szorult a bizottsági ügyintézés. A helytartótanácsnál a Niczky-féle ügyosztályi reform számolta fel az egyébként már 1769-ben (az előadói rendszer bevezetésével) háttérbe szorított bizottsági

⁸¹ Uo. 94—98.

⁸² Uo. 95, 98—100, 103.

⁸³ Uo. 84, 96, 99. Ember Gy. helyesen fejti ki, hogy a bureau az előadó tanácsos külön hivatali helyisége volt, téves azonban a bureau azonosítása a departamentummal (84 l. jegyzetében).

⁸⁴ Felhő I. — Vörös A.: A helytartótanácsi levéltár. 140—42. Az ügyosztályok jegyzőkönyveire és a kútfő-tételes irattári rendszerre.

ügyvitelt. A bizottságok közül 1783-ban meghagyták az egyházügyi bizottságot, majd 1785-ben újjászervezték a tanulmányi bizottságot. Ezek kamarai jellegű ügyekkel általában nem foglalkoztak. A rövid ideig működő kamarai gazdaságügyi bizottság (*commissio cameralis oeconomica*) mellett a kamarai ügyek intézésénél a kincstári és alapítványi birtokok gazdálkodásának irányítására szervezett uradalmi bizottságnak (*Domainen-commission*) volt szerepe. Ezt 1787. március 2-án állították fel, főleg a kamarai adminisztrációk birtokgazdálkodási tevékenységének szakszerű támogatására, 1788—89-ben a birtokeladási ügyek is a hatáskörébe kerültek. Az uradalmi bizottság ülései tulajdonképp a birtokgazdálkodási ügyekkel foglalkozó külön tanácsülések voltak. A birtokgazdálkodási ügyosztályok (a kamarai regisztrátúrában: *Oeconomica*, *Banatica*; a helytartótanácsi regisztrátúrában: *Dep. fundi studiorum*, *Dep. eccl. oeconomicum bonorum*, *Dep. venditionis bonorum*) tanácsülési jegyzőkönyvei 1787 márciusától többnyire az uradalmi bizottság üléseinek jegyzőkönyveiből tevődnek össze. A bizottság jegyzőkönyveit a helytartótanács elnöke hagyta jóvá.⁸⁵

A kamarával egyesített helytartótanács nyelve II. József nyelvrendelete értelmében a német volt. Az 1784. május 11-i nyelvrendelet szerint 1784. november 1-től a központi, 1785. november 1-től a megyei hatóságoknál, 1786. november 1-től az összes bíróságoknál a latin helyett a németet kellett hivatalos nyelvként használni.⁸⁶ A német nyelv kizárólagos használatát azonban még a helytartótanácsnál sem lehetett biztosítani. Az úrbéri és a kincstári jogi és peres (fiskális) ügyeket még 1787-ben is részben latinul intézték. Zichy Károly helytartótanácsi alelnöki minőségében adott javaslatot 1787 decemberében arra, hogy az úrbéri ügyeknél teljesen térjenek át a német nyelvre. A jogi és a fiskális ügyeknél a német nyelvet csak az udvarral és a felsőbb bíróságokkal folyó levelezésben javasolta bevezetni, az alantas hatóságok felé csak akkor, ha a megyei bíróságoknál szintén rátérnek a német nyelv használatára.⁸⁷ (E szerint a bíróságoknál a német nyelv használata még 1787 végén sem volt — József 1784. évi nyelvrendelete ellenére — általános.) Az 1788. január 17-i rendelet helybenhagyta ezt a javaslatot, s hozzájárult ahhoz, hogy a helytartótanács fiskális és jogi ügyekben az alsóbb hatóságokkal 1788. november 1-ig továbbra latinul levelezessen.⁸⁸

II. A JÖVEDELMEK AZ EGYESÍTÉS IDEJÉN

A magyar kamara pénzügyi gazdálkodását (a kamarai bevételeket és kiadásokat) vizsgálva az 1686—1785-ig terjedő időben többnyire csak arra volt módunk, hogy a XVIII. századi magyar állami pénzügyi gazdálkodás egyik oldalát, a királyi és felségjogokon alapuló jövedelmek kezelését mutassuk be. A magyar állami jövedelmek másik részének, a hadiadójövedelemnek felhasználásáról, mivel ez nem tartozott a magyar kamara pénzgazdálkodásának hatáskörébe, természetesen nem beszélhettünk. A kamarával egyesített helytartótanács pénzügyi gazdálko-

⁸⁵ Ember Gy.: A helytartótanács ügyintézése. 122, 124—27. — C 84. Helytartótanács. *Dep. grem. ord. Normalia*. 1787—149—1. 48. pont. — Felhő I.—Vörös A.: A helytartótanácsi levéltár. 324.

⁸⁶ Ember Gy.: A helytartótanács ügyintézése. 114.

⁸⁷ A 39. Magyar kanc. *Acta gen.* 1787 : 16660.

⁸⁸ Uo. 1788 : 757.

dása esetében azonban többről van szó, mint a magyar állami pénzügy kamarai részéről. II. József nagyszabású pénztári reformja — mint kifejtettük — a helytartótanács és a magyar kamara pénztári hatáskörének összevonásával párhuzamosan közös államgazdasággá egyesítette a kamarai, az alapítványi, a hadi- és háziadóból származó jövedelmeket.

A helytartótanács pénzügyi gazdálkodása, pénztári működése azt mutatja, hogy bár II. József az összes állami jövedelmek pénztári kezelését a budai főfizetőhivatalban összpontosította, a kamarai, az alapítványi, hadiadó-jövedelmek stb. külön kezelése a főfizetőhivatal keretén belül, sőt az állami költségvetés megszerkesztésénél is, megmaradt. A különféle alapok államgazdasági rendeltetése sem változott lényegesen. A pénztári kezelésnél nem kevertek össze a kamarai, alapítványi, a hadi- és háziadóból származó bevételeket, kiadásokat. A pénztári hatáskörök összevonása a helytartótanácson belül tehát inkább az egyes jövedelmi ágak könnyebb áttekintését, ellenőrzését tette lehetővé.

Az állami bevételek és kiadások áttekintésénél továbbra is a költségvetésekre kell támaszkodnunk, a főfizetőhivatal iratai, pénztári könyvei, a számvevőszéki kimutatások, könyvek — kivéve az alapítványok egyes számvetési könyveit — selejtezés miatt nem maradtak fenn. A költségvetési tervezeteket (Magyarország viszonylatában) a helytartótanács számvevőhivatala készítette el a főpénztárak (budai főfizetőhivatal, zágrábi, temesvári főpénztár, fiumei kereskedelmi pénztár) és egyes főpénztárakon belül a különféle pénzalapok (kamarai, alapítványi, hadiadóalap) szerint. E munkálathoz természetesen felhasználták a területi hatóságok (kamarai adminisztrációk, a hadi- és háziadó esetében a törvényhatóságok) költségvetési tervezeteit. A helytartótanács e tervezeteket a magyar—erdélyi udvari kancelláriához juttatta, amely átküldte ezeket a bécsi udvari számvevő kamarához. A számvevő kamara a magyar—erdélyi udvari számvevőszék, vagy az alapítványok esetében az udvari alapítványi számvevőszék (ennek magyar—erdélyi osztálya is volt) ellenőrzése után a költségvetési tervezeteket megjegyzéseivel visszaküldte a kancelláriának, amely az uralkodóval (felség-előterjesztés útján) jóváhagyatta azokat. Megjegyezzük, hogy a végleges költségvetéseket és az országok szerint (Magyarország, Erdély) összesített állami költségvetést a felküldött különféle tervezetek alapján már az udvari számvevőszékek (elsősorban a magyar—erdélyi udvari számvevőszék) állították össze.⁸⁹ Külön költségvetések csak a kamarai jövedelmekről maradtak fenn, az egyéb pénzalapokról csak az összesítő költségvetések adatai nyújtanak adatokat. E költségvetések alapján a kamarai jellegű bevételek és kiadások 1786—1789-ig a következők voltak. (L. az I—IV. sz. költségvetési táblázatokat.)

Az 1786., 1787., 1789. évi költségvetések szerint a kamarai jövedelmek 1785 után tovább növekedtek. A növekedés részben onnan származik, hogy a só fogyasztási árának felemelése miatt a sóbevétel emelkedett, részben pedig onnan, hogy a kamarai pénztárakba újabb jövedelmek folytak be. E jövedelmek közé tartozik a lottóbevétel, a horvátországi hadiadó bizonyos kamarai célra rendelt része, a fiumei pénztárak feleslege, a hadiadóalap és az alapítványok hozzájárulása

⁸⁹ A költségvetés összeállításának útja kielemezhető a magyar—erdélyi kancellária megfelelő (az egyes költségvetések kapcsán alább idézett) aktáiból.

I. Magyarország (Horvátország, Fiume) és a Bánság bevételének költségvetése az 1786. és 1787. katonai évre⁹⁰

Bevételek	1786		1787	
	Magyarország	Bánság	Magyarország	Bánság
Zsidók kamarai taksája	80 000 Ft — kr		80 000 Ft — kr	468 Ft — kr
Sz. kir. városok cenzusa	15 834 Ft 35 kr		15 967 Ft 55 kr	
16 szepesi város cenzusa	18 569 Ft 12 kr		18 569 Ft 12 kr	
Uradalmak tiszta bevétele	551 900 Ft — kr	631 031 Ft 50 kr	735 451 Ft 27 kr	635 619 Ft 23 kr
Selyemtenyésztes bevétele	96 000 Ft — kr		100 000 Ft — kr	
Spanyol-pádúai juhászat bevétele	400 Ft — kr		400 Ft — kr	
Fiskalitások és vagyonkivitelé illetékek	30 000 Ft — kr		30 000 Ft — kr	
Árvai uradalom bevétele	10 500 Ft — kr		10 500 Ft — kr	
Bérletek jövedelme	220 953 Ft 18 kr		61 104 Ft 43 kr.	
Sóbevétel	2 850 301 Ft — kr	230 139 Ft 45 kr	2 369 100 Ft — kr	274 291 Ft 30 kr
Harmincadbevétel	600 000 Ft — kr	19 416 Ft 20 kr	490 381 Ft — kr	28 000 Ft — kr
Birtokeladás	12 000 Ft — kr	—	12 000 Ft — kr	
Befizetett kamatok	42 610 Ft 57 $\frac{1}{2}$ kr	123 577 Ft 14 kr	36 920 Ft 40 kr	117 146 Ft 31 kr
Postabevételek	97 009 Ft 46 kr	5 283 Ft 23 kr	101 297 Ft 31 kr	5 564 Ft 40 $\frac{1}{8}$ kr
Különféle rendkívüli	10 106 Ft 36 kr	8 375 Ft — kr	42 234 Ft 10 kr	2 992 Ft 9 kr
Horvátországi hadiadó	106 957 Ft 26 $\frac{5}{8}$ kr		94 829 Ft 49 $\frac{8}{8}$ kr	
Fiumei kereskedelmi és egészség- ügyi pénztár bevételei	4 633 Ft 37 $\frac{4}{8}$ kr		5 365 Ft 26 $\frac{4}{8}$ kr	
Lottóbevételek			71 093 Ft 56 kr	14 093 Ft 4 $\frac{4}{8}$ kr
Hivatali és bírósági taksák	/		168 526 Ft — kr	
Más kincstári pénztárak részére beszedett, átfutó összegek:				
Egyházi erődítési hozzájárulás (Bécsi államadóssági pénztárnak)	45 915 Ft 45 kr		45 915 Ft 45 kr	
Zágrábi pénztár feleslege				
(Bécsi kamarai pénztárnak)	31 645 Ft 6 $\frac{8}{8}$ kr		16 140 Ft 14 $\frac{6}{8}$ kr	
Fiumei keresk. pénztár részére folyósított dotáció (Bécsből)	53 055 Ft 9 $\frac{4}{8}$ kr		35 578 Ft 18 kr	
Fiumei kereskedelmi pénztár előző évi feleslege (Bécsbe)	2 022 Ft 50 kr		451 Ft 16 $\frac{4}{8}$ kr	
Fiumei egészségügyi pénztár előző évi feleslege (Bécsbe)	804 Ft 7 $\frac{8}{8}$ kr		2 399 Ft 6 kr	
Összesen	4 881 219 Ft 27 $\frac{4}{8}$ kr	1 017 823 Ft 32 kr	4 544 266 Ft 30 $\frac{4}{8}$ kr	1 078 175 Ft 18 kr

⁹⁰ Az 1786. katonai esztendőre (1785. nov. 1.—1786. okt. 31.) vonatkozó költségvetések az A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1786: 7065 jelzetű aktában találhatók. A szöveghez melléktelt I. és II. költségvetési táblázatot a No. 7 melléklet (Zusammenziehung des Präliminar Systems... pag. 1—2.) alapján állítottam össze. Mivel ez összesítő költségvetés, némelyik tétel részletezéséhez a N. 1. (Hungarn) és a No. 5. (Temesvár) mellékletekben összeállított magyarországi, illetve bánsági költségvetést is használtam. — Az 1787. katonai esztendőre ugyanúgy az A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1787: 1892 jelzetű aktában levő költségvetések közül a No. 7., illetve a No. 1. és No. 6. mellékleteket. — Az 1789. katonai esztendőre pedig A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1789:7413 jelzetű aktában a No. 7., illetve a No. 1. és No. 6. mellékleteket. (L. a szövegben

II. Magyarország (Horvátország, Fiume) és a Bánság kamarai kiadásának költségvetése az 1786. és 1787. katonai évre

Kiadások	1786		1787	
	Magyarország	Bánság	Magyarország	Bánság
Közigazgatási és bírósági fizetések	545 176 Ft 37 ⁴ / ₈ kr	43 098 Ft 19 kr	624 933 Ft 55 kr	50 601 Ft 03 kr
Kamarai nyugdíjak	91 811 Ft 9 ⁶ / ₈ kr	20 956 Ft 31 kr	96 684 Ft 14 ⁶ / ₈ kr	22 544 Ft 30 ⁶ / ₈ kr
Katonai nyugdíjak	90 124 Ft 10 kr	8 080 Ft 10 kr	88 574 Ft 19 kr	8 535 Ft — kr
Egyházi alapítványokra, alamizsnára	44 801 Ft 59 kr	22 193 Ft — kr	44 890 Ft 23 kr	22 902 Ft 20 kr
Irodaszükségletekre	32 175 Ft 27 kr	3 380 Ft 40 kr	43 474 Ft 48 ² / _{kr}	5 640 Ft — kr
Különjuttatások, jutalmak	6 000 Ft 30 kr		5 723 Ft — kr	2 700 Ft — kr
Lakbér, szálláspénz	8 699 Ft 20 kr	3 486 Ft 40 kr	9 049 Ft — kr	3 581 Ft 45 kr
Aequivalenciák, megtérítések	205 341 Ft 10 kr	3 000 Ft — kr	195 341 Ft 10 kr	3 244 Ft 40 kr
Úti és szállásköltségek, bánsági mérnöki költségek	15 279 Ft 16 kr	28 000 Ft — kr	12 200 Ft — kr	7 865 Ft — kr
Épületek emelése, javítása	132 205 Ft 13 kr	20 000 Ft — kr	70 414 Ft — kr	27 000 Ft — kr
Só megtérítése Erdélynek és a magyar sóbányászatnak	546 301 Ft — kr	20 000 Ft — kr		69 000 Ft — kr
Selyemtenyészésre	100 000 Ft — kr	5 000 Ft — kr	106 500 Ft — kr	7 000 Ft
Kincstári magtár, harmincad-igazgatás, egyéb	14 790 Ft 33 kr		14 633 Ft 33 kr	21 000 Ft
Nemesi testőrség költségei	4 000 Ft — kr		4 000 Ft — kr	
Telepítési kiadások	1 000 000 Ft — kr	20 000 Ft	500 000 Ft — kr	635 282 Ft — kr
Földmérés			540 000 Ft — kr	45 000 Ft — kr
Fiskalításokra	20 000 Ft — kr		20 000 Ft — kr	
Koronaórség részére	91 Ft 15 kr		79 Ft 05 kr	
Adó és telekdíj	201 Ft 18 ³ / ₄ kr			
Különfélék	61 793 Ft 2 ³ / ₄ kr	21 965 Ft 33 kr	57 199 Ft 31 kr	20 000 Ft — kr
Más kincstári pénztárakba: Hadipénztáraknak	47 828 Ft — kr	104 008 Ft 16 kr	47 828 Ft — kr	104 008 Ft 16 kr
Magyar hitelpénztárnak (tőketörlesztésre és kamatra)	473 843 Ft 22 kr		473 843 Ft 22 kr	
Állami adósságpénztárnak átadott egyházi subsidium	45 915 Ft 45 kr		45 915 Ft 45 kr	
Fiumei keresk. pénztárnak hozzájárulás	53 055 Ft 9 ⁴ / ₈ kr		35 578 Ft 18 kr	
Bécsi kamarai pénztárnak pénztári felesleg	1 310 140 Ft 2 ⁵ / ₈ kr	694 654 Ft 23 kr	1 491 226 Ft 51 ⁶ / _{kr}	22 270 Ft 43 ² / ₈ kr
Bécsi kamarai pénztárnak a zágrábi pénztár feleslege	31 645 Ft 6 ⁵ / ₈ kr		16 140 Ft 14 ⁹ / ₈ kr	
	4 881 219 Ft 27 ⁴ / ₈ kr	1 017 823 Ft 32 kr	4 544 226 Ft 30 ⁴ / ₈ kr	1 078 175 Ft 18 kr

III. Magyarország (Horvátország, Fiume) és a Bánság kamarai bevételének költségvetése az 1789. katonai évre

Bevételek	Magyarország	Bánság
Hadiadó Horvátországból (kamarai célokra rendelt)	94 829 Ft 49 $\frac{7}{8}$ kr	
Zsidók kamarai taksája	80 037 Ft 35 kr	526 Ft 24 $\frac{4}{8}$ kr
Sz. kir. városok cenzusa	15 967 Ft 55 kr	
16 szepesi város cenzusa	18 231 Ft — kr	
Selyemtenyésztés	50 000 Ft — kr	3 000 Ft — kr
Spanyol-páduai juhászat	400 Ft — kr	
Árvai uradalom bevétele	10 500 Ft — kr	
Uradalmak tiszta bevétele	717 232 Ft — kr	465 618 Ft 52 $\frac{7}{8}$ kr
Bérletek	32 498 Ft 18 kr	
Sóbevételek	3 238 083 Ft 20 kr	315 714 Ft 30 kr
Harmincadbevétel	210 000 Ft — kr	
Közig- és bírósági taksák	149 610 Ft — kr	
Postabevétel	122 879 Ft — kr	
Út- és híd vám	9 125 Ft — kr	
Egyházi subsidium	81 828 Ft 44 kr	
Hozzájárulás a közig. fizetésekhez (hadiadóalapról, alapítványokból)	49 387 Ft 40 kr	
Fiskalitások, elkobzás, bírságok	30 000 Ft — kr	
Lottóbevétel	95 000 Ft — kr	17 000 Ft — kr
Befolyt kamatok	51 412 Ft — kr	108 000 Ft — kr
Fiumei keresk. és egészségügyi pénztár egyes bevételei	4 272 Ft 50 kr	
Rendkívüli bevételek	4 500 Ft — kr	1 607 Ft 30 kr
Tőkevisszafizetésből	12 472 Ft 9 kr	
Átfutók: Zágrábi pénztár feleslege	4 346 Ft 34 $\frac{1}{2}$.. kr	
Fiumei pénztárak dotációja	21 426 Ft 20 $\frac{1}{2}$.. kr	
Összesen	5 104 040 Ft 31 $\frac{1}{2}$.. kr	911 467 Ft 17 $\frac{1}{2}$.. kr

a helytartótanácsi fizetésekhez, a különféle közigazgatási és bírósági taksák. A kincstári uradalmak bevételénél is némi emelkedést tapasztalhatunk, a harmincadjövedelem ezzel szemben 1785 után részben II. József 1784. és 1788. évi vámrendeletei miatt, amelyek az osztrák árukra igen alacsony behozatali vámtételeket szabtak meg, részben a török háború és a délvidéki kereskedelem pangása miatt erősen megfogyatkozott.⁹¹

A kamarai költségvetés kiadásainak egyik jellegzetessége, hogy II. József közigazgatási racionalizálási reformja ellenére a közigazgatási és bírósági fizetések összege emelkedett. Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy bár a központi igazgatás (a kamarával egyesített helytartótanács) költsége csökkent, a 10 új kamarai adminisztráció, a 10 kerületi főbiztos, a kerületi főpénztárak, a bécsi harmincadigazgatóság, a budai harmincad-adminisztráció, a rendőrigazgatóságok költsége újabb terheket jelentett az állami pénzügyi gazdálkodás számára. Figyelemre méltó a kiadásoknál az is, hogy a kamarai jövedelmekből 1785 után több „közhasznú” beruházásra

⁹¹ A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1789 : 7413. A számvevő kamara megjegyzései Magyarország költségvetésére. A harmincadjövedelem csökkenésének okát a délvidéki kereskedelem pangásában és a kiviteli vám csökkenésében látja.

IV. Magyarország (Horvátország, Fiume) és a Bánság kamarai kiadásának költségvetése az 1789. katonai évre

Kiadások	Magyarország	Bánság
Közigazgatási és bírósági fizetések	667 031 Ft 21 1/2 kr	50 880 Ft 21 kr
Kamarai és katonai nyugdíjak	200 333 Ft 26 kr	22 959 Ft 04 kr
Lakbér és szálláspénz	11 274 Ft 26 kr	2 837 Ft 15 kr
Egyházi alapítványokra	44 450 Ft 5 kr	15 946 Ft — kr
Katonai összeírásra	2 700 Ft — kr	
Térképezési kiadások	10 000 Ft — kr	24 000 Ft — kr
Útépités, útfenntartás	187 994 Ft 20 kr	20 520 Ft — kr
Épületek emelése és javítása	11 600 Ft — kr	1 500 Ft — kr
Irodaszükségletekre	55 610 Ft 8 kr	5 590 Ft — kr
Selyemtenyésztésre, festéknövények termesztésére (Bánság)	60 000 Ft — kr	4 600 Ft — kr
Harmincadigazgatás céljára	4 000 Ft — kr	
Só megtérítése Erdélynek és magyar sóbányáztatnak	564 100 Ft — kr	28 500 Ft — kr
Telepítésre		56 618 Ft 30 kr
Adószabályozás (földmérés)	400 000 Ft — kr	30 000 Ft — kr
Különjuttatások, alamizsna, kegydíjak	10 187 Ft 11 kr	7 264 Ft 15 kr
Úti és szállítási költségek	14 754 Ft 30 kr	7 771 Ft 45 kr
Pénzszállítási kiadások	2 500 Ft — kr	500 Ft — kr
Pénzváltási kiadások		2 000 Ft — kr
Egészségügyi, vesztégzárköltségek		2 000 Ft — kr
Jóváírás, megtérítés	195 550 Ft 59 1/2 kr	15 564 Ft — kr
Fiskalításokra, csempészet ellenőrzésére stb.	20 000 Ft — kr	
Kamatfizetésre		995 Ft 45 kr
Udvari szükségletre	10 000 Ft — kr	
Rendkívüli kiadások	75 540 Ft 54 kr	47 170 Ft — kr
Átfutó:		
Hadipénztárak részére hozzájárulás	59 214 Ft — kr	96 941 Ft 25 kr
Magyar hitelpénztárnak	473 843 Ft 22 kr	
Egyházi subsidium az államadóssági pénztárnak	81 828 Ft 44 1/2 kr	
Fiumei pénztárak dotációjára	21 426 Ft 20 1/2 kr	
Bécsi kamarai pénztárnak pénztári felesleg	1 920 100 Ft 43 1/2 kr	467 308 Ft 57 kr
Összesen	5 104 040 Ft 31 1/2 kr	911 467 Ft 17 kr

fordítanak pénzt, mint 1785 előtt. Ezek közé tartozott az a kb. félmilliónyi összeg, amelyet földmérési és adószabályozási munkálatokra, II. József igen népszerűtlen intézkedéseinek végrehajtására fordítottak. Nagy összegeket irányoztak elő, mint a költségvetések mutatják, a telepítések finanszírozására is. Nem jelentéktelenek azok az összegek sem, amelyek térképezés, vízszabályozás és útépités címen szerepelnek a kiadások költségvetésében. Az út- és vízépités költségeit a sóár felemeléséből keletkezett alapból kellett fedezni. II. József 1781-ben újból megerősítette Mária Terézia mázsánkenti 3 kr-os sóáremelését, majd 1787 júniusában 8 kr-ral (tehát összesen 11 kr-ral) emelte a só árát. A sóár emeléséből keletkezett alapot a sóbevételhez csatolta. Az országutak állapotának javítására vonatkozó császári elhatározás szerint először Magyarország útitérképét kellett

elkészíteni, s mindenekelőtt a pest—bécsi és a pest—duklaui országút építéséhez kellett volna hozzáfogni.⁹²

A telepítésre, a földmérésre és adószabályozási munkálatokra fordított tekintélyes összegek nagymértékben csökkentették a magyar kamarai jövedelmek feleslegét, úgyhogy a helytartótanács 1786-ban nem tudta az évente szokásos, 2 millió Ft fölé emelkedő ún. udvari kvótát a bécsi általános kamarai pénztárnak átutalni. Ez a körülmény változást idézett elő a magyar kamarai pénzgazdálkodás számára az örökös tartományokkal szemben addig némi előnyt jelentő kvóta-rendszerben. A magyar—erdélyi kancellária e fejlemények miatt azt javasolta, hogy a szokásos kvóta helyett egyelőre csak a pénztári felesleget utalják át Bécsbe, s majd akkor, amikor a nagy kiadások a következő években valószínűleg csökkennek, térjenek vissza újból a kvóta-rendszerhez.⁹³ Az udvari kvóta ügyét 1787. január 17-én az egyesített cseh—osztrák udvari hatóság (a cseh—osztrák kancellária és a bécsi udvari kamara összevonásából keletkezett) és a magyar—erdélyi udvari kancellária közös tanácskozásán is megtárgyalták. Ezen az egyesített udvari hatóság annak a véleményének adott kifejezést, hogy az udvari kvóta bevezetése csak a magyar hatóságok javaslatára történt, s az utóbbi években ez a kvóta amúgy is csak névleges volt, mert azt a felesleget, amely az udvari kvóta befizetésén túl maradt, a magyar kamara pénztára szintén a bécsi általános kamarai pénztár rendelkezésére bocsátotta. Ezért az udvari kvóta fenntartásának a továbbiakban nincs semmi értelme.⁹⁴ E vélemény alapján az udvari kvótát 1787-ben valóban megszüntették, s a helytartótanácsnak arra is utasítást adtak, hogy a jövőben a költségvetési javaslat megszerkesztésénél udvari kvóta helyett a bécsi általános kamarai pénztárnak járó pénztári felesleget iktasson a kiadási tételek közé. A költségvetések tanúsítják, hogy e rendelkezés végrehajtása már 1786-tól megtörtént. Az ún. költségvetési rendszert tehát, amely ellen az 1772. évi kamarai reform előkészítésekor a magyar kamara oly erősen kikelt, a magyar kamarai pénzügyigazgatásnál is bevezették, s ezzel megszűnt a magyar kamarai pénzügyigazgatásnak többnyire csak formai kedvezménye, hogy a birodalmi kiadásokhoz nem a kamarai pénztári felesleggel, hanem előre meghatározott összeggel (udvari kvótával) járuljon hozzá. A pénztári felesleg a költségvetési táblázatok szerint a temesvári és zágrábi pénztár feleslegével együtt 1786-ban kb. 2 millió, 1787-ben 1,5 millió, 1789-ben kb. 2,4 millió Ft volt, tehát csak 1787-ben maradt el az udvari kvóta szokásos összegétől, 1786-ban megközelítette, 1789-ben pedig túl is haladta azt. Megjegyezzük, hogy a kamarai pénztári feleslegén kívül más összegeket is bécsi udvari pénztáraknak kellett átutalni. A postabevétel, a lottóbevételek, a hánsági birtokok becsértéke, a kamarai és országos taksák, a bécsi államadóssági pénztárnak járó egyházi erődítési subsidium, illetve más oda befizetni rendelt összegek szintén idetartoztak.⁹⁵

⁹² A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1787 : 4363., Sándor Lipót nádor iratai. 1790—1795. Kiadta Mályusz E. Bp. 1926. 530. 1790. jún. 21-i koronatanács jegyzőkönyve. Szécsen kamaraelnök ismerteti a „Salzauctionsfond” keletkezését.

⁹³ A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1786 : 9680. A magyar—erdélyi kancellária átirata az egyesített cseh—osztrák hatóságnak.

⁹⁴ Uo. 1787 : 861. Az 1787. jan. 17-i közös tanácskozás jegyzőkönyve.

⁹⁵ E 122. Cassalia. 1787—78—8, 1787—131—7 jelzetű iratok tartalmazzák a kvóta megszüntetésére vonatkozó rendeleteket. A bécsi pénztáraknak átutalt egyéb összegekre. A 39. Magy. kanc. Acta gen. 1786 : 5060, illetve az idézett költségvetések 7. sz. mellékletei.

A hadiadó és a háziadó jövedelmét feltüntető költségvetési javaslatokat (tervezeteket) szintén a helytartótanács számvevősége készítette el.⁹⁶ A hadiadó esetében a költségvetés csak a bevételekre terjedt ki, az adó felhasználásának tervezése már a katonai hatóságok feladatkörébe tartozott. A hadiadó olyan bevételnek számított, amelyet teljesen birodalmi s nem hazai kiadásra (a katonaság eltartására) fordítottak, úgyhogy ennek részletezésére a források szűkszávává miatt nem is térhetünk ki. A Habsburg-monarchia magyarországi eredetű jövedelmeinek jellemzésénél majd globálisan ismertetjük a hadiadóból eredő bevételt.

A háziadó bevételéről és kiadásairól az összesítő és a monarchia magyarországi eredetű jövedelmeit feltüntető költségvetési kimutatások 1787-től kezdve már bővebb tájékoztatást adnak. Említettük, hogy II. József pénzügyigazgatási reformja a törvényhatósági bevételnek számító háziadót állami jövedelemként kezelte. A helytartótanácsnak a háziadó bevételéről és felhasználásáról tájékoztató költségvetést az egyes törvényhatóságok (megyék) költségvetési tervezetei alapján kellett összeállítania. A törvényhatóságokat ezzel kapcsolatban költségvetési tervezetek készítésére először II. József idején kötelezték.⁹⁷ (Megjegyezzük, hogy háziadót csak a megyéknél és a kiváltságos kerületeknél szedtek. A sz. kir. városoknál az igazgatás költségeit rendszerint a városi gazdálkodás jövedelmeiből fedezték.)

Az 1787. évi költségvetés szerint a megyék háziadója és egyéb ezzel kapcsolatos bevételei Magyarországon (Erdély kivételével) a következők voltak:⁹⁸

1787

A tényleges háziadó	1 340 333 Ft 08 kr
Zsidók contribútiója	3 201 Ft 21 kr
Különbféle közigazgatási és bírósági taksák	41 779 Ft 13 kr
Befolyt kamatok	1 114 Ft 57 kr
Rendkívüliek	94 893 Ft 03 kr
összesen	1 481 321 Ft 42 kr

1789

Háziadó a költségvetés szerint	1 819 860 Ft 32 kr
Kamarai hozzájárulás a ker. főbiztosok fizetéséhez	25 855 Ft — kr
összesen:	1 845 715 Ft 32 kr

⁹⁶ A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1788 : 2230, 1789 : 5550. A helytartótanács által felterjesztett költségvetések másodpéldányai vagy másolatai egyébként nincsenek az iratok között.

⁹⁷ E 122. Cassalia. 1787—72—2. A helytartótanács felterjeszti a kancelláriához a számvevőség által szerkesztett költségvetési sémát a megyei, illetve városi hadi- és háziadópenztárak számára (a séma nincs az iratok között). — Uo. 1787—72—7. Körlevél a megyéknek a költségvetések időben való megküldése céljából. — A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1788 : 16329. A bécsi számvevő kamara formulare-t küld a magyar kancelláriának a megyei fiókpénztárak költségvetési tervezeteihez.

⁹⁸ A háziadó költségvetésére A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1787 : 1892. 7. melléklet pag. 5—6., 1789 : 7413. 7. melléklet pag. 4—6. E mellékletek Magyarország és Erdély összesített költségvetését s a birodalmi kiadásokra fennmaradt összegeket tartalmazzák. Ennek kapcsán tájékoztatnak a háziadóról is.

Ebből az összegből 1787-ben és 1789-ben a következő kiadások történtek:

A háziadó kiadásai

1787

Megyei tisztviselők fizetése	743 260 Ft 23 kr
Hajdúk egyenruhája	777 Ft 46 kr
Irodai költségek	27 618 Ft 9 kr
Előfogatok és váltólovak	63 194 Ft 35 kr
Úti és szállítási költségek	62 441 Ft 37 kr
Megyei épületek építési költségei	168 117 Ft 43 kr
Kármegtérítés természeti csapások károsultjainak	132 640 Ft 6 kr
Tenyézmének	28 850 Ft 47 kr
Cigánygyerekek tartása	56 802 Ft — kr
Bírósági költségek és rabok tartása	30 537 Ft 27 kr
Kamatfizetések	26 092 Ft 34 kr
Rendkívüliek	94 768 Ft 3 kr
Pénztári felesleg	46 220 Ft 31 kr
összesen	1 481 321 Ft 42 kr

A háziadó kiadásai

1789

A kertületi főispánok és a megyék közigazgatási, bírósági személyzetének fizetése	890 336 Ft 16 kr
Lakbér és szálláspénz	2 156 Ft 49 kr
Irodaköltségek	41 311 Ft 8 kr
Út-, hidépítés, vízszabályozás	91 073 Ft 42 kr
Megyei épületek tatarozása	54 502 Ft 15 kr
Úti és szállítási költségek	59 940 Ft 31 kr
Tenyézmének	26 577 Ft 23 kr
Természeti csapások károsultjainak adóelengedése	116 551 Ft 11 kr
Kamatfizetés	40 719 Ft 47 kr
Megyei előfogatok a katonaságnak	77 008 Ft 57 kr
Irnokok	7 544 Ft —
Bírósági és börtönkiadások	46 080 Ft 7 kr
Huszárok, hajdúk egyenruhája	13 363 Ft 24 kr
Deperditához hozzájárulás	54 516 Ft 53 kr
Adósságok törlesztése	18 138 Ft 53 kr
Rendkívüliek	105 928 Ft 15 kr
Pénztári felesleg	199 965 Ft 56 kr
összesen	1 845 715 Ft 32 kr

A háziadó feleslegét, 1787-ben 46 220, 1789-ben 199 965 Ft-ot, szintén olyan összegnek minősítették, amelyet birodalmi célra lehet felhasználni. A megyei háziadóból, mint láttuk, a megyei igazgatás költségeit, a megyei épületek fenntartását, a rabok ellátását, a szükséges szállítási, fuvarozási költségeket kellett fedezni. A ménék tartására kiutalt összegek, a lótenyésztés ilyen módon való

támogatása — amint ismeretes — elsősorban katonai célt szolgáltak. A háziadó összege 1790 felé jelentősen emelkedett, amit a megyékre rótt újabb és újabb katonai jellegű terhekkel (fuvarozás) lehet indokolni. Az útépitési célra kiutalt összegek csak az utak és hidak karbantartását tették lehetővé, az úthálózat fejlesztésére már nem futotta belőlük.

Az eddig ismertett állami jövedelmekből (kamarai bevételek, hadi- és háziadó), amint jeleztük is, csak bizonyos hányadot fordítottak magyar állami szükségletekre, a fennmaradó rész a birodalmi pénztárakba folyt be. A kamarai költségvetéseknél láttuk, hogy a pénztári feleslegén kívül egyéb kiadási összegeket is a bécsi általános kamarai pénztárba vagy más birodalmi pénztárakba irányítottak. A hadiadó teljes egészében birodalmi célra fordított összegnek számított. A magyar—erdélyi udvari számvevőségen a költségvetések elkészítésénél kimutatást készítettek azokról az összegekről is, amelyeket a hazai állami szükségletek fedezése után birodalmi célokra lehetett igénybe venni. E kimutatások áttekintést adnak számunkra Magyarország (és Erdély) összes állami jövedelmeiről s a birodalmi háztartás ezekből való részesedéséről.⁹⁹

Magyarország és Erdély összes állami bevétele az 1787. évi költségvetés szerint:

Magyarország és Erdély kamarai bevétele	6 166 690 Ft 31 kr.
Magyarországi bányabevétel	946 666 Ft 40 kr
Erdélyi bányabevétel	198 666 Ft 40 kr
Magyarországi hadiadó, deperdita, elszállásolási hozzájárulás	4 838 476 Ft 44 kr
Magyarországi háziadó	1 481 321 Ft 42 kr
Erdélyi hadi és provinciális adó	1 529 236 Ft 32 kr
összesen	15 161 058 Ft 50 kr

Ebből a hazai kiadásokon túl fennmaradt és általános állami (birodalmi) szükségletekre fordított összegek:

A magyarországi kamarai és bányabevételből	3 262 700 Ft 6 kr
A magyarországi hadiadó és deperdita	4 838 476 Ft 44 kr
A magyarországi háziadóból	46 220 Ft 31 kr
Az erdélyi kamarai és bányabevételből	277 514 Ft 15 kr
Az erdélyi hadi és provinciális adóból	1 283 477 Ft 40 kr
összesen	9 708 389 Ft 18 kr

⁹⁹ Uo. Az állami bevételt és az ebből fennmaradt, birodalmi szükségletekre fordítható összeget a 7. sz. mellékletek adataiból állítottam össze. A mellékletek 1. és 2. oldala tartalmazza Magyarország és Erdély teljes kamarai bevételét. A hadi- és háziadót, a bécsi bányászati kamara kezelésében levő bányák bevételét a melléklet ama kimutatásából vettem, amely feltünteti az országos szükségletek fedezése után maradt összegeket (Ausweis jener Beträge, welche nach Abschlag aller sowohl auf das Kamerateale, als auch für die politisch und juridischen Behörden im Lande verwendeten Unkosten noch übrig bleiben und wohin solche theils zur allgemeinen Staatserforderniss verwendet, theils abgeführt werden.) Az utóbbi összeállítás feltünteti a kamarai bevétel feleslegét, a bányajövedelmeket (kivéve a kamarai jövedelemnél szereplő sóbevételt), amelyekből hazai állami kiadásokra nem fordítottak, a hadiadót, amelyet szintén teljesen birodalmi kiadásokra használtak fel, a háziadót, amelyet azonban hazai szükségleteket fedezett és amelynek csekély feleslege maradt csak.

Magyarország és Erdély összes állami bevétele az 1789. évi költségvetés szerint:

Magyarország és Erdély kamarai bevétele	6 685 564 Ft 34 kr
Magyarországi bányabevétel	1 206 000 Ft — kr
Erdélyi bányabevétel	195 000 Ft — kr
Magyarországi hadiadó, deperdita és beszállásolási hozzájárulás	4 808 523 Ft 17 kr
Magyarországi háziadó	1 845 715 Ft 32 kr
Erdélyi hadi és provinciális adó	1 550 219 Ft 4 kr
összesen	16 291 022 Ft 29 kr

Ebből a hazai kiadásokon túl fennmaradt és általános állami (birodalmi) szükségletekre fordított összegek:

A magyarországi kamarai és bányabevételből	4 444 250 Ft 48 kr
A magyarországi hadiadó és deperdita	4 808 523 Ft 17 kr
A magyarországi háziadóból	199 965 Ft 56 kr
Az erdélyi kamarai és bányabevételből	280 136 Ft 24 kr
Az erdélyi hadi és provinciális adóból	1 059 037 Ft 25 kr
összesen	10 791 913 Ft 50 kr

Az előbbi kimutatások tehát arról tanúskodnak, hogy az állami jövedelmek közül a kamarai jellegűeknek több mint a felét, a hadiadót és tartozékait majdnem teljesen összbirodalmi jellegű államháztartási célokra fordították. Magyarország és Erdély állami jövedelmeinek csak $\frac{1}{3}$ -át (kb. 5 milliót) költötték el hazai kiadásokra, $\frac{2}{3}$ -ával (kb. 10 millióval) a birodalmi háztartás rendelkezett. A birodalmi háztartáshoz való hozzájárulás nagyobb részét természetesen a közös hadsereg fenntartására leköthött hadiadó tette ki. Így a $\frac{2}{3}$ -ból bizonyos rész, elsősorban a Magyarországon és Erdélyben állomásozó katonaság élelmezése révén, visszaáramlott az országba. A katonaság egyenruháját és felszerelését azonban, mint ismeretes, a magyarországi és erdélyi alakulatok esetében is, az örökös tartományok ipara gyártotta, így a felszerelésre kiadott összegeket jórészt az országon kívül költötték el. A bécsi udvartartáshoz, a közös birodalmi igazgatáshoz való hozzájárulás (azaz a kamarai jövedelmek feleslege) jórészt szintén az örökös tartományok gazdasági vérkeringését táplálta.

Külön elbírálás alá esik a helytartótanács és a magyar kamara egyesítése idején is a közjövödelmek közül az alapítványi vagyon kezelése és felhasználása. Az alapítványok között a legnagyobb — mint említettük — az egyetemi és tanulmányi, továbbá a vallásalap volt. A vallásalap a feloszlatott szerzetesrendek vagyonán kívül ekkor magába foglalta a lelkészalap vagyonát, az üresedésben levő egyházi javadalmak bevételeit és az egyéb egyházi jellegű (különleges célzatú) alapítványokat is. A tanulmányi alaphoz pedig hozzátartoztak a konviktsi, illetve az elemi iskolai alapok. A tanulmányi alaphoz oktatási, a vallásalapnak egyházi-oktatási célzatú rendeltetésén az állami és közjövödelmek nagyarányú pénztári koncentrációja nem változtatott. Az alapítványok jövedelmeit a kamarai és a hadiadójövedelmektől elkülönítve kezelték, a bevételeket és a kiadásokat

külön pénztári könyvekben jegyezték fel,¹⁰⁰ az alapítványokról külön költségvetést kellett a helytartótanácsnak felterjesztenie.¹⁰¹ E költségvetések a magyar kamarai, helytartótanácsi és kancelláriai levéltárban nem maradtak fenn, úgy-hogy az érintett alapítványok vagyoni viszonyairól részletes felvilágosítást egyelőre nem tudunk adni. A tanulmányi (egyetemi és tanulmányi) alap vagyoni körülményeiben lényeges változás az 1785 előtti állapothoz képest nem következhetett be, mert a II. József idején feloszlatott szerzetesrendek vagyona nem a tanulmányi, hanem a vallásalaphoz került. A vallásalap vagyonának évi jövedelme 1789-ben kb. 900 000 Ft volt, amelyet templomok, lelkészlakok építésére, iskolák fenntartására kellett fordítani. A vallásalap kihelyezett tőkéi kb. 6 millió Ft-ot képviseltek, ebből a pénztári kimutatás szerint 2,5 milliót magánemberek, 3,5 milliót az állam, azaz a kamarai hitelpénztár vett kölcsön. A kamarai hitelpénztár csak 3,5%-os kamatot fizetett, a magánosok, amint ez a bécsi udvari alapítványi főszámvevőségnek az 1789. évi költségvetést illető megjegyzéseiből kitűnik, 5 és 6%-os kamatot is megadtak.¹⁰² Ezek az adatok is mutatják, hogy az államháztartás az alapítványi vagyont oly módon igyekezett a maga számára gyümölcsösztetni, hogy tőkéit alacsony kamat ellenében az államadóságok céljaira használta fel.

A magyarországi államháztartásban az oktatás, a művelődés anyagi támogatását majdnem kizárólag ezeknek az alapítványoknak a bevételei tették lehetővé. A kamarai jövedelmekből, a hadi- és háziadó jövedelmeiből ilyen célokra nem fordítottak. (Az iskolákat, főleg az alsófokúakat, a városoknak és községeknek egyébként a maguk erejéből kellett fenntartaniuk, állami támogatást az alapítványok révén csak a fontosabb oktatási intézmények élveztek.) Az alapítványok gazdasági ügyeit, mint említettük, II. József utalta a magyar kamara hatáskörébe. A kamara és a helytartótanács egyesítésével az alapítványi ügyek természetesen a helytartótanácshoz kerültek. A magyar kamara és a helytartótanács szétválásakor, 1790 után az alapítványi ügyek mint nem kamarai jellegű ügyek, igazgatási és gazdasági tekintetben is a helytartótanács hatáskörében maradtak. A magyar kamarának a közalapítványokkal kapcsolatos tevékenysége ezzel tulajdonképp véget is ért.

*

Azok a reformok és változtatások, amelyeket II. József a magyar államigazgatásban s ezzel kapcsolatosan a pénzügyigazgatási szervezetben végrehajtott, látszólag nem tartoznak a józsefi felvilágosodott abszolutizmus legjellegzetesebb alkotó elemei közé. Ha azonban azt vesszük figyelembe, hogy a felvilágosodott abszolutizmus társadalmi és gazdasági céljainak megvalósítása végett az állam-

¹⁰⁰ Az alapítványok számviteli könyveit lásd C 114. Helytartótanácsi levéltár. Számvevőség. Alapítványi ügyosztály. Libri contoales nevű állagban. E könyvek, mivel igen apró tételekben sorolják fel a bevételeket és kiadásokat, a bevétel és kiadás évi összegének megállapítására nem alkalmasak.

¹⁰¹ A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1787 : 3445, 10368, 1788 : 7851. jelzetű iratok a tanulmányi alap, az 1787 : 13874. jelzetű iratok a vallásalap költségvetésének felterjesztéséről adnak számot. A költségvetések nincsenek az iratok között.

¹⁰² A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1789 : 14866. A bécsi udvari alapítványi főszámvevőség november 2-i megjegyzései a magyar vallásalap 1789. évi költségvetésére. A költségvetés nincs az iratok között.

kormányzat minél nagyobb fokú központosítására törekedett, s ezt a központosítást az igazgatás alsófokú szerveire is kiterjesztette, akkor nem kétséges, hogy ez az államigazgatási reform igen fontos helyet foglal el II. József egész reformrendszerében.

Az államigazgatási reform kiinduló mozzanata a politikai és a pénzügyi igazgatás összevonása volt, célja egy jól működő, racionálisan szervezett igazgatási gépezet kiépítése. Az eredmény Magyarország számára: az örökös tartományok államigazgatásától — bizonyos kivételektől eltekintve — elég határozottan elkülönülő igazgatási szervezet, amely azonban az igazgatás középfokú szerveinél s bizonyos tekintetben az alsófokú szerveknél is (megyei pénztárak pl.) szakít a nemesi és városi önkormányzati előjogokon épülő berendezkedéssel. Az örökös tartományok igazgatásától való határozottabb elkülönülés főleg a pénzügyigazgatás vonalán hoz a hagyományos összbirodalmi szemlélettel szemben új vonásokat. A bécsi udvari kamara magyarországi hatáskörének a magyar—erdélyi udvari kancelláriára való ruházása az osztrák udvari hatóságoknál bizonyos ellenkezést vált ki. A magyar kancellária természetesen megelégedéssel veszi tudomásul e váratlan fordulatot. A politikai és pénzügyi igazgatás (a helytartótanács és a magyar kamara) egyesítését viszont a magyar nemesi rendek nem nézik jó szemmel, mert a „politicum” és a „camerale” összevonásában az ország (regnum), azaz a nemesi rendek jogainak megsértését látják. Ugyanaz a sérelmük természetesen a közalapítványok, mint országos és nem királyi vagyonalap kamarai kezelése, még inkább a nemesi megye önkormányzatának megsemmisítése, a megyei pénztárak „államosítása”, a közigazgatási kerületek felállítása miatt. A magyar rendek ezekben az intézkedésekben a nemesi alkotmány és az ország függetlenségének eltörlését látták. A földek összeírása és jövedelmük felbecslése, amelynek irányítása már az átszervezett közigazgatásra hárult, valóban azt tanúsította, hogy a nemesi adómentesség végső veszedelemben van. A német hivatalos nyelvként való bevezetése, s az iskolai oktatás útján való terjesztése pedig világosan kifejezte azt, hogy a közigazgatási reform, a modernebb igazgatási módszerek bevezetésének célkitűzése mellett is, támadás az ország függetlensége ellen, a birodalomba való beolvasztást, idegen rendszer átültetését szolgálja, semmibe veszi a monarchia kötelékében élő népek, így a magyarság nemzeti hagyományait és fejlődését.

A József-féle közigazgatási átrendezésnek a magyar függetlenség ellen irányuló tendenciája mellett igen sok előremutató és egészséges vonása is volt. Ezek nagyrésztben túlélték II. József rendszerének bukását, kedvezően hatottak az igazgatási szervezet későbbi fejlődésére. Hatásuk alapvető volt a polgári jellegű igazgatási szervezet kialakulására. A helytartótanács és a magyar kamara ügyvitelének reformja, az ügyosztályi rendszer bevezetése, a számvevőség és a pénztár átszervezése, a korszerű követelményeket kielégítő kútfő-tételes irattári rendszer megteremtése, az építészeti igazgatóság megszervezése stb. II. József korának maradandó alkotása. A közalapítványokat 1790 után ugyan kivették a legfontosabb magyar pénzügyigazgatási hatóság, a magyar kamara hatásköréből, s a közigazgatási hatóságnak számító helytartótanácshoz utalták. Az alapítványi vagyon II. József idején kialakult szakszerű kezelését azonban a helytartótanács is átvette és továbbfejlesztette. Kedvezőek voltak II. József ügyviteli intézkedései a törvényhatóságok igazgatási működésére is (a megyéknél pl. az iktatás bevezetése, a számvevőség felállítása, a pénztári munka megjavítása). Sokat tett

II. József a szakszerű hivatali munka, a tisztviselői morál megteremtéséért. Általában a hatósági mechanizmus kialakításában, az alsóbbfokú szervek munkájának megszervezésében, a központi szervek irányító tevékenységének fokozásában a következő nemzedékek sokat tanultak II. József intézkedéseiből.

A József-kori igazgatási reform egyik jellegzetessége — mint kiemeltük — az állami pénzügy nagyfokú összpontosítása volt. Ez a különböző eredetű, jogi természetű és rendeltetésű (királyi, rendi, alapítványi, törvényhatósági) jövedelmekből egységes állami pénzalapot kívánt létrehozni, egységes pénzügyigazgatási szervezettel és központi ellenőrzéssel. E törekvés előremutató voltához nem férhet kétség. Országos főpénztárt Magyarországon, miután a József-kori ilyen jellegű intézmény 1790 után megszűnt, csak 1848-ban állítottak fel, természetesen nemzeti alapon, s nem a birodalmi igazgatás racionalizálása jegyében. A szabadságharc leverése után az abszolutizmus pénzügyigazgatási szervezetének kiépítésénél igen könnyű felismerni a józsefi koncepció lényeges elemeit. Ha kissé szokatlanul hangzik is, mégis le kell szögeznünk, hogy a nemzeti függetlenségünk ellen támadó II. József volt az, aki először kísérelt meg modernebb, polgári jellegű, átfogó állami pénzügyigazgatási szervezetet kiépíteni Magyarországon.

VI. RÉSZ

1790—1848

I. A KAMARA VISSZAÁLLÍTÁSA

II. József rendszerének összeomlása, a Habsburg-abszolútizmus válsága 1790 után nagyrészt megsemmisítette azokat az intézkedéseket, amelyek a magyar pénzügyigazgatás szervezetét oly lényeges mértékben módosították az 1780—1790-ig terjedő időszakban. József halála előtt az államigazgatást érintő rendelkezéseit is visszavonta, s ezzel tulajdonképp az ország igazgatásának 1780. évi rendszerét állította helyre. A bécsi udvar — amint majd látni fogjuk — 1790 után mereven ragaszkodott az 1780. évi, illetve 1780 előtti államigazgatási rendszer fenntartásához. Úgy vélte, hogy ezzel kielégíti az alkotmányosság és törvényesség helyreállítására irányuló magyar követeléseket, lecsendesíti a rendeket. Ugyanakkor arra is gondolt, hogy az 1780. évi státus a rendeknek adott engedmények mellett a Habsburg-udvar bizonyos jogait és hatalmi pozícióit is biztosította. Az uralkodói pozíciók védelmét — amint erre az eddigiekben már többször rámutattunk — elsősorban a királyi és felségjövendelmek kezelését ellátó, a rendi befolyástól nagyjából független magyar kamara tette lehetővé. Könnyen érthető, hogy az udvar, amely 1790 után a rendi és az uralkodói hatalom közötti kompromisszum megteremtésére törekedett, szívesen látott hozzá az 1780 előtti magyar kamarai rendszer visszaállításához, különösen olyan körülmények között, amikor ezt II. József törvénytörő, Magyarország önállóságát támadó rendelkezéseinek felszámolása kapcsán hajthatta végre.

A magyar függetlenségi mozgalom 1790 után másképp vélekedett II. József pénzügyigazgatási rendszerének felszámolásáról. A magyar rendeket nem elégítette ki az 1780-as állapotok visszaállítása, amely csak korlátozott függetlenséget biztosított volna a magyar pénzügyigazgatás részére. Az 1790. évi országgyűlés köznemesi ellenzéke az önálló magyar pénzügy érdekében szállt síkra, s a koronázási hitlevéltervezetben azt követelte, hogy a magyar kamara évenként számoljon be ténykedéséről az országgyűlésnek, a rendek ellenőrizhessék a bánya- és vámügyet, a postaügyet, amelyek addig, mint rezerváták, az uralkodói hatáskör részére voltak fenntartva. Ez az erélyes rendi követelés nagy feszültséget teremtett a rendek és az udvar között, amelynek — amint láttuk — egyáltalán nem volt szándékában az 1780-as pénzügyi rendszeren változtatni. Az udvar a koronázási hitlevéltervezetnek ennél szelídebb változatát sem fogadta el. Utóbbi az udvar és a rendek között közvetítő Zichy Károly gr. országbíró és Ürményi József perszonális 1790. szeptember 5-én vitte fel Bécsbe. Bécs hatalmi helyzete a magyar rendekkel szemben akkor már megerősödött. Az 1790 júliusi reichenbachi egyezmény leszerelte a magyar függetlenségi mozgalmat támogató porosz akciót. Zichy és Ürményi végül is csak annyit tudott elérni, hogy II. Lipót a hitlevéltervezet elejtése árán hozzájárult a benne foglalt alkotmányos biztosítékok törvénybe iktat-

tásához a koronázás után. Ez az ígéret tulajdonképp a konkrét rendi követelések megkerülését jelentette, csak általános biztosítékokat tartalmazott. A király elismerte a rendek függetlenségét a törvényhozásban, Magyarország függetlenségét az örökös tartományokkal szemben és hozzájárult a nádorválasztáshoz (1790. szeptember 21-i leirat).¹

A magyar függetlenségi mozgalomnak a pénzügy önállósítása érdekében kifejtett első akciója tehát az udvar ellenállásán megtört. A továbbiakban a magyar rendek újabb javaslatot terjesztettek az udvar elé a magyar pénzügyigazgatási rendszer dolgában. Azt kívánták, hogy a magyar kamara ne kerüljön vissza a bécsi udvari kamara ellenőrzése alá, hanem a nádortól függjön. E kívánsággal — kissé megváltozott formában — fenn óhajtották tartani II. Józsefnek csupán a közigazgatás racionalizálását célzó, de az új körülmények között, amikor a magyar kormányhatóságok (elsősorban a nádor elnöklete alatt működő helytartótanács) erős rendi befolyás alá kerültek, nemzeti szempontból igen jelentősé válható pénzügyigazgatási rendszerét, azaz a kamara szoros kapcsolatát a helytartótanáccsal, s a bécsi-udvari kamara kikapcsolását a magyar kamarai ügyek irányításából. A magyar rendek kívánságával az 1791. január 15-i udvari konferencia foglalkozott. A fő érveket a rendi követelések ellen a magyar származású Izdenczy államtanácsos, a függetlenségi mozgalom esküdt ellensége Kovácsolta, mégpedig a corpus jurisból, a rendi alkotmányosság legfőbb fegyvertárából. Izdenczy azt hangoztatta, hogy az 1609. évi 21. tc. szerint a kincstárnoknak (tehát a jogkörét ellátó magyar kamarai elnöknek is) jó kapcsolatban kell lennie a palatinussal, de nem függ tőle. Ennek alapján törvényellenes a kamarának a nádor alá való helyezése. Arrais rámutatott, hogy a magyar törvények szerint a helytartótanács csak az „ország” politikai, gazdasági és egyéb közügyeivel foglalkozhat, a királyi és felségjogok nem tartoznak a hatáskörébe. Kívánatos volna tehát, hogy ezek alapján a helytartótanácsot — a korábbi (1780. évi) törvényes állapot szerint — elválaszszák a kamarától, a magyar (és erdélyi) kamarai ügyek bécsi ellenőrzését az 1780. évi állapot szerint újból a bécsi udvari kamara intézze a magyar kancellária helyett. Az udvari konferencia csatlakozott Izdenczy érveléséhez. Az 1791. február 20-i királyi kézirat visszahelyezte a magyar és erdélyi kamarai ügyek ellenőrzését a bécsi udvari kamara hatáskörébe, kimondta a helytartótanács és a magyar kamara (Erdélyben a gubernium és a kincstartóság) szétválasztását, visszaállította az erdélyi kancelláriát is, bár a rendek a magyar és az erdélyi kancellária egyesítését szintén fenn akarták tartani.²

A február 20-i királyi döntés nagy elkeseredést váltott ki magyar körökben.³ Az országgyűlés 1791. március 5-én felirattal fordult az udvarhoz az erdélyi és az

¹ Domanovszky S.: József nádor élete. I. k. 1. rész. Bp. 1944, 144 skv. Az országgyűlésen főleg a tiszai kerület hitlevéltervezete helyezkedett határozottan a nemzeti függetlenség álláspontjára. A kamara országgyűlési ellenőrzését követelte pl. az ócsai Balog Péter-féle program is. Vö. Sándor Lipót főherceg nádor iratai. 1790—95. Kiadta Mályusz Elemér. Bp. 1926. (a továbbiakban: Sándor Lipót iratai.) 14.

² Fr. Walter: Die Zeit Josephs II. und Leopolds II. 1780—1792. ÖZV. II. Abt. 1. Band. 2. Halbband. Theil 1. Wien 1950, 78—80., továbbá Sándor Lipót iratai. 345—46. Az 1791. január 15-i udvari konferencia jegyzőkönyvéből. A 3. sz. jegyzet ismerteti a rendek kívánságának a jelentőségét, az udvari konferencia állásfoglalását s a királyi döntését.

³ Sándor Lipót iratai. 55, 390. (Sándor Lipót levele II. Lipóthoz. 1791. február 25.), 395. (Sándor Lipót levele II. Lipóthoz 1791. február 26.)

illyr kancellária felállítására, továbbá a magyar kamarának a bécsi kamara alá történt rendelése ellen. A március 7-i udvari konferencia foglalkozott az említett felirattal. Az itt körvonalazott állásfoglalás szerint (főleg Zichy Károly országbíró és Pálffy kancellár javaslatai alakították ezt ki), továbbá a magyar érdekekért síkra szálló Pászthory kancelláriai tanácsos javaslata alapján a király a rendeket nyugtató, de a történeteket már nem módosító választ küldött az országgyűlésnek. Ebben biztosította a rendeket, hogy a magyar kamara független marad a bécsitől (ebben az esetben a magyar kamara már ismertetett formai függetlenségéről van szó), a bécsi udvari kamaránál magyar ügyeket csak magyar tanácsosok intéznek, s kamarai tisztségeket a király csak magyar törvények szerint adományoz.⁴ Az 1792. június 20-i országgyűlési felirat ismét azt kérte, hogy a kamara felettes hatósága a kancellária legyen. Bár e kívánság elől sem II. Lipót, sem pedig utóda, I. Ferenc nem zárkózott el határozottan, a kancellária kamarai jellegű hatáskörét többé nem állították vissza.⁵

Az 1790/91. és az 1792. évi országgyűléseken alkotott törvények szintén arról a sovány eredményről tanúskodnak, amelyet a rendi függetlenségi mozgalom a pénzügyigazgatás önállósítása terén elért. A magyar kamara függetlenségét nem biztosítja ugyan külön törvények, az 1790. évi 10. tc. azonban kimondja a magyar kormányzókat, így a magyar kamara függetlenségét is. Fontosabb eredménynek tekinthető az 1790. évi 22. tc., amelyben az uralkodó biztosította a rendeket, hogy a bányáügyet az országgyűlés után a magyar kamara alá fogja rendelni. A bányatörvényeket, a bányabíróságok szervezését a jövőben a rendekkel közösen látja el, a bányáügy gazdasági szabályozását azonban királyi jogköre számára tartja fenn. Az utóbbi kétségtelenül engedmény az abszolútizmus számára, mert a bányáügyben a jövedelmek ügye, tehát a lényeges, királyi hatáskörben (a bécsi udvarnál) maradt. Ezekben a törvényekben nincs szó a magyar kamara rendi ellenőrzéséről, a nádor vagy a magyar kancellária kamarai ellenőrző hatásköréről.

A rendek és az országgyűlés erőfeszítései ellenére a bécsi udvar tehát visszatért a magyar pénzügyigazgatás 1780. évi rendszeréhez. Ez megfelelt a Habsburg-udvar és a magyar rendek hagyományos kompromisszumának, amelyben a nemesi kiváltságok, rendi önkormányzat részére tett engedmények ellenértékéül az udvar megtartotta erős pozícióját a pénzügyek (s a hadügy) vonalán.

*

II. Lipót már a pénzügyigazgatás önállósítása érdekében kifejtett rendi akciók előtt megkezdte a helytartótanács és a magyar kamara fokozatos szétválasztását, bár a magyar kamara 1791. április 20-ig, illetve gyakorlatilag 1791. november 1-ig formailag még együtt maradt a helytartótanáccsal. A szétválasztás első lépéseként 1790 áprilisában megszűntek a két hatóság közös tanácsülései. Feloszlatták az uradalmi bizottságot, amely a tanácsülés helyett az egyesítés alatt a helytartótanács kezelésében levő összes uradalmak ügyeit megtárgyalta. Az uradalmi bizottság helyébe külön kamarai tanácsot (consilium camerale) állítottak fel, amely át-

⁴ Uo. 409, 426—27., az 1791. március 7-i udvari konferencia jegyzőkönyvéből. Pászthory javaslatára, az uralkodó döntésére a 2. sz. jegyzet szövege.

⁵ Uo. 94, 540—541. a 3. sz. jegyzet szövege.

vette az összes kamarai ügyek (kincstári birtokok, alapítványi gazdasági ügyek, só- és harmincadügyek, pénztárügy, telepítések, fiskalitások, városgazdasági ügyek) intézését. Az önálló kamarai ügyvitel, mivel a kamarai iratokat 1790-től külön iktatókönyvbe iktatták, s a kamarai ügyek részére külön kamarai ügyosztályokat szerveztek, már ekkor megkezdődött.

A II. József-féle közigazgatási kerületek megszűnése után a helytartótanács, amely még formailag együtt volt a magyar kamarával, közvetlen kapcsolathoz került a megyékkel és városokkal. A helytartótanácsi ügyekben visszaállították a latin ügyintézési nyelvet, a kamarai ügyekben azonban az udvarral, minden kamarai hivattal, katonai és külföldi hatósággal németül kellett levelezni, kivéve a fiskális (jogi) ügyeket, ahol a hivatalos nyelv kamarai vonalon is latin maradt. A hivatalos nyelv szabályozásánál is világosan látható, hogy a bécsi udvar 1790 elején az 1780. évi állapot visszaállítására törekedett. Hatályon kívül helyezte ugyan II. József nyelvrendeletét, de a kamarai ügyekben, mivel ezeknél 1780-ban a hivatalos nyelv nagyobbrészt német volt, meghagyta a német nyelvet.

Más vonatkozásban is már 1790 elején megtörtént II. József több intézkedéseinek a felszámolása. Visszaállították pl. az országos biztosságot (commissarius provincialis) a helytartótanács kebelén belül. Eltörölték a minősítési íveket (Conduitlisten), később ezeket újból bevezették.

A harmincadigazgatásnál, mint láttuk, II. József nagyarányú átszervezést hajtott végre, mégpedig a vámügy birodalmi összpontosítása érdekében. Az 1790 áprilisi rendelet alapján a bécsi vámigazgatóságtól (Bancal und Zoll Regie) elvették a magyar—erdélyi harmincadügyeket, ugyanakkor megszüntették a különálló budai (és a nagyszebeni) harmincad-adminisztrációt is. A budai harmincad-adminisztráció személyzetét átvette a helytartótanács, s ezzel a harmincadügyi hatáskör visszakerült a kamarához (illetve ekkor még a helytartótanács kamarai tanácsához).⁶ A sóbányászat visszakebelezését csak később rendelte el a bécsi udvar.

A pénzügyigazgatás birodalmi (nem tartományi) szintű összpontosításának egyik megtestesítője volt II. József idején a bécsi udvari számvevő kamara fennhatósága az összes, így a magyarországi számvevőségek felett is (1782 óta). A számvevő kamarának ezt a hatáskörét 1790 áprilisában szintén megszüntették, s a budai országos főszámvevőség (ekkor még a helytartótanács és a magyar kamara egyesített számvevőhivatala), a temesvári kamarai számvevőség közvetlenül a helytartótanács alá került vissza. A számvevőségeknek jelentéseiket, a költségvetéseket, kimutatásokat ezentúl ismét a helytartótanácsához kellett benyújtaniuk, s innen ekkor a magyar kancelláriához küldték fel ezeket ellenőrzésre.⁷

A II. József-féle országos pénztári rendszer felszámolása 1790-ben szintén megindult. A helytartótanács és a magyar kamara központi pénztára (országos főfizetőhivatal) ugyan még együtt maradt, feloszlatták azonban a kerületi kamarai

⁶ Ember Gy.: A helytartótanács ügyintézése. 114—15., továbbá E 99. Ben. res. 1790. ápr. No. 85., 1790. április 2-i királyi rendelet.

⁷ A. Beer: Die Finanzverwaltung Oesterreichs. 1749—1816. Mitth. des Inst. für Oest. Geschichtsforsch. XV. B. 1894, 310., E 81. Gremialia. 1790—10—2, a számvevő kamara magyar vonatkozású hatáskörét megszüntető rendeletek. Az aktában megtalálható a bécsi számvevő kamara 1790. április 12-i rendelete, amelyet a budai országos számvevőséghez intézett és a magyar kancellária által 1790. május 10-én leküldött királyi rendelet.

pénztárakat és elválasztották a törvényhatósági pénztárakat, továbbá a hadipénztárakat a kamarai pénztári szervezettől. A kerületi kamarai pénztárak eltörlését 1790 márciusában azzal rendelték el, hogy működésüket 1790. október 31-ig kell megszüntetniük, ugyanakkor a hadipénztárakat is át fogják venni a katonai hatóságok. A hadipénztárak személyzete egyébként már 1790. május 1-től kezdve katonai fennhatóság alá került.⁸ Az elkülönítés lassan haladt előre, a kerületi pénztárak tisztviselői még 1791-ben is kamarai fizetést húztak.⁹ Még 1790-ben elkülönítették az ország pénztárát (a rendek felügyelete alatt álló és az országgyűlések, illetve a rendek kiadásaira létesített ún. Cassa regni) a kamarai főfizetőhivataltól.¹⁰

A kerületi kamarai pénztárak megszüntetésével a megyei pénztárak, illetve a szabad királyi városok pénztárai visszakerültek a törvényhatóságok fennhatósága alá. II. Lipót ezzel a rendelkezéssel orvosolta azt a sérelmet, amely elsősorban a nemesi megye önkormányzatát érte II. József idején a megyei pénztárak kame­ralizálásával (a megyei és városi pénztárak ekkor a kerületi kamarai pénztárak fiókjai voltak). A magyarországi hadipénztárak elkülönítése ezzel szemben az egységes birodalmi katonai igazgatás 1785 előtti hatáskörét állította vissza, s meg­semmisítette II. József olyan reformját, amely hozzájárulhatott volna a magyar pénzügyigazgatás különállásának növeléséhez (a hadipénztárak ugyanis II. József idején — az évszázados gyakorlattal ellentétben — nem birodalmi katonai hatóságok, hanem a kamarai igazgatást irányító helytartótanács alatt voltak). Mind­ezzel megszűnt a magyar pénzügyigazgatás bizonyos jellegű egysége is, amit II. József a királyi és országos, a központi és helyi (törvényhatósági) jövedelmek keze­lésének összpontosításával kétségtelenül megvalósított.

Ezek voltak azok az intézkedések, amelyeket a bécsi udvar II. József pénzügy­igazgatási rendszerének felszámolásával kapcsolatosan 1791. február 20-ig, a bécsi udvari kamara magyarországi hatáskörét visszaállító nagyfontosságú királyi ren­delkezés időpontjáig fogantatosított. A bécsi udvari kamara magyarországi hatás­körének február 20-i visszaállítása — mint kiemeltük — nagy ellenkezést váltott ki a magyar rendek körében. Nem mondható el ugyanez a korábbi (1791 február előtti) intézkedésekre, hiszen azok többnyire megnyerhették a rendek tetszését és a magyar pénzügyigazgatás különállását mozdíthatták elő. A bécsi számvevő kamara, a bécsi vámgazgatóság magyarországi közvetlen hatáskörének megszüntetése azonban, — mint vívmány — értéktelenné vált akkor, amikor a magyar kamarai pénzügyigazgatás ismét a bécsi udvari kamara irányítása alá került. Nem ellensúlyozta ezt az sem, hogy a nemesi megyék és a városok visszakapták pénz­táraikat.

A helytartótanáccsal az 1791. április 20-i királyi rendelet közölte, hogy a ka­marai pénzügyigazgatásban visszaállítják az 1780-as állapotot. A bécsi udvari kamara átveszi a magyar kancelláriától a kamarai ügyeket, és a magyar kamara ismét önálló kormányzék­ké válik. A rendelet egyben megállapította a magyar kamara személyzeti és fizetési státusát.¹¹ A helytartótanács és a magyar kamara szétválasztását 1791. november 1-ig kellett végrehajtani. Az iktatóhivatalt, a ki-

⁸ E 99. Ben. res. 1790. márc. No. 23., május No. 104., E 74. Cassalia. 1790—135—2.

⁹ E 74. Cassalia. 1791—5.

¹⁰ E 99. Ben. res. 1790. máj. No. 50., E 74. Cassalia. 1790—76—1. A cassa regni rendi pénztár volt (a nádor felügyelete alatt), nem azonos a kamarai főfizetőhivatallal, amely az állam központi pénztára abban az időben.

¹¹ E 99. Ben. res. 1791. ápr. No. 122.

adóhivatalt és az irattárt, amely eddig közös volt a helytartótanáccsal, el kellett különíteni. A kamarai levéltárt, a királyi jogügyi igazgatóságot s tulajdonképp az országos építési igazgatóságot is a kamara alá rendelték. E szervek azonban kötelesek voltak eleget tenni mind a helytartótanács, mind a kamara rendeleteinek.¹² A szétválasztás végrehajtásáról az 1791. november 4-i kamarai felterjesztés számolt be. E felterjesztésből kitűnik, hogy a két hatóság pénztára ideiglenesen még együtt maradt, az illetékeszedő hivatal (Taxamt) azonban a kamara alá rendelték. A főpénztárnak meghagyták, hogy az alapítványi ügyekben a helytartótanács-tól érkezett rendeleteket, amíg az alapítványi ügyeket szabályozzák, hajtsa végre.¹³

Az 1791-ben jóváhagyott személyzeti státus szerint a kamarai számvevőség már elkülönült a helytartótanácsi számvevőségtől. (A két számvevőség segédhivatalai 1792-ig közősek maradtak.) A kamarai számvevőség ügyosztályait az 1780. évi állapot szerint állították vissza. A számvevőhivatal ezek szerint a következő osztályokból tevődött össze: általános gazdasági és uradalmi, központi és számviteli, sőügyi, harmincadügyi, a helytartótanács-tól visszahelyezett városi osztály a szabad királyi városok gazdasági számadásainak ellenőrzésére, külön ösztálynak számított a kiadó- és irattári hivatal. Az alapítványok számadásaival foglalkozó személyzet, amely 1791-ben még a kamarai számvevőségnél volt, 1793-ban már a helytartótanácsi számvevőség alapítványi osztályánál található (2 számvevőtanácsos, 7 számvevőtiszt, 4 számjegyző, 7 járulnok).¹⁴

Komoly problémát jelentett a szétválasztásnál a helytartótanácsi és a kamarai pénztár elkülönítése (a két szerv együttesen II. József idején az országos főpénztárt, a főfizetőhivatalt alkotta), amely a közalapítványokat illető hatáskörrel volt kapcsolatos. A közalapítványok (elsősorban a tanulmányi és a vallásalap) kezelése, mivel az alapítványok az országos, nem pedig a királyi gazdálkodáshoz tartoztak, a helytartótanács hatáskörébe esett. II. József 1781-ben a tanulmányi alap s később a vallásalap gazdasági ügyeit — törvényellenesen — a magyar kamarára bízta. II. József halála után 1790-ben az alapítványok gazdasági ügyeivel a helytartótanács külön kamarai ülése foglalkozott.¹⁵ A helytartótanács és a magyar kamara szétválasztása dolgában kiadott 1791. október 24-i királyi rendelet — az 1780. évi állapotnak megfelelően — az alapítványok összes ügyeit ideiglenesen, míg erről a legközelebbi országgyűlés törvényt nem hoz, a helytartótanácsra bízta.¹⁶ Ezzel, minthogy ez az intézkedés egyezett a rendek kívánságával, s az országgyűlés állásfoglalása sem lehetett más (országgyűlési törvénycikket egyébként az 1790-es években erről nem hoztak), a közalapítványok ügyei véglegesen a helytartótanács hatáskörébe kerültek.

Az 1791-ben rögzített elvek alapján a közalapítványok kezelésének kérdését 1793-ban szabályozták. A rendezés legfontosabb mozzanata a kamarai és helytartótanácsi (alapítványi) pénztár elkülönítése volt. Az alapítványi pénztárt 1793.

¹² Uo. 1791. okt. No. 101., 1791. okt. 24-i királyi rendelet.

¹³ A szétválasztásra I. az E 81. Gremialia. 1791—35. jelzetű ügyiratcsomót. Ez tartalmazza az 1791. április 20-i rendelet másolatát, a jóváhagyott személyi státust, a november 4-i felterjesztést és a különféle kamarai hivatalokhoz intézett rendeleteket. Vö. HKA. Ung. Cam. Abt. 1. Rote No. 9. Subd. 1. 37 ex nov. 1791. 3—4. fol.

¹⁴ A kamara személyi státusára, közelebbről a számvevőségére is, E 81. Gremialia. 1793—17—13. No. 2. melléklet. Az alapítványi számvevőségi osztályra Ember Gy.: A helytartótanács ügyintézése. 169—170.

¹⁵ E 99. Ben. res. 1790. ápr. No. 82.

¹⁶ Uo. 1791. okt. No. 101.

augusztus 1-i hatállyal választották el a kamarai főfizetőhivataltól.¹⁷ A kamarai főpénztár a következő pénzalapokat adta át a helytartótanácsnak: a vallásalap a lelkéspénztárral (cassa parochorum) együtt, a magyar, horvát, fiumei tanulmányi alap, a pesti egyetemi alap, a magyar, horvát, fiumei konviktusok alapja, a normális iskolák alapja, árvaházi (tallósi, majd szenci és pozsonyi) alap, Széchenyi—Kollonics-féle szegényalap, a felosztott polgári konfraternitások alapja, Sigray-féle alap, magyar—horvát vegyes alapítványi pénztári alap, tűzoltópénztári alap. A kamarai főpénztár, mivel az alapítványi tőkék nagy részét a kamarai hitelpénztár használta, főleg kötelezvényeket adott át a helytartótanácsi pénztárnak.¹⁸

A közalapítványi ügyeknek a helytartótanács részére történt átadása több változást idézett elő a kamarai szervezetben. II. József pénztári reformjainak megsemmisítése, a hadiadó és az alapítványok pénztári ügyeinek elvesztése következtében a kamarának többé nem volt szüksége az 1786-ban felállított 11 kamarai adminisztrációra. Ezért 1793. november 1-i hatállyal a 11 közül 8 kamarai adminisztrációt megszüntettek. Megmaradt a kassai adminisztráció a tokaji és diósgyőri, illetve a máramarosi birtokok, a zombori adminisztráció a bácskai uradalmak, a temesi pedig a Bánság kincstári birtokügyeinek az intézésére. A 16 szécsi város kerülete és az Adria tengerpart (Fiume és környéke) ismét különálló kamarai adminisztrációknak számítottak a kincstári gazdálkodás szemszögéből. A kamarai adminisztrációkkal kapcsolatosan tehát szintén az 1780. évi állapotot állították vissza.¹⁹ Megváltozott ezzel kapcsolatosan a kamarai adminisztrációk feladatköre is. II. József idején a középfokú szervek a központosított pénzügyigazgatás összes ügyeit intézték a megfelelő közigazgatási kerületekben. A megmaradt három adminisztrációnak elsősorban a nagyobb kamarai birtoktestek gazdasági vezetését kellett ellátnia. A kamarai adminisztrációk közül csak a temesvári nyert nagyobb önállóságot.

A közalapítványi ügyek átadásával kapcsolatban szabályozni kellett a királyi jogügyi igazgatóság és a kamarai levéltár (archivum) tevékenységét. Az alapítványi javak jogi és peres ügyeit a királyi jogügyi igazgató, illetve az alája rendelt ügyészi személyzet intézte. A helytartótanács és Sándor Lipót nádor azt kívánta, hogy az alapítványi jogügyek miatt a királyi jogügyi igazgatót a helytartótanács alá is rendeljék. A bécsi udvar azonban nem egyezett abba bele, hogy a felségjogok egyik legfőbb védelmezője a helytartótanács alá kerüljön.²⁰ Így olyan döntés született, hogy a királyi jogügyi igazgatóval a helytartótanács alapítványi jogügyekben csak a magyar kamarán, a királyi jogügyi igazgatóság felettes hatóságán keresztül érintkezzen.²¹ A helytartótanácsot azonban ez a megoldás nem elégítette ki. A kancellária közreműködésével azt javasolta, hogy az alapítványi jogügyek részére a királyi jogügyi igazgatóságon belül egy második aligazgatói állást szer-

¹⁷ Uo. 1793. júl. No. 30 et a.

¹⁸ E 81. Gremialia. 1793—17—1. jelzetű ügyiratokban a „consignatio cassarum ad politicam administrationem spectantium et a cassa camerali cassae locumtenentialem resignandarum” c. kimutatás.

¹⁹ E 99. Ben. res. 1793. júl. No. 30 et a., 1793. aug. No. 1.

²⁰ Sándor Lipót iratai. 628—630. Sándor Lipót 1793. augusztus 4-i levele a királyhoz. A directorium in cameralibus et politicis (a bécsi egyesített birodalmi közigazgatási és pénzügyi kormányzék) ahhoz ragaszkodott, hogy a királyi jogügyi igazgató és a kamarai archivum a magyar kamara alatt maradjon.

²¹ E 81. Gremialia. 1793—17—26., illetve E 99. Ben. res. 1793. júl. No. 30 et a.

vezzenek. A király 1794. január 17-én azzal járult hozzá az új állás megszervezéséhez, hogy az a jogügyi igazgató irányítása alatt tevékenykedik, és ezen keresztül tart kapcsolatot a helytartótanáccsal, majd néhány hónap múlva ki is nevezte az új aligazgatót.²² A kamara ahhoz ragaszkodott, hogy az új aligazgató a helytartótanácsához küldött jelentéseit a királyi jogügyi igazgatóval láttamoztassa. A további fejlemények azonban inkább az aligazgató önállóságát segítették elő. Leszkay aligazgató, mint a tanulmányi és vallásalap jogügyeinek intézője, megkapta azt a jogot, hogy önállóan érintkezessen a helytartótanáccsal, s 1795-ben külön személyzetet rendeltek melléje az alapítványi jogügyek intézésére. Ezzel az alapítványi jogügyek elváltak a kamarai jogügyektől, és megalakult a helytartótanács felügyelete alatt működő közalapítványi jogügyi igazgatóság (directoratus causarum politico-fundationum).²³ A királyi jogügyi igazgatóság státusát a szétválasztás után újból szabályozták. Az uralkodó 1 igazgatói, 1 aligazgatói, 4 ügyészi állást s megfelelő segédszemélyzetet engedélyezett számára.²⁴

Az alapítványi jogügyek intézéséhez gyakran kellett használni a feloszlatott szerzetesrendek levéltárait, amelyeket a kamarai archívum vett át és őrzött. A helytartótanács és a magyar kancellária arra törekedett, hogy e szerzetesi levéltárakból a helytartótanács felügyelete alatt külön alapítványi „archívum”-ot létesítsenek.²⁵ A bécsi udvar ehhez nem járult hozzá. A szerzetesi levéltárak így továbbra is a kamarai archívum őrzésében maradtak azzal a kötelezettséggel, hogy a szükséges iratokat a kamara a helytartótanács, illetve az alapítványi jogügyi igazgató rendelkezésére bocsátja.²⁶

A helytartótanács és a magyar kamara elkülönítésekor szabályozni kellett az építési és vízügyi igazgatóság alárendeltségének és tevékenységének a kérdését. Az igazgatóság, mint említettük, 1788-ban alakult meg, s két évig a kamarával egyesített helytartótanács önálló szakhivatalaként működött. (Önállósága csak a műszaki kérdésekre terjedt ki.) Műszaki kérdésekben sem a helytartótanács, amely a vízszabályozást, utak építését ellenőrizte, irányította, azonkívül az alapítványi birtokok gazdasági, építési ügyeit intézte, sem pedig a kamara, amelynek a kincstári javak műszaki ügyeiről kellett gondoskodni, nem nélkülözhetette az építési és vízügyi igazgatóságot. Ezért úgy döntöttek, hogy az igazgatóság mindkét kormányzék rendelkezésére álljon, szakvéleményező közege legyen. Műszaki kérdésekben az igazgatóság továbbra is megtartotta önállóságát, szervezeti és személyzeti kérdésekben azonban ekkor inkább a magyar kamara fennhatósága alá került. A szervezetével és működésével kapcsolatos fontos kérdéseket a helytartótanácsnak és a kamarának vegyes bizottsági üléseken kellett megtárgyalnia. Az igazgatóság számadásait a kamarai számvevőségen külön osztály (építészeti osztály) ellenőrizte. Ezt 1798-ban az építési igazgatósághoz helyezték át, 1814-ben az osztályt újból visszacsatolták a kamarához.²⁷

A II. József-féle pénzügyigazgatási reformok felszámolása a sóbányászat ügyének rendezésével vált teljessé. II. József — amint említettük — 1785 augusztusában

²² E 99. Ben. res. 1794. jan. No. 41., júl. No. 34.

²³ Felhő—Vörös: A helytartótanácsi levéltár. 542—43.

²⁴ E 99. Ben. res. 1795. máj. No. 113.

²⁵ L. a 20. sz. jegyzetet.

²⁶ E 81. Gremialia. 1793—17—26. Az 1793. július 19-i királyi rendelet döntése ebben a kérdésben.

²⁷ Ember Gy.: A magyarországi építészeti igazgatóság történetének vázlata. Levélt. Közlemények. 1942—45, 351—53.

a bányaművelés megjavítása, a bányaugy birodalmi központosítása céljából a sóbányászatot, illetve a sóbányászati szerveket a bécsi bányakamara alá rendelte. Ez az ország gazdasági önállóságának súlyos sérelme volt. Részben ennek orvoslására született meg az 1790. évi országgyűlés 22. törvényeikre, amely a bányaugynek a magyar kamarához való csatolását mondta ki. A sóbányászat az 1780. évben a magyar kamara alá tartozott, a bányászat általában (főleg a nemesfémek bányászata) — mint tudjuk — a bécsi bányászati kamara alá. A király azzal, hogy a sóbányászatot 1794-ben visszaadta a magyar kamarának, nem nyújtott különösebb engedményt a magyar függetlenségi mozgalom részére, hanem csak a Mária Terézia korabeli állapotot állította helyre.

A sóbányák visszaadásáról az 1794. július 11-i királyi rendelet intézkedett, majd az átadást részletesen a szeptember 10-i kamarai rendelet szabályozta.²⁸ E szerint a sóvári sókutak és sófőző, a máramarosi sóbányák a hozzájuk tartozó uradalmakkal együtt újból a magyar kamara alá kerültek. A sóvári bányászati kerület közvetlen felettes hatósága a kassai kamarai adminisztráció lett, a máramarosi sóbányák és uradalmak részére külön máramarosi adminisztrációt állítottak fel, amely a kassai adminisztráció fiókjaként látta el a bányaugyigazgatást. A máramarosi bányakerület tartozékai voltak a rónaszéki, suhatagi, szlatinai, kerékhegyi sóbányák, az aknarahói, kőrösmezői, visói, dombói erdőhivatalok, a bocskói és huszti uradalmak, a bocskói, bustyaházi, tiszaujlaki sószállítóhivatalok, a dombói vashámor és a kabolapojánkai vasmű.²⁹

Az 1790. évi 22. tc. értelmében a királynak nemcsak a sóbányászatot, hanem az egész magyar bányaugyet a magyar kamara alá kellett volna rendelnie. A magyar rendek ezzel azt kívánták, hogy a selmechányai bányagrófság, a szomolnoki, nagybányai és az oravicai bányaugyigazgatóságok a bécsi bányakamara fennhatósága alól a magyar kamara irányítása alá jussanak. Az említett törvénycikk ilyen értelemben való végrehajtása sokkal nagyobb nehézségekbe ütközött, mint a sóbányászat visszacsatolásának az ügye. A bécsi udvar a királynak ezt az engedményét elhamarkodottnak tartotta, olyannak, amely túlmegy az 1780. évi állapotok rögzítésén, s veszélyezteti a király igen fontos jogait Magyarországon. A bécsi körök mindent megtettek annak érdekében, hogy az említett országgyűlési törvénycikk végrehajtását megakadályozzák. A magyar rendek ezzel szemben állandóan a sérelmek közé iktatták a bányakérdést.

A magyar kancellária 1791-ben azt javasolta, hogy a magyar kamara vegye át a bécsi bányakamara magyar vonatkozású hatáskörét, s a magyar kamara bányaugyigazgatását a bécsi udvari kamara ellenőrizze. (Ezzel végrehajtották volna az 1790. évi 22. tc.-et, de megmaradt volna a bécsi ellenőrzés is.) A bécsi bányakamara elnöke először biztosítani akarta a bányaugy bécsi igazgatását, s utána kívánta keresni a módot arra, hogyan lehetne eleget tenni az országgyűlési határozatnak. A király tulajdonképp az utóbbi megoldás mellett döntött. A magyar—erdélyi bányaugyet 1791. április 23-án a bécsi udvari kamara alá rendelte, 1791. július 29-én pedig meghagyta a bányászati departamentumnak (a bécsi bányakamara, amely a bécsi udvari kamara alá tartozott), hogy mint a magyar bányaugyekben illetékes udvari hatóság jegyzőkönyveit, javaslatait a bécsi udvari kamarához terjessze fel.

²⁸ E 91. Salinaria. 1794—2—569.

²⁹ Uo. 1794—2—664.

Ezzel a magyar bányagazgatásnál is az 1780. évi állapotot állították vissza.³⁰ E döntés azonban a bécsi udvar szerint sem felelt meg az országgyűlési határozatnak, s nem lehetett végleges.

A napóleoni háborúk idején a magyar bányaugy a rendek és a bécsi udvar számára is politikai manőverezés eszköze volt. A rendek a hadisegély (subsidiüm) megajánlását, az udvar egyéb kívánságainak teljesítését többek között a bányaugy átadásához kötötték. Az udvar az átadás ellenében újabb anyagi hozzájárulást óhajtott az országgyűléstől a háború folytatásához, az államháztartás nehézségeinek megoldásához.³¹ A bécsi körök azzal érveltek, hogy a bányaugy átadása a költségek szaporítását és a bányabevétel csökkenését idézné elő, s nem biztosítaná a megfelelő szakmai vezetést.

A bányaugy kérdése az 1802. évi országgyűlésen ismét a rendi sérelmek között szerepelt. Ennek kapcsán 1803-ban vegyes udvari bizottság foglalkozott a megoldás módozataival. A vegyes bizottság jegyzőkönyvét Zichy Károly gróf, volt országbíró, de ekkor már a bécsi udvari kamara elnöke terjesztette január 17-én az uralkodó elé. A bizottság állást foglalt azellen, hogy a bányaugyet egészen a magyar kamara vegye át. Nézete szerint főlöseges a selmecbányai főbányagrófság regisztraturáját Budára vinni, ott a bányászat számára külön könyvvitelt felállítani. Ez csak a költségeket növelné. A bányatermékek forgalomba hozatalához feltétlenül szükség van a bécsi központra, s a budai fórum csak lassítaná e központ működését. A bécsi központnak (bánya- és pénzverési kamara) feltétlenül közvetlen érintkezésben kell lennie a bányahivatalokkal. A bizottság elképzelése szerint a magyar kamara úgy kapcsolódhatna be a bányagazgatásba, hogy a bányagazgatóságok jegyzőkönyveiket, jelentéseiket neki küldenék, s az udvarhoz a magyar kamara terjesztené fel azokat. Az állások betöltésére is a magyar kamara adna javaslatot.

Az államtanács ülésén Somogyi államtanácsos, kifogásolva, hogy az udvar oly nehezen dönt a bányakérdésben, azt javasolta, hogy a magyar kamaraelnököt, a selmeci főbányagrófot és a szomolnoki bányagazgatót is vonják be a megbeszélésbe. Az államtanács egyébként szintén a bécsi központi bányagazgatás mellett foglalt állást. A rendek kívánságát úgy kívánta teljesíteni, hogy az ne sértse a királyi jogokat és a birodalmi bányagazgatás egységét. Ugyanezt az álláspontot fejtette ki a vegyes udvari bizottság 1803. május 3-i jegyzőkönyve is. József nádor szintén véleményt nyilvánított a bányakérdésben, ő is kompromisszumot javasolt. A magyar kamara befolyását szerinte a bányaugyekre oly formában kellene biztosítani, hogy a magyar bányatermékeket hazai használatra fordítsák, s bányatisztségekre nagyobb mértékben alkalmazzanak magyarokat. Egyébként ő is a bécsi központi bányagazgatás fenntartása és a királyi jogok csorbíthatatlansága mellett volt.³²

Az udvar döntését végül is az 1805. év érlelte meg. Ekkor a bécsi udvari kamarát újból felszólította a király, hogy a megoldásra az erdélyi és cseh viszonyok figyelembe vételével adjon javaslatot. A bécsi udvari kamara Erdélynek a magyar-

³⁰ Fr. Walter: ÖZV. II/1/2/1. 1780—1792. 81—82. Meg kell jegyezni, hogy a bányagazgatás 1780. évi és II. József alatti helyzete nem volt ellentétben egymással.

³¹ Vö. Domanovszky S.: József nádor élete. Bp. 1944. I. köt. 2. rész. 62.

³² József nádor iratai. Kiadta Domanovszky S. (a továbbiakban: József nádor iratai.) I. k. Bp. 1925, 205. sz. irat. 611 skv. A nádor 1803. aug. 15-i jelentése a bányaugyról s a szöveghez tartozó jegyzetek.

országától elűtő bányaigazgatási szervezetét nem tartotta utánzásra alkalmas példának (Erdélynek egy bányaigazgatási főhatósága volt, a bányakincstár. Ezzel szemben Magyarországon négy hasonló hatáskörű bányaigazgatóság működött). Jobbnak vélte alkalmazni az osztrák rendszert, ahol az alsó-ausztriai kamara a bányászat közigazgatási vonatkozású ügyeiben kapott hatáskört. A király jóváhagyta a bécsi udvari kamarának ezt a javaslatát.³³

Az 1807. évi országgyűlés újból a sérelmek közé vette a bányászat átadásának kérdését. Az eredmény ebben az évben már megszületett. Az 1807. szeptember 9-i királyi rendelet végül szabályozta a bányaügy „egyesítését” a magyar kamarával. A rendelet szerint továbbra is megmarad a négy magyarországi bányahivatal: 1. az alsó-magyarországi főkamagrófi hivatal Selmecbányán, 2. a szomolnoki bányafőfelügyelőség, 3. a nagybányai bányafőfelügyelőség (Inspektorats Oberamt), 4. az oravicai bányaigazgatóság (Krassó—Szörény megye). A bányahivatalok ülési jegyzőkönyveiket a magyar kamarához küldik fel, ezeket esetleges megjegyzéseivel a magyar kamara az uralkodó elé (a bécsi udvari kamarán keresztül) terjeszti. A felsorolt hivatalok jelentéseiket in publico-politicis, tehát a bányaigazgatást érintő jogi és közigazgatási vonatkozású ügyekben a magyar kamarához juttatják, s innen kapják meg a döntéseket is. A magyar kamarához tartoznak az összes alkalmazási és nyugdíjügyek, ezeket azonban döntés végett az uralkodó elé kell terjesztenie. A bányaügyek részére a kamaránál külön ügyosztályt kell felállítani 1 tanácsossal, 1 titkárral és egy lajstromozóval. Műszaki, bányagazdasági, számadási ügyekben a bányahivatalok az addig szokásos módon (tehát a bécsi bányakamarán keresztül) terjesztik fel jelentéseiket és kimutatásaikat, mivel ezek az ügyek az 1790. évi 22. tc. szerint az uralkodó saját döntése alá tartoznak. Az új bányaigazgatási rendszer 1807. november 1-én lép érvénybe.³⁴

A bányaügy szabályozása valóban úgy történt meg, ahogy azt a bécsi udvari hatóságok elképzelték. A királyi jogokon nem esett csorba, s látszólag a magyar rendek követeléseinek is eleget tettek. Az említett bányakerületek bányái elsősorban arany-, ezüst- és réztermelésükkel továbbra is a birodalmi kincstárt gazdagították. A magyar kamara pénztára bányajövedelmeket nem kezelt, és számvevősege sem tartott fenn bányászati ügyosztályt. A bányaigazgatás birodalmi egységét sikerült megóvni. A magyar kamara legfeljebb abban érvényesíthette befolyását, hogy a bányaalkalmazottak közé több magyart javasolhatott, s a bányaigazgatásnál magyar kívánásokat jobban képviselhetett. A magyar kamara bányászati hatásköre gazdasági vonalon tehát továbbra is csak a sóbányákra és a kincstári uradalmak egyébként nem számottevő bányáira terjedt ki. A magyar kamaránál a „Montanistica” nevű ügyosztály foglalkozott 1807-től kezdve a bányászati ügyekkel. Az ügyosztály nagyjából azokat az ügyeket látta el, amelyeket az 1807. évi királyi rendelet előírt számára. A későbbi években, főleg a tisztviselők kinevezésénél s a magyarországi bányászat jogi ügyeivel kapcsolatban bővült a hatásköre.³⁵

³³ Uo. 613—614. A jelentéshez tartozó jegyzetekből.

³⁴ E 81. Gremialia. 1807—3—211.

³⁵ Vö. „E 86. Montanistica. 1807—1847.” ügyosztály iratanyagát.

2. A KAMARAI HATÁSKÖR

Az 1790-ben visszaállított kamara területi hatásköréről újat az 1790 előtti korszakkal szemben nem mondhatunk. A magyar kamara területi hatásköre 1790 előtt véglegesen kialakult. Ez az 1848 előtti politikai rendszer esetében azt jelentette, hogy — Erdély kivételével — egész Magyarországnak és a hozzá kapcsolt részeknek (Horvátország és Fiume) kamarai pénzügyigazgatása a magyar kamara alá tartozott. A funkciókat, feladatokat magába foglaló működési hatáskörben van bizonyos változás az 1785 előtti korszakhoz képest. (Az 1785—1790-ig terjedő időszakot nem vesszük összehasonlítási alapul, mert a magyar kamarával egyesített helytartótanács kamarai jellegű hatásköre — amint erre rámutattunk — jelentősen elütött az 1785 előtti és az 1790 utáni kamarai hatáskörtől.) A visszaállított kamara hatáskörébe 1790 után több ideiglenes jellegű feladatkör került, mint pl. 1794—1813-ig az éhínség és ezzel kapcsolatban az inség-sújtotta területek kincstári gabonával való ellátása, majd a hadsereg terményszükségletének biztosítása, 1794—1820-ig a rendkívüli hadisegély (subsidiium) pénztári ügyei.

Állandó jellegű feladatkörként vette át a magyar kamara a bányászat közigazgatási vonatkozású ügyeinek intézését. Jelentősen kiszélesedett a magyar kamara pénztári hatásköre a már ismertetett járulékos pénzügyi teendők ellátása következtében. A hagyományos kamarai gazdálkodási ágak közül elsősorban a birtokgazdálkodásnál, a birtokok értékesítésénél figyelhetünk meg a korszak politikai és gazdasági fejlődésével szoros kapcsolatban álló változásokat.

A hatáskörnek ezt a kamarai pénzügyigazgatás alapvető jellegét egyébként nem módosító változásait a kamara ügyosztályi beosztása is tükrözi. A gabona- és inségügyek részére „*Penuriae frugum*” névvel külön ügyosztályt állítottak fel, mely addig működött, míg a kincstári gabonával való háborús gazdálkodás, a katonaságnak terménnyel való ellátása a francia háborúk végéig fontos kérdés maradt. Külön ügyosztályban intézték a francia háborúk idején az országgyűlés által megszavazott rendkívüli hadiadó vagy hadisegély (*subsidiium bellicum*) ügyeit. A *subsidiium bellicum* ügyei ugyanekkor a pénztári ügyosztály (*Cassalia*) munkáját is megnövelték. A *subsidiium bellicum* ügyeivel foglalkozó departamentum ellátta még a közhivatalnokok, katonák fizetése után levont rendkívüli hadiadó (*Kriegsteuer*, *Klassensteuer*) és az önkéntes felajánlások (*spontanea obligatio*) beszedésével kapcsolatos teendőket is.³⁶

A magyar kamara számára a magyarországi bányáügy közigazgatási és jogi (*publico-politica*) ügyeinek az átvétele természetesen új feladatot jelentett. A kincstári bányászat szakmai és gazdasági felügyelete, irányítása továbbra is a bécsi bányakamara hatáskörében maradt. Az a kissé homályos egykorú megjelölés, hogy a magyar kamarához a bányászat jogi és közigazgatási természetű ügyei tartoznak, közelebbi megvilágítást kíván. A bányászati ügyosztály iratai szerint a magyar kamara foglalkozott általában a négy magyarországi bányáigazgatóság (selmecbányai, szomolnoki, nagybányai, oravica) tanácsülési jegyzőkönyveinek ellenőrzésével, a bányahivatalok személyzeti ügyeivel, a bányászattal kapcsolatos erdőgazdaságok ellenőrzésével, a bányaszemélyzet adóügyeivel és azokkal az ügyekkel,

³⁶ A *subsidiium bellicum*, a *Kriegsteuer* ügyeire E 99. Ben. res. 1794. febr. No. 3., E 94. Subs. bell. 1797—2—32., E 74. *Cassalia*. 1802—30—2, 12, 44.

amelyek a bányakerületek és a törvényhatóságok (megyék, városok) között felmerültek. Jelentős munkásságot fejtett ki a bányászati ügyosztály a bányajog szabályozásánál, közreműködött a regalejog rendezésében, a bánya- és kohóművek hasznosításának megszervezésében is. A kamara e tevékenysége során a bányászat hagyományos, kincstári formáit (a bányászat királyi jellegét) és ezzel a bécsi udvar érdekeit védelmezte. Emiatt állandó összeütközésbe került a törvényhatóságokkal, a helytartótanáccsal és az országgyűlésnek a bányászat királyi jellegét, kiváltságos helyzetét megszüntetni igyekvő kísérleteivel.³⁷ Az országgyűlés, amely annyit kardoskodott 1790 után a magyar bányaugy önállóságáért, nyilván nem rokonszenvezett a magyar kamara ilyen irányú tevékenységével.

A kamarai birtokgazdálkodásban a francia háborúk pénzszüksége, az állampénztár állandó válsága szintén jelentős változásokat hozott. Azzal, hogy a mezőgazdaság megjavításával növeljék a kamarai birtokok jövedelmeit, a háborúk alatt — kivéve a lótenyésztést — nemigen törődtek. Inkább a pénzszerzés egyszerűbb formájához, a kamarai birtokok értékesítéséhez folyamodtak.³⁸ A kamarai birtokok nagyobb arányú értékesítését már II. József indította meg 1789-ben. II. József a birtokok eladását vagy örökbérletként való hasznosítását tűzte ki célul. Ez ellentétben volt a magyar törvényekkel, amelyek szerint a fiskusra háramló birtokokat csak adományozni lehetett. II. József a birtokok eladására vonatkozó rendeletét 1790-ben szintén visszavonta. A kamarai uradalmak értékesítése 1790 után adományozások útján történt, amikor a birtok eladási értékét a becserként jelentette. Nem lehetett értékesíteni továbbra sem a koronauradalmakat (Óbuda, Visegrád, Diósgyőr, Huszt és a tiszai kerület), a fakitermelésre, a sóbányák fenntartására szolgáló uradalmakat, a folyók mellett fekvő jól hasznosítható és a bortermő birtokokat (Tokaj és vidéke). A birtokértékesítés ügyeinek intézésére a magyar kamaránál 1790 után külön birtokadományozási ügyosztályt (collatio bonorum) állítottak fel. Ez az ügyosztály foglalkozott általában a háramlott birtokvagyon hasznosításával és a kamarai birtokok bérbeadásával is.³⁹

A harmincadigazgatás vonalán a magyar kamara hatáskörében az 1785 előtti állapothoz képest lényeges változás nem történt. Ugyanez mondható el a sóigazgatásról. A sójövödelmek a só árának többszörös emelése miatt egyre fontosabb szerepet játszanak a kamarai bevételek növelésében. A só árának emelése állandó politikai feszültséget teremtett az udvar és a rendek között, s fokozta a kamara népszerűtlenségét az országban. A szabad királyi városok ellenőrzése 1790 után is megoszlott a helytartótanács és a magyar kamara között. A két kormányzék városi vonatkozású teendőit 1794-ben pontosabban körülírták. A kamara foglalkozott a szabad királyi városok királyi földesuraságával kapcsolatos ügyekkel (elsősorban a városi gazdálkodással) és a városi tisztújítással. A helytartótanács felügyelt a városok törvényhatósági jellegű ügyeire (városi igazgatás, gazdasági élet, oktatásügy, városépítés, rendészet, hadiadó, árak és mértékek szabályozása

³⁷ A bányászati ügyekre az „E 86. Montanistica” ügyosztály kútfőbeosztása ad felvilágosítást. A magyar kamara bányászati hatáskörének részletesebb kifejtését adja Sashegyi O., A visszaállított kamara bányászati forrásai c. kézirat munkája.

³⁸ Vö. Nagy Irén: A magyar kamarai birtokok értékesítése a napóleoni háborúk idején. Bp. 1930, 14—15, 24—26, 41.

³⁹ A birtokadományozás szabályozására l. E 77. Collat. bonorum. 1790—22., E 87. Oeconomica. 1801—56—2., E 99. Ben. res. 1802. nov. No. 135., A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1790 : 4062.

stb.). Sok ügyet nem lehetett elkülöníteni királyi földesúri és törvényhatósági jelleg szerint, ezeket a helytartótanács és a kamara közösen, vegyes bizottságokban intézte el.⁴⁰ Az egyházi vonatkozású királyi jogok érvényesítésével kapcsolatosan különös figyelmet érdemel a XIX. sz. első felében az üresedésben levő egyházi javadalmak kamarai hasznosítása. Ismeretes, hogy jövedelmük kameralizálása céljából az egyházi méltóságokat az uralkodók üresedés esetén huzamosabb ideig nem töltötték be. A magyar kamara kezelésében így szép számban voltak egyházi birtokok, 1800 után külön ügyosztályt (*Juridica ecclesiastica*) is létesítettek az ilyen ügyek ellátására. A számvevőhivatalban az egyházi birtokok gazdálkodásának ellenőrzésére, nyilvántartására, 1818-ban szintén külön osztályt szerveztek.

A kormányzások, így a magyar kamara működésének is igen lényeges eleme volt az önálló intézkedés hatáskörének kisebb vagy nagyobb mértéke. A bécsi udvar, amely a magyar kamara munkájának irányításában 1790 után is majdnem kizárólagos befolyással rendelkezett, elég sok gondot fordított arra, hogy az állami jövedelmek növelése céljából a kamarai szolgálatot minél tökéletesebbé tegye. A gyorsabb, pontosabb, eredményesebb működés érdekében javítgatta a kamara egyébként akkor korszerűnek mondható belső ügyvitelét is. A gyors és korszerű ügyintézés nagy akadálya volt a XVIII. században az udvar alá rendelt kormányzások szűkre szabott önálló intézkedési hatásköre. Minden jelentősebb ügy megjárta a bécsi udvart, s ott esetleg több csúcsszerv véleménye alapján született meg a királyi rendelet, amely döntést hozott. Mindez előnyös volt politikai szempontból a királyi hatalom számára, s az ellenőrzést is szigorúbbá tehetette. A kormányzások feladatainak növekedésével azonban az ügyintézésnek ezt a nehézkes és körülményes formáját nem lehetett fenntartani. Különösen nem a bécsi birodalmi központi hatóságoknál (így a bécsi udvari kamaránál is), ahol az ügyek nagy sokaságának udvari szinten történt eldöntése nagy és fölösleges aktatermelést okozott, a hivatali apparátust túlterhelte, és az ügyintézés elnyújtotta. Az államigazgatási szervezet tökéletesítésére irányuló törekvéseknek épp ezért egyik legfőbb céljuk az volt, hogy a fölösleges ügyektől megszabadítsák a központi kormányzásokat, hogy azok többet foglalkozhassanak az állami szolgálat szempontjából fontos kérdésekkel.⁴¹

A magyar kamara működésének irányításában is igen erősen érvényesültek az ügyintézés racionalizálásának e szempontjai. A magyar kamara részére 1790 után kiadott fontosabb királyi utasítások az önálló intézkedési jogkör szabályozásának a kérdésével foglalkoznak. Nagyobb önálló intézkedési jogkörrel először az 1800. február 4-i rendelet ruházta fel a magyar kamarát.⁴² Az előzmények 1796—97-re nyúlnak vissza. Az 1797 januári királyi rendelet kifejtette, hogy a „legfelsőbb szolgálatnak” hasznára volna, ha a magyar kamara hatásköre a pénzkiutalás és egyéb kamarai teendők vonalán kibővülne. Ez előmozdítaná az egyes kamarai gazdálkodási ágak fejlődését, az ügyvitel egyszerűsítését és a takarékoskosságot is.⁴³ A magyar kamara a február 4-i rendelet alapján 1800 márciusára készítette el javaslatát,

⁴⁰ E 75. Civitatensia. 1794—178.

⁴¹ Vö. Fr. Walter: Die Zeit Franz II. (I) und Ferdinands I. ÖZV. II. Abt. 1. Band 2. Halbband. Teil. 2. Wien 1956, 215—16.

⁴² E 99. Ben. res. 1800. febr. No. 133., E 81. Gremialia. 1800—7—1.

⁴³ E 81. Gremialia. 1797—9—1., jan. 31-i udvari leirat.

s ebben kitért a bécsi Staatshauptbuchhaltung (udvari számszék) 1796. február 13-i véleményére is, amely ellenezte az önálló intézkedési hatáskör kiszélesítését. A bécsi udvari számszék szerint a hatáskörbővítés túl nagy önállóságot adna a magyar kamarának, s az ebből származó rendellenesség nem érne fel a gyorsabb ügyvitel esetleges eredményeivel. A magyar kamara indokolatlanul panaszkodik azért, hogy az ügymenetet csekély önálló intézkedési hatásköre nyújtja meg, s az ügyek sokaságának az udvarhoz való juttatásához kevés a személyzete. Amennyiben a magyar kamara mégis nagyobb önállóságot kapna az ügyek intézésében, a számszék szeretne beletekinteni a magyar kamara tanácsülési jegyzőkönyveibe. Az udvari számszék véleményéből jól látható, hogy a hatáskörbővítés a magyar kamara önállóságának a kérdését is érintette, s hogy egyes udvari szervek aggodalmasan latolgatták, mi fontosabb: a gyorsabb, jobb ügyvitel, vagy pedig a magyar kamara szorosabb ellenőrzésének lehetősége. A kamarai felterjesztés a számszék véleményével kapcsolatosan rámutatott arra, hogy a magyar kamara sokkal jobban végzi dolgát, semhogy a hatáskörbővítés rendellenességekre vezetne. A kamarai személyzet nem nagyobb az 1780. évinél, de az ügyek száma erősen nőtt, így a meglévő személyzet csak az ügyvitelt egyszerűsítő hatáskörbővítés segítségével végezheti el a munkát. A felterjesztés élesen állást foglalt az ellen, hogy a tanácsülési jegyzőkönyveket az udvari számszék ellenőrizze, kifejtette, hogy ez ellenkezik a magyar kamara függetlenségével, udvari kormányzékai jellegével. Hangsúlyozta, hogy a magyar kamara dolga a teljes magyar kamarai gazdálkodás vitele, s ilyen vonatkozásban csak a király alá tartozik.⁴⁴

Az 1800. május 20-i királyi rendelet részletes tájékoztatást adott a magyar kamara önálló intézkedési hatáskörének kibővítéséről. Eszerint a kamara maga engedélyezhette tisztviselőinek eltávozását vagy szabadságát. Önállóan rendelkezett 1100 Ft alamizsnaalap felett. Maga intézte az uradalmi vagy városi haszonvételek bérbeadását, adás-vételét, ha a bérlet vagy a vételár összege nem haladta meg a 2000 Ft-ot, úgyszintén a 3000 Ft-nyi költséget meg nem haladó kincstári építkezések ügyeit. A városi építkezéseket 2000 Ft-os költségig a kamara engedélyezhette. A kamara tölthette be a lelkészségeket 1000 Ft-ot meg nem haladó évi jövedelem esetén. A már megállapított fizetéseket, nyugdíjakat, napidíjakat, útiköltségeket, fordítási díjakat saját hatáskörében utalványozhatta. A városi számadásoknál 500, a kincstári számadásoknál 25 Ft-nyi bevételi hátralékot, kisebb úrbéri hátralékokat elengedhetett. Hatáskörébe tartozott továbbá az óvadékok megállapítása, különféle taksák levonása és az alárendelt hivatali szervek munkájának az ellenőrzése. A rendelet szabályozta a kamarai adminisztrátorok, uradalmi prefektusok, harmincad- és sóhivatalok kisebb gazdasági ügyekben gyakorolt önálló intézkedési hatáskörét.⁴⁵ A május 20-i rendeletet a továbbiakban még néhány apróbb ügyben módosították. Az 1802. március 3-i rendelet többek között azt is szabályozta, hogy az állásbetöltések joga az 1792. január 26-i és 1800. február 4-i szabályozás szerint illeti a kamarát.⁴⁶

A magyar kamara önálló intézkedési hatáskörét 1848-ig még többször kiszélesítették. A legnagyobb volt ezek közül az 1810. évi hatáskörszabályozás. Ezen ala-

⁴⁴ E 81. Gremialia. 1800—7—2.

⁴⁵ E 99. Ben. res. 1800. máj. No. 102.

⁴⁶ E 81. Gremialia. 1800—7—7., júl. 4-i felterjesztés a május 20-i királyi rendeletről. E 99. Ben. res. 1802. márc. No. 27., a hatáskörbővítést lezáró királyi rendelet.

pultak a későbbi kisebb mértékű szabályozások is. Az 1810. január 11-i⁴⁷ utasítás újból leszögezte, hogy a hatáskörbővítés célja kifejezetten az ügyintézés meggyorsítása. E rendelkezés szerint a következő ügyeket utalták a magyar kamara önálló intézkedési hatáskörébe: telepek részére a már szabályozott kedvezmények engedélyezése, talált kincsek után 100 Ft-ig, életmentésért 25 Ft-ig a jutalom (taglia) kiutalása, a szabályszerű napidíjak és útiköltségek utalványozása, irodaszerek beszerzése, fizetési előlegek engedélyezése, a fizetésekre megállapított különféle taksák, irodai vagy egyéb taksák ügyei a fennálló szabályozások szerint, lakbér kiutalása, napszám, 100 Ft-ig gyógyítási költség kiutalása szolgálknak és jobbágyoknak, 50 Ft-nál nem nagyobb számadási hiány elengedése, bányászok, sóvágók, szolgák részére ellátás kiutalása, munkabérek megállapítása a kincstári gazdálkodás területén, az épületek fenntartására szükséges javítások, épületjavítások, renovációk 3000 Ft-os költségig, építési anyag beszerzése, az építkezés lefolytatása, 6000 Ft-nál nem nagyobb értékű épületek eladása, jóváhagyása az olyan bérleteknek, ahol az évi bérösszeg 6000 Ft-nál nem nagyobb, szabad királyi városoknál ingatlaneladások jóváhagyása 6000 Ft érték alatt, kamarai birtokokon az úrbéri szerződések megkötése az urbarium előírásai szerint, lelkészi javadalmak adományozása évi 1000 Ft-os jövedelemig, a központban a hivatali ranglétrán a fogalmazótól és a számtisztától lefelé helyet foglaló összes kamarai alkalmazottak, továbbá évi 700 Ft-nál nagyobb fizetést nem élvező só-, harmincadtisztviselők és egyéb számadásra kötelezett alkalmazottak személyzeti ügyei, a fiskalitások feljelentői részére az érték harmadrészenek kiutalása (ha a feljelentés tárgya ingó vagyon, amely a feljelentés nélkül nem jutott volna a kamara tudomására), a püspökök által megállapított nyugdíjak és alamizsnák kiutalása a vacans egyházi javadalmakon, 2000 Ft-os kiadást túl nem haladó városi építkezések engedélyezése, az összes városi haszonvételek bérleti szerződéseinek jóváhagyása, engedély adása a szabad királyi városoknak kölcsön felvételére, szabad királyi városoknál a tisztújítási jegyzőkönyvek jóváhagyása a helytartótanáccsal egyetértésben.

Az önálló intézkedési hatáskör szabályozása, mint erre már utaltunk is, nemcsak az ügyvitel racionalizálását, hanem a magyar kamara önállóságának, a bécsi udvari kamara és a magyar kamara viszonyának a kérdését is érintette. Különösen vonatkozott ez a kamarai tisztségek betöltését illető problémára, amelyről a hatáskörbővítést szabályozó utasítások csak röviden szóltak, illetve nagyrészt jóváhagyták az 1790-es években kiadott rendelkezéseket.

A kamarai tisztviselők személyzeti ügyeivel kapcsolatos önálló hatáskör az 1785 előtti állapotokhoz képest szintén növekedett, nem olyan nagy mértékben azonban, mint a pénzkiutalási és gazdálkodási hatáskör. Az uralkodó kinevezési joga 1790 után a kamarai központban általában a referálással és fogalmazással kapcsolatos tisztségekre, a központi szerveknél és a vidéki szervek egy részénél a vezető tisztségekre terjedt ki. Ez azt jelentette, hogy a király nevezte ki a kamaraelnököket, alelnököket, a kamarai tanácsosokat, titkárokat, fogalmazókat, az iktatóhivatal, a kiadóhivatal, a levéltár vezetőjét és helyettesét, a főpénztárnál a fizetőmestert, ellenőrt és a számfeljtőt, a pénztári tiszteket, a számvérvőhivatalban a számadásmestert, helyettesét és a számtanácsosokat, számtiszteket. A kamara általában kinevezhette az írnokokat (kancellistákat) és az ezeknél kisebb

⁴⁷ E 136. Magyar kam. arch. Div. instr. Irreg. Fasc. 7. 643—678. Az utasításban megtalálhatók az 1826., 1829., 1835., 1836., 1837. évi pótlások, kiegészítések.

rangú alkalmazottakat. Királyi kinevezéssel nyerték el tisztségüket a kamarai adminisztrátorok, az adminisztrációk ülnökei, a királyi jogügyi igazgató, aligazgató és a jogügyi igazgatóság ügyészei, az uradalmi prefektusok és inspektorok, a harmincadinspektorok, a fontosabb harmincadhivatalok (pesti, debreceni, kassai, győri, zimonyi, zágrábi, károlyvárosi) vezetői és ellenőrei, a fontosabb sóhivatalok (debreceni, hradeki, mohácsi, nádszegi, pesti, poroszlói, győri, szegedi, szeredi, szolnoki, tárkányi, tokaji) vezetői és ellenőrei. Az 1810. évi hatáskörbővítés a kamara kinevezési jogát — amint láttuk — a fogalmazókra és a számtisztekre, a vidéki alkalmazottaknál az évi 700 Ft-nál nagyobb fizetést nem húzó alkalmazottakra is kiterjesztette.⁴⁸ A kamara kinevezési hatáskörébe eső tisztségeknél a kinevezésekről, nyugdíjazásokról, áthelyezésekről stb. negyedévi kimutatásokat kellett az udvarnak küldeni. Az udvar ily módon ellenőrizte a kamarai személyzeti státus alakulását, s azt, hogy az általános irányelveket a magyar kamara a személyzeti ügyekben hogyan tartja be.

3. A KAMARAI SZERVEZET

A magyar kamara szervezetének visszaállításánál — mint hangsúlyoztuk — az egyesítés (1785 szeptembere) előtti állapot volt irányadó. Az udvar még arra is ügyelt, hogy a kamara az akkori szervezeti kereteket lehetőleg ne tágítsa. Létszámemeléshez az egyes szervezeti egységeknél csak különösebb indok esetén járult hozzá.

A kamarai személyzeti státus 1791. évi szabályozásánál az udvar a kamarai tanács létszámát az elnökön és az alelnökön kívül 11 főben állapította meg. A 11 tanácsos között kellett lennie a levéltári igazgatónak és a tanácsosi rangban levő királyi jogügyi igazgatónak is. Ez a létszám kb. azonos volt az 1772. évi utasításban engedélyezettel, amely a jogügyi igazgatón és a kassai kamarai adminisztrátoron kívül 10 tanácsosban rögzítette a tanács létszámát. A tanács tényleges létszáma 1791-ben túllépte az engedélyezett keretet, 2 létszám feletti tanácsosi állást úgy kellett a kamarának megszüntetni, hogy tanácsos nyugdíjazása esetén a megüresedett állást nem tölti be. A létszám ilyen módon való csökkentése, amelyet egyébként mindig takarékosággal indokoltak meg, elég nehezen valósult meg. A kamarai személyzeti státus 1811. évi szabályozásakor még mindig 2 létszám feletti tanácsos található. Az 1811. évi szabályozás egyébként 10 főben állapította meg a tanács létszámát. Ebben a létszámban benne kellett lennie az 1807. évben kinevezett bányügyi referensnek és a királyi jogügyi igazgatónak is. A tanács létszáma e szabályozás szerint valamivel kisebb volt az 1772-ben engedélyezetté, amit természetesen a napóleoni háborúk pénzügyi nehézségeivel lehet magyaráznunk. A létszám e rögzítése ellenére 2—3 létszám feletti tanácsos majdnem minden évben akadt a magyar kamaránál. Sőt az 1840-es években a tanács az elnökön és alelnökön kívül a tiszteletbeli tanácsosokkal együtt már 15—17 kamarai tanácsosból tevődött össze. (E létszámban nem szerepel a kassai és a temesvári kamarai adminisztrátor, akik szintén tanácsosi rangban voltak.)

⁴⁸ E 99. Ben. res. 1791. aug. No. 119., aug. 25-i rendelet, Ben. res. 1792. jan. No. 34., jan. 23-i rendelet. A későbbi szabályozásra E 81. Gremialia. 1800—7—2.

A titkárok és a fogalmazók esetében még nagyobb a különbség az engedélyezett és a valóságban alkalmazott személyzet között. Az 1791. évi és az 1811. évi státuszrendezés egyaránt 10 titkári és 10 fogalmazói állást engedélyezett. A létszámfeletti állásokat, ilyenek minden évben voltak, szintén a megüresedett állások be nem töltésével kellett volna megszüntetni. A gyakorlat azt mutatja, hogy a létszámfeletti állások megszüntetése helyett egyre inkább szaporították azokat. A titkárok és fogalmazók száma egyre nagyobb lett, 1832-ben 13 titkár, 17 fogalmazó, az 1840-es években 15—17 titkár s közel 20 fogalmazó dolgozott a kamaránál. E mellett igen nagy volt a fogalmazógyakornokok száma is, 1832-ben pl. 13, 1842-ben 12, 1843-ban 13, 1845-ben 35, 1847-ben 37.

A létszám kérdésében állandó volt a küzdelem a magyar kamara és az udvari ellenőrzést végző bécsi udvari kamara között. A gyakori ügyviteli racionalizálások, a takarékoság állandó hangoztatása ellenére a személyzetet mégis növelni kellett az újabb és újabb, egyébként a magyar kamara hatásköréhez szorosan nem kapcsolódó feladatok elvégzése céljából, továbbá a magyar kamara önálló ügyintézési hatáskörének nagymértékű kiszélesítése miatt. Az utóbbi azt jelentette, hogy a magyar kamara az ügyek többségében az udvarhoz való felterjesztés és udvari határozat nélkül dönthetett.⁴⁹

Az elnökből, alelnökből, a tanácsosokból tevődött össze — amint tudjuk — a magyar kamara legfontosabb szervezeti egysége, a tanács. A tanács személyzetének azonban nemcsak az volt a feladata, hogy a tanácsüléseken referálja az ügyeket, majd döntést hozzon azokra. A tanácsosok a hozzájuk beosztott titkárokkal, fogalmazókkal készítették elő az ügyeket a tanácsülésre, majd a tanácsi döntés után az ő közreműködésükkel készültek el a fogalmazványok. A tanácsosi és fogalmazói személyzet ezt az utóbbi munkát szintén bizonyos szervezeti keretek között végezte. Ezeknek a kereteknek a kialakulása az 1772. évi utasítással indult meg. Említettük, hogy 1772 után a kamaránál minden előadó tanácsos mellé bizonyos titkári és fogalmazói személyzetet osztottak be egy vagy esetleg több ügycsoport ügyeinek intézésére. Ebből az együttműködésből alakult ki az a szervezeti egység, amelyet II. József korában a kamarával egyesített helytartótanácsnál *büro*nak hívnak. A *büro* a tanácsost és a hozzája beosztott fogalmazói személyzetet és e személyzet munkahelyét, irodáját jelentette. A *büro*-rendszer így részben kamarai, részben helytartótanácsi eredetű. Határozottabb formát mindenesetre a két hatóság egyesítése alatt nyert.

A visszaállított kamara szintén átvette ezt a *büro*-rendszert, mégpedig az 1790 előtti jellegzetességeivel. A magyar kamara hivatali helyiségeinek elosztását felülvizsgáló jegyzék 1791-ben elnöki, alelnöki és 10 tanácsosi *büro*ról ad felvilágosítást. Az elnöki *büro* 2 dolgozószobából és 1 előszobából, az alelnöki 1 szobából és előszobából állt. Minden tanácsosnak volt egy-egy dolgozószobája, ehhez csatlakoztak a beosztott titkár, fogalmazó, gyakornok részére fenntartott szobák. A levéltári igazgató *büro*ját a levéltár helyiségében helyezték el.⁵⁰ A *büro*k tehát szervezetileg tulajdonképp a kamara osztályai voltak.

⁴⁹ A kamarai személyzetre E 99. Ben. res. 1791. apr. No. 122., E 81. Gremialia. 1791—35—4., 1793—17—13. (No. 2. melléklet), E 99. Ben. res. 1811. január No. 240., E 74. Cassalia. 1832—15—87. (kimutatás a személyzetről az irodaszerek kiutalásával kapcsolatosan). A létszámra ezeken kívül figyelembe vettem a „Schematismus inelyti regni Hungariae, partiumque eidem adnexarum” kötetét a megfelelő évekből.

⁵⁰ E 81. Gremialia. 1793—17—13. E melléklet.

Az osztály, illetve ügyosztály az 1848 előtti kormányzésekéknél, így a kamaránál is — mint tudjuk — departamentum néven ismeretes. A magyar kamaránál ez a departamentális rendszer 1772 után alakult ki. A departamentumok a kamara hatáskörébe eső ügyeknek bizonyos csoportjait, osztályait jelentették. Minden ügy, illetve minden irat (s az irattal kapcsolatos tanácsülési jegyzőkönyv is) már az iktatásnál megkapta helyét a maga ügyosztályában. Az ügyek e beosztás szerint kerültek a tanácsülés elé, majd a tanácsi döntés után e beosztás szerint készítették el a fogalmazványokat és adták ki az iratokat. Az irattárban minden ügyosztály iratait külön zárt, önálló segédletekkel ellátott állagokban rendszerezve helyezték el. A departamentális rendszer ebben az irattári elhelyezésben a legtisztább.

Az előzőekben is utaltunk arra, s a fenti kifejtés is mutatja, hogy a bíró és a departamentum nem azonos képződmények. Az 1790 után visszaállított kamaránál 10—11 tanácsosi bíró volt. A departamentumok száma ezzel szemben 20—25 között változott.⁵¹ Ennyire volt szükség a kamara ügykörének tárgyi csoportosítására. A 20—25 departamentum ügyeit a 10—11 tanácsosi bírónak kellett elintéznie. Magától értetődő, hogy egy-egy tanácsosi bíró általában több departamentum ügyeivel foglalkozott.

A bíró és a departamentum e kapcsolatát jellegzetesen tükrözi a magyar kamara 1813. évi kimutatása az ügykörök elosztásáról. Az alábbi táblázatban ennek alapján feltüntetjük az akkor fennálló 10 tanácsosi bírót és az egyes ügyosztályoknak (departamentumoknak) a bírókhoz utalt ügyeit.⁵²

⁵¹ A magyar kamara departamentumai 1790 után a következők voltak: Aedilia (építési) 1792—1810, Banatica (bánsági) 1790—1847, Cassalia (pénztári) 1790—1849, Civitatensia (városi) 1790—1848, Civitates montanisticae (bányavárosi) 1824—1835, Collatio bonorum (birtokadományozási) 1790—1848, Dimensionalia (földmérési) 1790—1802, Fluminensia (fiumei) 1792—1848, Fundationalia saecularia (világi alapítványi) 1792—1819, Gremialia (kebelbeli) 1790—1848, Judaica (zsidóügyi) 1793—1816, Juridica et fiscalia (világi és egyházi jogügyi) 1790—1799, Fiscalia (világi jogügyi) 1800—1849, Juridica (egyházi jogügyi) 1800—1850, Montanistica (bányaügyi) 1807—1847, Oeconomica (uradalmi) 1790—1847, Pensionalia (nyugdíjügyi) 1791—1848, Penuriae frugum (gabonafnségügyi) 1794—1813, Postalia (postai) 1793—1849, Salinaria (sóügyi) 1790—1848, Scepusiensium XVI. oppidorum (16 szepesi város ügyei) 1792—1848, Serici culturae (selyemtenyésztési) 1792—1848, Subsidii bellici (rendkívüli hadiadó) 1794—1820, Thesaurorum (kincslelet) 1845—1854, Tricesimalia (harmincadi) 1790—1848.

A fenti adatokra l. A Magyar Országos Levéltár fond- és állagjegyzéke. I. rész: A—P szekeiók. Bp. 1959, 76—78. Az évszámok az ügyosztályi iratállagokban található iratok időkorét jelentik, ez kb. azonos az ügyosztály fennállásának idejével is. Megjegyezzük, hogy a felsorolt kamarai ügyosztályok csak 1848-ig működtek, de egyes ügyosztályok irataiban találhatóak 1848 utáni darabok is.

⁵² E 97. Praesidialia. 1813. febr. No. 34. Az ügyvitelt szabályozó február 12-i elnöki utasítás „Tabella exhibens numerum departamentorum ac horum inter dominos referentes subdivisionem, denique individua singulo domino referenti adlaterata” című melléklete alapján.

Tanácsosi büro

Departamentum

1. báró Perényi Lázár tanácsos
Scultéty Ferenc titkár
Parczer János iktatótisz	1 fogalmazógyakornok	Civitatensia (városi)
2. gróf Széchenyi Lajos tanácsos
Tartler János titkár		Oeconomica (uradalmi) ügyosztályból:
Óbudai, visegrádi, nagyváradai uradalom, zágrábi adminisztráció
Hannibal Ferenc fogalmazó	1 fogalmazógyakornok	Postalia (postai)
A megfelelő nyugdíjazási ügyek
3. Stettner Gábor tanácsos
Novák Ferenc titkár
Balás József fogalmazó	1 fogalmazógyakornok	Tricesimalia (harmincadi)
A megfelelő nyugdíjazási ügyek
4. Schönstein Ferenc tanácsos
Fratrics József titkár
báró Eötvös Ignác fogalmazó	1 fogalmazógyakornok	Salinaria (sóügyi)
A megfelelő nyugdíjazási ügyek
5. Orlandini Antal tanácsos
Moor József titkár
Kunczy József fogalmazó	1 fogalmazógyakornok	Cassalia (pénztári)
Gremialia (kebelbeli)
Bellica subsidia (rendkívüli hadiadó)
Commissionis crediti financiaia
praesidentialiter (hitelbizottsági elnöki)
6. Paulovits Ferenc tanácsos
Balásy Ágoston titkár
Györfy József fogalmazó	1 fogalmazógyakornok	Fiscalia et jus detractus (jogügyi)
A megfelelő nyugdíjazási ügyek
7. Halouzière Ferenc tanácsos
Bedeckovich Tamás titkár
Ondrus János fogalmazó
gr. Wenckheim Ferenc fogalmazó	1 fogalmazógyakornok	Banatica (bánsági)
Serici cultura (selyemtenyésztési)
Oeconomica ügyosztályból:
Aradi uradalom
Erdészet
Fakitermelés
A megfelelő nyugdíjazási ügyek
8. Szvoboda Jakab János tanácsos		Collatio bonorum (birtokadományozási)
Ottilinger András titkár
Semsey József fogalmazó	1 fogalmazógyakornok	Oeconomica ügyosztályból:
Hradeki, peklini, ungvári, bácsi uradalom
Gremialia aedilia (kebelbeli ügyosztály építéstudgyei)
A megfelelő nyugdíjazási ügyek

Tanácsosi büro

Departamentum

9. Kmosko Ágoston	tanácsos	Oeconomica ügyosztályból:
Dendely Mihály	titkár	Lublói, podolini, tokaji uradalom
gróf Majláth Károly	titkár	Oppida Scepusiensia (szepesi 16 város)
Csermák János	fogalmazó	Juridica (egyházi jogügyi)
	1 fogalmazógyakornok	Fund. saecularia (világi alapítványi)
		Judaica (zsidóügyi)
		Thesauri (kincsleleti)
10. Garapich Illés	tanácsos	Montanistica (bányaügyi)
Fridmanszky Imre	titkár	
Hannibal Ferenc	fogalmazó	

A kimutatás szerint csupán a városi, a harmincadi, a sóügyi és a bányügyi departamentum esetében azonos a tanácsosi iroda és a departamentum. A többi tanácsosi büro általában több departamentum ügyeit intézte, illetve egy departamentum ügyeit több büro látta el. A legnagyobb a szétszósztás az „Oeconomica” departamentumnál, ennek ügyeivel 4 tanácsosi büro foglalkozott.

A magyar kamara szervezeti egységei tehát az elnöki, alelnöki, tanácsosi bürok (irodák), továbbá a segédhivatalok és a szakhivatalok voltak. A segédhivatalokra és a szakhivatalokra is többször alkalmazza az egykorú szóhasználat a büro kifejezést. A departamentumok (ügyosztályok) az 1790 után is inkább a kamarai ügykör osztályainak, csoportjainak minósíthetők. A kamarához került ügyeket e pontosan és határozottan megállapított departamentumok szerint intézték, s a departamentális beosztás az iktatástól kezdve az iratok irattári elhelyezéséig szigorúan érvényesült. A departamentum tehát nem szervezeti, hanem inkább ügyviteli és irattári osztály.

Megjegyezzük, hogy ennek ellenére a departamentum állandóbb képződmény, mint a tanácsosi büro. A bürok személyi összetétele többször módosult, egy-egy tanácsos vagy titkár szolgálati ideje alatt egymás után több departamentumhoz volt beosztva. A departamentumok azonban, amint ezt a kamarai regisztrátúra máig fennmaradt rendszere mutatja, 1790—1848-ig lényegesen nem változtak.

A magyar kamara aránylag nem nagy előadói és fogalmazói személyzete miatt a departamentális ügyintézési rendszernek ez a formája 1848-ig, a kamara megszűnésének időpontjáig fennmaradt. A magyar kamara feladatköre a személyzethez képest túl széles volt már ebben a korszakban. E feladatkör differenciálódását jelzi a departamentális rendszer kialakulása, amely egyben a fejlettebb munkamegosztást is meghonosította a magyar kamara ügyintézésében. A hivatali szervezet azonban még nem tudott teljesen e kiszélesedett hatáskörhöz és fejlettebb munkamegosztáshoz idomulni. A hivatali szervezet és a munkamegosztás nagyobb összhangját csak az államigazgatási szervezet polgári formája tudta megvalósítani, mégpedig először az 1848/49-i minisztérium felállításakor.

A tanács és a bürok személyzetének és szervezetének áttekintése után vizsgáljuk meg a segédhivatalok és szakhivatalok személyzetét és szervezeti változásait. Ezen a téren is az 1785 előtti állapotot állították vissza 1790 után.

Az iktatóhivatal rendszeres személyzete általában nem változott. Az 1791. és 1832. évi személyzeti státus szerint egyaránt 1 iktató és 4 iktatótízt található e

segédhivatalban. A rendkívüli személyzet dolgában már egészen más az arány, mert 1791-ben 2 gyakornok, 1832-ben ezzel szemben 10 gyakornok (s még számos írnök) vett részt az iktatóhivatal munkájának az elvégzésében.

A magyar kamara legnépesebb segédhivatala továbbra is a fogalmazványok másolásával és az iratok kiadásával foglalkozó kiadóhivatal volt. Az 1791. évi létszám a kiadóhivatalban 28 (a kiadó, kiadói segéd, 18 írnök, 8 járulnok), az 1832. évi 27 (a kiadó, kiadói segéd, 17 írnök, 8 járulnok). Az állandó létszám tehát lényegesen nem változott. Ehhez azonban hozzá kell fűznünk, hogy gyakornokok foglalkoztatása alaposan megnövelte a kiadóhivatal tényleges személyzetét. A kiadóhivatalban pl. 1832-ben 14 gyakornok volt.

Az irattári hivatal személyzeténél a lassú növekedés szintén észrevehető. Az 1791. évi szabályozáskor 10 főben állapították meg az irattári személyzetet (irattáros v. regesztrátor, helyettes irattáros, 2 segédirattáros, 2 lajstromozó, 2 írnök és 2 járulnok). A létszám 1811-ben változatlan, 1832-ben 1 irattárosból és 13 beosztottból állt az irattár személyzete.

Tekintsük át ezek után a szakhivataloknak minősülő számvevőség, főpénztár és levéltár személyzeti viszonyait. A kamarai számvevőség személyzetét 1791-ben 87 főben állapították meg. E létszámban benne van a helytartótanáctól a kamarához visszacsatolt városi számvevőségi osztály személyzete is, nincs benne azonban az alapítványi számvevőségi személyzet, amelyet a helytartótanács számvevőségénél találhatunk meg. A kamarai számvevőség 1784-ben 51 főnyi személyzettel rendelkezett (a helytartótanácsához csatolt városi osztály személyzete nélkül), tehát jóval kisebbel, mint 1791-ben. A megnövekedett 1791. évi személyzet később azután csökkent, mivel az alapítványi ügyeknek a helytartótanács részére történt átadásakor a helytartótanácsi számvevőség néhány alkalmazottat még átvett. A XIX. század első évtizedeiben ez a létszám a kamarai számadásellenőrző tevékenység kiszélesedése miatt tetemesen megnőtt. A számvevőség hatáskörének kiszélesedését mutatja, hogy ekkor már 7 ügyosztálya volt (számadási, gazdasági, illetve uradalmi, sóügyi, harmincadí, városi, fiskális és birtokadományozási, egyházi és az iroda), személyzete pedig 117 főből állt (ebből 1 számvevő, 1 alszámvevő, 8 számtanácsos, 48 számtiszt, 34 írnök, 16 járulnok, 6 gyakornok).⁵³

A kamarai főpénztárnak 1791-ben, mivel az alapítványi pénztárügyeket még egyelőre a magyar kamara intézte, meglehetősen magas, 34 főből álló létszáma volt, ez a rendkívüli személyzettel (napidíjasokkal) tulajdonképp 60 fölé emelkedett. A helytartótanács 1794-ben az alapítványi pénztárral 13 főnyi személyzetet vett át a kamarai főpénztártól. A magyar kamarának ekkor 25 főnyi személyzete maradt. A megmaradt 25 főnyi pénztári személyzettel a kamara nem elégedett meg. Azzal érvelt, hogy a főpénztárnak az alapítványi ügyek elvétele után is elég dolga van. Kapcsolatot tart fenn nemcsak az összes kamarai főpénztárakkal, hanem a hadipénztárakkal, a nagyszabeni pénztárral is. A kamarai főpénztár az állami kiadások és bevételek központja. Munkájának növekedését jelzi, hogy 1784-ben 412, 1793–94-ben 1194 pénztári naplóívet kellett készítenie. A magyar kamara ennek alapján a budai főpénztár személyzetét 34 főben kérte megállapítani. Az udvari leirat nem hagyta jóvá a magyar kamara javaslatát. Indokolásul felhozta, hogy a budai főpénztárnál megnövekedtek ugyan a hitelpénztári ügyek,

⁵³ A segédhivatalok és a számvevőség személyzetére l. a 49. sz. jegyzetnél idézett iratokat. A számvevőségre ezenkívül E 81. Gremialia. 1832—1—61. A. melléklet.

ezzel szemben kevesebb dolga van a pénztárnak a nyugdíjakkal és kegydíjakkal, amelyeket ezentúl csak negyedévenként kell kifizetnie. A kerületi pénztári, telepítési, adószabályozási, kenyérinségi ügyek pedig amúgy is megszűntek. A létszám tehát maradt 25 fő, amely annak ellenére, hogy a főpénztárnál jelentős szervezeti változások történtek, a továbbiakban sem változott lényegesen. A budai főpénztárnál 1832-ben 27 főnyi rendszeres személyzet szolgált.⁵⁴

Nem történt változás 1790 után a kamarai levéltár személyzetében sem. A levéltár élén, mint említettük, a levéltárigazgató állott, aki mindig kamarai tanácsos volt. A levéltár személyzete (allevéltárnok, lajstromozók, mutatózók, írnokok és járulnokok) 1791-ben és 1842-ben egyaránt 20 fő volt. A levéltári hivatalt a tanácsos igazgató mellett rendszerint az allevéltárnok vezette, mégpedig olyképp, mint a számvevőséget a számadásmester vagy a főpénztárt a pénztári prefektus, akik felett szintén igazgató-tanácsosok voltak.

A magyar kamara ezzel a személyzettel az egyre szaporodó munkákat a segédhivataloknál sem tudta elvégezni, a rendszeres személyzet mellett ideiglenes alkalmazottakat is foglalkoztatott. A főpénztárnál pl. 1793-ban 31 rapidíjas volt. A kiadóhivatalban és irattárban azért kellett állandóan rapidíjas írnokokat, gyakornokokat munkába állítani, mert e két hivatal legjobb állandó munkaerőit a bűrókban vették igénybe másolási célokra. A személyzeti státusz minden szabályozásánál meghagyták az ideiglenes munkaerők elbocsátását vagy ilyen munkaerők igénybevételének csökkentését.⁵⁵ E rendelkezések azonban többnyire eredménytelenek maradtak. Az ideiglenes alkalmazottak száma évről évre nőtt.

A segédhivatalok 1785 előtti szervezetén az 1790 utáni korszak nem változtatott. A szakhivatalok közül a főpénztárnál történt említésre méltó változás 1817-ben, amire a pénzkezelés meggyorsítása, biztonságosabbá tétele és a kamaraelnök pénzkiutalási jogkörének kiszélesítése szolgáltatott okot. Ennél az átszervezésnél a főpénztári hivatalban egy helyett két pénztárt állítottak fel: a bevételi (Einnahmskasse) és a kifizető pénztárt (Ausgabskasse). A bevételi pénztár vételezte be az összes pénzjövödelmeket. E bevételekből eszközölték a nagyobb összegű kifizetéseket, mégpedig elnöki rendeletre. E kifizetések a következők voltak: a kifizető pénztár részére átutalt összegek, a hitelpénztár részére befolyt összegek átadása a hitelpénztárnak, a sóbányászatra és sóigazgatásra, a harmincadigazgatásra, a Hradek-lykavai uradalom részére történt kiutalások, az udvari kvóta negyedévi részletei, a katonai dotációk, a különféle pénztárak ellátmányai, a visszafizetések, a készpénzszállítmányok a bécsi központi kamarai pénztárba. A kifizető pénztár fedezte az összes kamarai és közigazgatási fizetéseket, irodaköltségeket abból az összegből, amelyet a bevételi pénztártól szükség szerint kapott.⁵⁶

Kibővült a budai főpénztár és számvevőség feladatköre 1829-ben, amikor megszüntették a temesvári főpénztárt és számvevőséget, s a két szerv ügyeit a megfelelő budai hivatalok vették át. A temesvári számvevőség és főpénztár megszüntetését 1825-ben a magyar kamara azzal az érveléssel javasolta, hogy e szervek munkáját a magyar kamara központja is ellátná, ez pedig a kamarai pénzügy-

⁵⁴ A főpénztári személyzetre l. a 49. sz. jegyzetnél idézett iratokat. A főpénztár 1794. évi személyzetének megállapítására felterjesztett kamarai javaslat E 74. Cassalia. 1793—7—14., az udvari leirat Cassalia. 1794—89—1. jelzet alatt található.

⁵⁵ A kamarai levéltárra és az ideiglenes alkalmazottakra l. szintén a 49. sz. jegyzetnél idézett iratokat.

⁵⁶ E 98. Praes. cass. 1817. No. 567.

igazgatás nagyobb központosításával, bizonyos költségmegtakarítással járna. A bécsi magyar – erdélyi udvari főszámvevőség ellenezte ezt a tervet. Később a magyar kamara kebelbeli bizottságának részletesebb indoklása alapján mégis felfszámolták a két, addig meglehetősen önállóan működő temesvári kamarai hivaltalt.⁵⁷

Az 1829. április 24-i királyi rendelet szerint a budai számvevőség átvette a bán-sági só- és birtokszámadások ellenőrzését (a harmincadi számadásokat addig is ott vizsgálták felül). A bán-sági birtokok részére külön számvevőségi osztályt állítottak fel Budán. A számvevőség személyzetéből csak 2 alkalmazott maradt Temesváron, a többi feljött Budára. A temesvári főpénztár ügyeit részben a budai főpénztár vette át, részben visszamaradtak a temesvári só- és harmincadhivatalnál, amely erősen csökkent hatáskörrel a temesvári főpénztár jogutódja lett.⁵⁸ Az addig nagy önállósággal rendelkező temesvári kamarai adminisztráció, számvevőségének és pénztárának elvesztésével, birtokkezelő szervvé (adminisztrációvá) vált.⁵⁹ A budai számvevőhivatalnál a bán-sági osztály a továbbiakban külön részlegként működött. A számvevőhivatalnak külön részlege volt az építési osztály is, amely a vízi és építési igazgatóság (directio in hydraulicis et aedilibus) számvevőségi szerve volt.

4. A KAMARAI SZEMÉLYZET TÁRSADALMI HELYZETE

A kamarai tisztviselők társadalmi hovatartozásának kérdésével az 1741—1772-ig terjedő korszak tárgyalásánál már foglalkoztunk. A magyar kamara fennállásának utolsó korszakában néhány jellemző adalék és személyzeti kimutatás segítségével — a részletes kidolgozás igénye nélkül — vázlatosan ismét érintjük ezt a problémát.

A kamaraelnökök és alelnökök továbbra is befolyásos főurak vagy esetleg birtokos nemesek voltak, majdnem kivétel nélkül a bécsi udvar bizalmasai és hívei. Igaz, hogy e mágnások közül nem egy, mint pl. Grassalkovich Antal gróf kamaraelnök, Festetich Pál gróf kamarai alelnök, az udvarnál befolyását a magyar kamarai pénzügyigazgatás önállósága érdekében is eredménnyel latba vetette. Grassalkovich után gróf Erdődy János (1772—1782), gróf Fekete György (1782. május 21.—október 17.), gróf Niczky Kristóf (1782. október 18.—1783. augusztus 12.), gróf Balassa Ferenc (1783. augusztus 13.—1785. május 6.) viselte az elnöki tisztséget. A helytartótanács és a magyar kamara egyesítése után gróf Jankovics Antal (1785—1786) és gróf Zichy Károly (1786—1788) lett a helytartótanács első alelnöke kincstartói címmel.

A kamarai vezetők közül Grassalkovich Antal mellett igen érdekes pályát futott be Zichy Károly gróf, aki az 1780-as évek elején a bécsi udvari kamara magyar tanácsosa volt. Amikor 1782-ben a magyar kancellária átvette a bécsi udvari kamarától a magyar és erdélyi kamarai ügyek ellenőrzését, Zichy Károly a kancell-

⁵⁷ A magyar kamara javaslataira E 74. Cassalia. 1825—11—27. (a kebelbeli bizottság jegyzőkönyve), Cassalia. 1826—11—30., felterjesztés a temesvári kamarai adminisztráció véleményével, Cassalia. 1827—11—62., a bizottsági jegyzőkönyv felterjesztése.

⁵⁸ E 99. Ben. res. 1829. ápr. No. 77.

⁵⁹ Uo. 1829. dec. No. 86.

láriához került át tanácsosnak, 1786—88-ig a helytartótanács első alelnöke volt. Niczky Kristóf után 1788-ban mint országbíró a kamarával egyesített helytartótanács elnöke lett. Országbírói tisztségéből kifolyólag, mivel ekkor a nádori tisztséget nem töltötték be, 1790 novemberéig ő a legfelsőbb bíróság (kúria) vezetője s az országgyűlésen a felsőház elnöke. Zichy Károly Pálffy kancellárhoz hasonlóan először II. József híve volt. Jelentős szerepet vitt pl. a II. József-féle közigazgatási és pénzügyigazgatási rendszer megvalósításában. A rendszer váltsága idején a császár politikája ellen fordult, s határozottan a rendi alkotmány helyreállítása, az országgyűlés összehívása érdekében lépett fel. Az 1790-es évek függetlenségi mozgalma idején közvetítő szerepet játszott az udvar és a rendek között. Mint kamarai szakember, hasznosan támogatta a rendek pénzügyi követeléseit azokon az udvari konferenciákon, ahová mint politikai vezetőt őt is meghívták. Zichy Károly bizonyos fokig a felvilágosodás híve volt, a rendi társadalom megváltoztatására azonban nem törekedett. A függetlenségi mozgalom ügyét is úgy igyekezett szolgálni, hogy a rendek számára és az udvar előtt is tárgyalóképes maradjon. Egyik oldalon sem bíztak benne. A magyar jakobinus mozgalom elfojtása után, 1795-ben a bécsi udvar többekkel együtt, mint megbízhatatlant, nyugdíjazta. Később, 1800 után, szakítva a bécsi udvar által helytelenített előbbi politikai irányvonalával, mint a bécsi udvari kamara elnöke, jelentős szerepet játszott a magyar kamarai pénzügyigazgatás legfelsőbb irányításában, a napóleoni háborúk pénzügyi műveleteiben. A bécsi udvar érdekeinek kiszolgálása miatt azonban igen népszerűtlenné vált a magyar rendek előtt.⁶⁰

Zichy Károly gróf a magyar kamarai pénzügyigazgatás élén, mint a kamarával egyesített helytartótanács első alelnöke, majd elnöke, csak 1790-ig állt. A kamarával egyesített helytartótanácsban Zichy után 1789. augusztus 23-ig Ürményi József, majd Szécsen Sándor (horvát származású birtokos nemes) töltötte be az alelnöki tisztséget, az utóbbi lett azután a visszaállított kamara elnöke is. Szécsen Sándort a bécsi udvar megbízható, szorgalmas, de szürke tisztviselőnek tartotta, aki mindig teljesítette a királyi jogok védelmével kapcsolatos kötelezéseit. Képességeiről, szakképzettségéről nem volt a legjobb véleménnyel.⁶¹ Szécsen Sándor utódként Semsey András Abaúj megyei főispán viselte 1808—1814-ig a kamaralelnöki tisztséget, az ő utóda gróf Majláth József (1814—1825), majd 1825-ben ifj. gróf Zichy Károly (Zichy Károly országbírónak, majd bécsi kamaralelnöknek a fia) lett. Az elnöki tisztséget 1836-ban gróf Keglevich Gábor, 1842-ben báró Mednyánszky Alajos, 1844-ben gróf Szécsen Miklós nyerte el. Minden elnök viselte a kincstartói (thesaurarius) címet, rendszerint cs. kir. kamarás, valóságos belső titkos tanácsos, valamelyik megye főispánja volt.

A kamarai alelnökökről nagyjából ugyanaz mondható el, mint az elnökökről, hiszen kamaralelnökké több esetben az alelnök lépett elő. Gr. Majláth József, gr. Keglevich Gábor, gr. Szécsen Miklós kamaralelnök előzőleg alelnök volt. A kamarai

⁶⁰ A kamaralelnökökre és alelnökökre vonatkozó adatok a „Schematismus inlyti regni Hungariae . . .” megfelelő kötetéből valók. A kamaralelnökökre I. még E 683. Magyar kamara arch. Dignitariorum regni Hungariae saecularium liber c. kötetet — gr. Zichy Károlyra Marczali H.: Az 1790/91-diki országgyűlés. Bp. 1907, I. k., 60—61., Hóman—Szekfű: Magyar történet. V. k. Bp. 1936, 89., Sándor Lipót iratai. 26, 21, 216., bécsi kamarai elnökségére. A. Beer i. m. 306., népszerűtlenségére József nádor iratai. II. k. 826—27.

⁶¹ Sándor Lipót iratai. 455., József nádor iratai. II. k. 453.

alelnökök 1772 után a következők voltak: gróf Festetics Pál (1772—1782), Majláth József (1784—1785), báró Orczy László (1792—1807), báró Eötvös Ignác (1808—1812), gróf Majláth József (1813—1815), ifj. gróf Nádasdi Mihály (1815—1816), gróf Cziráky Antal (1817—1824), báró Perényi Lázár (1825—1827), gróf Szécsen Miklós (1829—1830), gróf Keglevich Gábor (1831—1836), báró Mednyánszky Alajos (1837—1842), gróf Almásy Móric (1843—1848), Duschek Ferenc (1846—1848). A névsort túlnyomóan az aulikus főnemesség tagjainak nevei töltik ki. Nádasdi Mihály gróf pl. később a monarchia pénzügyminisztere lett, Almásy Móric gróf pedig 1849-ben a Windischgrätz-féle közigazgatás pénzügyi szervének, az Ideiglenes Kamarai Igazgatóságának a vezetője.⁶² Az alelnökök között csupán báró Orczy László, aki a század fordulóján vielte az alelnöki tisztséget, jelent politikai állásfoglalás tekintetében kivételt. Ő 1790 után a nemesi mozgalom egyik vezetője volt, s kapcsolatban állt a jakobinus értelmiségi társaságokkal.⁶³

A kamarai tanácsosok nemességét illetően az 1772. évi utasítás azt írja elő, hogy a 10 rendszeresített kamarai tanácsosi állásból hármat a főnemesség, hetet a köznemesség közül kell betölteni. A többi kamarai tisztviselő (titkár, fogalmazó, segédhivatali alkalmazottak) nemesi származását illetően ez az utasítás sem rendelkezik. A rendi országgyűlés törvényei — mint tudjuk — a közhivatalokat a nemesség fiai számára igyekeztek fenntartani. Mi volt a helyzet a XVIII. század II. felében a nemesek és nem nemesek hivatalviselése dolgában, azt közelebbről megvilágítják az 1790/91. évi országgyűlés eseményei.

A nem nemesek hivatalviselésének kérdése, amint ismeretes, 1791-ben az udvar kezdeményezéséből (királyi proпозиcióval) az országgyűlés elé került. A királyi proпозиció azt javasolta, hogy azokat a törvényeket, amelyek szerint minden közhivatalt a birtokos nemesség részére kell biztosítani, az országgyűlés helyezze hatályon kívül, s mondja ki, hogy a birtoktalan nemes minden közhivatalt betölthet, a nem nemes az udvari hatóságoknál, kormányiszékeknél a titkárságig vihesse, egyéb közhivatalban pedig korlátozás nélkül juthasson előre a hivatali ranglétrán. A rendek ezzel általában egyetértettek. Kijelentették, hogy a birtoktalan nemes és a nem nemes eddig sem volt teljesen kizárva a hivatalviselésből. Szükségesnek tartották azonban, hogy a törvényjavaslatot az egyik országgyűlési bizottság dolgozza ki.⁶⁴ Mind a királyi javaslatból, mind a rendek válaszából arra lehet következtetni, hogy a közhivatalokban (kormányiszékeknél és megyei hivatalokban) szolgáltak nem nemesek is, természetesen a kisebb állásokat töltötték be velük. A magyar kamaránál a XVIII. sz.-ban, amint láttuk, a kisebb állásokban szintén szolgáltak nem nemesek.

Kétségtelen, hogy a rendi országgyűléseknek a birtokos nemesség hivatalviselését biztosítani igyekvő határozatai elsősorban a magyar kormányiszékek idegen származású alkalmazottai ellen irányultak, s csak másodsorban a hazai nem nemesek ellen. Idegeneket a bécsi udvar inkább a hadügyi és kamarai szer-

⁶² A kamarai elnökökre és alelnökökre l. a 60. sz. jegyzetnél idézett „Schematismus . . .”-t.

⁶³ B. Orczy Lászlóra Benda K.: A magyar jakobinus mozgalom története. Bp. 1957, 41, 44—45., József nádor iratai. II. k. 453. A nádor felterjesztése a közigazgatás rendes menetének helyreállításáról (ebben vélemény a kamarai tisztviselőkről).

⁶⁴ Horváth M.: Magyarország történelme. 8. k. Bp. 1873, 100—101., Sándor Lipót iratai. 332. Az 1791. jan. 15-i udvari konferencia jegyzőkönyvéhez szolgáló jegyzet a királyi proпозиciók 11. pontjáról.

veknél alkalmazott Magyarországon. A kamarai és a bányaigazgatást illetően a rendek részéről többször elhangzott az a vád, s különös élességgel 1790 után, hogy e szervek alkalmazottai többségükben nem magyarok (pontosabban nem magyar honpolgárok). Néhány rendelkezésre álló adat alapján vizsgáljuk meg közelebbről az 1790 utáni korszakban is a kamarai tisztviselők nemességét, illetve lehetőleg azt is, mennyiben voltak nem hazai származásúak. Kiindulópontunk a kamarai tanácsosok, titkárok, fogalmazók 1813. évi, a bírók és departamentumok vizsgálatánál már közölt névsora.⁶⁵

Az 1813. évi kimutatás 10 tanácsos büróját és előadói beosztását ismerteti. A 10 tanácsos közül 2, báró Perényi Lázár és gróf Széchenyi Lajos főnemes, 7 köznemes és 1 (Garapich Illés) nem nemes. A köznemesek közül Stettner Gábor, Kmoskó Ágoston tanácsos régebbi hazai nemesi család sarjaként került a kamara szolgálatába. Schönstein Ferenc és Halouzière Ferenc magyar nemességüket csak 1790-ben, illetve 1791-ben szerezték, egyébként nemesi származásúak, német birodalmi nemesek (a német birodalom lovagjai) voltak. Schönstein 1823-ban báróságra emelkedett.⁶⁶ Két tanácsos, Szvoboda János Jakab és Orlandini Antal, mint nem nemesek kerültek közhivatali szolgálatba. Szvoboda Jakab 1770 körül a temesi kamarai adminisztrációnál kezdte szolgálatát, majd az ország főbiztosánál fogalmazóként folytatta, s mint kamarai titkár szerzett a hivatali szolgálatban tanúsított érdemeiért 1790-ben nemességet.⁶⁷ Orlandini Antal hivatali pályafutása 1768-ban kezdődött el, először a magyar kamara kiadóhivatalában, később a kamarai levéltárban tevékenykedett, majd II. József idején kamarai titkár lett. Nemességét a hivatali szolgálatban (elsősorban a levéltárban a királyi könyvek vezetésénél) tanúsított érdemeiért 1790-ben szerezte. Vele együtt testvére, Tamás alsó-ausztriai hadbírói hadnagy is magyar nemességet kapott.⁶⁸ Paulovits Ferenc Xavér tanácsosról nem tudtuk megállapítani, hogy a régebbi nemességű Paulovitsok közül származik-e, vagy nemessége újabb keletű hivatali nemesség. Garapich Illés, a magyar kamara bányaügyi departamentumának titkára, majd tanácsosa 1813-ban még nem nemes. Nemességet 1830. július 9-én szerzett.⁶⁹

Az 1813. évi titkárok között 1 főnemes mutatható ki, gr. Majláth Károly. Kétségtelenül régebbi nemességgel rendelkezett a köznemesi eredetű Scultéty Ferenc, Bedekovich Tamás, Dendely Mihály. Ez az egykorú hivatali schematizmusból és a nemességi nyilvántartásokból is kitűnik.⁷⁰ Balásy Ágoston apja,

⁶⁵ L. az 52. sz. jegyzetnél idézett kimutatást az ügykörök elosztásáról.

⁶⁶ Schönstein nemességére Kempelen B. i. m. IV. k. 194., A 57. Magyar kanc. Lib. reg. 55 k. 61., 64. k. 931. Schönstein apja a magyar főhadparancsnokságnál szolgált. Halouzière Ferenc apja, Károly révén nemes. H. Károly német birodalmi lovag és felesége, felsőbüki Nagy Teréztől született fiai: Ferenc, István, Ádám 1791. febr. 10-én nyertek armálist. Kempelen B. i. m. IV. k. 466., A 57. Magyar kanc. Lib. reg. 55. k. 473.

⁶⁷ Kempelen B. i. m. X. k. 253.

⁶⁸ E 81. Gremialia. 1790—23—3, 4., A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1790 : 13 403.

⁶⁹ Kempelen B. i. m. IV. k. 264., A 39. Magyar kanc. Lib. reg. 65. k. 597.

⁷⁰ Kempelen B. i. m. szerint a Scultéty család címerlevele a XVIII. sz. első feléből való. Scultéty Ferenc Nyitra megyei bírósági ülnök is volt. A Dendely család Gömör megyei, Dendely Mihály ugyanott bírósági assessor. A Bedekovich család nemessége is régebbi keletű, B. Tamás „de Komor” előnevet visel.

Balásy Ferenc budai bíró révén volt nemes, aki az armálist 1765-ben kapta.⁷¹ Moor (Mohr) József, mint külföldi származású nemes (német birodalmi lovag) 1790. november 27-én (akkor még fogalmazó volt) nyerte el a magyar nemességet.⁷² Tartler János és Novák Ferenc nem nemesként kezdték el közhivatali pályafutásukat. Tartler, akinek apja már szintén hivatalnok volt, a nyitrai kamarai adminisztráció actuariusaként 1790. november 18-án szerzett nemességet. Felesége egyébként Schönstein-lány volt.⁷³ Novák Ferenc nemessége szintén 1790-ből való.⁷⁴ Nem találtunk adatot Fratricus József, Ottilinger András és Fridmanszky Imre titkárok nemességére.

A kamarai tanácsosok és titkárok nemességének megvizsgálásával kapcsolatosan még néhány egyéb nemesítési ügy adataival szeretnénk az akkori kamarai tisztviselőréteg társadalmi rajzát kibővíteni.

Igen jellemző — amint az 1772 előtti időszak vizsgálatánál láttuk — a nem nemesek hivatalviselésére Venturini József kamarai számadásmester példája. Venturinit, mint sóügyi szakembert, 1743-ban számtisztként helyezték Bécsből a pozsonyi kamarához, 41 évi szolgálat után élete végén, bár nem volt nemes, a magyar kamara számvevőhivatalát vezette. Lajos és János nevű fiai, akik számtisztként dolgoztak a magyar kamara számvevőségén, apjuk érdemeire hivatkozva, 1790-ben nemességet szereztek.⁷⁵

Rendel József kamarai levéltári lajstromozó (registrans) 27 évi kamarai szolgálat után 1791-ben,⁷⁶ Kotsó György levéltári lajstromozó 25 évi kamarai szolgálat után szintén 1791-ben kapott nemességet.⁷⁷ Schwester Florián számtanácsos 32 évi számvevőhivatali szolgálat után 1802-ben lett nemes. Apja, mint nem nemes, 1771 előtt bécsújhelyi harmincadellenőrként szolgált.⁷⁸ Megjegyezzük, hogy számtanácsos (kb. a fogalmazóval volt hasonló rangban) számvevőségi ügyosztályt vezetett, a lajstromozó pedig rangban közvetlenül a fogalmazó alatt volt. Virták Ferenc is azok közé tartozott, aki nem nemes létére vezetőtiszttségig, allevéltárnok-ságig vitte. (A kamarai archívum vezetője, mivel a levéltárnoki tisztséget nem töltötték be 1790 után, tulajdonképp az allevéltárnok volt. A felette levő levéltári igazgató-tanácsos — mint említettük — inkább ellenőrizte, s a tanácsulésen referálta a levéltári ügyeket.) Virták csak nyugdíjazási kérelmével együtt folyamodott a nemességért, egyben azt is kérte, hogy fiát a levéltárba járulnoknak vegyék fel.⁷⁹ A nemesítésekre még több példát is fel lehetne sorolni, így pl. Kovachich Márton György történettudós, levéltári lajstromozó 1799-ben, Szecsanác Jakab kamarai titkár 1790-ben szerzett nemességet.⁸⁰

Az 1813. évi kimutatásban szereplő kamarai tanácsosok és titkárok nemességének megvizsgálásából, az ismertetett többi nemesítési ügyből a kamarai tiszt-

⁷¹ Kempelen B. i. m. I. k. 271—272.

⁷² Uo. VII. k. 272., A 57. Magyar kanc. Lib. reg. 55. k. 270.

⁷³ Uo. 55. k. 295.

⁷⁴ Kempelen B. i. m. VIII. k. 9.

⁷⁵ E 81. Gremialia. 1790—23—8, 9, 14., Kempelen B. i. m. V. k. 75.

⁷⁶ E 81. Gremialia. 1791—5—5., Kempelen B. i. m. IX. k. 86.

⁷⁷ E 81. Gremialia. 1790—23—12., 1791—5—7., Kempelen B. i. m. VI. k. 81.

⁷⁸ E 81. Gremialia. 1802—24—2.

⁷⁹ Virták Ferenc nemesítésére és nyugdíjazására vonatkozó iratokat (E 81. Gremialia. 1820—5—39, 1821—2—16.) kiselejtezték. Nemesítésére Vö. Kempelen i. m. XI. k. 119.

⁸⁰ Kovachich nemességére Kempelen i. m. VI. k. 220., Szecsanác Jakabéra A 57. Magyar kanc. Lib. reg. 55. k. 215.

viselők társadalmi viszonyaira vonatkozólag azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a nem nemesi származású s majd hivatali pályafutása alatt nemességet szerző réteg megnövekedett az 1790 utáni magyar kamaránál. A kamarai tanácsok közül pl. Szvoboda, Orlandini, Garapich tulajdonképpen hivatali nemesek voltak. A titkárnál és fogalmazónál alacsonyabb beosztásban számos nem nemes szolgálhatott, hiszen maguk a nemesítettek is ilyen minőségben nem egyszer több évtizedet töltöttek el már 1790 előtt kamarai vagy más igazgatási szervnél. A nem nemesek hivatalviselésére Venturini József számadásmester mellett jellemző Virták Ferenc allevéltáros példája. A kamarai tanács és a titkári kar 1800 után legalább $\frac{1}{3}$ részben ilyen hivatalnok-nemesekből tevődött össze. E hivatalnoki nemesség fontos szerepet töltött be a magyar kamarai pénzügyigazgatás vitelében, a legjobb szakemberek talán belőlük kerültek ki. (Orlandini pl. a legfontosabb reszortban, a pénztáriiban dolgozott.) A nemesítésekből azt is észrevehettük, hogy a nemesített kamarai tisztviselők között alig van magyar nevű, s többjüknél kétségtelenül megállapítható az osztrák származás. (A kamarai tisztviselői karban egyébként is többségben vannak a német és szláv nevéek.) Mindez arra utal, hogy az udvar a kamarai hivatalnoki nemességet inkább a magyar kamarai szolgálatba került osztrák eredetű polgári értelmiségből, részben a magyarországi nem magyar nemzetiségű (elsősorban német) polgári rétegből emelte ki.

A hivatalnok-nemesség, az alantasabb tisztségekben szolgáló nem nemesek csoportja kétségtelenül bizonyos mértékben polgári színezetet kölcsönöz a magyar kamara tisztviselői karának. Nem véletlen jelenség, hogy több kamarai tisztviselő, mint pl. Szecsánác Jakab titkár, Kovachich Márton György levéltári regestrans, Stettner József titkár, Ráthonyi Gábor királyi fiscalis director az 1790-es évek forradalmi mozgalmának táborában található, tagja a jakobinus értelmiségi társaságoknak.⁸¹ Stettner és Ráthonyi ugyan régi nemes, Szecsánác és Kovachich azonban a hivatalnok-nemességhez sorolható. A rendi-nemesi társadalom levegőjében, a bécsi udvar magyarországi politikai célkitűzései közepette azonban elég nehéz helyzete volt ennek a nem nemesi eredetű tisztviselőrétegnek. A régi nemesség nem tartotta magával egyenrangúnak az új nemeseket, a nemesség nem aulikus rétege azonkívül úgy tekintett rájuk, mint a magyar függetlenség ellenségeire, s a hazafiatlanoknak a táborába sorolta a magyar kamara alkalmazottait. A bécsi udvar ezzel szemben megkívánta a kamarai tisztviselőktől az udvar érdekeinek a szolgálatát, különösen azoktól, akiket ilyen teljesített és teljesítendő szolgálatokért nemességre emelt. A hivatali ranglétrán való emelkedés, úgy látszik, elsősorban az udvarnak tett szolgálatokon múltott s nem a nemességen. Kovachichnak, bár 1799-ben nemes lett, tudományos érdemei voltak, nem sikerült a magyar kamara vezető tisztviselői közé bejutnia. Levéltári kutatásai ugyanis felettesei megítélése szerint nem szolgálták az udvar érdekeit, mert az eredeti, Kovachich által is hangoztatott szándékkal szemben, nem annyira a királyi, mint inkább az ország függetlenségét támogató rendi-nemesi jogok tisztázásához járultak hozzá. Azzal is megvádolták a kiváló tudóst, hogy kutatásai a levéltári titkot sértik és ezzel veszélyeztetik a királyi kincstár érdekeit.⁸²

⁸¹ Benda K. i. m. 44–45.

⁸² V. Windisch É.: Kovachich Márton György és a magyarországi levéltári forrásanyag feltárása. Levélt. Közl. 37. évf. 1. sz. 1966, 66 skv.

Azok a kamarai tisztviselők, akik nem voltak nemesek, vagy nem szereztek nemességet, vagy ha nemesek voltak, nem rendelkeztek kellő szakképzettséggel, vagy nem szolgálták eléggé az udvar érdekeit, nem juthattak előre továbbra sem a hivatali ranglétrán. Életüket a segédhivatalok, szakhivatalok beosztott tisztviselőiként élték le, mint pénztári tisztek, számtisztek, kancellisták, levéltári lajstromozók kerültek nyugdíjba. Életük nehéz volt, mert fizetésük csak szerényen biztosította megélhetésüket, s az egyre terebélyesedő államigazgatás munkája elsősorban az ő vállukra nehezedett. Sokszor igazságtalan volt ez, mert a számtisztek, pénztári tisztek, kancellisták többsége ugyanúgy jogi főiskolai végzettséggel (az egyetem jogi karának vagy a jogi tanfolyamnak, jogakadémiának elvégzése) rendelkezett, mint a titkárok vagy a tanácsosok. A különbség legfeljebb az, hogy fogalmazótól felfelé ez kötelező volt, kamarai irodai tisztviselő ennél kisebb végzettséggel (a humaniora, azaz a gimnázium és a föléje helyezett filozófiai tanfolyam elvégzésével) is lehetett valaki.

Az iskolai végzettség tehát önmagában nem befolyásolta azt, ki milyen hivatali pályát fut majd be. Azt sem döntötte el, ki milyen kamarai szolgálati ágban, milyen gazdasági szakon fog dolgozni. A szakképzettséget, amely más természetű kellett hogy legyen a harmincadigazgatásnál, mint a birtokigazgatásnál, más a számvevőhivatalban, mint az irattárban vagy az iktatóhivatalban, a többnyire jogi végzettségű kamarai alkalmazottak már hivatali munkájuk során sajátították el. A szakképzettséget emellett eléggé általánosan értelmezték. Általában olyan kamarai igazgatási szakképzettséget értettek ezen, amely bizonyos gyakorlat után alkalmas valamennyi kamarai pénzügyigazgatási ág ellátására. Ez jól látható néhány kamarai tisztviselő hivatali pályafutásából is. Az említett Orlandi Antal a kiadóhivatalban kezdte el kamarai szolgálatát, onnan a levéltárba került, s a királyi könyvek vezetésével foglalkozott. Mint kamarai titkár az igen fontos pénztári ügykörben tevékenykedett, s mint tanácsos a pénztári, a személyzeti, a hitelbizottsági és a nyugdíjügyek előadója volt. Kaszner András, a sárospataki és regéci kamarai uradalom prefektusa (jóságigazgatója) pl. a királyi kúrián kezdte el hivatali pályáját, innen a kamarához a kiadóhivatalba került járulnoknak, majd az iktató segédje, később kamarai fogalmazó lett. A sárospataki és regéci uradalom prefektusává 1788-ban nevezték ki. Ő is hivatalnok-nemes, címereslevelet 1790-ben kapott.⁸³ Arra, hogy a főiskolai végzettséggel rendelkező jelöltek is rendszerint írnokként, gyakornokként kezdték el hivatalnoki működésüket, s hogy ezzel a végzettséggel különféle típusú hivatali szerveknél dolgozhattak, világosan rámutat a magyar kancellárnak az állami hivatalnokok előléptetése ügyében készült 1785. évi felterjesztése. A felterjesztés előadja, hogy az ifjúság az iskolák elvégzése után joggyakorlatra ment a megyékhez, ügyvédekhez vagy a királyi jogügyi igazgatósághoz, a bíróságokhoz. Mehettek járulnoknak, kancellistának az országos kormányzésekhez, a kamarai adminisztrációkhoz, bánya-, só-, harmincadhivatalokhoz. A hivatali előléptetés dolgában a kancellár azt javasolja, hogy a helytartótanácsi és kamarai tanácsosokat a kormányzékeni titkárokból, kamarai adminisztrátorokból, kerületi főispánokból, megyei alispánokból kellene kinevezni. A kormányzékeni titkárokat pedig a legjobb kormányzékeni fogalmazókból, a kerületi főispánok titkáraiból kellene kiválogatni.⁸⁴

⁸³ E 81. Gremialia. 1790—23—5, 6., A 39. Magyar kanc. Acta gen. 1790 : 13 702.

⁸⁴ A 39. Magy. kanc. Acta gen. 1785 : 5897.

A kamarai szolgálat bizonyos ágaiban, elsősorban a pénztári és számvevőségi szakon, nagyobb figyelmet szenteltek a szakképzettségnek. Arra is ügyeltek, hogy a számvevőhivatal és a pénztár vezető tisztviselői e hivatali szervek alacsonyabb rangú alkalmazottaiból nevelődjenek ki. A számvevőség és a pénztár személyzeti összetétele állandóbb jellegű volt, tisztviselői nem vándoroltak ide-oda. E hivatalok kezdő tisztviselőitől 1800 után az iskolai végzettség (közép- vagy főiskola) mellett számviteli vizsgát vagy legalábbis számviteli szakképzettséget kívántak meg. Amennyiben a jelöltnek erről nem volt valami iskolai bizonyítványa, a kamaránál vetették vizsgálat alá. Minden előléptetésnél, magasabb pénztári tisztség elfoglalása előtt, vizsgát kellett tenni.⁸⁵ Külön szakképzettséget kívántak meg a bányászati és a levéltári szakon is.⁸⁶ Az természetes, hogy kamarai mérnökök, építésszek csak műszaki végzettségűek lehettek. Minden kamarai tisztviselőnek jártasnak kellett lennie a latin és a német nyelv használatában. A pályázók többsége a két nyelv mellett általában a magyar nyelv ismeretét is feltüntette pályázatában, egyesek pedig ezen felül valamilyen szláv nyelv (rendszerint a szlovák) ismeretét is.⁸⁷

5. A KAMARAI ÜGYVITEL

A magyar kamara 1790 után majdnem változtatás nélkül átvette az ügyintézésnek azt a módját, amelyet a helytartótanáccsal való egyesítés idején természetesen a kamarai ügyek tárgyalásánál is alkalmaztak. Az ügyintézésnek ez a formája bizonyos lényegtelen módosulásokkal egészen 1848-ig, a magyar kamara megszűnéséig fennállt. Az ügyintézés legfontosabb mozzanatai: az iratok iktatása, a tanácsülési jegyzőkönyvek vezetése és szerkesztése, a tárgyalás módja a kamarai tanácsüléseken, az ügyosztályok szerint folyó ügyvitel, az iratok kiállítása, az iratok irattári rendje, a regisztratúra rendszere, 1848-ig majdnem teljesen ugyanaz mind a helytartótanácsnál, mind a kamaránál.

Az ügyintézészt a visszaállítás után, mivel működéséhez a kamara kész ügyviteli kereteket kapott, részletekbe menően nem is szabályozták. A szórványos ügyviteli utasítások, az ügyvitelt érintő felsőbb rendelkezések inkább a meglévő rendszer racionalizálását, tökéletesítését tűzték ki célul, lényeges változást azonban a meglévő ügyintézési rendszerben nem hoztak. Az ügyviteli szabályozásoknál, az államigazgatási gépezet tökéletesítésével kapcsolatban hangoztatott indokok természetesen nem újak. Ismét a birodalom teherbíró képességének növelése, a pénzügyek válságának megszüntetése, ismét egy nagy háborús időszakkal, még-

⁸⁵ E 74. Cassalia. 1819—11—9., 1820—11—1.

⁸⁶ Uo. 1832—15—156. Dorkovits Józsefet kinevezik a bányászati osztályhoz fogalmazógyakornoknak „reflexione potissimum ex ea, quod idem tam collegia montanistica quam etiam juridica praeclaro cum profectu absolverit”. A levéltári tisztviselőktől már a levéltári hivatal felállítása óta megkivánták a paleográfiai és jogtörténeti ismereteket.

⁸⁷ L. erre a pályázati kérelmeket pl. az „E 81. Gremialia” és „E 74. Cassalia” ügyosztály irataiban. A kinevezési vagy előléptetési javaslatoknál minősítési táblákat (Qualifications-tabelle) kellett kiállítani. Ezek a személyi adatokon kívül a szakképzettségre, képességekre, nyelvismeretre, munkaképességre, erkölcsi magatartásra, a jelölt valamelyik kamarai tisztviselővel fennálló rokonsági kapcsolataira vonatkozó adatokat tartalmaztak. E 81. Gremialia. 1832—1—61. C. melléklet.

pedig a francia háborúkkal kapcsolatos óriási kiadások a pénzügyigazgatási rendszer fejlesztésére irányuló erőfeszítések mozgatói.

A magyar kamara ügyvitelét 1792-ben nemcsak önállóságának visszaállítása miatt szabályozták. Az 1792. évi birodalmi igazgatási reform, amely a bécsi központi igazgatás ismételt nagyarányú összpontosítását (a „Directorium in cameralibus der hungarisch-siebenbürgischen und deutschen Erblande, wie auch in publico-politicis dieser letzteren” elnevezésű központi udvari kormányzók felállítását) hozta magával, minden kormányzók munkájával kapcsolatosan általános elvek hangsúlyozására nyújtott alkalmat. Az 1792. évi reform egyik alapelve pl. az volt, hogy a kollegiális szervezetű kormányzókéknél mindent kollektíve, tanácsulésen kell eldönteni,⁸⁸ mert csak ez biztosítja azt, hogy az állami hatóságok az állam és minden polgára javára jól és pontosan működhessenek. A magyar kamarához küldött 1792. március 2-i királyi rendelet is ezt az alapelvet részletezi. A rendelet szerint a kurrens ügynek kivételével ezentúl minden ügyet lehetőleg a tanácsulésen kellett megtárgyalni. Megszűntek az udvarhoz tetszés szerint intézett elnöki előterjesztések. A kamaraelnök maga csak akkor tehetett előterjesztést, ha erre az uralkodó külön utasította, vagy ha bizonyos ügy bizalmas természete miatt elnöki s nem tanácsi ügynek minősült. A kurrens ügyek körét a királyi rendelet megszorította. Kurrens ügynek csak az minősült, amelynek iratait észrevétel nélkül ad acta tették, vagy visszajuttatták a küldőnek. Kurrens ügynek kellett tekinteni a szokásos jelentéstételre való felszólítást is. A kamara működésének megjavítása céljából a tanácsosok az előadói javaslattal nem egyező külön véleményeket kötelesek voltak a rendelet szerint a tanácsulési jegyzőkönyvbe vétetni. A királyhoz intézett felterjesztéseket elküldés előtt fel kellett olvasni. A felterjesztés feltüntette a kamarai referens javaslatát és a különvéleményeket. Az előadói munka pontosabbá tétele végett a királyi rendelet meghagyta, hogy minden tanácsos a referenciájához tartozó és a tanácsulés elé került ügyekről, a bürohoz érkezés sorrendjében, jegyzéket készítsen, amelyeket ellenőrzés végett az udvarhoz (bécsi udvari kamarához) kellett megküldeni. A rendelet jó munkára és a határidők betartására intette a kamarai tisztviselőket. Azt a tisztviselőt, akit harmadszor megintettek rossz munkájáért, el kellett bocsátani. A magyar kamara e rendelkezéseknél csupán azt kifogásolta, hogy a felterjesztések felolvasása a tanácsulésen, az előadói elenchusok felküldése az udvarhoz az ügyintézés nagyon megnehezíti. Az 1792. május 7-i királyi rendelet a kamara észrevételei alapján hozzájárult ahhoz, hogy csak a fontosabb ügyekkel foglalkozó előterjesztéseket olvassák fel a tanácsulés előtt. Nem ragaszkodott az előadói elenchusok felterjesztéséhez sem, megelégedett azzal, hogy csupán a tanácsulési jegyzőkönyveket küldjék fel az udvarhoz a tanácsulést követő 8 napon belül.⁸⁹

A birodalmi központi igazgatásnál 1801-ben újból nagyarányú reformot hajtottak végre (a cseh—osztrák kancelláriát, a bécsi általános kamarát és a legfelső udvari igazságszolgáltatási szervet hatalmas központi hatósággá egyesítették „Vereinigte Hofstelle” néven. Az államtanács jogutódaként az egész monarchia közigazgatásának összehangolására felállították a Staats und Conferenzministerium-ot). Ez a reform újabb, inkább csak általánosságokat tartalmazó ügyviteli utasítás kibocsátására adott alkalmat. Az 1801. november 12-i kamarai utasítás

⁸⁸ A. Beer i. m. 303.

⁸⁹ E 99. Ben. res. 1792. márc. No. 2., E 81. Gremialia. 1792—25—1, 2, 4.

az aktagyártás csökkentését, az ügyvitel racionalizálását tűzte ki céljául. Közölte a kamarával, hogy az egész monarchia közigazgatásának összehangolására, központi irányítására létesített „Staats- und Conferenzministerium” kötelessége a monarchiában az ügyvitelt normális mederbe terelni, a hatóságok együttműködését, a közigazgatási apparátust, a hivatali szervek alá- és fölérendeltségét szabályozni. Ez az uralkodó elnökletével működő legfelsőbb szerv ellenőrzi azt, hogy egyes hatóságok feladataikat elvégezzék, a rendelkezéseket pontosan végrehajtsák. Áttekintést kell szereznie ennek a legfelsőbb szervnek az egész állami apparátus munkájáról, s ezzel elő kell segítenie azt, hogy ez az apparátus jól működő óraként végezze feladatait. E cél érdekében a magyar kamarának is meg kell javítania működését. Az udvari rendelkezéseket pontosan végre kell hajtania, az ügyeket alaposan el kell intéznie, mindezt az előadók büntetőjogi felelősséggel is tartoznak. Minden esetben, amikor egy ügy a meglévő rendelkezések (normalia) alapján nem dönthető el, a felettes hatósághoz kell fordulni, még akkor is, ha az ügy eldöntése a kamara saját hatáskörébe tartozik. Azokat az ügyeket, amelyeket az 1800. január 29-i hatáskörbővítés a magyar kamarához utalt, a magyar kamara maga intézi el. Ez az utasítás is hangsúlyozza a pontos iktatást, a tanácsülési jegyzőkönyvek pontos vezetését és azt az elvet is, hogy a kurrens ügyek kivételével mindent a tanácsülésen kell eldönteni. Bevezeti továbbá a negyedévi munkajelentések (Administrationsberichte) szerkesztését és Bécsbe való felküldését. Ebben a kamarának rövid áttekintést kellett adni a negyedév munkájáról, be kellett számolnia arról, hogyan hajtotta végre feladatait, hogyan küzdötte le a nehézségeket, amelyek bizonyos ügyek elintézése során előfordultak. Konkrét szabályozást az ügyintézés megváltoztatására ez az utasítás sem adott.⁹⁰

Nagyobb betekintést nyújt az 1790 utáni magyar kamara ügyintézésébe az 1813. február 12-i kamarai elnöki utasítás,⁹¹ amely bizonyos, egyébként az ügyvitel menetének lényegét szintén nem érintő, újításokat honosított meg. Ennek az utasításnak az ismertetése, végrehajtásának vizsgálata alapján meggyőződhetünk arról, hogyan valósult meg a helytartótanácsi eredetű departamentális szisztéma a visszaállított kamaránál, s milyen változtatásokat végeztek rajta az ügyvitel racionalizálása, meggyorsítása céljából.

Az ügyintézés első fázisa, mint tudjuk, a beérkezett iratok iktatása volt. Az iktatóhivatal 1813-ban 1 vezetőből és 7 beosztottból (iktatótisztból és gyakor-nokokból) tevődött össze. A beosztottak közül 4 vezette a központi iktatóíveket (philerae centrales) és az ellenőrző íveket (philerae scontrales), 2 mutatókönyvet készített az iktatóívekhez, 1 pedig a királyi rendeletek és a bécsi kamarai (vagy a kancelláriai) elnöki leiratok másolását végezte. Az eredeti királyi rendeleteket és elnöki leiratokat, ugyanúgy, mint a helytartótanácsnál, a kamaránál is külön állagba (benignae resolutiones) helyezték. Ezek az iratok rendszerint több ügyet tartalmaztak. Minden ilyen ügy a kamaránál külön iktatószámot kapott. A királyi rendeleteknek és elnöki leiratoknak ezeket a részeit lemásolták, s beérkezett iratként, beadványként (exhibitum) ezeket az önálló másolatokat kezelték, és ezeket küldték a tanácsülés elé is.

Az iktatóhivatalnak adott utasítás szerint a magyar kamarához érkezett iratokat, beadványokat (exhibita) az iktatóhivatal vezetője osztotta szét referádák

⁹⁰ E 136. Magyar kam. arch. Div. instr. Irreg. Fasc. 7. 562 I.

⁹¹ E 97. Praes. 1813. febr. No. 34.

alapján. Minden irat, illetve a királyi rendeletek esetében minden külön ügygel foglalkozó fejezet iktatószámot (centralis numerus) kapott, és ezeknek az iktatószámoknak a sorrendjében az iratokat bevezették a központi iktatóívekbe (centrales terniones) rövid tartalmi kivonattal. Az iktatóívekbe fel kellett jegyezni azokat a kamarai iktatószámokat is, amelyekre a beadvány hivatkozott. Az iktatóhivatal eddig a tanácsülés, illetve az elnök számára elnöki jegyzékeket (praesidiales consignationes) készített a beérkezett iratokról. Ezeket az elnöki jegyzékeket most az ügymenet gyorsítása céljából megszüntették. Az iratokat ezentúl az ellenőrző ívek (philarae scontrales) kíséretében juttatták el a tanácsülésre. Ezek az ellenőrző ívek az iratokat iktatószámok sorrendjében tartalmi kivonatokkal sorolták fel, és mutató is készült hozzájuk. Az ellenőrző íveket először aláíratták a tanácsosokkal, majd elküldték azokat az elnökhöz. A tanácsülés után az iktatóhivatal vezetője az íveket összeszedette, s újból a referenseknek küldte meg. Az iktatóhivatal a kiadóhivatal részére is összeállított egy tabellát a beérkezett iratokról az iktatószámok sorrendjében.⁹²

A beadványok az iktatóhivatalból természetesen rögtön nem a tanácsülés elé, hanem először még a tanácsosi irodákhoz (bürók) kerültek. A tanácsosi irodákban az illetékes fogalmazók minden beadványhoz külön ívet (votumívet, javaslati ívet) fektettek fel, arra rávezették a beadvány iktatószámát, az ügyosztály és referens nevét, a beadvány tartalmi kivonatát, majd a beadványt a megfelelő előíratokkal az irattárból felszereltették. A votumívet a javaslat megfogalmazása céljából átadták a referenseknek. A kész javaslatot a referens-tanácsos írta alá.

A tanácsülés után a változtatás nélkül vagy változtatással jóváhagyott votumot az expediens titkár is köteles volt aláírni, majd a beadványt az előíratokkal, a jóváhagyott votummal együtt az elnökséghez vitte aláírás céljából. A referenseknek a hozzájuk került iratokról két tabellát kellett készíttetniük, egyiket a kamaraelnök, a másikat a kamarai alelnök részére. Ezután következett a jóváhagyott votum alapján a fogalmazvány elkészítése. Erről a referensek és fogalmazók részére adott utasítás azért nem intézkedik, mert ez a régi módon folyt le. Az utasítás ezzel szemben meghagyta, hogy ezentúl szigorúan csak a szükséges (gazdasági és számadási vonatkozású vagy taksa lerovásával kapcsolatos) iratokat kell a számvevőhivatalhoz, illetve a díjbeszedő hivatalhoz átküldeni. (Ezt „videat officina rationaria” vagy „videat taxatoratus officium” szöveg rávezetésével a titkárok jelölték meg a fogalmazványon.)⁹³

A kiadóhivatalnak adott utasításból kitűnik, hogy a votumívekből összetevődő tanácsülési jegyzőkönyvek a reform előtt már összeállítva és az iratoktól leválasztva érkeztek a kiadóhivatalba. (Az ülési jegyzőkönyvek úgy keletkeztek, hogy a jóváhagyott votumokat vagy azok másolatait ügyosztályok, majd azokon belül tanácsülések szerint összerakták, később kötetbe kötötték.) Most az új reform értelmében minden beadvány a hozzá tartozó, jóváhagyott votummal, az annak alapján készült fogalmazvánnyal és a kapcsolt előíratokkal került a kiadóhivatalhoz. Az iktatóhivatal a tanácsülés befejezése után a referenciáknak

⁹² Uo. Az iktatóhivatal részére adott utasítás. *Instructio pro gremiali protocolli exhibitorum officio relate ad coordinationem manipulationis pro futuro observandae.*

⁹³ Uo. A fogalmazó személyzet részére adott utasítás. *Instructio pro individuís ad conceptum a latere dominorum referentium cameralium existentibus, quoad interventam coordinationem manipulationis departamentorum cameralium pro observamine ac pro directione dominorum referentium efformata.*

megfelelően tabellát állított össze az elintézett ügyekről, s ezt tájékoztatás céljából a kiadóhivatalnak megküldte. A kiadóhivatal minden tanácsülésről referenciák szerint egy másik tabellát szerkesztett, amelyben feljegyezte a fogalmazvány beérkezését a kiadóhivatalba, a referens, a departamentum nevét, a fogalmazvány rövid tartalmi kivonatát, a címzett hivatal vagy személy nevét, ahová a fogalmazvány alapján készült tisztázatot el kellett küldeni, a tisztázó tisztviselő nevét és az irat elküldésének idejét. Mindezt az addig szokásos módon kellett elintézni. Mindkét tabella, valamint a többi kimutatás is természetesen az iktatószámok sorrendjében készült el, ez volt valamely irat azonosításának és nyilvántartásának legfontosabb eleme. A beadványokkal kapcsolatban készült votumok is — mint említettük — a tanácsülési jegyzőkönyvben a beadvány iktatószámát viselték.

A kiadóhivatal legfontosabb ténykedése a fogalmazványok letisztázása volt. A fogalmazványok letisztázását a kiadóhivatalban szerkesztett tabellákból kellett ellenőrizni. Amíg egy-egy ilyen tabellába foglalt fogalmazványokat tisztázták, még a letisztázás előtt a véleményíveket departamentumok szerint kijelölt rekeszekbe (loculus) kellett gyűjteni. Külön rekeszeket kaptak az előiratok is. Miután egy-egy tabellába feljegyzett fogalmazványok letisztázása megtörtént, a véleményíveket az iktatóba, az előiratokat a megfelelő referenshez kellett visszaküldeni. Az expeditio-kat (a beérkezett iratot, az elintézést tartalmazó fogalmazványt) pedig az irattárnak küldték meg. (Közben természetesen a kiadóhivatal aláírta és postára adta a fogalmazvány alapján készült tisztázatot, amelyről az utasítás nem emlékezik meg.) Az iktatóhivatal vezetője a véleményíveket (a tanácsülési protocollumokat) összegyűjtötte, s minden ülés után 14 napon belül Bécsbe küldte ellenőrzésre.⁹⁴ (Az iktatóhivatal és kiadóhivatal 1813. évi utasítása sem tisztázza azt, hogyan kerültek a véleményívek, illetve az összekötésükből kialakított tanácsülési protocollumok ezek után az irattárba. Valószínű, hogy az eredeti véleményíveket lemásolták, így a protocollumokból két példány készült. Egyiket Bécsbe küldték fel, a másikat mindjárt az irattárba. Az irattár 1817. évi utasítása ugyanis úgy intézkedett, hogy az egyes ügyosztályok aktáit az irattárnak a véleményívekkel (protocollumokkal) együtt kellett átvennie. Azt, hogy a véleményíveket lemásolták, s így a protocollumokból minden ügyosztálynál két példány készült, egyes ügyosztályok 1805 előtti iratanyaga is tanúsítja.⁹⁵ Egyes ügyosztályok iratanyaga ekkor különálló tanácsülési protocollumokat és különálló véleményíveket tartalmaz.

Az 1813. évi ügyviteli reform a legjelentősebb újításokat az irattári hivatal munkájában vezette be. Az újítások — bár nem érintették a helytartótanáctól örökölt irattározási szisztéma alapjait — lényegesen módosították az irattári tárgyi egységek (kútfők) kialakítását és az irattári segédkönyvek szerkesztését. Az irattári hivatal 1790 után — amint ismeretes — a kamarai ügyosztályok iratanyagát a helytartótanáctól átvett kútfő-tételes irattári rendszerben helyezte el. Az egyes ügyosztályok (departamentumok) iratait minden évben kisebb-nagyobb tárgyi egységekbe, kútfőkbe (fontes) csoportosította, a kútfőkön belül pedig tételekbe (positiones) sorolta. A kútfők minden évben 1-től kezdődő sorszámokat

⁹⁴ Uo. A kiadóhivatalnak adott utasítás. *Instructio pro gremiali expeditoratus officio relate ad coordinationem manipulationis pro futuro observandae*. A véleményívek Bécsbe való küldésére l. még a 92. sz. jegyzetnél idézett iktatóhivatali utasítást is.

⁹⁵ Vö. a magyar kamarai levéltárban pl. az E 73. *Banatica*, E 74. *Cassalia*, E 77. *Collatio bonorum*, E 78. *Dimensionalia* ügyosztályok iratanyagát.

(numerus) kaptak, az egyes kútfők tételei szintén. Minden ügyosztály iratanyagához lajstromkönyveket készítettek, ezekben rögzítették az iratok kútfő-tételes rendjét. Ezeket a lajstromkönyveket betűrendes név- és tárgymutatóval látták el. E mutatóval ellátott lajstromokat (regestrum et index) számsorral is kiegészítették, amelyben az iktatószámokkal kapcsolatos kútfőket és tételeket (az iratok irattári, ma levéltári jelzetét) tüntették fel.

A kamarai ügyvitel 1813. évi vizsgálata arra a megállapításra jutott, hogy a kútfők kialakításának módja a kamarai irattárban nem megfelelő, s a segédkönyvek szerkesztésénél is egyszerűsítést lehetne bevezetni. A vizsgálat elsősorban azt kifogásolta, hogy az ügyosztályok iratanyagát sok kútfőre osztják fel, s ezzel az iratok rendszerbe osztását körülményessé, az iratok felkutatását nehezkessé teszik. Egyes kamarai ügyosztályok iratanyaga — amint az iratok máig fennmaradt rendszere mutatja — 1812 előtt valóban túl sok, több száz kútfőre oszlik, a nagyobb tárgykört felölelő kútfők mellett igen sok az aktának tekinthető ún. egyedi kútfő.⁹⁶ Az irattári hivatalhoz intézett 1813. február 12-i elnöki rendelet e fogyatékoságok kiküszöbölése végett meghagyta, hogy az irattár alkalmazottai a departamentumok iratainak rendszerezésénél minél kevesebb kútfőt (generales registraturae numeros seu ita dictos fontes) alakítsanak ki, az iratanyagot nagyobb tárgyi kútfőkbe osszák, és ne aprózzák szét. Az eddig nagy munkával vezetett lajstromkönyvek (hucusque operose ducti registri) helyébe elrendelte minden ügyosztálynál kútfő-jegyzék (connotatio fontium seu registraturarium numerorum) vezetését. Ez minden departamentumnál egy különálló füzet volt. E füzet lapjainak első hasábjába a kútfő számát, második hasábjába a tárgyat, a harmadik hasábjába a tételek számát kellett beírni. Ebből a füzetből az irattári tisztviselő megállapíthatta, hogy valamely már regisztrált ügyben keletkezett újabb és újabb iratoknak milyen tételszámot kell adni. A kútfők számához valamely ügy első iratának bevezetése esetében odaírta a tárgyat, és a megfelelő címszót (vox indicans). Az irattárhoz intézett elnöki rendelet azt is meghagyta, hogy ezentúl nemcsak a beadványokat, hanem a kiadványok fogalmazványait is mutatózni kell, s a szabályrendeleteket pedig „normalia” szó alatt kell a mutatóba bevezetni.⁹⁷

Az 1813. február 12-i elnöki rendelet kiegészítéseként 1816 decemberében külön részletes utasításban szabályozták az irattár munkáját. A kútfők kialakításának és a mutatók szerkesztésének módját ez az utasítás részletesen leírja.

Az utasítás szerint egy-egy ügyosztály részére (évenként) felfektetett mutatókönyv (index seu repertorium) első lapjaira a tanácsülések sorrendjében az iktatószámokat feltüntető számsort kellett összeállítani. Az iktatószámok alatt a kamarai hivatalok kezdőbetűivel azt jelölték meg, hogy egy rendelkezést milyen kamarai hivatalhoz intéztek (pl. ad officinam rationarium: o). Minden iktatószámhoz odaírták a megfelelő kútfő- és tételszámot.

A mutatózáshoz feltétlenül szükséges volt minden ügyosztálynál a kútfők jegyzéke, amely a mutatót készítő asztalán feküdt. A mutatót készítőnek alaposan el kellett olvasnia a mutatózásra került iratok tartalmát, mind a helyes tartalmi kivonat, mind pedig a megfelelő címszavak (Schlagwörter) kijelölése céljából.

⁹⁶ Vö. A magyar kamara ügyosztályainak 1812 előtti iratanyagát. A kútfők száma a lajstromkönyvekből könnyen megállapítható.

⁹⁷ E 97. Praes. 1813. febr. No. 34. számú ügyiratban az irattári hivatalhoz intézett február 12-i rendelet fogalmazványa.

Az irat tartalmi kivonatában a címszavakat tintával alá kellett húzni, mivel egy-egy irat több betűnél, több címszó alatt került a mutatókönyvbe. Az iratok tartalmi kivonatainál piros tintával fel kellett jegyezni az ügyre vonatkozó korábbi iratok irattári jelzetét is. A megfelelő betűnél a tartalmi kivonat elkészítése után következett a megfelelő kútfő, az irat iktatószámának és a tételnek a bejegyzése. Az iktatószám és a tétel törtszámot adott, számlálóban volt az iktatószám, a nevezőben a tételszám. A kútfők számát, az iktatószámot, a tételszámot a mutatót készítő természetesen a kútfők jegyzékéből állapította meg.

Az 1813. és 1816. évi rendelkezések mély nyomot hagytak a magyar kamara irattári rendszerében. E rendelkezések végrehajtásának bizonyítékául szolgálhat az, hogy a napjainkban is fennálló irattári rendszer szerint egy-egy kamarai ügyosztály iratanyaga sokkal kevesebb kútfőre oszlik 1812 után, mint 1812 előtt. A kútfők természetesen sokkal nagyobb tárgykört ölelnek fel 1812 után. E rendelkezések következménye lett az is, hogy az ügyosztályok 1812 után keletkezett iratanyagához csak mutatókönyvek állnak rendelkezésre. A magyar kamara regisztratúrája ebben a vonatkozásban eltér a helytartótanács egyébként teljesen azonos regisztratúrájától. A helytartótanácsnál 1848-ig lajstromkönyveket és mutatókat készítettek az ügyosztályok iratanyagához.

Az irattári hivatal 1816. évi utasítása többi fejezetében az irattári munkakör egyéb részeire ad szabályozást. Az utasítás 1. fejezete (Sectio) a hivatalvezető kötelességeiről szól, hogy hogyan ossza be, irányítsa és ellenőrizze beosztottjainak munkáját. A 2. fejezet az iratok átvételét részletezi. Az irattár az iratokat a kiadóhivataltól — mint említettük — a tisztázat elküldése után kapta meg az iktatóhivatalban készített jegyzék kíséretében. E jegyzék alapján ellenőrizték, hogy valamelyik irat nem hiányzik-e, vagy a hiányzó helyett van-e átvételi elismervény (reversalis). A 3. fejezet tárgyalja a mutatók készítését, az iratok irattári jelzeteinek (kútfő és tétel) megállapítását, s az irattári rendszer kialakítását. Erről a fejezetről már bővebben volt szó. A 4. fejezet a referensi munkához szükséges előiratok csatolásáról, ezeknek a kölcsönkönyvbe (liber reversalis) történt bevezetéséről, az elismervény elhelyezéséről, a kiadott iratok visszavételéről intézkedik. Ebben a munkában az utasítás nagyobb gyorsaságra és pontosságra inti az irattár alkalmazottait, s a hivatalvezető kötelességévé teszi a csatolt iratok pontos visszaérkezésének gyakori ellenőrzését. A vissza nem érkezett iratok jegyzékét havonként össze kellett állítani a bürók számára. Az 5. fejezet az iratok csomókba való rakását és a kamarai levéltár részére való átadását szabályozza. Az összegyűlt iratokat az irattári rekeszekből minden év végén csomókba kellett kötni, s a csomókra rá kellett vezetni a departamentum nevét, a kútfők és tételek számát. Az irattári hivatal az iratokat úgy tartotta magánál, hogy 10 év iratanyaga az előiratok csatolása végett mindig rendelkezésre álljon. Mivel a levéltár mindig csak 10—10 év anyagát vette át, a raktárakban így 20 évi iratanyag számára kellett férőhelyet biztosítani.⁹⁸

Az 1813., illetve 1816. évi szabályozás után a magyar kamara departamentális ügyintézésében 1848-ig megállapodott viszonyok voltak. Erre utal az ügyintézés folyamán keletkezett iratfajták (iktatókönyvek, ügyosztályi iratok, mutatók,

⁹⁸ E 81. Gremialia. 1817—1—24. E melléklet. Az irattár 1816. dec. 16-i utasítása. Az utasításhoz csatolva a mutató és számsor mintapéldánya (formulare). Ez azonos a kamarai ügyosztályok fennmaradt mutatóival.

kölcsonkönyvek, egyéb feljegyzések) változatlan külső formája, belső szerkezete. A II. József korától kezdve nagy körültekintéssel kiépített irattári rendszer a magyar kamara megszűnése után is fennmaradt az 1848/49. évi minisztériumban, sőt bizonyos módosítással az abszolutizmus és a dualizmus központi hatóságainál is megtalálható.

6. A FŐPÉNZTÁR ÉS A SZÁMVEVŐHIVATAL ÜGYINTÉZÉSE

A magyar kamarának az állami pénzügyekkel kapcsolatos teendői tekintélyesen megnövekedtek 1790 után. Nem a rendszeres kamarai jövedelmek (só-, harmincad-, birtokjvedelmek) pénztári teendőinek megnövekedéséről van itt szó elsősorban, hanem olyan rendkívüli pénzügyi feladatok ellátásáról is, amelyek főleg a francia háborúk kiadásai miatt hárultak a magyar kamarára. E terhek elsősorban a kamara két szakhivatalára, a pénzkezelést összpontosító budai főpénztárra és a pénztári számadások, a gazdálkodás ellenőrzését végző számvevőhivatalra neheztedek. Magától értetődő, hogy a pénzkezelés, az ellenőrzés javítása céljából sokat foglalkoztak a főpénztár és a számvevőség ügyvitelének a megjavításával, a számadásvezetés tökéletesítésével. A XVIII. század utolsó negyedében 5 alkalommal is változtattak az elszámolási módon, amint ezt az új számadásvezetési utasítás kidolgozásával megbízott kamarai tisztviselők 1799-ben szövegezték. [Ezek inkább kisebb jelentőségű módosítások lehettek, mert a számadásvezetés 2 alapvető elemének, a pénztári naplónak és az elszámolási főkönyveknek (Contobuch, Amtsbuch) használata 1776-tól változatlanul megtalálható a magyar kamaránál.] A pénztári és számvevőségi iratoknak a XIX. század közepén történt kiselejtezése, az utasítások hiánya miatt nehéz képet adni a főpénztár és a számvevőhivatal ügyvitelének változásairól. A két szakhivatal munkáját irányító ügyosztályok (Cassalia, Gremialia) iratanyaga is hiányosan maradt fenn a selejtezések következtében. A megmaradt iratok alapján csak arra vállalkozhatunk, hogy a pénztári és számviteli ügyintézés fejlődésének fontosabb jelenségeit felvázoljuk.

A magyar kamara vidéki gazdasági és jövedelemkezelő szerveinek (a tisztartóságok, harmincadhivatalok, sóhivatalok) számadási ügyvitelében 1798 folyamán bizonyos változások következtek be. Az addigi módszer szerint minden ilyen jövedelmet kezelő személy pénztári naplót és főkönyvet (Amts- oder Rubriquenbuch) vezetett. (A pénztári naplók és főkönyvek használatát a kamarai számadásvezetés 1776. évi reformja után általánosan kötelezővé tették a vidéki gazdálkodó és pénzkezelő szerveknél.) A naplók egyes tételeit átvitte a főkönyv számadási ügyek szerint kialakított rubrikáiba. Ellenőrzésre a számadási bizonylatokkal felszerelt pénztári naplót kellett minden hónapban benyújtania. Az újabb rendszer szerint megmaradt a pénztári naplók és a főkönyvek vezetése is. A számadásokat azonban most a főkönyv tételei szerint kellett minden negyedévben elkészítenie, és ezeket a negyedévi számadásokat kellett, a pénztári napló helyett, a bizonylatokkal együtt ellenőrzésre benyújtania. Ezzel a kamarai számvevőség a havi naplók helyett újból negyedévi számadásokat ellenőrzött:⁹⁹ Úgy vélték,

⁹⁹ E 74. Cassalia. 1798—63—12., 1798. okt. 6-i 1210. sz. bécsi kamarai elnöki leirat, a magyar kamara válasza 1798. nov. 17-én. Az új számadási rendet 1798. november 1-től vezették be.

hogy a számadások ellenőrzése ezzel könnyebb lesz. A naplók ellenőrzését az tette nehezessé, hogy napi bevételi és kiadási tételeket, nem pedig bizonyos időszak bevételeit és kiadásait kellett felülvizsgálni.

Sokáig húzódott a budai kamarai központi főpénztár új ügyrendjének a kidolgozása. Erre a rendeletet a magyar kamara már 1808-ban megkapta. Az utasítást csak 1811-re tudták elkészíteni.¹⁰⁰ Az utasítástervezet felküldésekor a magyar kamara kifejtette, hogy az új ügykezelés bevezetésénél növelni kell a pénztár személyzetét. A hitelpénztári ügyekhez 1 különálló számfejtő (liquidator) és 1 pénztári tiszt kinevezését javasolta. Az utasítás kiterjedt a számfejtés, a bevételezések és a kifizetések szabályozására, a pénztári naplók készítésére és a pénztári tisztviselők egyéb feladataira.

A főpénztár munkájának irányítása a két vezető, a fizetőmester és az ellenőr között oszlott meg. A fizetőmester dolga volt a bevételek és a kiadások eszközlése, az ellenőr ebben a munkájában csak akkor helyettesíthette, ha a fizetőmester betegség vagy távollét miatt nem láthatta el feladatát. Az ellenőr ügyelt a számfejtésre (liquidatura) és a pénztári naplók vezetésére.

Az új pénztári utasítás jelentősége elsősorban abban van, hogy kiszélesítette a számfejtői és a naplóvezetési munkát. A számfejtést kamarai pénztári és hitelpénztári számfejtésre osztotta, s ezért kérte egy másik, mégpedig a hitelpénztári számfejtő kinevezését. Mindkét számfejtő mellé egy segédszemély beosztását tartotta szükségesnek.

A kamarai számfejtőnek és beosztottjának a bevételi és kiadási számfejtőkönyvek (Liquidationsbücher) mellett a következő nyilvántartásokat kellett vezetnie: bevételi könyv a helybeli bevételek (Localempfänge) céljára, a főpénztárból (Reserve- oder Hauptkasse) kifizetett összegek kiadási könyve (a főpénztárból fizették ki a nagyobb összegű kiadásokat és a pénztáros kezelésében levő kézipénztár ellátmányát), a vidéki hivatalok pénzbeszolgáltatásának feljegyzésére szolgáló könyv (Rimessalbuch), a készpénzkészlet nyilvántartására szolgáló könyv (Baarschaftbuch), a vidéki hivatalok beszolgáltatási hátralékainak feljegyzésére szolgáló kimutatás, a külföldi pénzek kimutatása, a vidéki pénztárak heti pénztári kimutatásainak nyilvántartása, a főpénztár heti pénztári kimutatásainak nyilvántartása, jegyzőkönyv a pénztári naplókhoz csatolt bécsi kamarai rendeletek bevezetésére, a vidéki kamarai hivatalokkal folytatott levelezés iktatókönyve.¹⁰¹

A hitelpénztári számfejtő legfőbb kötelessége volt a hitelpénztárnál elhelyezett tőkék és a kifizetett kamatok feljegyzésére szolgáló számfejtőkönyv vezetése. Emellett még több nyilvántartást készített a tőkékről és kötelezvényekről (Kapitalien-Vorschreibbuch, Obligationen-Vormerckbuch, Obligationen-Verrechnungsbuch), különféle kimutatásokat a számvevőségnek (havi mérleg a követelésekről és a tartozásokról, havi visszafizetési kimutatás, heti kimutatás a bevételekről és kiadásokról, a pénztári maradványról, a félévi és évi kimutatások a bevételekről, kiadásokról stb.). Az ő kötelessége volt a hitelpénztári naplók vezetése is. A kamarai pénztári és hitelpénztári pénzállományt együtt kezelték, de a bevételekről és kiadásokról külön naplókat vittek. A hitelpénztári számfejtőség feladata volt a hitelbizottság (Credits Commission) irattárának őrzése és kezelése.

¹⁰⁰ E 74. Cassalia. 1811 – 25 – 2. Unterricht für das königliche hungarische Kameral-Hauptzahlamt und die ihm einverleibte Credits-Kasse. 1811. márc. 21.

¹⁰¹ Uo. 1 – 5. par.

Az utasítás — az 1770. évi pénztári utasításhoz hasonlóan — szigorúan meghagyta, hogy a pénzjövodelmek átvétele, illetve a pénz kifizetése csakis a számfejtés után történhet meg. A pénzjövodelmet beszoigálató kamarai tisztviselőnek a számfejtő ellennyugtájával kellett a pénztárnál megjelennie. A pénzt felvevő nyugtájának átvétele után a pénztárosnak meg kellett győződnie a kiutalás számfejtéséről, és azt kézikönyvébe be kellett vezetnie. A pénzkezelés (a be- és kifizetések) helyességét, pontosságát a pénztári ellenőr úgy vizsgálta felül, hogy a számfejtőkönyveket minden hét végén összevetette a megfelelő pénztári naplókkal.¹⁰²

A számfejtőkönyvek, kimutatások számának megnövekedése a pénztári ügyvitel erős differenciálódását mutatja. Ugyanez tapasztalható a pénztári naplók készítésénél is. A kamarai főpénztárnál az 1780-as évek elején (a kamarának a helytartótanáccsal történt egyesítése előtt) csak 6 pénztári naplót vezettek. Az 1811. évi utasítás ennél sokkal több napló készítését írta elő. Vezetni kellett egy kamarai bevételi naplót s ehhez mellékletként sóbevételi, harmincadbevételi és gazdasági (uradalmi) bevételi naplót. A kamarai kiadási naplóhoz mellékletként csatlakoztak a sóügyi, harmincadügyi, gazdasági kiadási naplók, külön-külön a helytartótanácsi, kamarai, rendkívüli kamarai, kúriai, kerületi táblai, a kamarai adminisztrációkat illető fizetésekre, a kamarai és katonai nyugdíjakra, az alapítványokra és alamizsnákra vonatkozó kiadásokra. A hitelpénztári ügyeknek — mint említettük — saját bevételi és kiadási naplójuk volt. Külön pénztári naplókat kellett vezetni az 1792. évi, az 1796. évi, az 1807. évi országgyűlési subsidiumról (rendkívüli hadiadóról) és az önkéntes subsidiumokról.

Az eredeti pénztári naplókat minden héten a pénztár ellenőrzésének napján összegezni kellett, erről másolatot kellett készíteni, hogy az eredeti naplót minden következő hónap elején a bécsi udvari állami főszámszékhez (Staatshauptbuchhaltung, a Rechenkammer utóda) lehessen küldeni. A hónap végén minden naplót le kellett zárni, a bevételeket, kiadásokat és a pénztári maradványt ily módon meg kellett állapítani. A naplóból megállapított pénztári maradványt egyeztetni kellett a pénztár valódi pénzállományával, s ha minden rendben volt, a két pénztári főtisztviselő aláírhatta a Bécsbe küldendő eredeti naplókat. A pénztári bizonylatokat ilyenkor az eredeti naplókhoz csatolták, a naplók másolatait a kamarai számvevőhivatal kapta meg. Ebből is látható, hogy a kamarai pénzgazdálkodás központját, a budai főpénztárt ekkor közvetlenül Bécsből ellenőrizték. A kamarai számvevőhivatal a hozzá küldött naplómásolatokat inkább a vidéki kamarai szervek számadásainak ellenőrzésére és különböző számviteli könyvek, kimutatások készítésére használta fel.¹⁰³

Az 1811. évi pénztári utasításban is szereplő hitelpénztári számfejtő kinevezésére 1812-ben került sor. A főpénztári hivatalt ugyanekkor mentesítették a hitelbizottsági iratok őrzésétől, ezeket a irattár vette át.¹⁰⁴ A budai főpénztárban — mint erre az előzőekben már kitértünk — 1817-ben szervezeti reformot hajtottak végre. Megszüntették a főpénztárt (Reserve- oder Hauptkasse) és a pénztáros által kezelt kézipénztárt (Handkasse), s helyükbe bevételi és kifizetőpénztárt létesítettek. A kamarai pénzbevételeket ezentúl a bevételi pénztár (ez tulajdonképp azonos a Hauptkasse-val) vette át, s ebből fizették ki a nagyobb kiadási

¹⁰² Uo. 6, 12, 35, 44, 50, 52. par.

¹⁰³ Uo. 55—58, 76, 79. par.

¹⁰⁴ E 99. Ben. res. 1812. ápr. No. 134.

összegeket. A kifizető pénztár a bevételi pénztártól kapott ellátmányból folyósította a kamarai, közigazgatási és bírósági fizetéseket, s fedezett más kisebb kiadásokat.¹⁰⁵ A pénzügyi biztonságának növelése céljából 1827-ben a hármazárrendszerre tértek át a budai főpénztárnál, a temesvári és a fiúmei pénztárnál. A harmadik kulcsot (egyiket a fizetőmester, másikat az ellenőr tartotta magánál) azonban csak olyan kamarai tisztviselőnek lehetett kiadni, aki nem volt pénztári igazgató-tanácsos vagy pénztári ellenőrzést végző kamarai tisztviselő.¹⁰⁶

A kamarai számvevőhivatal szervezete és ügyvitele már a XVIII. században szilárdan kialakult. Említettük, hogy az ügyosztályi rendszer ennél a hivatalnál valósult meg a legtisztabban. A számvevőségi osztályok 1790 után ugyanazok voltak, mint 1785 előtt. A számvevőség munkájára, a főpénztár munkájához hasonlóan, erősen kihatott a számadásvezetés módjának gyakori (bár az ügyvitel lényeges vonásait nem érintő) változtatása és a magyar kamara pénztári, pénzgazdálkodási teendőinek megnövekedése. A számadásvezetés új módját, az utasításokat, az új nyomtatványokat a számvevőségnek kellett kidolgoznia. Mindez igen körültekintő, többször hosszadalmas munkát kívánt. Jól látható ez Meth József számtanácsos esetéből is. Őt bízták meg 1798-ban a vidéki kamarai szervezetek adandó új pénztári és számadásvezetési utasítás kidolgozásával. Többször határidőhosszabbítást kellett kérnie, s az utasítás el nem készülte miatt elbocsátással is fenyegették.¹⁰⁷

A számvevőhivatalnak — mint a múltban is — állandó problémája volt, hogy nem tudott megbirkózni a reá háruló feladatokkal, s elsősorban a számadások ellenőrzésében maradt el. Ez tűnik ki a számvevőség problémáival foglalkozó 1818. március 30-i kamarai felterjesztésből is, mely egy bizottsági vizsgálat eredményei alapján vázolja a számvevőség helyzetét. A felterjesztés szerint a számvevőhivatal munkáját még 1803-ban megvizsgálták, s működésére vonatkozóan a következő alapelveket szögezték le: a személyzet, mind a létszám, mind a szaképzettség tekintetében, a feladatoknak megfelelő legyen, a személyzetet célszerűen használják fel, a számvevőhivatal ügyvitelében rendszer legyen, a számvevőség alkalmazottai csak a számvitel körébe tartozó munkát végezzenek, kiküldetésekre lehetőleg ne használják fel őket. Az 1803. évi vizsgálat ellenére a hátralékokat nem sikerült felszámolni. Az 1818. évi vizsgálat megállapította, hogy 1803-ban 2131 nem ellenőrzött és 426 felül nem vizsgált, 1817-ben 983 nem ellenőrzött és 723 felül nem vizsgált számadás volt a számvevőhivatalnál.

A számvevőség munkáját vizsgáló bizottság azzal indokolta az elmaradásokat, hogy az ügyintézésben nem érvényesültek az 1803. évi rendezés alapelvei, s azonkívül a számvevőség munkája azóta tetemesen megnövekedett. Az 1803. évi vizsgálat szerint 111 főből kellett volna a személyzetnek állnia, ezzel szemben az állandó személyzet a 92 főt sem haladta meg. A kiküldetések, a megbízások továbbra is tetemes mértékben igénybe vették a számvevőségeket. Sok időt vettek el az 1811. évi pénzátszámítási skálával kapcsolatos munkálatok. Az alkalmazottak fizetése a devalváció miatt nem volt elegendő a megélhetéshez, mellékfoglalkozás után kellett nézniük. A számvevőhivatal munkájának megnövekedése számokkal bizonyítható tény: 1804-ben a számvevőségnek 377 számadás ellenőrzését

¹⁰⁵ L. az 56. sz. jegyzetnél idézett iratokat.

¹⁰⁶ E 74. Cassalia. 1827—11—57.

¹⁰⁷ Uo. 1799—29—12, 15.

kellett elvégeznie, 4227 aktát kellett elintéznie, 62 számviteli könyvet kellett vezetnie, 63 kimutatást kellett készítenie, 1807-ben már 743 számadás ellenőrzése, 5400 akta elintézése, 62 számviteli könyv vezetése és 164 kimutatás elkészítése várt a számvevőségi alkalmazottakra. Ez a munkatöbblet abból eredt, hogy a rendszeres kamarai számadásokon felül a számvevőhivatal ellátta az országgyűlési subsidiaryumok, a nemesi felkelés számadásainak az ellenőrzését, foglalkozott a megyéknek katonaaállítás céljára adott előlegek, a katonaságnak szállított gabona elszámolásával is.¹⁰⁸

A magyar kamara a kebelbeli bizottság vizsgálatának eredményei alapján rendeletet intézett a számvevőhivatalhoz. A rendelet szerint a bizottság ugyan megindokolta a számvevőség hátralékait, ez az indoklás azonban minden tekintetben nem volt elfogadható. Nagyobb szorgalom, jobb munkabeosztás, a hanyagság megszüntetése feltétlenül javítana a számviteli munkán. A számvevőségi osztályoktól meg kellene követelni a negyedévi munkajelentéseket — hangoztatta a rendelet. Az udvarhoz intézett felterjesztésben a kamara számos javaslatot tett a számvevőhivatal munkájának megjavítására. Ezeket a javaslatokat az 1818. július 11-i és szeptember 2-i udvari rendelet túlnyomórészt jóvá is hagyta. A július 11-i rendelet hozzájárult ahhoz, hogy a hátralékok felszámolására a számvevőhivatalnál külön departamentumot állítsanak fel, s hogy a munka jobb ellenőrzése végett szigorúan megköveteljék a negyedévi munkajelentéseket. A szeptember 2-i rendelet pedig — elfogadván azt a magyarázatot, hogy a hátralékok egyes ügyosztályok munkájának feltorlódásából keletkeztek — engedélyezte az egyházi, jogügyi és birtokadományozási (geistliche, fiscal, collational) számvevőségi osztály kettéosztását egy egyházi és egy jogügyi-birtokadományozási osztályra. Hozzájárult két új számtanácsos kinevezéséhez ésapidíjasok felvételéhez. Meghagyta a kamarának, hogy a meg nem felelő számvevőségi személyzettől igyekezzék megszabadulni. A hanyag tisztviselőket először fizetéscsökkentéssel, majd visszaminősítéssel büntesse, ha ez sem használ, a hanyagokat bocsássa el. Ne tűrje továbbá, hogy a számvevőség alkalmazottait nem számvevőségi munkával foglalkoztassák. A számadások ellenőrzésének eddigi módját a rendelet jóváhagyta. Javaslatot kért bizonyos számadások negyedévi ellenőrzésének szabályozására. A kamara a szorgalmas számvevőségi alkalmazottak serkentésére segélyezési alapot kívánt létesíteni. Ehhez az udvari rendelet ugyan nem járult hozzá, de évi 2000 Ft-nyi összeget engedélyezett a munkában kitűnő számvevőségi tisztviselők jutalmazására.¹⁰⁹

A számvevőhivatal munkájának felhalmozódásáról valóban nem ok nélkül panaszkodtak a magyar kamaránál. A francia háborúk pénzügyi válságában a pénzügyigazgatási szervek az ellenőrzés megszigorításával próbáltak — természetesen eredmény nélkül — a bajokon segíteni. A bécsi udvari számszék (a számvevő kamara utóda) újabb és újabb átfogó jellegű kimutatásokat kívánt meg a számvevőségektől. Ilyen volt pl. a kamarai követelésekről és tartozásokról szóló kimutatás (Activ und Passiv Stand), a központi számadásvezetés változásait feltüntető kimutatás (Ausweis der in Ansehung der Central Buchführung), a bruttó jövedelmek negyedévi összegezése (Quartalige Brutto-Gefällen Summarien).

¹⁰⁸ E 81. Gremialia. 1818—4—2. jelzetű ügyiratból a május 30-i felterjesztés.

¹⁰⁹ Uo. május 30-i rendelet a számvevőséghez, a július 11-i és a szeptember 2-i udvari leirat.

Mindezeket a kimutatásokat gazdálkodási ágak szerint kellett elkészíteni. Nagy munkát rótt a számvevőségre továbbra is a költségvetések összeállítása.¹¹⁰

Bonyodalmassá tette az állami pénzügyi szervek pénzkezelését, továbbá mind a kamarai főpénztár, mind a számvevőség munkáját az ún. ideiglenes, átfutó tételek (Interims Posten) felhalmozódása. Ideiglenes bevételnek számítottak pl. az idegen (nem a kamarai gazdálkodás körébe tartozó) pénzjövelmek, a letétek. Kiadásoknál pl. a nem kamarai célokra kiutalt alkalmi jellegű előlegek.¹¹¹ A kamarai pénztári ügyosztály, a főpénztár és a számvevőség tevékenysége a rendkívüli hadiadó, a különféle önkéntes subsidiumok, a nemesi felkeléssel kapcsolatos számadások ellenőrzésével, az átfutó, ideiglenes bevételek és kiadások kezelésével jelentősen túllépte a kamarai pénzgazdálkodás körét. Mindez arra utal, hogy a magyar kamara főpénztára és számvevőhivatala, annak ellenére, hogy a hadiadó és a közalapítványi jövelmek nem tartoznak hatáskörébe, a XIX. század I. felében már több vonatkozásban az állami közpénztár, illetve a számvevőhivatal esetében az állami számszék feladatát látta el.

7. A KAMARAI JÖVEDELMEK ÉS AZ ÁLLAMHÁZTARTÁS

A magyar kamara pénzügyi gazdálkodása a II. József-féle pénzügyi reformok eltörlése után szintén visszatért az 1780 előtti állapothoz és közjogi keretekhez. A kamarai pénzügyi gazdálkodás hatáskörébe — nem számítva bizonyos járulékos teendőket — ismét csak a királyi és felséggjövelmek tartoztak. A közalapítványi jövelmeknek, mint „országos” jövelmeknek a kezelését, amint a helytartótanácsi és a kamarai hatáskör 1790 utáni rendezésénél megállapítottuk, a helytartótanács vette át. A helytartótanács hatáskörébe került a hadiadó beszedésének és a törvényhatóságok ezzel kapcsolatos számadásainak ellenőrzése is, a hadiadó felhasználása pedig ismét a közös birodalmi katonai igazgatás magyarországi szerveinek (a hadbiztosságoknak és a hadipénztáraknak) a hatáskörébe. Visszaállt tehát a magyarországi állami pénzügyi gazdálkodás 1780 előtti hármas jellege, amelyet a különálló kamarai, a különálló helytartótanácsi (hadiadó, hadellátás polgári részről és közalapítványi), a különálló katonai (hadiadó, hadellátás katonai részről) pénzügyi gazdálkodás képviselt.

A kamarai jövelmek főforrása 1790 után is a három legfontosabb kamarai gazdálkodási ág, a sóigazgatás, a harmincadigazgatás és a birtokgazdálkodás volt. A bevételeknek több mint kétharmad része ezekből a gazdálkodási ágakból származott. A kamarai bevételeknél és kiadásoknál többnyire az 1785 előtt kialakult tételekkel találkozunk. A kamarai pénztári kezelésbe utalt rendkívüli hadisegély (subsidium bellicum), az önkéntes subsidium nem tartozott a szorosán vett kamarai gazdálkodáshoz. Ezeket a kamarai költségvetések és pénztári számadások nem is tüntetik fel. Különálló elszámolásokat természetesen vezettek róluk.

¹¹⁰ Ezek a kimutatások nem maradtak fenn, kivétel nélkül kiselejtezték őket a költségvetésekkel együtt. Az „E 74. Cassalia” nevű ügyosztály iratai tanúskodnak arról, hogy ilyenek nagy számban készültek.

¹¹¹ E 74. Cassalia. 1820—11—20. Szabályozás az ideiglenes bevételek és kiadások elszámolási rubrikáiról.

A magyar kamara pénzügyi gazdálkodásáról nagyszámú kimutatásnak (költségvetések, pénztári számadások, összegezések) kellett volna az 1790 utáni időkből fennmaradnia, hiszen a számadásvezetés és ellenőrzés munkája ebben a korban mind tökéletesebbé vált. A nagy iratpusztító selejtezések azonban, amint ezt már többször jeleztük, épp a számvevőhivatal és a főpénztár iratanyagát támadták meg. Az ügyosztályi iratanyagból (Cassalia) is teljesen kiselejtezték minden költségvetést, számvevőségi vagy pénztári kimutatást. A magyar kamarai levéltár megmaradt iratanyaga e selejtezések miatt teljesen alkalmatlan a pénzügyi gazdálkodás számszerű, összegszerű felvázolására. Szerencsére a XIX. század első felének magyar államháztartását nagyobb figyelemre méltatta a történeti és statisztikai irodalom, mint az előző korokét. Egy-két ilyen egykorú, illetve a XIX. század második feléből való feldolgozás, amely Magyarország és a monarchia államháztartásának viszonyát igyekezett megvizsgálni, számos olyan adalékot, kimutatást örökített meg, amely — levéltári források hiányában — alkalmas lehet az államháztartás egyik ágának, a kamarai pénzügyi gazdálkodás viszonyainak számszerű bemutatására is. A legfontosabb ilyen tanulmány Weninger Vince tollából való. A szerző bécsi levéltári források (a legfelsőbb számszék kimutatásai) alapján azt igyekezett ábrázolni, mennyire rúgott a XIX. sz. első felének egyes éveiben a monarchia és Magyarország összes állami bevétele, mennyit adtak ki ebből a monarchia egyes részei saját szükségletükre, mennyi maradt közös birodalmi kiadásokra, s mennyivel járult hozzá Magyarország a közös kiadásokhoz. A tanulmány adatainak felhasználásában nehézséget okozott az a körülmény, hogy a szerző az állami jövedelmeket nem a tanulmányunkban eddig alkalmazott történeti kategóriák (kamarai jövedelmek, hadiadó), hanem az állami adók 1850 után használt elnevezései szerint részletezte. Kissé körülményes eljárással mégis lehetővé vált egyes esztendőkből a magyar kamarai bevételek és kiadások összeállítása (az eljárás részletezését l. a jegyzetekben).¹¹²

¹¹² Weninger V.: Az osztrák—magyar monarchia államháztartása a század első felében és Magyarország állása e háztartásban. Statisztikai és nemzetgazdasági közlemények. VI. k. 1869. és VII. k. 1870.

A tanulmány a magyar államháztartás jövedelmei közé sorolja Magyarország (Horvátországgal és a Bánsággal együtt), Erdély, a katonai határőrvidék kamarai jellegű, továbbá a hadiadóból származó jövedelmeit és a bányajövedelmeket. Nem szerepelnek a kimutatásokban a közalapítványi jövedelmek, a megyei háziadó és a városi bevételek. Az állami bevételeket és kiadásokat általában országrészek szerint különíti el, bár 1817-ben és 1818-ban a magyarországi és erdélyi jövedelmeket összevontan közli, s így ezeknek az éveknél az adatait nem tudtuk felhasználni. A magyar kamara bevételeinek és kiadásainak összeállításánál természetesen csak a Magyarországra, Horvátországra és a Bánságra vonatkozó adatokat vehettük figyelembe. A bányajövedelmeket itt is el kellett hagyni, mivel ezeket nem a magyar kamara, hanem a bécsi bányakamara kezelte. A kamarai jövedelmek összeállításánál komoly nehézséget okozott Weninger tanulmányának az állami bevételeket illető csoportosítása. A szerző nem különítette el a kamarai jellegű bevételeket a hadiadó bevételtől, hanem az állami bevételeket modernebb rendszer szerint közvetlen (direkt), közvetett (indirekt) adókra és különfélékre osztotta fel. E rendszerezés mindhárom csoportja kamarai jellegű jövedelmeket is tartalmaz. Ezeket a bevételeket és kiadásokat az 1790 előtt kialakult kamarai pénzkézelési kategóriák, bevételi és kiadási fajták segítségével válogattuk ki. Eljárásunk, ha nem is teljesen pontos, de a valóságot megközelítő eredményt adhat. A kamarai bevételek és kiadások egyes fajtái a kimutatásokban az 1790 előtti korszak kamarai pénzügyigazgatásának ismeretében eléggé felismerhetők.

A magyar kamara bevételeit, kiadásait és pénztári feleslegét, a közös birodalmi kiadásokra fennmaradt összegeket e tanulmány adatai alapján az 1803., 1827., 1837., és 1847. esztendőkre vonatkozólag állítottuk össze. Megjegyezzük, hogy Magyarország kamarai jövedelmei között szerepelnek Horvátország és Fiume jövedelmei is. A kamarai bevételek és kiadások egyes fajtáinak felsorolásánál is többször eltérünk Weninger kifejezéseitől, és inkább az eddigiekben használt megjelölésekkel élünk. Nyomatékosan hangsúlyozzuk, hogy a bécsi számszéki kimutatások a közjövödelmek nagyságát illetően egyáltalában nem kedvezőek Magyarországra nézve. E kimutatások ugyanis csak a tiszta jövedelmeket tüntetik fel, amelyek a kezelési és befektetési (pl. a kamarai gazdálkodás esetében) kiadások után fennmaradtak. A kezelési kiadások között azonban (a kamarai vidéki pénztároknál) több olyan kiadás is volt, amely tulajdonképp nem belső kezelési költségnek minősült, s ez hátrányosan befolyásolta a tiszta bevétel megállapítását.

1803

A magyar kamara bevételei

<i>Rendes bevételek:</i>	Magyarország	Bánság
Zsidó türelmi adó	83 169 Ft	512 Ft
Egyházi segélypénzek (subsidiüm)	212 854 "	
Sójövedék	4 140 177 "	432 251 "
Határvám (harmincad)	621 903 "	41 112 "
Irodai illetékek (taksák)	11 769 "	
Levélposta	193 292 "	
Államjavakból (kamarai uradal- mak)	1 596 994 "	873 523 "
Útvám (földesúri vámok)	2 946 "	
Alapítványoktól (hozzájárulás)	12 600 "	
Kamatok	18 432 "	50 713 "
Visszatérítések	10 894 "	32 "
Fiskalitások	1 077 309 "	97 "
Különfélék	28 468 "	
 <i>Rendkívüli bevételek:</i>		
Állami birtokok eladása	265 322 "	1 260 074 "
Visszafizetett tőkék	122 847 "	57 187 "
Különfélék	35 995 "	23 092 "
Magyar segélypénzek (subsidiüm bellicum)	20 216 "	
Összesen	8 455 187 "	2 738 593 "
Magyarország és Bánság összesen	11 193 780 Ft	

*A magyar kamara kiadásai*¹¹³

<i>Rendes kiadások:</i>	Magyarország	Bánság
Közigazgatási és bírósági fizetések	498 651 Ft	58 525 Ft
Nyugdíjak	241 659 "	25 788 "
Szálláspénzek	7 152 "	3 238 "
Útiköltségek	25 616 "	2 990 "
Irodaköltségek	49 258 "	12 975 "
Pénzszállítás, jutalék, váltóvesztesség	6 929 "	94 "
Kamarai gazdálkodás kezelési költsége	113 757 "	
Alapítványokra	6 585 "	16 889 "
Aequivalensek, megtérítések	162 819 "	3 670 "
Jutalmak, kegydíjak	41 386 "	5 275 "
Út- és vízépítészeti	6 339 "	3 841 "
Építményekre	32 781 "	8 029 "
Felmérésekre	21 371 "	1 755 "
Egészségügyre		3 000 "
Jövedelemvisszatérítések	571 "	521 "
Fiskalitásokra	158 636 "	
Különfélék	96 119 "	4 245 "

Rendkívüli kiadások:

Visszafizetett vételárak (birtok)	384 "	129 177 "
Kölcsönök	24 076 "	1 013 930 "
Kamat vételáraktól	14 315 "	5 319 "
Különfélék	532 743 "	628 657 "

Összesen	2 041 137 "	1 927 918 "
----------	-------------	-------------

Magyarország és Bánság összesen	3 969 055 Ft
---------------------------------	--------------

Összbevétel	11 193 780 Ft
-------------	---------------

Összkiadás	3 969 055 "
------------	-------------

<i>Maradvány</i> a birodalmi közös költségekre	7 224 725 Ft
--	--------------

¹¹³ Weninger V. i. m. Stat. és nemzetgazd. közl. VI. k. 1869, 19—20. Az 1803. évi államháztartás magyarországi bevételei és kiadásai alapján.

*A magyar kamara bevételei*¹¹⁴
(Konvenciók forintban)

	Magyarország	Bánság
Kamarának átutalt adóösszeg	128 087 Ft	
Egyházi segély (subsídium)	57 766 " 16 kr	
Zsidó türelmi adó	65 562 " 30 "	1 098 Ft 55 kr
Harmincad	1 270 384 " 7 "	
Sójövedelem	4 515 254 " 60 "	
Irodai illetékek	47 126 " 15 "	
Lottóbevétel	152 000 "	29 000 "
Levélposta	52 174 " 6 "	
Szekerposta	17 511 " 27 "	
Állami jószágokból	661 415 " 39 "	341 456 " 50 kr
Be nem töltött papi székekből	37 379 " 13 "	
Alapítványoktól (hozzájárulás)	9 882 " 36 "	
Fiskalizációkból	49 383 " 43 "	
Bérletek		633 " 33 "
Visszafizetett tőkék	657 " 53 "	
Kamatok	2 848 " 28 "	
Selyemtenyésztésből	62 019 " 32 "	
Visszatérítések	48 " 26 "	21 " 6 "
Állami birtokok eladása	341 073 " 19 "	13 896 " 21 "
Vegyések	18 009 " 22 "	19 850 " 8 "
Összesen	7 488 584 " 12 "	405 956 " 53 "
Magyarország és Bánság össz-bevétele	7 894 541 Ft 05 kr.	

A magyar kamara kiadásai

Közigazgatásra	1 157 000 Ft	140 812 Ft
Különfélék	6 687 "	99 "
Összesen	1 163 687 Ft	140 911 Ft
Magyarország és Bánság össz-kiadásai	1 304 598 Ft	
<i>Összbevétel</i>	7 894 541 Ft 05 kr	
<i>Összkiadás</i>	1 304 598 " "	
Maradvány a birodalmi közös költségekre	6 589 943 Ft 05 kr.	

¹¹⁴ Uo. Stat. és nemzetgazd. közl. VII. k. 1870, 9—11. Az 1827. évi államháztartás bevételei és kiadásai alapján.

1837

*A magyar kamara bevételei*¹¹⁵

(Konvenció forintban)

Rendes bevételek:

Városi királybér (cenzus)	34 254 Ft 55 kr
Egyházi subsidium	73 134 " 34 "
Zsidó türelmi adó	155 709 " 6 "
Harmincad	1 752 443 " 39 "
Sójövedelem	5 240 189 " 59 "
Irodai illetékek	18 410 " 18 "
Lottóbevétel	273 830 " 6 "
Postabevétel	144 678 " 29 "
Állami uradalmak	1 359 206 " 53 "
Be nem töltött papi székek	119 570 " 24 "
Járulékok (alapítványoktól)	8 714 " 26 "
Fiskalitások	212 736 " 55 "
Különfélék	18 723 " 55 "

Rendkívüli bevételek:

Állami birtokok eladása	249 532 " 55 "
Arad és Versec váltáságdíja	9 411 " 52 "
Különfélék	24 324 " 20 "
Összesen	9 694 872 " 04 "

1837

A magyar kamara kiadásai

Közigazgatási és bírósági fizetések	534 496 Ft 44 kr
Nyugdíjak	360 307 " 33 "
Ellátások	4 958 " 41 "
Kegydíjak	67 546 " 15 "
Pótlékok	10 973 " 11 "
Szálláspénzek	1 982 " 62 "
Asztalpenz és járadékok	3 052 " 25 "
Hivatali helyiségek bére	1 326 " 30 "
Építkezések	47 215 " 38 "

¹¹⁵ Uo. 45–49. Az 1837. évi államháztartás magyarországi bevételei és kiadásai alapján.

Irodai átalány	53 497	”	29	”
Futárposta	8 801	”	32	”
Útiköltségek	27 314	”	12	”
Napidíjak	10 838	”		
Segélyek	12 236	”	18	”
Egészségügy	35 759	”	42	”
Szolgák fizetése	3 573	”	92	”
Aequivalensek	3 781	”	15	”
Alapítványok és stipendiumok	26 424	”	46	”
Kamatok	163	”	19	”
Agio, jutalék, pénzzállítás	7 039	”	59	”
Egyebek	23 824	”	44	”
Egyéb rendkívüli	57 455	”	37	”
Összesen	1 302 571	Ft	24	kr
<i>Bevételek</i>	9 694 872	Ft	04	”
<i>Kiadások</i>	1 302 571	”	24	”
Maradvány a birodalmi közös költségekre	8 392 300	Ft	40	kr

1847

*A magyar kamara bevétele*¹¹⁶
(Konvenció forintban)

Harmincad	2 552 312	Ft
Sóbevétel	3 815 896	”
Irodai illetékek	177 082	”
Lottóbevétel	419 379	”
Postabevétel	119 519	”
Állami uradalmak	2 363 763	”
Különfélék	469 000	”
	9 916 951	Ft

A magyar kamara kiadásai

Pénzügyi hatóságok (kamarai penzügyigazgatás)	244 886	Ft
Pénzügyvérségek (kamarai ügyészi szervezet)	26 272	”
Pénztárak (kamarai)	26 125	”
Egyéb pénzügyi kiadás	25 152	”
Igazságügy (kúria, ker. táblák)	340 069	”

¹¹⁶ Uo. 114—115. Az 1847. évi állambháztartás magyarországi bevételei és kiadásai alapján.

Politikai közigazgatás (helytar- tótanács)	683 074 Ft
Számvevőségek	148 843 "
	<hr/>
	1 494 421 Ft
<i>Bevétel</i>	9 916 951 "
<i>Kiadás</i>	1 494 421 "
	<hr/>
Maradvány a birodalmi közös költségekre	8 422 530 Ft

E néhány esztendőre vonatkozó számadatokból is megállapítható, hogy a magyar kamara tiszta bevételei az 1817. évi stabilizáció után konvenciók forintban kb. évi 8—10, a kiadások pedig közel másfél millióra rúgtak. Nem sokkal több az 1803-as esztendő bevétele és kiadása, hiszen akkor még a pénz értékének csökkenése nem volt nagymértékű. A francia háborúk idején kibocsátott bankpénz 1799-ig általában névértékénél maradt, 1802-ben pedig az 1811-ben megállapított bécsi pénzváltóskála szerint 100 Ft ezüstpénzért 120 Ft bankót kellett adni. Nincs kimutatásunk a kamarai bevételekről és kiadásokról az 1804 után bekövetkezett magyarországi infláció időszakából, mikor a papírpénz rohamos elértéktelenedése nyilván nagy ingadozást idézett elő a kamarai pénzbevétel valóságos és névértékében.

A bankók elértéktelenedése 1811-ben már olyan méretű volt, hogy 100 Ft bankóért csak 12 Ft ezüstpénzt adtak. Ekkor következett be a nagy tömegű papírpénz első devalvációja, amellyel a bankók értékét névértékük egyötödére szállították le, s a régi bankókat ebben az értékben váltójegyekkel (Einlösungsschein) cserélték ki. A váltójegyek és az 1813-ban hasonló értékben kibocsátott előlegezési jegyek (Anticipationsschein) szintén elértéktelenedtek. Az 1816—17-ben bekövetkezett második devalváció alkalmával a váltójegyeket és előlegezési jegyeket ún. bécsi értékű váltócédlúkra cserélték ki. A váltócédlúkat névértékük szerint $\frac{1}{5}$ -ére devalválták, azaz 1 konvenciók forint értékét 2,5 váltóforint értékében állapították meg. E kétféle, bécsi értékű (WW) és konvenciók értékű (CM) pénzlábat használták ezentúl az 1860-as évekig a monarchia országaiban.¹¹⁷

A papírpénz szaporodása és elértéktelenedése természetesen megnövelte névértékben a kamarai bevételeket és kiadásokat. A só árának emelkedésével lehet némileg érzékeltetni, mennyire növekedhetett a magyar kamarának az 1790-es években kb. évi 6—7 millióra becsülhető bevétele. A só mázsájának (bécsi mázsa) fogyasztási ára 1792-ben kb. 3 Ft volt, 1802-ben ezt 1 Ft 6 kr-ral, 1806-ban újból több mint 2 Ft-tal emelték. Az 1811. évi devalváció idején a só árát 4—5, 1812 után 9, 1815-ben 11—12, 1816-ban 12—13 váltóforintban állapították meg.¹¹⁸ (Megjegyezzük, hogy ezektől az emelésektől független volt az 1790 után mázsán-

¹¹⁷ Vargha Gy.: A magyar hitelügy és hitelintézetek története. Bp. 1896, 48—50, 53., WW (Wiener Währung, bécsi értékű), CM (Conventionsmünze, konvenciók értékű pénz).

¹¹⁸ Az 1802. évi 3. tc. értelmében a rendek hozzájárultak ahhoz, hogy a só árát 1 Ft 6 kr-ral emeljék. A só 1806. évi áremelésére Horváth M.: Magyarország történelme. 8. k. Bp. 1873, 323. — A só árának emelésére az infláció alatt E 74. Cassalia. 1826—15—12.

kénti 11 kr-os pótlék, amelyet az ún. felemelt sóáralap céljára szedtek.) A magyar kamara sóbevétele tehát, ha az 1790-es években kb. 4 millió évi sóbevétellel számolunk, 1816-ban az 1800 előttiének kb. négyszerese, azaz több mint 15 millió lehetett. Az egyéb jövedelmekkel együtt a magyar kamara évi jövedelme ebben az időben jóval 20 millió fölé kellett hogy emelkedjék. A második devalváció után 1818-ban a só árát újból szabályozták, mázsájáért ekkor 6—7 konvenciósi Ft-ot kértek. (A só ára az ország egyes részeiben a különböző szállítási távolságok miatt nem volt egyforma.) Az 1790-es évek sóárával való összehasonlítás azt mutatja, hogy a só árát konvenciósi értékű pénzben is meglehetősen magasán állapították meg.

Néhány megjegyzést kell fűznünk még az előbbi kimutatásokhoz. Az 1847. évi kimutatás a főbb kamarai bevételek felsorolása után a kisebb bevételeket összegezve (különb-félék) nyújtja. Ez természetesen a bevételek végösszegében nem jelent változást. Az 1827. és 1847. évi kimutatás a kiadásokat sorolja fel nagyobb kiadási csoportok s nem egyes kiadási tételek szerint. A végösszeget természetesen ez sem módosítja. Megjegyezzük, hogy a közigazgatási és bírósági kiadásokon, ugyanúgy mint 1785 előtt, a magyar kamara, a helytartótanács, a királyi kúria és a kerületi táblák személyzetének fizetését és e hatóságok irodai szükségletére kiutalt összegeket kell érteni. Az alsóbbfokú igazgatási és igazságszolgáltatási apparátus költségeit 1790 után sem a magyar kamara fedezte. Újból hangsúlyozzuk, hogy a kamarai uradalmak (államjavak, állami jószágok), a sóigazgatás, harmincadigazgatás bevételei a gazdálkodási és kezelési költségek levonása után megmaradt tiszta bevételek. A kimutatások általában külön tüntetik fel az üreseedésben levő egyházi tisztségek kamarailag kezelt birtokainak jövedelmét (be nem töltött papi székek). A kimutatásokból megállapítható, hogy az 1803. évi 11 193 780 Ft-nyi kamarai bevételből 7 224 725 Ft, az 1827. évi 7 894 541 Ft-nyi bevételből 6 589 943 Ft, az 1837. évi 9 694 872 Ft bevételből 8 392 300 Ft, az 1847. évi 9 916 951 Ft-nyi bevételből 8 422 530 Ft (1827 után konvenciósi Ft-ot kell érteni) maradt a birodalmi közös kiadásokra. A birodalmi közös államháztartás részesedése tehát nagyobb, mint az 1785 előtti években, amikor a magyar kamarai jövedelmeknek általában $\frac{2}{3}$ vagy $\frac{3}{4}$ része került a bécsi általános kamarai pénztárba az udvari kvóta, illetve az udvari házi pénztárakba utalt összegek címén. A pénztári maradvány és a birodalmi államháztartás részesedésének a megnövekedése azzal indokolható, hogy míg a magyar kamara bevételei jóval nagyobbak voltak a XIX. század első felében, mint a XVIII. században, a magyar felsőfokú közigazgatásra és igazságszolgáltatásra fordított összegek ezzel szemben jelentősen nem emelkedtek. A magyar kamaránál 1790 után növekedett a sóbevétel, a kamarai birtokok és a harmincadigazgatás bevétele. A sóbevétel növekedésére a só árának többszörös emelése hatott ki. A kamarai birtokok jövedelmét a francia háborúk konjunktúrája és a gazdálkodás modernebb eszközökkel való folytatása fokozta. Ez ellensúlyozta azt is, hogy a nagymértékű birtokeladás ellenére, amely egyébként szintén jelentős bevételt biztosított a magyar kamara részére, a mezőgazdaság hozama nem csökkent. Jelentős hasznot hoztak a kamarai pénztárnak a huzamos ideig betöltetlenül hagyott főpapi székek kamarai kezelésben levő uradalmi is.

Annak igazolására, hogy a kamarai bevételek valóban azok voltak, amelyek a közölt kimutatásokban is szerepelnek, s a közös költségekre fordított magyar kamarai pénztári felesleg kb. annyi volt, mint amennyit az 1803., 1827., 1837.,

1847. évi táblázatok is kimutatnak, ismertetjük a magyar kamara 1840. évi (illetve az 1839/40. katonai esztendőre szóló) teljes pénztári számadását. Ez a számadás a magyar kamara bruttó bevételéről és annak hova fordításáról tájékoztat, így természetesen nagyobb összegeket tüntet fel, mint az általunk összeállított előbbi kimutatások.

E számadást Fényes Elek közölte Wildner Ignác bécsi jogtanár (egyébként magyar indigena) brosrúja ellen írt vitáiratában. Wildner brosrújában¹¹⁹ Magyarország elmaradottságának fő okaként a magyar nemes adómentességét támadta, azt hangoztatván, hogy a magyar állami jövedelmek alacsony összege miatt a birodalom közterheit az örökös tartományoknak kell viselniük, s a birodalom védelmét is azoknak kell ellátniuk. Wildner 1830—1840-ig átlagosan kb. évi 11 millió kamarai és 17 millió összjövedelmet mutatott ki Magyarország (Erdély nélkül) állami jövedelmei gyanánt, kijelentvén azt, hogy ez nemhogy a közös költségekre, hanem még a katonaság eltartására sem elegendő. Fényes Elek ezzel szemben kimutatta, hogy a magyar kamara jövedelmei kb. évi 21 millió Ft-ra és a magyar összjövedelmek kb. évi 31 millióra rúgnak. A Fényes Elek és Wildner között a magyar kamarai jövedelmek dolgában fennálló ellentmondás abból származik, hogy Wildner (ugyanúgy mint Weninger) mind a kamarai, mind a hadiadó-jövedelmeknél a tiszta jövedelemmel számol, míg Fényes Elek a magyar kamara bruttó bevételét és kiadását közli. Levonván Fényes kimutatásából a kezelési és gazdálkodási költségeket, nincs lényeges ellentmondás Fényes Elek és Wildner adatai között. Helytelen azonban Wildner módszere — és ebben van igaza Fényes Eleknek —, amikor a magyar állami jövedelmeket a kamarai gazdálkodás és a hadiadó tiszta bevételére szűkíti le, s ilyen alapon hasonlítja össze Ausztria és más európai országok államháztartásával, nem egyszer olyképp, hogy az ellenkező oldalon többször bruttó jövedelmet vesz fel összehasonlításként, s az állami gazdálkodást sokkal szélesebb alapon értelmezi. A monarchia és Magyarország államháztartása közötti viszony kérdésére a továbbiakban még visszatérünk. Előljáróban ennyit tartottunk szükségesnek hozzáfűzni a Fényes Elek által közölt kamarai pénztári kimutatáshoz, amely egyébként alkalmas az 1840. év kamarai gazdálkodásának részletes vizsgálatára.¹²⁰

Az 1840. évi kamarai bevételi tételek e számadás szerint a következők voltak: városi cenzus, egyházi subsidium, zsidó türelmi adó, harmincad, só, irodai illetékek, lottó, posta, kamarai uradalmak, üresedésben levő egyházi javak, különféle (alapítványi) hozzájárulások, fiskalitások, különféle, kamarai birtokok értékesítése, különféle rendkívüliek, átfutó bevételek. (E felsorolás tehát azt bizonyítja, hogy a Weninger-féle táblázatokban az átfutó bevételek kivételével valóban megtalálhatók az összes kamarai bevételi fajták.) A kamara bruttó bevételének az 1840. évben 21 918 166 Ft 9 kr konvenciósi pénzben, 470 507 Ft 52 kr bécsi értékben és 6052 Ft 16 kr állami kötvényben. A kiadás pedig 21 935 631 Ft 52 kr konvenciósi pénzben, 489 707 Ft 31 kr bécsi értékben és 4892 Ft állami kötvény. A kiadásokból kb. 8 301 125 konv. Ft és 305 207 bécsi ért. Ft a kamarai gazdálkodás kezelési költségeinek, befektetéseinek (pl. só vásárlása) fedezésére

¹¹⁹ J. Wildner: Ein Haupthindernis des Fortschrittes in Ungarn. Wien 1942.

¹²⁰ Fényes E.: Magyarország hátramaradása ügyében felelet dr. Wildner Ignácznak. Lépésben 1844. E munka „Magyarország közköltségeit senki más nem viseli, mint a magyar nemzet maga” c. II. fejezetében található az államháztartásra vonatkozó adatok. A magyar kamara pénztári kimutatása a 36. oldal után.

szolgált. Ezt az összeget levonva a bruttó bevételből, megkapjuk a magyar kamara nettó bevételét, majd levonva a kiadásokból, a kiadásokat kezelési költségek nélkül (a jelentéktelen összeget kitevő kötvényeket kihagyjuk a műveletekből).

Bruttó bevétel	21 918 166 konv. Ft	470 507 bécsi ért. Ft
Kezelési kiadások	8 301 125 „	305 207 „
Nettó bevétel	13 617 041 „	165 300 „

A kamarai kiadások a kezelési költségek levonása után a következők voltak:

Kiadások összesen	21 935 631 konv. Ft	489 707 bécsi ért. Ft
Kezelési költségek	8 301 125 „	305 207 „
Kiadások a kezelési költségek nélkül	13 634 506 „	184 500 „

A kiadásokat a budai kamarai főpénztár rendelkezésére bocsátott 1 389 000 Ft kivételével, amelyekből a magyarországi közigazgatási és bírósági hatóságok fizetését, a nyugdíjakat, a kisebb kamarai kiadásokat (építési költségek, alapítványok, segélyek stb.) fedezték, a bécsi általános udvari kamarának szolgáltatták be, így a bécsi általános udvari kamarához 1840-ben 12 245 506 konv. Ft és 184 500 bécsi ért. Ft folyt be magyar kamarai pénztári felesleg címen. Megjegyezzük, hogy ebből 2 373 005 Ft nem kamarai, hanem átfutó bevétel volt, így a bécsi udvari kamara részesedése kb. 10 millióra tehető. A Weninger-féle számítások alapján kimutatott 1837. és 1847. évi pénztári felesleg mindkét esztendőben ennél kb. másfél millióval kevesebb. Ez annak tulajdonítható, hogy Weninger az udvartartásra kiadott összegeket nem a közös terhekhez sorolta. Az ilyen eltérés nem ingatja meg azt a megállapítást, hogy a magyar kamarai bevételek túlnyomó részét a bécsi általános kamarai pénztárnak kellett átadni. A birodalmi központi államháztartás ezt a hozzájárulást, amint a Fényes Elek által közölt pénztári számadás is feltünteti, a hadsereg fenntartására, a bécsi udvartartás céljára és az államadosságok fedezésére használta fel. Az államadossági pénztárba folyt be pl. az eladott kamarai birtokok ára, a kincstárra háramlott javak (fiskalitások) értékesítéséből befolyt jövedelem¹²¹ s az erődítési célokra szedett egyházi segély (subsidiium) is.

A magyar állami jövedelmekhez az akkori pénzügyi rendszer szerint a kamarai jövedelmeken kívül a hadiadó és tartozékai (deperdita) s a bányajövedelmek tartoztak. Mindkét bevételt teljes egészében a közös birodalmi államháztartás használta fel. A hadiadó a közös hadsereg pénztáraiba folyt be, a bányajövedelmek pedig a bécsi kamarai pénztárba jutottak. Weninger számításai szerint a fenti jövedelmekből eredő magyarországi és erdélyi tiszta összbevétel, ebből a hazai közigazgatási költségekre, az udvartartásra fordított összeg s a közös kiadásokra jutó maradvány a következő volt:¹²²

¹²¹ Vö. E 74. Cassalia. 1805—17. jelzetű ügyiratot. Ebben a magyar kamaraelnök arra mutat rá, hogy az államadossági pénztár céljára értékesítendő „államjavak” fogalma alá nem tartoznak a koronabirtokok, amelyeket nem lehet eladni, illetve eladományozni. Eladni vagy becsérték ellenében eladományozni csak a háramlott fiskális javakat lehet.

¹²² Weninger V. i. m. Stat. és nemzetgazd. közl. VI. k. 1869, 20. (1803. év), Stat. és nemzetgazd. közl. VII. k. 1870, 11. (1827. év), 59. (1837. év), 115—16. (1847. év).

	1803	1827
Összbevétel	30 269 346 Ft	14 835 145 Ft
Kiadás	4 448 524 Ft	1 611 284 Ft
Maradvány a közös kiadásokra	25 820 822 Ft	13 224 761 Ft

	1837	1847
Összbevétel	20 229 645 Ft	22 071 880 Ft
Kiadás	3 097 464 Ft	2 945 052 Ft
Maradvány a közös kiadásokra	17 132 181 Ft	19 126 828 Ft

A birodalmi közös kiadások Weninger számításai szerint 1803-ban 62 824 793 Ft-ot tettek ki, ebből Magyarország 25 820 822 Ft-os hozzájárulásával 41,1%-ot viselt. Ez a hozzájárulás 1804-ben 29,5%-os volt. A közös kiadásokhoz 1827-ben az örökös tartományok 47 076 071 Ft-tal, Magyarország 13 224 761 Ft-tal járult hozzá, ami 22%-os részesedést jelentett Magyarország számára (a lombard—velencei tartományok figyelembevételével a részesedés 20,6% volt). Az 1837. évi magyarországi felesleg a közös kiadások 26,1%-át fedezte. (Pontosabban a magyar tartományok feleslegéből, miután ebből a központi udvartartás költségeinek egyharmadát fedezték, a központi birodalmi kormányzat kiadásainak — levonván ebből a lombard—velencei királyság bevételi feleslegét — 30%-át és az államadóssági kiadások 24%-át lehetett fedezni.) A közös kiadásokhoz 1847-ben Magyarország 19 126 828 Ft-tal járult hozzá, az örökös tartományok pedig 64 691 863 Ft-tal. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az osztrák tartományok ebből az összegből 24 milliót osztrák vasúti részvények vásárlására fordítottak, amit nem lehet közös költségnek nevezni. Ezek figyelembevételével Magyarország 1847-ben a közös költségekhez közel $\frac{1}{3}$ -dal, Ausztria pedig több mint $\frac{2}{3}$ -dal járult hozzá. Az 1867. évi kiegyezés után Magyarország az államadósságoknál 24%-os, a közös kiadásoknál 30%-os kvótát vállalt magára. Ha ezt a kvótát az 1848 előtti hozzájárulással hasonlítjuk össze, megállapíthatjuk, hogy Magyarország a számára egyáltalán nem kedvező bécsi számszéki kimutatások alapján is kb. olyan arányban vette ki részét a birodalmi közös terhek viseléséből, mint 1867 után.¹²³

¹²³ Weninger V. i. m. Stat. és nemzetgazd. közl. VI. k. 1869, 21., Stat. és nemzetgazd. közl. VII. k. 1870, 11., 59., 115—16.

Több adat is utal arra, hogy a Wildner és Weninger által használt bécsi kimutatások kedvezőtlen képet adnak a magyar államháztartás tiszta bevételéről. A magyarországi bányajövedelem e kimutatások szerint pl. 1803-ban 1 265 442 Ft, 1827-ben 418 000 Ft volt, holott ezt az egykorúak kb. évi 2 millióra becsülték. A Fényes Elek által közölt 1840. évi kamarai pénztári számadásnál is (l. a 120. sz. jegyzetet) egész magasak a só- és a harmincadjövedelemnél a kezelési kiadások. A 9 983 601 Ft-nyi bruttó sóbővítéssel szemben 4 359 619 Ft kezelési költséget számoltak el. Ennyibe a só kitermelése, a sóhivatali szervezet fenntartása nem kerülhetett. Ebben az összegben benne kellett lennie az Erdélytől vásárolt só vételárának is, amely Erdély bevételét növelte. Még feltűnőbb a harmincadigazgatás kezelési költsége. Az 5 473 887 Ft bruttó harmincadbevételnek 3 175 796 Ft kezelési költség terhelte. Nehezen hihető, hogy a harmincadbevételnek több mint a felét a kezelési és adminisztratív kiadások nyelték volna el. Valószínűbb az, hogy a sóhivatalok és harmincadhivatalok útján kiutalt különféle nem adminisztratív jellegű kiadásokat is a kezelési költségek között számolták el.

A magyarországi állami jövedelmeket meglehetősen alacsonyra szabó kimutatók adataiból is tehát félreérthetetlenül levonható két alapvető fontosságú következtetés. Az egyik az, hogy az 1848 előtti magyar államháztartás tiszta bevételének legalább $\frac{1}{5}$ -ét a közös birodalmi pénztárak vették át. A másik pedig az, hogy az állami jövedelmek felhasználását tekintve valóban nem volt önálló magyar pénzügyigazgatás 1848 előtt. Azt a kb. 1—1,5 milliónyi csekély összeget, amelyet Magyarország kapott többnyire a magyar kamara és a többi kormányzók, a legfelsőbb bíróságok fenntartására, a magyar kamara jövedelméből biztosították. A magyar állami pénzügyigazgatás viszonyainak alaposabb megvilágítása céljából — e világos következtetés ellenére is — meg kell néznünk közelebbről a magyar államháztartás és a monarchia államháztartásának viszonyát s az ezzel kapcsolatos politikai küzdelmeket.

Az osztrák és a magyar álláspont az állami jövedelmek, az állami pénzügy dolgában szélsőségesen szemben állt egymással, s ez az ellentét a reformkorszakban egyre nőtt. A magyar álláspont a pénzügy önállótlanágát, az állami jövedelmek kisajátítását s ezzel kapcsolatban az ország elnyomorodását hangoztatta. A bécsi álláspont szerint Magyarország az örökös tartományokhoz képest aránytalanul kevéssel járult hozzá a monarchia közös költségeihez, a hadsereg, a birodalom nagyhatalmi állásának terheit Magyarország helyett az örökös tartományoknak kellett viselniük. A bécsi udvar szószólói szerint az örökös tartományok (az olasz tartományok nélkül) évi 80—100 milliónyi állami bevétele magasan felülmúlta azt a 17—20 milliót, amelyet Magyarország biztosított a birodalom fenntartásához. A birodalom fejlődését az udvari körök szerint nem utolsósorban az gátolta, hogy Magyarország — főleg a nemesség adómentessége révén — nem járult hozzá kellő mértékben az állami terhek viseléséhez.¹²⁴

A bécsi udvar szószólóinak érvelése azonban, amikor a magyar állami jövedelmek viszonylag csekély összegét s az örökös tartományok valóban igen magas állami terheit összehasonlította, több lényeges körülményt hagyott figyelmen kívül. Nem vette figyelembe pl. a magyarországi és ausztriai pénzügyigazgatási rendszer közötti lényeges különbséget. Az örökös tartományok lakossága, amely

¹²⁴ Legjellemzőbb erre A. Baldacci-nak, a General Rechnungsdirectorium elnökének 1826. évi felterjesztése a magyar állami jövedelmekről és Magyarország közös teherviseléséről. Baldacci szerint Magyarország és Erdély 1826-ban csak 10 709 216 Ft-tal járult hozzá a birodalom közös kiadásához, amelyek 83 719 650 Ft-ra rúgtak. Így Magyarország és Erdély csak $\frac{1}{8}$ -át vállalta a közös terheknek, holott e két ország területe a monarchia területének közel felét, lakossága pedig a monarchia lakosságának kb. egyharmadát teszi ki. Magyarországnak Erdéllyel együtt a közös költségek $\frac{1}{3}$ -át kellene viselnie. Baldacci rosszindulata és számvetésének felületessége Weninger adatai alapján is látható, amelyekből kitűnik, hogy 1827-ben pl. Magyarország és Erdély majdnem 15 milliót adott a közös költségekhez, az osztrák örökös tartományok pedig 47 milliót fizettek. Voltak azonban olyan esztendőik, amikor Magyarország hozzájárulása ennél nagyobb is volt. Baldacci felterjesztésére I. Weninger i. m. Stat. és nemzetgazd. közlemények. VII. k. 1870, 89 skv.

Wildner Ignác említett brosrúrájában (I. a 119. sz. jegyzetnél) azt állította, hogy a 17 millió magyar hozzájárulás a katonaság eltartására sem elegendő, mert az az 1830-as években kb. évi 64 millióval terhelte a monarchia államháztartását. Fényes Elek mutatta ki (i. m. 40—44.), hogy osztrák statisztikai könyv szerint is a hadsereg csak 42 millióba került. A végvidéki katonaság ellátása, mivel itt a zsold helyett földet kap a katona, igen olcsó. A fennmaradó létszámot 10 millióból a magyarországi igen olcsó (egyébként a lakosságra nézve terhes) elszállásolási körülmények mellett könnyen el lehetett tartani.

jóval gazdagabb volt, mint a magyarországi jobbágy vagy városi polgár, s így adózóképessége is nagyobb volt, a nagy adót részben saját hazája közigazgatásának fenntartására, gazdasági életének támogatására fizette. Az örökös tartományokban ebből az állami bevételből fedezték az egész közigazgatást, építették az utakat, tartották fenn nagyrészt a közoktatást, fizették a nyugdíjasok nagy részét. Az örökös tartományok állami összbevétele pl. 1827-ben kb. 68 millióra rúgott, ebből 21 milliót belső kiadásokra adtak ki, 47 milliót közös kiadásokra, 1837-ben az összbevétel kb. 83 millió volt, ebből 32 milliót a belső kiadásokra, 1,5 milliót az udvartartásra fordítottak, s 49 millió maradt közös kiadásokra.¹²⁵

Mi volt a helyzet ezzel szemben Magyarországon? A megyei közigazgatást itt nem a kamarai jövedelmekből és az adóból (hadiadó), hanem a megyei háziadóból fedezték, amelyet a bécsi udvar sem számított a magyar államháztartás bevételei közé. A közoktatás kiadásait a tanulmányi és vallásalap, a szerzetesrendek nagy vagyona, illetve a falvakban a községi jövedelmek s nem a magyar kamara fedezte.¹²⁶ A magyar kamara csak a saját s a legfelsőbb hatóságok nyugdíjasait látta el. A kamarai pénzügyigazgatás csak a kamarai birtokokon költött a gazdasági élet fejlesztésére, folyószabályozásra, utak építésére, az ország gazdasági fejlesztésére alig. A különbség elég világos, az örökös tartományok 30—40 milliónyi belső kiadásaival szemben a magyar kamara csak kb. 1,5 milliónyi belső kiadást tudott felmutatni. Az örökös tartományok lakossága tehát sokat fizetett, de sokat is kapott vissza, s így saját magának is adózott. Magyarországi lakossága, elsősorban a nemesség adómentessége révén, jóval kevesebbet fizetett, de ezt a kevesebbet majdnem teljesen a monarchia közös költségeire, s nem az ország fejlesztésére adta. Ez tette lehetővé azt, hogy Magyarország — mint azt az előzőekben kifejtettük — kisebb állami jövedelmei ellenére 1848 előtt is legalább olyan arányban járult hozzá a monarchia közös kiadásaihoz, mint 1867 után.

Mindez azonban még nem világítja meg eléggé a magyar állami pénzügyigazgatás mostoha viszonyait az 1848 előtti évszázadban. Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a kamarai és a hadiadóalap idegen ellenőrzése és felhasználása az önálló pénzügyigazgatás legfontosabb tényezőitől, alapjaitól fosztotta meg az országot. Ezek nélkül nem lehetett volna olyan pénzalapot teremteni, amelyet valóban az ország fejlesztésére fordíthattak volna. Az 1848 előtti pénzügyigazgatási rendszer azonban talán nem is a szorosan vett pénzügyi, hanem gazdasági vonalon jelentette a nagyobb bajt az országra nézve. A közös birodalmi költségekhez való hozzájárulás következtében ugyanis a magyar állami jövedelmek túlnyomó része kifolyt az országból, s nagyrészt az örökös tartományok gazdasági vérkeringésébe került.

Az udvartartás, a központi igazgatás székhelye Ausztriában volt, a hadsereget ruházattal és felszereléssel az örökös tartományok ipara látta el. Az örökös tartományok tehát, amelyeknek gazdasági életét, iparát, kereskedelmét a bécsi udvar gazdasági és vámpolitikája amúgy is nagy kedvezményekben részesítette Magyarországot rovására, s emiatt — amint az egykorú magyar politikusok mondták — Magyarország „indirecte” is adózott Ausztriának, kétszeresen előnyösebb helyzetbe kerültek Magyarországgal szemben. Ausztria volt a bécsi udvar pénzügyi

¹²⁵ Weninger V. i. m. Stat. és nemzetgazd. közl. VII. k. 1870, 14—15, 35, 58—59.

¹²⁶ Erre utalt Fényes E. is i. m. 39—40.

politikája következtében az állami jövedelmek címén felhalmozódó tőke gyűjtő és felhasználó területe is. Ausztria iparát nemcsak a vámpolitika fejlesztette, hanem az is, hogy a központi birodalmi igazgatásra, az udvartartásra szánt összeget nagyrészt Ausztriában költötték el, s a hadsereg felszerelését az örökös tartományok ipara szolgáltatta. Magyarország legfeljebb a hadsereg élelmezéséhez járulhatott hozzá, hiszen a hadsereg szükségleteit ellátó ipara nem is igen volt. A monarchia súlypontja tehát nemcsak gazdasági szempontból, hanem az állami pénzügyek vonatkozásában is az örökös tartományokra esett. Mindkettő nagy szerepet játszott Magyarország elmaradottságában és gazdaságilag alárendelt helyzetében.

Az előbbiek alapján az is kétségtelen, hogy Magyarország pénzügyigazgatási rendszere 1848 előtt sokkal elmaradottabb volt, mint az örökös tartományoké. Abban osztrák és magyar oldalról is megegyeztek, hogy a primitív pénzügyi viszonyokon az adózás kiterjesztésével, a nemesség adómentességének megszüntetésével (háziadó fizetése) kellene segíteni. Az így létrehozandó alap felhasználása dolgában azonban már erősen eltértek a vélemények. A bécsi udvar a megnövekedett magyar állami jövedelmeket nagyrészt arra szeretne volna felhasználni, hogy növelje Magyarország hozzájárulását a közös kiadásokhoz, az államadósságok viseléséhez. A magyar reformpolitikuskok, Kossuthék, ebből az összegből szeretnék volna létrehozni az ország gazdasági és kulturális fejlődésében annyira hiányzó közalapot (fundus publicus) és az országos pénztárt.¹²⁷ A fundus publicus létrehozása azonban 1848 előtt az 1715 óta tartó országgyűlési csatározások ellenére sem sikerült,¹²⁸ bár mind az országos pénztár, mind a fundus publicus csirájában, sajtáságos rendi színezettel tulajdonképp 1848 előtt is megvolt. E két pénzügyi szervre hárult az a feladat, hogy a kamarai és az adójövedelmek közös kiadásokra való felhasználása miatt bizonyos közszükségleteket ellásson s a gazdasági fejlődéssel, a közlekedés fejlesztésével kapcsolatos minimális igényeket kielégítsen.

Már a XVIII. század második felében létezett Magyarországon egy országos pénztár, az ún. *cassa regni*. Az elnevezés ne tévesszen meg bennünket, nem nagy összegek felett rendelkező központi pénzügyi szervről van szó, hanem egy jelentéktelen rendi hatóságról, az „ország” pénztáráról. Feladata az volt, hogy az országgyűlési deputációk működését finanszírozza, az országgyűlési bizottságok tagjainak napidíjait kifizesse.¹²⁹ Jövedelmének alapjául bizonyos, valószínűleg királyi dotáció révén keletkezett pénzüsszeg kamatai szolgáltak. Ez a pénztár kapta meg a honfiúsítási díjakat, s a felemelt sóáralapból is juttattak számára bizonyos összegeket. A *cassa regni* utalta ki a rendi levéltárnok és allevéltárnok (archivarius, vicearchivarius regni) fizetését, továbbá a rendi pénztárnokét (perceptor *cassae regni*) is. A *cassa regni* évi jövedelme nem érte el a 100 000 Ft-ot. A nemzeti múzeumi és a nemesi felkelési alapot is kezelte 1800 után.¹³⁰ Nem

¹²⁷ Vö. Kossuth L.: Országos pénztár. Pesti Hírlap. 1842. máj. 1. 139. sz., Fényes E. i. m. 69–82.

¹²⁸ Kossuth L.: Országgyűlési tudósítások. II. k. (1833. aug. 5.—1834. márc. 24.) Bp. 1949, 89. 2. sz. jegyzet. Szerk. Magyar Tört. Tud. Int. (A továbbiakban: Országgyűlési tudósítások.)

¹²⁹ Sándor Lipót iratai. 592. A nádor 1791. jan. 2-i levele Ferenc királyhoz a *Landes-kasse*, illetve *cassa regnicolaris* dotációja ügyében.

¹³⁰ Vö. N 43. Archivum regni. Lad. F. NB. Rationes percept. *cassae regni Hungariae* és N 32. *Cassa regni* nevű állagokat.

királyi, hanem rendi szerv volt (az ország jelentése itt azonos a rendekével). II. József pénzügyigazgatási reformja során ezt a pénztárt is az országos kamarai főfizetőhivatalba olvasztotta, 1790-ben vált ismét önállóvá.¹³¹

Az ország pénztárának kellett volna átvennie a fundus publicus kezelését, ha a fundus publicust egyáltalában létrehozták volna. A fundus publicus ugyan nem született meg, de hasonló rendeltetéssel, bár sokkal szűkebb keretek között, kialakult egy különleges rendeltetésű közhasznú alap, mégpedig a sóra kivetett pótlékokból keletkezett ún. sóáralap, amelyről már megemlékeztünk. Ezt a Mária Terézia által létesített alapot II. József 1781-ben a sójövedelmekhez csatolta, és a só árát 1787-ben mázsánként erre a célra 8 kr-ral, a régebbi 3 kr-os kivetéssel együtt 11 kr-ral emelte. Az eredetileg 1771-ben az északkeleti pestis-kordon költségeire létesített alap ekkor már elsősorban a folyószabályozás és az útépítés kiadásait volt hivatva fedezni. (Mint említettük, ez a pótlék az egyébként többszörösen felemelt sófogyasztási árat még külön terhelte.)

A fundus publicus ügyét az 1790 utáni országgyűléseken többször tárgyalták. Az 1790/91. évi országgyűlés egyik rendszeres bizottsága foglalkozott ezzel a kérdéssel. Az 1802. évi országgyűlésen az udvar javaslata következtében került napirendre, s újból bizottsághoz utalták az ügyet. A kísérletek a nemesség adómentességi kiváltságán buktak meg, a közalapot az adózó nép terheinek emelése nélkül, tehát a nemesség megadóztatásával kellett volna létrehozni, erre azonban a rendek nem voltak hajlandók. A rendek inkább azzal foglalkoztak, s az országgyűlés többször arról döntött, hogy a sóáralapot, amely a fundus publicus része lett volna, a törvényeknek s rendeltetésének megfelelően használják fel. Így lett a fundus publicus helyett a sóáralap az a meglehetősen szerény pénzügyi eszköz, amellyel 1848 előtt az ország gazdasági elmaradottságán, a közlekedés elhanyagolt viszonyain segíteni akartak.¹³²

A sóáralap nemcsak a fundus publicust illető tervek miatt került az országgyűlések elé. Abból, hogy II. József ezt az alapot a sójövedelmekhez csatolta, rendi sérelem keletkezett, mert a sóáralap nem kamarai, hanem a politicumhoz kapcsolódó országos jövedelem volt, így felhasználása a helytartótanács hatáskörébe tartozott. Az alapot ezenfelül a közlekedés, útépítés támogatásán kívül rendellenesen másra is felhasználták.

A rendek 1792-ben azt kívánták, hogy a király II. József 11 kr-os sóáremelését hagyja jóvá, s a sóáralapot a fundus publicushoz csatolva, eredeti rendeltetésének megfelelően a helytartótanács útján használja fel.¹³³ Az 1792. évi 14. tc. e kívánság alapján kimondta, hogy a sóáralap jövedelmeit a magyar kamara gyűjtse össze, s minden év végén jelentse a helytartótanácsnak az összegyűlt pénzt. Az alap felhasználásáról a helytartótanács javaslata alapján döntsön az uralkodó. Ezt a határozatot 1794-ben királyi rendelet hozta a magyar kamara tudomására.¹³⁴ A sóáralapot e döntések ellenére sem használták fel a kijelölt célra. Mivel 1792—94-ben tilos volt a háborús idők alatt a középítkezés, az alaphoz az 1794—95. évi éhínséggel, a szerémi pestissel kapcsolatos költségeket fedezték, sőt az inszurrek-

¹³¹ E 99. Ben. res. 1790. máj. No. 50.

¹³² Pleidell A.: A fundus publicus. Károlyi A. emlékkönyv. Bp. 1933, 453—55., Horváth M.: Magyarország történelme. 8. k. Bp. 1873, 238—40.

¹³³ Sándor Lipót iratai. 529. Az 1792. jún. 21-i koronatanácsai ülés jegyzőkönyve.

2. sz. jegyzet.

¹³⁴ E 99. Ben. res. 1794. aug. No. 18.

ciós pénztár is komoly összegeket használt fel jövedelmeiből. József nádor 1803-ban a sóáralap helyes felhasználására adott javaslatot. E javaslat szerint jövedelmét új utak, új csatornák építésére, a hajózható folyók szabályozására s mocsarak lecsapolására, műszaki személyzet felnevelésére kellene fordítani. Az alap csak az egész ország, illetve az ország nagyobb részének gazdasági érdekeit előmozdító műszaki munkálatokat pénzelhetné.¹³⁵ E szép terv végrehajtásának az volt a legfőbb akadálya, hogy a sóáralap nem rendelkezett elegendő anyagi erővel ily nagy munkálatok elvégzésére. Az alap évi jövedelme 1790 után 150 000—200 000,¹³⁶ az 1830-as, 40-es években 250 000—300 000 Ft volt.¹³⁷ Ezt az összeget 1800 után tényleg túlnyomórészt műszaki munkálatokra, elsősorban folyószabályozásra fordították.¹³⁸ Nyilvánvaló azonban, hogy e néhány százezer a folyószabályozás, a hidépítés, az útjavítás, a vízügyi felmérések legszükségesebb kiadásainak fedezésére volt elegendő, s nem pótolta azt a hiányt, amelyet az állami jövedelmek más irányú felhasználása okozott a magyar államháztartásban.

8. A KAMARA HELYZETE A MAGYARORSZÁGI FEUDALIZMUS UTOLSÓ SZAKASZÁBAN

A helytartótanács és a magyar kamara szétválasztását, a magyar kamarát visszaállító 1791. április 12-i királyi rendelet külön nem tért ki a bécsi udvari kamara és a magyar kamara viszonyának a szabályozására. A szűkszávú rendelkezés csupán azt közölte, hogy a magyar kamarai ügyek intézésében az 1780. évi állapotot állítják helyre, és ezzel kapcsolatban a bécsi udvari kamara is átveszi a magyar kancelláriától a magyar kamarai ügyek tárgyalását, ami 1780 előtt hozzá tartozott.¹³⁹ A királyi rendelet ezzel tulajdonképp újból kifejezésre juttatta a magyar kamara „közjogi” függetlenségét a bécsi udvari kamarától (independentia), a két hatóság mellérendeltségét (correspondentia), azt a jogi helyzetet, hogy a magyar kamara csupán a király alá van rendelve. Egyben azonban hallgatólagosan megerősítette azt a kialakult gyakorlatot is, hogy a magyar kamarai ügyintézés a király nevében a bécsi udvari kamara irányítja, ellenőrzi, s ezzel „de facto” irányító (ha nem is fölérendelt) udvari hatósága a magyar kamarai pénzügyigazgatásnak. A bécsi udvari kamara és a magyar kamara viszonyában tehát semmi változás sem történt az 1780. előtti állapothoz képest. A magyar rendeknek, ha az országgyűléseken a magyar kamara függetlenségének a kérdését horgyatták, mindig meg lehetett adni azt a választ, hogy a magyar kamara az udvari rendeleteket csak a királytól kapja meg, s őhöz küldi felterjesztéseit is. (Amennyiben a rendek a magyar kamara e függetlenségével nem elégedtek meg, az udvar — a királyi jogok sérthetlenségét hangoztatva — mereven elzárkózott

¹³⁵ József nádor iratai. I. k. 644 skv. 1803. dec. 19-i nádori felterjesztés. A javaslat vázolja a sóáralap történetét és kitér rendeltetésellenes felhasználására is.

¹³⁶ Sándor Lipót iratai. 533. Zichy Károly országbíró szerint a sóáralap az 1790-es években legkevesebb évi 180 000 Ft-ot tett ki. A rendek 1792. évi kérelme a sóáralappal kapcsolatosan.

¹³⁷ Országgyűlési tudósítások. IV. k. Bp. 1959. (Szerk.: Barta István) 306, 313. Vita a sóáralapról az 1835. ápr. 12-i ülésen.

¹³⁸ A sóáralapból történt kiutalásokra a helytartótanács átiratai alapján I. E 74. Cassalia nevű gyózosztály iratait.

¹³⁹ E 99. Ben. res. 1791. ápr. No. 122.

a további tárgyalásoktól, s a tárgyalás további erőszakolása a rendek részéről mindig az udvar és a rendek viszonyának a megromlását vonta maga után.)

A bécsi udvari kamara magyar—erdélyi vonatkozású hatáskörének ilyen formában történt visszaállítása — mint említettük — nagy elkeseredést váltott ki a magyar körökben. A király ekkor azt ígérte, hogy a bécsi udvari kamaránál a magyar ügyeket csak magyar tanácsosok fogják intézni.¹⁴⁰ Ezt az ígérte, amelynek célja a rendek lecsendesítése volt, úgy váltotta be, hogy a magyar kamarai ügyek intézésére a magyar kancelláriától 4 tanácsost és 2 titkárt helyezett át a bécsi udvari kamarához, s a magyar—erdélyi kamarai ügyekhez egy magyar alelnöki állást szervezett.¹⁴¹ Ez a személyzet lehetővé tette, hogy a bécsi udvari kamaránál külön magyar osztály működjék. Bécsben — amint e személyzet is tanúsítja — nemcsak mellékesen foglalkoztak a magyar—erdélyi kamarai ügyekkel.

A birodalmi központi igazgatásnál 1792-ben az összpontosítás jegyében újból nagy átszervezést hajtottak végre. A cseh—osztrák kancelláriát újból egyesítették a bécsi udvari kamarával, az új hatóság (Directorium in cameralibus der hungarisch—siebenbürgischen und deutschen Erblande, wie auch in publico-politicis dieser letzteren) foglalkozott a magyar—erdélyi kamarai ügyekkel is. A központosítás tehát a Haugwitz-féle átszervezéssel ellentétben ekkor a kamarai ügyek révén a magyar ügyekre is kiterjedt. Felmerült az a kérdés, hogyan intézzen az osztrák örökös tartományok legfelsőbb központi végrehajtó szerve magyar ügyeket, amikor a magyar alkotmány szerint erre semmiképp sem lehetett illetékes. Az egyesítés mindenesetre érdekesen oldotta meg a kérdést. A reform egyik alapelve volt, hogy az osztrák és a magyar tartományok igazgatását szorosabbra fűzze. Ennek megvalósítása céljából a Directorium fontos posztjaira magyarokat is ültetett (a bécsi udvari kamara alkalmazottait), s lehetővé tette, hogy a magyar tanácsosok — annak viszonzásául, hogy osztrákok magyar ügyeket is intéznek — az osztrák örökös tartományok ügyeibe beleszólhassanak. Mindez kivehető az új központi hatóság szervezetéből és az ügyintézés módjából. Az osztrák és a magyar ügyek szorosabb összefogását szolgálta a Directorium elnökségének az összeállítás is. Az „Oberst-direktorial minister” és a „Direktorialhofkanzler für die publico-politica” alatt 2 kamarai alelnök volt, egyik az osztrák örökös tartományok, a másik a magyar—erdélyi kamarai ügyek részére. A Directorium 6 tartományi ügyosztálya mellé, amelyek az örökös tartományok közigazgatási és kamarai ügyeit intézték, egy hetedik ügyosztályt szerveztek a magyar—erdélyi kamarai ügyek számára. (Ebben tevékenykedtek a magyar alelnök és a magyar tanácsosok.) A hét ügyosztály felett két tanács működött. Az első döntött az osztrák tartományok közigazgatási és kamarai ügyeiben, valamint a magyar—erdélyi kamarai ügyekben, a másik Cseh—Morvaország, Szilézia és Galícia közigazgatási és kamarai ügyeit látta el. Az első tanács ülésein vettek tehát részt a magyar tanácsosok, akik így a magyar—erdélyi kamarai ügyek mellett az osztrák tartományok közigazgatási és kamarai ügyeibe is beleszólhattak.¹⁴² (E vegyes, osztrák—magyar tanácsban nyilvánvalóan a magyar tanácsosok voltak kisebbségben, így véleménykülönbség és szavazás esetében az osztrák tanácsosok mind osztrák, mind magyar ügyekben többséget tudtak szerezni.

¹⁴⁰ Vö. a 3. és 4. sz. jegyzetet.

¹⁴¹ Fr. Walter i. m. (ÖZV. 1780—1792.) 80.

¹⁴² Uo. 218—19.

Ez pedig akkor, amikor — mint említettük — minden lényeges kérdésben a tanácsülésnek kellett döntenie, nem volt mellékes dolog.) A Directoriumban a bányászati ügyek részére külön departamentumot tartottak fenn, amely a bányászati kamara bekebelezése révén keletkezett. Ennek a szervezeti egységnek külön alelnöke és tanácsa volt. A bányászati tanács ülésein a magyar tanácsosoknak és referenseknek is részt venniük.¹⁴³

A magyar kamara 1792-től kezdve tehát a bécsi udvari kamarát befogadó Directoriummal került kapcsolatba. A viszonyt a két hatóság között az 1792. november 30-i királyi rendelet írta körül. Ez a rendelet, amely kétségtelenül megnyugtatón igyekezett a magyar kamarát függetlenségével kapcsolatos esetleges kételyei miatt, kifejtette, hogy a bécsi magyar kamarai alelnök és az udvari kamara magyar tanácsosai tagjai a Directoriumnak, és részt vesznek az osztrák örökös tartományok ügyeinek megtárgyalásában. A magyar kamara a Directoriummal szemben is megőrzi függetlenségét, mert felterjesztéseit csak a királyhoz küldi, s a rendeleteket is onnan kapja az 1715. évi 18., 1723. évi 16. és az 1741. évi 14. tc. értelmében.¹⁴⁴ A magyar kamara formai függetlenségében e rendelet szerint változás nem történt.

A bécsi udvar 1797-ben ismét a közigazgatási és pénzügyigazgatási hatáskör elkülönítését vélte célszerűnek a birodalmi igazgatásban, s a bécsi általános kamara „Hofkammer, Finanz- und Commerz-Hofstelle” névvel újból önálló lett. Az elkülönítést azzal indokolták, hogy a pénzügyek önállóságának a háborús időkben nagy jelentősége van. A változást a magyar kamara tudomásául hozó rendelet — úgy látszik — megfeledezett a magyar kamara „függetlenségéről”, s meghagyta, hogy minden jelentést, tanácsülési jegyzőkönyvet az említett pénzügyi hatósághoz küldjön fel, s annak rendelkezéseit pontosan hajtsa végre. A magyar kamara érzékenyen reagált erre a törvénysértésre, s 1797. szeptember 13-i felségelőterjesztésében arra kérte az uralkodót, hogy az ország alkotmánya szerint a magyar kamarát függetlenségében tartsa meg, s ennek alapján a magyar kamara egyenesen a királyhoz intézhesse felterjesztéseit, s a rendeleteket az említett pénzügyi főhatóság útján szintén tőle kaphassa meg. Az 1797. szeptember 25-i királyi rendelet megnyugtatta a magyar kamarát, hogy az államigazgatási reform semmilyen változást nem jelent a bécsi udvari kamara és a magyar kamara viszonyában.¹⁴⁵

A birodalmi központi igazgatás 1801. évi következő átszervezése alkalmával, amikor a cseh—osztrák kancelláriát, a bécsi általános kamarát és a legfelsőbb igazságszolgáltatási fórumot egy hatalmas központi hatósággá egyesítették „Vereinigte Hofstelle” néven, megismétlődött az előbbi eset. A magyar kamarának adott 1801. évi utasítás szövegébe csúszott az az intézkedés, hogy a magyar kamara az egyesített udvari hatóságtól érkezett rendeleteket hajtsa végre, s ha valamit maga nem dönthet el, azt javaslatával együtt döntés céljából az egyesített udvari hatóságnak terjessze fel. A magyar kamara ekkor megismételte 1797. szeptemberi óvását és érveit.¹⁴⁶

¹⁴³ Uo. 219.

¹⁴⁴ E 99. Ben. res. 1792. nov. No. 53.

¹⁴⁵ E 81. Gremialia. 1797—21—1, 2, 3. Az 1797. szept. 7-i udvari rendelet másolata, az 1797. szept. 13-i felterjesztés fogalmazványa, az 1797. szept. 25-i udvari rendelet másolata.

¹⁴⁶ E 81. Gremialia. 1801—15—6. 1801. dec. 22-i felterjesztés fogalmazványa.

A túlzott központosítás most sem volt hosszú életű. A bécsi udvari kamara 1802-ben végleg különvált a közigazgatási és egyéb kormányzati ágaktól, s 1802—1816-ig mint „Hofkammer, Ministerial Banco-Hofdeputation, Finanz- und Commerz-Hofstelle”, 1816—1848-ig pedig „Allgemeine Hofkammer” névvel önállóan látta el a pénzügyek legfelsőbb irányítását. A pénzügyek és az államháztartás ellenőrzésére 1816—1829-ig még külön pénzügyminisztériumot is szerveztek, amelyre a bécsi kamara és a többi pénzügyigazgatási szerv legfelsőbb felügyeletét és a pénzügyi törvényhozás ellenőrzését bízták.¹⁴⁷ A bécsi udvari kamaránál ezentúl is általában magyar tanácsosok foglalkoztak a magyar—erdélyi kamarai ügyekkel. Az itt szolgáló magyar főnemesek közül gr. Zichy Károly volt országbíró és gr. Nádasdy Mihály a kamaraelnökségig vitte, Nádasdy pénzügyminiszter is volt.¹⁴⁸ Zichy Károly ekkor már rég megfeledezett 1790. évi ellenzéki tevékenységéről. A magyar alkalmazottak kétségtelenül nagyobb szerepe 1790 után nem hozott változást a bécsi udvari kamara és a magyar kamara kapcsolatában.

A pénzügyigazgatás ellenőrzésének egyik legfontosabb módja volt a különféle számadások, számvevőségi kimutatások felülvizsgálata. II. József idején ez a felügyelet egészen szoros és közvetlen volt, mert a számvevőségek Magyarországon is a bécsi számvevő kamara alá tartoztak. A bécsi számvevő kamara fennhatósága a magyar kamarai számvevőségek (a budai, temesvári) felett 1790-ben megszűnt. A budai és a temesvári kamarai számvevőség közvetlenül a magyar kamara alá került. Elrendelték azonban, hogy a számvevő kamara az egész birodalom állami bevételeinek és kiadásainak nyilvántartása céljából, továbbra is megkapja a magyar kamara számadási kivonatát.¹⁴⁹

A számvevő kamara (Rechenkammer) helyett 1792-ben állami főszámszékét (Staatshauptbuchhaltung) állítottak fel, amely a Directorium alá tartozott.¹⁵⁰ A főszámszék illetékessége, mivel a Directorium magyar kamarai ügyekkel is foglalkozott, a magyar kamarai számadások felülvizsgálatára is kiterjedt. A főszámszék illetékessége a Directorium megszűnése után is megmaradt. Az 1811. évi pénztári utasítás szerint az eredeti kamarai pénztári naplókat a mellékletekkel együtt a bécsi udvari főszámszékhez kellett küldeni. A pénztári ügyek állásáról a főszámszék bármikor felvilágosítást kérhetett a budai kamarai főpénztár vezetőjétől.¹⁵¹ A főszámszék, mint említettük, számos kimutatást is kapott a magyar kamara útján a számvevőségtől. A számadások ellenőrzésével kapcsolatos ügyvitelnél általában nem voltak tekintettel a magyar kamara formai függetlenségére. A számadásokat nem a királyhoz, hanem a főszámszékhez, vagy későbbi nevéen számszéki igazgatóságához (Oberste Staatskontrolle, Rechnungs-directorium) kellett felküldeni.

¹⁴⁷ Fr. Walter: Die Zeit Franz II. (I.) und Ferdinands I. 1792—1848. Wien 1956. ÖZV. II. Abt. 1. Band. 2. Halbband, 2. Teil. 223, 228, 233, 256—57.

¹⁴⁸ Zichy Károly gr. 1802-ben lett a bécsi kamara elnöke. A. Beer i. m. (I. 7. sz. jegyzet) 306., Nádasdy Mihály grófot, a bécsi kamara magyar alelnökét 1823-ban nevezték ki kamaraelnökké. E 81. Gremialia. 1823—1—17.

¹⁴⁹ E 81. Gremialia. 1792—18., E 99. Ben. res. 1792. nov. No. 52.

¹⁵⁰ A. Beer i. m. 310—12.

¹⁵¹ E 74. Cassalia. 1811—25—2. jelzet alatti pénztári utasítás 79., 80. pontja.

Érdekes eredményekkel gazdagítaná a kamarai pénzügyigazgatás történetét a bécsi udvari kamara magyar tisztviselőinek tevékenységét részletesen feltáró vizsgálat. Ez jobban megvilágíthatná azt, hogy a magyar tisztviselők csak mint szakemberek működtek-e a bécsi udvari kamaránál, vagy módjuk volt-e a magyar kamarai pénzügyigazgatás érdekeinek védelmére is. Mind a magyar kamara ilyen vagy olyan mértékű függetlenségének, mind a bécsi udvari kamara magyar alkalmazottai tevékenységének a vizsgálata azonban lényegeset már a magyar kamara működésének célját és az ország gazdasági fejlődésében játszott szerepét illetően nem hozhat. A magyar kamarai jövedelmek felhasználását tárgyaló fejezetben megállapítottuk, hogy a magyar kamara, különösen a XIX. sz. első felében, nem volt más, mint a birodalmi közös költségek magyar részét biztosító pénzügyi szerv. A legfontosabb kérdés a jövedelmek felhasználásának kérdése, s e mellett másodrendű az a sokat vitatott, egyébként fontos probléma, függött-e vagy nem a magyar kamara a bécsitől, az utasításokat a magyar kamara a királytól kapta-e vagy a bécsi udvari kamarától, a királyi rendeletek a magyar kamara javaslata vagy a bécsi udvari kamara javaslata alapján vagy mindkettő figyelembevételével születtek-e? A bécsi udvari kamarától teljesen függetlenített pénzügyi hatóság, mivel ez is királyi parancsra működött volna, sem tudta volna megakadályozni a kamarai jövedelmek Bécsbe vitelét. Ezzel szemben ténylegesen a bécsi udvari kamara alá rendelt magyar kamarának is módja lehetett volna arra, hogy a kamarai jövedelmeket nagyobb mértékben fordítsa belső hazai kiadásokra.

A bécsi udvar és a magyar rendek közötti politikai küzdelemben, sőt a magyar kamara és a bécsi udvari kamara közötti belső nézeteltérésekben mégis a magyar kamara függetlenségének s nem a kamarai jövedelmek felhasználásának a kérdése állt az első helyen. Kétségtelen, hogy a kettő nem különíthető el egymástól, bár — mint láttuk — nem is azonos egymással. Ez a sajátosság csak úgy érthető meg, ha közelebbről megvizsgáljuk a bécsi udvar és a Magyarország között fennálló politikai viszonyt, az udvar és a magyar rendek kompromisszumát. Ennek a politikai viszonyt, ennek a kompromisszumnak a XVIII. sz. elejétől fogva igen lényeges eleme volt az a hallgatóságos megállapodás, hogy a magyar rendek a közös hadsereg fenntartására, egyéb közös kiadásokra az udvar rendelkezésére bocsátják a kamarai jövedelmeket és a hadiadót. Ezzel szemben az udvar biztosítja a nemesi kiváltságokat, az önkormányzatot és a nemesi adómentességet. Ezt a megállapodást különösen a bécsi udvar tekintette az osztrák—magyar viszony egyik alapjának, s a királyi jogok sérthetlenségére való hivatkozással minden ezzel kapcsolatos kérdés tárgyalásától mereven elzárkózott. A kamarai jövedelmek e felhasználását nem lehetett bolygatni, mert akkor felmerült a közös kiadásokhoz való hozzájárulás más formája, ami pedig óhatatlanul a nemesi adómentességet érintette volna. Vagy felmerülhetett volna a magyar állami jövedelmek oly módon való felhasználása, hogy azzal önálló magyar hadsereget, önálló magyar felsőigazgatást és önálló külügyet finanszíroznak. Ez azonban már a bécsi udvarral való szakítást, a kompromisszum felbontását jelentette. Erre az útra csak az 1848-as forradalom lépett, amikor a kamarai (kinestári) jövedelmek és az adó alapján próbálta kiépíteni az önálló magyar állami pénzügyigazgatást. A forradalom előestéjéig a magyar rendek nem nyúltak a kamarai jövedelmek felhasználásának kérdéséhez. Igyekeztek azonban legalább a pénzügyi függetlenség látszatát fenntartani, s erre jó volt, s mindig alkalmas volt

az a kérdés, függ-e a magyar kamara a bécsitől, vagy nem. Mind a rendek, mind a bécsi udvar politikai eszközül használta fel a magyar kamara függetlenségének kérdését. A rendeknél állandóan szereplője volt a sérelmi politikának, az udvar pedig a magyar kamara formai függetlenségének a kimondásával, e számára kevésbé veszélyes eszközzel igyekezett — amikor ezt szükségesnek vélte — az alkotmányos látszatot fenntartani.

Mindezek mellett az is kétségtelen, hogy a magyar rendek szemszögéből fontos elvi jelentőségű kérdés volt a magyar kamara jogi, formai függetlenségének biztosítása, bár a gyakorlatban, az udvarral fenntartandó kapcsolatok miatt, ez a függetlenség nagyrészt jogi mesterkedés volt csupán. A magyar kamara függetlenségét kimondó törvénycikkek jogi argumentumai voltak annak, hogy Magyarország sohasem mondott le pénzügyi önállóságáról. Az országgyűlés nem is mulasztotta el, hogy ezt az ország alkotmányába foglalja.¹⁵²

Az 1790 utáni magyar országgyűlések többször foglalkoztak a magyar kamarai pénzügyigazgatás kérdésével, s ezek a tárgyalások is azt jelzik, hogy az udvar és a rendek közötti politikai csatározások inkább a magyar kamara függetlenségének kérdése körül folytak. Az 1790/91. évi országgyűlés — mint láttuk — a magyar kancellária, illetve a nádor kamarai jellegű hatásköréért szállt síkra. Az udvar azonban visszaállította a bécsi udvari kamara magyar vonatkozású hatáskörét, s újból leszögezte a magyar kamarának csupán az uralkodótól való függését. A kamarai jövedelmek felhasználásának kérdéséig a rendi törekvések el sem jutottak, azt kívánták legfeljebb, hogy a kamara tevékenységéről számoljon be az országgyűlésnek.¹⁵³ Az 1811—12. évi országgyűlés azonban, az udvar nagy felháborodására, már hozzányúlt ehhez a kérdéshez. Ezen az országgyűlésen vetődött fel a devalvációval kapcsolatosan az a gondolat, hogy meg kellene szüntetni a magyar bányákból az érc Bécsbe szállítását, Magyarországnak magának kellene kezelnie a koronajavakat, a kamarai jószágokat. Olyan javaslat született, hogy a kamarai jószágokat a rendek vehetnék bérbe 32 esztendőre. Ily módon teremtenék elő a pénz megszilárdításához kívánt összeget. A továbbiakban azt javasolták a rendek, hogy az állami jövedelmek gyarapításának megtárgyalásával kapcsolatosan az országgyűlést tájékoztassák a kamarai és bányajövedelmekről. Kifejezést adtak annak a reménynek is, hogy az udvar a magyar kamarát a törvénynek megfelelően függetleníti, a pénzverést a királyi kamara és a tárnokmester alá rendeli.¹⁵⁴ Mindezekből a követelésekből semmi eredmény sem született.

A reformkor országgyűlései a magyar kamara önállóságának problémája mellett a pénzverés és a nemesfémányászat függetlenítésével, a tárnokmester pénzverési jogkörének visszaállításával foglalkoztak. Az 1833. január 8-i kerületi ülés újból a sérelmek közé vette fel a magyar kamarának „törvénybe tett, de

¹⁵² A rendi színezetű magyar közjogi felfogásra Vö. Kérészy Z.: Adalékok a magyar kamarai pénzügyigazgatás történetéhez. Bp. 1916, 159. „... a magyar kamara hazai törvényeinek értelmében, tehát a magyar közjog szerint az ausztriai udvari kamarától semmiféle függésben nem állott s a kamara ezen jogi állásával ellentétes közigazgatási gyakorlattal szemben a magyar országgyűlés tiltakozásának szakadatlanul kifejezést adott.”

¹⁵³ Vö. A magyar kamara visszaállítása c. fejezetet.

¹⁵⁴ Domanovszky S.: József nádor élete. I. k. 2. rész. Bp. 1944, 436—37, 448—49.

valósággal nem tapasztalt” függetlenségét, újból követelte, hogy a pénzverést a magyar kamara alá helyezték, a nemesfémeket ne vigyék ki az országból, a tárnokmestert törvényes (pénzveréssel kapcsolatos) jogkörébe állítsák vissza, Budán pénzverőházat állítsanak fel, a pénz értékét országgyűlésen állapítsák meg, s a pénzcímleteken magyar feliratok legyenek. A rendek ugyanis nem ismerték el, hogy a pénzkibocsátás kizárólag felségjog.¹⁵⁵ A sérelmek közé vették fel újból a magyar kamara ügyét az 1835. áprilisi kerületi ülésen, ahol az Arad, Csanád megyei kincstári birtokok késedelmes és káros bérbeadását a bécsi udvari kamara fennhatóságából eredő visszásságnak minősítették.¹⁵⁶ A reformkor ellenzékének nem voltak illúziói a magyar kamara függetlenségét illetően. Az olyan kitételek, hogy a magyar kamara „tettleges” függése a bécsitől az utolsó koncipista előtt is országszerte tudva van, s hogy ott soha egy sort magyarul le nem írtak, ez a hatóság tetőtől-talpig német,¹⁵⁷ ékesszólóan jellemzik az országgyűlések kamaraellenes hangulatát.

Az országgyűlések foglalkoztak a kamarai gazdálkodással, a kamara tevékenységével is, de csak annyiban, amennyiben ezek a rendi—nemesi jogokat, a rendek érdekeit sértették. E tárgyalások főleg három kérdést érintettek: a só árának, a királyi fiskus örökösödésének s a sóár felemeléséből keletkezett ún. sóáralapnak a kérdését. A sóáralapról az eddigiekben már megemlékeztünk.

A só fogyasztási árának megállapítása körül heves viták voltak az udvar és a rendek között. A só árának megállapítása a rendek szerint nem volt királyi jog, a só árát csak országgyűlésen lehetett felemelni. Ilyen szellemben született meg az 1790. évi 20. tc., amelyben az uralkodó beleegyezett abba, hogy, királyi jogának sérelme nélkül, a só árát a rendekkel az országgyűlésen megtárgyalja, s ha csak rendkívül sürgős körülmények mást nem kívánnak, a só árát az országgyűlésen kívül nem emelteti fel. Az udvar a rendkívül sürgős körülményekre való hivatkozással (pl. a francia háborúk alatt) többször önkényesen, országgyűlésen kívül is, emelte a só árát. A rendek azt is szóvátették, hogy a sóáremelést a törvényesnek soha el nem ismert bankjegyek törlesztésére (az infláció idején kibocsátott papírpénz fedezetére) használták fel.¹⁵⁸ A reformkor országgyűlései többször is tiltakoztak a só magas ára ellen, amely a nép nyomorúságának egyik okozója volt. Szemére vetették az udvarnak, hogy a „rendkívül sürgős körülményeket” igen egyoldalúan értelmezi, s igen gyakran él a sóáremelés e kivételes módjával.¹⁵⁹

A királyi fiskus örökösödése állandóan szálka volt a rendek szemében. Több szempontból is támadták ezt a jogot, amelyet a magyar kamara, illetve a neki alárendelt királyi jogügyi igazgató érvényesített. A rendek egyik sérelme az volt, hogy a fiskus a magvaszakadtak birtokait nem arra érdemesnek adományozza el, hanem elárverezteteti, s e javakat azok veszik meg, akik a rendek szerint pénzüket az állam megkárosításával (pl. kincstári birtokok bérbevitelével) szerezték,

¹⁵⁵ Országgyűlési tudósítások. I. k. 85.

¹⁵⁶ Uo. IV. k. 350.

¹⁵⁷ Uo. IV. k. 291—92., V. k. 291.

¹⁵⁸ Horváth M.: Magyarország történelme. 8. k. 323., József nádor iratai. II. k. 830.

¹⁵⁹ Országgyűlési tudósítások. V. k. Bp. 1961, 287—88, 290.

s ezért büntetés helyett birtokot és nemességet kapnak. Sok tiltakozás hangzott el az örökösödési jog érvényesítése, a perek lefolytatása ellen. A rendek több ülésen olyan álláspontra helyezkedtek, s olyan végzést hoztak, hogy a fiscus csak adományozható (donationalis) javakban örökölhessen, a szerzett vagyona ne terjedjen ki örökösödési joga. Örökösödési jogát rendes peres úton érvényesítse, s csak olyan birtokot adományozzon el, amely már de iure és de facto a kincstárra háramlott, de ne adományozzon lappangó királyi jogokat, amikor az adományosnak kell előteremteni a királyi jogot bizonyító iratokat és kell a pert lefolytatni. (Az ilyen adományt igen könnyen lehetett megszerezni, az adományos a bizonyító iratok utólagos előteremtésével olcsón birtokhoz juthatott.) A fiskus hűtlenség miatt elkobzott birtokot csak akkor adományozzon, amikor valakit bírói ítélet alapján marasztaltak el hűtlenségben. A fiskus nagyobb figyelmet fordítson a magvaszakadt (deficiens) oldalági rokonainak érdekeire.¹⁶⁰ A fiskus örökösödési jogát a rendek a nemesi családok érdekeinek védelmében támadták, s nyilvánvalóan nem értettek egyet az udvar nemesítési politikájával sem. A háramlott jószágokból egyébként ebben az időszakban a kamarának nem volt nagy jövedelme. Egyes országgyűlési felszólalók véleménye szerint nem is volt sok értelme annak, hogy a kincstár évi 50—60 000 Ft jövedelem miatt sok nemesi családot vagyoni bizonytalanságban tartott, s ennek következtében annyi átkot szórtak a kamarára.¹⁶¹

Az országgyűléseknek a kamarai pénzügyigazgatással kapcsolatos állásfoglalásából is az látható, hogy a rendek általában nem nyúltak a magyar kamarai pénzügyigazgatás egyik alapvető kérdéséhez, a jövedelmek felhasználásának problémájához. A magyar kamara működésében rendellenesnek inkább azt találták, hogy a magyar kamara törvényben kimondott függetlensége ellenére gyakorlatilag függő viszonyban volt a bécsi udvari kamarától (vagy a bécsi udvari kamarát befogadó egyesített birodalmi hatóságtól), így a magyar kamara jogi függetlenségét nem értelmezték olyan formálisan, mint a bécsi körök. Törvényellenesnek találták azt is, hogy a magyar kamara, mint a királyi jogokat érvényesítő szerv, többször sértette a rendek és az ország érdekeit, mint pl. a só árának emelésével, a fiskus örökösödésével vagy a felemelt sóáralap felhasználásával kapcsolatosan. Kétségbe vonták azt is, hogy a pénzkibocsátás kizárólag az uralkodó hatáskörébe tartozik. Csupán az 1811—12. évi országgyűlésen merült fel az a gondolat, hogy a kamarai jövedelmekkel az ország rendelkezék. A nemesfémek kivitelének megszüntetése dolgában a rendek olyan kérdést érintettek, amely nem tartozott a magyar kamara hatáskörébe. Viszont síkra szálltak azért, hogy a tényleg függetlenített magyar kamara vegye át a nemesfémbányászat hatáskörét is. Mindebből az a következtetés vonható le, hogy a rendek a Habsburg-ház és a rendi Magyarország viszonya alapján nem találták lehetségesnek azt, hogy a közös költségekre lekötött kamarai jövedelmeket az udvartól elvitassák. Ahhoz azonban ragaszkodtak, hogy a kamarai jövedelmek túlnyomórészt közös kiadásokra való felhasználása a bécsi birodalmi igazgatástól függetlenített magyar pénzügyi szerv útján s a rendek hozzájárulásával történjék. Felfogásuk szerint ez volt a fő kritériuma a magyar pénzügyigazgatás függetlenségének.

¹⁶⁰ Uo. III. k. Bp. 1949, 188, 192—93, 374—75.

¹⁶¹ Uo. 374—75.

9. A KAMARA MEGSZÜNTETÉSE; A KAMARAI IGAZGATÁST FELVÁLTÓ POLGÁRI PÉNZÜGYIGAZGATÁS

A magyar kamara működésének, az általa képviselt pénzügyigazgatási rendszernek az 1848. márciusi forradalom vetett véget, amely mélyreható változást idézett elő a magyar államigazgatás addigi szervezetében. Az 1848. évi 3. tc. alapján megszűntek a csupán az uralkodó alá rendelt feudális központi kormányhatóságok: a magyar királyi udvari kancellária, a magyar királyi helytartótanács és a magyar királyi udvari kamara. Az államigazgatás feladatainak ellátására független magyar minisztériumot hoztak létre. Az új minisztérium több osztályra tagolódott. Ezek az osztályok később önálló minisztériumok gyanánt működtek. A megszűnt magyar kamara örökébe 1848 áprilisában az 1848/49. évi pénzügyminisztérium lépett, amelynek megszervezése Kossuth Lajos nevéhez fűződik.

A pénzügyminisztérium már a polgári korszak államigazgatási feladatainak ellátására létrehozott központi pénzügyi hatóság volt. Ez a hatóság, közjogi helyzete és hatásköre tekintetében, lényegesen különbözött elődjétől, az 1848 előtti magyar kamarától. A pénzügyminisztérium az egész magyar pénzügyigazgatás csúcsszerve lett, amely tevékenységéért — a többi minisztériumhoz hasonlóan — a magyar népképviselői országgyűlésnek tartozott felelősséggel, és független volt a bécsi birodalmi központi pénzügyigazgatástól. Megszűnt tehát az uralkodó kizárólagos hatásköre a jövedelmek felhasználása dolgában s a bécsi birodalmi pénzügyigazgatási szervek irányító és ellenőrző tevékenysége.

A pénzügyminisztérium átvette a teljes magyar pénzügyigazgatási hatáskört. Átvette tehát a kamarai hatáskörön kívül a helytartótanácsnak a hadiadó behajtásának irányításában betöltött szerepkörét, átvette a bécsi udvari kamarától a magyarországi pénzügyek irányítását és ellenőrzését, a bánya- és pénzverési ügyeket, a bécsi haditanácstól pedig az adó (hadiadó) felhasználásának ügyeit. Kossuth erélyes politikai tevékenysége következtében 1848 őszén magához ragadta a bankjegykibocsátás fontos jogkörét és az államkölcsönügyeket. A közalapítványok ügyeinek intézése ezzel szemben a helytartótanácsnál a vallás- és közoktatásügyi minisztérium hatáskörébe került.

A pénzügyminisztérium hatáskörének kialakulásával megszűnt a magyarországi pénzügyigazgatási szervezetnek az 1848 előtti feudális viszonyokban gyökerező kettős jellege, azaz a különálló kamarai pénzügyigazgatás (a királyi jogokból eredő jövedelmek kezelése) és a különálló rendi jellegű adóigazgatás (az országgyűlés által megszavazott adó behajtása a törvényhatóságok által, ennek ellenőrzése a helytartótanács részéről s az adójövedelem felhasználása az uralkodó fennhatósága alatt álló birodalmi hadiszervezet által). A pénzügyminisztérium bizonyos változással átvette a volt kamara szervezetét és ügyvitelét, az ügyosztályi rendszert, a kútfő-tételes irattári rendszert, a volt kamarai alárendelt szerveket, sőt azok személyzetét is. E változás következtében, 1526 óta először, létrejött a független magyar állami pénzügyigazgatás.

A szabadságharc bukásával megszűnt az 1848/49. évi pénzügyminisztérium. Az ellenforradalmi császári kormányzat már a szabadságharc idején feloszlatta az új pénzügyigazgatási szervezetet, s az általa megszállt területen 1849 első felében visszaállította a kamarai igazgatást. Ideiglenes Kamarai Igazgatóság (Provisorische Kameralverwaltung für Ungarn) névvel új központi pénzügyigazgatási

szervet hozott létre. Ez a kamarai igazgatóság a tavaszi hadjárat idején, 1849-ben, kiszorult az országból, de a szabadságharc bukása után budai székhellyel újból megalakult.

Az Ideiglenes Kamarai Igazgatóság fennhatósága nem terjedt ki Horvátországra, az 1849 után felállított Szerb Vajdaságra és Temesi Bánságra, továbbá Erdélyre és a Partiumra sem. Területi illetékessége így kisebb volt mind az 1848 előtti magyar kamara, mind az 1848/49. évi magyar pénzügyminisztérium területi illetékességénél. Pénzügyigazgatási hatáskörében azonban szintén megtalálhatók azok a polgári vonások, amelyek a pénzügyminisztérium hatáskörét is jellemezték. Az igazgatóság nemcsak a volt kamarai igazgatást vette át, hanem hozzá kerültek az adóügyek (az 1850-ben létesített adókerületi bizottmányokat neki rendelték alá), sőt a közalapítványi ügyek is. Ezzel az Ideiglenes Kamarai Igazgatóság működése során is megszűnt a magyarországi pénzügyigazgatás 1848 előtti kettős, királyi és rendi jellege.

Az Ideiglenes Kamarai Igazgatóság feladata az volt, hogy a vele egyidőben működő politikai hatóságokkal együtt megteremtse az átmenetet az 1848 előtti igazgatási rendszer és az új osztrák abszolutizmus igazgatási tevékenysége között, s a pénzügyigazgatás vonalán előkészítse Magyarország beolvasztását az egységes Habsburg-birodalomba. Ennek a feladatának eleget téve, 1851. február 1-én átadta helyét az abszolutizmus osztrák mintára kiépített magyarországi pénzügyigazgatási szervezetének.

Az osztrák rendszerű magyarországi pénzügyigazgatás csúcsszerve 1851—54-ig ideiglenesen az Országos Pénzügyigazgatóság (K. K. Landes Finanz Direktion für Ungarn) lett. A provizóriumot azután a pénzügyigazgatás esetében is a definitívum követte. Az egységes Országos Pénzügyigazgatóság 1854. február 1-jével megszűnt, s átadta helyét a közigazgatási kerületek szerint megosztott pénzügyigazgatási szervezetnek, azaz az Országos Pénzügyigazgatóság Budai, Nagyvárad, Pozsonyi, Soproni, illetve Kassai Osztályainak. (Erdélynek, Horvátországnak, a Szerb Vajdaságnak különálló pénzügyigazgatóságai voltak.) Az 1861. évi októberi diploma után visszaállították Magyarországon az 1848 előtti kormányhatóságok közül a magyar udvari kancelláriát és a helytartótanácsot. Ez a változás nem érintette a pénzügyigazgatási szervezetet, amely bizonyos módosulással (1861-ben a Budai és a Nagyváradai Osztály összevonása, majd 1865-ben újból egységes Országos Pénzügyigazgatóság szervezése) 1867-ig fennállott.

Az osztrák mintájú pénzügyigazgatási rendszer idején — mint ezt már jeleztük is — lejátszódott az az 1848-ban elkezdődött folyamat, amely a feudális jellegű állami pénzügyigazgatást egységesebb, polgári pénzügyigazgatássá alakította át. Ez az új pénzügyigazgatási szervezet vezette be Magyarországon a szélesebb körű állami adózást, intézte a földtehermentesítés és az úrbéri kártalanítás pénzügyeit, az új államkölsönügyeket, bevezette a dohánymonopóliumot s az állami illetékek kiterjedt rendszerét stb. Mindez azonban — az 1848. évi magyar pénzügyminisztérium által képviselt önálló magyar pénzügyigazgatási koncepcióval ellentétben — az összbirodalmi pénzügyigazgatás jegyében történt meg. A magyarországi pénzügyigazgatási szervek a bécsi birodalmi pénzügyminisztérium alárendelt szervei gyanánt működtek.

Az 1867. évi kiegyezés megszüntette Magyarországon az osztrák rendszerű pénzügyigazgatást. Az állami pénzügyeket a második magyar felelős kormány pénzügyminisztériuma vette át. Az új pénzügyminisztérium területi illetékessége

egész Magyarországra kiterjedt, s hatásköre, leszámítva a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak átadott közalapítványi ügyeket, hasonló volt az 1867 előtti Országos Pénzügyigazgatóság hatásköréhez. Az 1867. évi pénzügyminisztérium szervezeti felépítésében sokban az 1848. évi minisztérium szervezetét követte, az alárendelt hivatali szervezet dolgában azonban inkább az abszolútizmus idején kialakult kereteket vette át. A polgári korszak állami pénzügyigazgatását, a dualizmus által biztosított politikai és gazdasági feltételek között, véglegesen ez a pénzügyminisztérium építette ki.¹⁶²

¹⁶² A 9. fejezetre vonatkozólag I. Ember Gy.: Az 1848/49-i minisztérium levéltára. Bp. 1950., Sinkovics I.: Kossuth, az önálló pénzügyek megteremtője. Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára. I. k. Bpest. 1952. 87–173., Kállay I.: Az abszolútizmuskori pénzügyigazgatási levéltár. Repertórium. Bp. 1970., Bélay V.—Kardos K.: A pénzügyminisztérium levéltára. (1867–1944). Repertórium. Bp. 1960. c. műveket.

ÖSSZEFOGLALÁS

A magyar kamara pénzügyigazgatásáról és államgazdasági tevékenységéről rajzolt kép azt mutatja, hogy a kamarai pénzügyigazgatás az 1848 előtti másfél században bonyolultan kapcsolódott Magyarországgal és a Habsburg-monarchia államigazgatási szervezetének fejlődéséhez, sőt a gazdasági és politikai élet változásaihoz is. A fejlődés bemutatása, mivel a problémák alaposabb elemzése érdekében nem lehettünk mindig figyelemmel a könnyebb áttekinthetőségre s a monográfia szerkezetének egyszerűbbé tételére, meglehetősen szétágazó. Az eredmények könnyebb áttekintése végett az alábbiakban összegezzük a munka főbb mondanivalóit, s előtte rövid magyarázatot adunk a szerkezet néhány sajátosságáról is.

A magyar kamara történetének 1686-tól 1848-ig terjedő korszakát hat részre bontottuk: I. 1686—1720., II. 1720—1740., III. 1741—1772., IV. 1772—1785., V. 1785—1790., VI. 1790—1848. A hat korszakban a kamara területi hatásköréről és feladatairól, szervezetéről és ügyviteléről, pénzügyi gazdálkodásáról és ennek a monarchia államháztartásával való kapcsolatáról, a bécsi udvari kamara és a magyar kamara viszonyának fejlődéséről számoltunk be. E problémacsoportokat mind a hat korszakban rendszerint külön fejezetek tárgyalják, egy-egy kérdés-csoport a reá vonatkozó fejezetek áttekintésével önállóan is tanulmányozható. A hat korszakra való beosztást a magyar kamarai pénzügyigazgatás fejlődésének lényeges fordulópontjai, elsősorban a fontosabb szervezeti és ügyviteli reformok alapján tartottuk lehetségesnek. E szervezeti és ügyviteli reformok többnyire összefüggnek az általános politikai fejlődéssel. Az 1686. és az 1720. esztendő a szervezeti és ügyviteli változások szemszögéből nem jelentette fontosabb korszak kezdetét. Ezeknél az éveknél inkább a politikai fejlemények (a török uralom megszűnése, illetve az 1720. esztendőnél a szatmári béke utáni állapot rögzítése) módosították a kamarai pénzügyigazgatás viszonyait.

A fejtegetések során többször hangsúlyoztuk, hogy a magyar kamara általában csak a királyi és a felségjövendelmek (a kincstári uradalmak, a harmincad, a sómonopólium, a nemesfémek bányászata) kezelését látta el, s mint ilyen hatóság csak a királyi hatalom alá tartozott. Feladatait az uralkodó határozta meg, hasonlóképp szervezetét és ügyvitelét is, jövedelmeivel szintén az uralkodó rendelkezett. Az uralkodói hatalommal szemben álló nemesi rendek elvileg ebbe nem szólhattak bele. A magyar kamara területi és működési hatáskörének meghatározásában így tehát döntő szava volt a Habsburg-uralkodóknak, akik a Magyarországból származó királyi jövedelmek kezelésének irányítását és ellenőrzését — nem utolsósorban a királyi jogok alapján — felső fokon nem magyar hatósági szervre, hanem a bécsi udvari kamarára bízták. A Habsburg-ház hatalmi túlsúlya Magyarországon a XVII. sz. végén is lényegesen befolyásolta a magyar kamara területi és működési hatáskörének az alakulását. A bécsi udvar a magyar

kamarai jövedelmek biztosítása végett, továbbá a magyar függetlenségi mozgalom gyengítése céljából, a török kiűzése után a magyar kamarát nem ruházta fel az őt megillető területi és működési hatáskörrel, hanem több mint 50 évig kb. abban a provinciális szerepkörben hagyta, mint amilyenben a török uralom idején volt. Így a töröktől visszafoglalt ún. újszerzeményi területet nem csatolta vissza a magyar kamarához, hanem a bécsi udvari kamara ellenőrzése alá helyezte, nem szüntette meg a török uralom alatt megalakult s erősen a bécsi kamarától függő szepesi (észak-magyarországi) kamarát sem, sőt egy ideig a szepesi kamara ellenőrzését sem tette lehetővé a magyar kamara számára. A bányászat, a pénzverés, a sógazdálkodás teendőit továbbra sem engedte át a magyar kamarának, hanem e fontos kamarai feladatokat a bécsi udvari kamarával, illetve annak szerveivel végeztette. Változtatásokat e politikában a Rákóczi-szabadságharcot követő kompromisszum, a továbbiakban a rendi opposzició, majd az osztrák örökösödési háború idején az udvar részéről a magyar rendeknek tett engedmények okoztak. A Rákóczi-szabadságharc után a bécsi udvar a magyar kamarának engedte át az újszerzeményi területtől az Alföld kamarai teendőit, az osztrák örökösödési háború alatt pedig a bácskai, aradi és a szlavóniai uradalmakat, továbbá a jövedelmek túlnyomó részét biztosító sógazdálkodást. A XVIII. század II. felében, 1770 után a 16 szepesi város, a fiumei gubernium, majd a Bánság területét rendelték a kincstári gazdálkodás szempontjából a magyar kamara alá. Ez azonban már a kamarai gazdálkodási terület egységesítését megvalósítani kívánó II. József-féle államigazgatási elgondolások első eredménye volt. II. József korára — a nemesfém-bányászat és a pénzverés kivételével — a magyar kamara egész Magyarország (Erdély nélkül) királyi és felségjövodelmeinek kezelését teljesen magához vonta, sőt e mellett a királyi gazdálkodás hatáskörébe nem tartozó közalapítványi vagyron kezelésével is foglalkozott. Még szélesebbé vált a kamarai hatáskör 1785—1790-ig, amikor II. József a kamarával egyesített helytartótanács hatáskörébe utalta a hadiadó kezelését, sőt a törvényhatósági (megyei és városi) pénztárakat is a helytartótanács által irányított országos pénztári szervezethez kapcsolta. Az 1790 után visszaállított magyar kamara elvesztette a közalapítványokkal, a hadiadóval és a törvényhatósági jövedelmekkel kapcsolatos hatáskört. Ellátta azonban továbbra is egész Magyarország királyi és felségjövodelmeinek kezelését, 1807 óta a bányászat közigazgatási és jogi ügyeit is. Az utóbbi engedményt szintén a magyar rendek harcolták ki. A pénzverésre, a bankjegyek kibocsátásának ügyeire, a nemesfém-bányászat gazdasági ügyeire azonban hatásköre nem terjedt ki. Ezeket a feladatokat a bécsi általános udvari kamara és az alája tartozó központi birodalmi szervek látták el továbbra is. A magyar rendek tehát a királyi jogok ellenére is beleszóltak a kamarai pénzügyigazgatás hatáskörének kialakításába. Ezt azért cselekedték, mert a Habsburgok a magyar felségjövodelmek kezelésénél idegen hatósági szerveket is felhasználtak, holott magyar királyi jogkörük alapján csak magyar szerveket vehettek volna igénybe.

Sokkal kevesebb beleszólásuk volt a magyar nemesi rendeknek a magyar kamara szervezetének és ügyvitelének kialakításába, itt könnyebben érvényesült a Habsburgok királyi jogköre. A magyar kamara szervezetének és ügyvitelének fejlődése a bécsi udvari kamara ügyvitelének és belső szervezetének fejlődését követte (bár ezt a fejlődést nem másolta le), s ennek kapcsán szintén érzékenyen reagált a birodalmi államháztartás minden változására, az államadóságokkal összefüggő minden pénzügyi válságjelenségre. Az ügyvitel fejlődése összefüggött

a magyar kamara hatáskörének növekedésével is. Az alapvető ügyviteli és szervezeti változásoknál, mint pl. a bizottsági ügyvitel bevezetésénél az 1740-es években, az ügyosztályi rendszer meghonosításánál 1772—73-ban, mindig e kettős hatás érvényesülését láthatjuk. A bécsi udvari kamara ügyviteli rendszerének hatása II. József koráig igen erős a magyar kamara ügyvitelének fejlődésére. Ez a hatás elsősorban a számvevőség és a pénztár munkájánál fedezhető fel. II. József korában, a helytartótanács és a magyar kamara egyesítésekor, a magyar kamara is a magyarországi fejlődés sajátosságait talán jobban kifejező helytartótanácsi ügyosztályi ügyviteli rendszert vette át, s azt megtartotta a szétválás után 1848-ig. A számvevőségi és pénztári ügyvitelben viszont 1790 után is erős bécsi hatást vehetünk észre. Az egymást követő ügyviteli reformok következtében a magyar kamara jól szervezett pénzügyigazgatási hatósággá fejlődött ki, amely magában hordozta a fejedelmi abszolútizmus által létrehozott kormányhatóságok minden előnyét, de hátrányát is. A kamara testületi ügyintézésrel működő szerv volt, a tanács testületileg hozott döntései alapján a segédhivatalok készítették el a jegyzőkönyveket, úgyiratokat, a pénztári munkákra, a számadások ellenőrzésére külön szakhivatalok (pénztár, számvevőség) szolgáltak. A magyar kamaránál kialakult, meglehetősen fejlett pénzügyigazgatási ügyvitel kisebb változással alkalmas volt arra is, hogy az 1848/49. évi független magyar kormány pénzügyminisztériumának ügyintézéséhez kiinduló alapul szolgáljon.

A kamara személyzetének az ügyei is teljesen az udvar hatáskörébe tartoztak. Ezt a rendek legfeljebb kifogásolhatták, de a személyzeti problémákba szintén nem volt beleszólásuk. A magyar kamaránál, mint a fejedelmi abszolútizmus hatóságainál rendszerint, a vezető tisztségeket a nemesség tagjai töltötték be. A kamarai elnökök, alelnökök többnyire a bécsi udvarhoz hű magyar magnások voltak, akik azonban ügyeltek arra, hogy a magyar kamarának a corpus jurisban biztosított formális függetlenségén ne essék sérelem. A kamarai tanácsosok között többségben volt a szakképzett köznemesi elem. A kamarai segédhivatalok és központi hivatalok beosztott tisztviselői között számos nem nemes származású értelmiségi is szolgált. Ezek közül a magasabb rangú állásokba (fogalmazótól felfelé) csak úgy kerülhetett valaki, ha magyar nemességet szerzett. A bécsi udvar pénzügyi politikáját a személyzeti ügyek segítségével nem egyszer úgy kívánta megerősíteni, hogy a kamarai tanácsba gyakran juttatott honfiúsított ausztriai nemeseket vagy a magasabb rangú állásokba nem egyszer német származású, magyarországi polgári elemekből nemességre emelt személyeket. Az udvar a kamara esetében nem ragaszkodott annyira a nemesi ranghoz, mint a rendek általában a közhivatali szolgálatnál. Ezért a kamara tisztviselői karának társadalmi összetétele valamivel demokratikusabb színezetű volt, mint a többi hatóságoké. A kamarai szolgálathoz jogi végzettség kellett, s megkívánták a latin, német, magyar és valamelyik nemzetiségi nyelv (rendszerint a szlovák) ismeretét is.

A magyar kamara hatáskörének bővülése, az ügyintézés gyakori reformja előnyösen hatott a kamarai jövedelmek növekedésére. A monográfia egyik célkitűzése az volt, hogy a különböző korszakokban kimutassa a kamarai bevételek fajtáit és az azokból származó jövedelem összegét. Azt is igyekezett megállapítani, mire fordította a bécsi udvar ezeket a jövedelmeket. A vizsgálatok szerint a bécsi udvar a magyar kamarai jövedelmek túlnyomó részét (kétharmadát, háromnegyedét) a birodalmi közös költségek (udvartartás, államadóságok, kisebb rész-

ben hadikiadások) céljára használta fel. A megmaradt rész fedezte a magyar felsőfokú közigazgatás (kormányiszékek) és a felsőfokú bíraskodás (kúria és a kerületi táblák) fenntartásának költségeit. Az ország gazdasági és műszaki fejlesztésére csak annyiban költött a kamara, hogy fizette pl. a selyemtenyészési szakembereket, az országos építési igazgatóság alkalmazottait s hogy egyes területeken (Bácska, Bánság) a kamarai uradalmakban végrehajtott gazdasági beruházásokkal, csatornázással, útépítéssel hozzájárult a közlekedés és a gazdasági színvonal megjavításához. Egyéb közköltségekre azonban más, nem kamarai jellegű, jóval kisebb pénzalapok szolgáltak, így a közlekedés, folyószabályozás felmerült költségeire a sóár felemeléséből keletkezett alap, a közoktatásra a tanulmányi alap és különféle egyéb alapok, a törvényhatóságok költségeinek fedezésére a megyei háziadó és a városi, községi jövedelmek. A magyarországi kamarai jövedelmek birodalmi kiadásokra való felhasználása kétféleképp történt: 1. 1740-ig úgy, hogy a magyarországi kamarai jövedelmek túlnyomó részét (főleg a sójövadalmat) a bécsi udvari kamara maga kezelte és szedte be, 2. 1740 után, a megnövekedett hatáskörű és jövedelmű kamara esetében pedig olyképp, hogy a magyar kamarának ún. udvari kvótát kellett fizetnie a kamarai jövedelmekből, illetve 1787 után a pénztári felesleget kellett a bécsi általános kamarai pénztárba befizetnie. A monográfiában többhelyütt rámutattunk ennek a magyar fejlődés szempontjából hátrányos következményeire: a különálló magyar államháztartás gyengeségére, s a magyar állami jövedelmeknek az ország határán kívül való felhasználására. Azt is hangsúlyoztuk, hogy elsősorban nem a közös költségekhez való hozzájárulás (a közös költségeket valamilyen formában a monarchia minden részének viselnie kellett), hanem a magyar kamarai jövedelmek túlnyomó részének az ország határain kívül való elköltése volt káros a magyar gazdasági fejlődés szempontjából.

Végül a monográfia az egyes fejlődési időszakokban a bécsi udvari kamara és a magyar kamara viszonyának a kérdésével foglalkozott. Megállapította azt, hogy a magyar kamarának (illetve 1748-tól kezdve magyar udvari kamarának) formális függetlensége, közelebbről az a közjogi viszony, hogy a magyar kamara a Habsburg-uralkodótól, csak mint magyar királytól függ, a rendeleteket csak tőle kapja, s felterjesztéseit csak hozzá intézi (mindkettőt azonban a bécsi udvari kamarán keresztül), 1740 után tartalmaz határozottabb vonásokat. A bécsi udvari kamara e közjogi viszony ellenére is nagy befolyást gyakorolt a magyar kamarai pénzügyigazgatásra, mert a magyar kamarának a királyhoz intézett felterjesztéseit véleményezte, elintézésükre javaslatot adott, a magyar kamara gazdálkodását, számadásait központi birodalmi szervekkel, a király nevében ugyan, ellenőriztette. A bécsi kamara így a magyar kamarai gazdálkodás minden részletét jól ismerte, s annak menetét irányíthatta. Az udvari hatóságok gyakorlati befolyásának egyre növekvő jelentősége és így az uralkodó személyes befolyásának csökkenése ellenére sem lehet azonban teljesen figyelmen kívül hagyni a magyar kamarának csupán a „királytól való függését”. A döntést mégiscsak a király maga mondta ki, s ez a döntés nemegyszer ellentétes volt a bécsi udvari kamara véleményével. Sokszor a magyar kamaraelnök erélyétől, ügyességétől, az udvar és a magyar rendek viszonyától függött az, hogy a király mennyire vette figyelembe a magyar kamara javaslatát a bécsi udvari kamara ellentétes véleményével szemben. Kétségtelen azonban az is, hogy a Habsburg-uralkodók kedvező állásfoglalása inkább egyéni elhatározásukon múlt, „királyi kegy” volt.

A bécsi udvari kamara és a magyar kamara viszonyával kapcsolatban megvizsgáltuk a rendi alkotmánynak a kamara függetlenségére vonatkozó törvényeit is. Láttuk, hogy a rendi törvényekkel nem lehetett jogilag tisztán és félreérthetetlenül alátámasztani a magyar kamarának a bécsitől való függetlenségét. Ezért jellemezhetette Th. Mayer osztrák történetkutató a corpus juris törvényeit olyanoknak, amelyek ugyan kimondták azt, hogy a magyar kamara csak a királytól függ, s hogy a magyar kamarai pénzügyigazgatás csak a magyar kamarára tartozik, de nem zárták ki a bécsi udvari kamarát a magyar kamarai ügyek intézéséből, s nem tudták megakadályozni azt sem, hogy a bécsi udvar eredményes összbirodalmi állami pénzügyi politikát folytasson. Miért volt a corpus juris a magyar kamarai érdekek védelmének dolgában ilyen felemás, tökéletlen? Bizonyára nem csak azért, mert a feudális nemesi törvényhozás elavult, elmaradt volt, s a nemesi rendek nem rendelkeztek elég gyakorlati és pénzügyi érzékkel, tapasztalatokkal. A bécsi udvaron is múlt az, hogy a kamarai pénzügyigazgatást illető 1848 előtti törvények magyar szempontból nem voltak kielégítőek. A Habsburg-uralkodók olyan országgyűlési törvénycikket meghozatalát, amelyek a magyar kamara függetlenségének kérdését körültekintően és pontosan szabályozták volna, nem tették lehetővé, ilyen tárgyalások elől mindig mereven elzárkóztak.

FÜGGELÉK

A MAGYAR KAMARA ELNÖKEI
1686—1848

Erdődy Kristóf Antal gróf	1684—1704
Volkra Ottó Kristóf gróf (mint alelnök)	1705—1708
Erdődy Sándor gróf	1709—1718
Thavonath Lajos báró, királyi biztos	1718—1720
Viechter János Ignác báró, mint adminisztrátor	1720
Erdődy György gróf	1720—1748
Grassalkovich Antal gróf	1748—1771
Erdődy János gróf	1772—1782
Fekete György gróf	1782
Niczky Kristóf gróf	1782—1783
Balassa Ferenc gróf	1783—1785
Szécsen Sándor	1790—1808
Semsey András	1808—1814
Majláth József gróf	1814—1825
ifj. Zichy Károly gróf	1825—1834
Keglevich Gábor gróf	1836—1842
Mednyánszky Alajos báró	1842—1844
Szécsen Miklós gróf	1844—1848

A magyar kamara alelnökei
1686—1848

Volkra Ottó Kristóf gróf	1699—1708
Szunyogh János gróf	1712—1718
Batthyány Ádám gróf	1746—1748
Erdődy János gróf	1769—1772
Festetics Pál gróf	1772—1782
Majláth József	1784—1785
Orczy László báró	1792—1807
Eötvös Ignác báró	1808—1812
Majláth József gróf	1813—1815
ifj. Nádasdi Mihály gróf	1815—1816
Cziráky Antal gróf	1817—1824
Perényi Lázár báró	1825—1827
Szécsen Miklós gróf	1829—1830
Keglevich Gábor gróf	1831—1836

Mednyánszky Alajos báró
 Almássy Móric gróf
 Duschek Ferenc

1837—1842
 1843—1848
 1846—1848

KIMUTATÁS A MAGYAR KAMARA ALKALMAZOTTAINAK LÉTSZÁMÁRÓL

Tanács	1839	1731	1746	1773	1785	1793	1813	1847
Elnök	1	1	1	1	1	1	1	1
Alelnök			1	1	1	1	1	2
Tanácsos	7	9	12	21	11	13	11	17
Titkár	1	2	4	7	12	12	10	17
Altitkár	1	1		1				
Fogalmazó					10	12	11	20
Fogalmazó gyakornok								36
<i>Összesen</i>	10	13	18	31	35	39	34	93
Iktatóhivatal								
Tanácsjegyző, iktató		1	1	1		1	1	1
Iktatótiszt					4	4	4	4
Járulnok, gyakornok							2	6
<i>Összesen</i>		1	1	1	4	5	7	11
Kiadóhivatal (iroda)								
Kiadó				2	1	1	1	1
Segéd					1	1	1	1
Kiadó fogalmazó	2	2	3	8				
Jegyző vagy irnok	5	6	7	9	16	18	18	18
Járulnok		4	1	7	8	8	8	8
<i>Összesen</i>	7	12	11	26	26	28	28	28
Irártár								
Irártárnok	1	1	1	1	1	1	1	1
Alirártárnok		1	1	1	1	1	1	1
Segéd					2	2	2	2
Sorjegyző				2	2	2	3	3
Irnok						2	2	2
Járulnok				2	4	2	2	2
<i>Összesen</i>	1	2	2	6	10	10	11	11

Levéltár	1689	1731	1746	1773	1765	1793	1813	1847
Számvevő	1	1	1	1	1	1	1	1
Alszámvevő	1			1	1	1	1	1
Segéd, számvevő tanácsos	2	2	3	4	6	6	6	8
Jegyző, számvevő tisztt	7	2	8	22	33	31	38	49
Írnok					14	18	31	36
Járolnok, gyakornok		2	1	12	11	8	12	24
Kiadó és irattárnok					1			
Kiadói segéd					1			
<i>Összesen</i>	11	7	13	40	68	65	89	119

Főpénztár								
Főpénztáros	1	1		1	1	1	1	1
Ellenőr	1	1		1	1	1	1	1
Segéd						1		
Számfejtő				1	1	1	2	2
Pénztáros		1		1	1	1	1	1
Pénztári tisztt		1		1	5	15	9	16
Járolnok, gyakornok		2		3	2	11	7	15
<i>Összesen</i>	2	6		8	11	31	21	36

Számvevőség

Levéltárnok			1					
Allevéltárnok					1	1		1
Sorjegyző				4	7	6	6	6
Mutatkozó				3	7	7	8	8
Írnok				6	2	2	2	2
Járolnok				5	3	3	3	3
<i>Összesen</i>			1	18	20	19	19	20

A magyar kamara bevételei és kiadásai

Év	Bevételek	Kiadások
1689	162 330 Ft	170 686 Ft
1717	105 745 „	147 952 „
1729—1731. évi átlag	322 024 „	386 198 „
1740	359 894 „	383 790 „
1754	2 673 137 „	2 679 073 „
1766—1771. évi átlag	3 659 972 „	3 628 504 „
1784	4 419 930 „	4 419 930 „
1789 (a helytartótanács kamarai bevételei és kiadásai)	6 015 507 „	6 015 507 „
1803	11 193 780 „	11 193 780 „
1827	7 894 541 Konv.Ft	7 894 541 Konv.Ft
1837	9 694 872 „	9 694 872 „
1847	9 916 951 „	9 916 951 „

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK JEGYZÉKE

Magyar Országos Levéltár

A szekció: Magyar Kancelláriai Levéltár

A 39.	Acta generalia	1770—1848
A 57.	Libri regii	1524—1867

C szekció: Helytartótanácsi Levéltár

C 49.	Departamentum civitatense	
C 84.	Departamentum gremiale ordinarium	1783—1848
C 114.	Helytartótanácsi számvevőség. Alapítványi osztály. Libri contoales	1784—1870

E szekció: Magyar Kincstári Levéltárak

Magyar Kamarai Levéltár

E 1.	Protocollum cameralis consilii	1549—1772
E 3.	Protocollum domesticum actorum cameralium	1751—1772
E 4.	Protocolla commissionum supremi annonae officii	1758—1766
E 6.	Commissio in negotio liberarum regiarum civitatum deputata	1735—1773
E 7.	Protocollum sessionale commissionis impopulationis et manufacturarum negotium regulantis	1764—1768
E 8.	Protocollum sessionale commissionis juridicae	1747—1772
E 9.	Protocollum commissionis oeconomicae	1747—1772
E 11.	Protocollum commissionis salinarum	1746—1768
E 12.	Protocollum commissionis cameralis negotium implan- tationis sylvarum regulantis	1765
E 13.	Protocolla commissionum mixtarum	1743—1772
E 14.	Acta Hungarica	1531—1772
E 15.	Expeditiones camerales	1533—1772
E 16.	Expeditiones camerales in negotio salis	1743—1759
E 18.	Extractus expeditionum cancellariae	1722—1769
E 19.	Acta Grassalkovichiana	1748—1771
E 20.	Referadae camerales originales	1751—1772
E 21.	Benignae resolutiones	1531—1772
E 41.	Litterae ad cameram exaratae	1531—1772

E 42.	Tabellae cameralium expeditionum	1773—1783
E 43.	Libri capitales officii registraturae	1773—1782
E 44.	Aedificialia seu aedilia	1773—1784
E 45.	Archivalia	1773—1784
E 47.	Cancellariae et registraturae, necnon postae negotia, item honorifica et gremialia, necnon extraordinaria	1773—1785
E 48.	Cassae, taxae tollerantiae Judaicae, taxae Jazygum, censuum regiorum et diaetalium liberarum regiarum civitatum	1773—1785
E 49.	Civitatensia	1773—1785
E 50.	Contumacialia et sanitatis negotia	1773—1783
E 52.	Fiduciaria	1773—1781
E 53.	Fiscalia, juridica, politico-cameralia	1773—1785
E 54.	Foundationalia, ecclesiastica et primatialia	1773—1785
E 56.	Hydraulica seu Danubialia	1772—1782
E 57.	Officinalia seu rationistica	1773—1783
E 58.	Oeconomica	1773—1785
E 59.	Pensionalia et elemosynalia	1773—1785
E 61.	Salinaria	1773—1785
E 62.	Scepusiensium XVI. oppidorum	1774—1785
E 64.	Protocolla cameralium administrationum in variis negotiis submissa	1775—1785
E 65.	Jesuitica seu fundi studiorum	1773—1785
E 66.	Fluminensia	1776—1785
E 68.	Praesidialia	1771—1783
E 70.	Benignae resolutiones	1773—1785
E 71.	Protocolla exhibitorum et indices	1790—1848
E 73.	Banatica	1790—1847
E 74.	Cassalia	1790—1849
E 75.	Civitatensia	1790—1848
E 77.	Collatio bonorum	1790—1848
E 78.	Dimensionalia	1790—1802
E 81.	Gremialia	1790—1848
E 86.	Montanistica	1807—1847
E 87.	Oeconomica	1790—1847
E 91.	Salinaria	1790—1848
E 94.	Subsidii bellici	1794—1820
E 96.	Tricesimalia	1790—1848
E 97.	Praesidialia	1791—1814
E 98.	Praesidialia cassalia	1811—1848
E 99.	Benignae resolutiones	1790—1848
E 100.	Informationes officii registraturae	1698—1753
E 101.	Decreta officio registraturae sonantia	1715—1755
E 103.	Expedit-Buch der Königlichen Hungarischen Cammer Teutschen Buchhalterej	1672—1687
E 104.	Liber resolutionum	1549—1749
E 106.	Liber (regestum) perceptionis atque erogationis pro- ventuum	1564—1757

E 108.	Consignatio universorum capitalium aerario camerari Hungarico inhaerentium et consignatio cautionum	1642—1773
E 122.	Cassalia	1785—1789
E 123.	Dimensionalia	1786—1790
E 124.	Gremialia	1785—1790
E 125.	Impopulationalia	1785—1790
E 128.	Oeconomica	1785—1789
E 130.	Salinaria	1785—1789
E 134.	Praesidialia	1787—1791
E 135.	Benignae resolutiones	1785—1789
E 136.	Instructiones	XVI—XVIII. sz.
E 142.	Acta publica	XVI—XVIII. sz.
E 182.	Archivum familiae Koller	XVIII. sz.
E 280.	Budai kamarai administráció. Hofbefehle	1685—1709
E 287.	Cameralis inspectoratus Budensis	1709—1728
E 290.	Sclavonische Cameral Oberdirection. Wienerisch Hof- kammer Rescripte und Verordnungen	1700—1752
E 554.	Városi és kamarai iratok	XVI—XVIII. sz.
E 699.	Protocolla commissionum in negotiis salariorum	1781—1782

F szekció: Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak

F 222.	Kincstári számadások és pénztári könyvek	1717—1720
--------	--	-----------

N szekció: Regnicolaris Levéltár

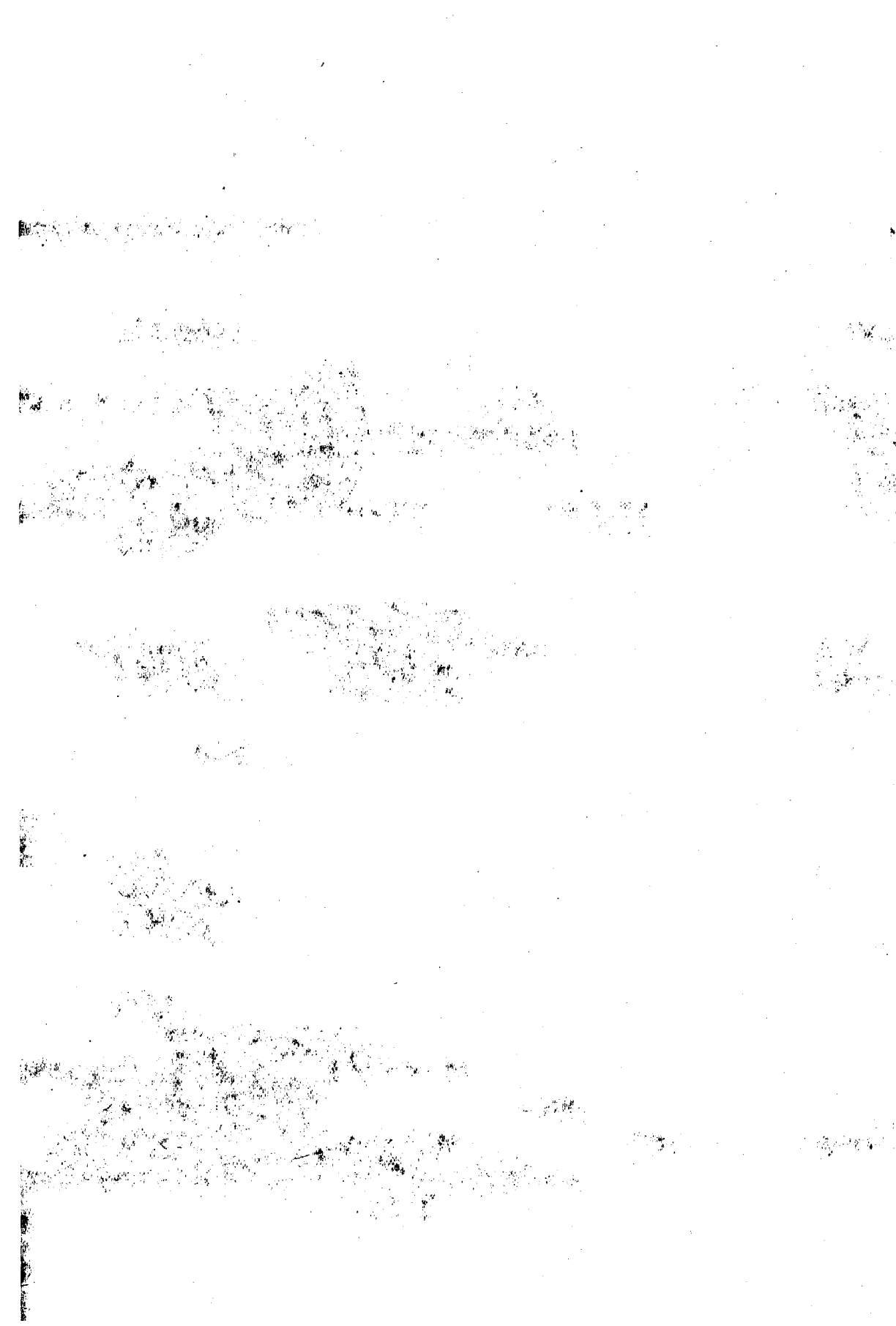
N 43.	Rationes perceptores cassae regni Hungariae	1751—1807
N 32.	Cassa regni és az általa kezelt alapok	1809—1836

Österreichisches Staatsarchiv. Wiener Hofkammerarchiv

Hoffinanz und Niederösterreichische Kammer, Ungarn	1544—1762
Ungarisches Camerale	1762—1820

RÖVIDÍTÉSEK

Div. Instr.	— Diversae Instructiones
HKA	— Hofkammerarchiv, Wien
Hoffin. Ung.	— Hoffinanz und Niederösterreichische Kammer, Ungarn
Irreg.	— Irregistrata
ÖZV	— Die Österreichische Zentralverwaltung. (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs)
Ung. Cam.	— Ungarisches Camerale

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	5
Bevezetés	11
<i>I. rész. 1686—1720</i>	
1. A politikai viszonyok	17
2. A bécsi központi pénzügyi igazgatás	18
3. A kamara területi illetékessége	23
4. A kamara hatásköre	26
5. A kamara szervezete és ügyvitele	43
A tanács és az iroda	44
A pénztár és a pozsonyi bankképviselő	50
A számvéköhivatal	56
6. A kamara alá rendelt szervek	59
7. A kamara bevételei és kiadásai	63
8. A kamara viszonya a bécsi udvari kamarához	68
<i>II rész. 1720—1740</i>	
1. A politikai viszonyok	74
2. A bécsi központi pénzügyi igazgatás	75
3. A kamara 1720. évi reformja	77
4. A kamarai igazgatás a reform után	86
5. A városi ügyek igazgatása	91
6. A harmincadügy igazgatása	95
7. A kamara bevételei és kiadásai	100
<i>III. rész. 1741—1772</i>	
1. A bécsi központi pénzügyi igazgatás	105
2. A háborús válság és a magyar kamara	111
3. A kamara megnövekedett területi illetékessége	113
4. A kamara megnövekedett hatásköre	114
5. A kamara szervezete	130
6. A bizottsági ügyvitel	136
7. Az igazgatói rendszer	142
8. A kamarai hivatalok ügyvitele	147
9. A kamarai személyzet	154
10. A kamarai jövedelmek és a bécsi udvar pénzügyi politikája	160
11. A kamara viszonya a bécsi udvari kamarához	169

IV. rész. 1772—1785

1. Az 1772. évi kamarai reform előzményei	175
2. Az ügyosztályi rendszer és a tanács	180
3. A kamarai segédhivatalok	191
4. A kamarai szakhivatalok	198
5. A kamara alá rendelt központi szervek	207
6. A kamara alá rendelt területi szervek	213
7. A kamarai hatáskör további bővülése	217
8. A kamarai jövedelmek és a hitelügy	230
9. II. József kormányzati reformja; a kamarának a magyar kancellária alá rendelése	238

V. rész. 1785—1790

1. A kamara egyesítése a helytartótanáccsal	246
2. A tanács és az ügyosztályok	248
3. A segédhivatalok	250
4. A számvevőhivatal	251
5. A pénztár	252
6. A kamarai adminisztrációk	256
7. A kerületi pénztárak és számvevőségek	259
8. A harmincad- és a sóbányaigazgatás birodalmi központosítása	263
9. A kamarai hatáskör az egyesítés alatt	269
10. Az ügyvitel reformja	271
11. A jövedelmek az egyesítés idején	274

VI. rész. 1790—1848

1. A kamara visszaállítása	288
2. A kamarai hatáskör	299
3. A kamarai szervezet	304
4. A kamarai személyzet társadalmi helyzete	311
5. A kamarai ügyvitel	318
6. A főpénztár és a számvevőhivatal ügyintézése	325
7. A kamarai jövedelmek és az államháztartás	330
8. A kamara helyzete a magyarországi feudalizmus utolsó szakaszában	346
9. A kamara megszüntetése; a kamarai igazgatást felváltó polgári pénzügyigazgatás	354

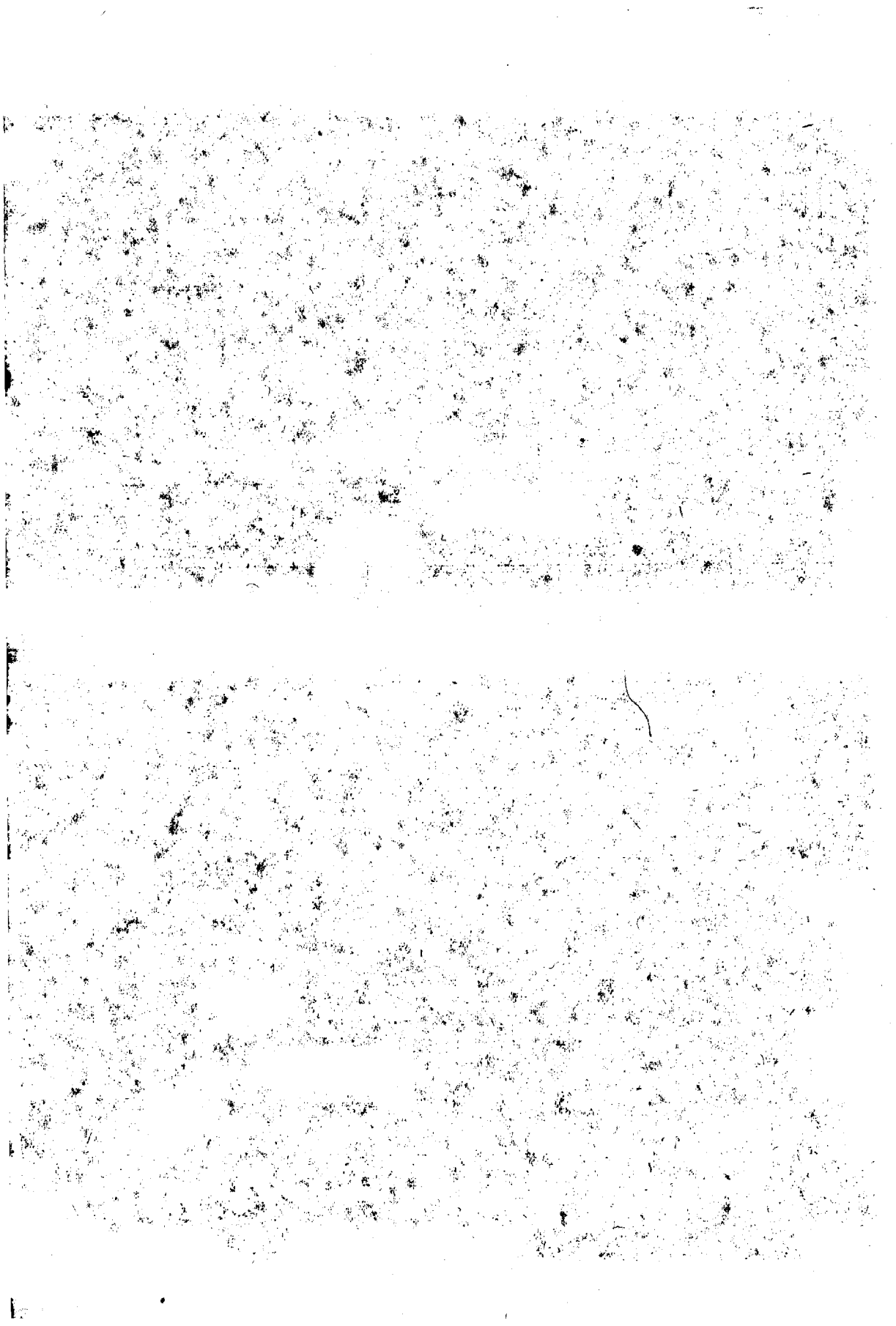
<i>Összefoglalás</i>	357
----------------------	-----

<i>Függelék</i>	363
-----------------	-----

1. A magyar kamara elnökei és alelnökei. 1686—1848	365
2. Kimutatás a magyar kamara alkalmazottainak létszámáról	366
3. A magyar kamara bevételei és kiadásai	367

<i>Levéltári források jegyzéke</i>	368
------------------------------------	-----

<i>Rövidítések</i>	371
--------------------	-----

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója
A szerkesztésért felel: dr. Hantos László — Műszaki szerkesztő: Csákvári András
Burkoló és kőtésterv: Rudas Klára munkája
Terjedelem: 32,2 (A/5) iv

AK 1451 k 7175

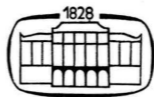
71.71816 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

AZ ÚRBÉRES
BIRTOKVISZONYOK
MAGYARORSZÁGON
MÁRIA TERÉZIA KORÁBAN

Dunántúl

530 oldal • Kötve 200,— Ft

Ez a könyv első kötete annak a munkának, amely a XVIII. századi Magyarország úrbéres viszonyait mutatja be a Mária Terézia rendeletére 1767 és 1774 között az egész országban egységes szempontok szerint végrehajtott úrbérrendezés adatainak alapján. Az úrbéres jobbágyságnak, úrbéres földjeinek és egyben földesurainak ez a teljes számbavétele most először kerül az egész országra kiterjedően feldolgozásra. A kötetben 11 dunántúli megye: Baranya, Fejér, Győr, Komárom, Moson, Somogy, Sopron, Tolna, Vas, Veszprém és Zala 2405 helységében lakó 140 364 jobbágycsaládfőről és a birtokukban levő úrbéres földekről kap áttekintést az olvasó, megyénkénti tagolásban, helységek és földesurak szerint részletezve. A munka kiindulópontul szolgál a jobbágyság helyzetének konkrét felméréséhez, s egyben teljes képet ad a földesurak úrbéres birtokairól, a néhány holdas kismanesektől kezdve egészen a hatalmas uradalmakkal rendelkező egyházi és világi nagybirtokosokig.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

